

પાટલીપુત્રની પડતી.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૧૫૦૦ વર્ગિક .

પુસ્તકનું નામ ૫૧૨૮૧ કુતીયાલ

વિષય ૬-૩

રસિક નવલકથાભાળા

પુસ્તક ૧૨ શુ

પાટલીપુત્રની પડતી.

લેખક —

ગોવર્દનદાસ કહાનદાસ અરીન.

સિનોર

પ્રકાશક,

પુંભલાલ ભગવાન પારેખ,

વડવાણ સીટી

સુબધના એજન્ટ,

મોહનલાલ પિતાબર-ભૂકેસર

કાલબાદેવી રોડ-મુખ નં ૩

આવૃત્તિ ૧ બી

પ્રત ૭૫૦

ગવન ૧૯૮૦

મને ૧૯૨૪

વનન મુદ્રણાલયમાં, ચીમનલાલ ધર્મજીલાલ મહેતાએ 'શ'યુ

સિવિલ ઇન્જીનીયર સામે-અમદાવાદ

મૂલ્ય રૂ ૪-૮-૦

(અથવામીત્વના મર્વ હક્ક પ્રકાશકને સ્વાધીન)

આજ લેખકનાં અન્ય પુસ્તક.

દા ખૂટ્ટ દી વૌશિગ્ટન	૧૯૨૯	૧-૪-૦
પ્રતિષ્ઠાપાલન		૧-૦-૦
અદ્ભુત આગમોટ		૧-૦-૦
દા દાદાભાઈ નવરોજી		૦-૩-૦
યુરોપનો ગણુરગ		૨-૦-૦
છત્રપતિ રાજગમ		૨-૮-૦
જર્મનીની ઉન્નતિ		૨-૦-૦
દક્ષિણનો વાવ		૩-૦-૦
સુખોધ પુષ્પવાટિકા		૧-૮-૦
જગતનો મહાન પુત્ર		૧-૪-૦
જ્ઞાનેશ્વરી		૩-૦-૦
મહાત્મા ટોલ્સ્ટૉય		૨-૧૦-૦
દુર્ભાગી દારા		૩-૮-૦

નિવેદન.

ઐતિહાસિક નવલકથા એટલે પ્રજાને પોતાના પ્રાચીનત્વનું, પ્રાચીન મરદુતિનું, પ્રાચીન ગૌરવનું અખંડ મ્મરણ રખાવનાર શાસ્ત્ર-પુરાણ, એમ જ કહેવું જોઈશે. શાળાપાઠશાળાઓના ઇતિહાસ અને ભૂગોળના પુસ્તકો જેટલી તવારીખો ભણાવે છે, જે નિર્દર્શન હિતપત્ર કરે છે તે ક્ષણિક હોય છે જ્યારે ઐતિહાસિક નવલકથાઓ વાચનારના મસ્તિષ્કમાં ડાયમનું મ્થાન મેળવે છે, એવો અનુભવ પ્રત્યેક વિચારકને થયા સિવાય રહ્યો નથી, અને તેથી એ દિશામાં પ્રયત્ન થાય તો તે ઇચ્છવા જોગ છે, એવી માન્યતાને કેટલાક મજાદારી મિત્રોએ ટેકો આપવાથી મેં તેવા પ્રયત્નો કર્યા છે આ પુસ્તક પણ તેનું જ પરિણામ છે.

પાટલીપુત્ર એ પ્રાચીન ઐતિહાસિક નગર છે આજે તેને પટણા-પટના નામથી ઓળખવામાં આવે છે એ ભૂમિએ ડાળના અનેક ઝંપાટા સહન કર્યા છે, પણ તે મર્વનું જે ઐતિહાસિક આલેખન થયું છે તેમાં હિંદુ સામ્રાજ્યસત્તાની અવગણના કુઠવામાં આવેલી છે આમ થવાનું ડાગણું અન્ય કંઈ નહિ પણ ઐતિહાસિકતાઓએ મૂળભૂત હકીકત બહાર આવવા દીધી નથી તે તેમજ હિંદુઓની સત્યમશોધન વૃત્તિની અછત એ છે એ સમયના કેટલાક પુસ્તક નજરે પડ્યા છે, પણ તેમાં છેલ્લા સમ્રાટ શશાંકની પેટ ભરીને નિદા કરેલી દૃષ્ટિએ આવી છે ખરી સ્થિતિ એવી છે કે સમ્રાટ શશાંકે કોઈપણ જાતનો ધર્મદ્વેષ કે ભેદ રાખેલો નથી તેણે સામ્રાજ્યના સરક્ષણ માટે આત્મબળીદાન આપેલું છે આ વસ્તુને સાચા સ્વરૂપમાં મુકવાનું માન સુપ્રસિદ્ધ બગલેખક શ્રીયુત રાખાલદાસ બેનરજી એમ એ એમને ઘટે છે એમની ઐતિહાસિક વાર્તાઓ મારા જોવામાં આવી હતી અને તેને

ગુજરાતીમાં ઉત્તરેથી ત્રેયા હુ છઞ્છનો હતો તેટલામાં દૈવયોગે શશાક વિષે અન્ય એક પુત્રકમાં દેવળ દાગુચિત્ર આલેખાયેલું જણાયું, તેથી નતલાળ આ પુત્રકે ગુજરાતી વાચક સમક્ષ મુકવાનો નિશ્ચય થયો. પ્રાન્ત શક દ્યો પશુ બગ ભાપાના દાયા અભ્યામયી મુશ્કલી પડવા લાગી હતું છે કે, અત્ય સંકપનો દાતા શ્રીભગવાન છે તે પ્રમાણે તે અગ્રમાં મગદીમાં એ વાતો બહાર પડેલી જણાતા તેની મદદથી અનુવા પુરો થયો અને અતે વાચક સમક્ષ આ પુત્રક મફતી શક્યો છુ તે માટે મહાયક, શુભેચ્છનો આભારી છુ

મિત્રો-વડોદરા }

ગાંધી ૬૦ અમીન.

અનુક્રમણિકા.

પ્રથમખંડ.

પ્રકરણ ૧	હુ	બાલકીડા	૧
" ૨	જી	ચંદુભટ્ટની ઇતિહાસકથા	૬
" ૩	ચુ	પાટલીપુત્રનો રાજમાર્ગ	૧૫
" ૪	ચુ	શશાંગુ વાલિમાન	૨૪
" ૫	મુ	મિલન	૩૮
" ૬	હુ	દુર્ગાવામીનીના વલય	૪૧
" ૭	મુ	મહાદેવીનો ન્યાય	૫૦
" ૮	મુ	દુર્ગાધિપતિ	૬૪
" ૯	નુ	ભવિષ્ય	૭૬
" ૧૦	મુ	પ્રેમ-દ્વંતી	૮૬
" ૧૧	મુ	બૌદ્ધ મંડ	૯૬
" ૧૨	મુ	આચાર્યનો ઉન્માદ	૧૦૫
" ૧૩	મુ	દગબાર	૧૧૧
" ૧૪	મુ	ચિત્રાની સત્તા	૧૨૨
" ૧૫	મુ	ગજનીતિ	૧૨૮
" ૧૬	મુ	ગુપ્ત મસલત	૧૩૪
" ૧૭	મુ	મખીનું સખીત્વ	૧૪૧
" ૧૮	મુ	જીર્ણમદિગ	૧૫૦
" ૧૯	મુ	સાત્રાજ્યનું મંત્રીશૂવન.	૧૬૦
" ૨૦	મુ	અભયદાન	૧૭૧
" ૨૧	મુ	આ શુ ક્યું ?	૧૮૧
" ૨૨	મુ	બધુગુપ્તનું પક્ષાયન	૧૮૭

દ્વિતીયખંડ

" ૧	હુ	ચંદુગુપ્તનું ગીત	૧૯૬
" ૨	જી	નોંઠાવિહાર	૨૦૬
" ૩	જી	મૃત્યુભય	૨૧૪
" ૪	શુ	વાત ફૂટી !	૨૨૩
" ૫	મુ	સખીની સલાહ	૨૩૩

" ૬ હુ	આચાર્યનું અભિમાન	૨૪૨
" ૭ મુ	સમુદ્રગુપ્તનું ગીત.	૨૫૩
" ૮ મુ	રાજકુમારીનો અભિમાર	૨૬૦
" ૯ મુ	સ્વારી	૨૭૦
" ૧૦ મુ	શ કરનદનું યુદ્ધ	૨૮૪
" ૧૧ મુ	ભાગ્યકથન	૨૯૨
" ૧૨ મુ	મેઘનદનું યુદ્ધ	૩૦૨
" ૧૩ મુ	માછીની ઝૂપડીમાં	૩૦૯
" ૧૪ મુ	અનતવર્માનું બડ	૩૧૮
" ૧૫ મુ	જ્યોતીપરનું પતંગીયુ !	૩૨૬
" ૧૬ મુ	મહાસનગુપ્તનું ભવિષ્ય	૩૩૪
" ૧૭ મુ	નવીનનું વેગ !	૩૩૯
" ૧૮ મુ	જ્ઞાનોદય	૩૪૬

તૃતીયખંડ

" ૧ હુ	અતિથી !	૩૫૬
" ૨ જી	ચિત્રા જળપ્રવાહમાં	૩૬૨
" ૩ જી	બે સમ્રાટ	૩૭૩
" ૪ થુ	નરસિંહનો ત્યાગ	૩૮૦
" ૫ મુ	દૈવ કૃત્યું	૩૮૮
" ૬ ફ	બાધીવૃક્ષનો નાશ	૩૯૭
" ૭ મુ	વેરની વસુલાત !	૩૯૭
" ૮ મુ	નરસિંહનું બડ	૪૦૩
" ૯ મુ	પ્રતિજ્ઞાનનું યુદ્ધ	૪૧૧
" ૧૦ મુ	દ્વંદ્વ યુદ્ધ	૪૧૯
" ૧૧ મુ	મૃત્યુશય્યા પર !	૪૨૬
" ૧૨ મુ	ત્રેમયાચના.	૪૩૧
" ૧૩ મુ	પાટલીપુત્રને શાપ !	૪૪૦
" ૧૪ મુ	આત્મબલિદાન	૪૪૭
" ૧૫ મુ	સહાય પ્રાર્થના	૪૫૩
" ૧૬ મુ	કર્ણસંવર્ણનું પતન !	૪૬૦
" ૧૭ મુ	અનત પડયો	૪૬૬
" ૧૮ મુ	અનતમાર્ગનો પ્રવાસી !	૪૭૨

નવીન રસપૂર્ણ ડિટકિટવ નવલકથા

સફેદ ઠગ.

(ભાગ ૧-૨-૩)

મુબઇનો બાહોશ ડિટકિટવ યાકુમખાન, તેનો મદનીશ સોલી તથા વફાફર શ્વાન જાણુ પોતાના અગાધ છુદ્દિબળ અને ચાલાકીથી બદમાશોના સરદારને તેમના કૃત્યોનો યોગ્ય બદલો આપે છે તેનો રસિદ અને મનોવેષક ચિતાર આ નવલકથામાં આપેલો છે મુબઇના બદમાશો પણ કાંઈ ઓછા ચતુર નથી તેઓ ડિટકિટવને હકાવવાને માટે કેવી કેવી યુક્તિઓ રચે છે તે જોવા યોગ્ય છે તેમાં પણ એક મોટી બેડમાં ધોળે દિવસે ધાડ પાડનાર રસ્તમ પહેલવાનની અદ્ભુત શક્તિ ભલભલા ડિટકિટવોને પણ આગળા કરડાવે છે લાલ ભુગમો પણ કાંઈ ઓછી ચાલાકી બતાવતો નથી અને રાજકુમારના વેશમાં લાખોની ઇસકયામત શૂટી લેનાર કાલીપ્રદાનનું કૌશલ્ય વાયડને આશ્ચર્યચકિત બનાવે છે આ વાર્તા ખામ નવીન જ લખાવવામાં આવી છે તેનું એક પૃષ્ઠ વાચતા બીજું પૃષ્ઠ વાચવાની આતુરતા વધે છે અને પૂરી કીધા સિવાય શાંતિ મળતી નથી આજકાલ અનેક નવલકથાઓ લખાય છે અને છપાય છે પણ આવી ડિટકિટવ નવલકથા તો ભાગ્યેજ પ્રકટ થાય છે

પાકુ સોનેરી મનોહર પુકું, મુદર છપાઇ, ઉંચા એન્ટિક ફેધગવેટ કાગળ, દળદાર મોટા કંદના પૃષ્ઠ લગભગ પરપ છતાં મલ્ય માત્ર રૂ ૪-૮-૦ મળવાનું ઠેકાણું —

પુંજલાલ ભગવાન પારેખ.

વઢવાણ સીટી-

નવીન રસિક નવલકથાઓ.

	૬ આ પા
સંદેશ ગા ભાગ-૧-૨-૩	૪-૮-૧
એલહજ્જની મુદરી ભાગ ૧-૨	૩-૮-૧
પચામગનો જયશિખરી ભાગ ૧-૨ (સચિત્ર)	૫-૮-૧
દુલગી દાગ ખ ૩-૧-૨-૨	૩-૮-૧
ચાલીન ચેરનો માણસ	૩-૮-૧
લયટ્ટ ભેદ ભાગ-૧-૨	૪-૮-૦
કુટુંબી દારસ્થાન ભાગ-૧-૨	૫-૦-૦
ચમત્કારી પૂન	૨-૦-૧
ગેલે દ હોમ્મના સાહચર્યો	૨-૦-૦
આગનો ખજાનો	૪-૦-૧
પ્રેમની ખુમારી ભાગ-૧-૨ (સચિત્ર)	—૦-૦
વેગ વનદ ભાગ-૧-૨-૩	૯-૦-૧
વિદિન જગત ભાગ-૧-૨	૬-૦-૧
મોદ-૧૨૭ ગા ભાગ ૧-૨	૫-૮-૧
અનુત્તરો ભાગ-૧-૨	૫-૮-૦
નવી આશ્ચર્ય (સચિત્ર)	૪-૮-૦
મેન્દેરી ટાળી ભાગ-૧-૨	૪-૮-૦

આ નમામ પુસ્તક પાઠા મુગોલિન મોનેરી અને
મજનુન પુરાના તથા ફળદાર દદ અને ઉચ મેન્દેરી અથવા
મેન્દેરી દાગળપર મુદર રીતે જાપેલા છે

પુંજલાલ ભગવાન પારેખ.

વટવાણ સીટી

પાટલીપુત્રની પડતી.

પ્રથમ ખંડ.

પ્રકરણ ૧લું.

બાલકોડા

આજથી હજાર બારમે વર્ષ પગ પાટલીપુત્ર નગરની નીચે શોણ નદીનો પ્રવાહ ભાગીરથી નદીમાં ભળી જતો હતો આ શોણ સગ-મના કીનારા પર એક અતિરાય ભવ્ય અને પથથી બધાયલુ પ્રાચીન ભુવન હતુ અનેક મંદીઓ પણ શોણ નદીના પ્રવાહની ગતિ બદલાઈ ત્યાંથી એ ભવ્યભુવનની ભાગી તુટી નિરાનીરૂપે રહેલો-મર્વભાગ ગંગા નીના ઉગ્મા ગણાયતો ગયો છે

વર્ષાઋતુનો ડાંગભકાળ હતો સંધ્યામય પહેના કેટલીક વારથી શોણનદીનો મામના ગજમહાવયની એક પાગી આગળ એક બાલક અને એક વૃદ્ધ મનુષ્ય ઊભા મલકા જણાતા હતા બાલકની કાન્તી ગૌરવણ હોઈ તેના સૂરણમય ગેરમ જેવા લાખાલય કેશ તેની પોષપ ઝંઝી ગદ્દા હતા માયકાનનો વાયુદેવ પણ તે બાલકના કેન મન્દ માથે લાગ્ય હોતો ગમન ગમ્યા કરતો હતો

તે પાવડ પાગ જે વૃદ્ધ મનુષ્ય ઉભો હતો, તેની તાડ દૃષ્ટિ જાગ તે અગરફલ હોય એમ કાંઈ શુ પ્રેક્ષકના ધ્યાનમાં ન્વાભા-

વિક ગીને આવે તેમ હતુ તેના કેશ શુભ હોઈ લાખા હતા તેખ તેણે લીલાંગતો પટકા બાધેલો હતો તે પુષ ભવ્ય અને ઉચ્ચ હતો, તથા તેનો દૃઢ અને આકર્ષક દેહ બહુધા વસ્ત્રશૂન્યજ હતો તેનો કટીપ્રદેશ એક માધારણુ વસ્ત્રથી આચ્છાદાયલો હતો હન્તમા બાલો પડી તે સ્નગ્ધનાથી બાલક પાસે ઉભો રહેલો હતો.

પાટલીપુત્ર નગરની નીચે ગોણુનદીનો મહિન પ્રવાહ ગગાના પ્રવાહમા પ્રવેશ કરતો હોવાથી ત્યા તરગણદરીનો પ્રસવ થઈ મોગ ઉછળી ગયા હતા વૃષ્ટીજળથી ડોળાઈ ગયેલો ગગાનાગિનો પ્રવાહ પગપણુ ગતોથી ગગાડર તરફ દોડી જતો હતો ગજમ્ભાત્રયની માર્ગમા ઉભેલો બાલક ગગાના જલપ્રવાહતુ એકાગ્ર ચિત્તથી નિરીક્ષણુ કરતો હતો પશ્ચિમ તરફ ગયેલી નૌકાઓ ધીમે ધીમે દાગા પ્રતિ ધમી આવતી હતી ગોણુ મગમના ઉભયત્રે પુષ્કળ નૌકાઓ એકત્ર થઈ ગહેતી હતી પરંતુ સધ્યામમય થતા જતા હોવાનાં લુપ્ધ થયે । જલપ્રવાહમા નૌકાને વહેતી મુડવાનુ માદમ નારિકા કરી રાહતા નહતા, બાલક પામે ઉભેલા પેલા વૃદ્ધ મૈનિકનુ દક્ષ ડીલાન તરફ આવતી એ નૌકાઓ તરફજ દાગી ગયું હતુ

માગીચ' તરફ જોતા જોતા બાલકે કહ્યું “ દાદા—”

ના, દુમાગ ‘

ના, ના નૌકાઓ આજે સામે તીર નહિ જાય । ”

વૃદ્ધે ઉત્તર આપ્યો ‘ ના, દુમાગ । અધકારના ભયથી નારિકા નૌકાઓ કીનાગ તરફ જ લાવે છે । ”

બાલકનો અહેસો સહજ ફીકો પડ્યો બારીમાથી પામે રળી તે દિશાનખાનામા ગયો તે વૃદ્ધ સૈનિક પણ બાલક પાગળ ધીમ ધીમે ત્યા જ ગયો

આ અને ચારે દિશાઓ અધકારથી વ્યાપ્ત થયેલી હતી ગોણુ મગમ વાળી પડાથી ઢકાઈ ગયો હતો દૂર-ઊંટે નદીના કીનાગ તર લગગ કરી પડેલી નૌકાઓમા ચમકના નાના નાના દીપકો આગીયા જેવા જણાતા . ।

નિવાનખાનામા એક રૂપક સ્તંભપર એક મોટા દીપક હતો, તે જ્ઞાનરૂક પ્રકાશ અને સુગંધ પ્રસારી ગણ્યો હતો. નિવાનખાનાનું સાહિત્ય અતિ ઉચ્ચ પદ્ધતિનું અને અપૂર્વ હતું. નિવાનખાનાની સંગેશમંદર પાયાણીની પહેલ દીવાલપર નાના પ્રકારના શસ્ત્રાસ્ત્રો લટકતા હતા. જે ૩૧૮ સ્તંભપર દીપક પ્રકટી રહ્યો હતો, તેની ઉભય બાજુએ એ હાથી ધાનના પક્ષજ હોઈ તે પર સફેદ વસ્ત્રથી આચ્છાદેલી શુદ્ધ નળ્યાંબા હતી. આ પક્ષજ પૈકી એકપર એક મધ્યમાતિ સ્વર્ણ '૩ હતો અને '૧ને પક્ષજ વચ્ચેની જગ્યાએ શુભ્ર આદમ્બરી ટકાવી હતી.

નિવાનખાનામા આવતા જ તે માલક નીચે જમીનપર પથરાયેલા ગાદી પર બેઠો અને તે વૃદ્ધ વીર દુર-ગાદીના એક છેડાપર ધીન ગઈ ગોનાયો ગાદી પર બેઠો પછી કેટલાક રખત મુધી બાલક તત્ત્વ સ્તંભજી રહ્યો હતો, પરંતુ એ પછી કેટલીક ક્ષણે માથેથી ચપળતાથી તે ગાદી પાંચી ઉઠ્યો અને પક્ષજ પાને જઈ તેણે પ્રવણ દુર ચાલનાર લીધો.

પાંચ નૂતણું '૩ હસ્તમા લીધેલા જોના જ તે વૃદ્ધ એનિડ મન્ન જમનાયા તેણે જિભા થઈ બાંક પામે આવી હતું. '૧ હા-ગો લગા નહિ કુમાર! મળાગજ ત્રણુગે તો ' તે અતિ શુભ્ર થયો.

પાંચ હાસ્ય કરી ઉત્તર આયો " ૧૧૧ ' હવે હું આ મસુદ-શુભંતા ધ્વજ તત્ત્વ મહેલાઈથી ઉપાડી તરફ છું ' ૬ કર્ક એને નીચ પડવા નહિ ' "

એમ રહી બાલકે તે પાંચ હાથ લાખો જડ સૂરાણું ૬૩ સદન લીલાપ્રવડ ઉઠ્યો હતો તે વૃદ્ધ વીર કિચિત્ હસ્યો અને બોલ્યા ' કુમાર! એવા પણુ નિવસ આવગે કે, મોડેસ્વાર થઈ આ ગ હ-દગ્ગ લઈ નમારે યુદ્ધભ્રમ' નીચરુ પડશે "

પરંતુ તેના આ સમયે '૧૧૩૧ કણુ પટે પહોંચ્યા જ નહિ તે આ સમયે પ્રવણ '૩૩૩ ગો ૧૩ ચિત્ત નિગીક્ષણુ કે ૧ ૧૧

મમ થયેલો હતો તે સૂવર્ણ દડપર સુદ નકરી કામ કરેલું હોય તેમા કંઈ શંકો પણ લખાયલા હતા બાલક એ શંકો વાચવાનો પ્રયત્ન કરી ગયો હતો દડના શીરાભાગે એક સુદ અને ઘાટફર ગરૂ એમાડેલો હોય એતગ્દની ભીતિપરના શસ્ત્ર સમૂહો વચ્ચે તેની છાયાના બીજા ભિન્ન આકારના પ્રતિબિંબ દૃષ્ટિએ પડતા હતા.

વચ્ચેજ વૃદ્ધ તગ્દ દૃષ્ટિ ફેરવી બાલકે કહ્યું 'ના', હું સારી રીતે વાંચી નકું છું જુઓ આ દડપર કેટલાક નામ લખેલા છે આ મર્વ શુ આર્થ મમદગુપ્તેજ લખ્યું છે કે ?

વૃદ્ધે કહ્યું "ગડધ્વજપત્ત કહા લખેતુ છે, એ વાન નો ડી માલગી જ નથા.

આ વખતે તે બાલક કંઈ બોલવાનો હતો પણ તે તેના મુખ માથા નીકળે તે પૂર્વે જ એક ગાત્રિકા વાયુવેગે ત્યાં દોડી આવી અને તે બાલકના ગળે મળતો વાગી પડી હાકતી હાકતી બોલી હતી - 'કુમાર, માધવ નહે ન કે હું તારી સાથે પરણીશ । તેથી ન તેની પામેથી અહીં દોડી આવી જે જે, તે મને પકડવા આ તગ્દ આવે છે ।'

એટલું કહી બાલિકા કમાના નગીરને માથે બીડી લપાઈ એમ-વાના પ્રયત્ન કરવા નાગી તે તે કમાર અને વૃદ્ધ મૈનિક કૌતુકપ્રવડ મોટેથી હસવા નાગ્યા તેમનો તે તાસ્વધ્વની પથરના ગજ મના પની દીવાલે દીવાલપર અથડાઈ પ્રતિધ્વનીમા પગિણત થઈ એતગ્દ ધૂમવા લાગ્યો !

આ વખતે બીજો એક માલક વેગપ્રવડ દોડતો ત્યાં આવતો હતો તે એ બંનેનું ખડખડાટ હમવું માલગી દારમાજ સ્થિર થઈ બેઠી ગયો બાલિકાએ જેને 'કુમાર' કહી મબોધન કર્યું હતું તેને જોઈ આ મીનત પાલકનો ચાલના તગ્દજ કમાઈ ગયો આ દેખાવ કુમારના લક્ષ્મી આગ્ય મિત્રાગ ગયો નહિ તે પુન મોટેથી

હયો, તે સાથેજ તે બીજો માલક દ્વાર પાછળ લપાવા લાગ્યો. બાલિકા હજીપણ પોતાના આશ્રમતાના વક્ષસ્થલમા પોતાનું મુખડમળ છુપાવી રહી હતી.

આ બીજા બાલકનું ગરીબ સાધારણ અને અશક્ત હોય તેનો બાધો પણ ઠીગણો હતો. તે ગેંડો ડાળો હતો. તેના તરફ દૃષ્ટિ કરતા તેનું વય પાંચ વર્ષ કરતા વધુ નહોતું. જણાતું ન હતું પરંતુ ખરું કહીએ તો તેનું વય દશ વર્ષ કરતા કંઈક વધુ હતું. બાલિકા એમા લાગણ્યવતી હતી. તેનું વય આઠ વર્ષ કરતા વધારે ન હતું. તેણી વર્ણ સ્વર્ણમમાન કાન્તિમાન હોય બાધો મારો મુઠ્ઠાદિત હતો અને અવયવો કામળ માધુર્યપૂર્ણ હતા, તોપણ તેને ‘ટૂંકાળી’ ગિરોપણ આપી શકાય તેમ હતું. તેના મસ્તિષ્કપરનો કેશકલાપ વિપુલ, લાંબો અને ગેંડો ડાળો ભ્રમર જેવો હતો.

તે બંનેગે દિવાનખાનામા પ્રવેશ કર્યા પછી પહેલા બાલકે બીજા બાલકને કહ્યું “ માધવ, ચિત્રા સાથે તું લગ્ન કરવા ઇચ્છે છે ? ચિત્રાએ તો દટલાએ દિવસથી પતિની પસંદગી કરી રાખી છે ”

માધવ નીચું મુખ કરી અચકાતો અચકાતો બોલ્યો ‘ હું કાળો છું તેથી ચિત્રા મારો તિરસ્કાર કરે છે કાળો છું તો પણ હું ગજ-પુત્ર જ છું ને ’

આ માલગી વૃદ્ધ જૈનિક બોલ્યો ‘ માધવ, મને લાગે છે કે સુદર સ્ત્રીનું દર્શન થયું કે તેની માથેજ લગ્ન કરવું એવો નિશ્ચય તે કર્યો છે, નહિ વાર્ડ ’

આ શબ્દો માલગી ડુમાર મોટેથી હસવા લાગ્યો. માધવનું મર્મગ્ધાન તેથી બેદાયુ હોય એવો કંઈક ભાસ થયો. તે ખિન્ન મુદ્રાએ ધીમે ધીમે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

હ ની છટ્ટી સદીના છેવટના ભાગમા ગુપ્તવંશનો મહાસેન ગુપ્ત મગધ દેશનો અધિપતિ હતો. તે વખતે પ્રાચીન ગુપ્ત સામ્રાજ્યનો

ગૌતમમૂર્તિ અસ્તાચળે પહોંચ્યો હતો. સમુદ્રગુપ્તનો આ વશજ મંત્રાટ પદ્મી ધારણ કરી મગધ અને બગ દેશપર સત્તા ચલાવતો હતો. એ સત્ય હશે, તોપણ સામ્રાજ્યનો ઘણો ભાગ તે વખતે અન્યની મત્તામાં ગયેલો હતો. આર્યાવર્તમાં મૌખરી રાજ્યએ પોતાની નિષ્કટક મત્તા આપન કરી હતી. બ્રહ્માવર્ત અને પચનદ દેશમાં સ્થાન્વીશ્વરનો વૈરય રાજવશ ધીમે ધીમે પોતાનો અધિકાર વિસ્તૃત કરતો જતો હતો. ઝામરૂપદેશ પુષ્કળ સમયપૂર્વે પોતાની સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરી લીધેલી હતી. બગ અને સમતટ એ દેશો કદી કદી સામ્રાજ્યની મત્તા ગ્રવી-કારતા પગલુ મધી મળતી કે સમ્રાટને ખડણી પહોંચાડવા તરફ વિના હરકતે દુર્લક્ષ રાખી શકતા હતા.

અંતિમ સમ્રાટ સામ્રાજ્યની પુરાણી ગજવાની પાટલીપુત્રમાં જ રહેતા હતા. તે વખતે ભરતખંડની એ પ્રાચીન ગજવાનીને ક્ષય લાગુ પડ્યો હતો—પાટલીપુત્ર તે વખતે પોતાની છેવટની સ્થિતિમાં હતું. આ સમયે કાન્યકુબ્જનો ગૌરવ ગવિ ધીમે ધીમે હિંદુ પામતો જતો હતો. આ પછી મગધની રાજવાનીએ સર્વ ભગતખંડની રાજવાનીનું ડહીપણ સ્થાન મેળવ્યું નથી. પાટલીપુત્રરૂપી ભાગી તટી ગજવાનીમાં ગહી ગુપ્તવશના રાજ્યએ સામ્રાજ્યને અભિનય અર્પતા હતા. પરંતુ આબુબાબુના રાજ્યોના ભયથી તેમને હંમેશા શકાશીલ સ્થિતિમાં જ રહેવું પડતું હતું. કુમારગુપ્ત અને દામોદરગુપ્તે પ્રયત્નની પરાકાષ્ટાથી મૌખરી રાજ્યથી જેમ તેમ આત્મ રક્ષણ કર્યું હતું. અતિશય અટપ કાળમાં મૌખરી રાજ્યને નષ્ટ કરી પશ્ચિમ પ્રદેશમાં હણુપ્રગ્નને પરાજય પમાડી મહાસેનગુપ્તનો ભાણેજ પ્રભાકર-વર્ધન ઉત્તર તરફ મહાન બલાદાય અને પ્રતાપી રાજ્ય થઈ બેઠો હતો. પરંતુ અઘાપિ મંત્રાટપદ્મી તેના મામાના વશમાં ટકી ગઈ હતી. પાટલીપુત્રનગરનો સમ્રાટ મહાસેનગુપ્ત પોતાના ભાણેજ—પ્રભાકર-વર્ધનના ભયથી સર્વદા ચિતામગ્ન ગ્રહેતો હતો. તેની ખાત્રી થઈ ચુકી હતી કે, ગુપ્તવશનો અધિકાર નામશેષ થઈ ગયેલો.

સમ્રાટ મહાસેનગુપ્તને એ પુત્ર હતા આ પ્રકરણના પ્રારંભમાં, ગાણુ નદીના પ્રવાહની તરંગાવલી તરફ જે કુમાર મુન્ય નેત્રે દૃષ્ટિ કરી ગહેલો જણાયો હતો, તેજ મહાસેનગુપ્તનો વડીલ પુત્ર, ગુપ્ત માત્રાજ્યનો ભવિષ્યનો સમ્રાટ અને સ્વામી હતો તેનું નામ શશાંક હતું ચિત્રાની પાછળ જે બીજો બાવડ દોડી આવ્યો હતો તે શશાંકનો કનિષ્ઠ બધું હતો એ માધવ શશાંકનો મોજો બધું ન હતો, પણ માવકો ભાઈ હતો વૃદ્ધ મહાસેનગુપ્તનો આ માધવપર અત્યંત પ્રેમ હોઈ તેની ઇચ્છાઓ વિના વિલંબે પૂર્ણ કરવામાં આવતી હતી માધવને આવી ગીતે લાડમાં ઉછેરવાથી તે તોફાની, કૃતઘ્ન અને નિષ્ઠુર વ્યભાવનો બન્યો હતો કુમાર શશાંક સ્વભાવે દૃઢ, પ્રશાન, અત્યંત ઉજ્જવળ બુદ્ધિનો અને ઉદાર હતો, તે પ્રમાણે જ શરીરે પણ અતિ મુદ્ગ, બલિષ્ઠ અને ક્રાંતિમાન હતો બાલ્યાવસ્થાથી જ યુવગળ શશાંક સૈનિકાને અતિ પ્રિય હતો બાલિકા ચિત્રા, સ્વર્ગમ્થ મહાદુર્ગાધિપતિ તક્ષદત્તની કન્યા અને શશાંકના સુહૃદ નરસિંહદત્તની ભગિની હતી તક્ષદત્તના અવસાન પછી મહાદુર્ગ પર જગલ્લી લોકોએ દૂમલો કરવાથી તક્ષદત્તની વિધવા પત્ની પોતાના પુત્ર અને પુત્રીને લઈ પાટલીપુત્રમાં આવી હતી અને ત્યાં તેને આશ્રય મળ્યો હતો નરસિંહદત્તનો વશપરપરાનો કિલ્લો અને ભૂમી પગહસ્તમાં જવાથી મત્રાટ પોતાનો સેનાપતિ મોકલ્લી મહાદુર્ગ પોતાના હસ્તમાં લીધી હતો તે મમયે મહત્ત, ગૌડ, મગધ અને બગ પ્રદેશમાં અત્યંત દુર્જય દિલ્લાઓ શત્રુને લય પમાડવા માટે અડગ ઉભા ગહેલા હતા

તે વૃદ્ધ વીર અને કુમાર શશાંક આયુધાલયમાં બેસી કેટલીએ વાગ સુધી જુદા જુદા પ્રકારની વાતો કરી રહ્યા હતા એટલામાં મગધના મહાલયમાં એકાએક પુષ્કળ મનુષ્યોનો પાદધ્વની સભળાયો ને સાભળના જ ચમકી હસ્તમાનો ભાલો દૃઢ કરી વૃદ્ધ વીર દ્વારમાં આવી ઉભો રહ્યો અને કુમાર પણ આશ્ચર્યચકિત થઈ તરતજ ગાદીપગથી ઉઠ્યો

દીપક તેજમા મવની આગળ મફદ વસ્ત્રથી પગિધાન થયેલી વૃદ્ધ ભટ્ટની મૂર્તિ દેખાવા લાગી તેની પાછળ પગિચાગક અને પગિચારિકાઓનું ટોળું આદ્યુ આવતું હતું કુમારનું દર્શન થતા જ ભટ્ટે હર્ષાંતિશયથી જયધ્વનિ કર્યો, અને નીમિષ માત્રમા મર્વ સેવક મડળ તે દિવાનખાનામા આવી પહોંચ્યું આજે મધ્યાહ્ન મમમથી કુમાર આયુધગૃહમા આવી બેઠો હતો રાજભૂવનમા તેનો કંઈ પત્તો ન હતો મર્વ મડળ ચિતાતુર થઈ તેની શોધમા રોકાયું હતું તેમને માધવગુપ્ત અને ચિત્રાએ જણાવ્યું કે, સધ્યા સમયે કુમાર અને કોલ-સેના નાયક વચ્ચે એ બંને અસ્ત્રાગારમા હતા, તે પછી એ સર્વ મડળ આ વખતે અહીં આવ્યું હતું બેગોરથી કુમાર નજર નહિ પડવાથી સમ્રાટ અને પટ્ટમહાદેવી અધીર અને ચિતાતુર બની ગયા હતા મહાદેવીને તો લાગ્યું કે, આ અચપળ બાલક ત્રિધાગથી છલોમલ ભગવતી શોણ નદીના ઉદ્ભવમા કાચ ગડપ થઈ ગયો હશે !

કુમાર દૃષ્ટિએ પડતાજ ભટ્ટે ઝેડી જઈ તેને ઉચ્ચકી લીધો તે અસ્ત્રાગારમાથી બહાર પડ્યો પરંતુ કુમાર ત્યાંની નીડળવાને યાગ થયો નહિ વૃદ્ધ ભટ્ટ માથે તેણે તો મદ્યુદ્ધ જ ગર કર્યું ! ભટ્ટે તેને કેટલુંએ પટાવ્યો, કેટલીએ લાલચ આપી, કેટલાએ કાળવાલા કર્યા અને કેટલાએ પ્રકારે મમગ્નવવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ તે તો એકજ વાત કહેવા લાગ્યો કે 'દક્ષના મુખથી આપ સમુદ્રગુપ્તની કથા જાલગીસ ત્યાગેજ જ પીશ' હુ હમણા અહીંથી ક્યાઈ પણ જઈના નહિ !"

હાલે પણ કુમારને શાત કરવા પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ તેમા તેને વિરોધ જય મળ્યો નહિ છેવટે 'કાલે મવાગે હુ મસુદ્રગુપ્તની કથા કહીશ " એવી ભટ્ટે કહ્યું અને આપી ત્યારે કુમાર કંઈક શાત થયો ત્યારપછી ભટ્ટ અને દામદાસીઓ કુમારને હાથ નીડળી ગયા અને તેમની પાછળ વૃદ્ધ લાલ પણ ત્યાંથી ધીમે ધીમે ચાલ્યો ગયો

કુમાર શલાક પાસે મહાત્મની માગીમા જે વૃદ્ધ ઉભો હતો તે મગધ મૈત્ર્ય માહેનો એક નાયક હોઈ, જગલ્લી કોન જાતિની મેનાના

પથકનો પ્રમુખ હતો તે કાલ જાતિનો જ હતો તેનું નામ લલ્લ હતું અનેક યુદ્ધમાં આ લલ્લે પ્રાચીન સામ્રાજ્યનો કીર્તિનું રક્ષણ કર્યું હતું વૃદ્ધાવસ્થામાં સમ્રાટ મહાસેનગુપ્તને પુત્ર પ્રાપ્ત થયા પછી આ વૃદ્ધ લલ્લને તેના અગત્યક તરીકે નીમવામાં આવ્યો હતો તેણે પણ ડ્રમપૂર્વક લક્ષિત પુત્ર મગ કુમારના પાલન પોષણનું કાર્ય સ્વીકાર્યું હતું રાજાકનો પણ તેના પર એવો દૃઢ કેમ બધાયો હતો કે તે તેને 'દાદા' એ માનનીય મનાથી સંબોધતો હતો !

પ્રકરણ ૨ જી.

ચદુભટ્ટની ઇતિહાસ કથા

સૂર્યનાગયજુના પ્રચડ, તીવ્ર તાપથી જાણે કે પૃથ્વી બગી રહી હોય તેવો ભાસ થઈ ગયો હતો ! એવા વખતે રાજમહાલયના છેક નીચેના ભાગમાં આવેલી એક બધાગે ઝોરડીમાં ખૂલ્લી જમીન પર પડી વૃદ્ધ ચદુભટ્ટ બોજન કર્યા પછી વિશ્રાંતી લેતો હતો

સમ્રાટના વૈભવની મિથિના પરિવર્તન સાથે રાજમહાલયમાં પણ સ્થિતિભંગ થયેલો હતો ગોણું અને ગગાના મગમ સ્થાન પર પુષ્કળ વર્ષાપૂર્વે પાટલીપુત્રના ક્ષિયત્તવી રાજાએ એક નાનો બગીચો નૈયાગ કર્યો હતો ગુપ્તવંશની પ્રતિષ્ઠાપના થયા પછી શહેરના મધ્ય ભાગમાં આવેલું રાજભૂવન છોડી પહેલો ચદ્રગુપ્ત નગરના અંતિમ ભાગમાં આવેલા ભાગમાં આવી ગયો હતો અને તે વખતે રાજમહાલયનો આ ભાગ બધાયો હતો મોટા મોટા ભવ્ય પથ્થરથી બધાયેલી આ નાની ઝોરડીઓનો ઉપયોગ ઘણા વર્ષો સુધી બાલકુલ થયો ન હતો મગધ રાજ્યને આર્યાવર્તનું કેદસ્થાન પ્રાપ્ત થયા પછી સમુદ્રગુપ્ત અને બીજા ચદ્રગુપ્તની કારકીર્દિમાં પાણીની પેટે ધનનો વ્યય કરી શોણ તટ પર

પ્રચલ રાજમહાલય બાધવામાં આવ્યો હતો. પહેલા કુમારગુપ્તે આ મહાલય છોડી દઈ પોતાની દ્વિતીય રાણીની હોસ પૂર્ણ કરવા માટે ગંગા કીનારે શુભ સંજેમરમરી પત્થરનું એક નવીન નિવાસમંદિર બાંધાવ્યું હતું. ગુપ્તવંશની અવનતિના પ્રારંભ કાળમાં સમ્રાટ આ કુમારગુપ્તના મંદિરમાં જ રહેતા હતાં. આ મંદિરના બાકીના ભાગનો ઉપયોગ અધિકારીઓના કાર્યાલયમાં થતો હતો. એક ગાઉ જેટલો પ્રદેશ ગેદી રહેલા આ રાજભૂવનના બાગ અને પ્રશસ્ત યોગને લિન્ન લિન્ન સ્થળે લિન્ન લિન્ન નામ અપાયા હતાં જે ઓરડીમાં યદુલદ્ ગહેતો હતો તે, ‘પહેલા ચંદ્રગુપ્તની કોઠી’ નામથી પ્રખ્યાત હતી એવીજ રીતે ‘દ્રૂવ સ્વામીનો બાગ,’ ‘સમુદ્રગુપ્તનો મહાલય,’ ‘ગોવિંદગુપ્તનું વિજામભૂવન’ વગેરે જુદા જુદા નામથી રાજમહાલયના ભાગ પાટલીપુત્રના નાગરિકોમાં પ્રસિદ્ધ હતાં. ગુપ્ત સામ્રાજ્યની પડતીના સમયમાં તે વિસ્તીર્ણ રાજમહાલયની એવી સ્થિતિ થઈ ગઈ કે, તેની મરામત કરી તેને સારી સ્થિતિમાં રાખવાનું સામર્થ્ય પણ છેવટના ગળામાં ગળું નહિ. સર્વ લક્ષક કાલના પ્રભાવથી મોટી મોટી ગચ્ચીઓ, છુરત, દિવાનખાના, ઓરડાઓ તદ્દન અધોગતિને પામી અગોચર બની ગયા હતાં તેથી પરીણામે મગધ રાજના નોકર ચાકરો અને નીચા પદ્ધતિના કામદારો આ સર્વ ભાગનો ઉપયોગ કરતા થયા હતાં. રાજમહાલયનું મોટું ઉદ્ધાન અને પટાગણુ ધનવીર્ય જગલની સ્થિતિમાં પ્રવેશી ચુક્યું હતું. પાટલીપુત્રની પ્રજા ગત્રીના સમયે કુમારગુપ્તના મહાલય સિવાય અન્ય કોઈ પણ સ્થાને જવાની હિમત કરી શકતી ન હતી. કુમારગુપ્તનું મંજેમરમરી મંદિર છેવટના સમયમાં બાંધાયેલું હોવાથી હજી સુધી તેના જેટલું પ્રાચીન બનેલું ન હતું. મગધગજ ગંગાતીરે આવેલા આ વિનાશ ભૂવનમાંજ રહેતો હતો લાલ પત્થરથી બાંધાયેલા મસુદ્ર ગુપ્તના વિસ્તૃત ભૂવનમાં સમ્રાટના સરક્ષકો નિવાસ કરતા હતાં. પ્રખુત કથાના આરંભમાં કુમાર શશાંક અને સેનાપતિ લલ્લની જે

સ્થાને પ્રિયવાચકાને ભેટ થઇ હતી, તે સ્થાન આ ભૂવનના એક ભાગમાજ આવેલુ હતુ

એકાએક યદુભટ્ટની ઝોરડીમા કુમારનુ આગમન થયુ યદુભટ્ટ એકો થઇ ગયો તેણે ગઇ કાલે આપેલુ વચન પૂર્ણ કરવા ગુપ્ત-વશના ઉન્નત કાળની કથા શરૂ કરી તે શ્રવ્ય શાત સ્થાનમા તેના ગભીર કંઠ સ્વરનો પ્રતિધ્વની થવા લાગ્યો

૪૬ યદુભટ્ટ કુમારને કહેતો હતો—“ શકરાજ આજ સુદર પાટલીપુત્રમા રહેતા હતા પ્રાચીન મગધદેગ તેમના ચરણુમા આજો-ટનો હતો, તીરભુક્તિના રાજ પાટલીપુત્રમા આવી શકરાજના પાદમા પોતાનુ મસ્તક અવનત કરતા હતા અને વર્ષોવર્ષ એક સામાન્ય ખેડનની માફક ચુપકીથી કંઠ આપે જતા હતા વૈશાલીના પ્રાચીન લિચ્છવિ ગજવશના મનુષ્યો દુર્દશાના દારૂણ વમળમા સપડાઈ પાટલી-પુત્રના આશ્રયમા આવી રહ્યા હતા એટલુજ નહિ પણ સામાન્ય ખડુન પ્રમાણે શકરાજનુ દાસત્વસ્વીકારી તે જેમ તેમ જીવન વ્યતીત કરતા હતા ”

આટલુ માલગતામા કુમારનુ મુખકમળ રક્તિમા પૂર્ણ ખની ગયુ કોષકપિત સ્વરે શશાકે કહ્યુ “ ભટ્ટ, તે વખતે દેશમા માણસજ નહોતા / સર્વ મગધ અને તીરભુક્તિના રાજ એ સર્વએ શક્તી સત્તા કેમ ઝણક કરી ? ”

યદુભટ્ટ ડાસો ખની ગયેલો હતો, તેના કર્ણમા પણ સ્વગ પૂર્ણ રીતે જઇ શકતો ન હતો તેણે કુમારના ઉદ્દેગાગ ખીલકુલ સાલબ્યા નહિ ને પોતાની કહાણીજ કહેવા લાગ્યો “ શકના અત્યાચારથી સર્વ મગધદેશ તદ્દન જર્જર અને હાલ બે હાલ થઇ ગયો દેશ, દેવતા અને બ્રાહ્મણની અવગ્થા શોચનીય ખની ગઇ શકરાજના વિલક્ષણ જુલમના ભયથી પ્રજા દેશત્યાગ કરી જવા લાગી મગધ અને તીર-ભુક્તિના બ્રાહ્મણ અનાથ, નિરાશ્રિત થઇ લિચ્છવીરાજના દારમા આવી પડ્યા ! પરતુ તે વખતે વૈશાલીનો લિચ્છવીરાજ ઘોર દુર્દશાના

ચક્રક્રમા આવી પડેલા હતા તે વખતે તે કેવળ શકતા પગારદાર નોકર હતો. બ્રાહ્મણોને આશ્રય આપવાનું સાહમ લિચ્છવીરાજ ડગી શક્યો નહિ તે વખતે જો તેણે બ્રાહ્મણોને આશ્રય આપ્યો હોત તો તેને શકગજ માથે ખૂટલું વેર બાધવું પડ્યું હોત પરંતુ લિચ્છવી-રાજથી જો સાહસ થયું નહિ તે તેના આધિનમાં રહેતા એક મામા-ન્ય મામતે ડરી અતલાવ્યું ચક્રગુપ્તે પ્રસન્ન થિતે બ્રાહ્મણોને ન્વગ્થા-નમાં બોલાવ્યા ”

ચક્રભટ્ટ થોડોવાગ અટક્યો અને વળી પાછો વશપગ પગથી ચાલી આવેલી તે કથા અખણિત પ્રવાહથી કહેવા લાગ્યો તે બ્રાહ્મણને આ પ્રમાણે આશ્રય મળ્યા પછી પાટલીપુત્રમાં થોડો દેવોએ દેવદ્રોહી પૌદ્ધ અને શકના અત્યાચારની કહાણી પહોંચાડવાનો પ્રારંભ કર્યો, શક ગમ્મતા સૈન્યે મહારાજ ચક્રગુપ્તના જીવનને ઘેરો ઘાવ્યો, નગરના નાગરિકો ખગલળી ઉડ્યા, તેઓએ બેડ ડગી શક ગમ્મતો સહાર કર્યો. ચક્રગુપ્તના નેતૃત્વ નીચે પાટલીપુત્રના પ્રજાએ રાક પ્રગ્મને પવિત્ર મગધદેશમાંથી હાડી મુકી, બંડની ન્વાળા પાટલીપુત્ર પાદેગમાંથી મગધની ચાતુરદ્વ વણે દૂર સુધી વિસ્તૃત થતાં ગઈ નીરભુક્તિ અને મગધ પૌદ્ધની મજબૂત બેડોમાંથી મુક્ત થયા. પાટલીપુત્ર નગરમાં પવિત્ર ગગાજલથી ચક્રગુપ્તને મ્જાન ઉત્સવ-મમાગલથી અભિષેક કરવામાં આવ્યો. લિચ્છવીગમ્મને પુત્ર નહતો તે પોતાની એકનીએક કન્યા કુમારદેવી મહારાજાધિગજ ચક્રગુપ્તને મમપણુ ડગી તીર્થપર્યટને નીકળી ગયો, દેશમાં ગાનિનું સામ્રાજ્ય સ્થાપન થયું વાસુદેવના ચક્રધ્વજ અને મહાદેવના ત્રિશુલ-ધ્વજથી ભૂષિત થયેલા મહીરો ઝળઝળાવા લાગ્યા, પુત્ર આકારમાં ધર્મધ્વજ ફરફરવા લાગ્યા. શકના જુલમથી ત્રાહી ત્રાહી પોકારતા દેવ છોડી ગયેલા પ્રજાગમ્મો પાછા આવવા લાગ્યા, મગધ અને તીરભુક્તિ ધન ધાન્યાદિ મમદ્વિથી પરીપૂર્ણ બની ગયા અને સામત મડલે ભક્તિ-પૂર્ણ હૃદયથી મેવેલા મહારાજાધિગજ પરમભટ્ટારક ચક્રગુપ્તના આહુ-બળથી મગધની રાજ્યલક્ષ્મી ગુપ્તવશના આશ્રયમાં આવી રહી. ’

જ્યાં સુધી યદુલદે યુદ્ધ અને સમરક્ષેત્રની કથા કહી ત્યાં સુધી કુમારે એકાગ્ર મનથી તેનું શ્રવણ કર્યું પણ ત્યાર પછી વૃદ્ધની કહાણીથી તેને ધીમેધીમે નિદ્રા આવવા લાગી રાજમહાલયના તે હાજી ભૂલાગમા આવેલા આતરગૃહમાજ મગધ દેશનો સૂવરાજ ધીમે ધીમે નિદ્રાવશ થઈ ગયો.

ત્રીતા નિદ્રાધિન થઈ ગયો છે તે કંઈ યદુલદના લક્ષમાં ગયું ન હતું તે પોતાની કહાણીને અખલિત વહેવરાવી ગયો હતો “યોગ્ય નમયે વયપૂર્ણ થયા પછી સમ્રાટ પહેલા ચદ્રગુપ્ત પચોડવાસી થયા, મહાગામી લિચ્છવીરાજ કન્યા કુમારદેવી કુલાચાર પ્રમાણે સહગમન કરી ગયા અને ત્યાર પછી ગુપ્તવંશના મહારાજ સુનંદ મહાગામધિગજ નમુદ્રગુપ્ત સિંહાસનારૂઢ થયા ”

નજીકના મહાલયમાં એક પુરૂષ આમતેમ ફરતો હતો, તે આ વખતે એકદમ અંદર આવ્યો. યદુલદ વૃદ્ધાવસ્થાથી બહાર થયેલા હોવાથી તેનો પગરવ તેના કર્ણે સંભળાયો નહિ. અંદર આવેલા પુરૂષની પદવી અતિ મોટી હોવી જોઈએ એમ અનુમાન થતું હતું તે પુરૂષે તદ્દન માધારણ પોષાક પરિધાન કરેલા હોય તેના શરીરપર આગ્રીક ગુરુ હતું પરંતુ તેના પાદગ્રસ્થ ચર્મી પગખા ઉપર લાગે અને મોટી જડાયવા હતા !

મહાલયમાં આવના જ તે પુરૂષે જમીનપર બેસેલા કુમાર અને પથારી પર બેઠેલા વૃદ્ધ તરફ દૃષ્ટિ ફેડી ત્યાર પછી તેણે ઉચ્ચ-સ્વરે યદુલદને કહ્યું “યદુલદ, તું એક પામલ પ્રમાણે હમણા શું લવતો હતો ?”

તે પુરૂષનો શબ્દ યદુલદના કર્ણે અચડતા જ તે ઝટપટ ઉઠ્યો તે પુરૂષને જોઈ તેના શુદ્ધ ચહેરા અધિક ફીક્કો પડ્યો હવે શું કરવું તે ન સૂઝવાથી તે ગલગટપૂર્ણ હૃદયે ઉભો ગયો.

તે પુરૂષે કહ્યું “યદુલદ, મેં તને કેટલીએ વખત કહ્યું છે કે, કુમારગુપ્ત અથવા ચદ્રગુપ્તનું નામ કુમાર આગળ કદી પણ ઉચ્ચ-

રીશ નહિ શશાકને તુ શુ કહેતો હતો ? મે હમણા જ તારા અખથી કુમારગુપ્તનું નામ ત્રણ ચાર વાર માલખ્યું છે ”

યદુભટ્ટના મુખમાંથી ગળ- પણ નીકળ્યો નહિ ! જાણે કે ભયથી દીવાલને ઝોટી ગયો હોયની ! તે પુરૂષના ભગ્ન અવાજથી રાગાકની તન્દ્રામાં ભગ પડ્યો તેને જોઇ તે પણ ઉતાવળથી ઉઠી ઉભો થઇ ગયો તે પુરૂષે તેને પુછ્યું, ‘કુમાર ! મહાલયના આ ધૂણાપાત્ર ભાગમાં તુ શુ કરતો હતો ‘

કુમાર ડહપણ પ્રત્યુત્તર ન આપતા માત્ર મસ્તક અવનન કરી ઉભો રહ્યો

તે પુરૂષ પુન પુન યદુભટ્ટને ઉદ્દેગી કહેવા લાગ્યો, “યદુ, તુ તદન વૃદ્ધ થયો છું—તને હવે શુ કરવું અને શુ ન કરવું તેનું પણ ભાન રહ્યું નથી એમ લાગે છે મારી આત્માની તદન વિચ્છ મારી પરવાહ ન રાખતા તુ કુમારને ખગમ તિક્ષણ આપે છે ! ભદ્ર, હવે જો પુન કદી તને હું સમુદ્રગુપ્તનું નામ ઉચ્ચારતો જોઈશ તો અવજો ગંધેડે ખેસાડી પાટલીપુત્રમાંથી કાઢી મુકીશ તે આક્રમ લક્ષમાં ગણજો ! કુમાર, મહાલયના આ ભાગ તરફ તુ કદી પણ આરીશ જઈશ નહિ હવે યદુ વૃદ્ધ થઈ ગયો છે સર્પ કે વ્યાઘ્રના તડાકામાંથી તારૂં રક્ષણ કરવાની નક્કિ એનામાં નથી રહી હવે ! ”

લાલકના તેજ પૂજ વિસ્તીણ ચક્રુ જગવી ભરાઇ આવ્યા મસ્તક નીચુ ગળી કુમાર ધીમે ધીમે તે યોગડીમાંથી નીકળી ગયો લક્ષ દૂરની એક ઓગડીમાં ગાલ બંધ ઉભો રહ્યો હતો કુમારને પોતાના હસ્તપર ઉચડી લઇ તે ત્યંત્રી ચાલ્યો ગયો પણ વૃદ્ધના વક્ષસ્થળનું વિગમામન મળતા કુમાર અશ્રુપ્રવાહ વહે-વડાવી મુક્યો

કેટલીક ખરાબ વાત કર્યાપર આવનાથી સમ્રાટ મહાસેનગુપ્ત અન્વરથ ચિત્તે મહાલયના પટાગણમાં આમ તમ કરતા હતા ત્યાગ-પત્ની ધીમે ધીમે નતન મહાલય ગોળી આ અનાગનિએ પહોંચી

ઉત્તર ભાગ તરફ તે સહજ વળ્યા. યદુભટ્ટ આ ભાગમાં ગહેતો હતો—તે તરફ સમ્રાટ અથવા કોઇપણ મોટી પદવીનો મનુષ્ય કદી પણ આવતો ન હતો. આવી સ્થિતિ હોવાથી યદુભટ્ટ નિશ્ચિત ચિત્તે કુમારને આ નિષિદ્ધ વાત ખુશીથી સંભળારી રહ્યો હતો.

પ્રિય વાયકોને કહેવાની આવશ્યકતા નથી કે ત્યાં આવેલ પુરૂષ તે ખૂદ મમ્રાટ મહાસેનગુપ્ત પોતેજ હતા. પુષ્કળ દિવસ પૂર્વે મમ્રાટે મધ્ય દેશના એક જ્યોતિષીના મુખે સાંભળ્યું હતું કે, ‘શશાકના હસ્તે રાજ્ય નષ્ટ થશે અને તેની ફાઇના વશજ પાટલીપુત્રપર સત્તા સ્થાપશે.’ તે દિવસથી ભયભીત બની મહાસેનગુપ્તે કુમારને ગુપ્તવશના હુપ્ત થયેલા ગૌરવની કથા, અને ચંદ્રગુપ્ત નથા નમુદ્રગુપ્તની વાત કદીપણ ન કહેવા માટે યદુભટ્ટ અને ચારણાદિને સ્પષ્ટ જાહી રાખ્યું હતું.

કુમાર ગયા પછી સમ્રાટનું ચિત્તન ફરી શરૂ થયું. ધીમે ધીમે તે યદુભટ્ટની ખોલીમાંથી બહાર નીકળ્યા અને આમતેમ ફેગ મારવા લાગ્યા.

સમ્રાટ નીડળી જતાજ એકાદ વજ્રબાત થયેલા મનુષ્ય પ્રમાણે દૃઢ યદુ જમીનપર પડ્યો !

પ્રકરણ ૩ જી.

પાટલીપુત્રનો રાજમાર્ગ

ખુચારે મેઘવૃષ્ટિ અતિ સખત થયેલી હતી. હમણા જોડે વૃષ્ટિ બધે રહી હતી, પરંતુ આકાશ કોઇ અણપિ તદ્દન સ્વચ્છ થયેલું ન હતું. સંધ્યાકાળપૂર્વે થોડા વખત પરતો અતિ અસહ્ય ગરમી થતી હતી. પાટલીપુત્રની નજીકજ, વારાણસીના નિર્જન માર્ગપર, અધજા પોતાની સત્તાનો વિસ્તાર ધીમે ધીમે, પણ દૃઢતાથી વધારતો જતો હતો. પર્વતોના અતિ ઉચ્ચ શીખરોપર કીવા વૃક્ષની ટોચો ઉપર થોડાજ મમયમાં નષ્ટ થનાર સૂર્યના કાં અને પીળા ડીંગણો ન

વખતે પણ કોઇ કોઇ યાને ચળકતા હતા, પરંતુ આકાશના પૂર્વ ભાગમાં કાળા ઘેર રમના વાદળો ધડ નમી ગયેલા દેખાવા લાગ્યા હતા. મધ્યાહ્ન કાળના પ્રચંદ વરસાદથી તે વિસ્તીર્ણ રાજમાર્ગે આ વખતે એક નાની નદી-ખાડીનું જ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું.

આવા સમયે તે રસ્તે ચાર પ્રાણી પાટલીપુત્ર તરફ ધીમે ધીમે આવતા હતા. સર્વની આગળ એક વૃદ્ધ માણસ હતો. તેના હસ્તમાં એક મોટી લાકડી હતી. તેની પાછળ એક બાગ વર્ષની બાલા ચાલતી હતી. એ બન્નેની પાછળ એક ધરડો ગધેડો ચાલતો હોય તેની પાછળ એક નાનો છોકરો બેઠેલો હતો. સર્વથી આગળ ચાલતો હોય તદ્દન થાકી ગયા જેવો જણાતો હતો. તે પણ તે મુગો મુગો જેમ તેમ રસ્તો કાપતો હતો. પણ તેની પાછળ આવતી બાલા ચાલતા ચાલતા અતિશય શ્રમથી લોથ બની ગયેલી હતી. ક્ષણે ક્ષણે તે વિમાતિની ઇચ્છા પ્રકટ કરતી હતી.

ચાલતા ચાલતા હોસાએ કહ્યું “આપણે હવે થોડું ચાલીશું તો કોઇનું ઘર, કુપડી કે એકાદ ગામ મળી આવશે પણ રસ્તામાં જ જો આપણે આવી રીતે વિલબ કરીશું તો અધરાતમાં આપણે ચાલી પણ શકીશું નહિ.”

તે બાલા ક્ષીણ સ્વરે બોલી “બાપુ! હવે તદ્દન થાકી ગયો છું. હવે હું બીલકુલ ચાલી ન શકાય તેવી ગિચ્છિતમાં આવી છું. મારા પગમાં ક્યા ક્યા ચીરાડા પડ્યા છે તે હું પોતે જ સમજી રાહતી નથી. હું સહજ બેસું છું, બાપુ!”

બાલાના આ કથણાજનક ઉદ્દગાર માલગી ગધેડાપર બેઠેલો બાલક બોલ્યો “બહેન, હવે તું આ વાહન પર બેસ! હવે હું ચાલી શકીશ.”

તે છોકરાના મુખથી આ શબ્દ નીકળતા જ હોસાને અને બાલાને આવી ગિચ્છિતમાં પણ હમવું આપ્યા સિવાય ગુનું નહિ. તે હાસ્યથી બાલક શરમાઇને ચૂપ થઇ ગયો થોડે દૂર ગયા પછી બાલા તદ્દન નિરૂપાય બની નીચે બેસી ગઇ. ક્ષણ વાર પછી

ત્યાથી ઉઠી ગત્તા પાસેની એક ઉચી અણુભીંજી જગ્યાએ જઈ તેણે પડાવ નાખ્યો.

તે ભાઈ વૃદ્ધ બોલ્યો “ બેટા, છેવટે બેઠી જ ? ” પરંતુ ઉત્તરની વાટ ન જોતા તે પણ પાછો ફરી ધીમે ધીમે બાળા પાસે આવી બેઠો. પાછળ આવતો ગર્જભરાજ પણ બાલકને પીઠપર લઈ તેની પાછળ આવી ઉભો રહ્યો. અધકાર ક્ષણે ક્ષણે આ મહાગાથા ચોતરફથી ઘેરી લેવા લાગ્યો હતો.

આ પ્રમાણે કેટલોક વખત ગયા પછી કાન માડી તે છોકરો બોલ્યો “ બાપુ, થોડાઓના ડાબલાનો અવાજ સંભળાય છે. ”

ડોસો એકદમ ચમકી ઉભો થયો તે રાજમાર્ગની પામે આવેલા ખેતરમાં એક આમાના વૃક્ષ નીચે અધકારે પોતાનું સર્વ બળ વાપરેલું જણાતું હતું. બન્નેને લાગ્યું તે ડોસો અધારામાં જઈ લપાઈ બેઠો. થોડાઓનો પાદ્મની વિશેષ નજીક આવવા લાગ્યો, અને થોડાજ ક્ષણોમાં તે અધકારમાંથી સેકડો ઘોડેસ્વાર પાટલીપુત્ર તરફ ત્વરિત ગતિથી જતા હોવાનું જણાયું. કદી કદી આકાશમાં વિદ્યુતના અગ્નિકાંડ થતા, ત્યારે તેના પ્રકાશમાં સ્વારોની આકૃતિ વળી ભયકરતામાં વિશેષ વધારો કરી દેતી હતી.

આવી સ્થિતિમાં જીયારો આપણો વૃદ્ધ પ્રવાસી બન્ને છોકરાને હૃદય સાથે દાખી આગ્ર વૃક્ષ પાછળ ઉભો. ગદી સ્વારોની દૃષ્ટિએ ન પડવા પ્રયત્ન કરતો હતો. લગભગ અર્ધ કલાક સુધી તે સ્વાગેની હાર આમાના વૃક્ષ પાસેથી ચાલુ રહી હતી.

ઘોડેસ્વારનું સૈન્ય ઘણું દૂર નીકળી ગયા પછી પણ ડોસો રસ્તા ઉપર આવવાનું ધૈર્ય કરી શક્યો નહિ. ધીમે ધીમે વૃષ્ટિની પણ શરૂઆત થઈ. સર્વ આકાશ કાળા વાદળાથી ભરાઈ ગયું. બન્ને બાલકોને ઝાંઝના આશ્રયમાં ગમી ડોસો પોતે પણ તે વૃક્ષ નીચે બેસી પ્રચંડ ધાગથી પડતી વૃષ્ટિમાં ભીંજાતો હતો.

આ પ્રમાણે એક પ્રહર ગત્રી વહી ગઇ પુન આપણી આ પ્રવાસી મડળીને કાને ઘોડાઓના ડાબલા સબળાના લાગ્યા. ડોમો અતિશય ભયભીન બની ચલુ ફાડી ગસ્તા તરફ જોવા લાગ્યો.

અવપ્રસમયમા ચાર પાત્ર સ્વાગ કર્મધર્મ સયોગે તેજ આત્ર 'દ્વ' સામે આવી ઉભા રહ્યા તેમાનો એક જણ બોલ્યો “ ચાલ્યા હજોનો ! પરમાત્મુ જોર વધતુ જ જાય છે ચાલો પેલા ઝાડ નીચે જઈને ઉભા રહીએ ”

તે સ્વારની આ સૂચના અન્ય મર્વને માન્ય થઈ હોય તેમ લાગ્યું સર્વ સ્વારોએ તગત જ ગસ્તા છોડી મામેના ખેતરમા પ્રવેશ કર્યો. ખરેખર આપણા પ્રવાસીપર દુર્દૈવ તૂટી પડ્યું તેજ વખતે આકાશમા વીજળીનો એક વિસ્તિર્ણુ ચમકાગે થતા અચાનક પ્રહરી ઉઘો મર્નિ સ્વારોની દૃષ્ટિએ પડી !

ડોસાની આદૃતિ નજરે પડના જ સવથી આગળ જે સ્વાગ હતો તે બૂમ પાડી બોલી ઉઠ્યો “ અરે શ્વનીચે હસ્તમા લાલો પડી ફાઈ ઉભો છે, જોયો કે ? ”

આ શબ્દ સાંભળના જ મર્વ સ્વાર તે ઝાડ તરફ વળ્યા આ અવકાશમા ડોસો ઝાડ નીચેથી નીકળી ખેતરના મધ્ય ભાગમા આવ્યો હતો એક સ્વાગે તેને આગળ ન જવા માટે જોરથી આજ્ઞા કરી, પરંતુ તેનું વાક્ય પૂર્ણ થતા પૂર્વે જ પાછળથી પૂર્ણ બળથી ફેકાયલા એક ભાલાએ ડોસાની જાતી વીંધી નાખી, અને તેનો ગ્રાણુ શ્વન દે, ને પાણીથી તગમેળા બનેલા ખેતરમા ધમ દધને એક અવાજ કરી શ્વન થઈ પડ્યો ! તે જ ક્ષણે ઝાડ નીચે એટલી બાલિકાએ એક ચીમ પાડી, અને તે સાથે જ ગધેડો ભયથી ભડકી નાશી છૂટ્યો તેની પીઠપર એટલો બાલક માત્ર તેની ગરદન પરના કેસ મળજીત પકડી જેમનેમ ખેસી રહ્યો હતો.

સ્વારે પાસે આવી જોયું તો શું દીકું ? મૃત્યુ પામેલો મનુષ્ય પૃથ્વ હોઈ તેના હસ્તમા શસ્ત્રાસ્ત્ર જેવું કંઈ ન હતું ! ડોસાના દાયની

લાઠી બાલા રૂપ લાગી હતી. તેથી જોણે ડોસાપર બાલો ફેકવાનું ચોર બનલાવ્યું હતું, તેની સર્વ મસ્કરી કરવા લાગ્યા પરંતુ બાલિકાની અસ્ફૂટ ચીસ તેણે જ સાંભળી હતી પોતાના સાથીઓની તીવ્રગત્યુક્ત મસ્કરી સહન કરીને પણ તે શુપચૂપ પેલા આત્ર વક્ષ નરક ચાલ્યો ગયો.

વિઘ્નના ચમકારાની સહાયથી ઝાડના થડની ખોલમાં બેઠેલી બાલા આપણા આ બહાદુર (૧) નીરની દૃષ્ટિએ પડી તેણે અપૂર્વ ઉત્સાહથી પોતાના સોબતીઓને ઉદ્દેશી ખૂમ પાડી કહ્યું “અરે, તમે મર્વ મારી નિર્ભત્સના કરતા હતા કેમ? પણ ડોમાને મારીને મે શુ મેળવ્યું છે તે તો જગ જૂઓ! પણ, કાંઈને પણ આ લૂટમાં ભાગ મળશે નહિ, પહેલેથી જ ઢહી દઉ છું કે તેમા તમારો કાંઈનો હકક નથી.”

મર્વ ત્વગપૂર્વક ત્યા આવ્યા પેલી બાલિકા તેમની દૃષ્ટિએ પડતા જ મર્વ બોલી ઉઠ્યા “વાહ લાઇ વાહ! કેવી મઝા છે! અદ્રેશ્વરને એક ગ્લ જ મળ્યું, એમ કહેવું જોઈએ.”

બિચારી બાલિકા લયથી વ્યાકુળ બની ગલરાઇ જઇ શોક કરતી હતી બાલાપર જે સ્વાગ્નો હકક હતો તે અશ્વપર આ દ થયો અને બાલાને પણ તે પગ ખેચી વીધી ગ્રજિત બળ સહજ લખ્યા પછી મર્વ સ્વાગ પુન માર્ગક્રમણ કરવા લાગ્યા.

બાલકને પીઠપર રાખી ઉભેલુ ગધેકુ જે લડકયુ હતું ને કઇ વિશેષ દૂર ગયું ન હતું, તે અર્ધો એક ગાઉ જતા તાડદોની એક પક્ષિ હતી ત્યા જઈ ઉભુ રહ્યું બનેલા અકલિપત બનાવથી બાલક જહી જમ્ને વણા વખત સુધી અશ્રુધારા વરસાવી ગ્લા હતો પણ તેનું અગણ્યરૂન માલજનાર કયાથી મળે? કેટલીકવારે ઝેવટે તે બોચારો થાકી ગયો અને ગર્દભની પીઠપરજ નિદ્રાવશ થયો.

બીજા દિવસે સૂર્યોદયના સુમારે બાલકનો ડ ગધેકુ એક તેલીના માલવામાં આગો ત્યાથી જતા નજીકના એક પગરને તે પોતાનો

માલ વેચવા માટે શહેર તરફ જતો હતો બાલકને આ કચ્છારપદ સ્થિતિમાં જોતા જ તેલી-ધાત્રીને દયા આવી, તેથી તેને તથા ગર્દભ-ગજને લઈ તે નગર તરફ ગયો.

બીજો પ્રહર વ્યતીત થઈ ગયો હતો નગરના તોરણદ્વારપર મગલવાદ વાગી રહ્યા હતા તે વખતે બાલકને લઈ તેલી પાટલી-પુત્રના પશ્ચિમ તોરણદ્વારે આવી અટક્યો.

તોરણનો બહારનો દરવાજો ઉઘાડો રાખી પ્રતીહારો-દ્વારપાલો-શાંતિરક્ષક મનુષ્યો બીજાદ્વારની પાસે જ ઉઘડા પડ્યા હતા તેમને બોલાવવાનું સાહસ તેલી કરી શક્યો નહિ થોડેક છેટે તે બાલક સાથે બેસી રહ્યો પહેરેગીરેએ તો બીયારા તરફ આખ પશુ કરી નહિ! ત્રીજો પ્રહર વહી ગયા પછી રથચક્રોના શબ્દથી ધણીની નિદ્રા ઉઠી ગઈ એક રથ ખડખડાટ ડગેલો આવી અદરના દરવાજા આગળ આવી અટક્યો, અને અદગથી એક વ્યક્તિએ જાણે કે અતિશય ત્રાસી ગયો હોય તેમ કંઈક અંશે દરવાજો ઉઘાડવા હુકમ કર્યો તે જ ક્ષણે દ્વારપાલો પથાગીમાથી ફટકો મારી ઉભા થઈ ગયા એક પહેરેગીરે અઘાપિ પશુ ઉઘડા જ પડી ગયો હતો, તેની પીઠપર બીજાએ જોરથી લત્તાપ્રહાર કર્યો પહેલો પહેરેગીરે ગુસ્સે થઈ તેને મારવા જતો હતો નેટલામાં ત્રીજા પહેરેગીરે તેને ધીજાના સહીત ખેચી તોરણદ્વાર પાસેની એક ઝોરડીમાં ધકેલી મુક્યો. એક જણ નિદ્રા પૂર્ણ થયા પછી ત્રીજાના દાનણનો ટટો લઈ દાંત સ્વચ્છ કરવાના કાર્યમાં પડ્યો હતો, તેણે મોટેથી બખાળા કરતા કરતા પુછ્યું “અરે, કોણુ આવ્યું છે?”

બીજા એક દ્વારપાલે તેને જવાબ આપ્યો “આવ્યો છે તારો બાપ!”

“અરે બાપ! મારો બાપ તો ડાંગનોએ પહોંચી ગયો છે.” એમ કી પેલો માણસ પુનઃ શાંતિપૂર્વક દંતધારન કરવાનું કરી પૂનઃ અજ્ઞાતા તરફ તે જઈ વળી ગયો. એક મીષાદે તેનું

તે દાતણુ ખેતી લઇ પાસે પડેલા પાણીના લોટાસહ ખાઇમા પધરાવી દીધું તે જોઇ ખાઈના પીત્તવર્ણી જળમાથી પોતાનો લોટા કાઢવા માટે તે માણસ નાશી છૂટ્યો. આટલા અવકાશમા અદરના ભાગમા પડેલા બીજાના વગેરે પ્રતીહારોએ દૂર કરી દીધા હતા.

નગર તરફના ભાગમાંથી જોણે દાર ખોલવાનો હુકમ કર્યો હતો, તેણે તો અધીર બની જઈ દરવાજાપર લાતો મારવાનો સપાટો ચલાવ્યો હતો. છેવટે દારપાલોએ એકત્ર થઈ દરવાજાના ચારે આગળા (ભોગળા) મહા મુશીબતે ખેતી કાઢ્યા.

દેવદાસના લાકડાનો તે જડ અને પ્રચડ તોરણનો દરવાજો ઉધ-ઓ, અને તોરણની દિવાલો સાથે તેના બે ભાગ સ્થિર થયા પ્રતીહાર અને દારપાલોએ લયભીત ચિત્તે ધીમે રહી જોયું તો કાળા રંગનો, કૃશ અને ઠીંગણા બાધાનો એક વૃદ્ધ મનુષ્ય અતિશય ક્રોધિત બની સમક્ષ ઉભેલો દૃષ્ટિએ પડ્યો તેને જોતા જ, જેમને માથે પાઘડીના આટા નાખવાનો સમય મળ્યો ન હતો, તેમણે પાછું પછું ન જોતા પોખારા ગણ્યા બીજા રહેલા પ્રતીહાર અને દારપાલો ઘૂટણીએ પડી રહ્યા, પરંતુ તેમની પ્રાર્થના તરફ લેશ માત્ર લક્ષ ન આપતા તે વૃદ્ધે તેમને ચાબુકથી ફટકારવા માડ્યા ત્યાર પછી ચાર અશ્વોથી ખેંચાતો એક રથ ગડગડાટ શબ્દ કરતો તોરણ દારમાંથી બહાર નીકળી ગયો.

એ પછી આપણો તેલી બળદ, ગર્દભ અને બાલકને સાથે લઇ નગરમા જવાના ઉદ્દેશથી સજ્જ થયો તેને જોતા જ દારપાલોને શૌર્ય, ધૈર્ય, અવસાન વગેરે પુનઃ પ્રાપ્ત થયા. સર્વએ મળી ગરીબ બિચારા તેલીને કાયમ કરવાનો આરંભ કર્યો. છેવટે કઈ ઉપાય રહેલો ન જોઈ પોતાના માલમાંથી થોડોક તે લોકોને બક્ષીસ-લાય તરીકે આપી તેણે એક વખત જેમ તેમ કરી છૂટકા મેળવી લીધા.

તેલી બાલકને લઈ નગરમા પેઠા તો ખરો, પણ રાજમાર્ગ બહુધા શન્ય રૂપ હોઈ, બળરો બધ થઈ ગયેલા હતા ! જે કંઈ થોડા ઘણા મનુષ્યો રસ્તાપર જતા આવતા હતા, તે શક્તિ હેઠ્યે ચાલતા હતા અને તક મળતા જ રાજમાર્ગ છોડી વાકી-ચુકી ગલીઓનો આશ્રય લેતા હતા વચ્ચે વચ્ચે પગદેશી સૈનિકાના ટોળા કોલાહલ કરતા રાજમાર્ગ પર ફરતા હતા તેમને જોઈ પાટલીપુત્રની પ્રજા દૂર ભાગી જતી હતી ! તે ટોળા નજરે પડતા જ ગૃહમદિ-રોના ખૂલ્યા દ્વાર અને બારીઓ ધડો ધડ બધ થઈ જતા હતા ! દુકાનદારો પોતાની દુકાનો છોડી ટપોટપ પોબારા ગણી જતા હતા !

શહેરની આવી ચમત્કારિક સ્થિતિ જોઈ ધાત્રી મનમા અતિશય ગભરાઈ ગયો તરત જ તે રાજમાર્ગ છોડી એક આડા રસ્તે ચાલ્યો. અધકારમય રસ્તે કેટલીક વાર ચાલ્યા પછી એક જીર્ણ ઝુપડી પાસે આવી ઉભા રહી તેણે ધીમેથી દ્વાર ઠોક્યું ધણો વખત ગયો પણ કોઈએ બાગણું ઉઘાડ્યું નહિ, ત્યારે પુન તેણે દ્વાર ઠોકવા માડ્યું

આ પ્રમાણે સુમારે બેએક વડી નીકળી ગઈ બિચારો બાલક તદ્દન ગલિત થઈ ગઈબની પીઠપર ઉઠી ગયો હતો શહેરમા ધીમે ધીમે નિસ્તબ્ધતા પ્રસરતી જતી હતી સર્વાસ્તિ થઈ જવાથી દિવસે પણ અધકારમા લીન રહેતો તે રસ્તો ગાઢ અધકારથી ભયાનક થતો જતો હતો. હવે બીજો કંઈ ઉપાય રહેલો ન જણાતા તેલીએ જોરથી દ્વાર ધકેલવા માડ્યા હવે દ્વાર ધડાક લઈને ગળડી પડશે એમ લાગ્યું ઝુપડીમાથી એક સ્ત્રીનો રૂદનમય કુસ્કાનો ધ્વની સભળાવા લાગ્યો તે રૂદનની ભાષા અને સરનું યથાર્થ વર્ણન થતું શક્ય નથી, પરંતુ તેનો ભાવાર્થ એ હતો કે “ અરે પ્રભુ ! મારા ધગમા મારા રડ્યા લૂટારા પ્રવેશ કરે છે ! કોઈ નજીકમા હોય તો બાપ, દોડી આવો, ધાવ ! અને માફ રક્ષણ કરો ! રાજના ભાણેજ સાથે ઠાણેવરથી

જે મૂઝા, જગલી સૈનિકા આવ્યા છે, તેમણે મારા જેવી અનાથ, અસહાય, ગરીબ, રાડીરાડ ઉપર જુલમ કરવા માડ્યો છે ! તમે બધા ફેડી આવી તેને કાઢી મૂકા—નહિ તો હું મરી ગઇ, બાપ મરી ગઇ રે ! માગી જાત, લાજ લજ્જા મારા રોયાઓ લુટવા બેઠા છે રે !” વગેરે વગેરે

પ્રથમ પ્રથમ તો તે સ્ત્રીની શોકમય ચીસો સાભળી એક બે પડોશીઓ ઉપરના માળપરથી એકાદ બારી ધીમે રહી ઉઘાડી થુ ચાલે છે તે જોવા લાગ્યા એક બે જણાએ તો મહજ બે શબ્દ બોલી તેને આશ્વાસન પણ આપ્યું પરંતુ નજીકના એક વરમાથી એક જણે ધાચીનો બળ તેમજ બાલકને તથા ગર્દભને જ્યારે જોયા ત્યારે તેણે મોઢેથી કહ્યું “ અરે, તુ થુ કરે છે ? રસ્તામા તો ઘોડા-ઓની હારોની હારો જણાય છે ! દાણેશ્વરના ઘોડેસ્વારનું સૈન્ય ખરેખર આ તરફ ચાલ્યું આવે છે ! ”

તે માણુમના મુખથી ઉક્ત શબ્દો બહાર પડ્યા ન પડ્યા તેટલામા તો પાટલીપુત્રના વીર નાગરિકોએ ઘડાઘડ બારણા, બાગીઓ બધ કરી ઘરના છેક ખૂણામા સ્થાન મેળવી લીધું ! તે સ્ત્રીનો શોક-ગ્વગ ધીમે ધીમે વધવા લાગ્યો રસ્તાપર હવે દૃષ્ટિ પહોચવી પણ શક્ય નથી સમજી તેણીએ બળપૂર્વક લાતો મારી બારણાનો ભાગ્યો તૂટ્યો આગળો તોડી પાડ્યો પોતે અદર પેઠો તે બખતે તે સ્ત્રીએ જે ચીસાચીસ કરી મુકી હતી તેનું વર્ણન થઇ શકે તેમ નથી છેવટે તે મૂર્ચ્છા ખાઇને પડી હતી કે થુ તે કંઇ અમે જાણી શક્યા નથી કારણ કે, ધાચીએ ગર્દભરાજ, બળદ અને બાલક અદર આવતાની સાથે જ બારણું બધ કરી દીધું હતું પણ એટલું તો ખરું હતું કે ત્યારપછી કોઇએ પણ તે સ્ત્રીના રૂદનનો સ્વર સાંભળ્યો ન હતો

પ્રકરણ ૪ મું.

શશાંકનું સ્વાલિમાન.

આને અરજોદય પૂર્વેજ રાજમહાદાયનો દરબાર મડપ સાફ-સુફ થવા લાગ્યો હતો. કાળીનિબિડ બ્રહ્મશીલાથી બધાયલા તે પ્રશસ્ત સલામડપ ચોરસ હોઇ તેની છત એકસો આઠ સ્તંભ ઉપર બાધવામા આવી હતી. મડપના તળીયાની જગ્યો ચોરસ, સુદગ અને મૃદુ કાળા પત્થરથી તૈયાર કરેલી હતી. સલાનુ પટાગણુ-ચોકની ચારે બાજુએ લીલા રંગના પત્થરના, અતિશય જાડા પણ નહિ અને વિશેષ બારિક પણ નહિ એવા સ્તંભ ઉપર રૂપેરી છબ્બુ હતુ. છબ્બર અત્યંત કૌશલ્યથી તૈયાર કરેલા પાષાણી ચિત્રો હતા. આ ચિત્રો મહાભારત અને રામાયણના ભિન્ન ભિન્ન પ્રસંગોના હતા. છબ્બની પાછળ સલામડપના સ્તંભ હતા. સલામડપની ચોતગરૂ પત્થરનો કોટ હતો. પ્રાચીન સમ્રાટની કારકીર્દીમા આ કોટપર દસ હજાર ઘોડેસ્વાર સશસ્ત્રાદિથી સજ્જ થઇ હારબધી ઉભા રહેતા હતા, એવી એક દતકથા પાટલીપુત્રની પ્રજામા પ્રચલિત થયેલી હતી. સલામડપમા લગભગ એક હજાર હસ્તીદંતી આસનો ગોઠવાયલા હતા, પરંતુ તે અતિ જુના હોવા ઉપરાંત તે તરફ કોઇએ વિશેષ લક્ષ રાખેલુ નહિ હોવાથી, તેના અસલ દૂધ સમા સફેદ હસ્તીદંત અતિશય મલિન થઇ ગયા હતા. આ આસનોપર રાજ્યના અધિકારી અને મોટા મોટા સન્માન્ય નાગરિકો બેસતા હતા. અત્યાર સુધી આર્યાવર્તમા યવન પ્રથા પ્રમાણે રાજસલામા સર્વએ ઉભા રહેવાની રીત પ્રચલિત થઇ ન હતી. સલાગૃહમા રાજ આવતા જ સર્વ પોતાના સ્થાનો પરથી બેસા થતા અને રાજની આજ્ઞા મળતા જ સર્વ સ્વસ્થાને બેસી જતા હતા. છબ્બર બે પ્રકારના રૂપેરી સુખાસન સજ્જ કરી રાખવામા આવતા હતા. આ આસનોપર રાજકુટુંબીજન અને

યુવરાજપાદીય* અને કુમારપાદીયx અમાત્ય મંડળ ખેસતું હતું અભિજાત વર્ગમાં પ્રવેશ થયા સિવાય કોઇને પણ આ છબ્બપર સ્થાન મળતું ન હતું

મત્સ્યદેશથી પ્રાપ્ત કરેલા બહુમૂલ્ય શુભ સંગેમરમરી પત્થરની ઉચ્ચ વેદીપર સમ્રાટનું સિંહાસન ગોઠવવામાં આવ્યું હતું આ વેદી સભામંડપની જમીનથી બે હાથ ઉચી હોઇ તેની ચોતરફ પગથીયા રાખેલા હતા વેદીપર સૂવર્ણમય ચાર સ્તંભ હતા અને તેનાપર રૂપાનો ચદરવો હતો

સેવકો મર્વ દરબાર મંડપ સ્વચ્છ કરી સંગેમરમરી પાષાણની વેદી ધોઇ સાફ કરી પારસ્ય દેશમાંથી મંગાવેલા અમૂલ્ય આચ્છાદન વસ્ત્ર ખીજાવી તેપર સૂવર્ણના બે સિંહાસન યથાસ્થિત ગોઠવવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા કેટલાક પરિચારકો ઉપરના ચદરવાને મોતીની ઝાલરથી વિશૂષિત બનાવતા હતા, કેટલાક સિંહાસનપર રૂપાનું સંકેદ છત્ર ખેસાડતા હતા વેદીના એક ખુણાપર એક લાકડાના આસનપર ખેસી એક અધિકારી સેવકોને આજ્ઞા આપતો હતો અને તેમના કાર્યપર નજર રાખતો હતો

કેટલાક દિવસપર શોણ અને ગંગાના સંગમપર જુના રાજમહાલયની બારીમાં ઉભો રહી જે સૂવર્ણ કેશવાળો બાલક પાણીના પ્રવાહના તરંગ તરફ જોતો હતો, તે આ વખતે સભામંડપમાં અહીંથી તહીં અને તહીંથી અહીં ફરતો હતો ફરતા ફરતા ધીમે

* જે આમાત્ય કે રાજ્યના અધિકારના પ્રમાણમાં સામ્રાજ્યના ભાવી અધિકારી (યુવરાજના) સમાન હોતા, તેમને 'યુવરાજ-પાદીય' કહેવામાં આવતા

x જે આમાત્ય અથવા અધિકારના પ્રમાણમાં યુવરાજ સિવાય અન્ય રાજ્યપુત્રોની બરાબરીના હોતા તેમને 'કુમારપાદીય' એવી સંજ્ઞા હતી.

ધીમે તે વેદી સામે આવી ઉભો રહ્યો તેને જોતા જ સેવકાએ પોતાના કામ જેમના તેમ પડતા મુકી ઉભા થઇ સલામી આપી

બાલકે પુછ્યું “આ બીજું સિંહાસન કોના માટે મુક્યું છે ?”

એક પરિચારકે કહ્યું “દાણેશ્વરના સમ્રાટ માટે”

તેના મુખના આ શબ્દો કાને પડતા જ બાલક ચમક્યો, તેના સુદર મુખમંડલપર તત્કાલે ક્રોધની લાલી તરી આવી તેણે પાસેનું એક હસ્તીદંતી આસન દૃઢતાથી પકડ્યું જાણે કે હમણા જ તેના બલવાન હસ્તમા સપડાયલા આસનના તે ભાગનો ચૂરો થઈ જશે એવો ભાસ થયે. આ દસ્ય જોઇ સેવકવર્ગ ભયથી બે હાથ પાછો હટી ગયો !

શશાકે ક્રોધાગ્રિત કપિત સ્વરે કહ્યું “શું કહ્યું ?”

ક્રોધાગ્રે કંઈ જ ઉત્તર આપ્યો નહિ જે સેવકવર્ગપર દેખરેખ ગાખતો હતો તે નજીક આવ્યો અને ચૂવગળને અભિવાદન કરી તેની સન્મુખ ઉભો રહ્યો

ચૂવરાજે ગુસ્સામાં જ તેને પુછ્યું “કોના હુકમથી તમે વેદીપર આ નવું સિંહાસન ગોઠવ્યું છે ?”

ચૂવરાજને શો ઉત્તર આપ્યો તે વિચારમા જ તે અધિકારી ગુઆયો. કેટલીક વારે તે અસ્પષ્ટ સ્વરે બોલ્યો “મેં સાંભળ્યું છે કે—”

તેના મુખથી નીકળતું વાક્ય પૂર્ણ થતા પહેલા જ ચૂવરાજ એકજ કૂદકા મારી વેદીપર ચઢ્યો, અને જોરથી લાત મારી તેણે નવીન સિંહાસન દસ હાથ દૂર ફેંકી દીધું ! પ્રચંડ અવાજ થઇ મડપના કાળા પત્થરપર સિંહાસનના ટૂકડા થઇ પડ્યા !

આ વિલક્ષણ પ્રકાર જોઇ સેવકો ત્યાથી ભયના માર્યા નાશી ગયા પેલો કામદાર પણ ચૂવરાજનું નૃસિંહ સ્વરૂપ જોઇ ત્યાથી વેગથી ખસી જવાની તૈયારીમા હતો, એટલામા સભામંડપની પાછળનો પડો ખસ્યો અને વીરવેષમા આચ્છાદાયલો એક ઉચો પુરૂષ અને એક જીર્ણ શરીરની વૃદ્ધ સ્ત્રી કેટલાક પરદેશી નૈનિકાસહ મલાગૃહમા પ્રવેશ્યા

૧૬ સ્ત્રીએ પુછ્યું “ હમણા શેનો અવાજ થયો હતો ? ”

તેને કાંઈએ ઉત્તર આપ્યો નહિ કુમાર-અમાત્ય અને યુવરાજ શશાંક એ બન્ને સિવાય ઉત્તર આપવા માટે આ વખતે મડપમાં કાંઈ રહ્યું ન હતું આ આવેલા નવોન પુરૂષ અને સ્ત્રીને જોઈ અમાત્ય તો એટલો ગભરાઈ ગયો હતો કે, તે વૃદ્ધ સ્ત્રીને ઉત્તર આપવાનું સામર્થ્ય જ તેનામાં રહ્યું ન હતું શશાંકે તો ધરાદા-પૂવક જ તેને કંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ તે તે બન્ને તરફ પીઠ કરી ઉભો રહેલો હતો.

અધિકારીએ ઉત્તર આપવા પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ તેના મુખમાથી ટેટલાક અસ્પષ્ટ શબ્દો મહા મુશ્કેલીએ બહાર પડ્યા.

ભારે શશાંકે મુખ ફેરવી અવગતાયુક્ત સ્વરથી ઉત્તર આપ્યો “ પિતાજીના સિંહાસન પાસે વેદીપર દાણેશ્વરના રાજાનું સિંહાસન આ નોકર લોકોએ ગોઠવ્યું હતું, તેથી તેનો મે લત્તા પ્રહારથી ચૂરો કર્યો છે ! ”

યુવરાજના આ શબ્દો સભામડપની કંડિન દીવાલોપર અફળાઈ તેનો પ્રતિધ્વનિ થવા લાગ્યો તે કણે પડતા જ વૃદ્ધ સ્ત્રી સાથેના તે પ્રૌઢ વીંગતો ચહેરો ક્રોધાગ્નિથી લાલચોળ બની ગયો તે જ કણે સાથેના સૈનિકોની મ્યાનાચ્છાદિત તલવારોનો ખણખણાટ પણ મળવાયો શશાંક સાથે જે કામદાર ઉભો હતો તે તો તે શબ્દ સાંભળતાની સાથે જ જીવ લઇને સભા મડપમાથી નાશી ગયો !

વૃદ્ધ સ્ત્રીધીમેધીમે વેદી પાસે આવી, અને શશાંકનો હસ્ત પોતાના હસ્તમાં પકડી તેણે તેને વેદીપરથી નીચે આપ્યો તેની સાથેનો પ્રૌઢ વીંગ તે વખતે મ્યાનમાથી અસિ ખેંચતો હતો પણ તેની અર્ધ નગ્ન થયેલી અસિ મ્યાનમાં જ રહી એટલામાં શુભ્ર વસ્ત્રોથી પગિ-ધાન થયેલો અને ઉધાડા ચરણવાળો એક વૃદ્ધ પુરૂષ ત્યાં આવ્યો, તેને જોતા જ તે પરદેશી સૈનિકાએ નીચે નમી તેનું અભિવાદન કર્યું. પ્રિય વાચક ! આપણે આ વૃદ્ધ પુરૂષને પ્રથમ એકવાર જોયો છે ચુતવ શના પ્રસ્તુત સમ્રાટ મહાસેનચુત જ હતા !

સમ્રાટને જોતા જ તે વૃદ્ધ સ્ત્રી વિચિત્ર હસી-તે પ્રૌઢ વીરનું પણ મન્તક મહજ નમ્ર થયું પરંતુ સમ્રાટ તદ્દન દયા પાત્ર કરેણુ-જનક દૃષ્ટિથી તે વૃદ્ધ સ્ત્રી તરફ જોતા હતા. તેમની તે દૃષ્ટિ પગથી કોઈને પણ લાગ્યું હોત કે, તે પ્રૌઢ વીર અને વૃદ્ધ સ્ત્રી પાસે શશાકના અપરાધ બદલ સમ્રાટ નમ્રતાથી ક્ષમા યાચે છે માત્ર એટલું જ હતું કે, સેકડો વર્ષનો સામ્રાજ્યનો ગર્વ તેમના મુખમાંથી શબ્દ બહાર પડવા દેતો ન હતો !

સમ્રાટ તરફ જોઈ હાસ્ય કરી વૃદ્ધ સ્ત્રી બોલી “ લાઈ, શલાક વિષે મને કંઈ કહેવાની જરૂર નથી ! બાલકના એકાદ ઉચ્છૃંખલ કૃત્યથી મારો પ્રભાકર સમતોલતા ગુમાવી એસે તેમ નથી ! એ કાંઈ એવો ગાડો નથી કે અજ્ઞાનતામાં થયેલા કૃત્યને અપરાધ માને ! ” -

પેલો પ્રૌઢવીર નીચું મુખ કરી હજીપણુ દેખથી ઓછું આવતો ઉભો રહ્યો હતો

વૃદ્ધ સ્ત્રીનો પોષાક જોતા તે પચનદેશ નિવાસી હોવાનું અનુમાન થતું હતું હજી પણ પળખી સ્ત્રીઓ તે પ્રાચીન પોષાક જ ધારણ કરે છે કપિશા અને ગાધાર દેશની સ્ત્રીઓના પોષાક પ્રમાણે આ પોષાકમાં પણ સ્ત્રીઓમાં સહજ એવી કામલતાનો અભાવ જ જણાઈ આવે છે કેટલાક અતરપરથી જોતાં તે પુરૂષ અને સ્ત્રીને પોષાકપરથી ઓળખવાનું પણ અશક્ય બને છે, પરંતુ મોટા પહાડ પર્વતોથી વેષિત થયેલા કુગરી પ્રદેશમાં રહેતી સ્ત્રીઓને આ કરતા ચોખ્ખ અને ઉપયુક્ત પોષાક મળવાનું કઠિન જ હોય છે તે સ્ત્રીનો કેશ સમૂહ સફેદ બની ગયેલો હતો ગાલપર કરચલીયો પડી ગઈ હતી તેણે કરચલીઓવાળો પાયજામો પહેરેલો હોઈ અગરખું પહેરી માથે ઘોળો પટકો બાધ્યો હતો તેની પોઠપર તેના લાંબા ઘોળા કેસ લટકતા હતા અને તેના કામલ પગમાં જોડા પણ હતા

આ વૃદ્ધ સ્ત્રી સમ્રાટ મહાસેનગુપ્તની સગી બહેન હોઈ ઠાણેશ્વરાધિપતિ આદિત્યવર્ધનની વિધવા પત્ની હતી તેનું નામ મહાસેનગુપ્તા હતું તેની સાથે ઉભેલો પ્રૌઢવીર તે મહારાજ આદિત્યવર્ધનનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર અને ઠાણેશ્વરના રાજ્યવંશનો પહેલો સમ્રાટ-પ્રભાકરવર્ધન હતો આદિત્યવર્ધનના જીવનકાળથી જ મહાસેનગુપ્તા પોતાના પતિના નામથી ઠાણેશ્વરનો રાજ્યકાર્યભાર ચલાવતી હતી પ્રભાકરવર્ધન જ્યારે ઠાણેશ્વરના સિંહાસનપર બેઠો ત્યારે પણ સિંહાસનની પાછળ પડદામાં રહી મહાદેવી લોહદત્ત હસ્તમાં પકડી રાજ્યકાર્યભાર તરફ લક્ષ્ય રાખતી હતી તેની ઉંમર એસી વર્ષ જેટલી થઈ હતી, તોપણ ઠાણેશ્વરમાં મહાદેવીની સત્તા અપ્રતિહત ચાલ્યા કરતી હતી સર્વ આર્યાવર્ત જાણતું હતું કે, સિંહાસનાધિષ્ઠ થયેલો, સમ્રાટ પદવી ધારણ કરનારો, પચનદ દેશનો ઉદ્ધાર કરનારો, દૂણ, આલીર અને ગુર્જરાને પ્રત્યક્ષ ચમરૂપ ભાસતો પ્રભાકરવર્ધન મહાદેવીના હાથનું કેચળ રમકડું હતો મહાદેવીની જ સહાયથી ઠાણેશ્વરનું અને તે સાથે જ ઉત્તર તરફના પ્રદેશોનું રાજ્યચક્ર ફરતું હતું

એક દાયમાં ભત્રીજાનો હસ્ત અને બીજામાં પુત્રનો હસ્ત પકડી રહાવેલી સભાગૃહમાંથી હસતી હસતી ચાલી ગઈ તેની પાછળ નીચું ઝુખ ગઈ સમ્રાટ પણ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા ત્યાર પછી નાશી ગયેલા સેવકો ધીમે ધીમે પાછા આવવા લાગ્યા ભગ્ન થયેલું સિંહાસન તેઓએ ઉચકી લીધું, અને તે ફરી સજ્જ કરવાના કામે લાગ્યા પણ હવે વેદીપર સમ્રાટ મિલાય અન્ય કોઈનું પણ સિંહાસન ગોઠવાય નહિ

પ્રકરણ ૫ મું.

મિલન.

દુકાનમા બેઠી એક અતિશય દાળી મેશ જેવા વર્ણની, વયે પહેલેલી સ્ત્રી દાળ, ચોખા, મીઠુ, તેલ, ઘી વગેરે વસ્તુઓ માથે વ્વહાસ્યની પણ વિક્રી કરી રહી હતી મનુષ્યોથી ઉભરાઈ ગયેના પાટલીપુત્રમા દાળ, ચોખા વગેરે પદાર્થો પ્રમાણે તેના હાસ્યના આહ્વાનો પણ તોટા ન હતો. દુકાનની અદર આપણો પરીચિત ધાત્રી પણ બેઠેલો હોય વેચાતા હાસ્યની ગણતરી કરતો તે સપણ કરડી દૃષ્ટિથી જોઈ ગભ્રો હતો ધાત્રીભાઈએ સાથે આણેલો પેલો છોડરો દુકાન સામેના રાજમાર્ગ પર ધૂળથી શરીર રંગદોળતો, ડાળી શાહી જેવા રંગના છોકરા સાથે નાના પ્રકારની રમતો રમવામા મશગૂલ બની ગયો હતો.

એટલામા એક ઉંચો, લાંબો પહેળો, ગૌરવર્ણનો પુરુષ ચોખા અને ઘી લેવા માટે તે દુકાનમા આવ્યો ચોખા અને ઘી માથે જ ખીજી પુષ્કળ વસ્તુઓ ત દુકાનના સ્ત્રીએ તેના ગળામા નાખી જ. ખરીદી પૂર્ણ કરી તે માણસે જ્યારે પોતાના વસ્ત્રમા દાળ, ચોખા, મીઠુ વગેરે પદાર્થો બાધી લીધા ત્યારે તેને જણાયું કે વજન વધેલું હોય તે એક માણસથી ઉપડી શકે તેમ નથી તેની આ હચકત પેદી બાઈના લક્ષમા આવી, અને તેના કામલ હૃદયને તેની દયા આવવાથી મન આપવા તે પોતાની જગ્યા પરથી ઉઠી

ધાત્રી આ દૃશ્ય સહન કરી શકે તેવો ન હતો. તે તગત જ અવસ્થામાં બહાર આવ્યો, અને તેણે આહ્વાને સ્પષ્ટ કર્યું “તમારો માથ લઈ આવવા હું પોતે તૈયાર છું, અગર જા જોડાવા ને હું માનું એકાગ્રને તમારી માથે મોકલું છું ગમે તેમ હોય, પણ હું એક અપરીચિત માણસ સાથે મારી જીતે ધનથી દૂર મોકલવા

તૈયાર નથી । ” થયું, બન્ને વચ્ચે તે જ ક્ષણે વાદવિવાદનો આગ લ થયો, છેવટે મધ્ય યુદ્ધનો પ્રમગ આવે તેમ જણાવા લાગ્યું, પરંતુ પેલી સ્ત્રીએ ઉભય વચ્ચે પડી તેમની તકરાર બધ પાડી દીધી છેવટે તે ગ્રાહકનો માલ છોકરાએ લઈ જવો એમ હતું

પેલો ગરીબ બીચારો છોકરો ગ્રાહકે આપેલો બોનો લઈ પાગળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો તે માણસ લાખ ટાગી હોવાથી ઝટપટ અને લાખા પગવા ભરતો હતો વચ્ચે વચ્ચે પાછું ભાળી છોકરો કેટલે દૂર છે તે જોતો હતો એટલે વખત છોકરો જણાતો નહિ કે, ગોધવા માટે તેને પાછું પશુ ફરવું પડતું હતું ।

જે ગતે તે માણસ ચાલ્યો જતો હતો તે રસ્તો કમે કમે શહેર છોડી નદી કીનારે વધ આગળ જતા વિશેષ વિસ્તૃત થતો જતો હતો માર્ગની ઉભય બાજુએ મોટા મોટા ઝાડ હોઈ તેની ઝાયાથી તે તદ્દન ઢકાઈ ગયેલો હતો. તેની એક બાજુએ ગંગાનો વિશાળ રેતાળ ભૂમિપ્રદેશ હોઈ બીજી બાજુએ લીલાશ્મ તૃણાકુરોથી આચ્છાદિત થયેલું પ્રશસ્ત મેદાન હતું દૂર-ધણે દૂર-લાખા અંતરપર રેતીની બાજુની સીમાપર ગંગાના જલપ્રવાહની છેડ ઝીણી રેષા દેખાતી હતી અન્ય પ્રસંગે તે રસ્તાપર મવાર કે સાજ જનસમાજનો વિશેષ અવર જવર જણાતો ન હતો, પરંતુ આજે કંઈ વિશેષ કારણ પડતે તે ગત્તાપર લોકોની વિલક્ષણ બીડ જણાતી હતી

તે બીડમા ધાત્રીનો છોકરો વારવાર અદશ્ય થતો અને દાળ-ઝોખાનો માલીક તેને મહા કષ્ટે શોધી કાઢતો રસ્તામા જમણી બાજુએ પુછળ મનુષ્યો એકત્ર થયા હતા તે લોકો તરફ જોતા સહજ સમજતું હતું કે તે સૈન્ય પૈકીના હતા તે વિશાળ મેદાનમા જાવણી પહેલી હોઈ જાવણી સામે સૈનિકો લિન લિન કાર્યોમા પ્રવૃત થયેલા જણાતા હતા તેમાના ધણા ખગ ગમોઈ કે ભોજન અગરતો પેટપાણીના કાર્યમા લિન થયેલા હોઈ, કેટલાક પોતાના

નિત્યકર્મ આટોપી વૃક્ષોની છાયા નીચે સૂતા હતા, અને કેટલાક મુખપૂર્વક લાખા થયા હતા રસ્તાની ડાબી બાજુએ વૃક્ષોની છાયા નીચે ઉત્તમ ઉત્તમ એવા કેટલાક ઉમદા ગોડા ઉભા હતા તેની સામે ઘોડાનો સામાન, ભાલા, તલવારો, ધનુષ્યબાણ વગેરેના ગણીના રાશી-દમનના દમ પડેલા હોઈ, તે પરથી તે ઘોડેસ્વારોનો બ્યવસાય શો હતો તે સ્પષ્ટ સમજાતું હતું ગસ્તાની બન્ને બાજુએ સમાન અતરપગ શસ્ત્રાસ્ત્રોથી સજ્જ થયેલા પરદેશી વીર ઉભા રહી શાંતિ રક્ષકનું કાર્ય કરતા હતા સૈનિકોના ટોળેટોળા નદીપર સ્નાન કરી આવતા હતા ગધેડાનો પીડપર લોખંડી તબક્કા નાખી ગધેડા-વાળાઓ સ્વારોને જરૂરનું પીવા માટેનું પાણી લાવી આપતા હતા રથ અને ગાડાની ગદ્દને લીધે પગે ચાલનારાઓ બગેબગ ચાલી પશુ શક્તા નહતા શહેરમાથી ગાડાના ગાડા ભરી સ્વાર અને ઘોડા માટે ખાદ્ય પદાર્થો આવતા હતા નીર્મિત સ્થાને તે સરસામાન નાખી ગાડા પાછા શહેર તરફ વળતા હતા વચ્ચે વચ્ચે ઘોડેસ્વારથી ઘેગચાલી રસ્તે જતા પ્રવાસીઓની ગાડીઓ શિબીરમાં આવતી અને અદરનો માલ ઉતારી પાડી પાછી જતી હતી

શહેરથી એક ગાઉ જેટલે દુર એક ઘટાદાર વટવૃક્ષની છાયામાં કેટલાક મનુષ્યો ટોળટોળા હાકવામાં મગ્ન બની ગયા હતા. તેમની સામે એક મોટો ભાલાઓનો જથ્થો જમીનપર ઉમેલો જણાતો હતો એક બાજુએ કેવળ પૃથ્વીપગ એક બાજુએ—તેને બાલ્યપણાના અતમા અને તારૂંચવગ્થાનો આરભ હોવાથી રમણી સત્તા જ ધરી શકશે—પડી હતી તેના બન્ને હાથ ચર્મ-પટ્ટીથી સજ્જત બધાયલા હતા તેજ પ્રમાણે તેના ચરણ પશુ ચર્મ-પટ્ટીથી બધાયલા હોઈ જમીનમાં ઠોકાયલી એક મેખલાને તે ચર્મ-પટ્ટી બાધી રાખેલી હતી વચ્ચે વચ્ચે તે મસ્તક ઉચું કરી લોકો તરફ દૃષ્ટિ ફેંકતી અને કેટલીક ક્ષણે હતાશ થઇ પુનઃ જમીનપર પડી જતી હતી જે લોકો ઝાડ નીચે બેસી હતા, તેમના તરફ જોના જ તે

પગ્દેશી હોઈ પગ્ગમ નિવાસી હોય તેમ જણાતું હતું તેમાનો એક જણ કદી કદી ચમપાત્રમાથી મધ પીતો અને પોતાના સોમની-ઓમા પણ ઉપગ્રનાથી તેની વહેચણી કરતો હતો. પરંતુ તેમાનો એક મનુષ્ય તે બાવા તરફ દૃષ્ટિ પણ કરતો ન હતો !

દુકાનમાથી દાળ, ચોખા વગેરે વસ્તુઓનો બોળે મસ્તકપર લઈ તેલીનો છોડો તેજ ઝાડ નીચે આની ઉભો ગ્લો ચાલી ચાલીને અતિશય થાકી જવાથી માથાપરનો બોળે નીચે ઉતારી વિશ્રાંતી લેવાના ઉદ્દેશથી તે નીચે બેઠો, અને આયોચિત ચપગનાથી આમ નેમ જોવા લાગ્યો તે વખતે બાલિકા એક નગખી નજરથી ગસ્તા તરફ જોઈ ગઈ હતી જુદા જુદા ગંગના વસ્ત્રો પહેરે વાલોના મબીર અવગમા મગધ દેશનું પાયગળ તે વખતે માર્ગક્રમણ કરી ગયું હતું

છોકરાનો બોળે ત્યાનો ત્યા પડી ગ્લો ન ઉડીને ધીમે ધીમે બાલિકા તરફ જવા લાગ્યો નજીક જતા જ નના તરફ જોઈ તે આનંદથી એકદમ બોલી ઉઠ્યો “કોણ ‘ બહેન ! માગી બહેન !”

તેના તે ઉદ્દેશથી આશ્ચર્યચ્છિત થઈ તે બાલાએ પણ મુખ ફેરવ્યું બાલક તેજ વખતે તેની કોઈ વગગી પડ્યા ! આવી સ્થિતિમા તે ભાઈ બહેને કેટલીકવાર મુઠી અત્ખપણે અશ્રુ ગાળ્યા કર્યા.

કેટલીક વારે તે પગ્દેશી સૈનિકાનું લક્ષ તે તરફ મધુ આશ્ચર્યથી તે સામે જુએ છે તો, એક કેદીને બદલે એ કદી યથેલા જણાયા ત્યાં દારૂનો બેગન કરનારો માણસ તે બાલિકા પામે આવ્યો અને ક્ષણવાગ ગભરાતા તેવો બની તે ભાઈ બહેન તરફ જતો ઉભો ગ્લો ત્યાં પડી તણે તેને કહ્યું ‘ અન ! આ વળી શું છે ? આ ક્યાથી તને આવીને વગગી પડ્યો ?’

બાલિકાને હુમ્મલો લાગતા લગતા ઉત્તર આપે. ‘ મે માગે

“કોણ”

પેલો પરદેશી સૈનિક તેનાપર તરત જ ચીડાઈને બોલ્યો
“ચાલ, ચાલ, કયાથી વળી આવ્યો તારો ભાઈને બાઈ ? અહીં ભાઈ
બધ કંઈ ચાલશે નહિ ! એને હમણા ને હમણા અહીંથી દૂર કર !”

તેની આ નિષ્કૃંપ આજ્ઞા સહન થઈ શકી નહોતી. ના
મોટેથી પોકાર કરવા લાગી તેનો ભાઈ પણ તેના સુગમ ૫૦ તાવી
ગડવા લાગ્યો તે બેઠા પેલો પરદેશી સૈનિક ઘણો ખીનખીનો અને
તે માલકનો હાથ પડી તેને ખેંચવા લાગ્યો તેમ તેમ તે પણ
મોટેથી ચીસો પાડવા લાગ્યો “ઓ બહેન ! ના બહેન, હવે
બહેન હું કદીપણ તને છોડીને જઈશ નહિ !”

આ ગડગડત આવતો સાલળી ચોનગદના લોપિ ત્યા આવી
એક થવા લાગ્યા તેમના એક પુછ્યું અરે શું છે-યયુ છે શું ?”

ખીન એક પ્રશ્ન કર્યો “આ બાઈકોને તમે કેમ હેંગન કરવા
માર્યા છે ?”

ત્રીજા એક ચોથાને કહ્યું “જુઓ જુઓ ! એ છોડરીને આ
લોકોએ કેવી કમીને બાઈ દીધી છે !”

છીડ વધતા વધતા એક શાંતિગક્ષક સૈનિક ત્યા આવી પહોંચ્યો
અને તેણે પુછ્યું “શું છે ? શેની ગડમડ ચાલે છે અહીં ?”

તરત જ એકદમ હમખાગ માણુઓએ તેના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ-
વાનો આગ લ કર્યો “આ પરદેશીઓ દાડ પીને આ ઠાકરીને મારતા
હતા ત્યારે તેનો ભાઈ આવીને તેને છોડાવવા લાગ્યો પણ-”

બહેનને મુકી કરવા ધમ્મતા તે વીગ બન્ધુની આદૃતિ બેઠા
તે શાંતિગક્ષક ખડખડ હમવા લાગ્યો

શાંતિગક્ષક તે મૈનિકને પુછતા તેણે કહ્યું “આ છોડરી મારી
કરી છે ગમ્તામાથી ને મને મળી આવી છે અને ત્યાગ્યો મારો
-થે જ છે આ ઠોડગે ડાણુ છે તે હું જાણતો નથી, અને મે
દાઈને મારહાણુ કરી નથી.”

એટલામા ગાપણા પ્રમગમા આવેલો મળ ચોખાવાળો પોતાના

મજૂરને વણીવાગ સુધી શાધના ગોઠતા, વડના ઝાડ નીચે બીડ થયેલી જોઈ ત્યાં આવ્યો બીડની ચોતરફ તે ફેટલીક વાગ સુધી ફર્યો, પરંતુ જ્યારે તેને અંદરનો બનાવ જણાયો નહિ, ત્યારે તે ધીમે ધીમે તે ગર્દામાંથી આડો અવળો રસ્તો કાઢી અંદર જઈ ઉભો રહ્યો ત્યાં આવના જ તેણે પોતાનો માલ જમીનપર પડેલો જોયો આથી તે સહજ આગળ વધી જોવા લાગ્યો તો ધાયીનો છોકરો એક સુદર બાલાના અગપર પડેલો હોઈ રૂદન કરતો જણાયો

તેણે છોકરાને પુછ્યું ‘ અરે આ શું છે ’ તું અહીં કેમ બેસી ગયો છે ? ”

બાલક તેને જોતા જ પુનઃ મોટેથી રોવા લાગ્યો અને અસ્પષ્ટ રૂરે બોલ્યો “ હવે હું મારી બહેનને છોડીને એક ડગલુએ નથી ખસવાનો ! ગમે તેમ કરો ! નહિ ખસું તે નહિ જ ખસું ! ”

આ સાલગી બોળતો માલીક આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો તેની ચોતરફ જે લોકો ઉભા હતા તેમણે તેના પર ભિન્નભિન્ન પ્રશ્નોનો ભડીમાગ ચલાવ્યો

છેવટે તે ધીમે ધીમે પોતાની હકીકત કહેવા લાગ્યો “ હું પણ ફાણેચરના સૈન્યમાંનો એક સૈનિક છું કાલે આખી રાત સુધી રાજ-ખૂવનપર પહેરો ભરવાનું કામ મને સોંપાયલું હોવાથી હું ત્યાં હતો મચારે રમ મળતા જ રાહેન્મા ખાદ્યાદિ વસ્તુઓ લેવા હું ગયો મેં લીધેલો માલ વગનવાગ ચવાથી દુકાનવાળાએ પોતાના આ છોકરાને બોલે પહોંચાડવા મારી ગયો મોઢલ્યો છે આ છોકરીને મેં મારી છુદ્ગીમાં કટીપણુ જોઈ નથી—”

જે સૈનિક તે છોકરીને પકડી લાવ્યો હતો, તેણે પણ પ્રતિજ્ઞાપત કહ્યું કે તે પાટલીપુત્રની નથી

જોત-જોતામાં ત્યાં જનસમૂહ વધવા લાગી જાવણીમાંથી શાંતિ-રક્ષકો પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા પરંતુ પુષ્કળ પ્રયત્ન કરવા છતાં ત્યાંનો કોવાહલ અટકારી શકાયો નહિ, અને ક્ષણે ક્ષણે વધતી જતી ગર્જા પણ ખમી નહિ ! પ્રયત્ન હજી નાગરિકોની સંખ્યા વધતી ચાલી

અને તેમનો પક્ષ બળવાન થતો ગયો વખતના વહેવા સાથે જ ઉભય પક્ષના ટટને વિશેષ ગર્ભર સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થવા લાગ્યું. વાદવિવાદ, ગાળાગાળીથી બનાવતો આરભ થયો અને ધીમે ધીમે હાથો હાથ ચુધી વાત આવી પડેલી. બિચારા ગણ્યા ગાંડ્યા રાતિરક્ષકોથી ઉભયપક્ષની તકગર બધ ન પાડી શકાયાથી તેમને ત્યાંથી ખમી જવું પડ્યું.

થોડાજ વખતમા ઉભયપક્ષની મારામારીને નાના ચુદ્ધતુ સ્વરૂપ મળ્યું. કાણેશ્વરનું સૈન્ય પ્રથમથી તોફાન માટે તૈયાર થઇને આવેલું હતું, એટલે તેમના શસ્ત્રાઓ મજબૂત હતા. પરંતુ પાટલીપુત્રના નાગરિકો કંઈ ચુદ્ધની તૈયારી કરી આવ્યા નહતા. તેમના કંટલાક તો ગાડીવાળા અને ગધેડાવાળા હતા. કંટલાક હમાલ હોષ્ટ કંટલાક જળ-વાહકો હતા. પરંતુ પાટલીપુત્રના પક્ષના મનુષ્યોની સખ્યા પગદેશી મૈનિકો કરતા લગભગ ત્રણ ગણી હતી.

કાણેશ્વરનું સૈન્ય પ્રથમથી તૈયાર નહિ હોવાથી પહેલા તો અપાટા સાથે તેઓ બેચાગ પગલા પાછા હડયા, પરંતુ તરત જ તે મૈનિકોની તીવ્ર તલવારોના ઝળકારાથી પાટલીપુત્રના નાગરિકો અપાટાબધ પાછા હડવા લાગ્યા. કોઇનું માથું કૂટ્યું તો કોઇના હાથપગ કપાયા, કોઇ જન્મ માટે લુના પાગળા બન્યા તો કોઇ અધ બન્યા. પરંતુ કોઇ મરણ શરણ થયું ન હતું. રક્તપાતનો આરભ થતા જ નગર નિવાસીઓએ પાછા હટવાનો આરભ કર્યો પણ ના - ભાગ કરી નહિ રાવટીઓ અને વૃક્ષ સમૂહની પાછળ લપાઇ લપા-તને તેઓ શત્રુસૈન્યપર મોટા મોટા પથરો ફેંકી તેમને સમીપમા આવવા દેતા નહતા.

તે વખતે ગગાતીરે થઇ જના રાજમાને પાટલીપુત્રના સૈન્યની ઝંક કુન્ડી ગ્રહો તરફથી છાવણી તરફ આવતી હતી. પરંતુ તે મૈનિકોને જોઇ નાગરિકોને કંઈ ઉત્સાહ મળ્યા નહતા એમ કહી શકાય. ઉલટા તેમના એક એક બંને ત્યાં જોવા જવા નહતા.

કાગળ, તેમની યોક્તસ માન્યતા એવી હતી કે, તકરારની વાત સાલળી આપણા સૈનિકા આપણને મળી જશે નહિ, કિન્તુ તકરાવ કરવા માટે આપણને કેવળ દોષ આપવા તત્પર થશે !

આજ વખતે નદી કીનારાના રસ્તે એક રથ અત્યંત ત્વરિત ગતીથી નગર તરફ જતો હતો તે રથ આ મારામારીના ધ્યાન પાસે આવતાજ મારથીના માથાપર એક મોટા પથ્થર ચાલી પડ્યો, અને તેજ ક્ષણે તે જખમી થઇ રથ ઉપરથી પટાક લઇને નીચે પડ્યો ! સારથીના પડવાથી થયેલા શબ્દધ્વનીથી રથના બંને ધોડા ચમક્યા અને ગમે તે માર્ગે દોડવા લાગ્યા આ વિલક્ષણ પ્રકાર જોઇ રથમા બેઠેલી વ્યક્તિએ ઝડપથી નીચે કૂંદકા માર્યો પણ રથતો શહેર તરફ જ પૂર્ણ વેગથી દોડી ગયો

રથમાથી બહાર આવેલો પુરૂષ પ્રથમ સારથી પાસે ગયો, તેણે તેને ખરોખર નીહાળ્યો તે કાળ શરણ થયો ન હતો—તે જીવતો હતો ખરો, પરંતુ તેણે મસ્તક છુદાઇ ગયું હતું તેની આવી શોચનીય સ્થિતિ જોઇ તે વીરાત્માનો ચહેરો ક્રોધથી લાલચોળ બની ગયો ! આજ સધીમા પાટલીપુત્રના નાગરિકાએ ફેંકેલો એક મોટો પથ્થર તેના કર્ણુ આગળથી સૂ સૂ કરતો પસાર થયો અને રસ્તાની બીજી બાજુએ જઇ એક રાવટીપર પછડાયો તે રાવટી જમીનપર તૂટી પડી ! આ બનાવ જોઇ તે વીરપુત્ર આશ્ચર્યથી દિગ્મૂલ્હ બની ગયો અને તથવાગ ખેચી જે ઝાડ તરફથી પથ્થર આવતા હતા, તે તરફ ઝપાટાથી જવા લાગ્યો જેમણે પથ્થરની ગોલદાજી કરવાનું કાર્ય ચલાવ્યું હતું, તેઓ વૃક્ષની પાછળ રહી મુખ બહાર કાઢી જોવા લાગ્યા તે વખતે ગોલદાજીનો વેગ ઓછો થતો જતો હતો, અને સૈન્ય પાસે આવતું જતું હતું હવે આપણા નાગરિકા, જેમ કાગ્યુ તેમ જ્યા રસ્તો મળ્યો ત્યા નાશી જવા લાગ્યા !

આપણા વીરને ઝાડ તરફ આવતો જોઇ ત્યા જે લોકો ઉભા હતા, તેમણે પણ નાશભાગ કરવા માડી ! એટલામા તેમનો એક જણ બોલી ઉઠ્યો “ અરે, એતો આપણા યુવરાજ છે ! ”

ખીજો તિરસ્કાર યુક્ત સ્વરે તેને કહેવા લાગ્યો “ તને કંઈ માડપણુ તો નથી થયુંને ? આપણા યૂવરાજ । તે વળી આ વખતે અહીં શા માટે આવે ? ”

“ કેમ ? યૂવરાજ બહી ફરવા આવે એ સભવિત નથી શું ? ”

“ શાબાશ છે તને । આખા પાટલીપુત્રમાં ફરવાની જગ્યા નહિ મળવાથી, આ મધ્યાહ્નકાળના સખત તાપમાં પ્રખર અગ્નિ જેવા મેદાનમાં યૂવરાજ ફરવા આવે ? ”

“અરે, તને ખબર નથી । આપણા યૂવરાજને કદી કદી લહેર આવે છે લહેર । ”

“ ત્યારે તો તુજ જઈને યૂવરાજના દર્શન કરી લે । હું તો ભલા મારો રસ્તો જ પકડીશ । ”

પેલા માણસે ઝાડખી બાજુમાંથી બહાર આવી ‘ યૂવરાજનો જય થાવ, યૂવરાજનો જય થાવ । ’ એમ પોકારી તે રથપરની વ્યક્તિને પ્રણામ કર્યાં તે પુરૂષ વીરસ્મિત નેત્રે તેના તરફ જોઈ ઝલ્યો આ વખતે ખીજા માણસે ઝાડ પાસેથી પોખારા ગણુવાનો આરંભ કર્યો હતો તેને હાક મારી તે પુરૂષે તેને અટકવા કહ્યું તેજ વખતે તેનો કઠસ્વર સાલળી તે માણસ ચમકીને અટક્યો અને પોકારી ઉઠ્યો “ યૂવરાજનો જય થાવ । ”

તે વખતે આજુબાજુ જે નાગરિકા લપાઈ રહ્યા હતા, તેમને ધૈર્ય મળ્યું તેઓ પણ ધીમે ધીમે બહાર આવવા લાગ્યા જોતજોતામાં તે ઝાડ નીચે ટાળુ એકત્ર થઈ ગયું । પાટલીપુત્રના લોકો લડાઇમાંથી પાછળ હટી ગયેલા છે, એમ જોઈ ઠાણેશ્વરનું સૈન્ય હમણા નિશ્ચિત થયું હતું, પરંતુ વૃક્ષની નીચે થયેલી ગદી જોઈ પુનઃ તેમણે પત્થર અને માટીના રોડા ફેંકવાનો આરંભ કર્યો એક ઇટનો કકડો યૂવરાજના શીરઆજુને સ્પર્ષ કરી ગયો । તે જોઈ નાગરિકા પુનઃ ખળભળી ઉઠ્યા ।

આજ અગામી સૈન્યની ટુકડી આ મારામારીના સ્થળપર આવી પહોંચી, અને બીડ થયેલી જોઇ અધિનાયકની આજ્ઞાથી તે અટકી ગઇ તે પરથી રથમાંથી ઉતરેલો પુરૂષ તેમની પાસે ગયો, અને તેણે અધિનાયકને પુછ્યું ‘તમે મને ઓળખો છો ?’

અધિનાયકે ઉત્તર આપ્યો “ ના ”

તેજ વખતે તે પુરૂષે મન્તકપરનું શીરસાણુ, દૂર કર્યું સૂવર્ણમય, ચક્રચકિત કેશ તેના ખભાપર થઇ પીઠપર લટકવા લાગ્યા તરત જ સેના નાયકે તેના ચહેરા તરફ એક વખત લક્ષ્ય પૂર્વક જોઇ તેને અભિવાદન કર્યું

આ દ્રશ્ય જોઇ મગધ સૈન્યે જયધ્વની કર્યો, અને નાગરિકાએ પણ તેમના તે ધ્વનીમા પોતાના જયવોષનુ બધા ગ્રેયું તે પુરૂષ તે શશાક પોતે જ હતો તેના શરીરપર લોખંડી બખતર હોવાથી તે ચઉદ વર્ષનો કુમાર એક ઠીંગણા બાધાના વીર જેવો જણાતો હતો !

કુમારે પુછ્યું “ હકીકત રી છે ? ”

નાગરિકા એક સાથે બોલી ઉઠ્યા “ આ પરદેશી સૈનિકા એક બ્રહ્મિકાને પકડી લઇ જતા હતા, તેથી અમે તેમને તેને છોડી દેવા કહ્યું ત્યારે તેઓએ એકદમ ચીડાઇ જઇ અમારાપર હુમલો કર્યો ! ”

જેઓ જખમી થયા હતા તેઓએ પોતાના શરીરપર શસ્ત્રના પડેલા જખમો ખૂલ્લા કરી ચૂવરાજને બતલાવ્યા શસ્ત્રહિન વ્યક્તિઓના શરીરપર શસ્ત્રાઘાત થયેલા જોઇ પાટલીપુત્રની સેના ક્રોધથી કપિત થઇ ગઇ, અને જ્યારે ચૂવરાજના સારથીનુ શબ તેમણે જોયુ ત્યારે તો તેમને શાત રાખવાનુ તદ્દન અસંભવિત થઇ પડ્યુ

કુમારની આજ્ઞાથી સેનાનાયક જ્યારે ઠાણેશ્વરની છાવણી તરફ જવા લાગ્યો, ત્યારે રાવટીઓની આડે રહી તે સૈનિકાએ તેના તરફ પત્થર ફેકવા માડ્યા, જેથી તેને પાછા ફરવાની જરૂર પડી. આથી છેવટે ચુવરાજની આજ્ઞાથી મગધ સેનાએ રાવટીઓપર હુલ્લો કર્યો. ઠાણેશ્વરના વણા સૈનિકા સુરાપાન કરી નિશામા ચક્રચૂર બની ગયા

હતા, તેથી સહેલાઈથી તેમને પરાભવ થયો જેઓ શુદ્ધિમા હતા તેઓએ નાશી જઈ ગયા હતા, જેઓ બેહોષ થઈ ગયા હતા તેઓએ તેમના તેમ જમીન ઉપર પડી ગઈ બેસુમાગ માર ખાયા ! અને બેચારને પકડી બાધી લઈ જવામા આવ્યા

કુમાર શશાકની આજ્ઞાથી આપણા પરીચયમા આવેલા બાલક બાલિકાને બધનમુક્ત કરતા તે બન્ને રસ્તાપર આવ્યા નેમને પોતાના રથમા બેસાડી કુમાર નગર તરફ ચાલ્યો ગયો, અને ત્યાં પછી મૈત્ર્ય પશુ જતુ રહ્યું

તે વખતે સધ્યાદેની પોતાની સત્તા સ્થાપવાને પ્રાગલ કગવાની તૈયારીમા હતી તેટલામા ઉપર કહેલી માગમારીના મમાચાર નગરમા પશુ ચોતરફ પ્રમરી ગયા હતા દુષ્ટ અને ક્ષલહપ્રિય લોકોના ટોળેટોળા નગરમાથી આવતા જના હતા અને નાગરિકોની સખ્યા વૃદ્ધિ પામવા લાગી હતી મુકલર શાંતિરક્ષકો તેમજ નિવાગણુ કગવાને અશક્ત બની ગયા હતા ઉવટે નાગરિકોએ તેમને માર મારી હાકી પશુ મુત્ર્યા ઊવણીમા લૂટ ચલાવવાનો આગલ થયો અને ઉવટે તેને અગ્નિદેવતાને વાધિન પશુ કગવામા આવી જ્યારે ગવડીઓ સળગવા લાગી અને આઠાશ પર્યંત પહોંચેલી અગ્નિ જવાળા દાણેશ્વરના સેનાપતિની દૃષ્ટિએ પડી ત્યારે તેણે જાણ્યું કે ઊવણીપગ કાઢપણુ જાતનું પ્રચક મકટ આવી પડ્યું છે

નગરમા હજાર બારસો અગરક્ષકો જઈ રહેલા હતા, તેમને લઈ સેના નાયક ઊવણી તરફ દોડી આવ્યો તે વખતે સર્વ કંઈ ગ્લામય થઈ ગયું હતું અને આગ પશુ ધણા લાગમા શાંત થઈ ગઈ હતી તેને જણ્યાયુ કે નાગરિકોએ દાડથી બેહોશ બનેલા સૈનિકો અને કેદીઓની નિર્દયતાથી કતલ કરી ઊવણીમા અગ્નિ મુકી મર્વ નષ્ટ બાઈ કરી નાખ્યું છે પશુ હવે તે લાચાર હતા !

પ્રકરણ ૬ કું.

દુર્ગસ્વામિનીનાં વલય.

આર્યાવર્તના ઇતિહાસમા રોહિતાશ્વનો કિલ્લો પ્રાચીન કાળથી અતિ પ્રખ્યાત છે. દક્ષિણ મગધ અને કર્ણ દેશની* દક્ષિણ તરફની મર્યાદા ઉપર રોહિતાશ્વદુર્ગ અચળ ઉભેલો હોઈ અરણ્યથી ઘીચ બનેલા આ જગલી પ્રદેશનું તે એકજ પ્રવેશદ્વાર છે. ઇતિહાસના પ્રારંભથી તે પ્રસ્તુત કાલ સુધી રોહિતાશ્વદુર્ગનો અધિપતિ તેજ અરણ્યવાસી જગલી જાતોનો નેતા મનાતો હતો. મુસલમાન વિજય પછી રોહિતાશ્વનું ‘રોહતાસ’ નામ પડ્યું છે. પહાણ અને મોગલ રાજાઓના સમયમા રોહિતાશ્વના કિલ્લેદાર સુમા બિહારની દક્ષિણની સીમાના રક્ષક હતા. શેરશાહ, માનસિંહ, ઇસ્લામખા, શાયસ્તખાન વગેરે ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ વ્યક્તિઓના નામ રોહતાસદુર્ગના સારા પરિચયમા આવેલા છે. એ સર્વ પુરૂષો એ પ્રાચીન દુર્ગના અવશેષ ભાગમા પોતાના કંઈને કંઈ સ્મૃતિ ચિહ્નો મુકા ગયેલા છે.

અતિ પ્રાચીન સમયે કે જે કાલની વાતો ઇતિહાસમા ઉપલબ્ધ નથી, તેવા સમયે આ રોહિતાશ્વદુર્ગ બધાયો હતો. પર્વતનો જે ભાગ નદીની અદરના પ્રદેશ સુધી પ્રસરેલો હતો, તે ભાગના અત્યંત ઉચ્ચ શીખરપર રોહિતાશ્વદુર્ગ બાંધવામા આવ્યો હતો. તે ઉચ્ચ શીખર જોતા જાણુ કે શાણુ નદીના ગર્ભમાંથી તે ઉચ્ચે ઉપસી આવ્યો હોયની, એવો ભામ થતો હતો.

આ પછી તેરમી સદીનો દીર્ઘકાલ ઉલટાઈ ગયેલો હોઈ, હજાર બારસો વર્ષમા શાણુ નદીએ પોતાની ગતી બદલી નાખેલી છે. હવે શાણુનો પ્રવાહ પાટલીપુત્ર પાસે થઈ વહી જતો નથી તેમ તે રોહિતાશ્વદુર્ગ નીચે પણ નથી. એક હજાર વર્ષ પૂર્વે શાણુ નદીનો પ્રવાહ જ્યાંથી જતો હતો, ત્યાં હમણાં લીલાછમ તુણાકુરોના ક્ષેત્રો

* કર્ણદેશ—હાલનો ‘આરા’ અને ‘સાસારામ’

અને વૃક્ષોની હારથી ઘેરાયેલા અનેક ગામ માત્ર દૃષ્ટિએ પડે છે । વિન્ય પર્વતની તળેટી હમણા નદીથી અતિ દૂર છે

આ રોહિતાશ્વદુર્ગ પર્વતની ટોચે બધાયેલો હતો કિલ્લાના બે ભાગ પડેલા હતા. પ્રચડ અને વિશાલ પર્વત શીખરને પાયાણથી બાધી તેને મળખૂત કાટથી ઘેરી લઇ નીચેનો કીલ્લો બાધવામા આવ્યો હતો પાણીની માફક ઢગ્યનો વ્યય કરી ખડકમય પર્વતના મન્તકપરનો પ્રદેશ સપાટ કરી કિલ્લાનો બીજો ભાગ બાધ્યો હતો કિલ્લાના આ ભાગની લબાઇ પહોળાઇ સો હાથ કરતા વધુ ન હતી પરંતુ આ ભાગ સુધી ચઢવાનું લગભગ અમભવિત હોવાથી આ કિલ્લો અજીત જ હતો એમ કહીશુ તો ચાલશે રોહિતાશ્વદુર્ગના સર્વ ઇતિહાસમા કિલ્લાનો આ ભાગ શત્રુના હસ્તમા બે વખત કરતા વિશેષ વખત ગયો નથી ।

રોહિતાશ્વદુર્ગના ઉત્તર ભાગના તોરણ નીચે એક સ્થુલ કાય વૃક્ષ પુરૂષ બેઠો બેઠો દાંતણુનો કડકો લઇ દાંત ધસી રહ્યો હતો

વૃધ્ધે કેટલીએવાર સુધી એ પ્રમાણે દાંત ધસ્યા કયાં તેનો પ્રાત વિધિ પૂર્ણ થતા પહેલા જ કિલ્લાના દરવાજાના રસ્તે કાઢનો પગરવ સંભળાયો

થોડી જ વારમા એક બાલિકા ત્વરાથી બહાર આવી તે અપૂર્વ સુંદર હતી અને તેના ચકચકતા કેશ ખૂલ્યા ખૂલ્યા કરતા હતા મુઠ્ઠને ત્યાં બેઠેલો જોઈ તે પોતાની ગતી એકદમ અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરતા ખડમચડા પત્થરપર પડી !

તે જોઇ પેલો વૃક્ષ અને તેનો નોકર ત્યાં દોડી ગયા સુદૈવે તેને કંઈ વાગ્યું ન હતું બાલિકા ઉઠતા જ શ્વાસ લેતી લેતી બોલી “ દાદા ! નાનીયા કહે છે કે ધરમા આજે ચપટી પણ લોટ નથી આજે દાદાજી, આપણે શું ખાઈશું ? ”

પૌત્રીના માથાપર હાથ ફેરવતા ફેરવતા વૃધ્ધે સહજ હાસ્ય કરી કહ્યું “ એટલી શા માટે ડરે છે ? ધરમા ધજી છે ને ? તે દળીને હમણા રધું લોટ લાવી આપશે । ”

“ અરે દાદા ! નાનીયા તો ક્યારની રડ્યા કરે છે ! તે કહે છે કે, વરમા ધર્મિનો એક કણ પશુ નથી ! ”

પૌત્રીના મુખના શબ્દ સાંભળી વૃક્ષના મુખમંડલપર ગલીર-તાની છાયા પ્રકટી આવી કેટલીકયાગે તે બોલ્યો “ ઠીક બેટા, હું હમણા કંઈ શિકાગ કરી લાવુ છું ? અરે રધુ, રધુ, મારા ધનુષ્ય બાણ લાવ તો જલદી ! ”

રધુ કિલ્લામાં ચાલ્યો ગયો બાલિકા ડાસાને ગળે વળગી પડી અને ગદગદિત સ્વરે બોલી “ પણ દાદા ! પક્ષી કે હરીણનું માંસ માગથી ખવાતું નથી ! મને તેનો એવો કંઈ ખરાબ વાસ આવે છે કે દાદા—! ”

આ શબ્દ સાંભળી વૃક્ષ ચિંતામગ્ન થઈ સ્તબ્ધપણે ઉભો રહ્યો. આ તરફ રધુ ધનુષ્યબાણ લઈ આવી ઉભો હતો, તેના તરફ તેનું લક્ષ પણુ ગયું નહિ બાલક વિસ્મિત થઈ દાદાના મુખ તરફ ટકટક નેત્રી જ રહી

વણો વખન ગયા પછી વૃક્ષની તદ્રાનો ભગ થયો. તેના નેત્ર-માંથી એક બે અશ્રુમિદુ નીકળી ચીમળાઈ ગયેલા ગાલપર થઈ તેની ઘાળી મુછોપર પડ્યા તેણે નોકગને કહ્યું “ ધનુષ્યબાણ મુકી આવ અને પછી મારી પાછળ જરા અદર આવ ”

એટલું કહી પૌત્રીને સાથે લઈ વૃક્ષ કિલ્લામાં ગયો ઘાસ અને જગદી વેલાઓથી આચ્છાદાયતું કિલ્લાનું પટાગણુ ધીમે ધીમે ઓળંગી કિલ્લાના ભોયતળીએ આવેલી એક ઓરડીમાં તે પેઠા તેની સાથેની જ ઓરડીમાં, ધરમા ધર્મિનો એકપણુ દાણો નહિ હોવાથી ધરડી દાસી નાનીયા રડતી બેઠી હતી. તે વૃક્ષને જોઈ અશ્રુલુછી ભયથી ચૂપ થઈ ગઈ

તે ઓરડીના ખુણાના એક ગોખમાં અતિ ભુની જીર્ણ થયેલી એક નાની સરખી લોખંડી પેટી મુકેલી હતી નોકરની સહાયથી વૃક્ષે તે પેટી અતિ કષ્ટથી ઉઘાડી તેમાંથી એક ડાબડી બહાર કાઢી.

તે ડાબડી એક જુના પુરાણા વસ્ત્રમાં બાંધેલી હતી તેની ચોતરફ સૂકાયેલા પુષ્પોની એક માળા વીંટાયેલી હતી ઉપરનું વસ્ત્ર છોડી ડાબડી ઉઘાડતાજ તેમાંથી તેજપુજ હીંગ જડિન એક સૂવર્ણ વન્ય બહાર પડ્યું.

તે રત્નજડિત વલય નોકગના હસ્તમાં આપી વૃદ્ધે તેને કહ્યું “ આ વલય લાઇને તું ગામમાં જા. ધનસુખ સોનીને ત્યાં જઈ એને વેચી દે. એની જે કીંમત આવે તે લઈ તે પૈમાંથી વગે અને લોટ ખરીદી લાવજે. ”

તે પ્રાચીન રત્ન વલય નોકગના હસ્તમાં મુકતા મુકતા વૃદ્ધેના હસ્ત થરથર કપતો હતો લાંબા વખતથી આશ્રયમાં ગહેતા સ્વામી-ભક્ત સેવકના લક્ષમાં એ દર્દનું કાગળ આવ્યા સિવાય ગંધુ નદિ કેવી રીતે રહે? તેના નેત્ર પણ અશ્રુથી ભરાઈ આવ્યા, પરંતુ કંઈ પણ ન બોલતા સ્વામીની આજ્ઞાનું પાલન કરવા તે ત્યાંથી જરૂર પગલે ચાલ્યો ગયો.

ઠોસો કમર લાગી ગઈ હોય તેમ એકદમ નીચે બેસી પડ્યો. તેના ચતુર્માંથી અશ્રુપ્રવાહ જોઈથી વહેવા લાગ્યો. ઝોગડીના બાગણ સાથે ઉભી રહી સ્તંભિત થયેલી બાલિકા દાદાની આ કંઠણાસ્પર્શ સ્થિતિ જોતી હતી.

અમે જે સમયની વાત કરીએ છીએ, તે સમયે પ્રાચીન ગુપ્ત સામ્રાજ્ય તદ્દન હિન સ્થિતિમાં હતું મગધ, અગ અને ગાંડ દેશો સિવાય અન્ય મર્વ પ્રદેશ ગુપ્તસામ્રાટના હસ્તમાંથી જતો રહેલો હતો તીરભુક્તિ* પ્રદેશપર જે અધિકારી હતા, તે સામ્રાજ્યની સત્તા માત્ર નામનીજ કમુલ કરતા હતા તે ત્યાંના ઉત્પન્નમાંથી પાંચ પણ ગજધાનીમાં મોકલતા ન હતા તેઓએ ખૂદ્દી રીતે માત્ર ચત્રત્રતા પ્રકટ કરી ન હતી એટલું જ! ગુપ્ત સામ્રાજ્યની સ્થાપનાના વખતથી જે નવીન સરદાર મામતોનો વર્ગ ઉત્પન્ન થયો હતો,

* તીરભુક્તિ—હાલનો ‘ ત્રિફલ્લ ’

તેમના ધણાખરા મગધ અને ગોડ દેશના વતની હતા. ગુપ્તવંશનો સૂર્ય જ્યારે મધ્યાહનમાં હતો ત્યારે જતાયલા પ્રદેશોમાંથી તેમને ધીક્ષસ તરીકે સારી સારી જગીરો મળી હતી આ ભૂમિ આદિનુ રાજુ ડરવા માટે તેમના વણાઓએ જન્મભૂમી છોડી પરદેશમાં નિવાસ કર્યો હતો. તેમના કેટલાકને મગધમાં રહેવાની પણ ફજ્જ પડતી હતી. કાગણુકે સામ્રાજ્યના કટલાક ભક્ષ તેમને વશપર પરા માટે અપાયલા હતા, તેથી સમ્રાટ પામેથી તે દુર થઈ શકતા નહતા. ગુપ્ત સામ્રાજ્યના વિનાશકાલે આ મગધસામ્રાજ્ય અભિજન વર્ગની સ્થિતિ અત્યંત શોચનીય મની ગઈ હતી. પન્દેગમથી તેમની સત્તા ધીમે ધીમે નષ્ટ થતી થતી હતી. તેમને કેટલાક વખત સુધી દારિદ્ર્ય વિશેષ દુઃખ લાગુ પડ્યું ન હતું. છેવટે, સમ્રાટ મહાસેનગુપ્તના પિતા દામોદરગુપ્તના વખતે તેમના નાણિકાર પણ નષ્ટ થઈ ગયા. જેમને બે વખતના નબળા પણ ફાફ પડતા હતા તેવા અભિજન વર્ગના અભિમાની બુના અમાન્ય વંશના લોકોથી પાટલીપુત્ર નગર અને સર્વ મગધ દેશ ભગાઈ ગયો. પ્રથમથી જ પડતી આવીએ મગધ સામ્રાજ્યની સ્થિતિ નાના મગધ સામ્રાજ્યથી વિરોધ જ રોચનીય થઈ પડી ગયું. ગુપ્ત સામ્રાજ્યની ઉત્પત્તિના અમરે રોહિતાવદુર્ગના સ્વામી અતિશય પરાક્રમી હતા. દક્ષિણ તરફના પ્રદેશનું રક્ષણ કરવાના કાર્યમાં તેમને સમ્રાટ તરફથી અતિ મન્માન મળતું હતું. દેશ ઉપર દેશ જતાઈને જેમ જેમ સામ્રાજ્યમાં એકત્ર થતા ગયા તેમ તેમ રોહિતાવદના અધિપતિને માલુમ અને જગદેશમાં પુષ્કળ ભૂમિ વગેરે મળતું ગયું. સામ્રાજ્યના વિનાશકાળના આંલમાં તેમના સ્વામિત્વ નીચેનો માલુમ દેશનો પ્રદેશ તેમના હસ્તમાંથી જતો જોઈ હતો. જ્યાંસુધી જગની ભૂમિ વગેરે સ્વામિનમાં હતું, તામુત્રી તે દુર્દશાના વખતમાં વિશેષ સપડાયા ન હતા. સમ્રાટ દામોદરગુપ્તના વખતે જ દેશના નાણાધિકારીઓ રાજાનું ઉત્તર સમ્રાટ તરફ ન મોકલતા દેશની

પડવા લાગ્યા હતા, પરંતુ એ પછી પણ કેટલાક વખત સુધી રોહિતા-
શ્વદુર્ગના અધિપતિને બગદેશમાંથી કંઈ મળતો રહ્યો હતો. ધીમે ધીમે
તે ઉત્પન્ન પણ આવતું અટક્યું. દુર્ગની ચોતરફનો કુગગળ પ્રદેશ
દુર્ગાધિપતિની માલીકીનો હતો, તેના ઉત્પન્નના છટા ભાગમાંથી
દુર્ગાધિપતિનો મસાર મહા કષ્ટથી જેમ તેમ ચાલતો હતો.

જે વૃદ્ધ મનુષ્ય પ્રાતઃકાળે નોઝણુ નીચે બેસી દાન ધરી ગયો
હતો, તે રોહિતાશ્વદુર્ગના પ્રસ્તુત કાળના ગ્વામી યશોધવલ્લ હતો.
તેમનો જન્મ અતિ પ્રાચીન કુલમાં થયો હતો તેમના પૂર્વજોને વન-
પરપરાથી 'મહાનાયક' ની પદવી મળેલી હતી. ગુપ્ત માત્રાજ્યમાં
તેમને રાજકુમારની પદવીના ગણવામાં આવતા હતા.

યશોધવલ્લદેવનું વય સીત્તર વર્ષ કરતા થોડું વધારે હતું. મત્રાટ
દામોદરગુપ્તના સમયમાં તેમણે અનેક યુદ્ધમાં વિજયમાળાઓ
ધારણ કરી હતી. મહાએનગુપ્તના વખતમાં પણ મૌખગે
ગળને પરાજય પમાડી યશોધવલ્લદેવે દક્ષિણ મગધનો બડામિ
ઓક્ષવી નાખ્યો હતો.

યશોધવલ્લદેવના એકના એક પુત્રનું નામ કીર્તિધવલ્લ હતું,
કીર્તિધવલ્લ પોતાના પિતાની કીર્તિ જળવે તેઓજ પુત્ર હોય ત્યારે
પણ યશ મેળવ્યો હતો. દારિદ્રની ચાતના મહન ન થવાથી, પોતાના
પૂર્વજોના સમયની બગદેશની મત્તા પુત્ર પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છાથી
પિતાની સમતિ ન લેતા જ કીર્તિધવલ્લ તે તરફ ચાલ્યો ગયો, પણ
દેવેચ્છાર્થી નદીથી ઘેરાયેલા સમતટ દેશના તુમલ યુદ્ધમાં તે માર્યો ગયો.
પતિના મૃત્યુના મમાચાર સાંભળી કીર્તિધવલ્લની પત્ની ચિતાગ્નિમાં પ્રવેશ
કરી પતિના દર્શન માટે આ જગતમાંથી ચાલી ગઈ હતી. ત્યાંથી
વૃદ્ધ યશોધવલ્લદેવ ભગ્ન હૃદયી બની પોતાની ગાયક પૌત્રીને લઈ
કિલ્લામાં રહેવા લાગ્યા હતા. પુત્રના મૃત્યુકાળથી જ તેમની દીન
સ્થિતિનો જન્મ થયો. તેમની પ્રજા તેમને નિયમિત કંઈ આપતી
અટકી ગઈ વેતન ન મળવાથી દુર્ગના નોકરો અને અધિકારીઓ

એક પછી એક કામ છોડી ચાલ્યા ગયા છેવટે વૃદ્ધ સેવક રધુ અને દાસી નાનીયા સિવાય યશોધવલ્લના નિવાસ મંદિરમા કોઇપણ વ્યક્તિ નહિ તે વખતે પણ જો દુર્ગાધિપતિના સ્થામીત્વની ભૂમિનો કર અથવા ઉત્પન્ન થયેલુ ધાન્ય પૂર્વ પ્રમાણે તેમને મળ્યુ હોત, તો રોહિતાશ્વદુર્ગના માલીકને ભૂખમરો વેઠવાની સ્થિતિ આવી નહોત પરંતુ કોઈ પણ નોકર ચાકર નહિ હોવાથી ધાન્ય પણ આવતુ બધ થયુ, કોઈ કર ઉધરાવવા ન આવ્યાથી પ્રજા પણ કર આપવા તત્પર ગઈ નહિ છેવટે, યુવરાજ ભદ્રારકપાદીય મહાનાયક યશો-ધવલદેવને અજનો એક કણુ પણ નહિ મળવાથી પોતાની મૃત પત્નીના અક્ષકાં વેચવાનો વખત આવ્યો !

આલિદા ઝોરડીના બાળણા પાસે ઊભી રહી ધણા વખતથી દાદાની કંજણાગ્રપદ સ્થિતિ જોઈ રહી હતી તેમની તે અવસ્થા જોઇ તેના બન્ને નયન અશ્રુમય થઇ ગયા એટલામા નાનીયા આવી અને તેને ઉચકી લઇ અદર ચાલી ગઈ

ધીમે ધીમે બે પહોર દિવસ વ્યતીત થઇ ગયા પછી એક મોટી ગ્રામણી ખભાપર નાખી રધુ પગલા ભરતો ભરતો ત્યા આવ્યો તેવુ શરીર ગ્રવેદથી તરબોળ બની ગયુ હતુ. તેને જોઇ યશોધવલ્લ શુદ્ધિપગ આવ્યા તેમણે એક નિશ્વાસ નાખી તે વૃદ્ધ નોકરના મુખ તરફ દષ્ટિ ફેરવી. રધુએ પોતાના વસ્ત્રોમાથી દસ સૂવર્ણ મુદ્રા બહાર કાઢી કહ્યુ, “ ધનસુખ સોનીએ આપને પ્રણામપૂર્વક કહેવડાવ્યુ છે કે, કંકણનુ સર્વ મૂલ્ય હમણા આપી શકાય તેમ નથી સંધ્યા સમય પહેલા બાકીની સૂવર્ણ મુદ્રા લઇ હુ સ્વામીના દર્શનાર્થે આવીશ.”

તે ત્રિવેસે દુર્ગાધિપતિએ બીજકુલ ભોજન લીધુ ન હતુ, તે રધુ અને નાનીયાના લક્ષમા ચાલ્યા સિવાય રહ્યુ નહિ

મધ્યાહ્ન પહેલા દોઢ જ વખતપર કરચલીયોથી યુક્ત દીલી આમડીવાળો એક ડોંગે નાન મદ ગતીયા પગલા ભરતો ભરતો દિલ્લામા આવી પહોચ્યો તે આશ્ચર્યચકિત થઇ આમતેમ જોતો

હતો કિલ્લાની દુર્દશા જોઈ તે સ્તબ્ધ બની ગયો તોરણદ્વાર પર એક પણ દરવાજા ન હતો ! તે મહાન દ્વારના આગળ અને લાકડા ના બ્રહ્મ થઈ ગયેલા હોઈ લોખંડી માફળો અને ભોગળો ભાગી તૂટી દરવાજા સામે જમીન પર આમનેમ વીખરાયેલી સ્થિતિમાં પડી હતી દુર્ગમાં પ્રવેશ કરવાનો માર્ગ કટકમય બન્યો હતો દુર્ગમાં મેદાન ઘાસ અને જંગલી વેવાઓથી ભરાઈ ગયું હતું, અને વડ, પાંખળા વગેરે પ્રકારના કેટલાક વૃક્ષોનો વિસ્તાર વધી ગયો હતો દુર્ગાધિપતિનું નિવાસ્થાન અને અન્ય ગૃહો ભાગી તૂટી ગયેલી પડેલા હોઈ તેમના સાહિત્યની કોઈએ ઝાંખી નહિ રાખ્યાથી તે તદ્દન મહીન અને ગદા બની ગયા હતા કિલ્લાની અદરનો ભાગ જેતા સહજ અનુમાન થતું હતું કે ત્યાં કોઈપણ મનુષ્યની વસ્તી નહિ હોય !

કિલ્લા નીચે એક નાના મકાન માં એક બહુ મૂલ્ય, જુના ગાલિયાપર વૃદ્ધ યશોધવવર્દેવ બેઠા હતા ધનસુખે—વાચકોએ જાણ્યું જ હશે કે તે ધનસુખ સોની હતો—તેમને જેતા જ ભૂમિ સુધી નીચા વળી નમન કયુ યશોધવવર્દેવે તેને નીચે બેસવા કહ્યું, પરંતુ ધનસુખ બેઠો નહિ, એક કોથળીમાંથી કેટલીક સૂવણું મુદ્રા કાઢી તેણે દુર્ગાધિપતિ સમક્ષ મુકી કહ્યું “ આપના વલયની કીમત કેટલી થશે તે હમણા કહી શકાય તેમ નથી મારી પાસે એક હજાર મુદ્રાઓ હતી તે માત્ર લઈને આવ્યો છું બાકીની થોડા જ દિવસમાં પાટલી-પુત્રથી મંગાવી આપને આપીશ ”

“ શું ? વલયની કીમત એટલી બધી થશે ? ”

“ આ સેવકમાં જે કંઈ અપસ્વરૂપ વિદ્યા છે તે પરથી એવું થાશે છે કે, વલયનું મૂલ્ય જરૂર જ હજાર સૂવણું મુદ્રાથી ઓછું તો નહિ જ આવે ! ”

“ એટલી બધી કીમત તું આપી શકીશ કે, ધનસુખ ? ”

“ મારા પુત્રને મેં પાટલીપુત્ર મોકલ્યો છે તે પાછો આવશે કે તરત બધી રકમ આપી જાય ”

યજ્ઞોત્તરવલ્લભેવ નિશ્ચિત થયા હોય તેમ લાગ્યું, પણ ધનસુખ ત્યાથી ખસ્યો નહિ તે પ્રથમ પ્રમાણુજ નેને તેજ ગ્યાને ઉભા હતા. ઘટથીક વારે જદે પુન પુન્યુ ‘ ધનસુખ, જાપિલગ્રામમા માગ સેનાધિપતિ મહેન્દ્રમિહ રહેતા હતા તે હજી જીવે છે કે ? ”

“ મહારાજ, મહેન્દ્રને સ્વર્ગસ્થ થયે ઘણા વર્ષ થયા છે તેમના પુત્ર વીરેન્દ્રમિહ ખેતીનો ધંધો કરે છે પરંતુ જાપિલગ્રામમા આપના જીના સેવક સેનાનાયક હરિદાસ, અક્ષપદસિક વિધુસેન અને ડુંગરી પ્રદેશવાળા મિંહદાસ હજી છે, મહારાજ ! ”

જદુ યજ્ઞોત્તરવલ્લભેના નેત્રો અચાનક તેજ પુજા જણાવા લાગ્યા. તે કંઈક કપિત સ્વરે બોલ્યા ‘ ધનસુખ, તુ આવ્યો ને ઠીક થયું મેં પાટલીપુત્ર જવાનો વિચાર કર્યો છે તુ એ બધાને એક વખત માગી પામે મોકલીશ કે ? ”

જદુ ધનસુખે ઘૂટણીએ પડી હમ્મ નેડી કહ્યું “ મહારાજ, આપના જીના સેવકના આગ્રહથી જ આ મુશ્કેલપૂર્ણ કઠિન ડુંગર ચઢીને હું આપની પામે આગ્યો છું. દસ વર્ષથી આપનું કોષને દર્શન થયું નથી ! જેઓ બીજા દેશના રણાગણુમાથી પાછા ફર્યા છે તેઓ લજ્જાથી પોતાનું મુખ પ્રતાપના દિગ્ભર કરી શકતા નથી ! પરંતુ આપનું દર્શન નહિ થવાથી સર્વ અધીરા બની ગયા છે એ સર્વની આવતી ગલ સલામ આપના દર્શન માટે દર્શન આવવાની ઇચ્છા છે !

યજ્ઞોત્તરવલ્લભેના નયન પાણીથી ભરાઈ આવ્યા તે ગદગદ કંઠે બોલ્યા “ ધનસુખ, જેમને આવવું હોય તેમને ખુશીથી આવવા દે તેમને નેઈ મને આનંદ થશે પરંતુ તેમને કહેજે કે, મારામાં હવે પૂર્વ જેવું પામ થઈ રહ્યું નહીં-માની પાસે દ્રવ્યબલ નથી-લોક બહા પણ નથી ! તમને એક નામ જાણતું ચાલે આપવાની પણ માગમા કિંમત નથી ધનસુખ તુ ને - જીજી જ ગયો હોઈશ કે,

જો મારી સુસ્થિતિ હોત તો મારી ધર્મપત્નીના કંઠે, વેચવા માટે મેં તારી પામે મોકલ્યા ન હોત । ”

દુર્ગાધિપતિના મુખના શબ્દ સંભળતા માત્રગતા ધનસુખ મુગો મુગો અશ્રુવૃષ્ટિ કરી રહ્યો હતો તેના મુખમાથી શબ્દધ્વની જ નીકળતો નહતો । તેણે પુનઃ જમીન સુરી નમી યનાધવલદેવો પ્રણામ કર્યા અને પછી તે ધીમે ધીમે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો ।

— ❀ (૦) ❀ —

પ્રકરણ ૭ મું .

મહાદેવીનો ન્યાય

સં. । સમય વીતી ગયાને એ ધી યજ્ઞ હતી પાટલીપુત્રના જુના રાજભૂવનની અડગના ભાગમાં આવેલા એક નાના મહાલયમાં એ વ્યક્તિઓ બેઠી હતી

તે મહાલયમાં વાદળો રંગના પડના કાટકારી નીધા હતા નીચ જમીનપર અત્યંત મૃદુ અને ઘણું મૃદ્ય ગાલિયો બીજાવેલો હતો ને પર ગોઠવેલા એક નાના હાથીદાંતના મિહાસનપર વૃદ્ધ મહાદેવી બેઠા હતા તેમની સામે સૂવર્ણમિનપર ત્રણેય ગાવિપતિ પ્રભાકરવર્ધન બેઠો હતો તેણે પીળા રંગનો પોપાક ધાગણ કર્યો હતો એક ખૂણામાં એક સુગંધી દીપક પ્રકાશતો હતો અને વાદળો રંગના સ્વચ્છ પડના પાછળથી તેનો આગે પ્રકાશ આવી કેટલાક ભાગને કંઈક પ્રકાશવાન કરતો હતો અધકારમાં મિહાસનપર બેઠેલી તે વ્યક્તિઓના મુખ પર સ્પષ્ટ જણાતા ન હતા તે માના પુત્ર અતિ મૃદુ સ્વરમાં વાર્તાલાપ કરી રહ્યા હતા

મહાદેવીએ બોલતા બોલતા કહ્યું “ પ્રભાકર, આવી અધીરાઈ તને ન વટે । એ ઉગ્ગર વહી ગઈ છે । હવે તો તે તારૂંપની મર્યાદા ઝાળગી દીધી છે મગધ એ તારા મામાનું રાજ છે આ મહા-

લય તારા મામાના પૂર્વજોનો છે, તુ આ પાટલીપુત્રનો અતિથી ચઢને આપ્યો છું તે જુદી ગત્ય છે । તારા મામાનું કુટુંબ અતિ પ્રાચીન છે આ આર્યાવર્તમાં એ કુટુંબ મહાન સન્માન્ય ગણાય છે હજી પણ ઉત્તર દેશમાં તો તાગ પૂર્વજોના કુટુંબ કરતા તારી મામાના જ કુટુંબને વિશેષ માન મળે છે કાલના પ્રભાવથી મારા વડીલોના વશજો દુર્નિશાને પ્રાપ્ત થયા છે, અને ભાગ્યવશ ફરવાથી તાગ વડીલોના કુટુંબની પ્રગતી થઈ છે, એટલા પગથી મામાનો ધેર અતિથી ખની આવેલા તારા જેવા મમ્મટ પદવી ધાગણ કરનાર ડાહ્યેશ્વરનો ગજેશ્વર મામાનું અપમાન કરે એ કોઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી ”

મહાદેવી અતિ મદ સ્વરે બોલતા હતા તેમનો આ વખતનો કહસ્તર એટલો મૃદુ હતો કે, મહાલયની બહાર રહી જો કાંઈ બ્યક્તિ પ્રયત્નની પરાકાષ્ટા કરે તો પણ તે માંમળી શકે કે કેમ તેના શકા જ હતી ।

પ્રભાકર ઉત્તેજિત સ્વરે બોલ્યો “ માતાજી ! પ્રથમ માગી તકરાર તો—”

તેને અટકાવી મહાસેનગુપ્તાએ રહ્યું “ પ્રભાકર, હું તારા માતા છું તુ શું બોલવાનો છે તે હું પ્રથમથી જ જાણું છું. હું એમ નથી કહેતી કે, પાટલીપુત્રના ઉચ્છૃંખલ નાગરિકા નિર્દોષપૂર્ણ છે તો પણ એ વાત કંઈ ખોટી નથી કે, તેઓ મ ડાહ્યેશ્વરના સૈનિકોના અત્યાચારથી ડંટાળીને જ આપણી ઊવણીપગ દૂધલો કર્યો હતો ”

પોતાનો વિચાર પ્રદર્શિત કરનારા વચ્ચે જ અત્યય આવવાથી ડાહ્યેશ્વરનો મમ્મટ કોષથી ડપરા લાગ્યો અન્યત્ર કષ્ટપૂર્વક પોતાના મનની ભાવના યુક્ત ગમી તે બોલ્યો “ આપની ઇચ્છા અમણે સ્વા દો ત્યારે । ”

મહાદેવીએ શાંતિપૂર્વક કહ્યું “ કાલે જ બનાવ બન્યો છે તેનો તપાસ તેના નેનાઓને બોનારી તારી સમજ જ કરે છું તુ

એક અક્ષર પણ વચ્ચે બોલી નહિ બે જરૂર જણાય તો પડતામાં આવી નારે જે કહેવું હોય તે મને કહેજે તારા અધિકારીઓએ તને શું કહ્યું છે ? ”

“ માગ સૈનિકોએ ગતામા એક દાગી વેચાતી લીધી હતી, તે રાહેગના લોકોની નજરે પડતા જ નેઓ ‘એ પાટલીપુત્રના એક વ્યાપારીના છોકરી છે ।’ એમ કહેવા લાગ્યા એ દાગીના સ્વામિત્વ વિષે નાગરિકો અને માગ સૈનિકો વચ્ચે વાદવિવાદ મઠ થયો તેટલામા નસાક ત્યા આવ્યો અને મગધ સેનાની ઝંડ દુડકીની મહાયથી ગણેશ્વરના નિશ્ચય સૈનિકોનો વધ કરી છાવણી ખાળી મુઠ્ઠી નગરની બીજી ખાણથી માડે સૈન્ય ત્યા જઈ પહોંચ્યું તે પહેલા જ આ મર્વ બની ગયું હતું । ”

મહાદેવીએ કહ્યું “ તારા અધિનર્ગઓએ તને જે કહ્યું છે તે તદ્દન અસત્ય છે કોની હડકા ખરી ? તે હું તારા સમક્ષ જ નિશ્ચિત કરી આપુ છું ”

મહાદેવીએ તાળી પાડી તત્કાલ પડત પાછળથી એક વૃદ્ધ મેવક ત્યા આવ્યો મહાદેવીએ તેને કહ્યું “ મહાપ્રતીહાર વિનયસેનને બોલાવી આવ । ”

એ વખત નમન કરી પ્રતીહાર પડતા પાછળ ચાલ્યો ગયો કેટલાક વારે પડતા ઉઘડી તે અંતર આવ્યા અને ખાણુએ ઉભો રહ્યો. ઝળહળતા લોખંડી બખતથી વેષિત થયેલા એક પુરૂષ દારમા ઉભા ગડી દેવીને પ્રણામ કયા વાચક ! એ જ મહાપ્રતીહાર વિનયસેન હતો

મહાદેવીએ તેને પુછ્યું “ વિનયસેન, પાટલીપુત્રના ગતાપગ જે મીપાષ્ટએ દાસી ખરીદી હતી તેનું નામ શું ? ”

“ ચદ્રેશ્વર ને જનધરને એક ગેરેન્વાર છે ”

“ તેને અહીં લઈ આવ તો । ”

બે વખત પ્રણામ કરી મહાપ્રતીહાર ત્યાથી નીકળી ગયા કેટલીક વારે પડશે હોયો કેમ મહાપ્રતીહાર ચંદ્રેશ્વરને લઈ અંદર આવ્યો કિયિત હાસ્ય કરી મહાદેવીએ તેને પુછ્યું “ તારું નામ શું ? ”

“ ચંદ્રેશ્વરમિત્ર ”

“ તું કયાનો મહીશ છું ? ”

“ જલધરનો ”

“ મને લાગે છે કે, તું કાલેશ્વરનો મૈત્રિક છે ? ”

ચંદ્રેશ્વરે મસ્તક અવનત કરી મહાદેવીને પ્રણામ કર્યા તેમણે તેને પુનઃ પુછ્યું ‘ વાગણુશીથી પાટલીપુત્ર આવતા તે રસ્તામાં એકાદ દારી ખરીદી હતી કે ? ’

“ હા-પણ પાટલીપુત્રના નાગરિકો મારી પાસેથી તેને પડાવી લઈ ગયા છે । ”

“ તે તેને કોની પાસેથી ખરીદી હતી ? ”

“ રસ્તામાં એક વ્યાપારી પાસેથી ”

“ તેની તે કેટલી કીમત આપી હતી ? ”

“ દસ દિનાર* ”

“ જા, હવે તારી જરૂર નથી વિનયસેન । જે છોકરીને નાગરિકો લઈ ગયા છે તેને લઈ આવ । ”

ચંદ્રેશ્વર અને વિનયસેન એ ઉભય દેવીને બે વાર પ્રણામ કરી ત્યાથી ચાલ્યા ગયા

એટલામાં પડખામાંથી એક સેવકે આવી દેવીને અભિવાદન કરી કહ્યું “ દારમાં સમ્રાટ પધારેલા છે ”

આ શબ્દો સાંભળ્યા છતાં પ્રભાકરવર્ધન જેમનો તેમ ખેંસી રહ્યો તે જોઈ મહાદેવીએ ગુસ્સે થઈ કહ્યું “ પ્રભાકર, તારી જુદી આંખે કયા જતી રહી છે ? દારમાં તારા મામા ઉભા રહ્યા છે, તે

* ગુપ્તસામ્રાજ્યની સવર્ણ મુદ્રાનું નામ.

તુ સાભળે છે, છતાં તને તે સખધી કંઈ વિચારજ થતો નથી જા, ઉંઠે અને મામાને સન્માનપૂર્વક લઈ આવ ”

માતાના આ શબ્દોથી જાણે કે પ્રભાકરના અગમ્ય એકાએક ચૈતન્ય સ્ફૂરણ થઈ હોય, તેમ તે ઝટપટ સિંહાસનપરથી ઉઠ્યો અને મહાલયના દ્વારમા જઈ તેણે મામાને અદર પધારવા નમ્ર વિનંતિ કરી આટલા અવકાશમા સેવકે ત્યાં એક આસન લાવી મુક્યું હતું બન્ને અદર આવ્યા અને સ્વસ્થાને સ્થિત થયા

મહાદેવી પોતાના બન્ધુને કહેવા લાગ્યા “ ભાઈ, હમણાં તમે ગમે તે આશયથી આવ્યા હો તોપણ એક શબ્દ સુદ્ધા બોલશો નહિ ! હું તપાસ કરવા બેઠી છું અહીં શું થાય છે તે માત્ર ચૂપ-કીથી સાભળ્યા કરજો ”

મહાપ્રતીહાર વિનયસેન પ્રિય વાચકોના પરિચયમા આવેલી બાલિકાને લઈ મહાલયમા આવ્યો તેની સૂચનાપરથી બાલિકાએ ત્રણે જણુને પ્રણામ કર્યા

મહાદેવીએ બાલિકા તરફ દષ્ટિ કરી પુછ્યું “ તારા નામ શું, બેટા ? ”

“ ગંગા ”

“ તું કંઈ યાત્રિની છે, બહેન ? ”

“ ક્ષત્રીય ”

“ તારા પિતાનું નામ શું ? ”

મહાદેવીનો આ પ્રશ્ન સાભળી બાલિકાના નેત્ર અશ્રુથી તરબોળ બની ગયા તેણે નીચું મુખ કરી ગદ્ગદ સ્વરે ઉત્તર આપ્યો “ મારા પિતાનું નામ યજ્ઞવર્કા ”

પોતાના પ્રશ્નથી બાલિકાની આવી સ્થિતિ થયેલી જોઈ મહાદેવીનું હૃદય દયાથી ભરાઈ આવ્યું તેને આશ્વાસન આપવાના આશયથી દયાર્દ્ર સ્વરે મહાદેવી બોલ્યા “ બેટા, લેશ માત્ર કડીશ નહિ ! તને કાંઈ કંઈ નહિ કરે બહેન, તું ક્યા રહેતી હતી ? ”

મહાદેવીના આ ભાષણથી બાલિકાના ચક્ષુમાંથી અશ્રુબિંદુ

ગાલપર મરી નીચે પડ્યા લાગ્યા તે કડણુ સ્વરે બોલી “ અમે ચણ્ણાદિદુર્ગામા રહેતા હતા ”

મહાસેનયુધ્ધ અહીં આવ્યા હતા ત્યારથી પાષાણુવત્ બની સિંહાસનપર નિશ્ચલ બેસી રહ્યા હતા અહીં જે પ્રત્નોત્તર થઇ ગયા હતા તેમાના કેટલા શબ્દોએ તેમના કણુમા પ્રવેશ કર્યો હતો તે કહી શકાય તેમ નથી વણુ કરીને તેમણે કંઇ જ સાંભળ્યું ન હતું એમ કહીશું તો ચાલશે પરંતુ બાલિકાના મુખથી ‘ યજ્ઞવર્મા ’ અને ચરણાદિદુર્ગા ’ એ શબ્દો પ્રકટ થતા જ મમ્રાટ એકદમ ચમક્યા ! તેમણે તેજ ક્ષણે બાલિકાને પુછ્યું “ શું કહ્યું તે ? ‘ ચરણાદિદુર્ગા ’ તાગ પિતાનું નામ યજ્ઞવર્મા ? કયો યજ્ઞવર્મા ? મૌખરીનાયક શાર્દૂલવર્માનો પુત્ર યજ્ઞવર્મા, તેજ તારો પિતા ? ”

બાલિકાએ રડતા રડતા કહ્યું “ હા ”

સમ્રાટ વિશેષ કંઈ બોલવા જતા હતા, એટલામા મહાદેવીએ તેમને અટકાવી મુખ્ય મંદિરિકાને બોલાવવા પ્રતીહારને આજ્ઞા કરી. નમન કરી વિનયસેન ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો અને કેટલીક ક્ષણ પછી મહાદેવીએ લઈ પાછો આવ્યો.

મહાદેવીએ તેને કહ્યું “ આ બાબાને લઈ જા અને બે ત્રણ આશાસન મળે તેવી વાતો કહી શાત પાડી લઈ આવ.” ત્યારપછી સમ્રાટ તરફ-વળી તેમણે કહ્યું “ તમે યજ્ઞવર્મા સંબંધી શું કહેતા હતા ? ”

સમ્રાટે એક નિશામ નાખી ધીમે ધીમે કહેવા માંડ્યું “ દેવી, હું જે કહું છું તે ઘણા દિવસ પહેલાની વાત છે તે વખતે સામ્રાજ્ય ઉત્થતિના શીખરે હતું મારા આ બાહુ તે વખતે હાલની માકક દુર્ગા બનેલા ન હતા તે વખતે યજ્ઞવર્માના નામ સ્મરણથી જ ઉત્તર તરફનો સર્વ પ્રદેશ ચરચર કંપતો હતો ! જે કાળનું સ્મરણ પણ નથી તે કાળથી મૌખરીવંશની એક શાખાને ચરણાદિદુર્ગાના રક્ષણનું કાર્ય વશપર પગ માટે મોપવામા આવ્યું હતું.

મહારાજાધિરાજ મમુદ્રગુપ્તે ચરણાદ્રિદુર્ગના રક્ષણનું કામ તેમને મોખ્ય હતું, એમ મેં ભાટ આગણેના મુખે સાંભળ્યું છે પાટલી કુમારગુપ્ત અને ગતગુપ્તના વખતે નદીના અપૂર્વ પ્રવાહ પ્રમાણે હજુ સેનાથી ઉત્તર તરફનો સર્વ પ્રદેશ ભરાઈ ગયો હતો, ત્યાં સામ્રાજ્યપર આવી પડેના તે મહાન સકટ વખતે નૌખરીવરના દુર્ગાધિપતિએ કિલ્લાનું રક્ષણ કેવા પ્રકારે કર્યું તેને આજે જાણ હજી પણ કવિત કવ્યા કરે છે ! ભગિને, બાળકાવનું સ્મરણ તારા સ્મૃતિપટમાંથી નષ્ટ થયું છે કે શું ? દૃઢ યદુભટ્ટ હજી પણ જીવન છે તારૂં જગ થતા પહેલાં ગંગા કીનારે રતીમાં બેગી આપણે યદુભટ્ટના ગીત સાંભળતા હતા ત્યારે આપણે દેહભાન પણ વિમગી જતા હતા તે તું ભૂલી ગઈ કે શું ? ”

આટલું બોલી સમ્રાટ સિંહાસનપરથી ઉભા થઈ ગયા અને કહેવા લાગ્યા “ મૌખરી નરવર્માએ દુર્ગનું રક્ષણ કેવી રીતે કર્યું તે બહેન, તું ભૂલી ગઈ કે ? હજી પણ યદુભટ્ટનો સ્વર માગ કર્યુંમાં સ્પષ્ટ રીતે ધૂમી ગૂંચો છે ! જે વખતે અન્ન અને પાણીનો દુષ્કાળ પડવાથી સર્વ સૈન્ય હતાશ બની ગયું હતું, તે વખતે પણ ની નરવર્મા તણમાત્ર પણ ડર્યો ન હતો તેના નાના બાલકાએ પાણીના અભાવે પ્રાણ છોડ્યા હતા તદ્દપિ નરવર્માના હૃદયમાં અલ્પવિચલનાને આજી જેટલું પણ સ્થાન મળ્યું ન હતું વીરાત્માઓ ! તે મૌખરી વીરે તે વખતે શું કહ્યું હતું તે સાંભળો ‘ મૌખરી વનની પ્રતિષ્ઠાપના મમુદ્રગુપ્તે કરી છે, સમુદ્રગુપ્તના વશજ સિવાય દુર્ગમાં પ્રવેશ કરવાનો કોઈને હક્ક નથી જ્યાં સુધી મૌખરી વશના એક પણ દેહમાં પ્રાણ હશે ત્યાં સુધી સમ્રાટ સિવાય સૈન્યસહ કોઈ પણ દુર્ગમાં પ્રવેશ કરી શકશે નહિ ! વીરબન્ધુઓ, તે મૌખરી વીરે જે કર્યું તે કંઈ આ આર્યાવર્તમાં નવાઈ ભર્યું નહતું સેકડો દુર્ગમાં, ન કડો યુદ્ધમાં પગદેશીય સૈનિકાએ, વિરમિત થઈ આવા દશ્યો જોયા છે જુઓ, જુઓ, બરાબર જુઓ ! મૌખરીવશની કુલાગનાના રક્તથી

દુર્ગનું મેદાન રગાઇ ગયું છે ! જેમના મસ્તકો ધડથી દૂર થઈ ગયા છે એવા શરીરો નાના નાના વૃક્ષોની ડાળીઓ પગથી ચુટેલા મૃદુ પુષ્પો પ્રમાણે કંઈન વજ્ર જેવા પત્થરની ફરમખંદીપર પડી રહ્યા છે ! મૌખરી વીરો કયા છે ? તેઓ પોતાની સ્ત્રીઓ પોતાની ભગિનીઓ અને માતાઓ માટે વિલાપ કરે છે કે ? જુઓ જુઓ સ્થિર દૃષ્ટિથી જુઓ ! દુર્ગના તટપર ગરૂડ ચિહ્નાકિત ધ્વજ ઉઘે હવામાં ફરફરે છે ! મૌખરી વીરો લાલ અગ્નિ જેવા વસ્ત્રો ધાગણું કરી અતિ ઉત્સાહથી જ્યધ્વની કરે છે ! ગળામાં લાલ-ગરૂડવર્ણના પુષ્પોની માળા ધારણ કરી, રક્તચ-નથી શરીર વિભૂષિત કરી વીરશ્રેષ્ઠ નરવર્મા પોતે હસ્તમાં ગરૂડ ધ્વજ પકડી સૈન્યને મમયોગિન આજ્ઞાઓ કરે છે ! તેના પ્રચડ જ્યધો સાલળી હમગ હાથ જેટલે દૂર ઉભેલા હૂણુ મૈનિકો ચરચક પડે છે ! ચુદનો ભયકર કોલાહલ સાલળી પશુ પક્ષી તે પર્વતમય પ્રદેશ છોડી દઇ પીઠ અતલાવી રહ્યા છે ! વીરશ્રેષ્ઠ નરવર્મા આ વખતે નિશ્ચિત ચર્ચ ગયેલો છે, કુટુંબીજનો વિષેની ચિંતા તેના હૃદયમાંથી ચિરકાળને માટે નષ્ટ થઇ ગઇ છે ! મનુષ્ય પ્રાણી જે કંઈ કરવાને શક્તિવાન છે તે સર્વ નરવર્માએ કર્યું છે માત્ર મનુષ્યના હસ્તે જે કાર્ય અ-માધ્ય છે તેજ તેણે કર્યું નથી જોનજોતામાં હૂણુ સેના કિલ્લાના તટપર ચઢી આવી, પગ તુ ન્યાસુધી એક મૌખરી વીરના દેહમાં ગ્રાણુ રહ્યો ત્યાસુધી નો તે દુર્ગમાં પ્રવેશ કરો શકી નહિ જ ! વીરપુગવ નરવર્મા અને તેના શર સહચરો દુર્ગના તટપર જમાડે ચિગ્નિદ્રામાં નિમગ્ન થયા, ન્યાગે જ હૂણુ સેનાના હસ્તમાં કિલ્લો ગયો હતો ' દેવી, તુ શાદુલ્લવર્માને વિસરી ગઈ ? પિતાજીના સિંહામન પાસે હસ્તમાં ફરશી લઇ જે પ્રચડ શરીરવાળો ચોદ્ધો ઉભો રહેતો હતો તેનું તને સ્મરણ છે કે ? યજ્ઞવર્માનું મને વિસ્મરણ થયું પણ સંભવિત નથી તના હસ્તમાં જો તલવાર ન હોત, તો બ્રહ્મ-પુત્રાના તીગપર સુસ્થિતવર્માના હસ્તે મારૂ મૃત્યુ થયા સિવાય ગ્યું ન હોત ! હાય ! તેજ યજ્ઞવર્માની કન્યા—”

એટલું કહી વાયુના તોફાનથી જેમ કદલી સ્તભો આડા પડી ગય છે, તેમ સમ્રાટ મૂર્ચ્છિત થઇ જમીનપર પડ્યા તેટલામા અપળતાથી જો પ્રભાકરવર્ધને તેમને ઉચકી લીધા ન હોત તો વિશેષ જ આઘાત થયો હોત! મહાદેવીની ખૂસાખૂસથી મહાલયના નોકરો ત્વરાથી દોડી આવ્યા અને સર્વ સમ્રાટને ગુદ્ધિપર લાવવા પ્રયત્નશીલ થયા

કેટલીક વારે મહાસેનગુપ્ત ગુદ્ધિપર આવ્યા મહાદેવી તરફ જોઇ તે કંઇક હસ્યા અને બોલ્યા “ દેરી, તપાસમા હું વિદ્ય ઉપસ્થિત કગ્વા ઇચ્છતો નથી હું હવે વૃદ્ધ થયો છું, મારા કેશ ધોળા થયા છે અને મારી શારીરિક શક્તિ નષ્ટ થઇ છે, તેજ પ્રમાણે મારી માનસિક શક્તિ પણ હુપ્ત થઇ છે મારો અપરાધ ક્ષમા કરજો ”

મહાદેવી સમ્રાટને સ્નેહાદ્ર સ્વરે કહેવા લાગ્યા “ ભાઇ, તમારી પ્રકૃતિ ઠીક નથી મહાલયમા જઇ સહજ વિઆતી લો હું એકલી જ આ તપાસનું કાર્ય પૂર્ણ કરીશ ”

સમ્રાટે કહ્યું “ દેવી, સામાન્ય માટે મૌખરી વીરોએ અનેક યુદ્ધમા આત્માર્પણ કરેલા છે, સ્વતઃ યજ્ઞવર્માએ અનેક યુદ્ધમા મારા પ્રાણ બચાવ્યા છે અને અનેક આક્રમણોમા મસ્તક નીચે તલવાર મુકી અમે રાત્રીની રાત્રીઓ એકજ સ્થળે કાઢી છે એવા મહા સન્માન્ય મૌખરી મહાનાયકની કન્યા એક સામાન્ય સૈનિકની દાસી કેવી રીતે થઇ એ દૈવચક્રની ગતી અવલોકવાની મારી ઉત્કઠા વધી પડી છે ! ”

મહાદેવીએ પોતાના બન્ધુને કંઇ જ ઉત્તર આપ્યો નહિ. તેમણે એકવાર તેમના મુખ તરફ જોયું અને મહાપ્રતીહારને કહ્યું “ વિનય, પૃથુદકના પાયદળ સૈન્યના નાયક રત્નસિંહને બોલાવી લાવ અને તેની સાથે તે બાલિકાના બન્ધુને પણ લઇ આવ ! ”

થોડીજ વારમા રત્નસિંહ અને બાલકને લઇ વિનયસેન આવ્યો. મહાદેવીએ રત્નસિંહને પુછ્યું “ તારું નામ રત્નસિંહ કે ? ”

“ જ હા ! ”

“ તુ શુ કામ કરે છે ? ”

“ હું પૃથુદકના પાપદળનો નાનકડો છું ”

“ કાલ સવારે નગરમાં કોઈ દુકાને ભોજન સામગ્રી લેવા માટે તું ગયો હતો ? ”

“ હાજી, મારી સત્તા નીચેની મેનાની વ્યવસ્થા જોઈ ગૌદિમકની* આગ્રાપરથી આ છોકરાના આપની દુકાને દાળ, ચોખા વગેરે લેવા હું ગયો હતો ”

“ તે દુકાનદાર જ એ છોકરાનો આપ છે એમ તે શા પરથી જાણ્યું ? ”

“ તે દુકાનમાથી મેં જે માલ ખરીદ કર્યો તેનું વજન એટલું બહુ થયું કે જે મારાથી જીતકી શકાયું નહિ ! ત્યારે દુકાનદારે કહ્યું આ મારો છોકરો તમારી સાથે આવી માલ પહોંચાડી જશે ”

“ તે પહેલાં કદી એ લોકોને જોયા હતા ? ”

“ નાહી ”

“ જા, પાછળ જઈ જો રહે વિનયસેન, તે દુકાનદાર હાજર છે કે ? ”

“ નાહી, તે માલ ખરીદ કરવા અગદેશ તરફ ગયો છે— ”

“ ત્યારે તેની દુકાનમાં કાણ છે ? ”

“ તેની છપપત્ની છે ! ”

“ ઠીક, તેને જલદી લઈ આવ ”

વિનયસેન ગયા પછી મહાદેવીએ બાલકને પુછ્યું “ ભાઈ, તારું નામ શું ? ”

“ અનન્તવર્મા ”

“ મૌખરીવશનો યજ્ઞવર્મા તેજ તારો પિતા કે ? ”

* ગૌદિમક—એક ગુહમતો અધિનાયક, સૌ, બસો અથવા તે કાળના પશુ અધિક સૈનિકોના પથકનું નામ ‘ ગુદમ ’

મન્ત્રક અવનન કરી બાલકે ડું “ હા ”

“ તમે સર્વ ચરણાદિદુર્ગામા હેના હતા કે ? ”

“ હા, પણ થોડા દિવસનો મારા કાગના પુત્ર અનન્તીવર્માએ અમને ન્યાયી કાઢી મુક્યા છે ”

મહાસેનગુપ્ત આ વખત તદ્દન શાંતિપૂર્વક આ પ્રશ્નોત્તર સાંભળી રહ્યા હતા બાલકના આ શબ્દોથી તે પુનઃ ચમક્યા તેમણે નને પુછ્યુ “ દુર્ગાના મૈનિકાએ તારા પિતા મામે બંધક કર્યું હતુ કે ? ”

અનન્તવર્માએ સત્રાટ તરફ ફરી કહ્યું “ ના જી, પિતા કહેના હતા કે, કાણેશ્વરના રામએ જો ગુપ્ત રીતે અવન્તીવર્માને મહાય આપી ન હોત તો તે અમને કદી પણ દુર્ગામાથી કાઢી શકત નહિ પિતાજીએ મદદ માટે પાટલીપુત્ર તરફ દૂત મોકલ્યો હતો, પણ સત્રાટે અમને કમજ સહાય કરી નહિ ”

બાલકના આ શબ્દોએ પ્રભાકરવર્ધનનુ મુખ લાલચોળ કરી નાખ્યુ લગ્નથી મહાસેનગુપ્તે પણ મુખ નીચુ ધાલ્યુ !

મહાદેવીએ પુનઃ પુછ્યુ “ અવન્તીવર્માના હસ્તમા તમારો કિસ્લો ગયા પછી તમે શુ કર્યું ”

અનન્તવર્માએ કહ્યું “ મને અને બહેનને લઈ પિતાજી મદદ માટે સત્રાટ પામે આવવા નીકળ્યા હતા, તેટલામા રસ્તામા જ—”

બાલકના મુખમાથી શબ્દ નીકળ્યો નહિ ! તેનો કંઈ સંવાદ ગયો તેના કાળા નેત્ર અશ્રુથી છલમલ થઈ ગયા મહાદેવીનુ હૃદય ખળભલ્યુ તેમણે તેને ખેંચી ખોળામા લીધો બાલકે પણ મહાદેવીના વક્ષ સ્થલમા મુખ લપાવી દુસ્કા ભરતો અશ્રુચ્છિટ કરવા લાગ્યો

આટલા વખતમા વિનયમેન પેલી દુકાનવાળી સ્ત્રીને લઈ આવી પહોંચ્યો મહાલયમા પગ મુકતા સુધી તે બાઈ બ્રમરના મૃદુ ગુન્નરવ પ્રમાણે મનમા જ કંઈ ગણગણતી હતી પરંતુ હવે મહાલયમા પગ પડતા જ તેણે તીણા સ્વરે રૂદન કરવાની શરૂઆત કરી પણ તેટલામા એક પ્રતીહારે પાછળથી તેને સહજ ફટકા લગાવ્યો તે

ગાયે જ મનમ ગ્વર સહજ નીચ ઉતર્યો અદગ આની ત્યારથી જ
‘ મે કંઈ અપરાધ કર્યો નથી મને વિના અપરાધે નિર્મલક
અની એથી લાગ્યા છે ” એટલા જ રાખેનો તે પાક કર્યો કરતી
ત્તી ! તેનો શોકવેગ ઉતરોત્ત ઝોઝો ન થતા વધતો જતો જોઈ
વિનયસેને તેને ધમકાવીને ચૂપ ગંવા કહ્યું

મહાદેવીએ તેને પુછ્યું ‘ યાદ તારૂં નામ શું ? ”

“ માડ નામ મલ્લિકા, મારી માનુ નામ—”

તરત જ વિનયસેને તેને કહ્યું “ અરે, ભલી યાદ ! જે પ્રભ
પુડનામા આવે તેટલાનો જ ઉત્તર આપ ! ”

નીરૂપાયે તે યાદ ચૂપ રહી પ્રભાકરવધને તેને પુછ્યું “ આ
તાના છોકરો કે ? ”

તે સ્ત્રીને લાગ્યું કે, આ એક સરસ તક મળી છે ! તે મોટેથી
ગતી દેખતી બોલી “ મારા કુટુંબમા ચઉદ પેઢીથી કોઈ છોકરો
જ નથી મૂઆ અભાગીયાને કયાથી છોકરો—”

પુત્ર પ્રતીહારે તેને ફટકો લગાવ્યા ત્યાર પાછી તે સરસ બની !
તેની હકીકત માલળી મહાદેવી મુખે રમાય આડો રાખી હન્યા કરતા
હતા તેમણે પુછ્યું “ મૂઆ અભાગીયા, એમ ને કોને કહ્યું ? તારા
ધણીને કે ? ”

મલ્લિકા આવેગથી બોલી “ અરે, પ્રભુ, પ્રભુ ! મારો શાનો
ધણી ? મારા ધણીને મરી ગયે તો કેટલાએ વર્ષ થયા ! અભાગીયાને
અને માટે વણા દિવગ્નુ ઝોળખાણ છે એટલું જ ! ગામડામાથી
દાણોદણી લાવી તે મને ‘ યાનો આપે છે, અને નગરમા કદી આવે
જે તો મારે વેગ ઉતરે છે ’

મહાદેવીએ હસીને કહ્યું ‘ મમળયુ બધું ! તું જા હવે ”

આ ભાવતી આજ્ઞા રજા ન જ તે માટે એ રામ તેમ કંઈ ન
જોત યાથી પોટ ન મુ

ત્યાગપછી મહાદેવીએ બાલકને ખોળામાં બેસાડી પુછ્યું કેમ બેટા? તમે પગે ચાલીને જ ચણાદ્રુદુર્ગથી અહીં આવતા હતા? "

બાલકે માયુ હવાવી કંથુ 'હા શુ કંઈ ત્યારે? અવન્તી-વર્માએ અમારૂં સર્વસ્વ ઝૂટવી લીધું. પિતાજીના એક ટૂંક સેનક અમને એક ગર્ભલ આપ્યો હતો. અવન્તીવર્માના ભયથી અમે કિલ્લામાંથી છાનામાનાં નીકળી ગયા હું ગર્ભલગ્ન બેઠો હતો, પિતાજી અને બહેન પગે જ આવના હતા. "

"હીક, પછી શુ બન્યું? "

"એક દિવસે ગસ્તામાં જ નેમબેગ લગમા પડવા લાગ્યો અને કાઠિ ગામમાં જઈ પહોંચીએ તે પહેલાં જ સંધ્યાકાળ થઈ ગઈ અમને બન્નેને લઈ પિતાજી એક આગાના ઝાડ નીચે આવી ઉભા રહ્યા એટલામાં તે રસ્તે પુષ્કળ ઘોડેચાર આવવા લાગ્યા તેમાંના કેટલાક અમે ઉભા હતા તે ઝાડ નજી આવના હતા, તેટલામાં જ તેમાંના એક ભાલાથી પિતાજીને પ્રાણહિન કરી નાખ્યા. " બાલક આગળ બોલી શક્યો નહિ તે કુચ્છા લગતો ગડવા આવ્યો.

વિનયસેનને ઉદ્દેશી મહાદેવીએ કંથુ 'નાયક ગ્લમિહ હો જશે તો હરકત નથી "

ગ્લમિહ ત્રણ વાર નમન કરી આપ્યો ગયો.

કેટલીકવારે બાલક શાત થયા પછી મહાદેવીએ તેને પુછ્યું "બેટા, પછી શુ થયું? "

તે સ્વારો બહેનને લઈને આવ્યા ગયા ગર્ભલતો ચમકીને અને લઈ કંઈના કંઈ નાથી છૂટ્યો. 'ત્યારે હું એક વ્યાપારીના દૃષ્ટિએ પડ્યો અને તે મને નગરમાં લઈ આવ્યો હમણા જ જે સૈનિક અહીંથી ગયો તે તેની દુકાનમાં આવ્યા વગેરે અનાજ લેવા આવ્યો હતો. તે માથાપર લઈ હું તેની નાથે છાવણી તરફ જતો હતો જતા જતા ગતિમાં એક ફેકાળું જોઈને જે નાથા જોયું હું તે?

પાસે જઈ તેને વળગી પડ્યો. ત્યાં પછી એક લલા માથુસે અમને અડી આપ્યા ”

સમ્રાટ મહાસેનગુપ્તે સિંહાસનપરથી ઉઠી કહ્યું “ દેવી, યજ્ઞવર્માનો એ પુત્ર છે ! માગ સિવાય એનું પાલન પોપણ કોણ કરશે ! અનંત ! તારે હવે કંઈ ચિંતા કરવાની નથી, સમજ્યોને ! હું પોને તારૂં રક્ષણ કરવા તત્પર છું ”

સમ્રાટના મુખ તરફ જોતા અનંતવર્માએ કહ્યું “ પિતાજી મને હમેશાં હહેતા હતા કે, ‘ હું જો મરણ પામું તો તું સમ્રાટ મહાસેનગુપ્તના આશ્રય નીચે જજે એ મિવાય અન્ય કોઈનો આશ્રય મહણ કરીશ નહિ. ’ આપ કોણ છો તે હું જાણતો નથી હું મારા સમ્રાટ તરફ જ જમશ ”

તે સરલ હૃદયી બાલકના મુખના આ શબ્દો સાંભળી સમ્રાટનું અતઃકરણ ગદગદિત થઈ ગયું અને તેમના ગાલપરથી અનુબિંદુની પગપરા વહેવા લાગી કેટલીક વાગ સ્તબ્ધ રહી અને નેમણે કપિત અંરે કંચુ ‘ બેટા, મારો પ્રાણ બચાવનાર જે વીરાતમા હતો તે જીવનદાતાને હું વીંમરી ગયો હતો ! પ્રગતુ યજ્ઞવર્મા મને ભૂલ્યો નથી લાઇ, હુંજ તે સમ્રાટ મહાસેનગુપ્ત છું ! ”

બાલકે તેજ ક્ષણે સમ્રાટના ચગણુમા માષ્ટાગ પ્રણામ કર્યા તરત જ મહાસેનગુપ્તે તેને ઉચકી લીધા અને પછી તે ત્યાંથી પીએ પગલે આપ્યા ગયા

પ્રભાકરને ઉદ્દેશી મહાદેવી બોલ્યા “ પ્રભાકર, મારી તપાસ પૂર્ણ થઇ છે કહે, તારે કંઈ કહેવાનું છે ! ”

સમ્રાટ પ્રભાકરે લલિત બની મનક નમાવ્યું અને અસ્ફૂટ સ્વરે કહ્યું “ માજી, મારીજ બૂલ હતી મને ક્ષમા કરો ! હું હમણા જ જઈને ચંદ્રેશ્વરને શિક્ષા કરું છું ”

મકરણ ૮ મું.

દુર્ગાધિપતિ.

રોહિતાશ્વદુર્ગના ખડિત તટપર બેસીને કમગ્ર ગવકાવ કરવા લાગ્યા હતા કિલ્લાના મનુષ્યો હજુ પણ નિદ્રાવશ પડેલા હતા પરંતુ કમગ્રના કર્ણકઠોર કળકળાટથી છેવટે રઘુની નિદ્રા ઉડી ગઈ.

રઘુએ ઉઠીને જોયું તો નાનીયા હજી ધોગતીજ પડી હતી. તેણે તેને ટોળી કહ્યું ‘રાખના કમગ્રની કળકળાટથી મને લાગે છે કે, મહારાજ પણ ઉઠ્યા હશે. નાનીયા, તારી જુદી ટોળણે છે કે નહિ ? ચાલ, અરે, કેટલો દિવસ ચઢ્યો છે તે તો જો.’

છેવટે, નિદ્રા ગઈ. ડોસી આખો ચોળતી ઉઠી, અને રઘુ તરફ જઈ પોતાનું દત્ત રહિત મુખ પહોળું કરી હસતી હસતી બોલી “રઘુ, તું જેમ જેમ ધરડા થતો જાય છેકને, તેમ તેમ તારો અભાવ વધારેને વધારે મરકરો જનનો જાય છે. મૂઆ, આવી વેદાંતની વાતો કરે છે, પણ તું તો હમણા જ ઉઠે છેને” તે કેમ આ મૂઆ કમગ્રઓને હાકી મુકી મહારાજને સ્વસ્થતાથી ઉઠવા દીધા નહિ ?”

જાણમાને ગાયમા હસી રઘુએ કહ્યું “શાખાશરે ડોસી ! હજુ પણ ઉઘમા પડી રહેવાની ઇચ્છા છે ? સંજન ત્યારે ફરીથી ! હું તારા એ ગડ્યાઓને કાઢી મુકુ છું.”

એમ કહી ડોસો બહાર જવા લાગ્યો પણ ઉતાવળમાં જતા જતા એક મોટા કાથળાને અચાનક ધમ લઈ ને નીચે પડ્યો, તે જોઈ નાનીયા બીના બીના ‘હા હા’ એ શુ ‘’ જેની ખૂબ પાડી ઉઠી. રઘુ જમીનપગથી ઉઠે તે પહેલા જ તે કાથળા ઉઘે થઈ ગયો અને તે ઓરડીના ખૂણામાં કેટલાક માટીના ધડાને ચઢાવે, તે જળડી ડોસાના માથાપર તૂટી પડ્યો. તે જોઈ ડોસો ને ‘હાય હાય !’ કહી મોટે ઈ ઝૂમો પાડવા લાગી.

રહુને ધણુ વાગ્યુ વૃદ્ધાવસ્થામા ડંઠ વાગે છે તો તેની વેદના લાખા વખત સુધી ચાલે છે એ અનુભવ મિદ્ધ છે ફૂટી ગએલા ધણુઓના ઢાલામા ઉભો રહી નુ પોતાના માથા ઉપર અને અગડાપર હાથ ફેગવવા લાગ્યો.

ડોમીએ પુછ્યુ “ કેમ, શુ તને અહુ વાગ્યુ છે ? ”

ડોસાએ તેને કદજ ઉન આપ્યો નહિ ત્યારે તેણે પોતાની લાગણી પ્રદર્શિત કરવા પુન તેજ પ્રશ્ન પુછ્યો.

આથી ડોસો ખીજવાયો અને બોલ્યો “ નકામો પ્રેમ અતલાવવાની ડંઠ જરૂર નથી ડોમી, ખરે કહુ છુ તને ! અરેરે, માર માથુ કેટલુ છું ! યુ છે તેનુ તને જ્ઞાન છે ? તુ યર્ધ છે ડોસી— આખોએ હવે તને અગાપર જણાતુ નથી ! કયા શુ ગોઠવે છે, તેનુ તને સમજુ પણુ હવે ગટેતુ નથી ! ”

ડોસી આશ્ચર્યથી બોલી અરે, પણુ નકામુ એટલુ માથુ શુ કરવા બમાને છે ? હુ આ ઓગડીમા આટલા વાસણુ શા માટે મુકુ ? હમેશ તા હુ કોઠારમા મુકુ છુ હુ પણુ એજ વિચાર કરે છુ કે, આ ઓગડીમા આટલા નવ માટલા, હાડલા અને ચેલા આગા મ્યાથા

ડોસો આ રહોથી આધિજ યીડયો અને કોપિત થઈ કહેવા લાગ્યો “ ત્યારે તો રાક્ષમના રાગ્યે તારા આ સુંદર મનુર રૂપ પર મોહિત થઈ જઈ તારા માટે એક ગતમા આ સામાન અહીં લાવી મુક્યો છે કેમ અગડાટ છોડી દેને તુ થોડુ પાણી લઈ આવ ! જો, જો, માગ અગડામાથી એક સરખી રક્તાની નદી વહી રહી છે ! હા નાર, રક્તથી માઁ વોતીયુ પણુ જો કેવુ લચ્ચાચ થયા લા યુ ! ”

ડોમી આગ ! પતી તાકા નાકીને જોવા લાગી. રહુના મન્ટક માથો એક ધોળા ને નો પ્રગાઈ પાલ્ય બહાર પડી બરમ પગથી

વહેવા લાગ્યો છે, અને તેથી તેના વસ્ત્ર ભીંજાઈ ગયા છે, એમ તેને જણાયું. ડોસીએ ઉઘે જોયું તો ઘડાની સર્વ દાર તૂટી પડેલી ન હતી. તેમાથી ચાગ હાડના હજી ખૂણામા જેમને તેમ પડેના જણાયા. ઉપરના હાડનામા ગાજી પડી તેમાથી ઘોળા રંગના એક પ્રવાહી પદાર્થની ધારા હજી પણ તે ડોસાના મસ્તકપર પડતી હતી. નાનોયાએ જગ આગળ વધી બોલ્યું દ્રષ્ટિ કરી જોયું જે માટલા, ઘડા પડ્યા હતા તેમાથી કેટલાક લાકુ અને મીઠાઈ બહાર પડી જમીન ઉપર આમનેમ વીખરાઈ પડ્યા હતા એક માટલીમાથી બહાર પડેલા મગજથી ડોસાનું શરીર કાઢવ માફક ખન્ડાઈ ગયું હતું. તેમાથી સાકરપાક જમીનપર પથરાઈ આખી ઓરડીમા લપા લપા કાઢવાના લોચા માફક પડ્યો હતો.

આ નિવસણુ દેખાવ જોઈ ડોસીનું હસવું મેઝાઈ ગયું નહિ. એક પણ દત્તને ન્યાન નહિ આપનાર મુખ પહોળું કરી તે મોટેથી ખડખડાટ હાવા લાગી તે એટલે સુધી હમી કે આખું વગ તેના ખ્વની પ્રતિખ્વનીથી ઘેરમય થઈ ગયું. પગતુ ડોમીના તે પ્રયત્ન દ્વારા સ્વથી ડોસાના કોધની સીમા વધી નહિ તેણે ચીડાઈને ડોસી પર ગાળોની વૃષ્ટિ કરવા માડી.

હાસ્યનો વેગ કેટલીક વારે અટક્યા પછી નાનોયા બોલી “અરે ગુધુ, એક વખત જો તો ખરો કે, તારા શરીરપર અને માથાપર શું ચોટી રહ્યું છે? તને તો લાગે છે કે માથું ફૂટીને એક મોટા આ પડ્યો છે. અને તેમાથી રક્ત પ્રવાહ વહી રહ્યો છે.”

ગુધુએ બચથી પુછ્યું “તારે શું વળગ્યું છે?”

ડોસી મોટેથી હસતી હમતી બોલી “લાકુ, મીઠાઈ અને સાકરપાક.”

ડોમાએ પોતાના શરીર તરફ નજર કરી જોયું અને તે અતિ-શય ગભરાયો. તદ્દન ગભરાટ લગેલી મુદ્રાથી તે બોલ્યો “અરે આપડે! આ અંધુ આંધુ કયાથી? હે દૈત્યરાજ! મે હમણા તારી

અવગણના કરી ને એક મહાન અપરાધ કયો છે પ્રભુ, ક્ષમાકર, ક્ષમાકર, હુ બુધો છુ ' કહે સતારે તારા આંડ નીચે તને એક મરધાનો ભોગ આપીજા ને ઠામી ને, મારી તો ખાત્રી થઈ છે કે, આ બધી ભૂતાવળીની ગમત હોવી નેહએ ! આજ દસ વર્ષથી કિલ્લામાં મેવામીકાકર કે પકવાનનો એક કણ પણ કોઈ લાગ્યું નથી, અને આજ એકએક કોણે આવીને મીઠાઇનો વગમાદ વરમાવ્યો ? ”

ડોસાના આ લાવણથી ડોમી પણ ગમરાઈ ! તે ખેલી “ હાથ બા, તુ કહે છે તે ખરૂ હશે ! ”

એટલામાં ફરવાગમ કોઈ માણસને પડછાયો જણાયો તા- જમા ઉભા રહી ધનમુખે પુછ્યું “ તુ કયો છે કે ? ”

એટલીમાં બનેલો બનાવ નેહ ધનમુખ મહજ આશ્ચર્યચક્રિત થયો તે દુ અમય સ્વરે બોલ્યો ‘ અરે, હાથ હાથ ! આ બધા મટલા ફોડી નાખ્યા હાથે છે ! જાપિયત્રામના મીઠાઇવાળાએ મહારાજને માટે આ બધી મીઠાઇ મોકલી હતી ! ”

તુ ખોખાગ કગતો હમીને બોલ્યો ‘ વાહ વાહ ’ ત્યારે તો આ ભૂતાવળીની ગમત નથી એમજ ને ‘ ને આગળથી જ મે તે જાણ્યું હોત તો કેવી મજા આપત — આ ! ’ એમ કહી જમીનપરથી એક લાકુ ઉચકી તેણે મુખમાં નાખ્યો અને તે ખાતા ખાતા બોબડા સ્વરે બોલ્યો “ અરે ! નાનોયા ‘ કેલ્લાએ વર્ષથી મે આવેલો લાકુ ખાધો ન હતો ! ને, ને, તુ એક ખાઇ ને ! ને ! ’

વળી તેણે લાકુપર લાકુ અને મીઠાઇપર મીઠાઇ મુખમાં નાખવાનો આરભ કર્યો શરીરપર જે મગજ અને સાકરપાક ચોટ્યો હતો તે પણ ઉમેડી ઉમેડીને ચોગ્ય થયે પરાગ- વવા લાગ્યો !

ડોસાનો આ કાર્યભાર નેહ ડોમી મુખપર છેડે રાખી ખૂબ હસે રહી હતી ધનમુખ ગમીગતાથી ગવાગ પામે ઉમે ઉમે આ

દસ્ય જોતો હતો સર્વ કારભાર પૂર્ણ થયા પછી રધુ નાનીયાને કહેવા લાગ્યો “ ઉપરના માટવામાં શુ છે તે જો તો ડોસી । ”

ડોસી હસીને બોલી “ હવે તારી નજર હાડવાપર નાખ નહિ આ મેવા મીઠાઈ તો માલીકને માટે આવ્યા છે । અને જેતુ તેમથી લેશ માત્ર લઈશ તો જરૂર તારૂં પેટ ફાટી જશે અને આજે જ તુ યમરાજને ત્યાં પહોંચ્યા સિવાય નહિ રહે । ઉઠ, હવે ઉઠ । ”

ધનસુખ મુખમાને મુખમાં હસી બોલ્યો “ રધુ ! કિલ્લાના મેદાનમાં પુષ્કળ મનુષ્યો મહારાજના દર્શન કરવાની આશામાં રાહ જોતા બેઠા છે મહારાજને એ હકીકત કહી આવ તો ખરો । ”

રધુએ ઉઠી ધીમે ધીમે પોતાનું શરીર ઘોઘને સ્વચ્છ કર્યું ત્યારપછી એક જુની પુરાણી પાંધડી માથાપર મુકી તે દુર્ગાધિપતિના શયનગૃહમાં ગયો

નાનીયાએ ધનસુખને પુછ્યું “ ધનસુખ, આટલા મેવા મીઠાઈ અને આ બીજા પદાર્થો આજે આવ્યા કયાથી । ”

ધનસુખે કહ્યું “ એ સર્વ રોહિતાશ્વદુર્ગના પ્રજાજનો લઈ આવ્યા છે હજી તો કેટલીએ વસ્તુઓ બહાર પડી છે અને તમારો કોઠાર ખાળી વળ્યા પણ જડ્યો નહિ તેથી સર્વ વસ્તુઓ તમારી આ ઝોરડીમાં ગોઠવી દીધી બાકીનું હજી બહાર જ પડ્યું છે । ”

“ ત્યારે સહજ શાંતિથી બેસો હું પ્રથમ જમીન વાળીકુડી સ્વચ્છ કરી નાખુ છું ”

એમ કહી હાથમાં સાવગ્ધી લઈ ડોસી ફેરલા ધડાદિના કટક વગેરે કાઢી જમીન સાફ કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી ધનસુખ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો નાનીયાએ બહાર આવી જોયું તો તેને જણાયું કે, કિલ્લાનું વિસ્તીર્ણ મેદાન લોઠાથી ભરાઈ ગયું છે ત્યાં હજારો મનુષ્યો એકત્ર થઈ ગયા છે તેમના આગળ ખાણ પગથોળા ગગીના ગંથી પડ્યા છે લાટ, તેલ, ઘી ચોખા બગાદિના સેડેડે ~~દેવ~~ અને વાસણોની મેદાનના એક ભાગમાં એક મોટી દીવાલ જ બની

હતી । ડોસી નાનીયાને જેઓ ઓળખતા ન હતા તેઓ તેને કિ-
લાની સ્વામિની સમજી પ્રણામ કરવા જતા હતા, પરંતુ તેને
ઓળખનારાઓએ તેવી ભૂલ થતી અટકાવી જ્યારે નાનીયાએ જોયું
કે ત્યા પડેલા પદાર્થ પોતે કોઠારમાં લઈ જવાને અશક્ત છે ત્યારે
તે ધરમાં જતી રહી

દુર્ગાધિપતિ યશોધવલદેવ હમણા જ જાગૃત થઈ પર્યંકપગ બેઠા
હતા તેમના વસ્ત્ર વગેરે લઈ રહ્યું તેમની સામે ઉભો હતો તેટલામાં
પીઠપર લટકતા કેશ હિડાવતી હિડાવતી હાસ્ય કરતી લતિંગ ત્યા
આવી અને દાદાના ગળે હસ્ત નાખી બોલી “ દાદા, હોઠાને હવે !
તમારા માટે કેટલાએ લોકો આવીને બહાર બેસી રહ્યા છે । ”

યશોધવલ હસીને બોલ્યા “ બેટા, હું હવે ઉઠું જ છું ”

સ્વામીના હસ્તમાં વસ્ત્રો આપી રહ્યું ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો કિલાના
મેદાનની એક બાજુએ દૂર મત્સ્યદેશથી આણેલા સફેદ પથ્થરથી
બાંધેલું એક દરબાર બૂવન હતું તે બધાયાને પુષ્કળ વર્ષો થયેલા
હોવાથી અને વયમાં તેની દુરસ્તી વિગેષત કદી થયેલી નહિ હોવાથી
તે તૂટી પડવાની સ્થિતિમાં આવેલું હતું તેનો એક બાજુનો ભાગ
તૂટી પડેલો હતો, અને ત્યાં એક પીપળ વૃક્ષ પૂર્ણ વિસ્તારથી વિકાસ
પામેલું હતું તે દરબાર બૂવનની શુભ પથ્થરથી બધાયેલી તક્ત-
પોષીપર એક દ્વાદશકોણુ બ્રહ્મશીલાનું સિંહાસન ગોઠવેલું હતું આ સિંહા-
સન અને રોહિતાશ્વદુર્ગ એક જ સમયે જન્મ પામ્યા હતા આ જ
બૂવનમાં આ જ સિંહાસનપર બેસી દુર્ગાધિપતિ હમેશ પ્રજનનની
હકીકત સાબળી તેમને ન્યાય આપતા હતા ધવલવશના મહાનાયક
મહામૂલ્ય કલાકૌશલ્યથી યુક્ત એવા ધોળા અને કાળા પથ્થરથી તે
બૂવનની બીતો અને સ્તંભો સુશોભિત બનાવવામાં બાકી રાખી ન
હતી જ્યારે દુર્ગાધિપતિ આ બૂવનમાં ન્યાય કરવા બેસતા ત્યારે
કિલાનું રક્ષણ કરનારા સૈનિકો મેદાનમાં હારબધ હોવા રહેતા હતા
મહાનાયકના ખાસ સેનાનાયકો અને નાના નાના જમીનદારોને મહા-

નાયકની સામે જ આસન મળતું હતું બીજા મનુષ્યો ખૂલા પગે ઉભા રહેતા હતા તે કાળા પત્થરના આસનપર બીજા એક સૂવર્ણ-સન મુકામા આવતું હતું તેનાપર મૂવર્ણ, રત્નો અને મોતીથી ભરચક વારાણસીનું રેશમી આવરણ વસ્ત્ર પાથગવામા આવતું હતું, રોહિતાશ્વદુર્ગના અધિપતિ તેપર બેસતા હતા દુર્ગના અધિપતિની લાગ્ય લક્ષ્મી સાથે જ તે ઉત્તલ કાળના ચિહ્નો પણ નષ્ટ થયાને ધણે કાળ વહી ગયો હતો માત્ર એ બે સિંહાસનો હજી તે કાળનું સ્મરણ કરાવતા હતા જો કે આ સૂવર્ણ સિંહાસન અત્યંત મૂલ્યવાન હતું, પરંતુ દુર્દશા અને દુષ્કાળના ચક્રમા સપડાઇ જવાથી મહા-નાયકના અભિમાન અને લજ્જાને લીધે તે વ્યાપારી વૈશ્ય જાતિના હસ્તમા પડ્યું ન હતું. તેને પત્થરના એક ચૌરગપર જેમનું તેમ રાખવામા આવ્યું હતું.

યશોધવદેવ પોતાના એકના એક પુત્રના મૃત્યુપૂર્વે વારંવાર પ્રજાજનને દર્શન આપતા હતા, અને આવશ્યક કાર્ય કરવા માટે કીર્તિધવલ પણ હમેશા આ જૂવનમા બેસતો હતો તેના મૃત્યુ પછી અઘાપિ સુધી અહીં કોઇ બેઠું ન હતું. ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ત્યાં એક પીપલવૃક્ષ માત્ર ફાલીને અધિષ્ઠિત થયું હતું.

રઘુ દુર્ગાધિપતિના શયનગૃહમાથી નીડળી દરબાર જૂવનમા આવ્યો, અને ધનસુખને કહી તેણે કેટલાક યુવકોને પોતાની સાથે લીધા તે તરૂણોની સહાયથી તેણે જૂવન નીચેના ખડિત પત્થરો દૂર કરી નાખ્યા ત્યાં પછી ધનસુખની સહાયથી પત્થરના ચૌરગપરનું આચ્છાદનવસ્ત્ર દૂર કરી રઘુએ સિંહાસન કાઢ્યું બન્નેએ મળી તે સિંહાસન કાળી ષ્ણશીલાના સિંહાસનપર બરાબર ગોઠવ્યું સૂવર્ણસિંહાસનપરનું કક્ષા કૌશલ્ય અત્યંત સુંદર અને અપ્રતિમ હતું તે જોવા માટે ચોતરફથી જનસમાજની ગદી થવા લાગી. તેમાના વૃદ્ધોનો સિવાય કોઇએ પ્રથમ તે સિંહાસન દીઠેલું ન હતું. સોનાના ચાર સિંહોની પીઠપર

એક ઉત્કૃષ્ઠ વિકસેલું સૂવર્ણકમલ ગોડવેલું હોઇ, તેપર રત્નો અને મોતીથી ભરેલા અન્યત મૂલ્યવાન વસ્ત્રોથી ઢાંચાયેલું એક સુખાસન હતું. પુષ્કળ વર્ષથી કોઇએ કાગળ નહિ રાખ્યાથી તેપરનું આવ-ગણુ વસ્ત્ર તદ્દન જીર્ણ થઇ જઈ આસનમાથી રૂ બહાર નીકળતું હતું, સોનાપર પથ્થુ યથે સ્થળે કાગળ ડાઘ પડી ગયા હતા, તોપણ એક-દે તે સિંહામન અતિ સુંદર અને મનોહર જણાતું હતું.

સિંહાસન જેવા માટે સર્વેએ ત્યાં આગળ એકત્ર થઈ ગડબડાટ કરવા માડ્યો, તેટલામા રઘુએ મોટેથી પોકાર કર્યો “દુર્ગાધિપતિ મહાનાયક યુવરાજ ભટ્ટારકપાદીય યશોધવલદેવ પધારે છે.” તેના આ પોકાર સંભળાતા જ સર્વે લોકો પાછા હડયા, અને યોદ્ધાઓના પોષાક પહેરી આવેલા કેટલાક વૃદ્ધજનો આગળ આવી લોકોની સામે ઊભા રહ્યા.

ઘોળા સ્વચ્છ વસ્ત્રો પરિધાન કરી પોતાના ધવલ કેશને ધવલ પાદ્મીમા સંકલિત કરી લઇ હસ્તમા તલવાર ધારણ કરી યશોધવલદેવ સિંહામનપર વિરાજમાન થયા કોઇ એક પૂણેથી દેટવાક કાળથી ધૂળમા ગગદોળાયેલા લાલ પટકા ખેંચી કાઢી, માથે જેમ તેમ વીંટી રતું થયું ત્યાં આગળ આવી ઊભો રહ્યો.

સર્વથી પ્રથમ દત્તહિન, સ્વચ્છ સર્ફ કેશવાળા એક વૃદ્ધ આગળ આવી આનમાથી તલવાર બહાર કાઢી તેના અગ્રભાગને પોતાના મસ્તકે લગાડ્યો તેજ ક્ષણે રઘુએ તેમનો પરિચય આપતા પોકાર કર્યો “સેનાનાયક હરિદત્ત.”

હરિદત્તે યશોધવલદેવના પાદમા તલવાર અને એક સૂવર્ણમુદ્રા સમર્પણ કર્યા. દુર્ગાધિપતિએ તલવાર ઉંચકી તેમને પાછી આપી અને તે યશોધવલદેવને પુનઃ અભિવાદન કરી પાછો પગલે સ્વચ્છાને ગયા.

ત્યારપછી એક ઉચ્ચ અને શસ્ત્રાસ્ત્રયુક્ત બીજા વૃદ્ધ પુરૂષે જન-સમૂહમાથી બહાર નીકળી દુર્ગાધિપતિને નમન કર્યું. રઘુએ મોટેથી પોકાર કરતા જાહેર કર્યું “સેનાનાયક સિંહદત્ત.”

હરિદત્તની માફક સિહદત્તે પણ પોતાના તથવાર અને એક સ્વર્ણ મુદ્રા યશોધવલદેવ આગળ મુક્યા મહાનાયકે પણ તે તલવાર ઉઠાવી તેમને પાછી આપી

સિહદત્તના ગયા પછી ધીમેધીમે એક અતિશય વૃદ્ધ પુરુષ બે યુવકની સહાયથી આગળ આવી ઉભા રહ્યા તેમને જોતા જ યશોધવલે તરત જ સિંહાસનપરથી ઉઠા થઇ કહ્યું ‘ ડાણુ ‘ વિદુમેન ‘ ”

દુર્ગાધિપતિના મુખમાથી શબ્દ બહાર પડ્યા ન પડ્યા તેટલામા જ વૃદ્ધે તેમના ચરણમા સાંટાગ પ્રણામ કર્યા, અને તે મોટેથી ગડવા લાગ્યા, યશોધવલદેવે તેમને ઉઠાડ્યા. તેમના ચક્ષુ પણ જળથી પૂર્ણ થઇ ગયા ! તેમણે કંપિત સ્વરે પુછ્યું “ વિદુમેન ! કીર્તિ-ધવલને ગયે પુષ્કળ દિવસ થઇ ગયા છે એટલા સમયમા તમે દુર્ગપર કેમ આવ્યા નહિ ? ”

વિદુમેને કુમકા ખાતા કહ્યું “ મહાગજ, કેની સાથે આપની પાસે આવું ? આપને હું કેની રીતે મુખ બનલાવું ‘ માફ સર્વ કાંઈ હું મેધનાન્ના કીનારાપર મુકીને આવ્યો છું ! દેવળ તંધવલને જ ત્યાં મુકીને આવ્યો છું એમ કંઈ નથી ! મહાગજ, મારા બન્ને પુત્રોને પણ હું ત્યાં જ મુકી આવ્યો છું તે કુગગળ બ્રૂમિમા કેટલા પુત્રને, કેટલા પિતાને, કેટલા બધુને, હું ત્યાં મુકી આવ્યો છું તેની ગણતરી ચાલ તેમ નથી ! દેવ, આ બે પુત્ર સિવાય આ જગતમા માફ કહેવાને કાંઈ નથી ! જ્યસેનના મૃત્યુ સમાચાર સાંભળી આ બેઉ બાલકોને મારા બોળામા મુકી તેની માતાએ અગ્નિપ્રવેશ કર્યો તે દિવસથી રાજકાય અને યુદ્ધવ્યવસાયનો ત્યાગ કરી આઠ વર્ષ એમના પાવનમાજ પૂર્ણ કર્યો છે ” આટલું કહી અક્ષપટલિક* વિદુમેને એક બાલક પ્રમાણે મુકતક કે રૂદન કરવા માડ્યું !

* અક્ષપટલિક—રાજ્યના ઉત્પન્ન વિભાગપરનો અધિકારી

મહાકબે વિદ્યુમેનનુ સાત્વન કરી યશોધવલે કહ્યું ” વિદ્યુસેન, તમે એકવાર જો દુર્ગાપર આવ્યા હોત, તો પેટને એ ગ્રાસ અન્ન મળત અને મારી પત્નીના વય વયવાનો પ્રસંગ આવ્યો નહોત । ”

દુર્ગાધિપતિના મુખના આ શબ્દો સાંભળતા જ વિદ્યુસેન પુનઃ તેમના ચરણુમા ઢળી પડ્યા અને રડતા રડતા બોલ્યા ” દેવ, હમણા જ એ વાત ધનસુખના મુખે મેં સાંભળી છે મને એવો કદપના પશુ ન હતી કે મારા નહિ આવવાથી સ્વામીની આવી શોભનીય સ્થિતિ થશે । ”

એટલું કહી વિદ્યુસેન પુનઃપિ મોટેથી રૂદ્ધ કરવા લાગ્યા યશોધવલ-દેવે તેમને શાત કરી બેસાડ્યા કેટલીકવારે દુઃખાવેગ શાત પડ્યા પછી પોતાના બન્ને પુત્રને લઈ વૃદ્ધ દુર્ગાધિપતિ સામે આવ્યા તેમણે પશુ પોતાની તલવાર અને સૂવર્ણમુદ્રા દુર્ગાધિપતિ સમક્ષ મુકીને અભિવાદન કર્યું

ત્યારપછી સો સવાસો વૃદ્ધ સૈનિકો પોતાના પુત્ર પૌત્રાદિકોને લઈ દુર્ગાધિપતિને અભિવાદન કરવા ક્રમે ક્રમે આવ્યા રીત પ્રમાણે પોતાની તલવાર અને રૌપ્યમુદ્રા અગર તો તામ્રમુદ્રા રાખી સર્વ એ નમન કર્યા દુર્ગાધિપતિએ પશુ તેમના નમનોનો યથોચિત સત્કાર કરી તેમની તલવારો તેમને પાછી આપી ત્યારપછી નાના નાના જમીનદારો અને ખેડુતોએ પોતાની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે સૂવર્ણ કે રૌપ્યમુદ્રાઓ મુકી શોધવલને નમન કર્યું જોતજોતામાં સિંહાસન આગળ સોના અને રૂપાનો ઢગ થઈ ગયો

છેવટે એક યુદ્ધ વેષધારી બલિષ્ઠ તરૂણને સાથે લઈ ધનસુખ તે તરફ આવ્યો તરૂણે રીવાજ પ્રમાણે યશોધવલ દેવને અભિવાદન કર્યા પછી ધનસુખે કહ્યું “ પ્રભુ, આ તરૂણ તે આપના જીના સેવક મહેન્દ્રસિંહનો પુત્ર છે એનું નામ વીરેન્દ્રસિંહ છે ”

યશોધવલદેવે રતેહાદ્ર સ્પર્શી વીરેન્દ્રસિંહને કહ્યું “ વત્સ, તારા પિતાએ અનેક યુદ્ધમાં મારી સાથેને સાથે રહી પ્રચંડ પરાક્રમ

પ્રદર્શિત ક્યું છે તારા પિતાની આ તલવાર હુ તને પાછી આપુ છું મારી ખાત્રી છે કે આ અસિના યશનું તુ રક્ષણ કરીશ ”

દુર્ગાધિપતિએ આપેલી તલવાર લઈ વીરેન્દ્રસિંહે ભૂમિપર્યંત નત્ર બની નમન કર્યું વૃદ્ધ અક્ષપટલિક હજી પણ ત્યાજ્ય બેસા હતા સર્વનું અભિવાદન પૂર્ણ થયા પછી તે ઉઠીને બોલ્યા “ મહારાજ, બગદેશના યુદ્ધ પછી આપની પ્રજાએ નિયમિત રીતે કર લયેો નથી હું, વીરેન્દ્રસિંહ અને ધનસુખ એ ત્રણે જણાએ ગામેગામ લોકોને મોકલી કર લરવાની કબજલતો લીધી છે તેમાના સર્વ મનુષ્યો અહી આવેલા છે આપની આજ્ઞા થતા જ તે સર્વને આપની સમક્ષ લાવવા તૈયાર છું ”

દુર્ગાધિપતિની અનુમતિ મળતા જ વિધુમેન એક પછી એક પ્રજાજન અને પટેલોને બોલાવવા લાગ્યા, અને તેઓ પણ સિંહાસન સમક્ષ આવી વીરેન્દ્રસિંહની પ્રમાણે પ્રમાણે તેમના સમક્ષ કર મુકી પાછા જવા લાગ્યા. ધનસુખે સ્વર્ણ અને રૌપ્યમુદ્રાદિ પ્રકારના નાણા લિન્ન લિન્ન પાડી ગણવાનું કામ કરવા માડ્યું

આ પ્રમાણે બે પ્રહર દિવસ વહી ગયો મર્વ ધનની ગણતરી કરી એક હજાર બસો અઠાર સ્વર્ણમુદ્રા, છસો પચાસ રૌપ્યમુદ્રા અને સો કરતા થોડી વધારે તાંત્રમુદ્રા જમા થયાનું ધનસુખે જણાવ્યું

ત્યાર પછી સિંહાસન સામે ઢૂટણીએ પડી ધનસુખે વસ્ત્રમાથી દુર્ગસ્વામિનીના વલય બહાર કાઢ્યા અને તે સિંહાસન આગળ મુકી હાથ જોડી તેણે કહ્યું “ પ્રભુ, આ અમૂલ્ય કંકણની વીક્રિ કરવાનું મામત્ત્ય મારામા નથી એની કીમત પચાસ હજાર સ્વર્ણ મુદ્રા કરતા પણ વધારે છે ! ”

યશોધવલે સિંહાસન પરથી ઉભા થઈ ધનસુખને આલિંગન આપી ગદગદ સ્વરે કહ્યું “ ધનસુખ ! તારું કાર્ય મારા લક્ષ્મીમા આવ્યું છે ! તમારા સર્વના અનુગ્રહથી આ વખતે મારી પત્નીના વલય વેચાયા નથી એ ખરૂં છે, પરંતુ મારી ખાત્રી છે કે તેનું

મરક્ષણ કરવાને હું સર્વ રીતે અપાત્ર છું ! આજે ધણા દિવસથી રોહિનાશ્વદુર્ગના ખગ્ગનચીની જાગ્યો ખાલી છે ધનસુખ ! દુર્ગ-સ્વામિનીના આ વચ્ચે અને આ પૈસાતુ તુ જ ગ્રક્ષણ કર તારા પગાગ તેમથી તુ કાપી લેજે ‘મારા પૌત્ર અગર પૌત્રીના લગ્નના મમયે મારા સ્મરણ ચિહ્ન તરીકે આ વચ્ચે તેમને આપજો’ એમ માગી મૃત પત્નીએ મને કહ્યું હતું જ્યારે કીર્તિધવલની પુત્રીનું લગ્ન થાય ત્યારે તેને દાદીના સ્મરણ ચિહ્ન તરીકે આ કંઠણ આપજો”

આ વાત કરતા કરતા જ યશોધવલનો કઠગર ગભીર થતો જતો હતો અને આ વખતે તો તે તદ્દન અટકી પડ્યો ! ત્યારપછી તે થોડી વારે વિદુસેન પ્રત્યે બોલ્યા “વિદુસેન, આ સર્વ પ્રગ્નના બોજનનો મખધ કેવી રીતે યશે ? આ જગલમા પૈસા આપવા છતાં પાર્થ મેળવવાની મારામાર છે !”

ધનસુખે કહ્યું “મહાગજ, અક્ષપટલિક અને વીરેન્દ્રસિંહે તેની સર્વ વ્યવસ્થા પ્રથમથી કરી રાખી છે”

સર્વએ બોજન કર્યા પછી યશોધવલદેવે વિદુસેન, સિહદત્ત, હર્ગિત્ત, વીરેન્દ્રસિંહ અને ધનસુખને પોતાના શયનગૃહમા બોલાવ્યા સર્વ સ્થિર થયા પછી તેમણે કહ્યું “જે દિવસથી મેં કીર્તિધવલના મૃત્યુ સમાચાર સાંભળ્યા તે દિવસથી કાલ સાંજ સુધી મેં એક ઉન્માદમસ્ત મનુષ્ય પ્રમાણે કાળ વીતાવ્યો છે ! ગઈ કાલે જ મારા નેત્રપડલ તૂટી ગયા અને હું શુદ્ધિપગ આગ્યો ! દુર્ગની ચોતરફની માગી ભૂમિ એવી છે કે, તેના લોભથી કોઈ ઉચ્ચ અને સંભાન્ય કુલનો યુવક મારી પૌત્રીની સાથે લગ્ન કરી આ જગલી પ્રદેશમા આવી ગયે તે મને સંભવનીય લાગતું નથી જ્યાંસુધી મારા દેહમા પ્રાણ છે ત્યાં સુધી હું પણ એક સાધારણ મનુષ્યના હસ્તમા મારી લલિત-કાને મુકીશ નહિ ! કોઈ પણ ઉપાયથી મારે જગ દેશની મારી અપત્તિ પુનઃ પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ મેં હવે જાતેજ પાટલીપુત્ર

જામને સમ્રાટની ભેટ લેવાનો નિશ્ચય કર્યો છે તમે સર્વ મળીને એ માટે કાઠ પણ ચોગ્ય વ્યવસ્થા કરો.

છેવટે એવું ઠર્યું કે, વિદ્યુસેને દુર્ગમા રહી ત્યાંની સવ વ્યવસ્થા જોવી, ધનસુખે કાષ વગેરેનો કાર્યભાર સ્વીકારવો અને વીરેન્દ્રે યશોધવલ સાથે પાટલીપુત્ર જવું.

સાયકાલપૂર્વે અસ્તાચલે જતા સૂર્યના આરક્ત કીરણ જ્યારે દુર્ગના હિમ્ય ભાગને રંગવા લાગ્યા, ત્યારે યશોધવલદેવની રજા લાઈ સર્વ પ્રભજન પોતપોતાના ગૃહ તરફ નથ્યા સર્વના ગયા પછી રક્ષુએ નાનીયાને કહ્યું “ આ રાક્ષસની ફાંજે આવીને આપણુ સર્વ સાફ જ કરી દીધુ ને ! જ્યારે તેમણે આટલા બધા ખાદ્ય પદાર્થ અહીં મોકલ્યા, ત્યારે તેમને પોતાને જ તેનો આહાર કરો જવાના તરદી લેવાનું શુ કારણ હતુ ? પોતાને ઘેર જ ખેસીને એ સર્વ પદાર્થનો ફડચો તે ન લાવી શક્યા હોત કે ? ”

પ્રકરણ ૬ મું.

ભવિષ્ય

વૈશાખ મહિનો ચાલતો હતો દિવસને પહેલો પ્રહર પૂર્ણ થતો ન થતો તેટલામા તો સૂર્યના પ્રખર કીરણો અસહ્ય થઈ જતા હતા ભાગીરથીનું વિશાલ વક્ષસ્થલ સફેદ વાલુકાની રાશીથી પરીપૂર્ણ બની ગયું હતું. તેના મધ્યભાગમા સેકડો નાના નાના વાદળા સૂચ કીરણમા પ્રતિબિંબિત થતા હતા વાલુકાની એક બાબુએ હિમગીરીસુતા સાગર તરફ વહી જતી હતી તેનો પ્રવાહ અત્યંત ક્ષીણ, પરંતુ પાણી અતિ સ્વચ્છ હતું. તે નાના પ્રવાહની ઉભય બાબુએ રેતીનો પલ-જેલો ભાગ રંગે કાળાશ પડતો હોવાથી સ્વચ્છ અને શુભ રેતીમા

આ કાળી રેખા સંકેદ સ્વચ્છ વસ્ત્રપર પડેલી શાહીની રેખા જેવી દેખાતી હતી

તેવા પ્રખર તાપમા પશુ નદી પ્રવાહની બાજુએ પલળેલી રેતીમા એસીને એ બાલક અને એક બાલિકા રમી રહ્યા હતા તે બાલકોમા જે વયે મોટો હતો, તે પોતાના પલળેલા વસ્ત્રસહ પાણીના પ્રવાહમા પગ ભોળી બેઠેલો હોય કીનારાપર લીલી રેતીથી એક મહેલ બનાવતો હતો । તેની પાસે નજીકમા જ બીજો બાલક બેઠો હતો, અને તે પશુ રેતીનુ ધગ બાધવામા મગ્ન બની ગયો હતો મોટા બાલકે ત્વગપૂર્વક ડિલ્લો, ક્રેટ, બુફળ, ખાંધ વગેરે તૈયાગ કરી દીધું તે હમણા કિલ્લામા રાજબૂવન બાધવામા લીન થઇ ગયો હતો પલળેલી રેતી લઇ તે રાજબૂવનનુ શીખર ઉતાવળથી તૈયાર કરતો હતો તેની આગળોઆમાથી બીની રેતી મદીરપર પડીને શીખર મોટું મોટું બનતુ જતુ હતુ, પશુ કેટલીક વારે ભાગ વધારે થતો કે, તે શીખર આપોઆપ તૂટી પડતુ હતુ બાલિકા એકાગ્ર દૃષ્ટિથી આ સર્વ પ્રકાર જોઇ રહી હતી કદી મોટા બાલકના મદિરનુ શીખર ઉચુ થતુ તો કદી નાનાના મદિરનુ શીખર મોટું થતુ હતુ । જેનુ મદિર ઉચુ થતુ તે બાલિકાને બોલાવી પોતાની હુ શીયારીનુ મગફરી પૂર્વક કૌતુક દર્શાવતો

સૂર્યનો તાપ ધીમે ધીમે તદ્દન અસહ્ય થતો જતો હતો, પશુ તે તરફ આ ત્રીપુટીનુ બીલકુલ લક્ષ ન હતુ એમ જણાતુ હતુ તે ત્રણેના અત કચ્છ રમતમા લીન બની ગયા હતા નદીના પ્રવાહની ધારે જુના ફાટયા તૂટયા વસ્ત્રોથી પરિધાન થયેલો એક વૃદ્ધ મનુષ્ય ધીમે ધીમે તેમની પાસે આવતો હતો, તે તરફ તેમનુ સહજ પશુ લક્ષ ન હતુ તે જ્યારે તેમની પાસે આવી ઉભો રહ્યો ત્યારે તેના જયા જોઇ બાલિકા એકદમ ચમકી અને મોટા બાલક પાસે જ, ઉભી -હી તેના પગના ધમત્રથી મોટા ડોકરાનો કિલ્લો અને મદિર તૂટી પડ્યો । તે જોઈ નાનો બાલક વિચ્છાદનથી ખડ બ-લસવા લાગ્યો ।

તે છુટ્ટો મોટા છોકરાને ઉદ્દેશી બોલ્યો “ કુમાર, તું નિગાન થઇશ નહિ આ જન્મમાં નિરાશ થવાનો તને સમય જ મળશે નહિ ! કાળના દારૂણ વજ્રાધાતથી તને પ્રિય એવા કેટલા આશા મંદિરોનો ચૂગ થઇ જવાનો છે તેની ગણતરી થાય તેમ નથી ! ”

તે ત્રણે અત્યંત વિસ્મિત બની છુટ્ટાના મુખ તરફ જોતા જ રહ્યા પોતાના જીર્ણ વસ્ત્રોનો એક ભાગ નીચે પહોળો કરી તે ડોસો પેની પર બેઠો, કેટલીક વારે તેને મોટા છોકરાએ પુછ્યું “ તમે મને કેવી રીતે ઓળખ્યો ? ”

છુટ્ટો હાસ્ય કરી બોલ્યો “ કુમાર શશાક, એવો કાષ્ઠ ભાગ્યેજ હશે કે જે તને ન ઓળખતો હોય ! તારા આ પીળા મૂર્ધ્ન દૃશ્ય ઉત્પન્ન કરતા કેશ જ તારો પ્રત્યક્ષ પરિચય કરાવનાર છે ! તારા કેશપરથી જ ઉત્તર પ્રાતના પુષ્કળ મનુષ્યો તને ઓળખી શકશે રણાગણમાં શત્રુઓ તારા કેશપર જ નિશાન માડશે તને ઓળખવો એ ઠંઠ મુશ્કેલ વાન નથી ! ”

આટલું કહી છુટ્ટો એક ગાડાની માફક હસ્યો તે જોઇ બાનરો વિશેષ આશ્ચર્યચકિત થયા બાલિકા તો કુમારને વળગીને જ બડી છુટ્ટો એકદમ ઉભો થઇ ગયો અને તેણે પોતાના વસ્ત્રમાંથી એક બમરી કાઢી પર તુ કંઈ પણ વિચાર તેના હૃદયમાં ઉપગ્રિયત થવાથી તેણે તે લપાવી રાખી પછી તે બોલ્યો “ કુમાર, આજે મારે તને કેટલીક વાતો કહેવાની છે તેથી હું આગ્યો છું પરંતુ તે હું તને અહીં કહીશ નહિ, મારી સાથે આવ ”

જાન્યથી મોહ પામી ગયા હોય તેમ તે ત્રણ બાલકો પેલા છુટ્ટાની પાછળ પાછળ ગયા અગ્નિસમુત્પન્ન થયેલુ રેતીનું મેદાન ઓળંગીને ડામો જુના ગજમહાલયના એક ઘાટના તૂટેલા પથ્થરીયાપર બેઠો તે બંને બાનરો અને બાલિકા પણ તેની નીચેના પથ્થરીયાપર એકેકેને અડીને બેઠા ત્યાગપછી વસ્ત્રમાંથી બમરી-વાસણી બહાર દાગી તે ડોમો યગાડવા લાગ્યો રૈનાખ મહીનાના તે અત્યંત નાન-

દાયક મધ્યાહ્નકાળે તેની બસરીનો કંઈક સ્વર શાત ભાગીરથીના પ્રવાહને બેઠી સામેનો કીનારો કપાવવા લાગ્યો. જાણે કે સૂર્યાગ્નિથી ભરમ થતું જગત્ તેની વાસણીના સૂરથી શીતળ બન્યું ન હોય. તે ત્રણ બાલકો મુગા રહી તે મધુર કંઈક ગીત સાંભળી રહ્યા હતા.

એટલામાં એકાએક વાસણી અટકી. તે જ ક્ષણે જાણે કે જગતની શાંતિનો ભંગ થયો હોય એમ સર્વને લાગ્યું. બુદ્ધો ઉભો થઈ બોલવા લાગ્યો. “કુમાર, ત્રણસો વર્ષપર ગુપ્તવંશમાં તારી માફક બીજો પણ એક પીળા કશવાળો ગજપુત્ર જન્મ્યો હતો. તારી માફક તે પણ ઉદારહૃદયી, દયાશીલ અને વીર્યવાન હતો. છતાં થયેલા ગૌરવનું પુનઃજીવન કરવાના પ્રયત્નમાં તું જે પ્રમાણે તારો પ્રાણ આપવાનો કુ તે પ્રમાણે તેણે પણ કર્યું હતું. તેનું નામ રકદગુપ્ત હતું. ઉત્તર પ્રદેશના વણા મનુષ્યો હવે તેનું નામ પણ ભૂલી ગયા છે. આશ્ચર્ય પામવા જેવું કંઈ નથી, કારણ, પાટલીપુત્રના કૃત્ત્વ નાગરિકો મુદ્દા રકદગુપ્તનું નામ ભૂલી ગયા છે. પરંતુ એક દિવસે એજ રકદગુપ્તે પાટલીપુત્ર માટે પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કર્યું હતું.”

“કુમાર શરણ! મમુદ્રગુપ્તનું નામ તે સાંભળ્યું છે કે? સમુદ્રગુપ્તની આ મમુદ્રથી પેના સમઃ સુધીના દિગ્વિજયની કહાણી તે સાંભળી છે? કુમારગુપ્તની વાત કદી પણ તારા કર્ણ પર આવી છે? રકદગુપ્ત એ કુમારગુપ્તનો પુત્ર હતો. તારા પિતાના નાના રાજ્યમાં, તારા સુવર્ણરંગી દેગ જોતા જ જે પ્રમાણે સર્વ લોકો તને ચૂવરાજ તરીકે ઓળખે છે, તે પ્રમાણે જ રકદગુપ્તના પિતાના સામ્રાજ્યમાં નેના પી ૧૧ દેશ જોઇ મમુદ્રથી સમુદ્ર પર્યંત અને હિમાલયથી કુમાંગિકા સુધી મવ નેને કુમાર તરીકે ઓળખતા હતા.”

“તારી ચોતરફ જે સદૃશની જાળ અધિકાધિક વૃદ્ધ બની ઘેરા નાખતી જાય છે, તે કમના પણ બળવાન એવી દુર્ભાગ્યની જાળનું

વેજન સ્કંદગુપ્તની ચોતરફ પડ્યું હતું તે તોડી નાખવા તેણે પ્રયત્ન કર્યો, તેમ તું પણ પ્રયત્ન કરીશ દુર્ભાગ્ય તેની સાથે જ ફરતું હતું પરંતુ તેની તેને ખબર ન હતી જ્યારે તને મોહ ઘેરી લેશે ત્યારે તું પણ તે જાણી શકીશ નહિ ! તેના ભાઈ, સેવક અને સ્વજનનીય જનોએ વિશ્વાસઘાત કર્યો હતો વિશ્વાસઘાતને લઈ જ તેની જીવન શાંતિ નષ્ટ થઈ—તારી શાંતિ તેવી જ રીતે નષ્ટ થશે ! સ્કંદ-ગુપ્તનું દીર્ઘ જીવન યુદ્ધ વ્યવસાયમાં જ વ્યતીત થયું હતું તેની સર્વ આશાઓ નષ્ટ થવાથી ભગ્નહૃદયી થઈ તે હમેશા યુદ્ધમાં જ કાળ નિર્ગમન કરવા લાગ્યો હતો—કુમાર શશાંક ! તું ગગન ઘર્ષશ, પગ તારો માર્ગ હમેશા કટકથી ભરાયલો રહેશે ! તું કદી પણ સુખી થઈશ નહિ—તારો ભાઈ, તારી વાગદત્ત પત્ની, અમાત્ય અને પ્રજા એ સર્વ તારો ત્યાગ કરશે સર્વને અજાણ્યામણી થઈ તું પણ સ્કંદગુપ્તની માફક રણગણપર મૃત્યુને આધિન થઈશ સ્કંદગુપ્તે સ્વદેશમાં પરદેશીઓ સાથે યુદ્ધ કરતા કરતા દેહ મુક્યો હતો, પરંતુ તારૂં મૃત્યુ પરદેશમાં સ્વદેશીઓ સાથે—સ્વજનનીય પુરૂષો સાથે લડતા લડતા થશે.”

“ કુમાર ! દુખ માનીશ નહિ તારો જ-મ મિહરાશીમાં થયે છે તું સિંહના જેવો પરાક્રમી થઈશ ભાગ્યચક્ર આગળ મસ્તિષ્ક અવનત કરીશ નહિ. સર્વજીવન પર્યંત અદશ્ય સાથે થનારા કલહ માટે તૈયાર થા ! આ છુટ્ટાના મુખથી આ વાત સાંભળી સ્ત્રીની માફક ડરી જઈશ નહિ, પુરૂષત્વને જાળે તેવા કાર્ય માટે આગળ પગલું ભર ! શશાંક ! જગતમાં કોઈનાપર વિશ્વાસ રાખીશ નહિ. સર્વ સ્વાર્થ માટે આવે જાય છે—પરાર્થ માટે કોઈ પણ આવતું નથી, તે ભક્ષમાં રાખ. સ્ત્રી કે પુત્રનો લાભ તને કદીજાણ થવાનો નથી—કેમ નહિ થાય તે મને પુછીશ નહિ તારા કાળાભાઈનો કદી પણ વિશ્વાસ ગંખીશ નહિ ગૌરવણીના, પીઠપર ખૂંધવાળા ઝામરૂપના રાજપુત્રપર પણ કદી વિશ્વાસ કરીશ ના જો વિશ્વામ રાખીરા તો અદૃશ્યકળા દલનમાંથી તું કદી પણ મુક્ત થઈશ નહિ ”

“ પરંતુ તારા હસ્તે નેમ મનનું રાહ્ય નથી આ જગતમા જેમા કોઈ વિજય મેળવી શક્યુ નથી તેમા તુ ધ્રમ ફારી શકે ! નારો બધુ તારૂં સિદ્ધાસન દયાવી પડશે તારી આધ્યકાળની સખી, તારી સાથે લગ્ન કરવા માટે વાગ્નિશ્રવ થવા છતાં, મોહના ફદામા ફસાઈ સ્વ તનુ અન્યને અર્પણે તદ્દન નજીવા લાલના લોભથી તારા વિશ્વાસુ સેવક તને દગો દેશે તારા સ્વદેશ બંધુઓ તને દેશભાથી હાડી મુકશે અને ઉત્તર પર્વેશમા પગ્ધીયજનો તને માનપૂર્વક બોલાવના ! જેઓ ખરેખરી રીતે તારા એકનિષ્ઠ અનુયાયી હશે, તેમને દુષ્ટ-મદના ઘેરામા સપડાવાથી તુ ઝાળખી શકીશ નહિ ! તુ તેમની ઉપેક્ષા કરીશ, છળ કરીશ તોપણ આ જન્મમા તો તુ પણ બીજા જન્મ-માએ તેઓ તારી પાછળ પાછળજ આવશે ! ”

તે વિલક્ષણુ શુદ્ધના આ વ્યાખ્યાનથી આશ્ચર્ય લયભીત બની ગડવા લાગી બીજે આલક પણુ કરી ગયો તેનું મુખ સફાઈ ગયું. પરંતુ શશાકના હૃદયમા ભયનું નામ પણુ ન હતું તેણે શુદ્ધને પુછ્યું : ‘ નમે શુ કહે છે તે મને કઈ સમજતું નથી તમે કોણ છો ? ’

શશાકનો આ પ્રશ્ન માલળી શુદ્ધો વિકાળ હાગ્ય કરીને એક પાગલ પ્રમાણે નાચવા લાગ્યો આશ્ચર્ય તો બ્લીકથી મુક્ત કંઠે રૂપ કરવા લાગી માધવગુપ્તે પણુ તેનું જ અવનબન કર્યું હવે શરાક પણુ ભયથી બે પગલા પાછો હક્યો !

રોસો હાસ્ય કરતા કરતા બોલ્યો “ હુ કોણ છુ તે લક્ષ્મીને પુછજે, વૃદ્ધ યશોધવક્ષને પુછજે, તારા પિતાને પણુ પુછજે ! કહેજે કે કોઈ એક ‘ શત્રુમેન ’ આવુ આવુ કહીને ચાલ્યો ગયો ! હું જે બોલ્યો છુ તે તુ કેવી રીતે સમજી રાક ! ને તે તુ સમજ્યો હોત તો અદ્ભુતે ભુલાવામા નાખવા તે પ્રાન્ન ર્યો હોત જાગે તુ માત્ર કથન સમજી સદ્ગીન ત્યારે હુ પુન તારી પાને આવીશ ! ”

ડોસાએ પુનઃ નૃત્ય કરવા માણ્યુ શેડાજ વખતમા તેણે પોતાના વસ્ત્રમાથી એક ચક્રચક્ર લોખંડી શસ્ત્ર બહાર કાઢ્યુ તે જોઇ શશાક વળી પાછો બે ડગલા પાગળ હક્યો છુટ્ટો બોલ્યો “શશાક ! તુ મારો શત્રુ છે, મારા ધર્મનો શત્રુ છે મારી એવી ઉત્કટ પ્રવૃત્તિ છે કે, તારો હૃતપિંડ કાપી કાઢી તારી જાતીમાત્રુ રક્ત પીઈ જાઉ ! પણ, તેમ હું કેમ કરી શકતો નથી તે તુ જાણે છે ?” એ ભાન્ય-ચક્ર સાથે તુ ભરે છે, તેને જ હું પણ બધાયલો છું !”

એટલામા જ એક નાની નૌકા વાટ આગળ દૂર નદીના રેતાળ કીનારે આવી ઉભી. તે નૌકામાથી બે મહા, એક તરૂણ અને એક બાલિકા એ પ્રમાણે ચાર મનુષ્ય ઉતર્યા. શશાક અને તેની સાથેના બાલક બાલિકાએ પણ તેમને દીકા નહિ, પરંતુ બુઢાએ તેમને જોયા હતા તેમને પાસે આવતા જોઇ બુઢાએ કહ્યું “કુમાર ! હું હવે જતો રહીશ હવે હું અહીં ગઈ ગયું તેમ નથી વળ્યા માણુઓ આ તરફ આવે છે શશાક, ભવિષ્યમા તુ એક દિગ્ગમ ભયકર મર્મ-યાનનાથી ભેદાઇ રહ્યો હોઇશ તે વખતે હું અને પુનઃ દર્શન આપીશ !”

આટલું બોલી છુટ્ટો પીપળાના વૃક્ષની એક ડાળી ભાગી તેનો ઘોરો કરી-તેપર સ્વાગ ચર્ચ તીવ્ર ગતીથી ને ત્રણેની દૃષ્ટિથી દૂર ચાલ ગયો શશાક, માધવગુપ્ત અને ચિત્રા આશ્ચર્ય અને ભયથી સ્થબિત બની જડમૂર્તિ પ્રમાણ નિશ્ચલતાથી જ્યાંના ત્યાં ઉભા રહ્યા.

નૌકામાથી ઉતરેલા માણુઓ વાટ મંગળ આવી ઉભા રહ્યા. તેમાના એક વૃદ્ધે તરૂણને કહ્યું “મને લાગે છે કે રાજભૂવનનો ઘાટ આજ હોવો જોઇએ પણ હું ગય વીસ વર્ષથી પાટલી પુત્રમા આવ્યો નથી ! વીરેન્દ્ર, આટલાં તંદ્યામા મૃત છે કે કેમ ? હોય તો જો અને રસ્તો પુછી જો !”

વીરેન્દ્રે આમતેમ જાઈ કહ્યું ‘દેવ, ઘાટપર તો કાંઈ જણાતુ નથી !”

૪૬ પોતાની ક્ષીણ દૃષ્ટિથી ઉઘે નોંધ કહ્યું “ ઉપરના પગ-
થીયાપગ કાઢ ઉણુ હૃદય એમ તને નથી લાગતુ ? ”

ઉપર આવતા જ ત્યાં ઉભેલા ત્રણુ આવક વીરેન્દ્રની દૃષ્ટિએ
પડ્યા તેમને તેણે પુછ્યું “ રાજભૂવનનો ઘાટ આજ કે ? ”

શશાંક જે રસ્તે પેલો પાગલ યુદ્ધો ગયો હતો તે દિશા તરફ
નોંધ રહ્યો હતો વીરેન્દ્રનો પ્રશ્ન સભળાતા જ તેણે પોતાની દૃષ્ટિ
ફેરવી. પરંતુ તેણે શુ પુછ્યું તે શશાંક બીલકુલ સભળ્યું ન હતું
તેથી તેણે પ્રશ્ન કર્યો “ આપે શુ કહ્યું ? ”

વીરેન્દ્રે સહજ કટાંગે ખતાવી કહ્યું “ તું બહેરો તો નથી ને ‘
મે પુછ્યું કે રાજભૂવનનો ઘાટ આજ કે ? ’

પ્રશ્નનો ઉત્તર ન આપતા શશાંક વીરેન્દ્રને ઉત્તર પુછ્યું “ પણ
આપ કોણુ છો અને કયાથી આવો છો . ”

શશાંકના આ પ્રશ્નથી વીરેન્દ્ર અધિક ચીડાયો અને બોલ્યો “ અરે
બાપુ, તારા આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાને મને વખત નથી . રાજ
ભૂવનનો ઘાટ કયો તે મને કહે એટલે થયું . ”

શશાંકે કહ્યું “ રાજભૂવનનો ઘાટ આ જ છે, પણ સામાન્ય
માણુમ અહીંથી જઈ શકશે નહિ. ”

“ અરે ભાઈ, અહીંથી જવા ન જવા વિષે મેં તારા આગળ
એક અક્ષર પણ ઉચ્ચાર્યો હતો કે ‘ ’ એમ કહી વીરેન્દ્ર તે ૪૬-
વીર પાસે પાછો આવ્યો અને બોલ્યો “ પ્રભુ, આજ રાજભૂવનનો
ઘાટ છે ઉપરના પગથીયાપગ ધટવાક આવકા ઉભા છે તેમનો
એકતો ફેવળ રાજપુત્રની માફક બોલે છે . તેણે કહ્યું કે, અહીંથી
સાધાણુ મનુષ્યોને જવાની શ્ટ નથી ”

યશોધવલદેવે હસીને કહ્યું “ વીરેન્દ્ર, તે તારકોએ તને ખરી જ
વાત કહી છે. ”

“ ત્યારે શુ નૌકા પાછી ફેરવાની છે . ’

યશોધવલે કહ્યું “ ના, હું આ જ રસ્તે જઈશ વિગિજ્ઞ અમાત્ય અને સમ્રાટના કુટુંબવર્ગ સિવાય કોઈપણ ગગાના રસ્તે આવી શકતું નથી કારણ કે પદડામાં રહેતી નગરવાસી સ્ત્રીઓ ગગાન્નાન માટે આ રસ્તે આવે છે આ કારણને લીધેજ મને લાગે છે કે તે બાલકે તને આ રસ્તે નહિ જવા કહ્યું હશે ચાવ, આગળ આ મને કોઈ અટકાવશે નહિ ”

સર્વ પગથીયા ચઢી આરાપર આવી ઉભા તે વખતે યશોધવલને જણાયું કે એક બાલક તેમને અટકાવવાના ઉદ્દેશથી વચ્ચે આવી ઉભો રહ્યો છે બીજો એક બાલક અને બાલિકા પાનેજ બેઠી રહ્યા હતા

બાલકે પુછ્યું “ આપ કોણ છો ? ”

યશોધવલે હસીને કહ્યું “ હું રોહિતાવદુર્ગનો ઝિલ્લેદાર છું. મારું નામ યશોધવલદેવ છે ”

“ આપ કયા જાત છો ? ”

યશોધવલદેવે કહ્યું “ સમ્રાટની ભેટ લેવા માટે રાજભૂવનમાં જવાની ઈચ્છા છે ”

યશોધવલે કહ્યું “ આ રસ્તે સામાન્ય મનુષ્યો જઈ શકતા નથી તે શું આપ જાણતા નથી ? આપ અહીંથી પાછા ફરી દક્ષિણ તોગણ તરફ જાવ તે રસ્તે આપ રાજભૂવનમાં જઈ શકશો

વીરેન્દ્ર કહેવા લાગ્યો “ અમે જો આ જ રસ્તે જઈશું તો શું આપ નામદાર અમને અટકાવશો કે ? ”

કુમારે હસી કહ્યું “ પણ તમે જઈ જઈને કયા સુધી જશો ? ગગાદારપર ઉભેલા દ્વારપાલો તમને અટકાવ્યા સિવાય નહિ ગેરું ! તે વખત નમારે આ જ વાટે આપને નોંદા પાંચી ડેગવડી પાળે જાણું કે ના અથગેથી નનીના માર્ગ સિવાય નાનું નરૂં જવાનો બીજો માર્ગ જ નથી ! ”

યશોધવલદેવે કહ્યું “ ભાઇ, હું કેઇ મગધ સામ્રાજ્યનો સામાન્ય મનુષ્ય નથી મૈન્યમા મને ‘ મહાનાયક ’ ની પદવી મળેલી છે રાજકીય દગ્યાગનો હું યુવરાજ—ભટ્ટારકપાત્રીય છું તેથી માત્ર અન્ત પુર મિત્રાય રાજભૂવનમા બીજે કોઈ પણ સ્થળે જવા માગ માટે અટકાવ ગ્રહેલો નથી ”

શશાક ચક્રિત થઇ બોલ્યો “ આપ-આપ-મહાનાયક-^૨ યુવરાજ ભટ્ટારક / ”

યશોધવલદેવે ખિન્નતાથી હસી કહ્યું “ બેટા, તેમા તને આશ્ચર્ય શાનુ લાગે છે ? ”

શશાકે કહ્યું “ મારા જીવનમા અત્યાગ સુધી કોઈ યુવરાજ ભટ્ટારક કે મહાનાયકને આવી ગીતે રાજભૂવનમા આવતો મેં જોયો નથી ! તેઓ જ્યારે આવે છે ત્યારે સેકડો પાયદળ મૈનિકા અને ઘોડેસ્વારો તેમની સાથે રાખે છે ! તેઓ જે ગસ્તે આવે છે તે રસ્તેથી નાગરિકો પલાયન કરી જાય છે ! સામ્રાજ્યના કોઇપણ યુવરાજ ભટ્ટારકને મેં કદી પગે-આલતો જોયો નથી ”

યશોધવલદેવે પુછ્યું “ તું કોણ છે ? ”

શશાકે કહ્યું “ હું સમ્રાટનો વડીલ પુત્ર છું. મારું નામ શશાક છે ”

શશાકના મુખમાથી આ શબ્દ બહાર પડતા જ વૃદ્ધ યશોધવલે મ્યાનમાથી તલવાર બહાર કાઢી ! તેમણે તે વખતની અભિવાદન પ્રણાલિકાને અનુસરી તલવારના અગ્રભાગને પોતાના શુભ્રકેશનો સ્પર્શ કરાવ્યો

અભિવાદન કરી યશોધવલે કહ્યું “ યુવરાજ, હું કેટલાક વર્ષોથી પાટલીપુત્રમા આવ્યો નથી તેથી મેં આપને ઓળખ્યા નહિ

*મહાનાયક—ઉચ્ચપદવીના સામત (યુરોપના Arch Duke કીવા Grand Duke ની યોગ્યતા) ની પદવી

મારી અપરાધ લક્ષ્મી લેશો નહિ હું જ્યારે રાજસભામાં આવતો હતો ત્યારે આપનો જન્મ પશ્ચુ થયો ન હતો તે વખતે આપના કાકાના પુત્ર દેવગુપ્તને જ અમે સામ્રાજ્યનો ભાવી સમ્રાટ સમજતા હતા યુવરાજ ! સામ્રાજ્યના બીજા મહાનાયકો પાસે જે છે તે મારી પાસે નથી; તેથી જ હું સમ્રાટ પાસે જાઉં છું”

શશાંક ચૂપકીથી વૃદ્ધ યશોધવલનું મનજૂત અને ઉંચું શરીર તથા તેપરનાં અસખ્ય શસ્ત્રાધાતોના ચિહ્નો જોઈ રહ્યો હતો તેમનું કથન પૂર્ણ થયા પછી તેણે કહ્યું “ આલો મારી સાથે પધારો ”

પ્રકરણ ૧૦ મું .

પ્રેમ-ફતી

આ પછી પ્રસ્તુત કથાના સમયે પાટલીપુત્રની બહાર પુષ્કળ વસ્તી હતી જુના શહેરની ચોતરફ કોટ હોઇ અદરની જગ્યા મર્યાદિત હોવાથી પુષ્કળ વર્ષથી ત્યાં વસ્તીને માટે પૂર્ણ સ્થાન રહેલું ન હતું જગ્યાના અભાવે નગરના દરિદ્રી કામદારો બાહ્ય ખડ કોટની બહાર રહેતા હતા અનેક વર્ષોથી નગરના કોટની પૂર્વ અને દક્ષિણ સીમાપર નાના મોટા ગામો વસ્યા હતા પાટલીપુત્રના નાગરિકોએ એ સર્વને ઉપનગર નામ આપ્યું હતું નગરની ઉત્તર અને પશ્ચિમ બાજુએ ભાગીરથી અને શોણ નદીઓ વહેતી હતી, તોપણ નગરની સાગી બાજુના કંઠિએ ઓછી વસ્તી ન હતી પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી ત્યાના લોકો પોતાના કામધંધા માટે શહેરમાં આવતા અને સંધ્યાકાળે પુનઃ પોતાને ગામ પાછા જતા

દક્ષિણ તરફના એવા એક ઉપનગરમાં એક જુના જીર્ણ મંદિ-

રની સામે કેટલાક ઔદ્ધ બિશ્નુ* એક ખેતરમા ધાસપર ખેસી ટોળ-ટપ્પા મારી રહ્યા હતા. મંદિરની પાછળની બાજુએ કેટલાક જગલી વૃક્ષથી પરિપૂર્ણ એવો ટેકરો હોયતેમા ઠેકાણે ઠેકાણે લાખા પહોળા અને ઉંચા આકારના પત્થરના સ્તંભ નજરે પડતા હતા. પ્રાચીનકાળે પત્થરથી બધાયણ એક ઔદ્ધમંદિર આ સ્થળે હતું કાળના જડબામા તે અપટાઇ ગયું અને બિશ્નુ લોકોએ તેની સામે જ એક નાનું મંદિર બાધી તેમા મૂર્તિની ન્યાપના કરી. ખેતરમા ખેડેલા સર્વ બિશ્નુ યુવાન હતા અને એમ જ લાગતું હતું કે તેમણે થોડા દિવસથી જ ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કર્યો હોવો જોઇએ હતું. ગૃહદ્વારનો ત્યાગ કરનારા બિશ્નુને ઉચિત એવી ગભીરતા તેમનામા દૃષ્ટિગોચર થતી ન હતી.

આ તરફ બિશ્નુઓમા એક પ્રૌઢ વયનો બિશ્નુ ખેડો હતો અને વયમા મોટું અતઃ હોવા છતાં તે અન્ય બિશ્નુઓ સાથે મસ્કરી તથા શૃંગારયુક્ત હાસ્ય-પરિહાસ કરવામા લીન બની ગયો હતો. આ બિશ્નુમંડળથી થોડો દૂર બીજો એક તરફ બિશ્નુ ખેસી રહેલો હતો તે હમણાં કંઈ વિચારમા પડેલો હોય તેમ લાગતું હતું જાણે કે તેની પાસે ખેડેના બિશ્નુઓના હાસ્યનો પ્રચંડ ધ્વની તેના કર્ણ પર્યંત પહોંચતો પણ ન હોયતો. વચ્ચે વચ્ચે બિશ્નુમંડળ તેને ઉદ્દેશી આપસઆપસમા કંઈ વાતો તથા ઉપહાસ કરીને પ્રચંડ હાસ્ય ધ્વનિથી આકાશમંડળ ગળવી મુકતું હતું, પરંતુ જેનાપર આ ઉપહાસ અને તિરસ્કારયુક્ત બાણોનો વરસાદ પડતો હતો, તેને આ પ્રચંડ હાસ્યધ્વની સંભળાતો પણ ન હતો !

આ બિશ્નુમંડળનો આવો કાર્યક્રમ ચાલી રહ્યો હતો તેટલામા એક તરફ સ્ત્રી મંદિર સામે આવી ઉભી રહી તેને જોતા જ બિશ્નુમંડળનું હાસ્ય વિરામ પામ્યું એક બિશ્નુએ તે પ્રૌઢ બિશ્નુના શરીરને આગળીતો ગોઠો મારી કહ્યું “ આચાર્ય, મને લાગે છે કે એ તરફથી તમને જ શોધે છે ! ”

* બિશ્નુ—મૌદ્ધ સંન્યાસી

બીજા ભિક્ષુએ તેને અટકાવી વચ્ચે જ હસતા હમતા કંથુ
 “ અરે, તને ગાડપણ તો નથી લાગ્યું ને ? આચાર્ય તો હવે થયા કે
 ડોસા ! તરૂણ સ્ત્રી પોતાની ખુશીથી કાઈ વૃદ્ધને શોધે એ સભવિત
 પણ છે કે ? ”

પહેલા ભિક્ષુનું લાપણ માલગી પ્રૌઢ ભિક્ષુને અતિરાય આનંદ
 થયો હતો તેના ચહેગપગ ઝિમનતી લાલી પ્રસરવા માડી હતી પણ
 તેટલામા બીજા ભિક્ષુના મુખના શબ્દો સાલગી તેના મુખપરની હાન્ય
 રેષા જ્યા ને ત્યા નજર થઇ ગઇ ! તે કોધથી બળવા લાગ્યો અને
 મોટેથી બોલી ઉઠ્યો “ શુ ! તે મને છુટ્ટો કહ્યો, અને તે પણ
 એક સ્ત્રી સમક્ષ ! ઉભા રહે, અહીંની અહીં તને પુરો કરી નાખુ છુ ! ”

આ ગર્જના સાલગી પહેલો ભિક્ષુ દ્વિચિત્ત હસી તેને કહેવા
 લાગ્યો “ આચાર્ય, હા અમારી મોટી બૂલ થઈ ગઈ છે ! પરંતુ
 તે દિવસે સધસ્થવીર અમને કહેતા હતા કે, આચાર્ય દેશાનન્દ હવે
 છુટ્ટા થયા છે તરૂણ ભિક્ષુઓને શિક્ષણ આપવા માટે એવા વૃદ્ધ જ
 ઉપયોગી છે ! ડોસા—”

વૃદ્ધ ભિક્ષુ વચ્ચેજ ખૂસ પાડી ઉઠ્યો “ ડોસો તારો બાપ !
 ડોસો તારો દાદો ! આ એક ગાડો જ મળ્યો છે ખરૂંક ને ? ઉભા
 રહો, તમને બધાને હુ હમણાંને હમણાં દાર કરૂ છુ !—”

એટલું કહી એકાન્ત લયકર પાગલ મનુષ્ય પ્રમાણે વૃદ્ધ
 ભિક્ષુ તે બન્ને તરૂણ ભિક્ષુપર ધસી ગયો, પરંતુ સર્વએ મળી
 તેને પડડી નીચે બેસાડવા પ્રયત્ન કર્યો પણ કંઇ ડગતાએ તે બેઠો
 નહિ ! છેવટે તેને બેસાડ્યો, પણ તેનું મસ્તિષ્ક ભ્રમિત બની ગયું હતું, તે
 બળપૂર્વક ઉઠવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો કેટલીકવારે સર્વએ મળી તેને
 શાત કર્યો છેવટે સર્વ તરૂણ ભિક્ષુઓએ નિરાભિમાનપણે સ્વીકાયું
 કે તેઓ પોતે વયમા મોટા છે ! અને આચાર્ય* દેશાનન્દ ખરેખર

* આચાર્ય—નવીન દ્વિક્ષા મેળવનાર ભિક્ષુઓને શિક્ષણ આપ-
 નારને બૌદ્ધ ભિક્ષુ મ પ્રદાયમા ‘ આચાર્ય ’ સ રા હતી

યુવાન છે, તેમનો અભ્યયન સંબંધીનો ઉદ્યોગ પરાકાષ્ટાએ પહોંચેલો હોવાથી માત્ર કેશ ઘોળા થયા છે, એટલું જ !

જેના માટે ભિક્ષુ મહાત્મા આટલી તકરાર ઉપસ્થિત થઈ હતી તે તરૂણી ખરેખર અતિ મુદ્દર હતી તેના વસ્ત્રો જોતા તે ઉચ્ચ જાતિની હોઈ ધણી કરીને કાંઈ ધનાઢ્ય નાગરિકની પરિચારીકા હોય એવું સહેજ અનુમાન થઈ શકે તેમ હતું ભિક્ષુમહાત્મા વાદવિવાદ જોઈ તે દૂર જ ઉભી રહી હતી કેટલીક વારે તે મહાત્મા ત્રિશ્વર થયું ત્યારે તે કાંઈને કંઈ પુછવાની ઇચ્છાથી આગળ આવી એટલામા આચાર્ય જ તેને અટકાવી પુછ્યું “ તું મને જ સોધવા આવી છે કે ? ”

તે તરૂણી કિચિત હાસ્ય કરીને બોલી “ નારે બાપ ! ભિક્ષુ જીનાનંદ અહીં જ રહે છે કે ? ”

તે સ્ત્રીના આ ઉત્તર સાંભળી આચાર્યની આશા ઉડી ગઈ તે તદ્દન હતાશ બની ગયો ! તરૂણીએ પુનઃ તેને પ્રશ્ન કર્યો “ ભિક્ષુ જીનાનંદ અહીં છે કે ? ”

આચાર્ય તરફથી ઉત્તર મળ્યો નહિ ! છેવટે સમીપમા બેઠેલો એક તરૂણ બોલ્યો “ હા, છે ”

આ ઉત્તરથી તે સ્ત્રીને આનંદ થયો હોય તેમ લાગ્યું તેણે ઉત્ક્રાંતિ પુછ્યું “ મહારાજ, તેમને અહીં સહજ બોલાવશો ? ”

“ શા માટે ? ”

તરૂણી કિચિત અટકી બોલી “ તેમનું કંઈક જરૂરી કામ છે ”

“ શું કામ છે તે મને કહેશો ? ”

“ હું તે આપને કહી શકું તેમ નથી મારા માલીક બીજા કાંઈને તેમનો એક પશુ અક્ષર ન કહેવા આજ્ઞા કરેલી છે ”

“અમારા સધારામમા* કોઇ પણ તરૂણુ બિશ્નુને કોઇ પણ તરૂણુ સ્ત્રીની સાથે એકાતમા ભેટ લેવા છૂટ નથી તે માટે સખ્ત પ્રતિબંધ ગણેલો છે ।”

તે સ્ત્રી સહજ વિચારમા પડીને ક્ષણ વારે બોલી “પણ, મારે જીનાનદને કંઈ ગુપ્ત રીતે મળવાનું નથી ।”

“ત્યારે તમે તેને ગુપ્ત રીતે કહેવાનું છે તે કેવી રીતે કહેશો ?”

“મારી પાસે એક પત્ર છે, તે—”

“મને આપો તે.”

તરૂણી સહજ પાછી હડી બોલી “ક્ષમા કરો, જીનાનદ બિશ્નુ સિવાય પત્ર બીજાના હસ્તમા નહિ મુકવા મારા માલીકે મને ખાસ કહેલું છે ”

બિશ્નુ થોડુંક હસી બોલ્યો “પણ સધારામના આટલા બિશ્નુ-જોમા તમે જીનાનદ અમુક જ છે એમ કેવી રીતે જાણશો ?”

“હું તેમને સહેલાઈથી ઓળખીશ મારી પાસે કેટલાક સંકેત ચિહ્ન છે.”

એટલામા તે બંનેની પાછળ ઉભેલો એક બિશ્નુ બોલ્યો “અરે, જીનાનદ ! એઈ જીનાનદ ! તું બહેરો થયો છે કે શું ? જીનાનદ, જો જીનાનદ ! કેમ કંઈ સમાધી બમાધી તો લાગી નથીને ?”

અન્ય સર્વથી દૂર રહી જે એક તરૂણુ બિશ્નુ તદ્દન એકાગ્રચિતે કંઈક ચિંતન કરી રહ્યો હતો તેણે હવે કંઈક મસ્તક ઉંચું કરી નેત્ર ઉઘાડી જોયું બીજા બિશ્નુએ તેને કહ્યું “આ તરૂણુ યુવતી તને મળવા આવી છે તને બહેરો હોય એમ લાગે છે ? એના સંબંધી હમણા અહીં કેવો મઝાનો ખળભળાટ મચ્યો હતો !”

જીનાનદે તે બિશ્નુને કંઈજ ક્ષતિર આપ્યો નહિ તે યુવતીને બોલતા જ તે ઉતાવળે ઉતાવળે તેની પાસે ગયો અને ઉત્સુકતાથી

પ્રેમ-દૂતી.

બોલ્યો “તરલા, તુ અહીં ક્યારે આવી ? શા સમાચાર છે ? કહે, કહે !”

તે તરણી કેટલીકવાર સુધી જીનાનન્દ તરફ એકી ટશે જોઈ રહી, પછી પ્રશ્નામ કઠી બોલી “મહારાજ, આ નૂતન વેપમા મેં આપને ઓળખ્યા નહિ સમાચાર તો છે, પરંતુ આ બધા બિશ્નુ બડા વિદ્વિમ જણાય છે આપ જરી એક બાબુએ આવો” એમ કહી તે મંદિરની પાછળની વૃક્ષ ઘટામા ગઈ પેલો તરણુ બિશ્નુ પશ્ચુ તની પાછળ પાછળ ગયો.

અત્યાર સુધી વૃદ્ધ દેશાનંદ સ્તબ્ધ બેસી રહ્યો હતો જીનાનંદ અને તરલા વૃક્ષઘટામા દેખાતા બધ થયા કે, તરત જ તે કુદકા મારી ઉઠ્યો અને તેમની પાછળ જવા લાગ્યો તેનુ આ વર્તન જોઇ કેટલાક બિશ્નુ ખડખડ હસવા લાગ્યા, પરંતુ તે તરફ તીવ્ર દષ્ટિથી જોતો જોતો દેશાનંદ બોલ્યો “અરે, ગમે તેવા પશ્ચુ તમે હજી નાના બચ્ચા છો ! સ્ત્રીચારિત્રનુ મહાત્મ તમારા જેવા છોકરા ક્યાથી જાણે ? કુમારો જવા ઇચ્છતા બિશ્નુને ઠેકાણે લાવવાના પ્રયત્ન માટે જ હું તેની પાછળ પાછળ જાઉં છું”

દેશાનંદની આ વિશ્લેષણ દલીલ સાંભળી સર્વ બિશ્નુઓ હસી હસીને આડ પડી ગયા ! પશ્ચુ ડોસાએ તે તરફ લક્ષ આપ્યુ નહિ વાતની માફક દખાતો દખાતો ઝાડની બાબુમા લપાતો છુપાતો તે આગળ ગયેલા તરણુ સ્ત્રી-પુરૂષની પાછળ ગયો.

દેશાનંદ દેખાતો બધ થયા પછી એક બિશ્નુ બોલ્યો “એ જીનાનંદ કોણ છે તે તમો કોઇ જાણો છો ?”

બીજો બિશ્નુ બોલ્યો “દેખાવ તો કોઇ રાજપુતના જેવો છે બધા ! એમા તો કંઇ શકા નથી કે, તે કોઇ પશ્ચુ મહાન શ્રીમ તનો પુત્ર છે !”

પહેલો બિશ્નુ બોલ્યો “એમા તો કંઇ સંદેહ નથી કે, એ બિશ્નુ સબધી કંઇ પશ્ચુ મૂઢ રહસ્ય છે પરંતુ એ રહસ્યનો કંઈ નિર્ણય થઇ શકતો નથી

“કેમ ' જેનું ગહસ્થ છે ? ”

“એટલે ? નને કંઈ ખબર નથી એમ લાગે છે । *સધસ્થવીરે તને એ મળધમા કંઈ કહ્યું નથી । ”

“ના લાઇ, ના, કંઈપણ બોલ્યા નથી તે તો । ”

પહેલાં ભિક્ષુએ કહ્યું “ મને લાગે છે કે તે દિવસે તું બીજે કોઈ ઠેકાણે ગયો હતો જે દિવસ જીનાનન્દ આપણા સધારામમા આવ્યો તે દિવસે સધસ્થવીરે અમને બધાને એક બાળુએ બોલાવી કહ્યું ‘ જીનાનન્દને કંઈ પણ નજર બહાર જવા દેશો નહિ, ’ ગત્ર પણ તેની ચોરડીની બહાર બે ભિક્ષુ સૂઈ ગહે છે સધારામમા મે પુષ્કળ નવા ભિક્ષુ આવેલા જોયા છે, પરંતુ સધસ્થવીરે આવી વિશ્લેષણ આજ્ઞા કદી પણ કરી નથી । ”

બીજે ભિક્ષુ બોલ્યો “ મને લાગે છે કે, આપણા સધને એ એક મોટો શિકાર મળ્યો છે । હમણા સધને ઘણા ખરાબ દિવસ પ્રાપ્ત થયા છે તેથી શિકાર અમૂલ્ય હોવો જોઈએ એમા કંઈ રાત્ર જોતું નથી ”

“તે તો અમેએ જાણીએ છીએ । પરંતુ એથી જીનાનન્દના રહસ્યનો નિર્ણય શો આવ્યો ? આટલા વખતમા તેનાપર બે ત્રણ પત્રો આવી ગયા છે । ”

પુરૂષ ગચિત સ્થામ સથાપગ પડેલો એક ભિક્ષુ એકાએક ખેડો થઇ ગયો, અને બોલ્યો “ અરે, અરે—સાવધ—સાવધ । વજ્રાચાર્ય x આવતા જણાય છે । ”

તેની આ સૂચના સાબળતા જ મર્વ ઉભા થઈ ગયા કેટલીકવારે ખભાપર એક વૃક્ષની ડાળ મુકી, ફાલ્યાતૂટયા વસ્ત્રોથી વેદિત

*સધસ્થવીરે—મકનો મુખ્ય ભિક્ષુ (Abbot) અથવા એક વર્ણિષ્ટ સંપ્રદાયનો નાયક (Grand prior)

xવજ્રાચાર્ય—સિદ્ધ ભિક્ષુ એના હસ્તમા હમેશ વજ્ર રહે છે

થયેલો એક વૃદ્ધ બિલ્કુ મંદિર આગળ આવ્યો તેને જોતા જ સર્વ બિલ્કુએ જમીન સુધી નીચાવળી પ્રણામ કર્યા. આ વૃદ્ધને આપણે એક વખત ભાગીગથીના તીરપર જોયો છે તે યૂરાજ શશાકને ભાગર ભવિષ્યનુ શ્રવણ કરાવનારો વિલક્ષણ છુદ્ધો જ હતો !

વળાચાર્યે પુછ્યું “ દેશાનંદ કયા છે ? ”

કેટલાકે બિલ્કુએ કહ્યું “ વનમા ગયા છે ”

“ સધસ્થવીર કયા છે ? ”

“ મંદિરમા જ છે ”

ત્વરિત ગતીથી વૃદ્ધ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો

* * * * *

ઉપર કહેલા વનમા પત્યગ્ના જીર્ણ સ્તભની પાછળ તરવા અને જીનાનંદ અતિ મૃદુસ્વરે વાત કરતા હતા

“ આવી સ્થિતિમા આપ કેટલા દિવસ નિર્ગમન કરશો ? ”

“ તગલા, હુ શુ કર કહે મારો ઉપાય નથી. હા, આ લોનાએ મને પ્રત્યક્ષ બાધો રાખ્યો નથી એ ખરૂ છે, પરંતુ એ કરતા જે તેમણે મને પ્રત્યક્ષ બાધો રાખ્યો હોત તો બહુ સારૂ ચાત હમેશ-આઠે પહોર-મારી સાથે કાષ્ટને કાષ્ટ હોય છે જ-મને એ લોકો નજર બહાર થવા દેતા જ નથી ! નાશી જવાની સવડ બીલકુલ નથી ! ”

“ ત્યારે શુ આપ પાછા નથી આવતા ? ”

“ પાછા આવવાનું જે માગ હાથમા હોત તો, તરલા, એક પગ પશુ હુ અહીં રહ્યો હોત કે ? ”

“ હુ એ સમજતી નથી કે, આપને જીલ્લમથી બિલ્કુ બનાવી એ લોકોને જો લાજ મેળવવા ધાર્યો છે ? આપ આપના પિતાના એકના એક પુત્ર છો હુ પુછું છું કે, આપના પિતાને પણ આપનો હમેરાને માટે ત્યાગ કરતા કેમ કપ છૂટ્યો નહિ ! ”

“તરલા, કયા લાલની આશાથી મને લિહુ બનાવવામા આવ્યો છે તે તે માલખુ નથો કે / પિતાના મૃત્યુ પછી તેમની અગણિત મપતિનો માલીક હું જ થાઉં જે હું મારા હમેશના-ખન જન્ન-ક્રમમા હોત તો મારી—મારી શેની હવે ?—યુથિકા સાથે લગ્ન કરી હું સસારી યયો હોત પરતુ જે દિવસે મેં આ સધમા પ્રવન કર્યો, હું લિહુ યયો, તે દિવસથી મારો તે અધિકાર નષ્ટ થયો છે । એમ જ કહેવું જોઈએ કે, તે દિવસે જગતમાથી હું મૃત્યુ પામ્યો છું માન નામનો જ પિતાના મૃત્યુ પછી હું તે અદમ્ય સપતિનો સ્વામી થઈશ, પરતુ ખરૂં કહું તો તે સર્વ મપતિ આ બાદ મન્યાસીઓને મળશે । તરલા એ હેતુથી જ મને અહીં લાવ વ મા આવ્યો છે, અને એજ કારણથી મને નિમીષ માત્ર દ્રષ્ટિ બહાર જવા દેવામા આવતો નથી ।”

“પરતુ મહાગજ, આપ તો તે જ વસુમિત્ર—”

જીનાનન્દે એક નિશ્વાસ નાખી કહ્યું “હવે તે નામ પણ સુખમાથી કાઢીશ નહિ, તરલા ! શ્રેષ્ઠી વસુમિત્ર ક્યારનો મળ્યું પામ્યો છે । મારું નામ તો જીનાનન્દ છે ।”

“નહિ મહાગજ ! નહિ ! આપ મૃત્યુ પામ્યા નથી હજી પણ આપ જીવો છો । જે આ તરલા જીવતી રહેશે તો શ્રેષ્ઠી વસુમિત્ર પણ હજી સજીવન થશે, પુનઃ સત્ય સસારમા તે વિચરશે, યુથિકા સાથે લગ્ન કરી—”

જીનાનન્દે નિશ્વાસ નાખી વચ્ચે જ કહ્યું “એ આશા કેવળ દ્રમશ્ય છે, તરલા ! કુરાશા પણ નથી, દુસ્વપ્ન પણ નથી—એવું સ્વપ્ન હવે મારે જોવું તે પણ પાપ છે ।”

“મહાગજ, ધનના પીસાય એવા આપના પિતાના નામનો જન્મતમા કોઈ ઉચ્ચાર પણ કરવું નથી । કેટલાએ ગૃહસ્થોને આપના પિતાએ બીખારી બનાવ્યા છે । પહેલા જાગે હું આપના પિતાની નિબુરતાની વાત કરતી હતી, ત્યારે મને લાગતું કે આમિત્ર કદ

માણસ નથી-પશુ છે । પરંતુ હવે તો હું સમજી શકી છું કે, આ-
મિત્ર પશુ પણ ।થી-કેવળ પાષાણ છે । પશુના હૃદયમાં પણ
પોતાના અગ્યાપગ પ્રેમ હોય છે । ”

“ છદ્ છદ્ નગ્ના તુ બૂલે છે । પિતાની પાસે હૃદયનું નામ જ
નથી એમ નથી । તેમનો ધનલોભ અતિ વિચિત્ર છે તે ખરૂં છે
પરંતુ તેથી તેમના મનની કામલતા નષ્ટ બ્રષ્ટ થઈ ગઈ નથી તરલા
તેમણે બૌદ્ધમંત્રી ઉત્તરિ થાય તે માટે પોતાના એકના એક પુત્રનો
ભોગ આપ્યો છે । તેમની ખાત્રી છે કે, મારી સપત્તિથી બૌદ્ધસંઘની
પ્રગતિ થશે રાજા ખૂદની રીતે બૌદ્ધસંઘનો શત્રુ નથી એ સત્ય છે,
પણ તે બૌદ્ધાનુયાયી નથી એ પણ ખોટું નથી તેમના મૃત્યુ
પછી વાગ્સાધ માટે હું દ્વાચિત્ર બૌદ્ધસંઘ સાથે ટટો કરીશ એ
શકાથી તેમણે મને જીવિતાવગ્ધામાજ માર્યો છે । પોતાનું સર્વસ્વ,
અરે, પોતાના એકના એક પુત્રને પણ ધર્મની ઉત્તરિની ઇચ્છાથી
ભોગ આપી તેમણે અશ્વય પુણ્ય સંપાદન કર્યું છે । ”

“ મહારાજ, હવે આપ બોલશો નહિ આપના પિતા, એ
દૃષ્ટિથી મેં આપને ઝર્ષ કર્યું નથી । ” તરલા સહજ ચુસ્તથી બોલી

એટલામાં નજીકમાં સૂકા પત્રોપર માણસના પગલાનો ખખડાટ
સંભળાયો. જીનાનન્દ બહીતો બહીતો બોલ્યો “ બસ કર, કોઈ આ
તરફ આવતું હોય એમ જણાય છે । ”

“ તેમાં ડગવા જેવું શું છે ? હું જોઉં છું—”

એમ કહી એક મોટા ઝાડના થડની બાજુમાં રહી તરલા ચોતરફ
તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિથી જોવા લાગી કેટલીક વારે પાછી આવી તે બોલી “ ડગ-
વાનું કંઈ કાઠણ નથી મને લાગે છે કે મૂંઝો, પેલો યુદ્ધો મારી પાછલ
આવ્યો છે । હું પણ હવે જાઉં છું મહારાજ, લક્ષ્મી રાખજો કે
આપ મૃત્યુ પામ્યા નથી પણ જીવત છો જ્યારે હું આપને અહીંથી
લઈ જાઉં ત્યારે જ માત્ર નામ તરલા । ”

તરલા તરત જ જગલમાં દૃષ્ટિ બહાર થઇ ગઇ । જીનાનન્દે
એક દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખી પાછા ફરી જોયુ તો આચાર્ય દેશાનન્દ
તરલા પાછલ દોડતો જણાયો ।

પ્રકરણ ૧૧ મું.

બોદ્ધ મઠ.

મંદિરમાં આછો અધકાગ હતો માત્ર એક વીતો દીવા સહજ
બળ્યા કરતો હતો તે દીપકના પ્રકાશથી મંદિરમાં રહેલી
મૂર્તિની આકૃતિ જોવી તેવી જણાતી હતી । મૂર્તિ આગળ
પુષ્પ, ચદન, નૈવેદ્ય વગેરે પુજન સાહિત્ય તૈયાર કરી રાખેલું
હતુ આમતેમ જોનારને મંદિર નિર્જન હોવું જોઇએ એમ
લાગે તેમ હતુ, પરતુ મંદિરના ઝેડ ખુલામાં એક ઉચો પુન્થ
જેસી ગહો હતો તે તદ્દન નિશ્ચલ અને નિમ્તબ્ધ હતો તે પગથી
લાગતુ હતુ કે તે ધ્યાનમાં હશે

એટલામાં દગ્વાળમાં ઊભા રહી કેટલેકે કહ્યું “ કેમ, સ્થવીર
મંદિરમાં છે કે ? ”

ઉત્તર મળ્યો “ કેણુ ? ”

“ શત્રુસેન ”

“ આવ, અદર આવ ”

વૃક્ષની શાખા ખલા ઉપર ધગણુ કરનારે આપણો પરિચિત
વૃદ્ધ વજ્રાચાર્ય મંદિરમાં આવ્યો તેને તેનું પેલા ઉચા પુરખે કહ્યું
“ વજ્રાચાર્ય, આ વૃક્ષની ડાળી તુ કયથી ભાગી લાવ્યો ? ”

વજ્રાચાર્યે કિચિત હમી કર્યું અ એ તો મારો ઘોડો છે ।
એની જ સહાયથી યશોધવલન' અંતામાંથી આજે છૂટ્યો છુ, બાપુ ।

નહિતો, વજ્રચાર્યને પગિનિર્વાણનો લાલ થયાના સમાચાર તને અત્યાર પહેલાં ક્યાગનાએ મળી ગયા હોત । ”

“ ત્યારે શુ કામ થયું નહિ ? ”

“ કામ થયું કે નહિ, તે હું જાણતો નથી । શશાંક હજી જીવ છે । ”

‘ ત્યારે પછી તુ શા માટે ગયો હતો ? ’

“ બંધુગુપ્ત, હું શુ કરવા ગયો હતો તે તુ સારી રીતે જાણે છે તરૂંપિ એ પ્રશ્ન ગામાટે કરે છે, ભક્ષા ! માગજ મુખથી સાલ-ગવું હોય તો માલજ । હું શશાંકનો ઉચ્છેદ કરવા ગયો હતો—”

“ ત્યારે કેવડે થયું શુ ? ”

“ થવાનું શુ હતું ? હું તેનો વધ કરી શક્યો નથી । ”

બંધુગુપ્તે ખિન્ન થઈ પુછ્યું ‘ મને લાગે છે કે, નાની મધી જ નતે મળી નહિ હોય । ’

“ તડ તો સગમ મળી હતી ! શશાંક, માધવગુપ્ત અને ચિત્રા ભાગીગથી તડે તદ્દન પ્રવાહની પામજ રમતા હતા તેમની માથે એક પથ્થ અગરશ્વક ન હતો । ”

‘ ત્યારે ’

“ ત્યારે શુ ? તેનો વધ હું કરી શક્યો નહિ । બંધુગુપ્ત ! શુ કે ‘ તેનું હૃદય ભેંવા મારો રાથ જ ઉચે’ થયો નહિ । તે જે વજ્ર મને આપ્યું હતું તે હજી પણ મારા વજ્રમા છુપાવી ગાપ્યું છે પરંતુ હું તે બહાર જ કાઢી શક્યો નહિ । સ્થવીર નગરના કરી કરીને તુ પાપાણુ જેવા બની ગયો છું । તારા હૃદયની એકે એક કામલ જ્વિતિ લુપ્ત થઈ ગઈ છે તથી શશાંક પાસે જઈ પહોંચ્યો તરૂંપિ હું ખાતી હાથે પાછો કેમ ફર્યા, તે તુ કદી

* પગિનિર્વાણ—મૌદ્ધ મ્ત પ્રમાણુ સુક્તિ અથવા મોક્ષ

પણ સમજી શકીશ નહિ ! તારા ઉપદેશ પ્રમાણે શસ્ત્રાક્રોધ વધ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હું અહીંથી ગયો, પણ જ્યારે દૂરથી ગગાની વાતુકાપર તદ્દન નિસહાય સ્થિતિમાં મેં તેને જોયો ત્યારે હું મારી પ્રતિજ્ઞાથી સહજ પણ વીચક્ષિત થયો નહતો. પરંતુ ત્યાર પછી જ્યારે હું તેની પાસે ગયો, ત્યારે મને લાગ્યું કે, જાણે મારા દસ્ત કોઈએ વજ્રમુષ્ટીથી પકડીને દાખી લીધા ન હોય ! તારા ઉપદેશ પ્રમાણે તેના જીવનનું કાચ કર લવિષ્ય મેં તેને સંભળાવ્યું ખરું, પરંતુ કોઈ પણ રીતે હું તેનો પ્રાણુ લઈ શક્યો નહિ સ્થવીર ! લાગ્યતક મને માટે છે વિધિએ કપાળમાં જે લેખ લખ્યા હશે તેનું કદી પણ ખડન થવું સંભવિત નથી તારા જેવા સેકડો સધ-સ્થવીર, મારા જેવા હજારો વજ્રાર્થ એટલે થશે, તોપણ તેઓ ચક્રની ગતિ લેશ માત્ર પણ ફેરવી શકશે નહિ ! સ્થવીર, ગગાના વાલુકામય પ્રદેશમાં નિર્દોષ રમત રમતા તે બાલકનું તેજ પુજા દેવી મુખકમલ જોઈ મારી ખાતી થઈ છે કે, શત્રુમેન કે બહુગુપ્ત તેનો વાળ પણ ચોકો કરી શકશે નહિ ! ”

વજ્રાર્થના આ લાવણ્યથી બહુગુપ્તની સાતિ ક્યારનીએ નષ્ટ થઈ ચુકી હતી ! તે સતાપની પગકાપ્ટાએ જઈ બોલ્યો “ બાપશા, તું બંધાર છું ! તું ખરે શુદ્ધ નપૂસક છે ! તે હુઆનો સુદર આંગે અને મનોહર કાતિ જોઈ તું મોહમાં પડ્યો ! મારની આસુગે માયાએ તને ક્રમાવ્યો હતો ! ” જ કારણથી તું શસ્ત્રાક્રોધને પ્રમલ બાલકનો વધ કરવાનું સહેલું કાર્ય પણ કરી શક્યો નથી ! વજ્રાર્થ, તું કોણ ? મગધ સધનો નાયક ! ઉત્તરપક્ષનો આર્ય સધ* પણ તારી આગળીપગ નાચે છે ! છતાં તું ભાગ્યરક્તની કદાપનાના અધકારમાં છુપાઈ રહેવા છવ્યે , ? શત્રુમેન, નાના અસાન

* માર-કામદેવ, બૌદ્ધ ધર્મનો સેતાન !

x આર્યસધ-બૌદ્ધ નિહુ મપ્રદાય.

બાલકો અને અશક્ત સ્ત્રીઓ સિવાય આ કાળમા ભાગ્યવ્યકપર વિશ્વામ ગખી સ્વસ્થ ગહે એવો કયો માણસ છે ? ધિક્કાર છે તને ! તારાથી શશાકનો વધ પણ થયો નહિ ! આયસધની ઉત્તિ માટે એક સાધારણ બાલકની હત્યા પણ તારા હસ્તે થઇ નહિ ! વળા-ચાર્ય ! તારી કીર્તિપરનુ આ ઘોર કલક કદી પણ નષ્ટ થશે નહિ ! યુગપર યુગ વહી જશે, પરંતુ તારી આ કલક કહાણી બૌદ્ધ જનોમા ચિરકાલ ધોષ કરી રહેશે ! તે જ વખતે તે કેમ આપધાત કર્યો નહિ ? કયુ મુખ બતલાવવા તુ અહીં આવ્યો છુ ? ”

“ સ્થવીર ! તુ પણ વૃદ્ધ થયો છુ તુ કેઇ બાલક નથી ! સધની સેવામા તારા કાળાના ધોળા થઇ ગયા છે બીજા કયા નવીન ઉપાયથી હુ તને સમજાવુ ? જરા બરોબર નેત્ર ઉઘાડી જો, એટલે સર્વ જીવ ભાગ્યવ્યકથી બધાયલા છે એમ તને મહજ જણાશે ! નાના અજ્ઞાન બાલકો અને વૃદ્ધપણાને પ્રાપ્ત થયેલી સ્ત્રીઓ સિવાય આ યુગમા જ્યારે કોઈ ભાગ્યવ્યકને માનતુ નથી, ત્યારે અત્યાર સુધી ગણિત શેનુ ગણ્યા કરતો હતો ? હજી પણ શશાકની જન્મ-પત્રિકા લઈ તુ કેમ બેસી રહ્યો છુ ? બધુગુપ્ત, તે અને મે એકજ દિવસે પ્રવ્રજ્યા* લીધી છે, ઉભયે એકત્ર ગદીને જ સધની સેવા કરવા માડી છે, મુખમા, દુખમા, સપતિમા, વિપનીમા તારી સાથેને સાથે રહેલો તે મને આજસુધી જોયો છે, પણ તે તુ આજે જૂઠી ગયો છે કે શુ ? આજ સુધી તે કદીપણ જાણ્યું છે કે, હુ બાલકની ભીતિથી અને કંઈસ્વરથી થયેલી વિનવણીથી કે સ્ત્રીના અશ્રુજલથી ચળ્યો છુ ? બધુગુપ્ત, તુ મને નિર્બંક ફીટકાગ આપે છે ! હું નિશ્ચય-પૂર્વક જાણુ છુ કે, શશાક મારા હસ્તે મૃત્યુ પામે તેમ નથી સ્થવીર, શશાક હવે કેઇ બાલક નથી, તેણે તાડણની હદમા પગ મુક્યો છે તેના મુખપર રાજ્યોચ્ચિન ગભીરતા પ્રકટે છે હવે તે

ઓળખતો પણ નથી ! તે મગધનો મત્રાટ બનવાને મર્વ રીતે યોગ્ય છે સ્થવીર, તુ વ્યર્થ પ્રયત્ન કરે છે અગ, બગ કલિગ, ગૌડ અને મગધ દેશમાં એવા કોઈ પણ માણુમ નથી કે, જે શશાકની અપ્રતિ-હન ગતીને અવરોધી શકે । ”

આટલું કહી વૃદ્ધ વજ્રાચાર્ય નીચે બેઠો સ્થવીર તો તદ્દન નિ-સ્તબ્ધ બેસી જ રહ્યો હતો ધણીવાગ પછી તે બોલ્યો “ ત્યારે ગણિત ખોટું જ છે એમ તુ કહે છે ’ ’

“ ગણિત ખોટું થવું કદી પણ નભવિત નથી ! કનાચિત તારી ગણનામાં કંઈક ભૂલ થઈ હશે । ”

સ્થવીર ચિતાગ્રસ્ત થઈ બોલ્યો “ ઉભો રહે, વજ્રાચાર્ય ! હું પુનઃ એકવાર ગણિત જોઈ લઉં છું ”

એમ કહી મધસ્થવીરે ધીમે ધીમે બળતો દીપક મહજ મોટો કર્યો, અને તાડપત્ર, લેખિની અને તાણી લઈ તેણે ઝપાટામધ આ-કડા માડ્યા

આવી ગિચિતિમાં લગભગ અર્ધાંશિદ વટિડા ગઈ હતા, તેટલામાં મદિગના દ્વારપર આની ઝાંઝાએ માકળ વગાડી ધ્વની કર્યો

વજ્રાચાર્યે પુછ્યું “ કાણ છે ? ”

મહારની વ્યક્તિ બોલી “ હું શુદ્ધમિત્ર છું ”

“ કેમ, શું છે ? ”

“ ક્યોતિક* મધારામથી કંઈ મહત્વના સમાચાર લઈને એક ફત આવ્યો છે તેને અદર લઈ આવું કે ? ”

“ ના, તેને થોડો વખત ઉભો રહેવા કહે ”

કેટલીક વારે બધુચુપ્તે માયુ ઉચ્ચ કર્યું અને કહ્યું “ મારી ગણતરી બીજકલ ખોટી ન હતી આજે બે પ્રહર સુધી શશાકનો

* ક્યોતિક સંવારામ-પાટલીપુત્ર નગરમાંનો એક જુનો મહા એની સ્થાપના સમ્રાટ અશોકે કરી હતી

મૃત્યુયોગ હતો પરંતુ નક્ષત્ર પ્રતિદ્વલ હોવા છતાં સ્વતઃ સૂર્ય તેને મદદગાર હતો ”

વજ્રાચાર્યે કહ્યું “ ખગી વાન છે હું તે બૂલી જ ગયો હતો અમારો વાર્તાલાપ શરૂ થતાં પહેલાં એક નવીન વિધન એકાએક ઉપસ્થિત થયું હતું ”

“ ક્યુ ? ” બધુગુટે ઉત્કંઠાપૂર્વક પુછ્યું

“ તે વિધન રૂપ પ્રત્યક્ષ યશોધવલદેવ હતા ! ”

બધુગુટે ગભરાઈને જવાબ “ શું કહે છે ! ”

વજ્રાચાર્યે કહ્યું ‘ ચૂવરાજ ભટ્ટારકપાદીય મહાનાયક યશોધવલ દેવ ત્યાં આવ્યો હતો ! બન્ધુગુટે તે તેના પુત્રને પરલોકમાં પાઠવી દીધો છે, અને એટલામાં જ રોહિતાશ્વદુર્ગાધિપતિને બૂલી ગયો કે ! ”

બન્ધુગુટે નીચે ખેંચી ગયો હતો, પણ વજ્રાચાર્યનાં મુખના શબ્દ સાંભળતા તે હિમો થઈ ગયો ! કપિત સ્વરે તેણે પુછ્યું “ સત્ત્વેન ! મસ્કરી કરીશ નહિ સાચું કહે, યશોધવલ શું ખરેખર નગરમાં આવ્યો છે ? એ જો ખરૂં હશે તો અનર્થની અવધી રહેશે નહિ ! કેવળ મારાપર જ સંકટ છે એમ નથી, પણ સર્વ સંઘપર પ્રચડ સંકટ આવ્યું છે એમ જ સમજ ! વજ્રાચાર્ય, ખરૂં કહે, શું તે ખરેખર યશોધવલ જ હતો ? ”

વજ્રાચાર્યે કહ્યું “ શું તને એમ લાગે છે કે હું દસ વર્ષ જેટલા સમયમાં યશોધવલને બૂલી ગયો છું ? શાત થા, શાત થા કપોતિક સંધારામથી શા મમાચાર આવ્યા છે તે આપણે સાંભળી લઈએ શુદ્ધમિત્ર, દ્વંતને અદ્ભુત લાઇ આવ ”

થોડી વારમાં એક વૃદ્ધ ભિક્ષુને લઈ એક તરૂણ ભિક્ષુ મંદિરમાં આવ્યો તે બન્નેએ યથોચિત નમન કર્યા પછી વજ્રાચાર્યે પુછ્યું “ શી બાતમી છે ? ”

વૃદ્ધ ભિક્ષુએ કહ્યું “ મહારથવીરને એવી ચોક્કસ ખબર મળી કે, રોહિતાશ્વદુર્ગનો અધિપતિ મહાનાયક યશોધવલદેવ વીસ વર્ષે

પુન નગરમા આવ્યો છે અને તેથી તેમણે વિનતીપૂર્વક મત્રણા માટે સમેલન ભરવાની અનુમતિ ઇચ્છી છે ”

વજ્રચાર્યે કહ્યું “યશોધવલના નગરમા થયેલા આગમનના સમાચાર અમને મળ્યા છે કાલે સવારે જુના દુર્ગના શીખરપર સમેલન થશે પણ દુર્ગના શીખરપર સૂર્યકીરણ પડે તે પહેલા કામ આટોપી લેવું જોઈશે ।”

વજ્રચાર્યની આજ્ઞા સાલળી તે બન્ને લિશ્તુ પ્રણામ કરી ચાલ્યા ગયા બન્ધુગુપ્તે નિરાશયુક્ત સ્વરે કહ્યું “ત્યારે, ખરેખર યશોધવલ નગરમા આવી પહોંચ્યો છે ! શત્રુસેન ! હવે કોઇનું ધૈર્ય ટકી શકે તેમ નથી ! અત્યાર સુધી સુષ્પ રહેલો સિંહ નિદ્રામાંથી આજાગ્ય મરડી ઉભો થયો છે ! તેના પુત્રને મેજ માર્યો છે, તે વાત તેના કર્ણે પહોંચી હશે જ યશોધવલ ક્રુષ્ટ મારો જ નાશ કરીને અટકશે નહિ, —સર્વ બૌધ સધના મૃગ તે ઉખેડી નાખશે અને તેના રાષ્ટ્રરાષ્ટ્ર જેટલા કંટકા કર્યા સિવાય રહેશે નહિ ।”

ક્ષણવાર સ્તબ્ધ રહી વજ્રચાર્યે કહ્યું “હા, અનર્થ તો પાસે જ આવી ઉભો છે ।”

વજ્રચાર્ય તરફ તીવ્ર દૃષ્ટિથી જોઇ બન્ધુગુપ્તે કહ્યું “તુ મારે બોલવું સમજ્યો નથી એમ જણાય છે ઉભો રહે, ગણિત જોવા દે ।”

બીજો દીપક પ્રગટાવી બધુગુપ્ત તાડપત્રપર આકાશ મુકવા લાગ્યો કેટલીક ક્ષણ પછી એકાએક તેના ચહેરા મંદ પૂણી જેવો થઇ ગયો ! તાડપત્ર અને લેખિની દુઃ કેદી દષ્ટ તે ઉડી ઉભો થયો અને ક્રાંત્યા સ્વરે બોલ્યો “સત્ય, તદ્દન ખરૂં છે, વજ્રચાર્ય, તે મારો કાળ છે ! ગણિત કદી પણ જોડુ પડશે નહિ ! શત્રુસેન, મારૂં રક્ષણ કર, રક્ષણ કર ! યશોધવલનું વેર અતિ ભયંકર છે ।”

વજ્રચાર્યે હસીને કહ્યું “સ્થવીર ! નકામો શા માટે ગલરાય છે ? યશોધવલ હમણા જ કંઈ તને મારવા આવ્યો નથી ભાગ્ય ચક્રના અસ્તિત્વપર તું પોતે જ શંકા કરે છે ?”

બધુગુપ્ત ગળગળિત થઇ કહેવા લાગ્યો “ મિત્ર ! બન્ધુ ! શત્રુસેન !
ક્ષમા કરે મ્હા સમજ્યા વગર મેં તને ઝડુ સખ્દ કહ્યા છે, યશોધવલથી
હું અતિશય ડરે છું તેના નિ શસ્ત્ર અને હાથ પગમા શૃખલાયુક્ત
બનેના પુત્રને મેં કુત્રાની માફક રેસી કાઢ્યો છે, એ વાત તેના
બંધુવામા અચ્છા આવી હશે. યશોધવલ મને કદી પણ ક્ષમા
કરશે નહિ. ”

વજ્રચાર્યે હસીને કહ્યું “ બધુગુપ્ત, હજી પણ તું મરણથી
આટલો બધો ડરે છે. ”

“ વજ્રચાર્ય, તું ગાડો છે ! હું તને કેવી રીતે સમજાવું ? હજી હું
મરણ માટે તૈયાર નથી. હજી મારે કેટલાક કાર્યો કરવાના છે ”

“ બન્ધુગુપ્ત, શાન થા, શાત થા ! બચથી બાકુળ બની ડહાપણ,
ગુમાસીય તેથી તું મૃત્યુને અટકાવી શકીય કે ? સધસ્થવીર, તું
આર્યસંઘનો નેતા ખરો કે નહિ ? આવી રીતે બચથી અકળાવુ,
તાગ માટે શોભારપદ નથી ”

આટલા આશ્વાસનથી સ્થવીરનો બચ દૂર કેળી રીતે થાય ! તે
કપતો કપતો બોલ્યો “ વજ્રચાર્ય, મારે ગફલું કર, રક્ષણ કર !
મને કોઇપણ સ્થાને છુપાવી રાખ મને લાગે છે કે, આ મંદિરના
પ્રત્યેક સ્તંભની બાજુમા પુત્રહત્યાનું વેર-હાય, બચકર વેર લેવા
અધિકારમા તયવાર બેઝી એક એક યશોધવલ ઉભો છે ! ”

વજ્રચાર્યે સ્મિત કરી કહ્યું “ ચાલ, તને ગુપ્તશૃવનમા છુપાવી
રહે છું ”

બન્ધુગુપ્તે ચરચર હાંપતા કહ્યું “ ચાલ-ચાલ-ઝટ કર ! ”

વજ્રચાર્યે બન્ધુગુપ્તનું આસન ઉંચું કર્યું તે ઉચકતા જ તેની
નાચ એક ગુપ્તદ્વાર જાણવા લાગ્યું વજ્રચાર્યે તે તરત ઉઠાડ્યું,
અને હસ્તમા દીવો લઇ દાદરાવાટે તે નીચે ગયો. બન્ધુગુપ્ત બચથી
પાછળ જોતો જોતો તેની પાછળ ગયો મંદિરમા જ્યાં ત્યાં અધિકાર
પ્રમત્તી રહ્યો !

પ્રકરણ-૧૨ મું.

આચાર્યનો દિનમાદ.

સંધ્યા અમય થયો અને અધકાર જેમજેર પોતાની સત્તા પ્રમ-
રાવતો જતો હતો નેવા સમયે ઉપનગરના ગજમાર્ગપર એક તરૂણુ સ્ત્રી
નગર તરફ જતી હતી અધકાર પ્રસંગતો જતો હોવાથી તે ઉતાવળા
પધલા ભરતી હતી તે વખતે તે ગગ્તાપર કંઇ વસ્તી નહતી એમ
કહીશું તો ખોટું નથી કદી કદી એ ચાર મનુષ્યો ગગ્તે જતા હતા,
તેમને કેટલેએ દૂર મુકી દઇ તે સ્ત્રી આગળ ચાલી જતી
હતી । ક્રમેક્રમે અધકાર ધટ્ટ બન્યો અને મામેનો માર્ગ પશુ દેખાતો
બધ થયો ત્યારે પછી નિરૂપાય બની તે યુવતી ધીમે ધીમે ચાલવા લાગી

ચાલતા ચાલતા પાછળ કોઇનો પગરવ સભળાયો તે સભળા
તા જ તે અટકી । કેવો ચમત્કાત ! તે પગરવ પશુ બધ થયો ।
જ મતેમ જોઇ પુન તે તરૂણીએ આગળ ચાલવા માડ્યું કેટ
લીક વારે તેને એવું લાગવા માડ્યું કે, કોઇએ પુઠ પકડેલી જે,
કેટલાક અતરપર કે ઇ પાછળ પાછળ આવે છે । આ વિચારથી તે
મનની ખાત્રી કરવા એકદમ અટકી-તે અટકી તે સાથે જ પાદધ્વની-
પશુ લુપ્ત થયો

તે સ્ત્રી કંઇક વિચારમા પડી હોય એમ જણાયું જણવાગ પછી
થોડું ચાલવા જેવું કરી આમતેમ જોઇ તે તરત જ એક ઘરની આડે
લપાઇ ગઇ કેટલીકવારે તેને જણાયું કે પગથી માથા સુધી વસ્ત્રથી
આચ્છાદાયલી એક માનવમૂર્તિ ધીમે ધીમે તેજ રસ્તે જતી હતી ।
અધકારને લીધે તરૂણી તેનું મુખ જોઈ શકી નહિ તે મર્તિ આગળ
નીકળી ગયા પછી યુવતી ઘગ પાછળથી બહાર આવી તેની પાછળ
પાછળ જવા લાગી

વસ્ત્રોથી મર્વાગ આચ્છાદિત કરી જે વ્યક્તિ તરૂણીની પાછળ પડી હતી તે કેટલેક દૂર ગયા પછી પોતા પ્રત્યેજ બોલી “છટ, નહિ, આ રમ્તે તે ગયેલી જણાતી નથી હવે કંઈ ઉપાય નથી હવે પાછું ફરવું પડશે !”

તે વ્યક્તિની આ સ્વગતોક્તિ પેલી સ્ત્રીના સાબળવામા આવી. તરત જ તે બીજા એક ધગ્ની પાછળ અધકારમા લપાઇ રહી આગળની વ્યક્તિ પાછી ફરી, અને ધીમે ધીમે ચાલી પણ ગઇ તે ન્યારે અધકારમા લય પામી ગઇ, ત્યારે તરૂણી પુનઃ બહાર આવી પોતાના માર્ગે જવા લાગી પરંતુ સુમારે અર્ધી ધડી પછી પ્રથમની માફક જ પાછો પગરવ મલગાવે.

હવે તે સ્ત્રીને લય લાગવા માડ્યો રમ્તા પાસે નજીકમા જ એક વૃક્ષપક્તી હતી તેમા તે પેસી ગઇ થોડી જ વારમા પુનઃ તે વસ્ત્રોથી આચ્છાદાયલી વ્યક્તિ જણાવા લાગી તે મૂર્તિ પ્રથમની માફક જ આગળ ચાલી ગઇ, અને કેટલીક વારે પુનઃ તે પાછી ફરી પાછા ફરતા જે સ્થળે પેલી સ્ત્રી છુપાઇ રહી હતી ત્યાં આગળથી જતા જતા તે વ્યક્તિ અરૂપળે સ્વરે બોલી “જવા દો હવે ! આ વખતે તો તે જગ નાશી ગઇ ! તરૂણીએ મારા હાથમા ખગે તાલી આપી !”

તે મૂર્તિ થોડેક આગળ ગયા પછી યુવતી એકદમ બહાર આવી અને રસ્તા વચ્ચે ઉભી રહી અતિ મોટા અવાજે બૂમ પાડી બોલી “મહારાજ, અરે આચાર્ય મહારાજ ! એ બાણુ કયા જાવ છો ? આવો આ તરફ—”

તે વસ્ત્રાગ્રન પુરૂષ આશ્ચર્યથી સ્તબ્ધિત થઇ ન્યાનો ત્યાં ઉભો રહ્યો, અને ક્ષણવારે પાછો ફરી જોવા લાગ્યો ત્યારે તે તરૂણીએ મોટેથી હસીને કહ્યું ‘ અરે મહારાજ ! લય પામવાનું કંઈ કાગળુ નથી એતો હું આપની તરફા છું ! ”

તરત જ શરીરપરના વસ્ત્રો દૂર કરી તે પુરૂષ તરફા પાસે આવી

ઉભો રહ્યો, અને તેના ચહેરા તમ્મ દીકીટીકીને જોવા લાગ્યો. પછી ને જોખારો કઠી હસીને જોલ્યો “ અરે વાહ ! આતો તેજ ! રાકા જ નથી ! ખરેખર તરલા જ છે ! અરે, સુદરી, કૃપા કર-કૃપા કર ! ”

તરલા ગ્રિમત કરી જોલી “ આચાર્યરાજ, આવી અધારી રાત્રે તમે મારી પુઠે કેમ પડ્યા છો ? ”

દેશાનંદ જરા ગભરાઈને જોલ્યો “ ઉહુ, તેવું—નેમ કંઈ ન-નથી ! અતિશય ટાઢ—ટા—ઠડી પડવા લાગી ત્યારે કંઈ સંધડી બનડી મળે છે કે કેમ તે જોતો જોતો આ તમ્મ નીકળી આવ્યો ! ”

તરલાએ વિકટ હાસ્ય કરી કહ્યું “ ઉહુ” કહો છો ! આચાર્ય ! આવા લયકર ઉનાળામા તમને ઠડી કેમ લાગે છે ? વાહજી વાહ ! આચાર્ય ! કંઈ વા બા તો નથી આવ્યોને ? ”

દેશાનંદ તમ્મથી કંઈ ઉત્તર મળ્યો નહિ ! તરલાએ ફરી પુછ્યું - “ ઠીક, બીજી એક પુછુ છું” જો તમે મારી પુઠ પકડી ન હતી તો બધું અંગ ઢાકી દેવાનું શું કારણ હતું ? ”

“ અરે, આ રાત્રીનો સમય ! કાંઈ યોગબી જાય ત્યારે ? ”

તરલાએ હાસ્ય કરતા કહ્યું “ અરે બાપ ! સમજાય હવે ! મને લાગે છે કે, પ્રિયાને મળવા સ કેતિક સ્થળે જાય છે, એમ કહેવાને ? ”

દેશાનંદે ચુચવાતા ચુચવાતા કહ્યું “ જી, તરલા, એ શું બોલે છે ‘ અમે કાણ ? સ સારશ્રમનો ત્યાગ કરનાર લિશ્તુ ! અમેને શું પ્રિયા પ્રિયા હોય ખરી ? અને શું સ કેત કરી અમે તેને મળવા જઈએ ? વાહરે, વાહ ! ”

તરલા હસીને જોલી “ ઠીક, પણ આચાર્ય, આવો આપણે જગે પ્રકાશમા જઈએ ”

“ પ્રકાશની શી જરૂર છે ? આ સ્થળ શું ખગાય છે ? ”

“ પણ આવા સ્થળે જો લોકો આપણને એકત્ર જુએ તો જ્યાં ત્યાં આપણા નામની ખૂમ પડે અને નિદા ચાલે ! ”

દેશાનંદે માથું હલાવી કહ્યું “હા, તું કહે છે તે ખોટું નથી !”
 “ઠીક ત્યારે, હું જાઉં છું હમણાં ! તમે અહીં જ ઉભા રહેજો !”
 દેશાનંદે અકબાઈને બોલ્યો “એટલે ! આટલી જ વારમા તું જાઉંશ ?”

“એટલે ? હવે હું નગમ્મા જમ્યા હું અહીં શા માટે રહું ?
 મને જવાને પણ ક્ષણ મોડું થયું છે ”

“ નહિ તરલા, નહિ ! એટલી વારમા તું ના જા ! થોડીવાર
 તે અહીં ઉભી રહે મારા પ્રાણની તૃપ્તિ થાય ત્યાં સુધી એક વ-
 ખને હું તને બરાબર નીરખી લઉં છું તરલા, કેવળ તારા માટે જ
 હું બે ગાંઠથી કુત્રાની માફક દોડી આવ્યો છું ”

તરલાએ રિમત કરી કહ્યું “આચાર્ય ! હમણાં જ આપ
 હેતા હાને કે હું સધડી શોધવા આવ્યો છું !”

“હા ! એ તને બોલવાનું મળ્યું ખરું !”

“ત્યારે ખરી વાત શી ?”

“મારું મગજ જ ઠેકાણે નથી !”

“એમ ! કોને લીધે આપની એવી સ્થિતિ થઈ છે તેવો કહો !”

“તારા—”

તરલા સહજ ફરફટાટ કરતી બોલી “અરે બાપ ! વૃદ્ધાપકાળે
 પ્રેમરસ ઠીક ઉભરાયલો જણાય છે !”

દેશાનંદ તરત જ તીવ્ર અવાજે બોલી ઉઠ્યો “હૈ, હૈ,
 નરલા, એવું ગમે તેવું બોલીશ નહિ મને લાગતું હતું કે, તારી
 પ્રેમગમની સોળે કળા પૂર્ણ થઈ છે !”

“આટલા બધા ચીકવટો કેમ, આચાર્ય ! હું પુછું છું કે,
 એવું થયું છે શું ?”

કંઈ નહિ ! એક અરસિક જેવું બોલવા માડીશ—”

“એવું હું શું બોલી ?”

“હું તેના ઉચ્ચાર પણ નહિ કરું ।”

“આપને મેં જુદું કહ્યું એજ કે ?”

“જુદું-પુનઃ જુદું ! જા, નગર તરફ ચાલતી થા—મારા-નહિ, હવે એ પ્રેમની વાત જ ન જોઈએ ? હું પણ સધારામમા જાઉં છું”

“આચાર્ય, એમ નિર્ઘર્ષક ગુ કરવા ખીજવાવ છે ? આપના જેવા મર્વણ પ્રેમી વીરે આવી રીતે જેવી તેવી વાતોમા ચીડાવું તે સાફ દેખાય કે ।”

દેશાનંદ સતુષ્ટ સ્વરે બોલ્યો “હા, તરલા, હવે તું પ્રેમમના ખરી ખૂબી સમજી ! તારાવ્યાવચ્ચાનો જે પ્રેમ હાય છે તે ખરો પ્રેમ નથી તે તો માત્ર પ્રેમની છાયા છે ! વય વધ્યા મિવાય માણસને પ્રેમનું મર્મ બીજકુલ મગ્નતુ નથી દાખલા તર્કિકે—”

તરલાએ તેને અટકાવી કહ્યું “ફધને બાળા બાળાને ખીર કરવામા આવે છે તો તે દૂધ કરતા કેરી સગમ લાગે છે ?”

દેશાનંદે મગ્ન હવાવી કહ્યું ‘બમ, બમ, બમ ! હવ તું તંન ખડ બોલી છે, તરલા ! અહા ! જાણે કે મારા હૃદયની વાત જ તે બહાર ખેચી કાઢી હોય નહિ ! તરલા, શું કહું તને ! નિર્ઘર્ષક જ હું તને જોઈને પાગલ બન્યો છું ! બેહોશ બન્યો-પ્રેમથી તંન જાન ભૂલ્યો !”

તરલાને હવે સ્પષ્ટ સમજના લાગ્યું કે, આચાર્યની પ્રેમ સમાધી ધીમે ધીમે બલવત્તર થતી જાય છે—તેના પ્રેમના ધસી જતા પ્રવાહને હવે બાધ નાખવાની આવશ્યકતા છે, એમ વિચાર કરી ત બોલી “આચાર્ય ! આપ આ શું કરો છો ? શું બોલો છો ? હું એક સાધારણ સ્ત્રી-સુદ્ર દાસી, આપ મને આમ કેમ કહી શકો ? આપ તો મહાન પૂજ્ય આચાર્યપાદ બિહુ ! ભગવાન બુદ્ધની સેવા માટે આપે જીવન અર્પ્યું છે આપના મુખે આવી દુર્ગંધીમય વાતો શોભે નહિ !

દેશાનંદ નેત્ર વીંચી બોલ્યો “તરલા, પ્રેમથી હું વાચલ થયો છું ! તું ગમે તે હોઈશ, પણ મેં મારૂં જીવન તારા ચરણમા સમર્પ્યું છે તું જો તેનો ખીકાર નહિ કરે તો આ તુચ્છ પ્રાણુ હું આ જગતમાથી નષ્ટ કરીશ !”

તરલા મનમાને મનમા હસવા લાગી તેને લાગ્યું કે આ પ્રાણીમા ગંગના સર્વ લક્ષણુ ધીમે ધીમે સંપન્ન થવા લાગ્યા છે તરલા સ્તબ્ધ છે બોલતી નથી, એમ જોઈ ભૂમિપગ પડી દેશાનંદે એકદમ તેના પગ પડ્યા અને વિકાગવશ થઈ કહ્યું “કહે તરલા ! કહે—મને સ્પર્શ કરી શપથ લઈ રહે—”

તરલાએ કહ્યું “આચાર્ય, આપ આ શું કોણ છો ? કના છો તું ? છોડો—છોડો—મારા પગ છોડો ! આનો ખૂલો ગળમાર્ગ છે ” એમ કહી તેણે પોતાના પગ તેના હાથમાથી મુક્ત કરાવી લીધા

દેશાનંદ વચ્ચરની ધૂળ ઊગાડતો બોલ્યો “ત્યાગે લે શપથ લે—”
‘શાના ગપથ લઉં’”

‘ગપથ લઇને રહે કે, તમને હું દૂર કરીશ નહિ !”

‘આચાર્ય, આપ જે વાન રહો છો તે અતિ મહત્વની છે એકદમ હું કેવી રીતે ઉત્તર આપું ? આ તસતમતા તારણ્ય, અને ગમભૂય વસતકાલનો તમે વિચાર કરી શકતા નથી આવી ચિંતિમા હું દોષની સાથે પ્રતિજ્ઞાથી કેવી રીતે બધાઉ ”

દેશાનંદને લાગ્યું કે, સ્ત્રીઓ એ રીજ હડામહી હોય છે ! હવે જ વધારે એ ચતાણુ કરીશ તો બધું તૂટી જશે ! જરા વખત લઈ એ વિચાર કરશે તેમા શું બગડી જવાનું છે ? જઈ જઈને ક્યા જગે ? નાશી તો નથી જવાની ! જીનાન્નંદની પાસ તો આવશે જ !

આ બાબુ તરલા પોતામત્યેજ વિગાર કરતી હતી “અસહાયના સદાય ભગવાન ! સનાથના બેની ! વસુચિત્રને તો હું મગરરતાપૂર્વકે કહી આવી છું કે, તમને મુક્ત કરે તો જ મારું નામ તરલા !

પણ કયા માર્ગે તેમને મુક્ત કરવા તે મને સુઝતું ન હતું તે—નિગ-
મ્રિતાના આશ્રયે મને આ તદ્દન યોગ્ય માર્ગ બતલાવ્યો છે આ
ડોસલા માકડાની મદદથી હું વસુભિત્રને ડોચવી શકીશ, એને થોડો
વખત ખેલવીશ તો મારો હેતુ જરૂર પુરો થશે એની મદદથી હું
મધારામમા સરળતાથી જીતી શકીશ ત્યાગપદ્ધતિ એને લાલચ બતાવી
કઈ પણ યુક્તિથી વસુભિત્રને કાગઝદમાથી ખસેડીશ ।”

તરલાને સ્તબ્ધ નોંધ દેશાન દે પુઠવું “ શેનો વિચાર ચાલે છે
નગલા ? ”

“ આપ શેનો વિચાર કરો છો । ”

“ તારા વિષે—”

“ મારો પણ તે જ વિચાર ચાલતો હતો ”

દેશાન દે તરલાનો હાથ સળગડ પકડ્યો અને ઉત્ક્રાંતિ કર્યું.

“ સાચું, તરલા, સાચું કહે છે તું । કહે-કહે એક વખત ।
મારા કાનને પવિત્ર કર । ”

“ આચાર્ય । આ શું કરો છો । મારો હાથ છોડો । કોઈ
અહીં આવી પહોંચશે તો ? ”

દેશાન દે નિરાશ થઈ તરલાનો હાથ છોડ્યો, અને કહ્યું “ ત્યાગે
તું મને ક્યારે ઉત્તર આપીશ ? ”

“ કાલે ”

“ જરૂર ? ”

“ જરૂર. ”

“ ચાલ ત્યારે, તને ઘેર પહોંચ્યાડી હું પાછો જઈશ ”

“ આજીવ ચાલ ત્યારે । ”

દેશાન દે આજીવ ચાલવા લાગ્યો થોડી જ વારમા દૂર નગરના
દીપકોનો પ્રકાશ જણાવા લાગ્યો નગરમા પહોંચ્યા પછી સવ
ચિંતા છોડી દઈ જેવી તે ઘર આમ આવી કે તરત જ તેને

ડોસાને યુક્તિથી ગળ આપવાની જરૂર જણાઇ કારણ કે, તે જો તેના ધણીનું ધર જીએ તો કદાચિત હેતુ સિદ્ધ થવો અશક્ય થઇ પડે !

કેટલેક દૂર જઇ તરલા બોલી “ આચાર્ય, હવે આપ આવશે નહિ-પાછા જાવ મારો પતિ જો આપના જેવા યુવાન પુરૂષ સાથે મને એકલી જીએ તો કેવો અનર્થ થાય તે હું કહી શકતી નથી ! ”

તરલા પોતાને યુવક જ સમજે છે એ કદપનાથી દેશાનંદના આનંદની સીમા રહી નાહ ! તેને પોતાના આનંદમા તલ્લીન જોઈ તરલા અદ્વય થઇ ગઇ ! પુષ્કળ શોધ કરવા છતાં પણ દેશાનંદ તેને જોઈ શક્યો નહિ !

પ્રકરણ ૧૩ મું.

દરબાર

સમય મધ્યાહ્નનો હતો સમ્રાટનો દરબાર ભરાયો હતો, સમ્રાટ મહાસેનગુપ્ત મલાગૃહમા સિંહાસનપર બેઠા હતા, નાગરિકો પોતાની હકીકત રાજને કહેતા હતા. તે વિસ્તીર્ણ સભાગૃહમા ચોતરફ મુખ્ય મુખ્ય અધીકારીઓ અને અમાત્યો પોતપોતાના સ્થાનપર બેઠા હતા નાગરિકોમાના મુખ્ય મુખ્ય ગૃહસ્થો અને જમીનદારો તેમની પાછળ બેઠેલા હોઇ, સર્વની પાછળ નગરવાસીઓ ઠેકાણે ઠેકાણે એકત્ર થઇ બેઠા હતા

સમ્રાટના મુખપર પ્રસન્નતાનું દર્શન થતું ન હતું મહાસેનગુપ્ત સ્વભાવત ચિંતાશીલ હતા ઠાણેધરના ગળની મુલાકાત થઇ ત્યાંથી તો તેમના અહેરાપર ચિંતાએ પોતાનો પ્રભાવ વિશેષ જ વધાર્યો હતો સિંહાસનની જમણી બાજુએ વેદીની નીચે ગુપ્તસામ્રાજ્યના મુખ્ય પ્રધાન ક્ષીરકશમો દર્ભાસનપર બેઠા હતા તેમની પાછળ મહાધર્મા-

અક્ષ- નારાયણશર્મા એક આસનપર બેસે હતા તે બન્નેની પાછળ મહાદેવનાયક+ રવિગુપ્ત, મહાબલ્લાધ્યક્ષ+ હરિગુપ્ત, દરિઆઇ સૈન્યના મુખ્ય અધિકારી મહાનાયક રામગુપ્ત વગેરે સામ્રાજ્યના મુખ્ય મુખ્ય અધિકારીઓ બેસે હતા એ સર્વ અધિકારી વયોવૃદ્ધ બનેલા હતા ગળની મેવામા તેમના વાળ કાળાના ધોળા બન્યા હતા એ સર્વ મંત્રાટના કુટુંબના જ હતા સિંહાસનની બીજી બાજુએ રાજના યુવાન કામદારો બેસે હતા ઉપરની અગાસીપર અભિજીત- સપ્રદાયના મંત્રણા સુખાસનો ખાલી હતા તેમજ ઉભવના પ્રસંગ સિવાય એ મડળ રાજસભામા કવચિત આવતુ હતુ

સભામડપના ચારે દરવાજામા સેનાનાયકો પહેરાનુ કામ કરતા હિલા હતા એટલામા યુવરાજ શશાંકના ખભાપર હાથ મુકી ઉઠે અને મળજૂત એવો યુદ્ધવેષધારી કોઈ વૃદ્ધ પુરૂષને નદી તીર તરફથી સભાગૃહ તરફ આવતા ઉત્તર દરવાજાના પ્રતીહારે જોયો તે વૃદ્ધ પુરૂષે પોતાના જમણા હસ્તથી એક આ' નવ વર્ષની બાલિકાને હસ્ત પકડેલો હતો અને તેની પાછળ પાછળ એક તરૂણ પુરૂષ આવતો હતો આ દેખાવ જોઈ પ્રતીહાર આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો હા, ખરે-ખર ! તે દેખાવ આશ્ચર્ય પમાડે તેવો જ હતો ! કાગળુ, નગરના સામાન્ય જનોને, નદી તરફના ગરે ગળબૂવનમા આવવાની મંમતિ ન હતી ! રાજના ઉચ્ચ પદવીદારો અને સમ્રાટના કુટુંબી-જનો સિવાય કોઈ પણ ગંગાદારમાથી અદર આવી શકેતુ ન હતુ અને ગંગાદારમાથી જેમને આવવાનો અધિકાર હતો તેઓ કદીપણ એકલા કે પગે ચાલી આવતા ન હતા તેઓ કાંઠાકાંઠી હાથી કે ઘોડા અગર તો પાલખીમા બેસી આવતા અને તેમની સાથે અમરક્ષકો

૧ મુખ્ય ન્યાયાધીશ (Chief Justice) + વડો દેડ વિધાયક (Chief Magistrate) × વડોસેનાપતિ - ઉચ્ચ અને પ્રાચીન .
 ક્ષત્રિય સરદાર-અમીર ઉમરાવ (Nobles,)

પણ રહેતા હતા પરંતુ તેઓ પૈકી કોઈને પણ પ્રેમથી કે વાત્સલ્યભાવથી યુવગજ શશાન્કને સ્પર્ષ કરના કોઈએ જોયો ન હતો.

મહાનૃપમા આવી આવતા તે જુદા પુરૂષ કાંઈ જોતો હતો અને શશાન્ક તે મન એકાગ્ર ચિત્તે માલગતો હતો. પ્રતીહારરક્ષી અને તેના નાયક અત્યંત આશ્ચર્યચકિત થઈ તેમના તરફ જોતા હતા તે તેમના લક્ષમાં પણ ન હતું.

તે જુદા વીગ ડહોતો હતો. ‘યુવગજ, ઇમરૂપથી પાંચે આવ્યો ત્યારે હું આજ રસ્તે ગજભૂવનમાં આવ્યો હતો હાથે હાથે તે દિવસો તો કયાગનાએ વી ગયા છે. અશ્વિતનર્મણે શૃંગધાન કરી મેં બાધી આપ્યો હતો તે બાઈ પાટાપુત્રના નાગગિરિએ મહાન ઉત્સાહ અને ગર્વથી જ્યંધ્વની કર્યા હતા તમારા પિતા યુદ્ધમાં ધાવન થવાની ખાલખીમાં ખેસી આવ્યા હતા યુવગજ, તે વખતે તમારો જન્મ પણ નહોતો તે વખતે હું ખરેખર, મહાનાયક હતો તે વખતે હું મુઠી વર્જીના દાણા માટે રોહિતાશ્વના ગામડાઓમાં લિક્ષા માગતો ન હતો.’”

જોનતા જોનતા જુદો કંઈ રૂંધાઈ ગયો શશાન્કના નીલ વર્ણ નેત્રો પણ પાણીથી ભરાઈ આવ્યા.

ધીમે ધીમે આ મહા સલામડપના તોગણ આગળ આવી ખડોચ્ચુ પ્રતીહારરક્ષી સેનાના નાયકે યુવગજને નમન કરીને અત્યંત નમ્રતાથી તેમની સાથેના દુધ વિષે હાંડત પુછી

જુદે ખિન્ન હાથ કરી કહ્યું “મારું નામ યશોધવલ છે હું યુવરાજ ભટ્ટારકપાદીય મરાનાયક છું.”

જુદના મુખથી આ શબ્દો સંભળાતા જ પ્રતીહારરક્ષી સેનાનાયક

* કામરૂપનો ગામ ધનપુત્રના તટપર મહાસેનશુભે તેનો પરા-ભવ કર્યો હતા. ભાગ્યવમાનો પિતા

ભય અને વિસ્મયથી બે ડગ પાછો હસ્યો । રસ્તામાં જતા જતા ભયકંઠ વિષમય સર્પ દૃષ્ટિએ પડના જ અવાસીની જેવી વિવક્ષણુ સ્થિતિ થાય છે, તેવી જ આ વખતે તેની અવસ્થા થઈ । તેની આ સ્થિતિ જોઈ યશોધવલક્ષ્મી પુનઃ કોકકુ હાન્ય કર્યું

એટલામાં પ્રતીહારગ્ધરી મેનાના એક વૃદ્ધ મૈનિક આગળ આવી યશોધવલક્ષ્મી તરફ બગમગ નજી કરી, પછી તેણે પોતાના તત્ત્વવાગ્દન કરી પોતાના કપાળે લગાડી ઉચ્ચ સ્વરે કહ્યું “ મહાનાયકનો જય ! મહાનાયકનો જય ! માત્રવા અને કામરૂપ દેગમાં હું મહાનાયકના હાથ નાચે ગહી વડ્યો છું ।

તેનો આ જયધ્વની માબળાં ઉત્તર તોગણુદ્વાર પામેના મર્દ મૈનિકાએ પ્રયત્ન જયપ્રોષ કર્યો યશોધવલે આગળ આવી તે વૃદ્ધ મૈનિકને વદ્ધ આલિંગન આપ્યું તે માથે જ પુનઃ એક મહાન જયધ્વની થયો । ચૂવરાજ અને યશોધવલે તોરણમાથી સલામરૂપમાં પ્રવેશ કર્યો પ્રતીહારગ્ધરી મેનાના નાયક તો તદ્દન અનલિત થઈ જવાને ત્યાં જડવત બની ગયા

સલામરૂપના તોગણુ આગળ બે ડગ ઉભા હતા નમણે ચૂવરાજને જોતા જ નમન કરી માથેના મુદ્ધવીંગ વિષ પૂગા કરી ક્ષણવાર પછી તેમનો એક જણુ મલામરૂપના મધ્ય ભાગે ઉભો ગહી ઉચ્ચસ્વરે બોલ્યો “ પરમેશ્વર પરમવાણુવ ચૂવરાજ ભદ્રાગ્રહ મહાકુમાર રાસાદ નમસ્કૃતદેવ ઉત્તર તોગણુમાં ઉભેલા

પ્રોત્પન્ન પરમેશ્વર પરમવાણુવ વગેરે પદ્ધતિમાં ગાજ અને ચૂવરાજને લગાડાય છે ચૂવરાજ ભદ્રારક અને મહાકુમાર એ મોટા ગર્ભપુત્ર (Heir Apparent or Crown Prince) ની પદ્ધતિ હતી રાજ કે ગમ્મટને પરમભદ્રારક મહાગાજવિગજ એવી પદ્ધતિ હતી (Admiral)

હોઇ, તેમની માથે રોહિતાશ્વના મહાનાયક યુવરાજ લટારકપાદીય યશોધવલદેવ સમ્રાટના દર્શન માટે પધારેલા છે ”

સમ્રાટ મહાસેનગુપ્ત સિંહાસનપર દિયિન આડા પડી એક નાગરિકની કથા માલળી રહ્યા હતા મિહામનની વેદી નીચે એક કારકુન ઉભો ગહી સમ્રાટની આજ્ઞા લાખી લેતો હતો યશોધવલદેવનું નામ સંભળાતા જ મમ્રાટ ચમકીને બેઠા થયા અને તેમની એ સ્થિતિ જોઇ કારકુન ગભરાઇ ગયો તેના હાથમાંથી કલમ, ખડીઓ અને તાડપત્ર નીચે પડ્યા । મહાધર્માધ્યક્ષ નાગયણુવર્માની બ્રમરો વાકી થઇ બિચાગ કારકુને પડતા પડતા એક આમન પકડી લીધું તેથી તે જેમ તેમ બચી ગયો ।

સમ્રાટે દડધરને મોટેથી પુછ્યું “ શું બોલ્યો ? ”

“ પરમેશ્વર પગમ વૈષ્ણવ— ”

“ તે મે માલળ્યુ પણ્ય યુવરાજ સાચે કાણુ આવ્યુ છે ? ”

“ રોહિતાશ્વના મહાનાયક યુવરાજ લટારકપાદીય યશોધવલદેવ— ”

“ કાણુ યશોધવલદેવ ? ”

દડધરે માથું હલાવી હકાર સૂચવ્યો મહામત્રીએ હૃષીકેશરામીને પુછ્યું “ મહાધર્માધ્યક્ષ કાણુ આવ્યુ છે ? મમ્રાટ આમ એડાએક કેમ ચમક્યા ? ”

નાગયણુવર્મા માથું ઉચું કરી સર્વ વાત સાંભળી ગયા હતા તેમણે મહામત્રીનો પ્રશ્ન સાંભળ્યો જ નહિ મમ્રાટે કહ્યું ‘ છદ્ ’ એ વાન બનવી શક્ય જ નથી રોહિતાશ્વના યશોધવલદેવે કયાગથીએ હમેશને માટે વિશ્રાંતિ મેળવી છે ’ રામગુપ્ત, તમે જોઇ આવ્યા નો । જરૂર કોઇ વેપધારી રોહિતાશ્વ પચાવી પડ્યો હોય તેમ લાગે છે । ’

રામગુપ્ત આમનપગથી ઉડી તોગણુ તરફ જવા લાગ્યા દડધર પણુ તેમની પાછળ પાગ્ગા જવા લાગ્યા તેમને કઇ વિશેષ દૂર જતું પડ્યું નહિ યુગળજના ખમાપર હસ્ત મુને વદ્ધ યશોધવલ

ધીમે ધીમે તે તરફ જ આવતા હતા તેમને જોઈ રામગુપ્ત સ્થિર ઉભા રહ્યા કેવળ એક ક્ષણ જ । સાત્રાજ્યના નૌકાધ્યક્ષ મહાનાયક રામગુપ્ત હિનદિન વૃદ્ધના ચરણમા ઢળી પડ્યા એ જોઈ અભણ્યા નાગરિકોએ પણ ઉચ્ચસ્વરે જયકારનો પ્રયત્ન ધોષ કર્યો । ૬૩૬રો તેમને શાત રાખી રાક્યા નહિ મત્રાટને ઉભા થયેલા જોઈ મર્વ દરબાર ઉભો થઈ ગયો ત્યા જો તરૂણ રાજપુરુષ હતા તેમને એક વિલક્ષણ દેખાવ જણાયો । એક ઉંચો મજબૂત બાધાનો વૃદ્ધ પુરુષ યુવગજ શશાકના ખભાપર હાથ મુકી ધીમે ધીમે આવતો હોય નૌકાધ્યક્ષ રામગુપ્ત એક સામાન્ય સેવક પ્રમાણે તેમની પાછળ પાછળ આવે છે । આ જોઈ તેમના આશ્ચર્યની સીમા રહી નહિ ।

હૃષીકેશશર્માને ચાલતો પ્રકાર બીલકુન નહિ સમજવાથી તે તદ્દન ત્રાસી ગયા હતા । વૃદ્ધને જોઈ કપિત પાથે તે વેદી આગળ આગ્યા, અને પલંગવાગમા એકદમ બૂમ પાડી ઉઠ્યા “ કાણુ કહે છે કે યશોધવલ મૃત્યુ પામ્યા છે । ”

યશોધવલ નીચા વળી તેમને પ્રણામ કરવા જતા હતા પણ તેમને એકદમ અટકાવી હૃષીકેશે અપૂર્વ વેગથી વટ આલિંગન કર્યું તે જોઈ નાગરિકોએ પુનઃ જયધ્વની ડ્યો

સર્વ આશ્ચર્યથી દિગ્મુઢ બની ગયા કપિતપાથે મત્રાટ મહાસેનગુપ્ત વેદી નીચે ઉતરવા લાગ્યા પિતાજી દષ્ટિએ પડતા જ યુવરાજે પ્રણામ કર્યા પણ સત્રાટનું લક્ષ તે તરફ ન હતું । છત્ર અને ચામર ધગનારા સેવકો પણ સત્રાટની પાછળ પાછળ વેદીપરથી નીચે ઉતરતા હતા, પરંતુ મહાબાધ્યક્ષ હરિગુપ્તે તેમને મ કેત દરી અટકાવ્યા.

સત્રાટને જોતા જ હૃષીકેશ અને રામગુપ્ત તરત જ એક બાજુએ ખસ્યા યશોધવલ મ્યાનમાથી તલવાગ બહાર કાઢતા હતા, તેટલામા સત્રાટ ત્વગપૂર્વક જઈ તમને બેઠી પડ્યા આ વિલક્ષણ

દૃશ્ય જોઇ રાજ્યાધિકારી સભામં અને નાગરિકાએ આનંદથી બેહોષ
મની જઇ જયધ્વની કર્યો

યશોધવલ તરફ જોતા જોતા થડકેતે સ્વરે સમ્રાટે પુછ્યુ “ તમે
ખરેખત યશોધવલ જ છોને ? ”

યશોધવલ ત્રિચ અશ્રુ ગાળી ગહા હતા, તે પ્રમાણે હૃષીકેશશર્મા
અને રામગુપ્તના નેત્રોમાંથી પણ આનંદાશ્રુ નીકળી રહ્યા હતા હરિગુપ્ત
સમ્રાટની પાછળ આવી ઉભા હતા યુવરાજ શશાક દૂર ઉભો રહી
સ્થિરદૃષ્ટિથી આ ક્ષણ રસાત્મક અભિનવ દૃશ્ય જોઈ રહ્યો હતો.

સમ્રાટ મહાસેનગુપ્ત યશોધવલદેવને લઇ ધીમે ધીમે વેદી તરફ
ગયા યુવરાજ, હૃષીકેશશર્મા, રામગુપ્ત, નારાયણશર્મા વિગેરે મુખ્ય
મુખ્ય રાજ્યાધિકારીઓ તે બન્નેની પાછળ ચાલવા લાગ્યા સમ્રાટે
ન્યારે વેદીની પગથીપર પગ મુક્યો ત્યારે યશોધવલદેવે અટકી કહ્યું
‘ મહારાજાધિરાજ, સિંહાસનપર ત્રિચિત થાવ ! મને મારો ધર્મ
બજાવવાની તક આપો ! ’

યશોધવલને પોતાની સાથે વેદી પર બેસાડવા સમ્રાટે પુછ્કળ
પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ તે તેમના કથનને આધીન થયા નહિ ! સમ્રાટે
સિંહાસનપર સ્થાન લીધા પછી યુવરાજનો હસ્ત પકડી યશોધવલે
તેને વેદીપર ચઢાવ્યો યુવરાજ પણ સિંહાસનપર બેઠો પછી યશો
ધવલે વેદીની સામે ઉભા રહી મ્યાનમાંથી તલવાર બહાર કાઢી કપાળે
લગાડી સમ્રાટના ચરણમા મુકી તે સાથેજ સભામા જયજયકારની
એક ગર્જના થઇ ! સમ્રાટે તલવાર લઈ પોતાના કપોલપ્રદેશનો સ્પર્શ
કરાવી તે યશોધવલને પાછી આપી

ત્યાર પછી હાથમા તલવાર લઇ યશોધવલે યુવરાજને ઉદ્દેશી
કહ્યું “ મહાકુમાર ! આ યશોધવલ આ પૂર્વે ન્યારે સમ્રાટના દર્શન
મટિ આવ્યો હતો, ત્યારે આ સિંહાસન શૂન્ય હતું આજે કેટલાએ

વર્ષથી મે મહાકુમારને અભિવાદન આપ્યું નથી આપના પિતાની ખાત્યવસ્થામા જ્યારે તે મહાકુમાર હતા ત્યારે એક વખત યુવરાજનું સિંહામન શોભી રહેલું મે જોયું હતું યુવરાજ, આશા છે કે, આ વૃદ્ધ સેવકના પ્રણામનો સ્વીકાર કરશે ”

એમ કહી યશોધવલે પોતાની તલવાગ મસ્તકે લગાડી યુવરાજના પગ આગળ મુકી યુવગજે તે તલવાર લઇ સિંહાસનપરથી વેદી નીચે ઉતરી યશોધવલને નમ્રતાયુક્ત પ્રણામ કર્યા

તેજ વખતે હજારો મુખમાથી પ્રચંડ જ્યધ્વની થયો સમ્રાટના ચિતાપૂર્ણ મુખમંડલપગ પ્રગ્લ્હતા પ્રકટી નીકળી મસ્તક નમાવી તેમણે પણ ધન્ય ધન્ય એવા ઉદ્ગાગ કાઢ્યા વૃદ્ધ યશોધવલે યુવરાજને ઉચકી લઇ પુન પુન તેના મસ્તકે સુખન કરી સિંહાસનપર સ્થિત કર્યો

ત્યાર પછી કેટલીકવારે સિંહાસન આગળ ઉભા રહી યશોધવલ કહેવા લાગ્યા “ મહારાજાધિરાજ ! પુષ્કળ વર્ષે મારા પરમપૂજ્ય સમ્રાટ પામે હુકમ આવ્યો છું તે હવે આપને કહીશ મેધનાદ* ના પેલી તરફના તટપર મારા કીર્તિધવલે સામ્રાજ્યના કાર્ય માટે પોતાનો પ્રાણ અર્પણ કર્યો છે તે આપ જાણો જ છો તેની બાલિકાનું પાલન કરવાનું હવે મારામા મામત્થ્ય ગ્રહ્યું નથી જે હસ્તમા સામ્રાજ્યનો ગરૂડ-ધ્વજ* ધારણ કરી હું વિજય યાત્રામા નેતા બનતો હતો, જે હસ્ત સદા-સર્વદા અસિંહ સમ્રાટની સેવામા પ્રોત્સાહી રહેતો હતો, તેજ હાથ રોહિતાસજ્વદુર્ગના પર્વતપર રહેતા પ્રજાજનો પાસેથી શિક્ષા ગ્રહણ કરે તે સર્વથા અશક્ય છે એકાદ નવીન ધધાનું શિક્ષણ મેળવવા જેટલું હવે મારૂં વય નથી મારા કીર્તિધવલે સમ્રાટની સેવામા પોતાનો દેહ અર્પણ કર્યો છે, જે સમ્રાટ તેના પાલનપોષણની વ્યવસ્થા કરશે

*મેધનાદ—હાલનું મેધના

×ગરૂડધ્વજ—ગુપ્ત સમ્રાટનો વાવટો

તો આ દેહ યશોધવય નિશ્ચિન્ત થશે સામ્રાજ્યને હજી પણ તલ્લવારની આવશ્યકતા છે, આ જ્ઞાન આહુમા શક્તિ છે, તલ્લવાર પકડવાની યોગ્યતા છે એટલે તેને બે કાળીયા જેટલા અમની હરકત નહિ પડે હું દેહ હજીના માસપર રહીને પણ આયુષ્યક્રમણ મહેલાધથી કરી શકીશ પરંતુ મહાગજ ! કીર્તિધવલની આ કન્યા કામલ છે, તેને હરણાદિનુ મામ પ્રિય નથી—તેના ગળામા તે ઉતરતુ જ નથી તેના માટે મેં ધર્જિના ત્રાગ કણની લિક્ષા પણ માગી. વિશેષ શુ કહું ! વરમા અમનો એક કણ પણ નહિ રહેવાથી મારી મત પત્નીના મનવવય પણ મેં વચરા કાઢ્યા હતા પરંતુ માગ જીના મેવંતને એ વાતની ખબર પડવાથી તેમણે લિક્ષા વૃત્તિનુ અવલબન કરી પૈસો એકત્ર કર્યો તે જ પૈમાથી માગી પત્નીના કંકણ છોડાવી હું પાટલી પુત્રમા આવ્યો છું મહારાજાધિગજ, મારી લતિકા ગજબૂવનમા દાસીની માફક રહેશે, પ્રતિદિન તેને સવાર સાજ પેટ પુરતુ અન્ન મળશે તો બસ થશે ! માત્ર તેને માસ ઉપયોગનુ નથી યશોધવલથી હવે લિક્ષા માગી શકાય તેમ નથી માલવાની સપત્તિ ગદ્ય, બગ ગયો, આ નિપુત્રીક ડાસાના અગનુ હવે કાઢ એવું માણુમ રહ્યું નથી કે, જે પર્વત નિવાસી બ્રજ પાસેથી રાજપદ* એકત્ર કરી લાવે અગતો જગલી લેકિાને અટકાવી શકે સમ્રાટ ! ધવલવશનો અત આવ્યો છે તે હુપ્ત થઈ ગયો છે ! ખરેખર યશોધવલ જીવતા છતાં મૃત્યુ પામ્યો છે ! રોહિતાશ્વદુર્ગ શૂન્ય થયો છે હું યશોધવલનુ જૂત છું, એક મુઠી અન્ન માટે વાસનામય ખની પૃથ્વીપર દિવસો નિર્ગમન કરે છું દુર્ગાધિપતિનુ સ્થાન સાચવવાની યોગ્યતા હવે મારામા ગઈ નથી ! ”

યશોધવલે કેટલેક દૂર વીરેન્દ્રસિંહ તેમની પૌત્રીને લઈ ઉભો

* રાજપદ—જમીનમા ઉત્પન્ન થતા માલમાથી છઠ્ઠો ભાગ રાજ લેતા હતા

હતો તેને પામે લાવવા ઇસારો કર્યો તે બન્ને પાસે આવ્યા એટલે યશોધવલે કહ્યું “ લતિકા, બેટા લતિકા, મહારાજાધિરાજને પ્રણામ કર ”

બાલિકાએ નમસ્કાર કર્યા તે સાથે જ વીરેન્દ્રે પાછળ ગઈ વીરોચિત્ર એવું મંત્રાટને અભિવાદન કર્યું

યશોધવલ પુનઃ બોલવા લાગ્યા “ મહારાજાધિરાજ ! આ બાલિકા મારા કીર્તિધવલની કન્યા છે એના પિતાએ બગદેશના યુદ્ધમાં સામ્રાજ્ય માટે પ્રાણ ત્યાગ કર્યો પછી તેની માતાએ પણ વૈભવ્ય યાતના સહન કરી નથી એનો ઉગ્ગનિર્વાહ કરવાની શક્તિ મારામાં રહી નથી એ બધું હું પ્રથમ ગઈ મૃત્યો છું હવે એ ભાગ સમ્રાટે સ્વીકૃત્વા બેઠાએ અનાદિકાવયી ગણ્ય માટે પ્રાણદાન કરનારા સૈનિકોના સ્ત્રી પુત્રાદિ સત્તાન વગેરેનું પોષણ કરવાનું કાર્ય ગળગળો પોતાપર લેતા આવ્યા છે એજ ભગેમાથી હું પણ આ અનાથ કન્યા માટે એક કોળીયા અન્નની યાચના આપની પામે કરું છું—”

યશોધવલેવનુ આ ભાષણ સાંભળતા માંભળતા સમ્રાટના નેત્રમાથી અમુપ્રવાહી રડ ચઢ તેમના ગાલ લીંબાઈ ગયા હતા યશોધવલેનું બોલવું પૂર્ણ થતાં પહેલાં જ તે સિંહાસન ઉપરથી ઉભા થયા અને ગદ્ગદ સ્વરે બોલ્યા “ યશોધવલ—મારા—આ—બાલ—મિત્ર ! ”

તેમના મુખમાથી આગળ શબ્દો નીકળી શક્યા નહિ—કંઠ ભરાઈ આવ્યો અને તે એક ચૈતન્યહિન પ્રેતની માફક મિહાસનપગ ઢળી પડ્યા ! સભાગૃહના સર્વજનો તદ્દન નિરતબ્ધતાથી ઉભા ગયા હતા

નારાયણશર્મા વેદી આગળ ઉભા રહી બોલ્યા “ મહારાજાધિરાજ ! આજે દગ્યારનું નિત્યકર્મ ચઢ શકે તેમ નથી આપની આજ્ઞા હોય તો ન્યાય મેળવવા આવેલા નાગરિકોને રજા આપું ’

સમ્રાટે મસ્તક હલાવી અનુમતિ દર્શાવી યશોધવલદેવ હજી પણ કંઈ બોલવાના હતા પરંતુ તેમને હંધીકેશશર્માએ અટકાવ્યા અને વેળી પાસે લઈ ગયા.

ધીમે ધીમે સભાગૃહ ખાલી થયું હજી ગાન્યાધિકારીઓ એસી રહ્યા હતા દરરોજ દરબારનું કાર્ય ખતમ થયા પછી મંત્રી-મંડળની સભા એસતી હતી, અને તેમાં વડા અધિકારીઓ હાજર રહેતા હતા.

હંધીકેશે કહ્યું “ આજે મહારાજને ઠીક લાગતું નથી તેથી મંત્રીસભા એકત્ર કરવી ઇષ્ટ નથી ”

તરત જ સમ્રાટે કહ્યું “ આજે તો મંત્રીમંડળ એકત્ર કરવાની વિશેષ આવશ્યકતા છે સંધ્યાકાળ પછી સંમુદ્રગૃહમાં મંત્રી મંડળ મળશે આજે કેટલાક અત્યંત મહત્વના કાર્ય છે અહીં જે ગાન્યાધિકારી હાજર ન હોય તેમને ફત્ત મોકલી ખબર આપી દો ”

રામચુપ્ત યશોધવલદેવને સ્વગૃહે લઈ જવા પ્રયત્ન કરતા હતા યશોધવલે પણ તેમનું આતિથ્ય સ્વીકારવાનું કબુલ કરી સમ્રાટ પાસે રાગ માગી.

સમ્રાટે કહ્યું “ યશોધવલ, હજી મેં તમારી વિનંતિનો કંઈ ઉત્તર આપ્યો નથી મારી સાથે ચાલો આજે તમે સામ્રાજ્યના અતિથી છો. ”

ફાલ્ગુનારમાં સમ્રાટ, યશોધવલ અને શશાક ત્યાંથી નીકળ્યા ગયા.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

ચિત્રાની સત્તા

રાજભૂવનની પાછળ ગંગા કીનારે જ એક નાનો બાગ હતો. આજે કેટલાક વર્ષથી તે તગ્ધ ઠીક દષ્ટિ નહિ રહ્યાથી રાજ-ભૂવનના વિસ્તીર્ણ પટાગણ્ય અને ઉદ્યાનનું અગમ્યમા રૂપાતર થયું હતું. પરંતુ ગંગાતીરપરના આ નાના બાગ પ્રત્યે હજી સુધી કાળજી ગાખવામા આવી હતી તેથી તે ભૂમિ રમણીય લાગતી હતી. આ બાગમા ફૂલઝાડ સિવાય અન્ય કંઈ જણાતું નહતું. પુષ્પવાટિકાની આરે તરફની વાડોપર નાના પ્રકારની લત્તાઓ ચઢાવેલી હોઇ, ત્યાં તણે પોતાનો વિસ્તાર વધારી સર્વ કંઈ આચ્છાદિ દીધું હતું. કંઈ કંઈ લત્તાઓ નાના નાના પુષ્પોથી લગ્ન પડી હતી, કેટલીક ક્રામજા મનોહર સુદર પત્રપલ્લવના ભાગથી વાકી વળી ગઈ હતી. ચતુષ્કોણી પુષ્પવાટિકાની વચ્ચેવચ્ચ એક સગેમરમરી પત્થરની વેદી હોઇ તેની ચોતરફ સેકડો પુષ્પવૃક્ષો હતા. તેનાપર અસખ્ય સુદર પુષ્પો વિકસેલા હતા. સૂર્યોદય પૂર્વે વાયુની લહરી ગંગાના વક્ષસ્થલપરથી વહી આવતી હોવાથી શીતળ બની વૃક્ષશાખાઓને લવાવતી ડોલાવતી સર્વ બાગને શીતળ બનાવી દેતી હતી. વાયુ-લહરીથી નાના પ્રકારના અમખ્ય ફૂલઝાડપરથી નીચે પડી જતા હતા તેથી જમીનપર સુદર ગાલિયો પથરાઈ જતો હતો. હજી પણ રાત્રીનો અધકાર પૂર્ણરીતે દૂર થયો નહતો. ઉષાના પ્રકાશથી લયલીત બની ગજભૂવનના ખુણાખોયરામા વૃક્ષસમૂહનો આશ્રય લઇ તે હજી સુધી જેમ તેમ ટકાવ-અચાવ કરી ગયો હતો. સૂર્યનારાયણના ક્રોધાવધી જવાલામય કીરણોની વૃષ્ટિ થયા સિવાય તે પાતાલમા જાય તેમ ન હતો.

પુષ્પવાટિકાનું દાગ એકદમ ઉધડ્યુ તે માથે જ દારપર આવેલી માધરીલતા કેપવા લાગી. દરવાજામાંથી એકે બાલિકા બાગમાં આવી તેનો ભ્રમગજેવા કાળો કેશમૂલક વાયુની લહરીથી નૃત્ય કરવા લાગ્યો ! અદર આવતા જ બાલિકાએ આમતેમ ખૂબ શોધ કરી પણ તેને ત્યાં કોઈ જણાયું નહિ તેવી પાછી ફરી બંધ કરેલો દગવાળે તે ઉઘાડવા જતી હતી તેટલામાં બહારથી બીજી એક બાલિકા ખડખડ હસી પડીને બોલી “ ચૂવગજ ! મેં ચોગ પકડ્યો છે ! ”

પહેલી બાલિકાએ નાશી જવા પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ નવીન આવેલી બાલિકાએ તેને દૃઢતાથી પકડી ગંબીર હતી એટલામાં હસતા હસતા શશાકે અને માધવગુપ્ત ત્યાં દોડી આવ્યા.

શશાકે પહેલી બાલિકાને પુછ્યું “ ચિત્રા, તું એમ એકદમ નાની કેમ આવી ? ”

ચિત્રાએ કંઈ જ ઉત્તર આપ્યો નહિ, ત્યારે બીજી બાલિકા બોલી “ ચિત્રા તો રીસાઈ છે ? ”

શશાકે હાસ્ય કરી પુછ્યું “ ચિત્રા રીસાઈ છે ‘ કોનાપર ? ”

“ આપનાપર ! ”

“ મારાપર ? કેમ લલા ? ”

“ આપે મને પુષ્પ ચૂટી આપવાનું કહ્યું તથી ! ”

આ સાંભળી શશાકે મોટેથી હમવા લાગ્યો ! ક્રોધ અને લજ્જાથી ચિત્રાનો ચહેરો લાલચોળ થઈ ગયો તેનો ક્રોધ જોઈ બીજી બાલિકા સહજ શરમાવા લાગી તેણે માધવને કહ્યું “ ચાલો કુમાર, આપણે આપણા ફૂલ તોડવા બીજી બાગીચે જઈએ ”

ક્ષણબારમાં માધવ અને તે બાલિકા પુષ્પવાટિકામાં અદૃશ્ય થયા તેમના ગયા પછી શશાકે પુછ્યું “ ચિત્રા ! તું મારાપર કેમ રીસાવી છે ? ”

તેનો કંઈ ઉત્તર ન આપતા ચિત્રા બે ડગ પાછી હઠી શશાકે

આગળ વધી તેના હાથ પકડવા લાગ્યો ત્યારે તેણે તેનો હાથ તર છોડી નાખ્યો. પરંતુ શરોફે છેવટે જોગ્યી તેનો હાથ પકડ્યો.

“અરે, પણ એમ ખીજવાના જેવું શું થયું છે તે તો દહીંગને.”

ચિત્રા મુખ ફેરવી રડવા લાગી પુષ્કળ સમય સુધી શરોફે, તેને સમજાવતી શાત કરવા પ્રયત્ન કર્યો. પછી તે બોલી “લતિકાને પુષ્પ તોડી આપવાનું તમે જ્યુલ જરૂર તૈયારી જ મને ગેસ ચડી.”

શરોફે કહ્યું “ગાડી, લતિકા બે દિવસથી આપણે ત્યાં અતિથી બની આવી છે ત્યારે મારે તેની માથે સમવું ના જોઈએ કે માતાજીએ તેને મનુષ્ય રાખવા કહ્યું છે બે હુ લતિકા સાથે હમુ નહિ તો તે પરકીય બાલિકાને કેવું લાગે?”

ચિત્રાનું મુખમંડલ અધિક જ ગભીર થયું તે બોલી “પણ તેથી તેને ફૂલ તોડી આપવાની શી જરૂર.”

આ ‘શી જરૂર’નો ઉત્તર કુમાર જો આપે? તેણે વળી પાછો ચિત્રાને સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ તેની સમજવાની ઇચ્છા જણાઈ નહિ.

છેવટે નિરૂપાય બની કુમારે કહ્યું “ડીક ત્યારે, તને જ હુ પુષ્પ તોડી આપીશ લતિકાને નહિ આપુ બમ પત્યુ હવે.”

હવે ચિત્રાનું હૃદય કંઈક શાત થયું.

પુષ્પોદ્યાનમાં જોઈલા પુષ્પ વિકસેલા હતા તેટલા તોડી લેવાને તે બાલિકા તરીકે પડ્યા હતા ફૂલ એકત્ર કરી તેઓ વચ્ચેની વેદીપર એકત્ર કરતા હતા શરોફે પુષ્પો તોડી તોડીને ચિત્રાના બોળામાં નાખતો હતો ત્યારે માધવ લતિકાને આપતો હતો. તેટલામાં પુષ્પ-વાટિકાના દારમાંથી કાઢ્યે કહ્યું “અરે, કુમાર તો અહીં છે, આમ આવ.”

કુમારે પુઠ્યું “કોણ છે?”

“યુવગજ, હુ અનંત છું આપને નરસિંહ શોધે છે.”

ખત્રે બાલકો દરવાજો ઉઘાડી અંદર આવ્યા આમાનો એક વાયકના પરીચયમા આવેલો છે જ એ ચરણાદ્રિદુર્ગાધિપતિ યજ્ઞ-વર્માનો પુત્ર હતો બીજો બાલક તે ચિત્રાનો મોટો ભાઈ નગ્મિહદત્ત હતો

નગ્મિહે પુછ્યું “ યુવરાજ, અહીં શું ચાલતું હતું ? ”

ગયાકે હસી ડહુ “ તારી બહેનની ગુલામી ઉઘાવના હતો ! એ દિવસથી શેહિતાશ્વદુર્ગાથી લતિકા અમારે ત્યાં પગેણા તરીકે આવી છે તેથી પુષ્પો આપી હું તેને સતુષ્ઠ કરવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો, પણ તેથી તારી બેન રીસાઈ જતી હતી ! હવે લતિકાનો મોખતી માધવ બન્યો છે ”

કુમારનું આ ભાષણ સાંભળી નરસિંહ અને અનંત ખડખડ હસી પડ્યા ચિત્રા લજ્જાથી નીચે જોવા લાગી નરસિંહે તેને કહ્યું “ યુવરાજ જ્યારે મોટા થશે અને દમ લાગે કરશે ત્યારે તું ચું કરીશ ચિત્રા ! ”

બાનિદા મુખ ફેરવી બોલી “હું તેમને એમ કરવા જ નહિ દઉં ને ?”

ચિત્રાનો આ ઉત્તર સાંભળી સર્વ સાથે જ હસી પડ્યા

નરસિંહ આમ તેમ જોઈ હસતો હસતો બોલ્યો “ બાગમા પુષ્પનો તો પાગ જ આવ્યો છે ને ? મને લાગે છે કે, હવે ઝાડ પણ નહિ રહે ! દિવસ ઘણો ચડ્યો છે હવે નદી ઉપર જઈએ તો કેવું સાડ ? એક પ્રહર પહેલા તો કાંઈ સ્નાન જ કરવાના નહિ ! મહાદેવી તરફથી એ ત્રણ તેડા થયા સિવાય કાંઈ જન્મવાનું પણ નામ નાહ દે ! ”

નરસિંહનું ભાષણ સાંભળી સર્વ હસવા લાગ્યા કુમારે કહ્યું, ‘ નરસિંહ ! અમારા બધામા તું જ જાણે કે ડાહ્યો અને સદ્ગુણી બાલક છું ! ”

કુમારનું આ વાક્ય પડે થયું ન થયું તેટલામા એક દામી બાગમા ચાલી કુમારને પ્રણામ કરી બોલી “ મહાદેવીને ત્યાં સર્વને સ્નાન કરી લેવા કહ્યું છે ”

આ સાલળી નગસિદ્ધ મોટેથી હસીને બોલ્યો “કુમાર, હું ૮૮ બોદુ બોલ્યો ન હતો.”

તેજ વખતે સર્વ બાલકા બાગમાંથી મહાલક્ષ્મી ગયા.

ગજમહાલક્ષ્મીના પટાગણની નજીકના છબ્બમા એક ઉચ્ચ પુષ્પ આમતેમ આટા મારી ગઈ હતો તને જોતા જ લતિકા દોડી જઈ તેની કમરે વળગી પડી, તેની પાછળ જઈ શશાંક અને માધવે પણ પ્રણામ કર્યા બીજા માધવ જંગ દૂર ઉભા ગયા તે પુષ્પ યશોધવલ જ હતા.

શશાંકના સૂવર્ણરંગી ૧૫૨ રાજ દગ્ગી યશોધવલે કહ્યું “કોણ, યુવગજ એ કોણ છે.”

શશાંકે ઇસારો કરતા જ નગસિદ્ધ, અનન્ત અને ચિત્રાએ પાસે આવી યશોધવલને પ્રણામ કર્યા શશાંકે તેમની જાળબાણ કરાવી અનન્ત અને ચિત્રાને ઉચકી લઈ યશોધવલ પોતાના મનમાં જ વિચાર કરતા ઉભા ગયા.

યશોધવલ વિચાર કરવા લાગ્યા “સામ્રાજ્યના સગદાર, સામનો અને મોટા કુટુંબોના પુષ્પો આશ્રય નહિ હોવાથી ગજધાનીમાં આવેલા છે સામ્રાજ્યમાં મર્વ ૨૮ થી ગયા. શિક્ષા આપનાર કોઈ જ રહ્યું નહિ. એક માત્ર ૪૬ સમ્રાટ જ આશ્રયતા. તે પણ માગ જેવા ૪૬ થયો છે, તેના બંને પુત્ર પણ બાલક હોઈ ગજ ગણાય માટે અસમર્થ છે ચોતરફ પ્રબલ ગતિઓ સમ્રાટના મૃત્યુની રાહ જોઈ ગયા છે જો ઉપાય યોજના.”

દાની દૂર ઉભેલી હતી યશોધવલને ચિતાકાત જોઈ તેણે પાસે આવી કહ્યું “મહાગજ. દિવસ પુષ્કળ થઈ ગયો છે. તેથી દેવીએ બાલકને સ્નાન કરી લેવા કહ્યું.”

યશોધવલે તરત જ અનન્ત અને ચિત્રાને નીચે મુક્યા ૨૫ પ્રા. ૧૩ કરી દોડી ગયા ૪૬ પુત્ર ચિત્રાના મગ્ન બન્યા.

તે વિચાર કરવા લાગ્યા “ લનિકાની ચિતાથી દબ્ધ થઇ હું સત્રાટ પાસે આવ્યો પરંતુ અહીં આવ્યા પછી જોઉં છું તો સર્વની સ્થિતિ ગાંધનીય થયેલી છે । રાજકાર્યમાં કોઇ પણ જાતની પદ્ધતિ રહી નથી । સત્રાટ વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે વિશેષ શ્રમ લાઇ રોકે તેમ નથી બાલ્ય રાત્રીઓના ભયથી તે હમેશા ચિતાતુર રહે છે કોઇના શુદ્ધક બૂલથી પણ તે ચલવિચલ થઈ જાય છે બન્ને ગજપુત્રો હજી રાજ સંકટ વહેવાને અયોગ્ય છે હમણા હાથીકેશશર્મા અને નાગ-યજુશર્મા સામ્રાજ્યના દેવરૂપ છે પરંતુ તે પણ વૃદ્ધ થયેલા હોઇ મહેનત કરવા જેવું તેમનું શરીર નથી ત્યારે સામ્રાજ્યના ગદ્યથી માટે નું કંઈ કંઈ યુક્તિથી આ પ્રાચીન સામ્રાજ્ય સ્થિર રહેશે । ”

વિચાર કરતા દૃઢનો ચહેના રક્તિમાથી લાલ બની ગયો તે એક જગ્યાએ ઉભા રહ્યા પુષ્કળ વિચાર કરી છેવટે યોગ્યવલે નિશ્ચય કર્યો કે, રાજકાર્ય માટે માટે પોતે જ આ જીવનનો યત્ન કરવો । કીર્તિધવલે સામ્રાજ્ય માટે મમરક્ષેત્રમાં દેહ મુક્યો, મારે પણ મારે રહેલું આયુષ્ય સામ્રાજ્ય માટે ધર્મક્ષેત્રમાં મુકવું જાપિ-દીય* મહાનાયક સામ્રાજ્ય માટે જ ચિગદાસ પોતાના દેહ અને મનનું દાન કરતા આવ્યા છે તેના વરાનો આ છેવટનો પુરુષ પણ પોતાના પરમપૂજ્ય પૂર્વજોના દૃષ્ટાંતનું જ અનુકરણ કરવો ।

યોગ્યવલેવે એ એક દૃઢ મનુષ્ય હતા મનનો એક વખત નિશ્ચય ચલા પછી ગાયક્ષેત્રમાં ઉતરવાને તે અધીગ બની ગયા તેમણે હાક પાડી “ કાણુ છે ? ”

જીમના એક ખુણામાંથી એક પ્રતીહાર તેમને પ્રજ્વાલ કરી મામે

*ગાપિલ—રોહિતાશ્વદુર્ગ પાસે એક નાનું ગામ હતું તેનું હાલનું નામ મળખા છે યોગ્યવલેના પૂર્વજો ત્યાંના વતની હતા

આવી ઉભો રહ્યો યશોધવનં તેને પુછ્યુ “ સમ્રાટ કયા છે ”
હમણા ને હમણા મારે તેમને મળવુ છે ”

પ્રતીહારે કહ્યું “ મહાગંગાધરાજ આ વખતે ગંગા ૧૨ તરફ
ગયા છે ”

“ તેમને મારી ધમ્મી કહી આવ ”

પ્રતીહાર પ્રણામ કરી ચાલ્યો ગયો

પ્રકરણ ૧૫ મું.

રાજનીતિ.

ગંગાદ્વારની બહાર વિગ્તીર્ણ પગથીયા ઉપર સમ્રાટ મહાસેન-
ગુપ્ત બેઠા હતા તેમની સામે વિશાલ વાલુકા પ્રસરેલી હતી અને
તેની આગળના ભાગમા ભાગીરથી નદીની પ્રવાહરેષા દેખાતી હતી.
સમ્રાટ આગ ઉપગ્રથી બાવકબાલિકાની જલકીડા જોઈ રહ્યા હતા
એટલામા એક પ્રતીહારે આવી અભિવાદન કરી તેમને કહ્યું “ મહા-
નાયક યશોધવસદેવ મહારાજનુ હમણાને હમણા દર્શન કરવા ધમ્મી છે ”

સમ્રાટે કહ્યું “ તેમને અહીં જ બોલાવી લાવ ”

પ્રતીહાર પુનઃ પ્રણામ કરી ચાલ્યો ગયો અને કેટલીક વારે
યશોધવસદેવને લઈ પાછો આવ્યો સમ્રાટે સ્મિત કરી પુછ્યુ “ કેમ
યશોધવલ ! ગા સમાચાર છે ? ”

યશોધવ સમ્રાટને પ્રણામ કરવા જતા હતા, પણ તેમ કરતા
અટકાવી સમ્રાટે તેમને પોતાની સમીપમા બેસાડવા પ્રયત્ન કર્યો,
પરંતુ યશોધવ તેમની સામે સહજ છેટે બેઠા

ઘોડીવાડે હાથ જોડી તે બોલ્યા “ મહાગંગાધિગજ, મારી
પાછળ મારી લતિડ નિગમિત બની તેના હાલ બેહાલ થશે, એ
ચિંતાથી તેના માટે અન્નની યાચના કરવા હું આપની પાસે આવ્યો

હતો પરંતુ અહીં આવ્યા પછી મારી દૃષ્ટિએ કંઈ વિલક્ષણ જ દેખાવ પડે છે । અભિજ્ઞાન મંત્રદાય પૈઝી વણા ખગ બીખારી જ બની ગયા છે એમ મને જણાયું છે નિરાશ્રિત વિધવા અને અનાથ બાળકોને માટે આશ્રયદાતા માત્ર આપજ રહ્યા છે । પરંતુ આપના કેશ પણ ઘોળા થયા છે આપની મહાયાત્રાના દિવસ પણ પામે આવતા જાય છે । આપની પાછળ સામ્રાજ્ય અને પ્રજાની શી સ્થિતિ થશે એ વિચારથી મને દારૂં યાતના થાય છે અહીં આવ્યા પછી અહીંની પરીસ્થિતિનું અવલોકન કરી મારી ક્ષતિકાની સ્થિતિ હું વિસરી ગયો છું આપના બંને કુમારોનું હજી બાલપણ ગયું નથી એમ કહું તો ખોટું નથી તેમને ગજકાર્યભારનું જ્ઞાન આપવાને હજી કેટલાંએ દિવસ લાગશે । આપના મુખ્ય અધિકારી હૃષીકેશગર્ભા અને નારાયણશર્મા વૃદ્ધ થયેલા હોઈ પરીશ્રમ મહત્ત્વ કરવા જેવી શક્તિ તેમનામાં રહી નથી આપના નવીન અને તરૂં અધિકારીઓ પોતે થઈને સાહમથી એકાદ કામ કરવાને શક્તિમાન નથી અને તેમના શરીરમાં જાન પ્રવાહની ધમક પણ નથી પ્રત્યેક વાત આપને કહેવામાં તેઓ ભય પાને છે એ મર્વ વાતોનું પરીણામ એ આવ્યું છે કે, આપ જીવેન હોવા છતાં ગજકાર્યભારમાં અતિજાય અવવસ્થા વ્યાપી ગયો છે । ખરી રીતે જોઈએ તો સહસ્થિતિમાં ચંણાદ્રિર્ગ એ માત્રાજ્યનું મિહદ્રાર છે પરંતુ ચંણાદ્રિના માલીક શાર્દુલવર્માના પુત્ર મહાવીર યજ્ઞવર્માને દુર્ગમાંથી ગાદી મુકવાની ખબર પણ હજી મંત્રાદત્તને પડી નથી । મહાદુર્ગ અગ અને બગ દેશની રીમાપર હોઈ મહાધિપતિ પ્રાચીન કાલથી સમ્રાજ્યનો એક મુખ્ય અમાત્ય ગણાય છે પરંતુ તત્કલિતો કિલ્લો બીજાએ જ પડાવી લીધેલો છે, એટલું જ નહિ પણ તેના પુત્ર પુત્રો યાયજ્ઞતિના અન્ન ઉપર ઉછરે છે । મહારાજાધિરાજ ! મનને અત્યંત દોભ થવા માટે આ સિવાય

બીજી કંઈ વાતોની જરૂર છે ? આપ હયાત હોવા છતાં પાટલોપુત્રની શી સ્થિતિ થઈ છે તે તરફ આપ નજર પશું કરતા નથી ! તોર-જીને દરવાજા નથી નગરનો કોટ ખગતો જાય છે, નદિપિ તે દુગ્ધ કરવામાં આવતો નથી રાજભૂવનનું પતથગથી બધાયનું પડા ગણુ જાણુ કે ધાસનું બીડ જ બન્યું છે ! ખજાનામાં હજી રેસાનો તોટો પડ્યો નથી, મહાલયમાં કામદાર પશું પુષ્કળ છે, પરંતુ કાંઈ પશું કામ વ્યવસ્થિત રીતે થતું નથી અને કામ કેમ થતું નથી તે વિષે કોઈ કોઈને એક અક્ષર પશું પુછનાર નથી ચોતરફથી શત્રુઓ હિન દશામાં આવેલા સામ્રાજ્યપર કાર્કષ્ટિથી ટાપી ગયા છે વાસ્તવિક રીતે બગદેશ સામ્રાજ્યાધીન છે, પરંતુ તેના પર કાંઈની સત્તા જ રહી નથી ! કેવળ દ્વો મહાસેનગુપ્તા હજી જીવે છે તેથી જ ચારણશૂરી અને ચરણાદિ ખૂલ્લી રીતે હાણેશ્વર સામ્રાજ્યમાં મળી ગયા નથી એ વાત આપના લક્ષમાં પશું આવી હશે જ આજે જ જો દુર્દૈવ મહાદેવીનો વળ થાય, કે પ્રભાકર જો માતાની આજ્ઞાને તુચ્છકારી કાઢે તો આત્મરક્ષણની ઇચ્છા છતાં, મેના છતાં અને શરીરમાં શક્તિ હોવા છતાં સામ્રાજ્યનું રક્ષણ થવું શક્ય જણાતું નથી આવી નિયતિમાં ખરૂં જુદું તો શત્રુને પાટનગરને ઘેરો નાખવાની પશું જરૂર નથી-યુદ્ધ સિવાય જ તે શત્રુના હસ્તમાં જઈ શકે તેમ છે !”

યશોધવલ સ્તબ્ધ ગયા, ટેટલીક વાર સુધી હિલચાલ શાત પશું બેસી રહ્યા પછી મહાસેનગુપ્ત ધીમે ધીમે કહેવા લાગ્યા “યશોધવલ-દેવ, તમે કહો છો તે સર્વ સત્ય છે, પશું હું શું કરું ? હું હવે વૃદ્ધ થયો છું અને શશાક હજી બન્યું છે ! ન્યોતિધીઓએ મને કહી રાખ્યું છે કે, શશાકની કાગડીદિમાં સામ્રાજ્યનો નાશ થશે !”

સમ્રાટના આ ગમ્મો સાંભળી યશોધવલે તીવ્ર સ્વરે કહ્યું “ મહારાજ, એ શબ્દો આપના મુખે ગોલના નથી કોઈ પાગલ કે કોઈ કમના શબ્દોપર વિશ્વાસ ગણી આપ સામ્રાજ્યને તિલાંજલી

આપવા તૈયાર થયા છે તે માટે શુ કહેવું ? જ્યોતીષીઓ ગમે તેવી વાતો કહે છે, અનેક જાતના બખાળે કાટે છે, તેમના કહેવા પ્રમાણે આજવાનુ હોય તો મનુષ્યે સમાગનો ત્યાગ કરી વાનપ્રસ્થા-શ્રમ સ્વીકારવો જોઈએ કુમાર નાનો હશે, પણ તે તીવ્રચુદ્ધિનો હોઈ યુદ્ધકલામાં તેની સારી ગતી છે પરંતુ આપ તેને શિક્ષણ જ આપતા નથી ને ! સામ્રાજ્યનું ચક્ર ચલાવવા માટે શૌર્યવીર્યાદિ કરતા કૂટનીતિની વિશેષ જરૂર છે ગભ્યકાર્યભાર કેવી રીતે ચાલે છે તેનું દીર્ઘકાલ પર્યંત સૂક્ષ્મ અવલોકન કરવું પડે છે એ વાતો આપ કેમ ભૂલી ગયા ? હું પુછુ છું કે, આપે પોતે રાજ્યકાર્યભારનું શિક્ષણ કેવી રીતે મેળવ્યું હતું ? કાળના પ્રવાહમાં ડહી કંને અદ્ભુત કર્મ કરનારા બાલકો જન્મે છે, અને એવા બાલકાની કૃતીનો જ ઇતિહાસ અને છે મમુદ્રશુખની ઉમર કેવળ ચઉ વર્ષની હતી પણ તેણે ઉત્તર તરફના ગભ્યરૂપી મમુદ્રનું મથન કરી અયમેવનું અનુદાન કર્યું હતું ! સ્કંદશુખની ઉમર કેવળ પદ્મ વર્ષની હતી, પરંતુ તેણે હસ્તમાં રાજ્ય પકડી દૂણું પ્રજાના પહેલાં ઉછાળાને અટકાવી દીધો હતો ચઉ વર્ષનો શશાન્ક નરેન્દ્ર આ પ્રાચીન સામ્રાજ્યનો ઉદ્ધારક નથી એમ કોણ કહી શકે નેમ છે ? મહાગાન્ધિગજ, મર્વ દુશ્વિતા દૂર કરો ! હજી પણ સામ્રાજ્યના ઉદ્ધારની આશા વિકલ થઈ નથી. હજી પણ મમય છે— પરંતુ હવે પછી તે આપણા માટે ગહ જોઈ બેસી નહિ ગહે !

મમ્રાટે ધીમે ગહી પુછ્યું “ યજ્ઞોધવક્ષ, આ નિશ્ચિતિમાં હું શુ કરું ? તમે જ કહો ”

યજ્ઞોધવલે ગમી જતી કહ્યું “ આપને જે કામ કરવાનું છે તે સરળતાપૂર્ણ છે એક વખતે આ સેવકે મહારાજાધિગજની આજ્ઞાથી સામ્રાજ્યના કાર્યભારનો મર્વ બોળે પોતાના શીગપર ઉઠાવ્યો હતો આ જર્જરિત ચર્મબાહુમાં જ કે યુવાવસ્થાની શક્તિ નથી, તો પણ આ હૃદયમાં હજી અપાર બલ છે મહારાજાધિરાજની

ને દાસને આજ્ઞા થશે તો આ નમ્ર સેવક પુનરપિ રાજકાર્ય-ભારનુ સર્વ શકટ સ્વીકારવા તૈયાર છે સમ્રાટ, સામ્રાજ્યના કાર્ય માટે કીર્તિધવલે પ્રાણ આપ્યો હતો તેના વૃદ્ધ પિતાની તેજ મજ્જા છે લતિકા માટે આશ્રયયાત્રના કરવા હું અહીં આવ્યો પરંતુ અહીં આવ્યા પછી જોયું તો આશ્રયદાતાનું જ ધગ તૂટી પડ્યા જેવું થયેલું જણાયું ! આવી સ્થિતિમાં તેને કોણ આશ્રય આપે ? હૃષીકેશશર્મા અને નાગયજ્ઞશર્મા ન્યા કામ કરે છે ત્યાજ તેમને પોતાનું કામ કરવા દો લોકોની દૃષ્ટિ બહાર રહીને જ સમ્રાટ અને સામ્રાજ્યની સેવા કરવાની મારી મજ્જા છે ”

યશોધવલ્લ બોલે જતા હતા તે વખતે સમ્રાટ નીચું મુખ કરી વચારમાં નિમમ થઈ ગયા હતા ઘણી વાગે મસ્તિષ્ક હોયું કરી તે બોલ્યા “ યશોધવલ્લ, શુ ખરેખર, તમે ગજકાર્યભાર સ્વીકારવા તૈયાર છો ? ”

“ આ દામે કદી પણ મહાગજાધિરાજને અસત્ય કહ્યું છે કે ? ”

“ યશોધવલ્લ, શુ કહું ? આ દુશ્ચિન્તાથી આજ મટવાએ વર્ષથી મને શાત નિદ્રા પણ પ્રાપ્ત થઇ નથી ! ભવિષ્યકાલની ચિંતાથી હું પાગલ બન્યો છું યશોધવલ્લ, તમે સર્વકારભાર સ્વીકારો તો ખગખર હું નિશ્ચિન્ત થઇશ ”

યશોધવલ્લે નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું “ મર્વવાત માગ લક્ષમાં આવી ચુકો કે ભવિષ્યકાલની ચિંતાથી આપના ચિત્તને ક્ષણમાત્ર પણ વિચિત્રતા મળતી નથી, તે વાત કહેવાની જરૂર પડે તેમ નથી કેવળ ભયથી ગજનો એકપણ આધિકારી આપની પાસે આવવા હામ ધરી નહોતો નથી કાર્યની ધૂળધાણી ચતી નજરે પડવા છતાં આપની આજ્ઞા લેવા માટે પણ કોઈની આપના સમક્ષ આવવાની હિમત આવતી નથી હૃષીકેશશર્મા પ્રમાણે જે કોઈએ રાજકાર્યભાર ચલાવવામાં મર્વજીવન વ્યતીત કરેલું છે, તે પણ આપને એકાદ વાત પૂછવાનું નાહમ કરી શકતા નથી એ કરતા બીજું કંઈ વાત આશ્રિતનક

છે ? નાગરિકો ખૂલ્લી રીતે કહે છે, કે ઠાણેશ્વરનો રાજ ગયા પછી મંત્રાટે કરી પણ હાસ્ય કર્યું નથી ! ”

સમ્રાટ મસ્તક નીચું કરી બોલ્યા “ એ વાત સત્યપૂર્ણ છે, પ્રભા-
કર પાટલીપુત્ર આવનાર છે એ વાત સાબળીને માફ મગજ જ ખસી
જવાનો વખત આવ્યો હતો જેટલા દિવસ પ્રભાકર પાટલીપુત્રમાં
રહ્યો હતો તેટલા દિવસ છાયા પ્રમાણે હું તેની પાછળ પાછળ
ગયો હતો ! દાસની માફક મેં તેનો તિરસ્કાર સહન કર્યો ! યશો-
ધવલ, હું ગુપ્ત સામ્રાજ્યનો સમ્રાટ, હાથ ! મેં તેની એક શુભામની
માફક સેવા ઉઠાવી ! હું અમુદ્રયુક્તનો વશ જ છું, અને પ્રભાકર તો
મારી બહેનનો પુત્ર છે એ સર્વવાત હું વિસરી ગયો હતો પ્રત્યેક
આગતમાં તેના અનુચરોએ મારા રાજ્યાધિકારીઓના અપમાન કર્યા
નજીવા કાગળો માટે મારા સૈનિકોપર હુમલા કર્યા, નગરમાં અવંશી
લૂટકાટ કરી અને નિરપરાધી નાગરિકોને બેસમાર માર માર્યો ! છેવટે
જ્યારે તેમનો આવો અત્યાચાર અસહ્ય થયો ત્યારે નાગરિકોએ
તેમનાપર હક્કો કરી જાવણીમાં આગ મુકી દીધી ! યશોધવલ, તું
આવું અપમાન સહન કરવા માટે જ યજ્ઞવર્માએ લોહતીરપર માગ
પ્રાણ બચાવ્યા હતા ? ”

‘ મેં સર્વ કાંઈ સાબળું છે અહીં આવ્યા પછી મેં જે વાતો
સાબળી છે તે પૂર્વે કદીપણ મારા કાનપર આવી ન હતી જે વાતો
સાબળી છે તેટલા પરથી જ મારામાં નવીન જ્ઞાનનો ઉદય થયો
છે ! મહારાજાધિરાજ, સેવકને આજ્ઞા કરો, હું પુનઃ સામ્રાજ્યનો
કાર્યભાર માથાપર લઉં છું ”

“ યશોધવલ, તમારે એ બાર લેવા માટે મારી અનુમતિ મેળ-
વવાની શી જરૂર છે ? હું હમણા જ મંત્રી મલા બોલાવું છું ’

“ ના, મહારાજ, મંત્રી સભા મેળવવાની આવશ્યકતા નથી
કેવળ હુધિકિશશર્મા અને નારાયણશર્માને બોલાવો એટલે બસ છે ”

“ ઠીક ત્યારે, તેમજ કંઈ છુ કાણુછેરે—પ્રતીહાર ? ”

પ્રતીહાર દૂર ઉભો હતો તેણે હાક સાલળતા જ પાસે જઈ અભિવાદન કર્યું સમ્રાટે કહ્યું “ વિનયસેનને બોલાવ । ”

પ્રતીહાર પ્રણામ કરી આલ્યો ગયો થોડી જ વારમા વિનયસેન આવી હાઝર થયો સમ્રાટે કહ્યું “ વિનયસેન ! હથીકેશશર્મા, નારાયણશર્મા અને હરિગુપ્તને બપોરે રાજભૂવનમા આવવા કહે ”

વિનયસેન આલ્યો ગયો. સમ્રાટ અને યશોધવલ પશુ ધીમે ધીમે રાજભૂવન તરફ જવા લાગ્યા

પ્રકરણ ૧૬ મું.

ગુપ્ત મસલત.

પાટલીપુત્રના જુના રાજમહાલયની ચોતરફ અતિ ઉડી એવી

એક ખાઇ હોઈતે પૂર્વે હમેશા ગ ગાજલથી ભરાયલી રહેતી હતી ખરા ચૈત્ર વૈશાખમા બારે સૂર્ય તપતા હોવા છતાં પણ ખાઇમા પાણીનો તોટો રહેતો ન હતો આપણી કથાના સમયે માત્ર વર્ષાઋતુમા જ ખાઇ જળપૂર્ણ રહેતી હતી અન્ય ઋતુમા તેનો અતભાંગ જ ગલી વૃક્ષ લતાઓથી ઢકાઇ જતો હતો ' જે પાટમાથી નદીનું પાણી ખાઇમા આવતું હતું તેની જોઇએ તેવી દુરસ્તી થતી નહિ હોવાથી તે નહેર રેતીથી ભરાઇ ગઇ હતી વર્ષાકાળમા નદીના જલ ચઢતા તે સાથે નહેરમા થઇ ખાઇમા પાણી આવતું હતું ખાઇપરનો કોટ દુરસ્તીના અભાવે ઠેકાણે ઠેકાણે ખરી પડી કેટલીક જગ્યાએ તદ્દન તૂટી પણ પડ્યો હતો રાજભૂવનનો કોટ પથ્થરથી બાંધેલો હતો, પણ નગરનો કોટ તો લાકડાનો જ હતો ! નગરના કોટની મરામત બીલકુલ થયેલી નહિ હોવાથી ઘણા અંશે તે નષ્ટ જ થયો હતો.

બહારનું લાકડી આવરણ કોઈ જવાથી અદરની સર્વ માટી બહાર પડીને ચોતરફની ખાધ તેનાથી ભરાઇ ગઇ હતી કોટપર એક પ્રકારનું અરણ્ય જ બની ગયું હતું । નગરનિવાસીઓ ધોળે દિવસે પણ ત્યાં જવાની હિંમત કરી શકતા ન હતા ।

જે દિવસે સવારે યશોધવલે સમ્રાટ મહાસેનગુપ્ત આગળ રાજકાર્યભાગ ચલાવવાની જોખમદારી પોતાપર લેવાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી તે જ દિવસે ઉષ કાલ થતા પૂર્વે રાજબૂવનના આ કોટપર ત્રણ બૌદ્ધ ભિક્ષુ વાતો કરતા એકા હતા. તેમનાથી ધણે દૂર ખીંજે એક ભિક્ષુ અધાગમા ઝાડ નીચે ઉભો હતો તે જગલમાં સ્થળે સ્થળે ઉભા રહી અનેક ભિક્ષુ દ્વારપાલનું કામ કરતા હતા.

જે ત્રણ ભિક્ષુ વાતો કરી રહ્યા હતા તે પૈકીના બેને તો વાચકો આગળે છે જ ત્રીજો ભિક્ષુ કપોતિક સધારામનો મહાસ્થવીર* બુદ્ધધોષ હતો બધુગુપ્ત, શત્રુસેન અને બુદ્ધધોષ એ ત્રણે ઉત્તર પ્રદેશના બૌદ્ધ સધના નાયક અને ચાલક હતા.

વાન કરતા કરતા બુદ્ધધોષે કહ્યું “ ભગવાન બુદ્ધનું નામ સ્મરણ કરતા કરતા આપણે આટલા દિવસ સધની ઉન્નતિ કરવાના પ્રયત્નમાં નિમગ્ન હતા અને તેમાં વિશેષ વિઘ્ન પણ આગ્યા ન હતા—પરંતુ હવે વિશેષ ભયાનક ચિહ્ન જણાય છે યશોધવલે રોહિતાશ્વદુર્ગ છોડીને પાટનગરમાં આવ છે એ વાત તેના અહીં આવતા પહેલાં જ મળી જવી જોઈતી હતી કેવી અધોધુધી ! કર્ણપ્રદેશના સવસ્થવીરો સ્વસ્થચિત્તે નિદ્રામાં જ પડ્યા હોય એમ લાગે છે । યશોધવલ જેવા, સધના પરાક્રમી અને ભયકર શત્રુની ખબર એ લોકો રાખતા નથી તે મને નવાઇ જેવું લાગે છે ”

* મહાસ્થવીર—બૌદ્ધ ભિક્ષુના સપ્રદાયનો Archbishop કે Patriarch ની યોગ્યતાનો મુખ્ય અધિકારી

×કર્ણપ્રદેશ—હાલનો આરા અગર શાહબાદ પ્રાંત

શત્રુસેન શુદ્ધયોષતુ વ્યાખ્યાન લક્ષ્યપૂર્વક સાભળી ગ્હો હતો તે બ્રાહ્મણે “ મહાસ્થવીર ! મને નથી લાગતું કે, એ બાળકમા કયમ દેશના મધસ્થવીરો દોષિત હોય ! પુત્રના મૃત્યુ પછી યશોધવલ કેવળ પાગલ બની ગયો હતો—એક ઉન્માદગ્રસ્ત મનુષ્યની માફક જ તે દુર્ગમા જીવન નિર્ગમન કરતો હતો પોણાસો એસી વર્ષનો ડાસો એકદમ યુવાન બનશે, તેની સર્વશક્તિ અને યુવાવસ્થાની ધમક પાછી તેનામા ઉત્પન્ન થશે, એ ખ્યાલ ક્રોધને સ્વપ્ને પણ હોઇ શકે કે ‘ એમ થવું અસ્વાભાવિક અને અમલવનીય સમજીને જ એ લોકો નિશ્ચિત બેડા હતા ”

શત્રુસેનનો આ મુદ્દો શુદ્ધયોષને ગમ્યો ન હોય એમ લાગ્યું તે તીવ્રસ્વરે કહેવા લાગ્યો “ વજ્રાચાર્ય, બૌદ્ધસધનો સેકડો વર્ષનો દુદ્ધિન દૂર થઇ જવા છતાં, સુદ્ધિના ઉપકાળે સાવધાનતા અને ક્ષતો ત્યાગ કરવો એ મહામૂર્ખત્વનું અને અદૂરદર્શિત્વનું વક્ષણ છે જેમનાપર સર્વવિશ્વનું કલ્યાણ અવલબ્ધી ગ્રહેલું છે તેમણે આવી રીતે ગદ્ગતપણું બતલાવવું તે કદી પણ યો ય નથી ! માગ મત પ્રમાણે ક્રૂષદેશના સધસ્થવીરે મહા અપરાધ કર્યો છે તેના એ અપરાધના શાશનનો પ્રશ્ન હું ભવિષ્યમા ઉપસ્થિત કર્યા મિવાય ગહીશ નહિ પરંતુ હમણાં તે પ્રશ્ન જરૂરી નથી આગળ ઉપર જલ્દીથી આવતા સકટના નિવાગણનો ઉપાય શોધી ઝાઢવો એજ સાત્રત મમયનું કર્તવ્ય છે ”

“ મહાસ્થવીર, આપનો એ વિચાર યોગ્ય છે ” વજ્રાચાર્યે ડબ્બું યશોધવલ પોતાની દીર્ઘ મહા નિદ્રામાથી જાગૃત થઇ પાટલીપુત્રમા આવેલો છે અરે, રાજસભામા તેનો પ્રવેશ થયો છે સમ્રાટ અને તે એકજ સ્થળે રહે છે તેના આગમનની ખબર જો પ્રથમથી મળી હોત તો, માર્ગમા જ ગમે તે યોજના કરી તે સમ્રાટ પાસે ન પહોંચે તેવીજ વ્યવસ્થા કરી હોત—નિદાન તેવો પ્રયત્ન

પણ કયાં સિવાય અમે રહેન નહિ યશોધવલ એ કંઈ જોવો તેના શત્રુ નથી તેની ચપળતા અને કર્તવ્યનિષ્ઠતાથી આપણે અભયપૂર્ણ નથી જ એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ છે કે આ વખતે તે પાટલી-પુત્રમાં આવ્યો છે તે કોઈ સામાન્ય કારણ નિમિત્ત આવેલો નથી રાજધાનીમાં આવ્યા પછી સામ્રાજ્યમાં ચોતરફ પ્રસંગેલી ભયકર અવ્યવસ્થા અને અધેર તેના લક્ષમાં આવ્યા સિવાય રહે તે તન અસંભવિત છે અને એ પણ નિશ્ચયથી માની લો કે, એ સ્વરૂપ ધ્યાનમાં આવ્યા પછી તે સ્વસ્થ બેસી રહેનારો માણસ નથી સમ્રાટ સાથે યશોધવલને શી વાતચિત થઈ છે તે જાણવાને ઈર્ષ્ય રસો નથી વજાત્યાર્થ સધસ્થવીર, હવે આપણે ચેતીને ચાલવાનું છે નહિ તો ખાત્રીથી માનજો કે આપણો પૂર્ણ રીને નાશ થયા સિવાય રહેશે નહિ યશોધવલ નગરમાં શા માટે આવ્યો છે તે કોઈના સાબળવામાં આવ્યું છે કે,—

રાત્રુસેને કહ્યું “ તે મળ્યાં મેં કંઈ સાબળ્યું નથી, પણ તેને નગરમાં પ્રત્યક્ષ જોયો હતો ખરો ”

મહારાજવીરે આશ્ચર્યથી પુછ્યું “ તમે પ્રત્યક્ષ જોયો છે કેવી રીતે ? ”

“ શશાકનો વધ કરવાના ઉદ્દેશથી હું રાજભૂવનની ચોતરફ ફરતો હતો—છેવટે શશાક મારી દૃષ્ટિએ પડ્યો તેનો ઉચ્છેદ કરી નાખવાના ઉદ્દેશથી ગંગાદ્વારમાં ઉભો રહી હું તેના ભવિષ્યની વાત અતિ આવેશથી કહેતો હતો મારૂં ભવિષ્ય ક્ષેત્ર ખરા ગંગામાં આવ્યું, તેટલામાં મેં એક વિલક્ષણ પ્રકાર જોયો । ”

“ કેવો ? ”

“ એક નાની નૌકા કાઠે લાગી હતી અને તેમાંથી એક વૃદ્ધ અને એક તરૂણ નીચે ઉતર્યા તે બન્ને સહજ સ્પષ્ટ રીતે જાણવા નાજ્યા કે તરતજ મેં યશોધવલને ઓળખ્યો પરંતુ તેણે મને જોયો નહિ, અગર તો જોયો હશે પણ ઓળખ્યો નહિ આવું એકાએક વિચિત્ર

મંદર ઉપસ્થિત થવાથી એક ઝાડની ડાળપર ચઢી મે આત્મરક્ષણ
કર્ચું । ”

“ પરંતુ ત્યાર પછી શુ થયું તેનો કોઈએ તપાસ કર્યો છે ? ”
બુદ્ધધોષે ઉદાસ મને પુછ્યું

અઘાપિસુધી બહુગુપ્ત સ્તબ્ધ બેસી રહ્યો હતો તે હવે બોલ્યો
“ હા, સાધારણ ખબર મને મળી છે રાજબૂવનમાં રહેતા આપણા
ગુપ્તચરે જણાવ્યું છે કે, ગંગાદ્વાર પાસે શશાક અને યશોધવલ મળ્યા
હતા અને ત્યા જ તેમને પરસ્પર પરીચય થયો હતો ત્યારપછી
કુમાર તેમને ગંગાદ્વારથી લઈ દરબારમાં આવ્યો યશોધવલ જીવત
છે એ વાતપર પ્રથમ તો સમ્રાટને વિશ્વાસ આવ્યો નહિ ત્યાર પછી
યશોધવલ સભામંડપમાં આવ્યા બાદ સમ્રાટ પોતે વેદી નીચે ઉતર્યો
અને તેને ગાઢ અર્લિંગન આપ્યું યશોધવલે દરબાર સમક્ષ જાહેર
કર્ચું હતું કે તે પોતાની પૌત્રી માટે અન્ન યાચના કરવા માટે પાટ-
નગરમાં આવ્યો છે ”

બુદ્ધધોષ કે જે, વિચાર કરતો સ્તબ્ધ બેસી રહ્યો હતો તે બોલ્યો-
‘ બહુ સારું ! સમ્રાટ સાથે યશોધવલે શી વાતચિત કરી તેની કોઈને
ખબર પડી છે ? ’

શત્રુસેન ઉદાસ થઈ બોલ્યો “ તે વિષે એક અક્ષર પણ સભા-
ગાયો નથી એટલું જ જણાયું છે કે, યશોધવલ મહારાણીના મહે-
લમાં રહ્યો છે અને ત્યા જ તેનો ભોજનાદિ પ્રબંધ થયો છે યશો-
ધવલને ત્યા નિવાસ મળવાથી વિષ પ્રયોગ કરવાનું સાધન પણ રહ્યું
નથી યશોધવલના આગમન પછી મંત્રીઓનો એક મંત્રણા દરબાર
ભગયો હતો પરંતુ તે દરબારમાં શુ બન્યું તે કોઈના જણવામાં
આવ્યું નથી કારણ કે પેલો હરામખોર વિનયસેન પોતે જ તે
વખતે સભાગૃહના દરવાજાપર પહેરેગીરનું કામ કરતો હતો । ”

બુદ્ધધોષે કહ્યું “ એમ છે ત્યારે રાજબૂવનમાં હાલના કરતા
બમણા જાસૂસો રાખવાની વ્યવસ્થા કરે અને હવથી અત્યંત વિશ્વાસ

બુદ્ધ ભિક્ષુ સિવાય કોઈને પણ એવા કાર્ય પર મુકશો નહિ ”

બધુગુપ્તે કહ્યું “ ઠીક, હવે પછી આપણી સલાહ મસલતની વ્યવસ્થા કેવી કરવી ? હવે મારે બગદેશમા જવું જ પડશે ”

બુદ્ધધોષે આશ્ચર્યથી પુછ્યું “ બગદેશમા ‘ કેમ, શા માટે ? ”

બધુગુપ્તે ખિન્ન સ્વરે કહ્યું “ હવે યશોધવલના પુત્રનું મેં મૃત પીધું છે એ વાત તેના જાણવામા આવ્યા મિવાય ગદેશે નહિ કોર્તિધવલ નિશ્ચય હતો તે બખતે મદિરમા એક કુત્રાની માફક મેં તેના હાલબેહાલ કર્યા હતા એ વાન તેના બાપ યશોધવલના જાણવામા આવ્યા પછી તે શુ કરશે તેની કલ્પના પણ મારાથી થઈ શકતી નથી તમે કોઈ પણ યશોધવલને ભૂલી નહિ ગયા હો તેની વેગ લેવાની ઇચ્છા કેટલી ભયંકર હોય છે તેની તમને સારી કલ્પના છે. મહાસ્થવીર, હવે હું પાટલીપુત્રમા ગહુ તે અસહ્યવિત છે હું હવે બગદેશમા જ જઈશ ત્યાં જઈને હું નિશ્ચિતપણાથી મારે કામ કરીશ ”

બુદ્ધધોષે તીક્ષ્ણસ્વરે કહ્યું “ સધસ્થવીર ’ તમને ગાડપણુ તો નથી લાગુ પડ્યુંને ? આ ઘોર સંકટના સમયે તમે પાટલીપુત્ર છોડોને જશો ‘ તમારા ચતુર્કિચિત્ પ્રાણુ માટે સર્વ સધના કાર્યની ધૂળધાણી કરશો ? ધિક્કાર છે ! એમ બનવું શક્ય જ નથી મૃત્યુ તમને કંઈ છેડવાનું નથી જ ત્યારે તમારે સધના કાર્ય માટે કાલના કંગલ મુખમા પડવું એ જ ઇષ્ટ છે તમારા પૂર્વે સેકડો મહાસ્થવીરએ અને હજારો ભિક્ષુઓએ સધના કાર્ય માટે પોતાના પ્રાણુ અર્પ્યા છે તેમણે સધના કાર્ય માટે આત્માપર્ણ કર્યું તેથી તો અલ્પાપિ સુધી સધ ટકી રહ્યો છે ! સધસ્થવીર ! મૃત્યુના ભયથી આવી રીતે ડરી ગયેલા મેં તમને આ પહેલા કદી જોયા ન હતા હવે તમે મૃત્યુથી એટલા બધા કેમ ગભરાવ છો ? ’

બધુગુપ્તે કંપિત સ્વરે કહ્યું “ મહાસ્થવીર, સામાન્ય પ્રકારના મૃત્યુના ભયથી આ બધુગુપ્ત કદી પણ અલિપ્ત થતો નથી

એ વાત તમે નથી જાણતા એમ કંઈ નથી પણ હાય ! યશોધવલના હસ્તનું મૃત્યુ અત્યંત—અત્યંત લાયકર—તે મૃત્યુની યાતના ઠાણ છે ! તે કળ્પા હજારો આઘાતથી મૃત્યુ થશે તો તેને સુખી મૃત્યુ માનીશ ! મહાસ્થવીર ! હું બગદેશમાં જાઉં છું ! ત્યાં નિશ્ચિત થઈ હું સઘની ઉત્કૃષ્ટ સેવા કરીશ દ્વિતીયા અગર પત્રવ્યવહારથી વિચારની આપ લે કરવાનું કામ હું સાગી રીતે કરી શકીશ ”

શુદ્ધધૌષે દઢસ્વરે કહ્યું “ અસભવિત ! સર્વથા અશક્ય ! મધુગુપ્ત, એમ બંને શક્ય જ નથી મહત્તના સમયે જો તમારે મવની સેવાથી વિમુખ થવું હોય તો તમારી ઇચ્છામાં આવે ત્યાં જાવ ! ”

“ મહાસ્થવીર ! આપનો કામનો એમાં દોષ નથી ! આપણે બધાએ ભાગ્યચક્રમાં ગુચવાયા છીએ ! આ પણ મારા અદૃષ્ટનું જ ફલ છે ! નહિ, હું અહીંથી જમણ નહિ ”

આ વખતે પૂર્વ દિશામાં નારંગી રંગનું પડક ચઢતું જતું હતું થોડીવારે ત્યાં એક ભિક્ષુ આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો “ દેવ, આ સ્થળ હવે નિર્ભય નથી સૂર્યોદય થવાને હવે વાર નથી ! ગગને લોકોનો અવગળવર શરૂ થયો છે ”

તરત જ બધા ઉડીને ભિન્ન ભિન્ન દિશા તરફ ચાલ્યા ગયા પોતાના ધર્મબધુથી છૂટા પડતા પડતા શુદ્ધધૌષે કહ્યું “ સવસ્થવીર, વિશેષ લય પામવાનું કાળ નથી યશોધવલ તમારું લેશ માત્ર અનિષ્ટ કરી ન શકે તેવી વ્યવસ્થા હું પોતે કરું છું હવેથી જુલું મદિરના બોયારની ઓરડી ખિવાય અન્ય કોઈ પણ સ્થળે આપણો મમલતી દગ્યાર એકત્ર થશે નહિ ”

શુદ્ધધૌષના ગયા પછી શત્રુસેન સ્મિત કરી બોલ્યો “ સ્થવીર તું ભાગ્યચક્રને માનતો નથીને ! ”

બધુગુપ્તે તેને કંઈ જ ઉત્તર આપ્યો નહિ તે નીચા મુખે ચૂપકીથી ચાલ્યો ગયો

પ્રકરણ ૧૭ મું.

સખીનું સખીત્વ.

‘અરે તગ્લા ? કાલે તું ક્યા હતી ? તારી રાહ જોઈને હું બેઠી ગઈ, પણ તારો ક્યા છે પત્નો ? તારી રાહ જોઈ જોઈને હું તો થાકી ગઈ ! આખી રાત આખ તો મીઠાઈ જ નહિ ! પણ તને જોઈને ક્યા છે મ્યા ? રાત્રે ઉઘ આવી નહિ, પથારીપર આમનેમ પાખા ફેરવવા લાગી, પણ નિદ્રાદેવી રીસાઈ તે રીસાઈ જ નેરે ત્રીજા પ્રહરે ઉઠી અને બારી પાસે હું ક્યા સુધી ઉભી ગઈ હોઈરા તેની તને કંપના છે ? મા પણ જાણી ગઈ છે કે કાલે હું ઉઘી નથી હું ત્યા ઉભી હતી તે બેના જાણવામા આવ્યું હશે એટલે નેણ મને પુછ્યું પણ ખરું !’ મેં તો તેને કહ્યું કે, ‘હમણા જ ઉઠી છું આજે ઉજળતા બહુ લાગે છે, તેથી ઉભી હતી !’ પણ ખરું કહે તરવા, તું કાલે કેમ આવી નહિ ?”

ક્રૂત એક પ્રાન માટે જેણે આટલી લાખી વાત કરી હતી તે પૂર્ણ યૌવનમા આવેલી એક ગમણી હતી તેનું વય વીસ વર્ષ હતું થોડું ઓછું હતું તપ્ત કરેલા સૂતરણું પ્રમાણે તેનો કાંતિ સદૃશ પીળાશપર હતી તેનો બાધો સુદૃઢ અને મુઝકારક હતો નામા કહીએ તો તે તરણી અસાધાગળ સૌંદર્યવતી હતી તેના જેનું સૌંદર્ય જગતમા દુર્લભ હતું એમ કહીશું તો ખસ થશે

તગ્લા અને દેશાનદને આપણું જે દિવસે છોડી દીધા, તે પછીના બીજા દિવસની આ વાત છે સુમા એક પ્રહર દિવસ થયો હતો એટલામા તરલા મકાનમા આવી અને આવતા જ પ્રથમ તેણે પોતાના માનીડની પુત્રાની મુલાકાત લીધી તરલા દૃષ્ટિએ પડતા જ તની સાથે તેના પ્રભુકન્યા પ્રથમ જે બોલી તે ઉપર કહી મુડ્યા છીએ. તેનું લાપણું માલખ્યા પછી કિમિત હાસ્ય દટાચી તગ્લા બોના

“ બાઈ માહેબ, કાલે હું મારા પ્રિયકરને મળવા ગઇ હતી ‘ તમારું દાસત્વ કરતા કરતા મેં મારા પોતાના માટે એક પ્રિયકર મેળવ્યો છે !”

વક્રદંષ્ટિથી તરલા તરફ નેષ ‘ બાઈ સાહેબ ‘ બોલ્યા ‘ મગ, જા એક વખત ! અરે, વળી તું એ શું કરી આવી છું કાણ જાણે ?”

તરલાએ હમતા હસતા કહ્યું “ વળી બીજું શું કરવાની હતી ? મનને ગમે તેવો પ્રિયકર મળ્યો એટલે સર્વ જે કરે ‘ તે જ મેં કર્યું ! બાઈ માહેબ ! આખી ગત કુળવનમાં અતીત કરી સવારે આમો જોળતી અહીં આવી છું હમણાં ! બાઈ માહેબ ! ખરી વાત કહેતા તમે મોટા લોકો ચીડાઇ જાવ છો એ અન્યાય ભરેલું છે ! હું તમને સીધી અને મગ્ન રીતે પુછું છું બાઈ માહેબ ! ચીડાયા નહિ ! શું અમો ગરીબોને હાડમાસ નથી ‘ અમને કેમ કંઈ હાપ ન હોવી નેષએ, શું અમારે મોજમઝા તરફ નજર પણ નહિ કરવી ‘ કેમ બાઈ સાહેબ બોલતા નથી ? પ્રભુએ પ્રેમ ઉત્પન્ન કર્યો ‘ તે ન તમાગ જેવા મોટા માણસ માટે જ ! ગસ્તામાં જ્યારે મને મનગમતો મ્યામ મળ્યો ત્યારે તેનો નિરન્કાર કરી શા માટે ચાલી જાઉં ‘ અને મારી ઉમર એવી કંઈ વહી ગઈ છે ‘ બહુ બહુ તો, બાઈસાહેબ ! તમારા કરતા એક બે વર્ષે મોટી હોઇશ, એટલું જ ને ! પણ આમ જુઓ ! હજી મારા દાત પણ પડ્યા નથી કે કેશ પણ પાડ્યા નથી !”

બાઈસાહેબ પણ કૃત્રીમ કોપથી બોલ્યા “ મગ, મગ-જા માઇ ! જા એક વખત યમદારે જા-મુઓ કાળ પણ તને કાણ જાણે કેમ ભૂતી જાય છે ? જ્યારે નને તારો વલ્લભ મળ્યો હતો ત્યારે પાછી આવી શું કરવા ‘ મને એ બાબતની ખબર જ તારા માટે નેષએ ?” ત્યાર-પછી તે આવશથી બોલી “ તરલા, હવે તારી મરકેરી પુરી છે- ! તું અહીં કેવી રીતે આવી તે કહે ! હવે વખત ન બોઇશ ! મારાથી સહન થતું નથી !”

તરલાએ કહ્યું “ કેવી રીતે આવી તે મને ખબર નથી, પણ કેમ આવી તે કહીશ ખરી તમાગ માટે હું આવી છું ! માન

સાહેબ ! ઓહોહો, હો ! એટલા ઉતાવળા શેના થાવ છો ? અંદા
તો આલો ! ”

કંઈ પણ બોલ્યા વગર તરલાના ખલાપગ હપ્ત મુકો તે નરણી
તેની પાછળ પાછળ ગઈ બીજા માળની એક ઓગડીમા પ્રવેશ કર્યો
પછી તરલાએ તેના દાર બધ કર્યો અને તેને માકળ પણ ચડાવી
તરણીએ તરલાના ગળે બાથ માગી અનિશય ઉત્ક્રાંથી પુછ્યું
“ મળ્યા કે તને ? ”

“ હા ”

એક શબ્દ પણ ઉચ્ચાર્યા સિવાય તરલાને હાથ માથે નાખી
તરણીએ તેને આલિંગન આપ્યું અને તેના મુખપગ એક ચુમન
પણ કર્યું

તરલા હસતી હસતી બોલી “ છેવટે, મારા કામનું મને આજ
મનામ કે ? ”

યુવતીએ હસીને કહ્યું “ ચોગ્ય બક્ષીસ તો તને મળેલો નારો
શ્યામ જ આપણે ! ”

“ મારો શ્યામ, કે આપનો, બાઈ સાહેબ ? ”

“ મોઈ ચળાવકીજ છે ને ‘-તારો જ-તારો જ શ્યામ ! જેને
મળવા તું કાલે રાત્રે ગઈ હતી ને તારો શ્યામ !

તરલા ખડખડ હસી પડી “ તે મને ત્રી બક્ષીસ આપવાનો
હતો બાઈ સાહેબ ? તે તો મૂઝો એક છુટ્ટો બ-ગ છે ! કાલે ગત્ર
હું તેને ગળે સાકળ બાંધી આવી છું ! અને એટલે દિવસ જઈ તેને
ખરેખરો નચાવી આવીશ ! ”

“ તુકિની, તરલા, ડહાપણ જવા દે ! મગળતાથી એક વખત
કહેને કે શું થયું ? સાચું કહેને, તે તને મળ્યા ‘ સાચું, હે
સાચું તરલા ? ”

તરલા મુખ મગડી બોલી “ ખત નથી બાઈ સાહેબ, તદન

ખોદુ !—અમો ગરીબ લોકોને ખરાની પારખ ક્યાથી હોય ? ખરાનો સવ ઇન્નરો પ્રભુએ શ્રીમતને આપ્યો છે ને ? ”

તે તરૂણીએ નરલાનો હાથ પોતાના હાથમા પકડી તેને ખારી પામ લાની એક આમનપર બેસાડી, અને પોતે પણ તેની પાસે બેઠી

તરલા કંઈ ગણુગણુવા લાગી તેથી તેણે સહજ ચીકાઈ તરલાના ગાલપગ ચપાટી લગાવી તે પ્રહાર સહન કરીને પણ તરલા ખડ-ખડ હસતીજ રહી અને થોડીવારે બોલી “ ભારે, બાઈ સાહેબ, બીજુ કું શુ કહું ? ”

ક્રોધ અને અભિમાનથી તે તરૂણીએ તરલા તરફ પીડ ફેરવી હવે તરલાએ તેને મનાવવાની શરૂઆત કરી તેના મુખ આગળ— તદ્દન મુખની પામે મુખ લઈ જઈ તે બોલી “ અરે, બાઈ સાહેબ, અરે, યુથિકાદેવી આટલા બધા આ ગરીબ સખીપર કેમ ખીજવાયા ? મારી સામે બગબર મોદુ રાખીને તો બેસો—પછી શુ શું બન્યુ તે બધુ કહું છું અરે, બેસોને યુથિકાદેવી । ”

હવે યુથિકાનું હૃદય નરમ થયુ, અને તે પૂર્વવત્ તરલા સામે મુખ કરી બેઠી

તરલા કહેવા લાગી “ સાચુ કહું છું બાઈ સાહેબ । વસુમિત્ર મળ્યા તો ખરા । તેમના પિતાને મળ્યા મે તેમને કહ્યું ‘ અમાગ બાઈ સાહેબે શ્રેષ્ઠી વસુમિત્રને કેટલાક ગુન પરીક્ષા માટ આપ્યા હતા તે ક્યા છે તે આપ જાણો છો ? ’ મારો આ પ્રશ્ન સાંભળીને ડોસો તો ચક્રિત જ થયો, અને કહેવા લાગ્યો ‘ મને બાપુ, કંઈ ને વિશે ખમગ નથા । વસુમિત્ર પણ મને એ બાબતમા કંઈ કહી ગયો નથી । ’ એક રીતે જોતા ડોસા ભલો તો ખરો । તેનામા દાવપેચનુ તો નામ નથી જોતજોતામા મારા કથનપગ તેને વિશ્વાસ બેઠો, અને તેણે તગત જ વસુમિત્ર શેઠનો પત્નો બતાવ્યો- પણ તે મારી માથે એક ડોસાને મોકલવા લાગ્યો । મે જાણ્યું કે,

ખ્યાનમાં કે મનમાં નહિ હોવા છતાં વળી આ સડટ કયા ઉપસ્થિતિ મધુ ? એટલે યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરી હું ત્યાંથી છટકી, અને બહાર આવતી રહી વસુમિત્રનું સ્થળ જાણ્યા પછી હું તે જ દિશા તરફ જવા લાગી શહેરની બહાર એક જીના વિહારમાં તેમને ગળ્યા છે તે જો કે પૂર્ણ રીતે કદી જાણ્યા નથી, તો પણ તેમને ત્યાંથી નામી જવાનો મનો નથી વિહારના લિનુમાંથી કાઢતો કાઢતેમના પર દેખેખ ગળ્યા કરે છે આ વ્યવસ્થા ખામ લક્ષ્યપૂર્વક કરેલી જણાય છે ”

યુથિકાએ એક લાખો નિશ્વાસ નાખ્યો અને કેટલીકવાગ મગ્તક નીચું ગળી સ્તબ્ધ બેસી રહી વળી પાંચુ તેણે ઉચું જોષ પુછ્યું - “ તેમણે તને કે કંઈ કહ્યું કે ? ”

“ મેં તો વસુમિત્ર સાથે કેટલીએ વાતો કરી ! ”

“ શી વાતો કરી ? ” યુથિકાએ અધોગાદથી પુછ્યું

“ તમે મને જે કહ્યું હતું તે બધું મેં તેમને કહ્યું—અને તેથી પણ વધારે સો વાતો સંભળાવી આવી છું, બાઈ સાહેબ ! ”

“ પણ શું કહ્યું તે તો કહીશને ? ”

“ મેં કહ્યું, અરે શ્રેષ્ઠી મહારાજ ! સાગરદત્ત શ્રેષ્ઠીની કન્યા યુથિકા-દેવીની દત્તી બની—ચીડારો નહિ એમ બાઈ સાહેબ !—” આ વખતે યુથિકા તેના તરફ તીવ્ર દષ્ટિથી જોતી હતી

તરફ આગળ બોલવા લાગી “ મેં કહ્યું બાઈ સાહેબ, ‘ યુથિકાદેવીની દત્તી બની હું તમારી પાસે આવી છું તમારા બિરહથી યુથિકા સંકાતી જાય છે ! થોડા જ સમયમાં તે દમગ્નિ પુષ્પ ખરી પડ્યા મિવાય હવે ગહેરો નહિ ’ અને બીજી મેં શું કહ્યું તે જાણો છો કે ? ”

“ શું કહ્યું ? ”

“હું કે, તે પુષ્પ ખરી ન પડે એવી જો તમારી ઇચ્છા હોય તો, વસતત્કલ્પની એકાદ ચાદની રાત્રે લગ્નનો સુદર પોષાક પહેરી—”

યુથિકાના વદનપગ લાક્ષી ચઢી તેણે જિજિત કાગવરે કહ્યું

“ઠીક જોડ, પછી શું થયું.”

તરલા હસીને કહેવા લાગી “જુઓ, દેવી મને હવે એવું સાગવા માડ્યું છે કે, તમારા દેહની સર્વ રસિકતા બરમ થવા લાગી છે.”

યુથિકા મહજ નરમ પડી અને બોલી “તરલા, બહેન તરલા, હું તને પગે પકડુ છું. હવે એ બધી મરકરીની વાત એક જાણુએ ગહેવા દે. તેમણે તને નુ હું ન બરાબર કહેને બહેન.”

તરલા બોલી “પણ, મે તમને શું કહ્યું તેતો બરાબર સા-ભળો? પછી તેમણે શું કહ્યું તે કહીશ પ્રથમ મે તેમને પુછ્યું, ‘મહાગજ,’ હવે તો તે મહાના લિશ્તુ થયા છે માટે તેમને એ જ સંબોધન વટે—‘મહાગજ’ આવી જ રીતે હવે આ જીવનનો વ્યય કરગો કે? ‘મહા’ કે કયું, ‘હા, એમ જણાય છે ખરૂં, તરલા!’”

યુથિકાના મનને ઓળંગી મહજ સ્ફુગળ પામ્યા તરલા આગળ કહેવા લાગી “વસુમિત્રને જ્યારે મે પ્રથમ જોય ત્યારે તો બીલકુલ ઓળખાયા નહિ. તેમના તે ભ્રમર જેવા કાળા કેશ નહિ થઈ ગયા હતા. તેમના વસ્ત્રોની વ્યવસ્થિત સુદરતાનું નામ નિશાન પણ ન હતું. એટલી વસુમિત્રને, ગમે તે હોય પણ એવી સ્થિતિમાં કેવી રીતે ઓળખી શકે? જેમને વસુમિત્ર તરીકે આપણે ઓળખતા હતા, તેમણે તો મસ્તિષ્કનું મુઝન કરાવ્યું હતું, અપવાસથી તેમનું મુખ ઘોળું પુણી જેવું થયું હતું અને મલીન ભગવા વસ્ત્રથી તેમનું શરીર ઢકાયલું હતું. બધાએ દેરકાર, બાઈ સાહેબ. મારા રડ્યા-ઓએ તેમનું પૂર્વનું નામ પણ બદલી નાખ્યું છે! હવે ત્યાં આ-

ગળ વસુમિત્ર નામથી પુછીએ તો કંગો જ ન લાગે દેવી ! તેમનું નવીન નામ શું રાખવામા આવ્યું છે તેની છે ખબર ? ”

યુથિકા નીચું વદન કરી બેસી રહી હતી તેનાથી તરલાના મુખ તરફ નજર કરવાનું પણ સાહસ થતું ન હતું !

“ તેમનું નવીન નામ જીનાનન્દ છે માલબુ કે બાઇ સાહેબ ! નમ્રને જે લય લાગે છે તે તદ્દન નિરાધાર છે ! તમારી સાથે વસુમિત્ર લગ્ન કરશે એમ માનીને યાશ્વિનિને કંઈ છોકરાને દેશવરો આપ્યો નથી યાશ્વિનિના મૃત્યુ પછી તેની અદળક સપત્તિ વિસુમિત્રને મળવાની હોવાથી બૌદ્ધ ભિક્ષુઓએ યાશ્વિનિને પોતાના છોકરાને ભિક્ષુ બનાવવા આદેશ કર્યો હતો ભિક્ષુ મયા પછી પુત્રનો - બૌદ્ધનો હક પિતાની મપત્તિપર રહેતો નથી તેની સર્વ શીલકત બૌદ્ધ મંત્રને મળે છે એ માટે જ યાશ્વિનિ પોતાના એકના એક છોકરાનું બળીદાન આપ્યું છે ! ”

યુથિકા ડરકા ભરતી બોલી “ ત્યારે પછી બહેન, એનો કંઈ ઉપાય ? ”

“ ઉપાય બીજો શો ? ઉપાયમા હવે એક પરમેશ્વર ! મહામાથી પાછા ફરતા જ મેં એકાગ્ર ચિત્તથી પ્રભુનો નામ જાપ્યો તેજ કાગળથી કે કોણુ જાણે સાથી, ભગવાને મને રસ્તામા જ એક ઉપાય બતાવી દીધો ! તે મહા કેટલાક દુષ્ટ ભિક્ષુઓ છે તેમાનો જ એક પ્રૌઢ વયનો ભિક્ષુ તે આ માતાઓનો નેતા છે મહામાથી પાછા ફરતા સધ્યાકાળ થઇ ગઈ તેથી હું ઉનારને પગલે ચાલવા લાગી થોડેક રસ્તેગઈતો મને કાંઈએ મારી પુઠ પડી હોય એમ લાગ્યું પહેલા તો હું એટલી બધી બહીષી કે કંઈ કહેવાની વાત જ નહિ ! બે ત્રણ વખત અધકારમા લપાઇ જઇ તે પાછળ આવતા માણસને બૂલાવામા નાખવાનો મેં પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ તે મૂઝાએ કેમે કરતા મારો પીછો છોડ્યો નહિ લગભગ બે ત્રણ ઘડી આ રમત ચાલી

પછી છેવટે તેનું મુખ મને જણાયું તે દેખાતા જ હતો ગભરાઈ ગઈ. મારા શરીરના રૂવા ઉભા થઈ ગયા તું કહું બાઈ સાહેબ ? પણ ક્ષણમા મારી ખાત્રા થઈ કે બહારેજ એ મુખ મારા નસીયમા વખ્યું છે કારણ કે, જેણે મારી પુંક પકડી હતી તે, તેજ મહેનો એ બુદ્ધો બદલ હતો ! ”

યુથિકા એકદમ બોલી ઉઠી “ એમ ? મૂંઝો વાદ ? ”

તત્કાલ કૃત્રિમતાથી બોલી “ તમને ખરેખર કહું છું બાઈ સાહેબ, તમે વસુમિત્રના ચહેરા તરફ ડાકના કલાક સુધી કેમ જોઈ ગહતા હતા, અને તમારા નેત્રની પાપણ પણ કેમ હાલતી ન હતી, એનું ગહન હવે સારી રીતે સમજાયું બાઈ સાહેબ ! ” એમ કહી તત્કાલે શામ ખેંચ્યો.

યુથિકાએ તેને કંઈ પણ ઉત્તર આપ્યો નહિ માત્ર એક પ્રેમી તમાચ મારી !

તત્કાલ કહેવા લાગી “ એમજ કહેનો કે, મારા બોલવાપર તમને ભરોસો જ નથી ત્યારે નિરર્થક તમારા જેવા અરસિક શ્રોતા આગળ મારા તે પ્રિયકરના રૂપનું વર્ણન કરી શું કરવા માયું પકવવું ? હવે તમારી જ વાત કહું છું ત્યાર પછી છુપાઈ ગઈ જ્યાંએથી બહાર આવી તે સ્થાન સુદર સાથે મેં ધણી વાતો કરી અરે બાઈ સાહેબ, એક વખત માણસ પ્રેમમા પાગલ થાય છે તો પછી તેનો મરણ મિવાય છુટકો થતો નથી તે ગેડના છોકરા સાથે મુખ આગળ મુખ ગમી સર્વ દિવસ બેસી ગહતા હતા તે એટલામા જૂઠી ગયા કે / વમતની ચાદની રાત્રે સ્વામસુદર પોતાની રાધાને શામાટે ત્યજી નય ? અગ્નિ તો ત્યાં ન હતો, ત્યારે ચંદ્રને જ સાક્ષી રાખી અમે અમારૂં ગાધર્વવિધિથી લગ્ન કરી દીધું, અને શું કરે બાઈ સાહેબ ? ”

યુથિકા ગહજ ડટાળીને બોલી “ તગ્ગા તું અતિ દુષ્ટ છે ! હવે તારી આ મશ્કરી મને બીલકુલ મધુર લાગતી નથી ! તારા પગે પડું

ધુ-તને મારા શપથ છે શુ થયુ તે સીધી અને સાદી રીતે કહે—” તરલાએ કહ્યું “ બહેન, આવી શી વાત કરો છો ! તમે તો હજુ યુવાવસ્થામાં પ્રવેશ કરો છો, હું નેા ઘડી ડોસી થઈ છું ’ તો પણ માણસ જ ને ? શુ હું કદી પ્રેમભળના સપડાઈ જ નહિ ! ”

યુથિકા ગુસ્સાથી ઉઠીને જવા લાગી, ત્યારે તરલાએ હાથ પકડી તેને નીચે ખેસાડી કહ્યું “ સાબળો બાપ સાહેબ, બધું હું કહું છું એટલા અધીરા શેના બની આવે છે ? તે મૂઝો બિહુ ખરેખર મારી પાછળ પાગલ બની ગયો હતો, અને તેથી જ તેણે મારો પીછો પકડ્યો હતો હું બહાર આવી તે સાથે જ તે માર ચરણમાં આળોટી પડ્યો, મેં પણ તેની તે પ્રેમચેષ્ટાને હિતેજન આપી તેને આકાશનો ચંદ્ર પકડવા કહ્યું છે ! મેં વસુભિત્રને એવું આશ્વાસન આપી મુક્યું છે કે “ હું તમોને મુક્ત કરીશ જ ! ” મહામાથી પાછા ફરતા હું મનમાં કહેવા લાગી કે મેં શેકને આશ્વાસન તો આપ્યું પણ તેમને કયે માર્ગે છોડાવીશ ? ત્યારે અચાનક પ્રભુએ આ માર્ગ બતલાવી દીધો એ વાદરની સહાયતાથી હું વસુભિત્રને તે કેદખાનામાંથી છોડાવીશ પરંતુ કેવી રીતે બહાર લાવવા તે હજુ સૂઝતું નથી હવે બાપ સાહેબ એ વિષે એક પણ વાત પુછશો નહિ બાપ સાહેબ, મારા માટે કંઈ પુછે તો કહેજે કે તે તેની માસીની દીવરીના લગ્નમાં કંઈ દૂર ગઇ છે પાંચ સાત દિવસે આવવાની છે ! અને સાચું કહું છું બાપ સાહેબ, મારી બહેનનું નામ પણ યુથિકા જ છે ! ”

યુથિકાએ કહ્યું “ તારા મુખમાં પૂજો મુકે ! ”

“ હવે મુખમાં પૂજો મુકવાનો નથી, બાપ સાહેબ ! ”

“ ત્યારે શુ ? ”

“ તારા મુખમાં સાકર ! એમ જ કહેવું જોઇતું હતું ! ”

એટલું કહી તરલા ત્યાંથી હસતી હસતી જતી રહી.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

અર્જુનચરિત્ર.

તરલા પોતાના માલીકનું ઘર છોડી રાજમાર્ગ પર આવી અને અનર તરફ ચાલી અનરમાં જુદી જુદી ત્રણ દુકાનમાંથી તેણે ત્રણ પુરૂષના પોષાક-પહેરવા અને ઓઢવાના વસ્ત્ર તથા જોડા અને ફેટા-ખરીદ કર્યા આ પોષાકની પોટલી તે પદર નીચે રાખી પોતાને થેગ ગાંધ નગરના અંતમાં તરલાની માસીની એક નાની ઝૂપડી હતી. તરલાના ધરમાં આજ હતું. તે હમેશાં-રાત્રે પણ કામકાજના નિમિત્તે પોતાના માલીકને ઘેર રહેતી હતી, તોપણ કદી કદી વચ્ચે વચ્ચે સ્વામીની પાસેથી રજા લઈ એ ત્રણ દિવસના આતરે ઝૂપડીમાં આવી પોતાની માસી પાસે રહી જતી હતી તરલાની માસી બહુ-બોલી હોવાથી તેનાથી વધારે દિવસ એ ધરમાં રહેવાતું ન હતું. તરલાની માસીમાં ગુણુ પણ ધણા હતા-ધણુ ખરે તેને કંઈ દેખાતું ન હતું એમ કહીએ તો ખોટું નથી તે જ પ્રમાણે તેના કાન પણ શખનાદથી ડરે તેમ ન હતા માત્ર તે બોલવામાં ચરવીર હતી તેના મુખની તોપ સામે લાગ્યે જ કોઈ ટકી શકે.

પોતાના આ ધરમાં આવી તરલા પોટલી ઝોરડીના એક ખુણામાં મુકી ખાંધ પીને ઉઠી ગઈ ત્રણ પ્રહર વ્યતીત થયા પછી ઉડીને કેશ બરોબર ઝોળી કપડાંના બનતો ઠાઠ કરી તે ઝૂપડીમાંથી બહાર નીકળી. જતી વખતે તેણે માસીને કહ્યું “માસી બાંધ સાહેબ પાસેથી બે દિવસની રજા લઈને હું આવી છું ! હું જરા કામે જઉં છું મને આવતાં રાત પડશે આજે હું મારી એક સખીને તેડી લાવવાની છું.”

ધરમાંથી બહાર નીકળી તરલાએ નગરના દક્ષિણુ લાગ તરફ ચાલવા માડ્યું તે વખતે દિવસ અસ્ત પામવાને વાર ન હતી.

જનમમૂલથી ધીર રહેતા રાજમાર્ગને છોડી તરલા મહાનગરીના બહાર ઉપનગરમા આવી પહોંચી તે દિવસે તે જુના બૌદ્ધ વિહારમાથી જે રસ્તે પાછી આવી હતી તેજ રસ્તે આ વખતે તે મા નરમ જતી હતી પરંતુ થોડે દૂર ગઇ નહિ તેટલામા જ તેને જાણાયું કે, રસ્તાને સાગીનેજ નાડવનમા પુષ્કરણીના કાઠાપર એક માણુસ બેઠેલો છે અને તે આવતા જતા માણુસ તરફ લક્ષ્યપૂર્વક જોઈ રહ્યો છે ।

તે વ્યક્તિ દષ્ટિએ પડના જ તરલાએ સીધા રસ્તો છોડી તાડવનમા પ્રવેગ કર્યો પગનો ખડખડાટ ન થવા દેતા ધીમે ધીમે તે પેલા માણુસની પાછળ ગઇ અને એકદમ તેના નેત્ર દાગી દીધા ।

તરલાના હાથપર હાથ ફેરવી તે માણુસ હસી પડીને બોલ્યો “તરલા, ઓળખી, મે તને ઓળખી ! આવો કામલ સુવાળો હાથ આખા પાટલીપુત્રમા તારા સિવાય બીજે કોનો હોય !”

તર તમે પણ ખડખડ હસી તેની આખોપરથી હાથ ઉઠાવી લઇ કહ્યું “આચાર્ય, ઝગના કીનારાપર—અહીં બેસીને શું કરતા હતા ?”

દેશાનંદ તરલાના વદન તરફ એકાગ્રદષ્ટિ જોતો જોતો બોલ્યો “એક તરસ્યા ચક્રાગ્ની માફક તારા મુખચંદ્રના ઉદયની રાહ જોતો હતો, તરલા ! પણ ચંદ્રનો ઉદય થયો ખરો ! ચાલ તરલા, ચાલ આપણે જઇએ ।”

“પણ, ક્યા જવું છે ?”

“ક્યા એટલે ? કુજમા ।”

“આચાર્ય, તમે તો ભગવા પહેર્યા છે । તમારે શા કુજ ને જુજ ?”

“તરલા, તુ તો અરસિડ શીંગમણી છે ।” દેશાનંદે ખિન્ન થઇ કહ્યું.

“દીક, ગમે તેમ હો । પણ તમારો કુજ ક્યા છે ?”

દેશાનંદના મુખપર પ્રસન્નતા આવી તેણે ઉત્તરકાથી કહ્યું
“ કેમ ? મધારામનો કુળ છેને ? ”

તરલા અવિશ્વામયી બોલી “ શુ કહો છે તમે ? સંધારામ
શુ એકાંત સ્થળ છે ? અરે, તે દિવસે હું ત્યાં આવી ત્યારે તમારા
ભિક્ષુઓનો મને તો એક અખાડો જ જણાયો આ વખતે તે ભિક્ષુ
તમને પકડ્યા મિવાય ગૃહેશે કે ? ”

દેશાનંદ આખો મીઝી માયુ હલાવતો બોલ્યો “ તને નિશ્ચય
કે ખોટું કહેવામા મને જો લાલ છે ? તરલા ! મધારામમા બ્નેઘએ
તેટલી એકાંત જગ્યા છે તુ મારી સાથે ચાલતો ખરી, પછી હું
તારી ખાતી કરી આપુ છું ”

તરલા ક્ષણવાર વિચાર કરીને બોલી “ કીડ ચાલો ત્યારે પણ
તમે મારી આગળ ધણે છેટે ચાલો ! ”

“ કીડ, તેમ ! ” દેશાનંદ કંઈક નિરાશાથી બોલ્યો

દેશાનંદ આગળ ચાલવા લાગ્યો તેની પાછળ ટ્રેલેડ દૂર રહી
તરલા પણ જવા લાગી તે વખતે સાયકાલ થઈ અધકાર પણ પ્રસ-
રતો હતો. ઉપનગરનો રાજમાર્ગ હવે બહુધા નિર્જન થયો હતો.
દેશાનંદને ટેવ હોવાથી તે અધાગમા ખીન હગકતે ચાલ્યો જતો
હતો, પરંતુ તરલા ઠોકરો ખાતી ખાતી પગલા ભગતી હતી

ટ્રેલેડ વારે તે બન્ને પેલા જીર્ણમંદિર આગળ આવી ઉભા
રહ્યા વસ્ત્રમાથી ચાવી બહાર કાઢી દેશાનંદે તેનું તાળું ઉઘાડયું
મંદિરનો દરવાજો ઉઘાડી તેણે તરલાને ધીમેથી કહ્યું “ અદર
આવ તરલા ! ”

તરલા આ વખત મોટી જાળમા સપડાઈ હતી ! આ સ્થળ
તો દેશાનંદના કહેવા પ્રમાણે પૂર્ણ રીતે એકાંત છે ! હવે શુ કરવું ?
આ નિર્જન સ્થળમા આવા લુચ્ચા મૂર્ખ માણસ સાથે કેમ
જવાય ? ઉદ્દેશ પાર પાડવા શી યુક્તિ કરવી ! આ પાગલનો
અને મળેલી તકનો કેવો ઉપયોગ કરવો ? વગેરે કેટલાંએ પ્રશ્નો

એક પક્ષમાં તરલાના હૃદયમાં ઉપસ્થિત થયા । તે પૈકી, આ પામલ બનેલા માણસના હાથમાંથી આ પ્રસંગે પોતે કેવી રીતે છૂટવું એ પ્રશ્ન અત્યંત મહત્વનો હતો ।

તરલાને અદર આવવામાં વિલબ કરતી જોઇ દેશાનંદનું નિર્ધન ખૂટતું જતું હતું । તે મહજ ચીડાઇને બોલ્યો “ અરે, આ શું તરલા ! અદર આવને ! બહાર ઉભી રહીને તું ત્યાં શું કરે છે ? ખરૂં છે તરલા, તું ગાડી જ છે । જો કોઇ તે તરફથી આવશે અને તને જોશે તો મોટી કુજોતી થશે । આવ, ચાલ અદર આવ । ”

તરલા હવે નિરૂપાય બની પગથીયા ચઢી ઉપર ગઇ અને દ્વારના ઉમરામાં જ બેઠી ।

આ જોઇ દેશાનંદ કટાબ્યો બ્રૂટી ચઢાવી તે બોલ્યો “ અરે, આ શું તરલા ? ઉપર આવી ત્યારે ત્યાં બેઠી । ચાલ અદર આવ—એટલે દ્વાર બંધ કરી લઉં । ”

તરલા થરથરતા અવાજે બોલી “ મને તો બહુ બ્લીક લાગે છે । ”

“ અરે ગાડી, અહીં શેની બ્લીક છે તને । ”

“ આ તો ભયાનક અધકાર છે । અદર દીવા તો સળગાવો । ”

દેશાનંદ કટાળો ખાઇ કહ્યું “ તને ગાડપણુ તો નથી લાગ્યુંને ? અરે, દીવો મળગાવું એટલે સર્વને સદજ જ ખબર ન પડી નય કે ? વાહરે વાહ ! તું તો ભલી છે તો । ”

“ અરે, પણ અહીં કોણ શોધવા આવવાનું છે ? દીવો સળગાવ્યા સિવાય હું અદર પગ મુકીશ નહિ । ”

છેવટે નાઇલાજે દેશાનંદે દીવો પ્રકટાવવાનું કરાવ્યું અને કાળા ઘોર અધકારમાં તે દીવો શોધવા લાગ્યો તરલા દરવાજા પાસે અધારામાં જ ઉભી રહી

એટલામાં તરલાને દરથી મનુષ્યનો શબ્દ સ્પષ્ટ રીતે સંભળાયો તે સાંભળતા જ તેણે ગભરાતા ગભરાતા દેશાનંદને કહ્યું “ અરે, અરે

આચાર્ય ઝટ અહીં આવો ! કાઈ માણસનો અવાજ સભળાય છે મને ! ”

તરલાએ ગભરાતા ગભરાતા કહેલા “ મ મ ગતા જ દીપકે ગોધવાનુ કામ છોડી તરત જ દેશાન ” પાસે આવ્યો. “ મનેએ આખો ખેચી દૂર સુધી જોયુ, તા ખખર ! તેમને એ વ્યક્તિ તે મદિગ તરફ આવતી જણાઈ તે જ લગ એક શબ્દ પણ ન બોલતા દેશાન દે તરલાનો હાથ પકડ્યો અને તેને જોરથી ખેચી લઈ અંદર ગયો. અંદરની વિશાલ મૂર્તિની આડે ન્ખે લપાઈ ગયા.

તે એ વ્યક્તિ થોડીવારે મદિગના બારણા આગળ આવી પહોંચી ને પૈકી એકે બીજાને પુછયુ ‘ આ શુ નજાવાનું મદિરનુ ઠાગ નો ઉધાકુ દેખાય છે ! ’”

બીજી વ્યક્તિ ઝટપટ પગથીયા ચઢી ઉપર આવો, અને બરાબર નજર કેન્દ્રી તેણે પહેલી વ્યક્તિને કહ્યું “ હા સ્થવીર હા ! મદિરનુ બાગ્યુ ખરેખર ઉઘાડુ છે ! બધુગુપ્ત તારે દેશાન દિવસે દિવસે ગાડા થતો જાય છે ! આજે જ તેના અંતે બીજા પાછને મદિરના રક્ષણ માટે નીમ તેમ ક્યાં મિવાય હવે ચાલશે નહિ ! ”

બંનેએ થોડીવારે મદિગમા જઈ બાગ્યુ બધ કરી લીધા બધુગુપ્તે દીવો ઉચકી પ્રકટાવ્યો અને પુન તે જ સ્થળે મુકી દીધો ત્યાં પછી આસનો લઈ તે મંને નીચે બેઠા આ તરફ મૂર્તિની પાછળ અધકારમા ઉભો ગહનો દેશાન વાધુચક્રમા સપડાયલા કદલી-સ્તબ પ્રમાણે થરથર કપતો હતો !

શત્રુસેને પુછયુ “ સવસ્થવીર, તારે મુખ આટલુ કેમ સૂકાઈ ગયુ છે ? ”

“ કેવળ યશોધવલના લાયથી ! ”

‘ અરે, પણ યશોધવલની તુ એટલો કેમ ડરે છે તે હું સમજતો નથી ! ’

બધુગુપ્ત ગદગદ સ્વરે મોઝ્યો “ તું પાછો બધું બૂલી ગયો કે

શુ ? અત્યાર સુધી યજ્ઞોધવલ્લને મરણ પામેલો જાણી હું નિશ્ચિંત હતો ” એમ કહી તેણે દીર્ઘ નિ શ્વાસ નાખ્યો.

“હજી પણ હું મરણથી ડગે નથી કોપનાએ દાઢના’ મરણથી હું ડરતો નથી પણ શુ કર ? યજ્ઞોધવલ્લ નામ સભળાતાજ મારા હાજી ગગડી જાય છે તેના કર્ણુપર જે તેના પુત્રના મરણની મર્મ હકીકત જજો નો મારા હાલ બેહાત કરી તે મને ઠેર માર્યા મિવાય રહેશે નહિ । હું સામાન્ય મરણથી બહીતો નથી પણ શરીરના રાત્ર રાત્ર જેટલા દુકડા થઇ પ્રાપ્ત થતા મૃત્યુનો ભય મને મહાન લાગે છે । ”

“ સહસ્થવીર, તે કીર્તિધવલ્લને કેવી રીતે માર્યો હતો ? ”

“ તને ખમગ નથી વજાચાર્ય ? ”

“ કેવી રીતે હોય ? તે મને કદી પણ કહ્યું નથી । ”

“ હા-મે તે વાત ખરેખર કોઇને કહી નથી સાભળ ત્યારે તે બધી હકીકત તને કહું છું ”

કેટલીક વારે મગ્નિષ્ક ખજવાળનો ખજવાળનો બધુચુમ બોલ્યો “ ના, વજાચાર્ય, તે વાત હું કહીશ નહિ મને અતિશય ભય લાગે છે । ”

બધુચુપ્તના મુખના આ શબ્દ સાભળીને શત્રુસેન હસી પડ્યો અને કહેવા લાગ્યો “ સ્થાવીર, દિવસે દિવસે તારૂં જ્ઞાન જતુ જાય છે એમ લાગે છે તારે તે હકીકત કહેવી હોય તો કહે, નહિ તો ના કહીશ પણ અહીં તે કહેવામા ડરવા જેવું કંઇ નથી ! મદિરનું દ્વાર આપણે સજ્જડ રીતે બંધ કર્યું છે અદરથી એક શબ્દ પણ બહાર જવાનો સભવ નથી મદિરમા આ દીપક પ્રકાશે છે-એના પ્રકાશથી તું સ્પષ્ટ રીતે જોઇ શકે છે કે, મદિરમા તું, હું અને દેવની મૂર્તિ સિવાય પક્ષી સરખું પણ નથી । છતાં તું એટલો બધો કેમ ડરે છે તે હું સમજી શકતો નથી । ”

“ અરૂં છે વજાચાર્ય, હું નકામો જ ભય પામું છું । કીર્તિ-
 ધવલ જ્યારે અગદેશમા પોતાનું ઉત્પન્ન વસું ન કરવા ગયો હતો,
 ત્યારે પૂર્વ મ ન મહાન સકટમા જ હતો ધવલવળના મર્વ મનુષ્યો
 રાજનીતિ કુશળ અને યુદ્ધકળા વિશાળ હતા, અને હાલ પણ તે
 વારવાર યુદ્ધમા પગજાય પામી ત્યાની અડખેર પ્રજા જ્યારે નહ
 કરવા તૈયાર થઈ ત્યારે તેમને કોઈ પણ પ્રકારની શિક્ષા ન કરતા,
 કીર્તિધવલે તેને પૂર્ણ ક્ષમા બક્ષી તે મર્વને વશ કરી લીધી હું તે
 વખતે અગદેશમા હતો પરતુ હળેરો પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ
 સદ્ધર્મી લોકોને કીર્તિધવલ વિરૂદ્ધ ઉત્તેજીત કરવામા હું વિજય થયો
 નહિ મેં ધણી વિચાર કર્યો યશોધવવના પુત્રને કોઈ પણ રસ્તે
 હણ્યા સિવાય સવની કાર્યમિદ્ધી થવાની આશા મને જણાઈ નહિ ।
 મેં પુષ્કળ પ્રયત્ન કર્યો, પણ બીજો એક ઉપાય મળ્યો
 નહિ । પરતુ અગદેશવાસી પૈકી કોઈ પણ કીર્તિધવલપર
 પ્રહાર કરવાને કળુ ન થયો નહિ તે પણ અગરક્ષકોને લીધા
 સિવાય કોઈ બહાર નીકળતો ન હતો ધણી દિવસે મને
 એક એવી ખબર મળી કે, કીર્તિધવલ દરેરોજ સાયકાળે તારા-
 દેવીના મંદિરમા દર્શનાર્થે જાય છે ત્યારથી હમેશ સધ્યા સમયે
 હું તેની પાછળ જવા લાગ્યો, પરતુ કદી પણ તેના અગતે માત્ર સ્પર્શ
 કરવાની હિમત પણ થઈ નહિ । એક દિવસે દેવીના મેળા વખતે
 સદ્ધર્મી અને બ્રાહ્મણોમા કાંઈ ચર્ચા મારામારો થવા લાગી તે
 ત્રિવે યોગ્ય સધી જેમ દૂર છુપાઈ ગઈ મેં કીર્તિધવલને એક
 બાણ માગી ધાયલ કર્યો લોકોમાથી કાંઈએ તેને કે મને જોયો
 ન હતો । કીર્તિધવલ દેવીના મંદિર આગળ પડ્યો હતો અધા-
 રામા જ્યારે તેના સેવકો તેને શોધવા લાગ્યા ત્યારે તેની પાસે
 જઈ મેં જોયું તો કીર્તિધવલ જીવતો જણાયો તેને જે જખમ થયો
 હતો તે કંઈ વિશેષ ભયકર ન હતો તે જ વખતે દેવળના ગર્ભ-
 સ્થાનમા હું ગયો અને દેવીના હાથની તલવાર લઈ કીર્તિધવલના

હનપાદ અને મંત્રિકને જુના પાડી દીધા । તરત જ યાતનાથી ને ગુદિપર આવ્યો શરીરમાંથી અતિશય ગતપ્રવાહ છૂટવાથી અને ભય કુ ખથી તેને અતિશય તૃષા લાગી તેથી તે પાણી માગવા લાગ્યા શત્રુના રક્તના દર્શનથી આનંદી થતી ઉન્મત્ત થઈ મે તેની મૃત્યુ મમયની છેવટની ધ્યાનનક પ્રાર્થના તરફ ખીલુકુ લક્ષ આપ્યું નહિ અને પાણી વિના તગ્કડાવી સવના એક મહાન શત્રુને એવી રીતે નિ પાત કર્યો ! ”

કીર્તિધવલના આ ભયકર કંપીણ ખૂનની વાત સાંભળતા સાંભળતા નર્મ પાછળ ઉભેની તગ્કડા અધકારમાં થરથર ધૂળની હતી તેનું શરીર પરમેવાથી તગ્ગેળ થઈ ગયું હતું ।

કેટલીક વાર સુધી ચૂપ ગઈ નિ શ્વામ નાખતો શત્રુસેન બોલ્યો “ બધુચુપ ! તું મનુષ્યરૂપી રાક્ષસ છે । તને ઔદસ્યમાં લિપ્તુની દિક્ષા કેમ આપી તે હું સમજી શકતો નથી । ”

‘ વળાચાર્ય, એ વાત હવે મુખમાંથી કાઢીશ પણ નહિ । તે દિવસથી મને હમેશ સ્વપ્ન આવે છે કે, જાણે દેવીના મંત્રિ સામે કીર્તિધવલ જન્મી થઈ પડ્યો છે અને મત્સ્યની યાતનાથી કંઈ જુ ન્યારે પાણી માગે છે, અને હું તેના ગતદર્શનથી આનંદમાં ઉન્મત્ત થઈ નાચું છું । યશોધવલ નગરમાં આવ્યો છે, એમ સાંભળ્યું તાગથી પ્રયેક ગત્રે મને એવો ભાસ થાય છે કે, હું તે જ દેવળ આગળ પડ્યો છું, મૃત્યુની ભયકર યાતનાથી તગ્કડું છું અને હાથમાં તલવાર લઈ રક્તથી શરીર રંગીને યશોધવલ આનંદમાં ખેલાન થઈ નાચે છે । ”

અ વટિકા સુધી ઉભય લિપ્તુઓ સ્તબ્ધ બેસી રહ્યા દેવળમાં ગાન કરતા, પણ તેનો ભગ કરી બધુચુપે કહ્યું “ વળાચાર્ય, ચાલ આપું મનામાં પાછા જઈએ આ એકાન્ત વાન મને અમલ ના લાગ્યો છે । ”

દીવો ઓઝવી એક શબ્દનો પણ ઉચ્ચાર ન કરતા તે બન્ને ત્યાથી ચાલ્યા ગયા.

મૂર્તિ પાછળ આચાર્ય દેશાનંદ હજી પણ ટાઢ ચડી હોય તેમ મૂળ ગહો હતો બહુગુપ્ત અને શત્રુમેનને જતા ગદેશા બેઠા તમ્બા બોલી “ ચાલો અહીંથી નીકળી જઈએ ”

દેશાનંદે ડોક મૂળ્યાવી કહ્યું “ તરલા, આ વખતે તો હું ચાર ચમ ગયો છું ! તારા પ્રેમમા કુબી જવાથી મારી શુદ્ધિ જતી રહી છે ”

તરલાએ કહ્યું “ હવે અહીં રહેશો ત્યારે શુદ્ધિ તો શુ પણ માયું જવું રહેશે ખરૂં ! પહેલા ચાલો—ચાલો ! ”

હતાશ બની દેશાનંદે કહ્યું “ ચાલ ત્યારે જઈએ ! ”

બન્ને તગ્ન જ મદિત બહાર આવી ઉભા રહ્યા તમ્બાએ બેસુ કે દેશાનંદ લયથી અર્ધો ચર્મ ગયો છે તેને ધીરજ આપવા માટે તે બોલી “ તમે આટલા ડગી કેમ ગયા છો ? એ વાદરા તમને રા કન્વાના છે ! ચાલો મારી માથે, હું તમને એવી જગ્યાએ છુપાવી ગંખીશ કે તમે સાત જન્મ સુધી ગોધના જડશો નહિ ! ”

તરલાના આ ભાષણથી દેશાનંદનો લય ફર ચમ પ્રાણુ ગ્લણની આશા ઉદ્ભવી તે કહેના લાગ્યો “ ત્યારે હવે અહીં ઉભા રહે વામા શો અર્થ છે ! ચાલ, હમણા જ આપણે નાશી જઈએ ”

તમ્બાએ કહ્યું “ નિર્ગર્ક એમ ગભરાઈ જશો નહિ હજી અહીં થોડું કામ છે તે પ્રથમ પુરૂં કરવા દો ”

“ વળી તારૂં શુ કામ રહ્યું ! ”

“ ભિક્ષુ જીનાનંદને એકવાર મળવું છે ”

દેશાનંદે તરલાનો આ વિચાર પસંદ પડ્યો નહિ તેણે કહ્યું—
“ જીનાનંદ તને કેવી રીતે મળી શકશે ? ”

“ કેમ ભલા ? ”

“ તે તો સધારામમા કેદી બની બેઠો છે—”

“ ત્યારે તમારો શો ઉપયોગ ? ”

“ ઠીક, તારે તો જવાની જરૂર નથી હું જ તેને અહીં બોલાવી લાવું છું ”

“ સાહેબ, પણ કંઈક આવજો ! હું તમારી વાટ નેતી અહીં બેસું છું ”

દેશાનંદ આશ્ચર્ય ગયાં ડોમાને પકડવાથી તેનો ઉપયોગ થઈ શક્યો છે એ વિચાર થી તરલાને અતિશય આનંદ થયો તે મંદિર પાછળ ભરાઈ રહી

થોડા જ વખતમાં જીનાનંદને લઈ દેશાનંદ ત્યાં આવ્યો અને તરલાને કહેવા લાગ્યો. “ તારા જે કામ હોય તે જલદીથી પતાવી લે જીનાનંદને નહિ દેખે તો સધના લિપ્તુ સંશયિત બની તેને શોધવા આ તરફ આવ્યો સિવાય નહિ રહે ”

“ આચાર્ય, હું માત્ર કામ નેતબેતામાં પતાવી લઉં છું, પણ તમે મંદિરમાં જશે કે ? જીનાનંદ માથે મારે કેટલીક ગુપ્ત વાત કરવી છે ”

દેશાનંદ તરલાની આજ્ઞાને આધીન થઈ તરત જ મંદિરમાં ગયો. તરલાએ દ્વાર બંધ કરી વીંધા અને જીનાનંદને ધીમે રહી કહેવા લાગી “ મહારાજ મને ઓળખી કે ? હું તરલા છું આપને અહીંથી લઈ જવા હું આવી છું હવે આપ મને કંઈ પણ પ્રશ્ન નહિ હું તમને જે જે કંઈક કહું તે વગર બોલેચાલે કરો. ”

જીનાનંદ હિંમતુભર્યો બની ગયો તરલાએ મંદિરના દરવાજા પાસે ઉભી રહી ધીમેથી બોલી “ આચાર્ય—”

“ કેમ ? ” આ પાસે અંદરથી ઉત્તર આપ્યો

“ તમારા બધાં સ્વપ્ન મને આપો તો હું તે પહેરી લઉં—”

“ એટલે ? ”

“ એટલે શું જાનામાના કંઈ તેમ કરો જો, તમે તમારો

હમેશના વેશમા મારી માથે રાતને પહોર બહાર નીકળશે તો તમને અહીંના લોકો ઓળખ્યા સિવાય રહેશે કે ? ”

“ હા, તું કહે છે તે ખરૂં છે, તરલા ! ”

એમ કહી દેશાનંદે પોતાના વસ્ત્રો કાઢી એક પછી એક બહાર આપવા માડ્યા તેના સર્વ વસ્ત્ર હાથમા આવ્યા પછી તરલાએ વસુમિત્રને તે પોષાક પહેરી લેવા કહ્યું વસુમિત્રે દેશાનંદના વસ્ત્રો પહેરી લઇ પોતાના વસ્ત્રો તરલાને આપ્યા તરલાએ તે બિશુ વેષ પોતાના શરીર પર ચઢાવ્યો અને પોતાના વસ્ત્રો મંદિરમા નાખી તે દેશાનંદને ધારણ કરવા કહ્યું તેણે તે પહેરી લીધા પછી તરલા મંદિરમા ગઈ અને કહેવા લાગી. “ તમે થોડીવાર અદરજ બેસી રહો—હું હમણા જ જઈને આવું છું સાબળ્યું કે ? ”

દેશાનંદ તરલાની આગ પ્રમાણે તે જીર્ણ મંદિરમા બેસી રહ્યો. તરલાએ બહાર આવી દાગ બંધ કરી સાંકળ ચઢાવી તાણું પણ માર્યું. ક્ષણ માત્રમા ત વસુમિત્ર સહ અધિકારમા અદસ્ય થઇ ગઇ !

પ્રકરણ ૧૬ બુ.

સામ્રાજ્યનું મંત્રીભૂવન.

નૃવીન રાજભૂવનની અદાલિકામા ઉભો રહી મહાપ્રતીહાર વિનયસેન કેઈ ચિંતામા મગ્ન થયેલો જણાતો હતો મધ્યાહ્ન સમય હતો પ્રાસાદના પટાગણુમા ચોતરફ સામસ્યમ હતું છાયા નીચે એક બે દારપાલો ઉભા હતા અદાલિકાની અદગની બાબુન સ્તંભ આગળ ગહી બેચાર દરબંગે પણ જતા આવતા હતા.

એટલામા એક પાલખી આવી બંગેબંગ તે અદાલિકા સામે અટકી બોઈ લોકોએ તે નીચે મુકતા જ તેમ થી વૃદ્ધ હાથીશર્મા

ઉત્તર્યા મહાપ્રતીહાર વિનયસેન તેમની જ ગહ જોતો હોય એમ જણાયુ કારણ કે, હૃષીકેશશર્માના આગમન સાથે જ વિનયસેન નીચે ઉતરી તેમને પ્રણામ કરી કહ્યું “ મત્રીવર ! આપને ઘણું મેઢકુ મયુ છે ! સમ્રાટ અને યગોધવલદેવ ઘણી જ વારથી આપની રાહ જોઈ બેસી રહ્યા છે ”

હૃષીકેશે આપેલો ઉત્તર વિનયસેને સાલગ્યો નહિ તેમને લાઈ તે નવીન રાજમહાલયના અતપુર તરફ ગયો વિનયસેને ઝંખામાથી ખસ્યો તે સાથે જ તેની જગ્યાએ એક દડધર આવી ઉભો રહ્યો

જતા જતા માર્ચમા હૃષીકેશશર્માએ વિનયસેનને પુછ્યુ “ બીજા બધા આવી ગયા છે કે ? ”

વિનયસેને કહ્યુ “ મહાધર્મોધ્યક્ષ અને મહાબલાધ્યક્ષ સિવાય અન્ય કોઈને બોલાવ્યા નથી ”

“ કેમ વાર ? ”

“ મહાગંગધિરાજની આજ્ઞા જ તેવી હતી ”

ચોડા જ વખતમા તે બન્ને અતપુરના દ્વારમા જઈ પહોંચ્યા ત્યાં જતા જ એક પરિચારિકને હાક મારી હૃષીકેશને સમ્રાટ પાસે લાઈ જવા કહી વિનયસેન પુન પોતાના સ્થાને પાછો આવ્યો

આટલા વખતમા બીજા એક પાલખી આવી પહોંચી હતી તેમાંથી હમણા જ નારાયણશર્મા નીકળતા હતા તેમણે ઉતરીને ચોપડાને કંઈ પુછ્યા મડયુ તેટલામા તો વિનયસેન ત્યાં આવી ઉભો

નાગયજ્ઞશર્માએ તેને પુછ્યું “ કેમ વિનય ! આ કવખતે રહ્યા કેમ બોલાવી છે આને ? નિરૂપાયે જ આટલો વિવશ થયો છે ”

વિનયસેને કહ્યું “ મહાગંગધિરાજ અને યશોધવલદેવ બે ઘડીથી આપની પ્રતીક્ષા કરી રહ્યા છે ”

“ સર્વ આવી ગયા ? ”

“ ના, મહામત્રી ત્યા પહોંચ્યા હશે તેટલામા આપ આની પહોંચ્યા છે ”

“ બાકીના ? ”

“ હવે બીજી કોઇ આવવાનું નથી મહારાજાએ આજે કંઈ મર્વ મત્રીને બોલાવ્યા નથી ”

“ ત્યારે હવે કોણ આવવાનું છે ? ”

“ મહાબલાધ્યક્ષ હરિગુપ્ત ”

“ રામગુપ્ત પણ નહિ ? ”

“ ના, મને એમ લાગે છે પણ હું ખાતરી પૂર્વક જણાવતો નથી. અન્યની સાથે તેમને નિમત્રણ ન હતું એટલું ખરું. ”

“ ઠીક ત્યાગે, ચાલ ”

“ પધારો ”

બન્ને ગજમહાલયમા ગયા

એટલામા એક બીખારી ત્યા આવ્યો અને તેણે દારપાવને પુછ્યું “ ભાઈ, આજે અહીં ભિક્ષા મળશે ? ”

“ ના ”

“ ત્યારે ક્યા અને ક્યારે મળશે ? ”

“ આજે કંઈ ભિક્ષા મળવાની નથી ” દાઢપાલે કટળીને ઉત્તર આપ્યો

પરંતુ દા પાલના એ ઉત્તરથી લેશ માત્ર હતાશ ન થતા તે બીખારી ધીમે ધીમે બીજી બાજુએ રહી અંદર ગયો. છળના સ્ત્રીની પાછળ રહી એક દડધરે તેને અંદર જતા જોયો તેણે બહાર આવી દારપાલને પુછ્યું “ હમણા અંદર કોણ ગયો ? ”

“ કોઈ એક બીખારી છે ”

“ શા માટે આવ્યો હતો ? ”

“ બીજા શા કામ માટે આવે ? શિક્ષા માગવાને ! ”

“ તેણે તને ઝાઝ પુછ્યું કે ? ”

“ ના ”

“ તેના ચહેરાપરથી તે ખરેખર બીખારી જણાયો હતો ? કંઈ સંશય જેવું નથી ? ”

“ મેં તેને કંઈ ખરેખર જોયો નથી ”

“ કોઈ કંઈ પુછે તો સાવચેત રહી ઉત્તર આપજો ”

દ્વારપાલે માયું હાવાની હકાઠ ફર્શાવ્યો એટલામા એક ઘોડેસ્વાર આવીને ઉભો તેને જોતાજ એક દડધર વિનયસેનને બોલાવી લાવ્યો દ્વારપાળ અને દડધરોએ તેને પ્રણામ કર્યા વિનયસેન પણ પ્રણામ કરીને તેને અદગ વધ ગયો

એટલામા બીજે એક દ્વારપાળ પેના બીખારીને પકડી નીચે લઇ આવ્યો અને ઝરખા પગના એક દ્વાગપાલને તેણે પુછ્યું

“ અરે, મહાપ્રતીહાર કયા છે ? ”

બીજા દ્વાગપાલે કહ્યું “ મહાઅલાધ્યક્ષ માથે અદર ગયા છે. ”

“ ત્યારે એક દડધરને મોકલ તો ? ”

“ શા માટે ? ”

“ આ માણસ મતાઈ ગઈ અદગ ગયેલા રાજપાધિકારીઓની હીલ-આલપગ ખારીઝાઇવી નજર રાખતો હતો તેથી હું એને પકડી લાવ્યો છું ”

તેણે એક દડધરને નીચે જવા સંકેત કર્યો તેણે આવતા જ બીખારી તરફ જોઇ દ્વાગપાલને પુછ્યું “ આ માણસ તો શિક્ષા માગવા આવ્યો હતો ને ? ”

“ હા ”

“ ત્યારે એને અહીં કેમ પકડી ગયો છું ? ”

“ એ લપાઇ છુપાઇને મહાધમ ધ્યક્ષ અને મહાઅલાધ્યક્ષની હીલચાલ જોઇ ગયો હતો તેથી સંશય આવવાથી એને પકડી લાવ્યો છું ”

દંડધરે કહ્યું “ દીક કંઈુ તે ! એને બરોબર બાધી રાખ હુ મહા-
પ્રતીહારને બોલાવી લાવુ છુ ”

બીજા દ્વારપાલે બિખારીના માથાની પાધડી કાઢી તેને બાધવા
વિચાર કર્યો, પણ પાધડી ઉપાડતા જ તેનુ મસ્તક મુડિત થયેલુ જણાય
તરન જ દંડધરે બૂમ પાડી “ અરે, આ કયા છે બીખારી ! આ
તે એક બૌદ્ધ બિશ્નુ જણાય છે ! ખરેખર એ ગુપ્તચર જ હોવો
જોઈએ ” એમ કહી દંડધર અતઃપુર તરફ ચાલ્યો ગયો અને
થોડાજ વખતમા તે વિનયસેનને સાથે લઈ આવ્યો

બીખારીને નખશીખ પર્યાંત જોઈ લઈ વિનયસેને પુછ્યુ “ તુ
અહી કેમ આવ્યો હતો ? ”

“ બિશ્વા માગવા ! ”

“ વાહ ! મહાલયમા બિશ્વા માગવા ગયો હતો ? અત પુરમા
કોઈ બિશ્વા આવે છે કે ? ”

“ હુ આ કોરેમા હમણા જ આવેલો છુ અહીં ડયા કેવી
પ્રથા છે તે હુ હજી બરાબર જાણુનો નથી ”

“ વાર ! દીક, તાર અધ્ય મુડેલુ કેમ છે ? ”

“ મને વાયુભે ગેગ હોવાથી એમ કરવુ પડ્યુ છે બીજુ કંઈ નથી ! ”

એટલામા એક દંડધરે આવી વિનયસેનને કહ્યું “ મહારાજ-
વિગળ આપને અદર બોલાવ છે ”

વિનયસેને બીખારીને મહાલયના જંગમરમા પુરી રાખવા
એતાના હાથ નીચેના કામદારને હુકમ કર્યો અને “ મારી આજ્ઞા
સિવાય મહાલયના પટાગણમા પણ કોઈને આવવા દેજો નહિ ”
એમ દ્વારપાલેને કહી તે દંડધર સાથે અનપુર તરફ ગયો

અત પુરના એક નાના દીવાનખાનામા સમ્રાટ મહાસેનજીવંત
મચકપર બેઠા હતા તેમનાથી કેટલેક દૂર જમીનપગ ગોઠવેલા ભિન્ન
ભિન્ન આસનપગ હર્ષકેશશર્મા અને નારાયણશર્મા બેઠા હતા, તથા

હરિશ્ચપ્ત દીવાનખાનાના દ્વાર પાસે ઉભા હતા દરવાજાથી થોડે દૂર કેટલાક દડધરેા પથ્થુ ઉભા હતા

વિનયસેને આવી હરિશ્ચપ્તને પુછ્યુ “ મહારાજાધિરાજે હમણા મારૂં સ્મરણ ક્યું હતુને ? ”

હરિશ્ચપ્તે કહ્યું “ તુ અદર આવ—”

વિનયસેને અદર જઈ સમ્રાટને નમન કર્યું સમ્રાટે તેને જોયેા પથ્થુ મુખે કંઈ ખોલ્યા નહિ ! ત્યારે યશોધવલે સમ્રાટને ઉદ્દેશી કહ્યું “ મહારાજાધિરાજ, વિનયમેન આવ્યો છે, યુવરાજને લાવવા અહ્યા થવા વિનતિ છે ”

સમ્રાટે માથુ ઊંચુ કરી ધીમેથી કહ્યું “ યશોધવલ, જ્યોતિષ કહી પથ્થુ ખોડુ પડશે નહિ અત્યારથી તમે શશાકને રાજકાર્યભારમા ગુચવશો નહિ ”

યશોધવલે તીક્ષ્ણ સ્વરે કહ્યું “ મહારાજાધિરાજ, યુવરાજને રાજકાર્યભારમા લીધા મિવાય મને તો સામ્રાજ્યનું રક્ષણ થાય તેવો ખીજો કોઈ માર્ગ જણાતો નથી હર્ષકેશશર્મા, નારાયણશર્મા, યુદ્ધ વ્યવસાયમા જીવન બ્યતીન કરી વૃદ્ધ બનેલા મહાબલાધ્યક્ષ અને હુ એમ ચારે વૃદ્ધોએ મહારાજાધિરાજ પાસે આટલા અવકાશમા એની એજ વિનતી કર્યા કરી છે ! હમણા સામ્રાજ્યની જે દુર્દશા થઈ છે તે આપની જાણ પહોંચી છે એમ નથી હોરાશાસ્ત્ર-જ્યોતિષ શાસ્ત્રપર વિશ્વાસ ગંખી રાજકારભાર ચલાવવો શક્ય નથી જો કુમાર શશાકના હસ્તેજ આ સામ્રાજ્યને નષ્ટ કરવાની વિધાતાની ધ્વજા હશે તો તેનું રક્ષણ કરવાને કોણ સમર્થ છે ? વિધિલેખનુ ખંડન થવું શક્ય નથી, પરંતુ એમ હોય તેટલાપરથી આત્મરક્ષણનો કંઈ પથ્થુ ઉપાય ન યોજતા એમને એમ સ્વસ્થ ખેસી રહેવું એ ડહાપણ બરેલું કૃત્ય છે કે ? કુમાર રાજકારભાગથી અઘાત રહે, અને સામ્રાજ્યના નાશનું એજ કારણ ગણાઈ હોરાશાસ્ત્રીનું કથન સિદ્ધ કરવામા આપ જ સહાયજીત મનાવ એ વાત સહી જાય તેમ નથી ! ”

૪૬ સમ્રાટ નીચુ મુખ કરી બેસી રહ્યા તે કંઈ જ બોલ્યા નહિ ત્યારે હંસીકેશશર્માએ કહ્યું “ મહારાજાધિરાજ, મહાનાયક જે સૂચના કરી છે તે સુચોગ્ય છે અને સર્વ રાજમંત્રીઓ તદ્દન ૪૬ થયા છીએ, અમારો અતકાળ પાસે આવે છે આપની પાછળ કંઠાર રાજનીતિના ચક્રમા યુવરાજ સપડાયા પછી ચોતરફની અસહ્ય પરીસ્થિતિ જોઈ અને પાગલ જેવા બનીએ નહિ, એવી વ્યવસ્થા થવાની ખાસ જરૂર છે યુવરાજના હસ્તે જ આ પ્રાચીન સામ્રાજ્યનો નાશ થાય એવી જે વિધાતાની ઇચ્છા હશે તો તેનું રક્ષણ કોઈ પણ કરી શકશે નહિ પરંતુ વિધિની અમુક ઇચ્છા છે, એવા અન્યના કથનપર વિશ્વાસ રાખી હાથપગ હલાવવામા નહિ આવે તો જરૂર સામ્રાજ્યનો સત્વરે નાશ થયા સિવાય નહિ રહે ”

હજી પણ સમ્રાટ સ્તબ્ધ બેસી રહ્યા હતા કેટલીક વાર મુઠ્ઠી ત્યાં શાંતિ પથરાઈ રહી હતી એવડે નારાયણશર્માએ પણ સમ્રાટને ઉદ્દેશી કહ્યું “ મહારાજાધિરાજ—”

તેમના આ સંબોધનથી સમ્રાટના ચિત્તન પ્રવાહનો ભગ થયો હોય તેમ લાગ્યું હોય જોઈ તેમણે કહ્યું “ યશોધવલ, ત્યારે તો એમ જ થવા લો—વિધિની ઇચ્છા કેવી રીતે ટાળી શકાશે ? ”

યશોધવલને સમ્રાટના આ ઉદ્દેશારથી આનંદ થયો તેમણે કહ્યું : “ મહારાજ, વિનયસેન રાહ જુએ છે ”

સમ્રાટે વિનયસેન તરફ દષ્ટિ કરી કહ્યું “ મહાપ્રતીહાર, યુવરાજ શસ્ત્રાક્રમે અત્યંત ગુપ્તપણે અહીં લઈ લાઇ આવ ”

વિનયસેન નમન કરી ચાલ્યો ગયો

સમ્રાટે નિશ્વાસ નાખી કહ્યું “ યશોધવલ, મારે શું કરવું ? તમે શું દેવો છો ? ”

યશોધવલે કહ્યું “ મારી એકદર ચાર સૂચના છે તે મેં મહારાજાધિરાજના ચરણમા નિવેદન કરી છે જ હવે તે માત્ર અહીં એકત્ર થયેલા રાજમાધિકારીઓને કહેવી બાકી છે ”

સમ્રાટે કહ્યું “યશોધવલ, તમારી સર્વ સૂચનાઓ મત્રીઓને હું જ કહું છું મત્રીઓ ! મહાનાયકે મારી પામે ચાર વાતની પ્રસ્તાવના કરી જે મેં માની ‘‘હેલી જો છે કે, પ્રા-’’ અને ઋષાંકનું બરોબર રક્ષણ થાય તેવી વ્યવસ્થા કરવી બીજી એવી છે કે, પદાતી, ઘોડેસ્વાર અને નૌકાસૈન્ય એ સર્વની પુનઃ નવીન રચના કરવી રાજ્યના કર અને ગજવળ બરોબર રીતે વસુલ થઈ ખજાનામાં આવે એવી વ્યવસ્થા કરવાની મહાનાયકની ત્રીજી સૂચના છે અને ચોથી એવી છે કે, બગદેશમાં સામ્રાજ્યાધિકાર સુયોગ્ય રીતે પ્રવર્તે તેવી તજવીજ કરવી. મહાનાયકની આ ચારે સૂચના મળ્યા પછી કોઈની કંઈ પણ હરકત નથી થાય—અધિકારી એવા મનુષ્યોની ચૂંટણી અને પૈસાની છત, એ બે બાબતો જ અતિ મહત્વની છે રાજ્યનો ખજાનો ધણી ખર્ચ ખાલી થવા આવ્યો છે હમેશ્વરો આવશ્યક ખર્ચ પણ જેમ તેમ કપટપૂર્વક નભે છે, સામ્રાજ્યના જુના અને નવા સર્વ કામદારો પોતાના કાર્યને માટે અયોગ્ય છે તેમને કામની માહિતી જ નથી”

યશોધવલે કહ્યું “જે મારી એ સૂચના જલદીથી પ્રચારમાં નહિ મુકાય તો સામ્રાજ્યનું રક્ષણ થવું અશક્ય થશે પ્રાત અને કોષ્ટના રક્ષણ માટે સુશિક્ષિત સૈન્ય અને પુષ્કળ દ્રવ્યની અતિશય આવશ્યકતા છે સૈન્યની પુનર્રચના અને દ્રવ્યકોષમાં પૈસાની વૃદ્ધિ કરવા માટે રાજ્યના હક્ક અને રાજવળ વસુલ કરવા ઉત્કૃષ્ટ યોજના થવી જરૂરની છે”

સમ્રાટે કહ્યું “યશોધવલ, તમારી એકેએક સૂચના એટલે અત્યંત કઠિન એવો એકેએક કૂટ પ્રશ્ન જ છે, અને સર્વમાં ખરાબ વાત એ છે કે, તે પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવાનું સામર્થ્ય મારામાં બીલકુલ રહ્યું નથી”

* સરહદપરનો પ્રદેશ

x કોટવાળા શહેર વગેરે.

યશોધવલે કહ્યું “ મહારાજાધિરાજને મેં જ્યારે એવા કૂટ પ્રેમના નાખ્યા છે ત્યારે તે છોડવાની વ્યવસ્થા પણ મેં કરી રાખી હતો યૂવરાજ આવ્યા પછી હું તે વ્યવસ્થાના હિપાય પણ કહેવાનો છું મારી સૂચના પૈકી ત્રણનો તો સત્વર અમલ થશે, પરંતુ માત્ર તે માટે પુષ્કળ ધનની જરૂર છે ”

હથીકિશકર્માએ કહ્યું “ યશોધવલદેવ, એ અર્થશૂન્યતા જ સર્વ અનર્થ પરંપરાનું કારણ છે આ સંધળા કાર્ય માટે જરૂરનો પૈસો તમે ક્યાથી મેળવશો ? ”

હરિગુપ્ત દ્વારમાં ઉભા હતા તેમણે કુમારના આગમનની ખબર આપી

ક્ષણવારે યૂવરાજ શશાકને લઇ વિનયસેન અદર આવ્યો યૂવરાજ પ્રથમ પિતાજીને પ્રણામ કર્યા પછી એકત્ર થયેલા વૃદ્ધમંડળને નમન કરી ઉભો રહ્યો સમ્રાટે તેને નીચે બેસવા કહ્યું—પરંતુ યશોધવલે તેને બેચી લઇ પોતાના બોળામાં બેસાડ્યો

પછી સમ્રાટે કહ્યું “ યશોધવલ, શું કહેવાના હતા ? કહો હવે ”

“ યૂવરાજ, હમણા સામ્રાજ્યની ધોર દુર્દશા થઇ આ પ્રાચીન સામ્રાજ્ય ત્વરાથી નષ્ટ થવાના માર્ગે ચઢ્યું છે તે તમે જાણતા હશે જ આત્મરક્ષણ કરવું એ સર્વોપરી સર્વદા આવશ્યક કર્તવ્ય છે અત્યાર સુધી સામ્રાજ્યના રક્ષણ માટે સર્વ ઉદાસિન હતા હમણા સર્વમાં જાગૃતિ અને ચૈતન્ય ઉત્પન્ન થયા છે આ પ્રાચીન સામ્રાજ્ય સાથે લાખો મનુષ્યોના પ્રાણ, માન અને ધન જોડાયેલા છે તેનો જો નાશ થશે તો દેશમાં મહાપ્રલય પ્રસરી જશે સેઢડો વર્ષમાં પાટલીપુત્રની એવી દુર્દશા કદી થઇ નથી શકે લોકોના આક્રમણના ધોર અનર્થ—અત્યાચારની હઠીકત પ્રજા વિસરી પણ ગઇ છે હજુની સ્વારી વખતે પુરૂષપુર અને કાન્યકુબ્જનો નાશ થયો હતો ખરો, પરંતુ હજુ પાટલીપુત્રના કોટને સ્પર્શ પણ કરી શક્યા નહતા

સામ્રાજ્યનો નાશ થયો એટલે સમગ્ર દેશનું મત્યાનાશ વળ્યું સમગ્રે ! યૂવરાજ, તમારા પિતા વૃદ્ધ થયા છે, તમે બન્ને બહુ નાના છો અને પૂર્વતરફ સુત્રતિષ્ઠિનવર્મા તથા પશ્ચિમ તરફ પ્રલાકરવર્ધન એ બન્ને સમ્રાટના મરણની પ્રતીક્ષા કરી રહ્યા છે સામ્રાજ્યનું રક્ષણ કરવાનો કોઈ જ ઉપાય આપણા હાથમા નથી એમ સમજી તમારા પિતાજી સ્વસ્થ બેસી રહ્યા છે પરંતુ સ્વસ્થ બેસવું એ મનુષ્ય માટે યોગ્ય છે કે ? જે આત્મરક્ષણ મુદ્દે તત્પર રહેતો નથી, જે કેવળ ભાગ્યપર હાથ નાખી પડી રહે છે, તેના જેવો આત્મધાતી મનુષ્ય જગતમા અન્ય કોઈ નથી ! યૂવરાજ, એવો કોઈ પણ પ્રયત્ન નહિ થવાથી સામ્રાજ્યની કેવી સ્થિતિ થઈ છે તેનો એક વાર તો વિચાર કરો જુઓ ! સીમા પ્રાતપરના કિલ્લાની કદી મરામત નહિ થવાથી તે તદ્દન નિરૂપયોગી બનેલા હોઈ સૈન્ય અને પૈસાના અભાવે તે સર્વનું રક્ષણ પણ અસંભવનીય બન્યું છે રાજ્યના હકક નિયમિત વખતે ખળનામા જમા થતા નથી જમીનના ખરા માલિકાના હકક નષ્ટ થઈ ગયો છે અને નવીન માલિકા રાજ્યાધિકારીઓની આજ્ઞા જ માનતા નથી એ કારણથી જ સામ્રાજ્યનો કોષ ખાલી થયો છે કેટલાએ વર્ષથી પાટલીપુત્રની કિલ્લેબંધી સમરાવેલી નથી ચોતરફની ખાઇમા પાણી નથી હવે તેમા ધાસ ચારોજ થવાનો છે એમ લાગે છે આવા સમયે જે આપણાપર કોઈ ચઢી આવે તો આપણો પૂર્ણ પરાજય થયા સિવાય ન રહે આપણા શરીરને કુત્રા પણ સુવે નહી ! યૂવરાજ, મારી પૌત્રી લલિકા માટે એક ગ્રાસ અન્નની યાચના કરવા માટે હું સમ્રાટ પાસે આવ્યો, પરંતુ અહીં આવ્યા પછી મને જણાયું કે, અજ્ઞાતાને વેર અન્નનો અભાવ છે ! અનેક વર્ષપર ન્યારે તમાગ પિતાજી ગાદીએ બેઠાને થોડો સમય થયો હતો ત્યારે રાજકારભાગ મારા હાથમા હતો અને હવે ફરીથી સામ્રાજ્યની આવી ભયંકર અવદશા નોંધ હું સામ્રાજ્યનો ભાર લેવા તૈયાર થયો છું, પરંતુ અમે સર્વ વૃદ્ધ—પાકિલા પાન છીએ, અમારાથી ધણા

નિવસ કામ થઈ શકશે એમ લાગતું નથી. યુવરાજ, તમારા પિતાની પાછળ તમે જ આ સિદ્ધાસનપર બેસવાના છો જાવિષ્યમા સામ્રાજ્યનો મર્વ હાર તમારી જ પીડા - નાનકો ને માટે ગજકાર્ય-હારતું શિક્ષણ મેળવી તેમા હુશીયાર બનવું એ તમારી ફરજ છે, અને તમારા જેવાતું સામર્થ્ય અમને મળશે તો તેટલે દરજ્જે અમારો હાર પણ ઓછો થશે યુવરાજ, આજથી તમારે રાજકાર્યહારતું શિક્ષણ લેવું જોઈએ છે ”

યુવરાજ શશાક કે જે, હજી મહાનાયકના યોગામા બેસી રહ્યો હતો તે બોલ્યો “ પિતાજીની જેમ આજ્ઞા થશે તેમ કગવા હું તત્પર છું. ” આટલું કહી તેણે સમ્રાટના મુખ તરફ જોયું

સમ્રાટે ઉદ્વિગ્ન સ્વરે કહ્યું “ શશાક આ સર્વની ધૃષ્ટિ એવી છે કે, આજથી તારે સામ્રાજ્યના કાર્યહારની દિક્ષા લેવી માટે જો કે તું હજી બાલક છે તો પણ તારે તે હાર સ્વીકારવો જોઈએ યશોધવલ તને સર્વ કંઈ શીખવશે તું હમેશ મહાનાયકની આજ્ઞાનું પાલન કરીશ તો બસ થશે । ”

હવે હાસ્યની પ્રકૃતિ છટા મહાનાયકના વદનપર ચમકી તેમણે કહ્યું “ સામ્રાજ્યના રક્ષણ માટે મે ચાર ઉપાય યોજ્યા છે, પહેલો એકે, રાજ્યનું ઉત્પન્ન યોગ્ય રીતે વમુલ આવે તેવી વ્યવસ્થા કરવી પ્રાત અને કોષનું સરક્ષણ કરવું એ બીજો ઉપાય છે પદાતી, ઘોડેસ્વાર અને નોકા સૈન્યની પ્રાચીન પ્રણાલિકા દર કરી નવીન યોજના કરવી, એ મારી યોજના પૈકીનો ત્રીજો ઉપાય હોઇ બંગ-દેશમા નષ્ટ થયેલી સત્તાની પુન સ્થાપના કરવી એ ચોથો ઉપાય છે આમાની પહેલી ત્રણ યોજના પૂર્ણ રીતે અમલમા આવ્યા પછી ચોથી યોજનામા હાથ નાખવાનો છે પરંતુ એ ત્રણ કામ માટે ધનની જરૂર છે, ત્યારે કોષ તો ખાલી થવા આવ્યો છે । આપણા કામને જે ધનની જરૂર છે તે માટે મે એક વિચાર કર્યો છે નગરમા અને રાજમા અનેક લક્ષ્યાધિપતિ શેઠીયા છે, તેમની પાસેથી

કરજ કાઢી કાર્યનો આરભ કરવો ”

હર્ષકિશનભાઈએ કહ્યું “ પણ આપણી આવી અવસ્થાથી શાત હોવા છતાં એટલું કરજ કાપ આપજે એમ તમોને લાગે છે યજ્ઞો-ધવલ ? ”

“હા, હું માનું છું કે, તેઓ અવશ્ય આપણને કરજ આપશે આ જોડ શાહુકારોની ખરી થાપણ કહીએ તો તે તેમની અક્કલ છે સુદ્ધિના બળપર જ તેઓએ પ્રચલિત સપત્તિ મેળવેલી છે તે સપત્તિના રક્ષણ માટે તેમનો થોડો અશ આપવાને તેમનું હૃદય ના કહેશે નહિ તેમના રક્ષણ માટે જ સામ્રાજ્યનું રક્ષણ કરવાનું છે ને ? સામ્રાજ્યનો નાશ થાય તો તે સાથે તેમનો પણ નાશ જ સમજવાનો છે । આ વાન એ લોકોને માત્ર બરોબર સમજાવવી જોઈએ મારી તો ખત્રી છે કે, આપણને જેટલું ધન જોઈશે તેટલું સહેલાઈથી મળી શકશે । ”

સમ્રાટે કહ્યું “ ધણી સરસવાત ! પણ યજ્ઞોધવલ, સામ્રાજ્યનો કાર્યભાર તમે લીધો છે એ વાત રાજના કામદારોને જણાવવાની જરૂર નથી કે ? ”

‘ ના, મહારાજ ! તેમ થશે તો બધી વાત બગડી જશે મહા-મત્રીઓની પાછળ રહીને ચૂપકીથી કામ કરવાની મારી ઇચ્છા છે ”

“ તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે થવા દો ત્યારે । ”

પ્રકરણ ૨૦ મું.

અભયદાન.

તે રાત્રે વસુમિત્રને સાથે લઇ તરલા પોતાની માસીને ઘેર આવી ધણી વાર સુધી બૂમાબૂમ કરી, બારણા બંધાડ્યાં ત્યારે ડોસી જળી ! મનમા ને મનમા બળડતા બળડતા ઉઠીને તેણે બારણું ઉઘાડ્યું.

તરલા વસુમિત્રને લઈ ઝૂપડીમા આવી તરલા અને વસુમિત્રનો વેષ અધકારને લીધે માસીની નજરે પડ્યો નહિ એક ઓરડીમા વસુમિત્રની શયન વ્યવસ્થા કરી તરલા પોતાની મામીની પથારીમા જઈ પડી । પણ એથી ડાઘી ખીજવાઇ । વૃદ્ધાવસ્થામા પ્રથમ તો શાત નિદ્રા આવતી નથી, અને તેમા વળી એક વખત આવેલી ઉઘ લાગી, જાય છે તો પછી તે તદ્દન રીસાઈ બેસે છે.

ડોસી બડમડવા લાગી “કેવી છે છોકરી તુ ? આટલી ગને બહેનપણીને તેડી લાવી, અને તેને તો ખીજ જ બાળુ સુવાડી અહીં મને ત્રાસ આપવા લાગી । શુ કહેવું છોકરી તને । ખીજને ઘેર બોલાવી તેનું આવું અપમાન કરવું તને ઘટે છે કે ?”

“ત્યારે હું શુ કરે માસી । ત્યા તો મચ્છરનો પાર નથી ઉઘ જ આવતી નથીને ।”

આ સાલજતા જ ડોમી ચડલડી—બોલી “તુ તો એક મોટી રાણી જ બનેલી જણાય છે, તરલા । કહે છે કે મચ્છરને લીધે ઉઘ આવતી નથી । ત્યારે પારકે ઘેર દાસત્વ કેમ કરે છે । તારા માબાપે કંઈ તારા માટે રાજ કમાવી રાખ્યું નથી કે, ખુશીથી પગપર પગ ચઢાવી બેચાર વાર ખાઇ પીને તુ ખેલ્યા કરે ।”

ડોસી હજી પણ ઘણી વાર સુધી બડબડી ગઈ હતી તેનું મુખ એક પ્રચડ તોપખાના જેવું હતું તે બડબડાટ કરતી હતી અને તરલા ગુપચૂપ પથારીપર એક બાળુએ પડી રહી હતી ડોસીની બડબડ અને ચિતાથી આખી રાત તેને ઉઘ જ આવી નહિ

ઉપ કાલપૂર્વે ત્યારે ચોતરફ પક્ષીઓનો મધુર કીલકીલાટ શરૂ થયો ત્યારે તરલા પથારીપરથી ઉઠીને બેઠી થઇ, અને માસીને ઘોરતો પડેલી જોઇ તે ધીમા પગે ત્યાથી બહાર આવી આખી રાત તે જે વિચાર પર પરામા પડી હતી તેમાથી હેવટ તેણે એક વિચાર નક્કી કર્યો તેના મત પ્રમાણે વસુમિત્રનું રક્ષણ કરવાનો એક જ ઉપાય

હતો તે એ હતો કે, તેના તરફ સમ્રાટની દૃષ્ટિ ખેંચી આશ્રય મેળવવો ! દિવસે વસુભિન્ન દૃષ્ટિએ પડતા જ બિંદુ લોકો તેને પકડી મડમ! લઇ ગયા સિવાય ગ્રહેસે નહિ એ તે જાણતી હતી, અને તેની માથે તેને એ પણ ખબર હતી કે મર્વ પાટલીપુત્રમાં બિંદુને અટકાવવાનું કોઇ સાહસ કરી શકે તેમ નથી. રાજભૂવનમાં પ્રવશ કરી અતપુરમાં દાસી બની રહેવું, તેમ થશે એટલે વસુભિન્નને કે મને કોઈ પકડો લઇ જઇ શકશે નહિ, એવો તેનો નિશ્ચય હતો.

પોતાના વસ્ત્ર પહેરી લઇ, આગલા દિવસે જ પોષાક ખરીદી હતો તે તેણે વસુભિન્નને ધારણ કરવા કહ્યું બન્નેના બિંદુની વચ્ચે તેણે છાપરામાં સતાડી દીધા માસી હજી સૂઈ રહેલા છે જાણી તેમણે ધીમે રહી છાપરીમાંથી ગસ્તો પકડ્યો.

હજી રસ્તાપર જનરવ શરૂ થયો ન હતો પૂર્વ દિશામાં આફ્રી પ્રકાશ ગળા દબેલ્યો થવા લાગી હતી વસુભિન્ન અને તરલા કિતાવળે પગલે ટુક સમયમાં જ રાજભૂવનના તોરણદારે આવી પહોંચ્યા.

દરવાજામાં હજીપણ દીર્ઘ પ્રકાશ છૂંકાયો ન હતો આશુતેમ કેટલાક પ્રતિહાર સૂઈ ગ્રહેલા હતા મુત્ર એક પ્રતિહાર લાલાપગ લાથ રાખી ડોકતો હતો તરલા બીલકુલ ધ્વની ન થવા દેતા સહેલાઈથી તેની પાસે ગઈ આવી ગઈ પ્રતિહારને તેની ખબર પણ પડી નહિ !

તોરણ પાસે જ કેટલા કુત્ર સૂતા હતા, તે પરકીય મનુષ્ય દૃષ્ટિએ પડતા જ જાગ્યા લાગ્યા તરલા ઓલા ખાતો પ્રતિહાર જાગ્રત થઈ માથે જોવા લાગ્યો તો વસુભિન્ન હોલો હતો ! તેણે તરત જ તેનો હાથ પકડી એકમ પુછ્યું “ ક્યા જાય છે તું ? ”

આ વિપરીત પ્રકાર જોતા જ તરલા પાછી આવી અને પ્રતિહારના પગ પકડી ગઈ ગઈ બોલી ‘ અરે નાયક સાહેબ, અમે બારે મહત્તમાં આવી પડ્યા છીએ ! અમર પગ ત્યાં કરો અને છોડી દો.

મારા આ ભાઈના પ્રાણની ભિક્ષા માગવા માટે હું મહારાજ પાસે જાઉં છું. દિવસે એ નજરે પડતા જ બૌદ્ધભિક્ષુ એને પકડી લઈ જશે અને મારી પણ નાખશે! અમે બીજી ત્રીજી કંઈ કરવાના નથી માત્ર અંત પુરના દ્વાર આગળ ગુપચૂપ બેસી રહીશું અને મહારાજ આવશે કે તેમના ચરણ કમળમાં લોટી પડી પ્રાણ ભિક્ષા પામીશું ”

આ ગડબડ સાંભળી બીજા પ્રતીહારે પણ જાગી ઉઠ્યા તેમના એક તરફ પાસે જઈ બોલ્યો “ તને થયું છે શું ? ”

તરફ ગાબરી બની ટહેના લાગી “ કંઈ નથી, જમાદાર માહેબ ! આ મારે ભાઈ છે તેના પર જૂદમ કરી મડમા લઈ જઈ બોલોએ એને મારી મચડી ભિક્ષુ બનાવ્યો હતો, પણ કાલે ગતે સધી જોઈ એ ત્યાંથી નાશી આવ્યો છે તેથી એને લઈ માહાગજનો આશ્રય માગવા જાઉં છું તારણ કે દિવસે એ જો પેલા મવાલાની દૃષ્ટિએ પડે તો તે દુષ્ટો એને પકડી પાછો મડમા લઈ ગયા સિવાય રહેજ નહિ. જો મહારાજ એને આશ્રય આપશે તોજ એનું રક્ષણ થશે કારણ કે નગરમાં તો એવો એક પણ માણસ નથી કે જે ભિક્ષુ વિરૂદ્ધ કંઈ પણ કરે ! ”

તરફાને પ્રશ્ન પુછનાર એક દંડધર હતો પ્રતીહારે તેને પુછ્યું “ કેમ ત્યારે એને છોડી દઈશું ? ”

દંડધરે તરફાને પુછ્યું, “ પણ તમે જશો ક્યા ? ”

તરફા રડતી રડતી બોલી, “ જમાદાર સાહેબ, અમે બીજે ક્યા જવાના છીએ ! અમે હવે પણ કરવાના નથી માત્ર અંત પુરના દ્વાર આગળ બેસી રહીશું મવારે મહારાજ બહાર નીકળશે કે ચરણમાં આલોટી આશ્રય માગીશું એટલું જ ! ”

બીના ~ શ્રુ જલથો—વિરોપત તરણ સુદર સ્ત્રીના અશ્રુ જલથી—કઠિન પાષાણ પણ પડે છે ! તો પછી સામાન્ય પ્રતીહાર

અને દડધગ્ના હૃદયમા તરલા જેવી સુંદર સ્ત્રીના અશ્રુઆવથી કંઈલા ઉત્પન્ન થાય તેમા સી નવાઈ? તે બન્નેને સ્તબ્ધ હિભા રહેલા જોઈ તગ્ધાએ રૂદનનુ પ્રમાણુ પણ વધાર્યું આથી છેવટે દડધર સાહેબનુ હૃદય પણ પાણી પાણી થઈ ગયુ । તેણે કહ્યું “ આ કંઈ ખરાબ સ્વભાવના માણુમ હોય એમ લાગતુ નથી છોડીદો બન્નેને । ”

પ્રતીહાર રગ્તો છોડી બાબુએ ખસ્યો અને વિજયી તરલાએ વસુમિત્રને લઈ છેવટે એક વખત રાજબૂવનમા પ્રવેશ કર્યો ।

પહેલા તોરણુદ્વાર આગળ જ એક મોટુ વિસ્તીર્ણ પટાગણુ હતુ, અને તેની ઉત્તર તરફની બાબુએ બીજુ તોગણુ હતુ તરલા અને વસુમિત્ર જ્યારે આ બીજા દરવાજા પાસે આવ્યા ત્યારે રજની દેવીની સત્તા ભગવાન ગસ્મિકાન્તે છોનાવી લેવા પોતાના સેવકોને મોકલી મીઠા હતા બીજા તોરણુના પ્રતીહારોને તેમણે પોતાના આગમનનો ઉદ્દેશ જણાવતા જ તેમણે પણ પ્રતિરોધ કર્યો નહિ આ ક્ષેત્રે પણ તરલાને સ્વાચારિત્ર—રૂદનનુ નાટક ભજવવુ પડ્યુ હતુ જ ।

બીજા તોરણુદ્વાર પછી સલાગૃહ, ધર્માધિગરણુ, અશ્વશાળા વગેરે વટાવી દધ નરલા અને વસુમિત્ર ત્રીજા તોરણુ પાસે ગયા ત્યા પ્રતીહારોએ તેમને અદર જવા અનુમતિ આપી નહિ તેમણે સ્પષ્ટ કહી દીધુ કે અદર જવાને સમ્રાટનો મખ્ત પ્રતિબંધ છે અતે નિરૂપાય બની તે બન્ને તોરણુ પાસે જ બેસી રહ્યા

જગતમા સૂર્યનારાયણુની સત્તા વીચરવા લાગી, પટાગણુ જન-સમૂહથી પૂર્ણ બની ગયુ એક પછી એક રાજ સેવકો આવવા લાગ્યા સૂર્યની સપૂર્ણ સત્તા વ્યાપે તે પહેલા પ્રતીહારરક્ષી સેનાની એક ટુકડીએ આવી તોરણુ પોતાના તાબામા લઈ લીધા રાત્રીના પ્રતીહારો એક પછી એક પોતાના ઘર તરફ ચાલ્યા ગયા

હવે તરલાને અદર જવા મમતિ મળી ત્રીજા તોગણુની અદર જીતુ અને નવુ એમ બે ભૂવ । હતા પશ્ચિમ તગ્ધ જીતુ ભૂવન હોઈ

તેમા સમાર કામ થયેલું નહિ હોવાથી તે હિન સ્થિતિમા આવેલું હતું, અને ત્યાં એક પ્રકારનું નાનું અરણ્ય જ હોય એવો ભાસ થતો હતો. ઉત્તર તરફ ગંગાતટપર નવીન રાજભૂવન હતું.

નવીન રાજભૂવનના અત્યંત પુરના દ્વાર આગળ પહોંચતા જ તર-લાએ મુક્તતાનો એક દમ ખેંચ્યો અને હવે તેની ઉદ્દીગ્નતા પણ નષ્ટ થઇ. હવે તેની ખાત્રી થઇ કે, આ સ્થળેથી અન્યાયથી તોદ્ધાન કરી વસુમિત્રને કોઇપણ પકડી જઇ શકશે નહિ નિશ્ચિત મનથી તે મમ્મટની ગહ જોતી ત્યાજ ખેંચી રહી.

ત્રીજા તોળણની બહાર આગળુમા જ્યારે સેકાની બીડ થઇ હતી ત્યારે પણ જાણે કે બન્ને રાજભૂવન તદ્દામા પડ્યા હોય એમ લાગતું હતું જે એક બે માણસો તે લાગભાંથી જતા અશ્વતા હતા, તે પણ અતિ સાવચેતીથી બીલકુલ શબ્દ ન કરતા વિના પગરવે જતા હતા તરલા ત્યાં બેઠી બેઠી લિન્ન લિન્ન પ્રશ્નો સંબધી ક્રિયા કરતી હતી કયા શબ્દથી સમ્રાટ પાસે યાચના કરવી, એ એક પ્રશ્નના વિચારથી તે તેનું મસ્તિષ્ક ભમી ગયું હતું જો સમ્રાટ વસુમિત્રને આશ્રય નહિ આપે તો શું પરિણામ આવશે ? તેને લાગતું કયા જાણશ ? કયા શબ્દોથી સંબોધનું-અંતુ કન્યાનું સમાધાન કરીશ ? એવી જુદી જુદી કે મહત્વની ચિંતાથી તરલાનું હૃદય વિચીના ડાખ જેવી ઘાતના અનુભવતું હતું આગલા દિવસે આખી તેણે નિદ્રા રહિત કાઢી હતી જેથી વચ્ચે વચ્ચે નિદ્રાનું દબાણ આવ્યાં પણ ખાતી હતી !

આવી રીતે ડોહતી તરલા અમકીને એકદમ જાગ્રત થઇ મામે જોવા લાગી તો દૂર જુના રાજભૂવન સોમે એક ઉચો પુરૂષ આમ-તેમ આટા મારતો જણાયો તેણે સહજ ગભરાઇ વસુમિત્રને પૂછ્યું-
“ સમ્રાટ આવ્યા કે શું ? ”

ના !

“ ત્યારે ત્યા ફરે છે તે કાણુ ? ”

વસુમિત્રે દુકામા ઉત્તર આપ્યો “ મને તેની ખબર નથી ! ”

તરવા એક વખત ડર્ડ પશુ જીવનમાં ઉત્પન્ન થયા પછી શાત બેળી રહેનારી સ્ત્રી ન હતી ! જગ્યાપટ્ટી ઉડી તે ઘેરથી પેલા ઉંચા પુરૂષ તરફ જવા લાગી, અને ત્યા પહોંચતા જ દૂરથી તેણે પ્રણામ કર્યા

તેણે પુછ્યું “ બહેન, તું કાણુ છે ? તારે શું જોઇએ છે ? ”

તરવાના નેત્રમાંથી આ વખતે ખરેખર નયનવારિ વહેવા લાગ્યું તે રડતા રડતા બોલી “ મહારાજ, આપ કાણુ હો તે હું જાણતી નથી આપ ગમે તે હો, પણ આપ સત્પુરૂષ હોઇ મોટા અધિકારી હો એમ લાગે છે હું મહાન સકટમાં મપડામક્કી હોવાથી સત્રાટ પાસે આશ્રયની લિજ્જા માગવા અહીં આવી છું મહારાજ માડે ગણણ નહિ કરે તો પછી મારા ઉપાયનો અત જ આવ્યો છે ! હું આ શહેરના એક શ્રેષ્ઠીની દાસી છું માગ માનીકની કન્યાનું શ્રેષ્ઠી યાત્રમિત્રના એકના એક પુત્ર વસુમિત્ર સાથે લગ્ન નક્કી થઇ ચુક્યું હતું યાત્રમિત્ર બૌદ્ધ ધર્માનુયાયી હોવાથી તેને આ લગ્ન પમ ન હતું કાગ્ય કે, મારા શેઠ વૈષ્ણવધર્મા ડે નિયિત્ર મોહથી અધ બની, વર્મદૂષના વિકારને વશ થઈ અને બૌદ્ધ ભિક્ષુઓએ બનાવેલા અમત્ય લોભમાં ફસાઇ જઇ યાત્રમિત્રે પોતાના એકના એક પુત્રનો ભોગ આપ્યો છે ! પોતાની સર્વ સપત્તિ ભિક્ષુસવને દાનમાં આપવાના આશયથી તેણે પોતાના એકનાએક પુત્રને ભિક્ષુ થવાની ફરજ પાડી છે ! કારણ કે, એક વખત કોઇ બૌદ્ધ ભિક્ષુ આવે છે, તો તેનો વડીલોપાર્જીત સપત્તિપર ડઇ હક્ક રહેતો નથી ! વસુમિત્રના વિગ્રહથી માગ માનીકની કન્યાનો પ્રાણુ જશે એમ જાણી હું તેને રોપી ડાવવા બહાર નીકળી અને ઉપનગરના એક બૌદ્ધ

વિહારમાં તે હોવાની ખબર મેળવી કાંઠે રાત્રે મોટા પ્રયાસથી અને સાહમિક યુક્તિથી તેને હુ છોડાવી લાવી છુ પણ તેને આશ્રય કયા મળશે એ ચિતામાં પડી છુ આપ જ મન્નાડ છો નહિ તે હુ જાણતી નથી આપ ગમે તે હો આપનો ચહેરા જોઈને જ મને ખાતરી થઈ છે કે, આપ દયા-માયાના કૃપાસાગર છો! આપના ચરણમાં સ્થાન આપી ત્રણ અનાથ નિરપગધ માણસોના ત્રાણ બચાવો ! ધોળે દહાડે જો રગ્તામાં અમે લિસુની દુઃખે પડીશુ તો જોગજૂઝમથી તે અમને પોતાના મકામાં લઈ જશે અને અમારો ત્રાણ લીધા સિવાય ગહેશે નહિ ! નગરમાં હજી પણ બોદોને જ વિશેષ બળ છે આ પાટનગરમાં એવો એક પણ માણસ નથી કે, જે અમારૂં બાહુ લિસુથી નક્ષણ કરે !” એમ ઝડી તરફ રડતા રડતા તે પુરુષના પગમાં જઈ પડી

તે પુરુષે તરવાને આશ્વાસન આપતા કહ્યું “ તુ બીનકુલ લય રાખીશ નહિ તે ગ્રેષ્ઠીનો પુત્ર કયા છે ? ”

તરવાએ અગુલિ નિદ્રે શ કરી વસુમિત્રને બતાવ્યો તેણે તેને ધમાગથી પાસે બોલાવ્યો વસુમિત્ર મમીપમાં આવ્યા પછી તે ઉચ પુરુષે તરવાને પુછ્યું “ તે એને સત્તાગમમાંથી કેવી રીતે મુક્ત કર્યો ? ”

તરવા ઉત્તર આપવા જતી હતી તેટલામાં પાછળથી કાંઈએ કહ્યું “ આર્ય, પિતાજીએ હમણા જ આપનું સ્મરણ કર્યું હતું ”

તે પુરુષે પાછા ફરી જોયું તો કુમાર શશાંક ઉભો હતો ! કુમારને જોતા જ ડામલ સ્વરે તેણે તેને પુછ્યું “ નત્સ, સત્રાટે મારું સ્મરણ કેમ કર્યું હતું ? ”

શશાંકે કહ્યું “ મને લાગે છે કે, નગરની દુરસ્તી માટે—”

તે પુરુષે વચમાં જ કહ્યું “ નગરની દુરસ્તી ગતા પણ વિશેષ મહત્વનું કામ ઉપનિયત થયું છે કુમાર, એક દરબારને બોલાવ તો ! ”

કુમારે ધમારો કરતા જ તોગણુ દારમાથી એક દડધર આવી હિમો તે આવતા જ તે પુરૂષે કહ્યું “ મહારાજને જઇને કહે કે, ‘હું’ એક અતિશય મહત્વના કામમા રોકાયો છું તેથી મને આવવાને સહજ વાર લાગશે ”

દડધર પ્રણામ કરી ચાલ્યો ગયો પછી શશાકને ઉદ્દેશી તેણે કહ્યું “ કુમાર, જે સ્ત્રી પુરૂષને તું જુએ છે, તે બન્ને તારા પ્રબળજન છે એ બન્ને અતિ દુર્બલ હોઈ કેટલાક પ્રબળ માણસોના અત્યાચારથી અતિશય કટાણી જઇ સમ્રાટ પાસે આશ્રયની યાચના કરવા માટે અહીં આવ્યા છે ”

પછી તગ્યા તગ્ગ જોઈ તે બોલ્યો “ આ ચૂવરાજ શશાક છે, તે મને જે કહ્યું તે એમને પણ કહે ”

કુમારનો પરિચય મળતા જ તગ્યા અને વસુમિત્રે પ્રણામ કર્યા. પછી તે પુરૂષને તગ્યાએ જે હકીકત કહી હતી તેજ કુમારને પણ કહી

તે પૂર્ણ થતા જ તે પુરૂષે પુનઃ એક વખત પુછ્યું “ તું કયા ઉપાયથી આ શ્રેષ્ઠીપુત્રને બોદ સધારામમાથી છોડાવી લાવી છે ? ”

આ વખતે તરલાએ ફેશાન હતી મુલાકાતથી તે સ્ત્રીને વેષ લેના સુધી બનેલી સર્વ વાત અવિગ્નગપણે કહી સંભળાવી એ વાતમા બધુગુપ્તે કીર્તિધવલના અત્યંત દૂરતાથી કરેલા કરપીણ વધની વાત બ્યારે આવી ત્યારે તે પુરૂષનો ચહેરો અગ્નિમય બની ગયો.

તે હકીકત સાંભળતા જ તે પુરૂષે તરલાને કહ્યું “ એ પુનઃ પુરતી વાન ફરીથી કહે ! ”

જીજીવેલમા મૂર્તિની પાછળ લપાઇ રહી હતી ત્યારે તરલાએ બધુગુપ્તના મુખથી જે વાત સાંભળી હતી તે જોવીને તેવી પુનઃ તેણે કહી સંભળાવી તે કહાણી પૂર્ણ થઈ ત્યારે તે પુરૂષે એક હિડો નિશ્વાસ નાખ્યો અને વસુમિત્રને પુછ્યું “ આ કહે છે ન ખરૂં છે ? ”

“ સર્વ સત્ય છે મહારાજ । ”

ત્યાર પછી તે પુરૂષે બન્નેને કહ્યું “ તમે લેશમાત્ર ભય રાખશો નહિ તે બોદ્ધ ભિક્ષુ તમારો વાળ પશુ વાંકો કરી શકશે નહિ । તમે બન્ને ભાગી સાથે આવો, હું તમને યોગ્ય આશ્રયમા લઇ જઇશ ”

કૃતસતાથી હૃદય પરિપૂર્ણ બનવાથી તરલાએ તે પુરૂષને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યા થોડા બોલા વમુભિત્રે પણ ડસ્કા લેતા પોતાના હૃદયનો ભાવ સ્પષ્ટ કરી બતલાવ્યા ને પુરૂષ કુમાર તરફ જોયું, તો કુમારના વદનપર શોકના તીવ્ર ચિહ્નો સ્પષ્ટ રીતે ઉપસેલા જણાયા આત્મસંયમ અશક્ય થવાથી તે ક્રોધથી ઓળક આવતો હતો ।

તે પુરૂષે કહ્યું “ કુમાર । ”

“ આર્ય ।—”

“ આ આત્મસંયમ કરવાનો મમય છે આ વખતે એક અક્ષર પણ ઉચ્ચારીશ નહિ ”

શશાંકે મનનો વેગ દાખી ગાંધવાનો અતિ પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ તેમા તેને યશ નહિ મળવાથી છેવટે ને રડવા લાગ્યો । ત્યાં તે જુદે તેને પાસે ખેંચી લઇ ઉંચકી લીધો અને તેનું સાત્વન કરતા કહ્યું “ વત્સ ! તને સ્મરણ રહેશે ? ”

કુમારે દૃઢતાથી ઉત્તર આપ્યો “ જ્યાસુધી આ દેહમા પ્રાણુ રહેશે ત્યાસુધી તો અવશ્ય સ્મરણ રહેશે । ”

તે જુદું પુરૂષ આગળ ચાલતા પાછળ શશાંક, વમુભિત્ર અને તરલા અન પુર તરફ ચાલ્યા ગયા

તે દૃઢ મજબૂત પાંધાનો જુદું પુરૂષ તે યશોધવલહેવ હતા એ ચતુર વાયકોને કહેવાની ની જગત છે ?

પ્રકરણ ૨૧ મું.

આ શુ કયું ?

વૃસુમિત્રના પ્રાણુ ગ્લણુ માટે જે વખતે તરલા રાજબૂવનના અતપુરના દાર આગળ બેસી રહી હતી, તે વખતે પાટલીપુત્ર-નગરની બહાર બૌદ્ધ મંદિરમા એક નાના પ્રહસનનો અભિનય ચાલતો હતો.

સવારે ઉઠીને ભિક્ષુઓએ જોયું તો મંદિરનો દરવાજો બંધ હોય તેને હમેશની માફક બહારથી તાળુ મારેલું હતું, પરંતુ મંદિરમાથી કોઈ દાર ઠેલતું હતું ! આ વિલક્ષણ પ્રકાર જોઈ એક બે એક બે થઈ ઝાઝામા ઝાઝા સો ભિક્ષુ જોતજોતામા એકત્ર થઈ ગયા ! વજ્રાચાર્ય અને મધસ્થવીર પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા ! ભિક્ષુઓએ સન્માનપૂર્વક તેમને માર્ગ આપ્યો.

વજ્રાચાર્યે પુછ્યું “ શુ છે ? ”

એક તરણુ ભિક્ષુએ આગળ આવી કહ્યું “ દેવ, મંદિરને બહારથી તાળુ છે, પરંતુ અંદરથી કોઈ દાર ઉઘાડવાનો પ્રયત્ન કરે છે ! ”

બધુગુપ્ત અને શત્રુસેને પાસે જઈ લક્ષ્યપૂર્વક જોયું તો ખરેખર, અંદરથી કોઈ બારણું હલાવતું હતું ! ત્યારે શત્રુસેને કહ્યું “ તાળુ તોડો, અને બારણું ઉઘાડો ! ”

થોડા જ વખતમા તાળુ તોડી દરવાજો ઉઘાડવામા આવ્યો. સર્વે જાણાસાથી અને આશ્ચર્યથી અંદર જોવા લાગ્યા તો સ્ત્રી વેશ-યુક્ત દેશાનંદ જણાયો !

શત્રુસેને આગળ આવી પુછ્યું “ દેશાનંદ, આ શો પ્રકાર છે તે તો કહે ! ”

દરવાજો ઉઘડતા જ પોબારા ગણુવાના વિચારમા આચાર્ય

પડયો હોય તેમ જણાય પરંતુ સામે બિહુમડળ એકત્ર થયેલું જોઈ તે નાશી જવાનું સાહસ કરી શક્યો નહિ !

આચાર્ય કંઈ જ બોલ્યો નહિ ત્યારે બધુગુપ્તે આમળ આવી પુછ્યું “ કેમ રે આચાર્ય ! તમે બોલતા કેમ નથી ? આ અપૂર્વ વેષ ક્યાથી ક્યાયા ? ”

હજી પણ દેશાનંદ ચૂપ રહ્યો હતો શત્રુસેને તેને પુનઃ હાક મારી “ દેશાનંદ ! અરે દેશાનંદ ! ”

પાલવથી મુખ ઢાકી સ્ત્રીની માફક કોમલ સ્વર કાઢવાનો પ્રયત્ન કરી દેશાનંદ બોલ્યો “ હુ તો તરલા છું ! ”

આચાર્યનો આવો અકલ્પિત ઉત્તર સાંભળી શત્રુસેને ગુસ્સે થઈ નેના મુખપરનો છેડો ખેંચી કાઢી જૂમ પાડી કહ્યું “ તરલા ! તારી ધકાતેર પેઢીમા કાણુ છે તરલા, દેશાનંદ ? ”

દેશાનંદના હવે હોશ કોશ ઉડી ગયા રડતા રડતા તેણે કહ્યું “ તરલાએ મારી આવી ફળેતી કરી છે ! ”

આ સાંભળીને શત્રુસેને વિશેષ ચીડાઈ તીવ્ર સ્વરે પુછ્યું “ અરે, પણ તરલા તે તારી કાણુ ? ”

દેશાનંદે કપતા કપતા કહ્યું “ તરલા-તરલા-મારી ”

“ તરલા તારી કાણુ છે તે તો હુ પુછયા કરે છું ? ”

“ તરલા મારે સર્વસ્વ છે ! તરલા—તરલા—મારી તરલા તરલા—”

એટલામા પાછળથી એક બિહુ બોલ્યો “ દેવ, કાલે રાત્રે જીનાનંદ આચાર્ય સાથે બહાર નીકળ્યો હતો અને ત્યાર પછી તે પાછો સધારામમા આવેલો જણાતો નથી ! ”

બધુગુપ્તે ખળભળીને કહ્યું “ ત્યારે જીનાનંદ પણ શું મદિરમા છે ? ”

જીનાનંદને શોધવા માટે કેટલાક બિહુઓ તરત જ મદિરમા પેઠા અને તેમણે મદિરનો ખુણે ખુણો બારીકાઈથી જોઈ લીધો પછી

બહાર આવી બધુગુપ્તે કહ્યું “ આખું મંદિર જોઈ વળ્યા પણ જીનાનદ તો છે જ નહિ ! ”

કોઈ અને સ્ત્રીઓ સધસ્યવીરનો ચહેરો લાગ્યોળ થઈ ગયો ! તેણે દેશાનંદની ગરબ પકડી અતિ જોગથી ધુધવાટો કરી પુછ્યું “ કહે હરામખોર, જીનાનદને ક્યા છુપાવ્યો છે ? બોલ, જલદી બોલ ! નહિ તો તને અહીંજ મારી નાખ્યા સિવાય રહેવાનો નથી ! ”

દેશાનંદ ભયથી ધૂળ ઉડ્યો અને મોટેથી રૂદન કરવા લાગ્યો ત્યારે પ્રજાચાર્યે સધસ્યવીરને પાછળ ખેંચી કહ્યું “ સધસ્યવીર ! તું પણ એના જેવો ગાડો બને છે ? એને ભય આપવાથી શુ આ વખતે એ તને બાતમી આપશે ? ખરેખર, તું પાગલ જ બને છે ? ”

બધુગુપ્ત સહજ શાત થઈ પાછો હટ્યો નજીકના બિશુઓને ઉદ્દેશી શત્રુમેને કહ્યું “ તમે એને સધારામમા લઈ જવ અમે બંને પાછળથી આવીએ છીએ ”

સ્ત્રીવેશનારી આચાર્ય દેશાનંદને લઈ બિશુમંડળ મંદિરની બહાર નીકળ્યું તે વખતે આચાર્યનો કેવો ઉપહાસ થયો હશે, તે વાચકની કલ્પનાપર જ કોશુ તો ઠીક થશે ! બધુગુપ્ત અને શત્રુસેન એ બે જ માત્ર મંદિર પાસે રહ્યા

સર્વ બિશુ ગયા પછી બધુગુપ્ત બોલ્યો “ વજાચાર્ય, આ પ્રગળ્યું શુ હશે તે તારા ધ્યાનમા કંઈ આવે છે ? જીનાનંદ ખરેખર નાશી ગયો હશે ? અતિ પ્રયત્નથી ચાક્રિત્રને વશ કરી તેના પુત્રને બિશુની દિક્ષા આપી સધમા લાવવામા આવ્યો હતો હાય ! આપણો સર્વશ્રમ વ્યર્થ જ થયો ને ? ”

શત્રુસેને ઉદામ થઈ કહ્યું “ એ ગોટાળો શો છે, તે મારા લક્ષ્યમા આવતું નથી પણ ક્રોધી વસુમિત્ર અહીંથી નાશી ગયો તેથી શુ તે કંઈ હમેશને માટે આપણા હાથમાથી છટકી શકશે ? તેણે પ્રવચ્ચા લીધેલી છે એમ જણાતા જ નગરમા કોઈ પણ તેને રાખવાનું સાહસ કરી શકશે નહિ પરંતુ દેશાનંદે શુ કર્યું અને તેને

ઠી બનાવી મદિરમા કોણે પુરી ગયો તે કંઈ મારા જાણવામા આવ્યું નહિ. દેશાનંદ સિવાય બીજાને કોઈ પણ એ વાત કરી શકશે નહિ. બન્ધુગુપ્ત. આ વખતે દેશાનંદપર તુ ચીડાયો છે એમ જાણવા દ્રષ્ટા નહિ નહિ તો, તે આપણને કંઈ પણ વાત નહિ કહે જીનાનંદ મહામાયી કેવી રીતે નાહો, દેશાનંદને ઠીના વસ્ત્રો કોણે અને કેવી રીતે આપ્યા અને તરત્તા કોણુ છે, એ સર્વ વાત યુક્તિપ્રયુક્તિથી તેની પાસેથી મેળવી લેવી જોઈએ ”

બન્ધુગુપ્ત થોડી વાર વિચાર કરી બોલ્યો “ જુઓ વજ્રાચાર્ય, કાલે સધ્યાકાળે આપણે બન્ને જ્યારે અહીં આવ્યા ત્યારે તો મદિરનું દાર ઉઘાડું હતું, અને દેશાનંદ પણ તે તેખતે મદિરમા ન હતો ”

કંઈક આસલઈ થયુંસેને કહ્યું “ હા, તું કહે છે તે ખરૂં છે, તું જ્યારે કીર્તિધવલના પુત્રની વાત કહેતો હતો ત્યારે મદિરમા કોઈ જ ન હતું મદિરના દાર પણ ખૂલ્લા હતા ”

“ ત્યારે વજ્રાચાર્ય, કોઈએ સતાઈ રહી આપણી વાતો સાંભળી લીધી તો નહિ હોયને ?

“ મને એમ લાગતું નથી. ”

બન્ધુગુપ્ત ચિતાગ્રસ્ત થઈ કહેવા લાગ્યો “ મને મોટી લીતિ લાગવા માડી છે હવે હું અહીં ગહીશ નહિ તું જ અહીં રહીને દેશાનંદની હકીકતનો તપાસ કરજે. હું હમણાં ને હમણાં બગદેશમા જતો ગહું છું યશોધવલ હવે પાટલીપુત્રમા આવ્યો છે આપણી વાતો સાંભળી જો કોઈએ તેને કહી હશે તો માગી જાવો તો ખૂણું અંધ જ સમજી લેવી. ”

“ તું કહે છે તે સર્વથા ખોટું નથી હવે મને પણ એમ લાગે છે કે, આપણે અહીંથી ચાલ્યા જવું જોઈએ કોણુ, કોઈ પણ રીતે જો કીર્તિધવલના પુત્રની વાત યશોધવલના ઝાનપર જશે તો તે તેનું વેર લીધા સિવાય કદી પણ નહિ રહે પરંતુ તું બગ-

દેશમાં જાય તે નહિ બને । તુ ત્યાં જઈશ તો સધને અતિશય નુકશાન થશે હમણાં આપણે દેશાનંદને લઈ કપોલિક સધારામમાં જઈને ગઈએ ત્યાં બુદ્ધધોષ જરૂર આપણું રક્ષણ કરશે ”

“ ચાલ ત્યારે, હમણાં જ જતા રહીએ ”

“ ચાલ, પણ મદિગ અને સધાગમની કંઈ પણ વ્યવસ્થા કરીને પછી જઈએ ”

“ ભગવાનની વ્યવસ્થા ભગવાન પોતે કરી લેશે । આપણને એ પચાતમાં પડવા માટે અવકાશ કયા છે ? અને કારણ પણ શું છે ? ચાલ, ચાલ, હમણાં જ ખસી જઈએ ”

“ તુ ભયથી ખાયલો બની ગયો છે, સધસ્થવીર । ”

“ મારૂં મસ્તક ધડથી જુદું પડી નગરના તોરણદ્વાર વચ્ચે જ્યારે બાલાપર ખોસી લટકાવવામાં આવશે ત્યારે બુદ્ધ, ધર્મ કે સધ મારૂં રક્ષણ કરશે કે ? ”

“ ચાલ, પણ સધારામમાંથી દેશાનંદને તો તેડી લઈએ ”

તત્કાળ બંને મદિરમાંથી બહાર નીકળી સધારામ તરફ ગયા બિશ્નુઓએ દેશાનંદનો સ્વીકૃતિ દ્વાર કરી તેને તેના હમેશના વેષમાં ખેંસાડ્યો હતો શત્રુસેને તેને હિંદુશી કહ્યું “ આચાર્ય, તમારે એક વખત કપોલિક સધારામમાં જવું જોઈએ ”

દેશાનંદ રડતા રડતા કહ્યું “ કપોલિક સધારામમાં શા માટે ”

વજ્રાચાર્યે કહ્યું “ નિરર્થક ડરીશ નહિ. મહાસ્થવીરે ભોજનનું નિમત્રણ આપ્યું છે ”

પરંતુ આ કથનપર દેશાનંદને ભરોસો આવ્યો નહિ તે એક બાલકની માફક પોક પાડી રડવા લાગ્યો તેને ચોક્કસ લાગતું હતું કે પોતાને ઠેર કરવા કપોલિક સધારામમાં લઈ જવામાં આવે છે ।

એક બિશ્નુને ખોલાવી શત્રુસેને કહ્યું “ જીનેન્દ્રબુદ્ધિ ! મદિર અને સધારામનું રક્ષણ કરવાનું કામ તમને સોંપવામાં આવે છે

કેટલાકે જરૂરી કાર્ય માટે અમે કપોતિક સધારામમા જમએ છીએ
એ લિક્ષુ સાથે આચાર્ય દેશાનદને હમણા જ ત્યાં મોકલી આપો ”

બન્ધુગુપ્ત અને શત્રુસેન મધારામમાથી ચાલ્યા ગયા લિક્ષુ
દેશાનદને મધા બનાવવા લાગ્યા પરંતુ આ વખતે તેણે કાંઈને કંઈ
જવાબ આપ્યો નહિ તે તો એક સરખો રડવા કરતો હતો વચ્ચે
વચ્ચે “ તરલા, તે આ શું કર્યું ? ” એમ ડરક ખાતો ખાતો
બોલતો હતો

બધુગુપ્ત અને શત્રુસેન મડમાથી ગયાને એ ઘટકા થઈ હશે,
એટલામા બારસો સ્વારોએ આવ તથા સધારામને ઘેરા
નાખ્યો વસુભિન્ને સાથે લઈ મહાબલાખ્યક્ષ હરિગુપ્ત અને યશો
ધવલદેવ બન્ધુગુપ્તને શોધવા લાગ્યા પરંતુ તે કંઈ મળ્યો નહિ
ત્યારે તેમણે લિક્ષુઓથી તપાસ કર્યો, પણ કંઈ માહિતી મળી નહિ

અતે દેશાનદ નરક આગળી કરી વસુભિન્ને કહ્યું “ મહારાજ !
મારા ઘટકા માટે આ આચાર્યે ધણી મદદ આપી છે એનાથી
તપાસ કરશો તો કંઈ પત્તો લાગશે ”

યશોધવલે આચાર્યને એક બાજુએ લઈ જઈ તેને મુક્ત કરવાનો
લોભ બતલાવતા જ તેણે કહ્યું કે “ બંને કપોતિક સધારામમા
ગયા છે ”

તે જ ક્ષણે-એક ક્ષણનો પણ વિલંબ ન કરતા સૈન્ય લઈ મહા-
નાયક યશોધવલે કપોતિક સધારામ તરફ ધસ્યા હરિગુપ્તની આજ્ઞાથી
દેશાનદ અને જીનેન્દ્રભુદિને કેદ કરી તેમને સાથે લઈ બે સ્વાર
ગજબુવન તરફ ચાલ્યા ગયા.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

અધુગુપ્તનું પલાયન

તુરવાના મુખથી કીર્તિધવલના કરપીણ વધની વાત સાભળવામા આવી ત્યારથી યશોધવલના અત કરણમા અવર્ણનીય ક્ષોભ ઉત્પન્ન થઇ રહ્યો હતો. મહા કષ્ટે જેમ તેમ હૃદય દૃઢ કરી વસુમિત્ર અને તરવાને લઇ તે મત્રાટ પાસે ગયા કીર્તિધવલની ભય ડર હત્યા કહાણી સાભળી મહાસેનગુપ્ત તો એક બાલક પ્રમાણે મોટે સાદે રડવા લાગ્યા મહાબલાબ્યક્ત હરિગુપ્ત તે વખતે ત્યા જ હતા તેમણે અને યશોધવલે મહાકષ્ટથી તેમનું સાત્વન કર્યું

કેટલીકવારે હરિગુપ્તે કહ્યું “ કીર્તિધવલના ખુનની હકીકત ગણગ પડી છે એ વાત હજી અધુગુપ્ત ગળ્યુંતો નહિ હોય હમણાંને હમણા ક્રેટલાક સ્વર લઇ આપણે જો તે બોદ્ધ મદિગ અને સધારામને ઘેરો નાખીશુ તો તે દુષ્ટ અવશ્ય હાથમા આવશે અને કદાચિત તે જો નાશી ગયો હશે તો જઇ જઇને કેટલે દૂર જશે ? આપણે તેને જોત જોતામા પકડી પાડીશુ । ”

સત્રાટ ઉત્સાહપૂર્વક હરિગુપ્તની સૂચનાને મમતિ આપી તેમણે કહ્યું “ તમે આ ઐહીપુત્રને સાથે લઇ જવ, એટલે રસ્તો ગળવામા હરકત પડશે નહિ ”

યશોધવલે વસુમિત્રને પુછ્યું “ તમને ઘોડાપર બેસતા આવડે છે કે ? ”

“ હાજી । બાલ્યાવસ્થાથી ઘોડાપર બેસવાની મને ટેવ છે એટલે અડચણ નથી ”

“ પણ સધારામમા પાછા જવાને તમને કઇ ભયતો નહિ લાગે ને ? ”

“ મહારાજ, હું તદ્દન અસહાય, નિશસ્ત્ર અને નિરપાય

સ્થિતિમા હોવા છતાં લિશ્તુમધમા એકલોજ રહેતો હતો, તદપિ એક ક્ષણુ પણ મને ભય જણાયો ન હતો ”

“ નમે શસ્ત્રાસ્ત્ર વિદ્યા જાણો છો ”

“ માગી પરીક્ષા લેશો એટલે સમજાશે, મહારાજ ”

યશોધવલે સતુષ્ટ થઈ કહ્યું “ વાહ, બહુ સરમ ! મારી સાથે આવો હું તમને શસ્ત્રાસ્ત્ર આપુ છું ”

વસુમિત્રને સાથે લઈ યશોધવલ રાજભૂવનના અતર્ભાગમા ગયા ભયથી વ્યાકુળ થઇ ખીચારી તરલા ન્યાને ત્યાં ઉભી રહી હતી તેના ચક્ષુમાથી અશ્રુપ્રવાહ ખળખળ વહેતો જોઇ આશ્વાસન આપવાના ઉદ્દેશથી સત્રાટે કહ્યું “ બેટા, તારે ભય પામવાનું કારણુ નથી ! ઐષ્ટીપુત્ર સાથે હજાર બારસો સવાર જશે હવે તેને કોઇ બલપૂર્વક પકડી શકશે નહિ ! તું ખીલકુલ ડરીશ નહિ ! ”

પછી વિનયસેન તરફ દૃષ્ટિ કરી મહાસેનગુપ્તે કહ્યું “ એને મહાદેવી પાસે મુકી આવ ”

સત્રાટનું આશ્વાસન મળવા છતાં પણ તરલાની ચિંતા વિશેષતઃ દૂર થઇ નહિ વિનયસેન સાથે તે મહાદેવી પાસે ગઇ

ખીજ તોરણની બહાર તૈયાર થયેલા શરીરરક્ષક ધોડેસ્વારોની ઢુકડી રાહ જોઈ ઉભી રહેલી હતી તોરણની સન્મુખ ત્રણ ઉત્તમ ધોડા પકડી ધોડાવાળા ઉભા હતા આ એકદર પ્રકારે શો છો તે ન સમજાયાથી જીજ્ઞાસાથી આતુર બનેલા ષ્ટલાએ તમાસગીર ધોડા માથા ઉઘાડી કરી બહાર ઉભા રહ્યા હતા

એટલામા યુવરાજ શશાંક અને વસુમિત્રને લઇ યશોધવલદેવ તોરણ બહાર આવ્યા તેમને જોતા જ સૈનિકાએ પોતાની પ્રચલિત રૂઢિ પ્રમાણે અભિવાદન કર્યું ત્યાર પછી ધોડાવાળાઓ પાસેથી ધોડા લઇ તેઓ સ્વાર થયા અને ત્રીજા તોરણ તરફ તેમણે પોતાના ધોડા ચલાવ્યા તેમની પાછળ બારસો ધોડેસ્વારો

પણ જ્યાં લાગ્યા સ્વત મહાબલ્યાધ્યક્ષ હરિગુપ્તને ત સ્વારાને વચ્ચે વચ્ચે હુકમ આપતો જોઈ લોકો તો આશ્ચર્યચકિત થઈ જ્યાં ત્યાં જડવત ઉભા ગયા એ મર્વ પ્રકરણ શુ છે તે તેમને બીલકુલ મમળ્યુ નહિ !

આ સ્વારાનો ટુકડી સાથે કઈ બૌદ્ધમંદિરમાં ગયા પછી યશો-ધવલે શુ ક્યું તે વાચકો પાગલા પ્રકરણથી જાણી ચુક્યા છે. મહારામમાં વસુમિત્રને કોઈએ જોળખ્યો ન હતો કાળુ, રાજ-ભૂવનમાંથી બહાર નીકળતી વખતે યશોધવલે તેનું સર્વાંગ બખ-તરથી ઢાકી દીધું હતું

તે જુના મંદિરમાં બૌદ્ધગુપ્ત નહિ મળવાથી તત્ક્ષણે યશોધવલ અને શૂવરાજે સૈન્યસહ ઇપોતિક સવારામ તરફ મોરચો દેરવ્યો મંદિરથી લગભગ બે ગાઉપર નગરના મધ્યભાગમાં કપોતિક સધા-ગમ હતો હરિગુપ્તના હુકમથી સ્વારાને પોતાના ઘોડા નગર તરફ ફેંક્યા રોજના દાળડાના અવાજથી અને ધબકાગથી ઉડતી ધૂળને ત્રીધે ઉપનગરના ગરતા કેટલીક વાગ સુધી અધકારમય બની ગયા

સવારામ છોડી બધુગુપ્ત અને શત્રુસેન બહુ દૂર ગયા નહિ નેટલામાં એક-મ ચમકી ઉભા ગયા શત્રુસેને કહ્યું “બધુગુપ્ત ! પાછળ અનેક ઘોડાઓના દાળડાના અવાજ સભળાય છે.”

બધુગુપ્ત જ્યાંનો ત્યાં ઉભા ગયો અને લક્ષપૂર્વક કાન માડી માલજવા લાગ્યો તો અનેક ઘોડા પોતે હતો તેજ દિશા તરફ આવતા હોય તેમ લાગુ

બધુગુપ્ત કપિત સ્વરે બોલ્યો “તુ કહે છે તે ખરું જણાય છે, ‘જાચાર્ય’ !”

“ત્યારે તો હવે ઉતાવળથી કંઈ છુપાઈ જવું એજ ડહાપણ ભરેનું છે મહારામમાંથી ના જ લા વસુમિત્ર હોય. અનર્થ કાગે તે કદા મમળર તેમ નથી”

બધુગુપ્ત ધૂજતો ધૂજતો કહેવા લાગ્યો “ વળાચાર્ન ! મને ખાતરી છે કે, યશોધવલને મારી ખખર મળી છે, અને મને પટક-વાને જ તે સ્વાર લાઇ આ તરફ આવે છે ! હામ ! હવે મારી શી દરા થશે ! ”

પોતાના મિત્રને બનતુ આશ્વાસન આપતા શત્રુમેને કહ્યું ‘ મિત્ર, ભયથી હાથપગ દીવા ડગવામા શો અર્થ છે ? બહીશ નહિ બહીશ નહિ એમા તો કંઇ શકા નથી કે અહપ મમયમા કોઇ પણ ભયકર મહત આવી પડશે પણ આ વખતે ડરીશ ના મરણ ગળ થયો સમજી લેજે તુ તો મરીશ જ અને માથે મને પણ માગેના જાઇશ ચાલ, ચાલ, સામે દેખાતા તાડવનમા જાઇ મતાડ જાઇએ ચાલ હિતાવળ કર, મારી પાછળ ચાલ્યો આવ ! ”

તે સ્થળથી થોડે જ દૂર એક જુના તલાવ પાસેથી રાજમાર્ગ જતો હતો, અને તેનો આજુબાજુ પુષ્કળ નાના મોટા તાડગ્રંથો ઉછરી ચુક્યા હતા શત્રુમેન અને બધુગુપ્ત આ વનમા દોડી આવી ભગાર્થ ગયા

થોડાજ વખતમા સ્વારોની ટુકડી ત્યા આવી પહોચી મર્વની આગળ એક તિધી કાળા અશ્વપર દુનરાજ શગાડ હતો તનુ મર્વ શરીર સૂવણ્ણખિત લોખંડી બખતરથી આચ્છાદેલુ હતુ અને તેના ડપા જેવા ઘોળા શુભ્ર શિંગ્રાણુની બાજુમાથી પોળા ચકચકતા કેશ બહાર પડતા હતા સૂર્યકીરણુમા તેનુ બખતર જાણે કે, અગ્નિ માકક બળતુ ન હોય ! એવો લામ થતો હતો સૂવરાજની પાગળ મશોધવલદેવ હોઇ તેમનુ શરીર પણ બખતરથી આચ્છાદાયલુ હતુ તેમના શિંગ્રાણુમાથી તેમની લાખી ડાઢી બહાર પડી ઉગ્ર મુધી ઝૂલી ગહી હતી

યશોધવલ નજરે પડતા જ બધુગુપ્તના હાજ ગગડી ગયા અને તેનુ સર્વ શરીર પ્રથેદમય થઈ ગયુ તેણે ધીમેરહી પુછ્યુ “ વળા-ચાર્ન, મને બાજે છે કે એજ પેલો યશોધવલ છે ! ”

“ હા, એજ કીર્તિધવલનો પિતા ! ”

યશોધવલની પાછળ બખ્તર યુક્ત એ સ્વારે આવતા હતા પણ તેમને શત્રુસેને કે બધુગુપ્તે ઓળખ્યા નહિ પરંતુ તેઓ તલાવની પામે આવ્યા તેજ વખતે એકનું શિરસ્ત્રાણ અચાનક નીચે પડ્યું ઝાડ પાછળ ભરાઈ ગયેલા બધુગુપ્ત અને શત્રુસેને તે ત્રેષ્ટીપુત્ર વસુભિત્રને તત્કાળ ઓળખ્યો તેમના આશ્ચર્ય અને ભયની હવ સીમા રહી નહિ !

તે બે સ્વારની પાછળ પ્રત્યેક હાગમા પાચ પાચ સ્વાગની કેટલીએ હારો ચાલતી હતી તરતજ ઘોડો અટકાવી વસુભિત્ર પોતાનું શિરસ્ત્રાણ ઉચકી લીધું, અને ત્વરાથી ઘોડો દોડાવી તે પાછો મૈન્યને મળ્યો.

મૈન્ય નીડળી જતા જ બધુગુપ્તે પુછ્યું “ વળાચાર્ય, હવે ઉપાય શો ? ”

“ તું હમણાંને હમણાં બગદેશમા ચાલ્યો જ તે સિવાય અન્ય રખો નથી પાટકીપુત્રમા એક ક્ષણ પણ રહેવું તે હવે તારે માટે બેખમ ભરેલું છે ”

“ તું શું ડરીશ ? ”

“ હું તો નગરમા જ રહીશ ”

“ ત્યારે હું પણ ત્યાંજ મરીશ ! ”

“ એટલે ? એમ કેમ બોલે છે ? ”

“ પ્રાણ જશે તો પણ હું હવે અહીંથી કોઇ પણ સ્થાને એકલો નહિ જાઉં ! ”

શત્રુસેને બધુગુપ્તના મુખ તરફ ટીકીને જોયું તો તેને જણાય કે, બધુગુપ્ત ભયથી સફેદ પૂણી જેવો થઇ ગયો છે બધુગુપ્તને હવ કોઇ પણ રીતે સમજાવી શકાય તેમ નથી, એવી શત્રુસેનની ખાતરા થઇ ત્યારે તેણે કહ્યું “ ચાલ, ત્યારે આપણે હમણાં જ જતા નહીં ”

આમ તેમ જોઇ મન્નેએ તાડવનમાથી બહાર પડી ગંગાતીરને ભાર્ગ સ્વીકાર્યો

સવારે કૃષોતિક સવારામના આગણામા બેસી મહાસ્થવીર બુદ્ધ-ધોપ ગુપ્તચરોદ્ધાગ આવેલા સમાચાર સાબળતો હતો તે સર્વ ગુપ્તચર બુદ્ધ ભિક્ષુ જ હતા એક આચાર્ય મહાસ્થવીર સામે ઉભો ગહો એક એક જાસૂમની માહિતી તેને આપતો જતો હતો અને તે પણ લક્ષ્યપૂર્વક આવેલા સમાચારપર વિચાર કરતો હતો

એક ગુપ્તચર આગવા દિવસે રાત્રે રાજબૂવનમા શુ શુ બન્યું હતું તે બુદ્ધધોપને કહેતો હતો તેણે કહ્યું “ જાવ બપોરે સમ્રાટ ગંગા કાંઠે ઘાટપર બેઠા હતા, એટલામા યશોધવલે આની સામ્રાજ્યનો કાગલાગ ચલાવવાની જોખમદારી પોતે લેવા તૈયાર હોવાનું જણાવ્યું એક ઝાડ પાછળ છુપાઇ રહી મે તેનું સર્વ સભાષણ મે ભળ્યું હતું—”

તે જાસૂમ આ વાતનો થોડો વિસ્તાર કરવા જતો હતો, એટલામા સધાગમના મુખ્ય દગ્વાજમાથી એક ભિક્ષુ ઉતાવળથી હાફનો હાફનો ત્યા આવી કહેવા લાગ્યો “ દેવ, અસખ્ય ગ્વારો સવારામ તમ્હ ધરસી આવતા જણાય છે । ”

તે સાબળી મહાસ્થવીરે તરત જ આજ્ઞા કરી “ સધારામના દગ્વાજ એકદમ બંધ કરો । ”

તેનો હુકમ સાબળી ભિક્ષુ ત્વરાથી ચાલ્યો ગયો મહાસ્થવીર પણ ઉઠીને દરવાજા તમ્હ ગયો

પાટલીપુત્ર નગરના આ કૃષોતિક સધારામની ઇમારત અતિ જુની હતી આ સવારામ સમ્રાટ અશોકે રચાધ્યો હતો, એવી દતકથા ચાલતી હતી આ મંજન પાયામાથી જ મજબૂત પત્થરથી બંધાયેલું હોઇ તેની ચોતમ્હ ઉભો અને કંઈન પત્થરનો કાટ હતો આ અગ્રય અને નિસ્તીર્ણ સધારામમા પાંચ હજારથી પણ વધારે ભિક્ષુ સુખ-પૂર્વક ગી । તે । હતું, અને આપણી કથાના અમરે તેમા

હજાર આરસો ભિન્ન રહેતા પથ્થુ હતા. સધાગમની ચોતરફ ચાર સિંહદાર હતા અને તે હમેશ ખૂલ્લા રહેતા હતા. રાજકાતી કે બળવાખખતે નાગરિકોએ અનેકવાર સધાગમને ઉદ્દસ્ત કરી નાખેલો હોવાથી પુનઃ તેમ ન થાય તે માટે અસખ્ય લોખંડી ખીલાઓથી આચ્છાદાયેલા દાર ચારે તોગથુદારોએ લગાડેલા હતા. વિશેષ સકટનો સમય જાણ્યા સિવાય મઠના મહાસ્થવીર આ દરવાજા બંધ કરવા હુકમ કરતા ન હતા, કાગથુ કે નાગરિકોને દેવદર્શનની ગમે તે વખતે છૂટ હતી.

તોગથુ ઉપર ચઢી મહાસ્થવીર તે બખ્તગુપ્ત પુત્રને ઉદ્દેશી કહેવા લાગ્યો. “આપ કોણ છો? દેવનું આત્મ અપમાન કરવાનું કારણ શું છે? આટલા મશસ્ત્ર સૈનિક લાઇ નિરપગધી ભિન્નઓના મડપગ આપે કાની આસાથી ઘેરો નાખ્યો ને?”

તે બખ્તરી પુરોમાના એકે મહાસ્થવીર તરફ જોયું અને પુછ્યું “તમે કોણ છો?”

મહાસ્થવીરે કહ્યું “ભગવાન શુદ્ધની આસાથી હું આ મધાગમની સર્વ વ્યવસ્થા જોઉં છું. મારું નામ શુદ્ધગોષ.”

તે પુત્રને હસીને કહ્યું “મને લાગે છે કે, તમે મને ઘણું કરીને ઓગખી ચક્રશે જ. મારું નામ યશોધવસ હું. રેહિનાશ્વ-દુર્ગમા ગુહુ છું હું આ માત્રાબ્યનો મહાનાયક છું. મારા પુત્રના ખુનીને શોધી કાઢવા હું અહીં આવ્યો છું. સધારામના બંધ થયેલા દરવાજા ઉઘાડી નખાવો અને સધારામમા તે દુષ્ટ નગ્ધાતક પિશાચ બધુગુપ્તને શોધી કાઢવા આવ્યા છીએ.”

મહાસ્થવીર જોકે કાટના ક્ષીખરપર હતો, તોપણ મહાનાયકનું નામ સંભળતા જ તે બંધથી ધૂંળી ઉડ્યો. પરંતુ આત્મસંયમન કરી તેણે કહ્યું “મહાનાયક યશોધવસના વિમલ મથની કયા પાટલી-

પુત્રમા ગહેનાગ એક પશુ માણુમની જાણુ અહાગ નહિ હોય આપની કંઈ બલતી જ કલ્પના થયેલી હોવાથી આપના પુત્રને માગનાગ મનુષ્યને અહીં શોધવાને આપ પધાર્યા હો મધાગમમા નિર્દોષ, નિર્પાપ ભિક્ષુઓ રહે છે નરધાતક પિશાચને આ પવિત્ર મ્થાનમા આશ્રય કયાથી હોય ? આપના પુત્રના ખુની તગેકે આપ જેને ઓળખાવો છે, તે ઉત્તર તગકના પ્રદેશના બૌદ્ધસધનો એક મ્થવીગ છે આ આર્યા-વર્તમા બધુગુમનુ નામ કોણે સાંભળ્યુ નથી ? તે બોધી મત્યવાદી મહર્ષિનુદ્ય વ્યક્તિના હસ્તે નગદન્યા જેવુ મહાપાતક થવુ કદી પણ સંક્ય છે કે ”

“ મહાસ્થવીગ, તમે આ વદના વોળા કેશપર વિશ્વામ રાખો તેવો જ કંઈ મહત્વનો અને વિશ્વામનીય પુગવો મળ્યા મિવાય, આ યશોધવવ એકાદ દેવના પવિત્ર મ્થાનને ગ્રાસ આપવાનુ કાર્ય કદી કરતો નથી બધુગુપ્ત જે સમાગમમા આવ્યો હોય તો તેને અમારે સ્વાધીન રાખો—અને તેને તમારે લાઈ જઈવું ”

બુદ્ધધોષે કહ્યું “ સવસ્થવીગ બધુગુપ્તે આને આખા વિશ્વામા આ મ્થળે પગલુ પશુ મુક્યુ નથી માગ મળ્યોપર તમા દન્ડને વિશ્વામ રાખો જે બધુગુમને કમળ ગોધવા માટે જ અહીં આવ્યા હો તો આપ દિગા ભૂંધ્યા છો—જેન્યમહ બીજી તગકે આલ્યા જાવ ”

“ બધુગુમ જ્યારે મધાગમમા નથી ત્યારે તમે દગ્વાળ કેમ બધ કર્યા છે ? ”

“ આપના સસત્ર સૈનિકોના બચથી । ”

“ અમે સત્રાટની આજ્ઞાથી બધુગુમને ગોધવા સવારામમા આવ્યા છીએ—અમે અદગ આવીએ ને માટે તમને કંઈ હન્કતછે કે ”

“ બીલકુલ નહિ । ”

ત્યારે દગ્વાળ ઉવડારી નાખો । ”

મહાસ્થત્રીરની આજ્ઞાથી તોરણ ઉઘાડવામા આવ્યું, પાસમે સ્વારને સાથે લઇ યશોધવલદેવ, ગશાક અને હરિશુભ્ત સધારામમા ગયા અને બાકીના ચેરો નાખી પડી રહ્યા સર્વએ સધારામનો પ્રત્યેક ખૂણા બરોબર ગીતે જોયો પણ અન્ધશુભ્ત મળ્યો નહિ ।”

નિરાશ હૃદયથી યશોધવલદેવ પોતાના સ્વારમહ રાજબૂવન તરફ ગયા

* * * * *

આજ વખતે ગગા પ્રવાહમા એક નાની નેડા ત્વરિત ગતીથી પૂર્વ દિશા તરફ ચાલી જતી હતી, તેમા બેઠેલો શત્રુમેન અધુ-શુભ્તને કહેતો હતો “ મિત્ર, અનેક જન્મના પુણ્ય બલથી આજે યશોધવલથી આપણુ રક્ષણ થયુ કે । ”

દ્વિતીય ખંડ.

મધ્યાહ્ન

પ્રકરણ ૧ લું.

સ્કંદશુતનું ગીત

પ્રથમ ખંડમાં વર્ણન કરેલો બનાવ બન્યા પછી ત્રણ વર્ષ નીકળી ગયા છે. એ ત્રણ વર્ષમાં મગધ સામ્રાજ્યમાં અને પાટલીપુત્રમાં કેટલુંએ વિલક્ષણ પરિવર્તન થઇ ગયું છે તે પ્રાચીન નગરમાં ચૌવનશ્રી જાણે કે, પાછી આવી હમેશને માટે નિવાસ કરી રહી હોય તેમ જાણે છે નગરની ચોતરફનો પ્રાટ હવે પૂર્વ પ્રમાણે મજબૂત અને પ્રેક્ષણીય થયો છે જુનું રાજભૂવન પણ દુરસ્ત થઇ સુદગ્ધામાં નધારો કરી ગયું છે હવે ગજકાર્યભાગ પદ્ધત પુર સર અને સુઅવસ્થાથી ચાલે છે મગધના પ્રાચીન સામ્રાજ્યને જાણે કે, હવે નવીન જ બલ મળ્યું હોય તેમ તે બવાહય બન્યું છે ગામ્રાજ્યની સીમાપરના જુના અને જીર્ણ થયેલા કિલ્લા સારી મરામતથી ઉત્કૃષ્ટ થયા છે તેની ઉપરના લશ્કરની યોજના પણ ઉત્તમ બની છે. દુકાળે હેગન કરેલા સામ્રાજ્યનું સૈન્ય હવે સુશિક્ષિત બની શસ્ત્રાફિકાની તૈયારી પણ ઉત્તમ અને વિજયી થઇ છે. મગધના સૈનિકો પોતાના વેતન માટે અગર એક મુઠ્ઠાનર અનાજ માટે હવે વૈશ્વિકના મુઠ્ઠાને ઘેરો નાખતા નથી. આજમુધી નિદ્રાની ધૂનમાં સપડાયેલા મગધવાસી જનો પૂર્ણ રીતે જાગૃત થયા છે અને તેમનાં મનમાં મોટી મોટી આશાઓએ જન્મ લીધો છે. હવે મગધ પ્રબળ

લાગે છે કે, ચક્રગુપ્ત અને સમુદ્રગુપ્તનો સમય આવશે, પાટલીપુત્રના નાગરિકો ગાધારના હિમધવલ પર્વત શૃંગપર પુન પોતાનો જયધ્વજ રોપાશે અને દક્ષિણ તરફ ફેરલ દેશની તરફથીઓ અકાલ વૈધવ્ય આવ્યા બદલ હમેશ સાપ આપતી રહેશે, આ સર્વ અત્યંત વિલક્ષણ પરિવર્તનનું પ્રત્યક્ષ કારણ જોઈએ તો યુવરાજ શશાંક છે, પણ પરોક્ષ કારણમાં તો વૃદ્ધ યશોધવલદેવ જ છે.

યશોધવલ પુન રોહિતાશ્વદુર્ગમાં ગયા ન હતા પાટલીપુત્રમાં આવ્યા ત્યારથી તે પોતાની પૌત્રીને લઇ રાજબૂવનમાં જ રહ્યા હતા સમ્રાટ મહાસેનગુપ્ત હવે તદ્દન વૃદ્ધ બની ગયા હતા તે સાચકાણે એક વખત જોમ તેમ કરી દરબારમાં આવીને બેસતા હતા યુવરાજ શશાંક અને મહાનાયક યશોધવલદેવ એજ સમ્રાટવતી સર્વ દરબાર કાર્ય જોતા હતા.

શશાંકના સર્વ સ્નેહીઓ હવે મોટી મોટી જગ્યાપર આવ્યા હતા નરસિંહદત્તને એક મુખ્ય સેનાપતિનું સ્થાન મળેલું હોઈ માધવવર્માએ દરીયાઇ સૈન્યના આધિકારીનું પદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું અને તવર્માને યુવરાજના મુખ્ય અગ્રદૂતનું કાર્ય સોંપાયું હતું યુવરાજે હવે બાહ્યાવસ્થામાંથી તાડણ્યાવસ્થામાં પગ મુક્યો હતો. કીશોર અવસ્થાની બાલિકા ચચલતા તેમનામાં રહી ન હતી શુભાવસ્થામાં યુવરાજ ધીર, પ્રજ્ઞાત, વિચારી અને ચિંતાક્ષી બન્યા હતા.

યશોધવલની ત્રણ સ્ત્રીઓ હવે પ્રત્યક્ષ પ્રચારમાં આવી હતી સર્વ કિલ્લા દુરસ્ત થઇ મજબૂત બન્યા હતા, સામ્રાજ્યનું સૈન્ય શુશિક્ષિત થયું હતું અને રાજના હક્ક વગેરેનું ઉત્પન્ન ખજાનામાં બરોબર વસુલ આવે તેવી વ્યવસ્થા થઇ હતી અને એટલું થયા પછી બગેશમાં સામ્રાજ્યની સત્તા પુન સ્થિર કરવા માટે પ્રયત્ન શરૂ થયા હતા.

આ સર્વ વ્યવસ્થા એવી ઉત્તમ રીતે કેવા પ્રકારે અમલમાં આવી તે પ્રત્યક્ષ સરકારી અધિકારીઓને પણ નહિ સમજાયાથી પ્રથમ તેઓ આશ્ચર્ય પામ્યા હતા યુવરાજ શશાકને સાથે રાખી પાટલી-પુત્રના મોટા શાહુકારોને પેર જઈ મહાનાયક યશોધવલદેવે પૈસા એકત્ર કરવા પ્રયત્ન કર્યો, અને તેમાં યશ પણ ઉત્કૃષ્ટ રીતે મળ્યો. તેમણે એકત્ર કરેલા અગણિત દ્રવ્યના બલપગ જ તેમને અશક્ય જણાતી સૂચના આટલા અદ્વપકાળમાં ઉત્તમ રીતે પ્રચારમાં આવી હતી દુક સમયમાં જ દેગપર કેવી ભયકર આકૃત આવનાર છે તેનું ભયકર ચિત્ર શેઠ શાહુકારો આગળ તેમણે અતિ અખર રંગમાં ઉપસ્થિત કરી વસ્તુસ્થિતિની સ્પષ્ટ સમજ આપી એટલે તેઓ મત્રાટને આનંદ પૂર્વક જોષ્ઠએ તેટલું કરજ આપવા તૈયાર થયા આ ધનથી મૈન્યની સરસ પુનરૂચના કરી યશોધવલે ચરણાદ્રિદુર્ગ પુનઃ સમ્રાટના તાબામાં મુક્યો તે જ પ્રમાણે મડલ અને ગૌડ પણ સામ્રાજ્યના મૈન્યે પાછા લીધા શરયૂથી કરતોયના તીર સુધીના વિસ્તીર્ણ પ્રદેશ-માના સામત હવે પોતાના મસ્તક નમ્ર કરી સામ્રાજ્યની ખડણી વિના વિલંબે આપતા હતા સામ્રાજ્યના સીમાપ્રાંત હવે સારા સુરક્ષિત બન્યા હતા અને કેવળ ત્રણ વર્ષના અદ્વપ અવકાશમાં યશોધવલદેવે શાહુકારોનું સર્વ કરજ પતાવી દીધું હતું

પરંતુ માગર સમ દુસ્તર એવી નદીઓથી ઘેરાયેલો બગદેશ માત્ર સામ્રાજ્યની સત્તા હજીપણ માથે ચડાવતો ન હતો, બોદ્ધ આચાર્યની ઉશ્કેરણીને લીધે બગદેશ યશોધવલના કથન તરફ કાન પણ દેતો ન હતો । પૂર્વ તરફ કામરૂપનો રાજા અને પશ્ચિમ તરફ ઠાણેશ્વરનો રાજા વિરમયાકુલ દૃષ્ટિથી આ પ્રાચીન સામ્રાજ્યની નવોન શક્તિનો પ્રભાવ લક્ષ્યપૂર્વક જોષ રહ્યા હતા તેમની જ ઉશ્કેરણીથી ઉદ્ભવેલ અગવાસી પ્રજા સામ્રાજ્યને કર આપવા કેમલ થતી ન હતી આ સર્વ કારણથી બગદેશપર આક્રમણ કરવાની તૈયારીમાં યશોધવલ-દેવ નિમગ્ન થઈ ગયા હતા

હજી અર્ધ ઘટિકા દિવસ રહ્યો હતો મગા ત્રે ઘાટના પગથીયા પર એસી યશોધવલ વિત્રાતી લેતા હતા દૂર રેતીપર ચિત્રા અને લતિકા આમતેમ કગતા હતા નીચેના પગથીયાપર હિબો રહી સશાક અસ્ત પામતા રજનીકાન્તથી ગગાજલમા પ્રતિબિંબિત થયેલા નિર્જીવ તાપહિન કીંગણો જોતો હતો ઘાટપર બે વૃદ્ધ બેડા હતા— એક લ'ન અને બીજો ચંદુભટ્ટ

બોલતા બોલતા યશોધવલે કહ્યું ‘ ભટ્ટ ! કેટલાંયે દિવસથી મેં તારૂં ગીત માલખ્યું નથી જ્યારે હું યુવાન હતો ત્યારે યુદ્ધમાં જતી વખતે તારૂં મગલગીત સાંભળીનેજ અમે રાજભૂવનમાંથી બહાર નીકળતા હતા ! હજી પણ તારા તે મધુર કંઠ સ્વગ્ને જ્વની મારા મગજમાં ઘૂંમી રહ્યો છે ! ભટ્ટ, તે વાતને પચાસ વર્ષ થયા છે અર્ધસદી પછી પુનઃ તું તારૂં ગીત એક વાર મને સંભળાવીશ ? ”

મર્વાજે સિંથીસ અનેલા ધોળા કેશવાળા દત્તહિન વૃદ્ધે કહ્યું “ પ્રભુ, ભાટ અને ચારણના દિવસો હવે ક્યા રહ્યા છે સામાન્યમાં ભાટ કે ચારણ બોલ્યો પણ મળતો નથી તે પ્રમાણે લોકો પણ હવે મગલગીત વિસરી ગયા છે ! તોતસૂવણુંકાંતિ નાયિકાના નીલ કમલ પ્રમાણે શોભતા નયનોનું વર્ણન કરી કવિ-મણિ તેમનું મન ખુન કરે છે ! લોકોને યુદ્ધ અને સ્વાતંત્ર્યને સ્ફૂર્તિપ્રાયક એવી કથા હવે પ્રિય રહી નથી ! તે દિવસ જતા રહ્યા છે પ્રભુ ! મારામાં શક્તિ ગઈ નથી, સ્વર ક્ષીણ બની ગયો છે ! હવે હું શું ગાઉં પ્રભુ ? ”

યશોધવલે હિંદામ ચહેરે હસીને કહ્યું ‘ ભટ્ટ, યુવાવસ્થાને તો મેં કેટલેંયે દૂર મુકી દીધી છે ! હવે તારૂંપચાવસ્થાનો સ્વર મને પણ મધુર લાગશે નહિ ! હું પણ આ જીવનના અસ્ત-ક્ષિતિજ પર આવી પહોંચ્યો છું ! અહાહા, પણ યુવાન સ્થિતિનું સ્મરણ અતિ આનંદ

આપનાર હોય છે । ભટ્ટ, તારણ્યમા પુષ્કળ વખત સભળાવેલું તે ગીત પુન એકવાર ગા ભટ્ટ, લલકાર એક વખત । તારો કે દીપ્તિ પનો કે । હશે । તેથી શુ થયું ? અમર કીર્તિવાળી વ્યક્તિ હમેશ અમર જ રહેશે । જ્યાંસુધી સ્મરણ સભવિત છે ત્યાંસુધી તે અમર જ રહેશે ।

“ શુ ગાણી દેવ ? ”

“ ભટ્ટ, એક વખત સ્કંદગુપ્તના પવિત્ર નામનું સ્મરણ કરાવ જો, ભટ્ટ, દિનમણી અન્તાયજ્ઞે પહોંચ્યો છે આપણે વૃદ્ધ પણ અતિમ ઘટનાને આધીન થવાની તૈયારી કરી ગ્રહેલા છીએ । આ વખતે સામ્રાજ્યના અભ્યુદયની કથા મીઠી નહિ લાગે । ખ્વસો-મુખ સામ્રાજ્યની કહાણી એક વખત ગાઈ સભળાવ । ”

વૃદ્ધ યદુભટ્ટ મનમાં જ ગણગણવા લાગ્યો વૃદ્ધાવસ્થાને બીધે બહેરા બની ગયેલો લલ્લ પણ આગળ આવી ભટ્ટ પાસે બેઠો.

પગથીયા નીચે ઉભા રહેલા યુવરાજ શશાંકે પુછ્યું “ યદુદાદા, કયું ગીત ગાવ છો તમે ‘ કયું ગીત ગાશો ? ”

યશોધવજે કહ્યું “ શશાંક, આમ આવીને બેસો ભટ્ટ સ્કંદ-ગુપ્તનું કવિત કવે છે ”

યશોધવલની આજ્ઞા થતા કુમારે બે ત્રણ પગથીયા ચઢી યદુભટ્ટ પાસે પડાવ નાખ્યો

કેટલીક વાર ગણગણાટ કરી યદુભટ્ટે સૂર સ્થિર કરીને કવિતનો આરભ કર્યો પ્રથમ તો તેનો સ્વગ અસ્પષ્ટ હતો, પરંતુ હવે તે સ્પષ્ટ થયો હજી પણ ગીત ગ્રીણા તાનમાં હતું કેટલીક વારે ધૂતની આહતિ મળેલા અગ્નિ પ્રમાણે વૃદ્ધના સૂરે આકાશ ગળગ્યું ।

ભટ્ટ, નીચેના અર્થનું ગીત ગાવા લાગ્યો —

“ નાગરિકો, સર્વ પ્રમાદને ફેંકી દો । પુન હ્રણ આવે છે ગાધારની પર્વતશ્રેણી ઝોળગી હ્રણ સૈન્ય પુનરપિ આર્યાવર્તમાં

પ્રવેશ્ય છે નાગરિકો ! બ્યસનને બસ્મ કરી શરીરપર બખતર ચઢાવો પુનઃ, હજુ આવે છે હવે તે રકેદ્યુપ્ત રહ્યો નથી, કુમાર કાર્તિક જેવા પ્રતાપશાલી કુમાર્યુપ્તનો તે નદન હવે નથી કે જે તમારૂં શત્રુઓથી રક્ષણ કરે !

“ દૂર-ધણે દૂર—મગા યમુનાના સગમપર પ્રતિષ્ઠાનના દુર્ગમા સમ્રાટે કેવળ તમારા માટે જ પ્રાણ આપ્યો જેણે વિતસ્તાના તટ-પર, શત્રુદુની પેલી તરફ, મથુરાના લાલ બનેલા દુર્ગના કોટપર, બહાવર્તના બચકર રણક્ષેત્રપર સામ્રાજ્યના સન્માનનુ, દેવતાના સન્માનનુ અને આર્યાવર્તના સન્માનનુ રક્ષણ કર્યું, તે પણ હવે રહ્યો નથી ! રકેદ્યુપ્તના સૈન્યમા કોષ ધ્વીકણ, કાયર કે, કોષ કૃત્ત્વન વિશ્વાસઘાતી પુરૂષ નહતો, તેથી જ તેઓ પાછા આવ્યા નથી તેમણે પોતાના પ્રભુની પાસે ઉભા રહી તેમનું સરક્ષણ કરવામા કાલિદીનુ કાળુ પાણી રક્તમય રગથી રંગી નાખ્યુ હતું ! પરંતુ તે સ્વદેશમા પાછા ફર્યા ન હતા ! *પ્રતિષ્ઠાનના બચકર દુર્ગ સામે તેમણે દુશ્મનની ગતીને અટકાવી રાખી હતી ! તે રકેદ્યુપ્તના સાથીઓ હતા, જીવનના અતમા તેમની સાથે તે જીવનની સામેપાર નીકળી ગયા હતા ! હજુ આવે છે, નાગરિકો ! તૈયાર થાવ, કમર બાંધી તરપર બનો ! હજુ આવે છે !

“ યુવતીના સ્વર્ગીય રૂપથી મોહ પામેલા વૃદ્ધ સમ્રાટને જ્યારે પ્રભાના મગલનુ અને પોતાના કલ્યાણનુ પણ વિસ્મરણ થયું, ત્યારે આર્યાવર્તનુ રક્ષણ કોણે કર્યું ? બ્રાહ્મણ અને શ્રમણ, સ્ત્રી અને બાળક, દેવળ અને ધાન્યક્ષેત્રનુ રક્ષણ કોણે કર્યું, તે તમે જાણો છો ? વાણિકાના સ્તબ્ધ હસ્તમા લઈ મહાસાગરના પ્રવહ ઉછાળા કોણે અટકાવ્યા, તેનુ નામપણુ, નાગરિકો ! તમે કદી સાલ જ્યુ છે કે ?

*પ્રયાગ—અટલાબાદનુ પ્રાચીન નામ

“કુમાર કાર્તિકની માફક પ્રતાપશાલી રકદ્યુપ્તે જ ! શહેરીઓ ! ઉઠો, આળસ છોડો, હુણુ આવે છે !

“હુણુ આવે છે ! આત્મરક્ષણ માટે પણ કમર કસો ! નહિતો હુણુ રૂપી મહા પ્રવાહમાં સર્વદેશ ખેચાઈ જશે ! અજ્ઞાન માલકો, અશક્ત વૃદ્ધો અને અનાથ અખલાઓમાંથી કોઈનું પણ રક્ષણ થશે નહિ. ગૃહકલહોને ત્યજી દો, દેવ અને બ્રાહ્મણનું રક્ષણ કરો, ગૃહકલહથી આજ સુધીમાં મોટા મોટા સામ્રાજ્ય નષ્ટ થઈ ગયા છે ! કુમારયુગ્તમાં જો ડહાપણ હોત તો કદાચિત્ સામ્રાજ્યનો નાશપણ થયો નહોત ત્યજી પૂર્વક કમર કસો ! આત્મરક્ષણ તગ્ન દષ્ટિ કરો, નાગરિકો ! હુણુ આવે છે !

“જેણે ફક્ત દસ હજાર સૈનિકો સાથે ગમ્પી સતદ્રુના કીના ગાંધર એક લાખ સૈનિકોને અટકાવ્યા હતા, તે વીરક્રોધનું નામ રકદ્યુપ્ત ! જેણે ફક્ત એક હજાર સૈન્યથી શૌરસેન દુર્ગમાં—લાખોની મજબામાં ધસી આવતા સૈનિકોનો પ્રતિરોધ કર્યો હતો તેનું નામ રકદ્યુપ્ત ! કોશલમાં પાત્રસો વીરજનો સહ ધસી આવતા વીરજનોને તે હુણુ રાજ અટકાવી શક્યો ન હતો તેનું નામ રકદ્યુપ્ત ! નાગરિકો, ઉઠો, તે ચિરમ્બરણીય નામનો જાપ જપો અને મ્યાનમાંથી તલવાર ખેંચો ! હુણુ આવે છે !

“જુઓ—પરાંપર જુઓ ! કેવળ એક ક્ષણ માટે સર્વ વાદ-જાથી મુક્ત થયો છે વૃદ્ધ સમ્રાટ સ્વર્ગગમન કરી ગયો ગોવિંદયુગ્ત અને રકદ્યુપ્તે કંઈ નિશ્ચય હસ્તમાં તલવારો પકડી ન હતી ! સામ્રાજ્ય પુનઃ ઊન્નત સ્થિતિમાં આવ્યું છે હુણુનું મહાપુર જ્વાળાને ત્યાં અટક્યું છે ! બ્રહ્માવર્તમાં ગંગાની વાલુકામાં પડેલા હુણુ સેનાના ઘોળા હાડજ એ વાતની સાક્ષી આપે છે ! ગોપાદ્રી પર્વતની તળેટીમાં નાસિકા વિનાના હુણુ સેનાના શીર તેની ખાત્રી કરાવે છે ! ઉત્તર તરફના પ્રદેશમાં શાંતિ સ્થાપન થઈ છે, દુકમનો દેશમાંથી દૂર થયા છે, રકદ્યુપ્ત મિહાસનપર અધિષ્ઠિત થયો છે જુઓ—

જુઓ, પુનઃ હજુ આવે છે । ઉત્તરકુરુનું વિશાલ મેદાન આ પુરથી ખોદાઈ ગયું છે । ગંધારની પવર્તમાલા આ પુર પ્રવાહને અટકાવી શકતી નથી । પુનઃ હજુ આવે છે । પણ કાયર બનો નહિ સ્કંદ-ગુપ્તની તલવાર હવામાં ચળકે છે । તેનું નામ સંભળાતા જ હજુ મૈન્યને ટાઢ ચડવા લાગે છે । પણ હાય સ્કંદગુપ્તનો શો ઉપયોગ ? ઉત્તર તરફ વિશ્વાસઘાતકનાનો નિવાસ છે, આર્યાવર્તમાં કૃતધનતા '૭' । પુનઃ હજુ આવે છે । નાગરિકો, આત્મરક્ષણ માટે કમર કસો, દેવ અને ધર્માત્મા, સ્ત્રી અને બાલક, દેવળ અને ધાન્યક્ષેત્રનું રક્ષણ કરો ।

‘ વિશ્વાસઘાતથી આર્યાવર્તનું હમેશને માટે સત્યાનાશ વળ્યું છે । જુઓ—બ્રાહ્મર જુઓ । સામ્રાજ્યનું સર્વ કંઈ નષ્ટ થયું । જુઓ—તે તરફ જુઓ—પ્રીતિ પુરુષાધમ પુરગુપ્તે સિંહાસન કાળના મુખમાં નાખ્યું છે । હજુએ પ્રતિજ્ઞાનના કિલ્લાને ઘેરો નાખ્યો છે, મંત્રાટ પોતાના સૈન્યસહ કિલ્લામાં અટકી પડ્યો છે વિશાલ આર્યાવર્તમાં એવો એક પણ વીર નથી કે, જે સમ્રાટને સહાય કરવા ધમ્મો આવે । દાવાનળ વ્યાપી ગયો । સૌરાષ્ટ્ર, આનર્ત, માલવ, મત્સ્ય મધ્યદેશ એ સર્વ પ્રદેશને હજુએ ભડકાવી મુક્યો છે । મગધનું સિંહાસન લઈ પુરગુપ્ત પોતાના મનમાં આનંદ માને છે સમુદ્રગુપ્તનું વિશાલ સામ્રાજ્ય, મહાપુરમાં એક મુઠ્ઠી ધામ ભળે તેમ ક્યાનું કયા તણાઈ ગયું । પ્રતિજ્ઞાનના કિલ્લામાં દસ હજાર મૈનિકો છે પરંતુ એ દિવસ પહોંચે તેટલું પણ પાણી રહ્યું નથી ત્રદ સમ્રાટ પોતે જળ લાવવા માટે જાય છે, શબ્દ રથ—ભાડુ લાલ મની ગયું છે હજુ સેનાએ તેમનાપર હુમલો કર્યો, હવે કોણું ટકી શકે । એક તીવ્ર શરે સમ્રાટનું ડાણ નેત્ર ફોડી નાખ્યું । સામ્રાજ્યનું સૈન્ય પોતાના પ્રભુનું રક્ષણ કરવા ઉલટયું, પણ જેણે વિનસ્તા અને શત્રુના તટે શૌરસેનમાં અને ધર્માવર્તમાં આર્યાવર્તની ઉન્નવલ કીર્તિનું રક્ષણ કર્યું, તેઓ કંઈ પાછા આવ્યા નહિ—”

૪૬ ભટ્ટનુ ગળુ ભરાઈ આવ્યું આખોમાથી દડદડ વહેતા અશ્રુજલથી તેનું હૃદય ભીંજાઈ ગયું તેની પાસે એટલો ૪૬ લક્ષ પણ્ય સ્તબ્ધનાથી અશ્રુ વિસર્જન કરતો હતો ! યશોધવલના નેત્ર પણ્ય શુષ્ક ન હતા ! પગથીયામા પડી ચિત્રા અને લતિકા પણ્ય ડસકા ભરતા હતા

ભટ્ટનુ કવિત અટક્યું લગભગ એક ધડી સુધી સર્વ મડળ નિસ્તબ્ધ રહ્યું પૂર્વ દિશામા તે વખતે અધકાર ઉદ્ભવ્યો ધીમે ધીમે સર્વ દિક્રાતમા ધનધોગ અધકાર પ્રસરી ગયો યશોધવલે કુમાર તરફ જોયું તો જણાયું કે તેનું વદન ફિક્કું પડી ગયું છે, અક્ષ શુષ્ક-પણ્ય અતિશય ઉજ્જ્વલ બન્યા છે અને તે શન્ય અધકાર તન્મ જોઈ રહ્યો છે યશોધવલે તેને સંબોધી કહ્યું “ વત્સ !—”

પરંતુ યશોધવલને કંઈ જ ઉત્તર મળ્યો નહિ ! લલ્લને આ સહજ અમત્કારિક લાગ્યું તેથી તેણે ઉઠી કુમારના અગને સ્પર્ષ કર્યો પછી તેના ખભાપર હસ્ત પણ્ય મુક્યો અને હાક મારી, “ કુમાર—”

નિદ્રામાથી એકદમ ચમકી તેના તરફ જોઈ શશાકે કહ્યું “ ક્રમ ? ”

યશોધવલે તેમને પુછ્યું “ વત્સ, શા વિચારમા છું ? ”

“ સ્કંદગુપ્તના ! આપ જ્યારે પ્રથમ પાટલીપુત્રમા આવ્યા—

“ હા, તે દિવસે શું થયું હતું ? ”

“ મેં તે કાઠને પણ્ય નહિ કહેવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો તે દિવસે એક જણે મને સ્કંદગુપ્તની કહાણી કહી હતી ”

“ કાણે ? ” યશોધવલે આશ્ચર્યથી પુછ્યું

“ સત્રુસેને ! ”

લલ્લ એકદમ ખોલી ઉઠ્યો “ સત્રુનાનાશ ! સત્રુસેન અને તમે રીતે એકઠા થયા ? ”

“ તે દિવસે તમે કંઈ ગયા હતા ? તમને શોધવા છતાં તમે નહિ મળવાથી ચિત્રા અને માધવ સાથે હું આ ભાઠામાં રમવા આ-ગ્યો હતો કેમ ચિત્રા યાદ છે ? ”

અચ્છુલુ જી પગથીયા ચઢી ચિત્રા આગપગ આવો બેઠી હતી, તે મનતક હલાવી બોલી, “ હા ! ”

યશોધવલે પુછ્યું “ શનુસેને શું કહ્યું હતું, ? ”

“ તેણે મને શું કહ્યું તે બધું કંઈ મારા લક્ષમાં નથી પણ તેણે એટલું કહ્યું તો મને ખામ સાબળે છે— ‘ તું કદીપણ મુખી થઈશ નહિ ! જેનાપર તું વિશ્વાસ રાખીશ તેજ વિશ્વાસઘાત કરશે ! તારો એક પણ મિત્ર તારી સાથે નહિ હોય તેવા વખતે તું એકલો પરદેશમાં મળી પામીશ ! ’ ”

યશોધવલે થોડો વાગ વિચાર કરી કહ્યું “ વત્સ ! વજ્રાચાર્ય શનુસેન જોડસઘનો એક મુખ્ય આલક હોઈ સામ્રાજ્યનો મહાન રાજા છે. તું તેના કથનપગ કરી પણ વિશ્વાસ રાખીશ નહિ, અગર તેની પામે પણ કદી જઈશ નહિ. ”

લલ્લ ચિતાકાંત મુદ્રાથી કહેવા લાગ્યો “ મહારાજ, તે જ્યો-તિશાવદ્ધામાં અત્યંત પારગત છે વજ્રાચાર્ય એ માટે પ્રસિદ્ધ છે ”

“ લલ્લ ! ત્યાર્થ માટે એ શું કરશે અને શું નહિ કરે તે કદી શકાય તેમ નથી ”

અધકાર સવત્ર વિચરી રહ્યો હતો, એટલામાં હસ્તમાં દીપક લઈ એક પગિચાગક ત્યાં આગ્યો અને બોલ્યો “ ચૂવર જ, મહારાજાધિરાજે આપનું રમરણું કર્યું છે ”

તત્કાળ સર્વ ત્યાંથી રાજબૂવન તરફ ગયા

પ્રકરણ ૨ જી.

નોંકા વિહાર

મુચ્ચ ૩ જલપ્રવાહ—નદીઓથી વીટાયલા બગદેશપર ગંગાની કરવી હોય તો પાયદળ કે ઘોડેસ્વાર કરતા નોંકા અને સામુદ્રિક સૈન્યની આવશ્યકતા અધિક ગ્રહે છે, એ વાત યશોધવલના લક્ષ બતાવે ન હતી મગધદેશમાં એવી એકે પણ નદી ન હતી, કે જેમાં મર્વે ત્રણે નોંકા ચલાવવી શક્ય હોય. આ કારણથી મગધદેશના નાવિધાસહ બગદેશપર ચઢાઈ કરવી છુટ નથી, એવો વિચાર કરી યશોધવલે ગૌડદેશમાંથી ડૈવર્ત જાતિના નાવિક એકત્ર કરી તેમનું જ આરમાર્ગી લક્ષ્મર તૈયાર કર્યું હતું ગૌડદેશના ઠીંગણા બાધાના કાળા મીઠી જેવા ડૈવર્ત નાવિકોની નોંકા ચલન ગતી અને કૌશલ્ય જોઈ પાટલીપુત્ર નિવાસીઓ આશ્ચર્ય પામતા હતા હમેશ સૂર્યોદયથી સૂર્યાસ્તયુધી મગધ સામ્રાજ્યનું આ નવીન નોંકા સૈન્ય ગંગા પ્રવાહમાં નોંકા ચલાવવાનો અને કૃત્રીમ યુદ્ધ કરવાનો અભ્યાસ કરતું હતું મગધના નાવિધા ડોનાગપર ગહી આ ગૌડ નાવિકાનું વિલક્ષણ ફોરમ્ય જોઈ પહોંચ્યા કરડના હતા.

નોંકા, યશોધવલદેવ, અનંતવર્મા, નરસિંહદત્ત અને લલ્લ ટ્રીન પ્રહર નોંકા સૈન્યની કવાયતમાં ભાગ લેતા કદી કદી સત્રાપ પુરાગનાને માથે લઈ નોંકા વિહાર કરવા જતા હતા તેમજ આદની રાત પોતાના મેહીઓને માથે લઈ ચિત્રા, લતિકા અને ગંગાસહ કુમાર પણ નોંકામાં ફરવા જતો હતો તે વખતે યુવક—યુવતીઓના કંઠમાંથી નીમ્મતા મધુર હાસ્યના અને સંગિતના ધ્વનિથી સર્વ વાતાવરણ ધમધમી જતું હતું.

ગંગાની આલ્યાવગ્ધાની સહચરી હવે મોટી થઈ યુવાવસ્થામાં પ્રવેશ પામેલી હોવાથી તેમની સાથે કામપણ પ્રૌઢ અને ગંભીર

મિવાય મહારેવી તેમને નૌકા વિહાર માટે જવા દેતા ન હતા આ બે ત્રણ વર્ષમાં રાજભૂવનના અત પુરમાં તરલા મર્વને પ્રિય બની ચુકી હતી સર્વ ગૃહ કાર્યમાં ચપલ—સદા હાસ્યમુખી અને આળમથી અજ્ઞાત એવી તરલા અત પુરની પરિચારિકાઓની નેતા બન તેમાં શુ આશ્ચર્ય ! ભિક્ષુઓના મઠમાંથી મુક્ત થઈ આવ્યા પછી વસુભિન્ન યશોધવલની પામેજ ગહા નૌકા મૈન્યનો મુખ્ય અધિકારી બન્યો હતો કુમાર જ્યારે નૌકા વિહાર માટે જતો ત્યારે યશોધવલની આજ્ઞાથી તે હમેશ વસુભિન્નને સાથે ગબતો હતો.

વર્ષાઋતુના અતમાં ભાગીરથી બે કાંઠે વહેતી હતી નૌકા સૈન્ય તૈયાર થયેલું હોઈ તેમનું શિક્ષણ કાર્ય પણ પૂર્ણ થયું હતું હેમન્ત ઋતુના આગલમાં બગદેશપર સ્વારી લઈ જવાનું નક્કી થયું હતું આમાન્ય મૈનિકથી તે યશોધવલ સુધી પ્રત્યેક મનુષ્ય શિઆળાની અપૂર્વ ઉત્ક્રાંતિ ગહા જોતો હતો વર્ષાઋતુમાં સર્વ બગદેશ પાણીની પ્રબલતાથી મહામાગર ૩૫ જ બની જતો હતો શરદ ઋતુમાં ચોમાસાનું સર્વ પાણી બહાર ગયા પછી તે મધ્યે પ્રદેશ ઘાટવધી અને બેજા તરબોળ રહેતો હતો તેથી હેમન્ત પૂર્વે બગદેશપર ચઢાઈ લઈ જવાનું કાર્ય મુશ્કેલપૂર્ણ હતું ! બગદેશની આ સ્વારીમાં મળનાગ યશોપયશપર સામ્રાજ્યનું ભવિષ્ય અવલબ્ધી રહેલું છે એવો વિચાર કરી યશોધવલ જો કે અત્યંત અધીર બન્યા હતા, પણ યોગ્ય સમયની પ્રતીક્ષા કર્યા મિવાય ચાલે તેમ ન હતું.

શરદ ઋતુના શુક્લ પક્ષની એક રાત્રી હતી સર્વ પૃથ્વી ચંદ્ર પ્રભામાં ડૂબી ગયેલી હોઈ પોતાના મિત્ર અને મૈત્રિણીસહ કુમાર શશાક નૌકા વિહાર માટે નીકળ્યો હતો નરસિંહદત્ત, અનંતવર્મા, માધવચુપ્ત, ચિત્રા, લલિતા અને ગગાસહ શશાક ચંદની—છત્ર નીચે બેઠેલો હોઈ, લક્ષ્મ, વસુભિન્ન અને જિતેન્દ્ર પણ ચંદનીની બહાર બેઠા હતા સૌ સજાસે ગૌડ નાવિકા કીર્ત્તિ મેળવી પોતાનું ગજગીત ગાતા ગાતા હલેસા મારતા હતા ચંદના શુભ કીરણ પેળી

લેપથી સર્વ દિગાન્તરને ચળકાવી રજા હતા ! નદીના વિશાલ પ્રવાહમા હળરો તરગમાથામા એ ઉજવલ કોણેાનુ પરાવર્તન થતુ હતુ નૌકા શરવેગથી પ્રવાહને અનુકૂળ દિશામા વહી જતી હતી

ચિત્રાનુ વન્નદમય અતિશય ગભીર થયેલુ હોઈ તે તદ્દન વિષપશુ મની બેઠી હતી તેના ચિત્તને આ વખતે શાંતિ કે આનંદ ન હતા સર્વ સ્ત્રી પુરૂષ તેને પ્રસન્ન કરવાના પ્રયત્નમા પડ્યા હતા, પરંતુ તેમના યત્નને વિજય મળતો ન હતો ! તેના આ વિવાદનું કાણુ એટનુજ હતુ કે, હમણા જ તેણે સાબળ્યુ હતુ કે યુદ્ધમા જનાગ મનુષ્યોને મૃત્યુ આધીન થવુ પડે છે !

કુમાર શશાક દૂરદેશ જતા રહેશે, એ બયથી ચિત્રા દિનપ્રતિ-દિન સુકાતી જતી હતી કુમાર જશે, તોપણુ તે સત્વરે પાછા આવશે એમ માલજ્યા પછી તેના મનને સહજ ઠીકલાગ્યુ હતુ, પરંતુ આજે જ તેને કોઈએ કહ્યુ હતુ કે, યુદ્ધમા હળરો મનુષ્યને કાળ ગળી જાય છે, મનુષ્યોના ગતથી ગણાગણુ રેલાઈ રહે છે ! જે યુદ્ધ માટે જાય છે, તે પાછા કરવાની આશા છોડીનેજ રણક્ષેત્રમા જાય છે !

આ સાબળ્યા પછી ચિત્રા એક સરખી રૂદ્ધ કરી રહી હતી. રૂવગજના ચરણમા લોટી તેણે ડહ્યુ હતુ કે ‘ હું તમને યુદ્ધમા જવા પ્રેરશ નહિ. ’ યુવાવસ્થાના પહેલા પગથીયાપર બેઠે ચિત્રાએ પગ ગાંઠ્યો હતો, પણ તે હજી ઉઠતી આલિકા જ હતી ! બાલ્યકાલની સરલતા અને છોકરવાદીપણુ હજી તેને સર્વાંશે ત્યજી ગયા ન હતા ! ચિત્રાની આ હક બેઠ સર્વએ તેના અતિ ઉપહાસ કર્યો હતો, તેથી ક્રોધ અને અભિમાનથી ચહેરો ગભીર કરી તે બેસી રહી હતી.

ચિત્રા પશુ વખત સુધી જુવ મેલી રહેલી હતી, પણ એકાએક યુવરાજને તેણે પુછ્યુ. “ પણ તમે સર્વ યુદ્ધમા જાવ છો શા માટે ? ”

અનતવર્મા જે કે તે સર્વમા નાનો હતો, તો પણ તેનો સ્વભાવ અતિ ગંભીર હતો ચિત્રાના આ પ્રશ્નનો તેણે હિતગ આપ્યો “અમે તો દેશ છતવા જઈએ છીએ ”

“ પણ, તમે દેશ છતશો તેથી શુ થશે ? ”

શશાકે કહ્યું, “ બીજા દેશ છતીશુ એટલે અમારે ગાજ વધશે. ગાજના ટ્રાપમા પુષ્કળ ધન એકત્ર થશે ”

“ પણ માણસો મરશેને ? ”

શશાકે હસીને કહ્યું “ મરશે સો બસો । ”

“ જે માણસો લઢાઈમા માર્યા જશે તેમને યાતના તો થશેને ”

“ અલબત્ત । ”

“ ત્યારે તમે તેમને હણવા કેમ તત્પર થાવ છો ? ”

“ તે સમ્રાટની પ્રજા હોવા છતાં તેમની આજ્ઞા માન્ય કરતા નથી તે માટે તેમને હણવા જ જોઈએ । ”

“ સમ્રાટની પ્રજા ન હોય એવી અન્ય વન્ની નથી કે ? ”

શશાકે કહ્યું “ ઘણી છે । ”

“ ત્યારે પછી તમે જેમને મારવા ઇચ્છો છો તેઓ મહાગાજની પ્રજામા નહિ હોય તો શી હરકત છે ? ”

શશાકે સહજ અટકતા અટકતા કહ્યું ‘ જુ ! નમ થવુ ડી- નથી । ચિત્રા ! તોફાની પ્રજાને શાસન કરવુ તે ગાજનુ કતવ્ય કર્મ છે બખેડો જે નષ્ટ કરવામા ન આવે તો ગાજનુ માન કવી રીતે રહે ’ યશોધવલદેવ હમેશ કહે છે કે-જે સ્વમાન સાચવી શકતો નથી, તેની ગજશક્તિ કદીપણ ચીર-ચાચી થતી નથી । ”

હવે ચિત્રા વાદવિવાદમા હારી તેવી તે વિગેય જ ગંભીર બની એસી રહી તે જોઈ નરસિંહે કહ્યું “ આવા મનુષ્યોના હૃદયમા જે રાજકાર્યભાર હોત તો આપણને આટલુ કષ્ટ મહન કરવુ પડ્યુ ન હોત ! ”

નરસિંહના આ ભાષણથી સર્વ મડળ હસી પડ્યું, પરંતુ તેમનું હાન્ય ચિત્રાના કણ્ઠ પર ગયું નહિ. તે અત્યંત ગભીર એવા ચિતનમા નિમગ્ન થઈ હતી તેના મનમા પ્રશ્ન થતો હતો કે, જેનું આટલું મોટું રાજ છે, તેણે ગળ વધારવા માટે આટલું મથન શા માટે કરવું જોઈએ? અને બીજાના રાજ લઈ લેવામા આટલા મનુષ્યોનો ભોગ આપી, રક્તપ્રવાહ વહેવડાવી નવીન રાજ મેળવવામા શી મહત્તા છે તે બિચારી ચિત્રાને કેમે કંઈ મમજાયું નહિ.

એટલામા અચાનક કંઈ વિચાર આવ્યો અને ચિત્રાએ એક ચીસ પાડી. કુમારે ગભરાઈ જઈ પુછ્યું, “શુ-શુ? શુ છે?”

ચિત્રાના બન્ને નેત્ર પાણીથી પૂર્ણ બન્યા હતા, તે ગદગદ મંત્ર કહેવા લાગી “તમે જેને માગવા જશો તે તમને પણ નહિ મારે કે?”

શશાકે હસીને ઉત્તર આપ્યો “હા, મારશે તો ખરાસ્તો.”

“ત્યારે તમારા માણસો પણ મરશે? કેટલા મરશે તેનો ટકાવ આટલું થઈ શકે તેમ છે?”

“તેનો આક ન આકી શકાય ચિત્રા? રાત્રુના શસ્ત્રોના નાનાનથી ટટવાએ મૈનિકો હમેશને માટે લુલા, પાગળા, આધળા થઈ જશે.”

કુમારના આ ઉદગારથી ચિત્રાના શરીરે ડપારી છૂટી. તેણે મંત્ર મંત્ર વરે પુછ્યું “ત્યારે તમે યુદ્ધમા શામાટે જાવ છો?”

“અમે ક્ષમ જઈએ છીએ તે હું જાણતો નથી, ચિત્રા. અનાનિકાની માનવતામાજમા એ રીત ચાલી આવી છે તેથી જ અમે યુદ્ધમા જઈએ છીએ. મેં કહ્યું મૈનિકો કાળના ભક્ષ રૂપ બનશે, હજારો આગળા થશે, હજારો લુલા થશે, મરતી વખતે અને શસ્ત્રોના આઘાત થના મરતે કંઈએ મર્મયાતના થશે અને કેટલાએ આશ્રયહિન થઈ પડશે. પણ ચિત્રા! અમારે સ્વારીમા જવું જ જોઈએ.”

અત્યાર સુધી લતિકા શાત બેસી રહી હતી તે બોલી “કુમાર, તમે જેમને માગવા જાવ છો તે પણ તમારા મૈનિકાને માગશે ! તમને પણ તે મારશે કે ચૂવરાજ ?”

“તેમને તક મળશે નો તેઓ મને પણ અવશ્ય માગશે ! શા માટે છોડે ?”

હવે લતિકા ગર્ભજ બોલી નહિ, ચિત્રા તો આ વખતે છૂટા મોઝે ગડવાની તૈયારીમાં આવી ગઈ હતી અને ક્ષણવાગ કુમાર તરફ એક વખત દષ્ટિ કરી તેણે લતિકાના વક્ષ સ્થવમા પોતાનું મુખ છુપાવી મોટેથી આક્રંદ કરવા માડ્યું ! કુમાર અને નરમિહ નાના પ્રકારે તેને સમજાવવા લાગ્યા ! આ સર્વ બાધણુ પ્રસંગથી, આત્મી રાત્રીના નૌકા વિહારના આલ્હાદમાં વિદ્ય આપ્યું અને સર્વત્ર વિષાદની છાયા ફરી વળી !

મૃત્યુની ભયંકર કલ્પના એકાએક ઉપગ્રિયત થવાથી મર્વના ચિત્તને આનંદ નષ્ટબ્રજ થઇ ગયો !

ધણા વખત સુધી સ્તબ્ધ રહી કુમારે નાવિકાને નૌકા નગર તરફ ફેરવવાની આજ્ઞા કરી તરતજ નૌકાનું મૂકાન ફર્યું

અત્યંત વેગથી નૌકા ચાલતી હોવાથી તે આટલા વખતમાં શહેરથી એટલી તો દૂર આવી ગઈ હતી કે, તેને રાજભૂવન તરફ જતા ધણો વખત લાગ્યો ચિત્રાના પ્રશ્નોથી કુમારના મનમાં એક નવીનજ ભાવનાનો આ વખતે ઉદય થયો હતો આ પૂર્વે કદી પણ તેના ચિત્તમાં મૃત્યુની કલ્પના ઉત્પન્ન થઈ ન હતી યુદ્ધમાં મૃત્યુ થતું સર્વથા સહનનીય છે એ વાત અઘ્નાપિ સુધી તેને કોઈએ પણ કહી ન હતી કુમારે વિચાર કરવા માડ્યો યશોધવલે મને અનેક વખત કહ્યું છે કે, ‘યુદ્ધમાં જ્ય અને પરાજય બન્ને સહનિત છે’ પરંતુ જ્ય અને પરાજય સાથે મૃત્યુ પણ સહનિત છે એ વાત તો તેમણે કદી પણ કહી નથી મનુષ્ય મૃત્યુવશ થયો કે સર્વ કાર્ય પ્રણય થયું

નેના જીવનની સર્વ આશા અને સુખ તે જીવન સાથે જ નષ્ટ થઈ જશેને ? જે મનુષ્યો આક્રમણ માટે જવાના છે તેમના ધણીખરા કદાચિત પુનઃ સ્વદેશનું દર્શન પણ નહિ કરી શકે !—તેમના આત્મ મિત્રો તેઓને પુનઃ કદી પણ મળી શકશે નહિ ! તેઓ જ્યારે ગણ-ગણપર મૃત્યુ પામશે ત્યારે તેમનું કોઈ પ્રિયજન પણ પાસે નહિ હોય ! અસહાય ગિરિમાં તીવ્ર યાતનાથી તરફડી તરફડીને યુદ્ધક્ષેત્ર પર તેઓ પ્રાણ છોડી જશે કદાચિત મૃત્યુ વખતે તૃપ્તિથી જીવ ચૂથાતા એક ઘૂંટડો પણ જળ તેમના મુખમાં રેડનાર કોઈ નહિ હોય !

“ કદાચિત મને પણ મૃત્યુ ગળી જશે ! તેમા શું અસહવિત છે ? રણાગણપર ધાયલ થઈ હું પડ્યો હોઈશ ત્યારે કદાચિત મારું મેન્ય મને પણ છોડીને ચાલ્યું જશે ! વિજયના ઉત્કટ આનંદના આવે-રામા જ્યેષ્ઠની કરતા ધોડેસ્વારો જશે ત્યારે હજારો ધોડાની કઠિણ ખરીઓના આઘાતથી મારા દેહના રાષ્ટરાષ્ટ્ર જેટલા ટુકડા થઈ જશે, તે સમયે મને સહાય કરવા કોઈ પણ આગળ નહિ આવે ! આસુદર પાટલીપુત્ર-નગર પુનઃ મારી દૃષ્ટિએ કદી પણ નહિ પડે ! મારી અલ્પકાલની મધુર લીલા ભૂમિ અને મારા પ્રિય મેહીજનોનું હું પુનઃ કદી પણ દર્શન કરી શકીશ નહિ ! મૃત્યુ-મૃત્યુ ! અત્યંત ભયંકર યાતના ! ”

કુમારના નયન જળથી ભરાઈ આવ્યા, પરંતુ તે તરફ કોઈનુંએ ધ્યાન ગયું નહિ !

સુમારે પ્રહર ગત ગયા પછી નૌકા પાટલીપુત્રમાં પાછી આવી. મર્વ મંડળ ગંગાદ્વાર પર્યંત આવ્યું ત્યારે બીજા પ્રહરની પણ છ ક્ષેતિકા વહી ગઈ હતી ગંગાદ્વારની ચોતરફ પુષ્કળ નૌકાઓ નાગરેલી હતી એ સર્વ બગદેશપર આક્રમણ કરવા માટે ખાસ બાધવામાં આવી હતી આ નૌકાઓની બહાગની બાજુ એક નાની નૌકા બાધી

રાખેલી હતી તેમાથી એક પ્રતીહારે જૂમ પાડી કહ્યું “કાની નૌકા છે ?”

વસુભિત્રે ઉત્તર આપ્યો “સામ્રાજ્યની જ નૌકા છે”

“નૌકામા યૂવરાજ છે ?”

“હા”

“યૂવરાજને કહો કે, સ્વત મહારાજાધિરાજ અને મહાનાયક યશોધવલદેવે એમનો બે ત્રણ વખત તપાસ કરાવ્યો હતો”

યૂવરાજ ઉપર ડહા પ્રમાણે ચિતનમા નિમગ્ન થઇ ગયો હતો તેની કદપનાના અકુરો વધતા જતા હતા ! તે વિચાર કરતો હતો—
“જો રણાગણમા હું મૃત્યુ પામીશ તો માગ પ્રિય વૃદ્ધ પિતાની શી સ્થિતિ થશે ? સામ્રાજ્યની શી અવસ્થા થશે ? મારાપર મર્વ મદાગ બાધી—સર્વ ભરોમો રાખી પોતાની વૃદ્ધાવસ્થામા પણ જેમણે મારો આ ઈર્મકેત્રમા પ્રવેશ કરાવ્યો છે તે પિતૃતુલ્ય આર્થ યશોધવલદેવની શી સ્થિતિ થશે ? આ સિવાય પણ ખીજ એક બે માણસ છે માગ પ્રિય માતૃશ્રી—તેમને મારા સિવાય કોણ છે ? અને—અને—ચિત્રા—”

એટલામા વસુભિત્રે કુમાર પાસે આગી જોયું તો જણાયું કે, કુમાર વિચાર તદ્વીમા પડ્યો છે તે પ્રતીહારે કહેલો સંદેશ કહેવાનું સાહસ કરી શક્યો નહિ

અનતવર્માએ તેને પુછ્યું “કેમ, પ્રતીહારે શું કહ્યું ?”

વસુભિત્રે કહ્યું “તે કહે છે—સમ્રાટ અને યશોધવલદેવ કુમારને શોધે છે”

નિદ્રામાથી ખળભળી જાગત થયા પ્રમાણે કરી કુમારે પુછ્યું “શું-શું છે ?”

વસુભિત્રે કહ્યું “મહારાજ, ગગાદારના પ્રતીહારે હમણા જ કહ્યું કે, મહારાજાધિરાજ અને મહાનાયક યશોધવલદેવે બે ત્રણ વખત આપનું સ્મરણ કર્યું હતું.”

તેટલામા નોકા આવી ગગાદારના ઘાટે અટકી કુમાર તરત જ નીચે ઉતર્યો

નરસિંહે કહ્યું “ ગડતા ગડતા છેવટે ચિત્રા તો ઉઘી જ ગઇ !”

માધવવર્મા બોલ્યો “ કલિકા પણ ભગનિદ્રામા પડી છે ”

એટલામા કુમારને ઉદ્દેશી લલ્લે કહ્યું “ કુમાર મહાગજાધિ-
રાજ આપને બોલાવે છે આપ આગળ આવ, અમે બધા પાછળ
આવીએ છીએ ’

કુમાર ધીમે ધીમે ગજાશ્રવણ તરફ જવા લાગ્યો

પ્રકરણ ૩ જી.

મૃત્યુભય

નૃ-નીન રાજાશ્રવણના અદગના ભાગના એક મહાલયમા સમ્રાટ
મહોસનગુપ્ત, મહાનાયક યજ્ઞાધવલ દેવ, મહામત્રી હર્ષકિશનર્મા,
મુખ્ય ન્યાયાધીશ નારાયણશર્મા, મહાબલાધ્યક્ષ હરિગુપ્ત, મહાનાયક
ગમગુપ્ત વગેરે મુખ્ય અધિકારીઓ બેઠા હતા મર્વના વદન કમલો
પર ઉદામિનતા છવાઇ ગયેલી હોઈ તેઓ કોઈ પણ મહાન ચિંતામાં
પડ્યા હોય એમ લાગતું હતું મહાપ્રતીહાર વિનયમેન બહાર ઉભો
તો તે પણ ચિંતામગ્ન જણાતો હતો દૂર કેટલાક અતઃ પર
કેટલાક દડધર અને પ્રતીહાર ચૂપકીથી ઉભા હતા અતઃ પુરમાંથી
પણ વચ્ચે વચ્ચે રૂનનો અગ્નિ શબ્દ મળવાતો હતો

કુમારે ગગાદાર તરફથી એક દડધર સહ અતઃ પુરમાં પ્રવેશ
ક્યો, ભયભરી હાલના અને વિચારોથી તેનું શરીર ગળાઈ ગયા જેટલું
થઈ ગયું હતું અતઃ પુરમાંનો રૂન સ્વઃ મળવાયો ત્યારથી તેના

ગાત્ર શીથીલ થઈ ગયા હતા । તેણે દડધરને પુછ્યું “ આ સર્વ કેમ શોક કરે છે ? થયું છે શું ? તને કંઈ ખબર છે ? ”

“ મને કંઈ ખબર નથી મહારાજ । ”

દ્વંત્રી કુમારને આવતા જોઈ વિનયસેને અદર જઈ કહ્યું મહારાજાધિરાજ, યવરાજ આવ્યા છે ”

હાથપર ટેકવેલું મસ્તિષ્ક ઉચ્ચ ન કરતા મંત્રાટે કહ્યું “ અહિ આવવા કહે ”

બહાર જઈ વિનયસેન કુમારને લઈ પુનઃ અદર આવ્યો કુમાર પિતાજીને નમન કરી સ્થાને ઉભો ગ્લો પશુ સમ્રાટ મ્તજ્ઞ જ હતા ।

કેટલીક ક્ષણ પછી હર્ષક્રિશ્નશર્માએ કહ્યું “ મહારાજાધિરાજ ! યવરાજ આવ્યા છે । ”

તો પશુ મંત્રાટ નિસ્તજ્ઞ જ રહ્યા । ત્યાં જોડત્ર થયેલા સર્વના મુખ પગનો વિષાદ અને તેમની અચનતાનું કારણ નહિ મમળયાથી હવ શું કરવું તે નક્કી થઈ શક્યું નહિ તેથી કુમાર જોમને તેમ ઉભો ગ્લો

છેવટે યજ્ઞોધવલે સમ્રાટને ઉદ્દેશી કહ્યું “ મહારાજાધિરાજ, ગણાક અહીં આવી કયારના ઉભા ગ્લ્યા છે, તેમને જેમવાને તો આજ્ઞા કરો । ”

મસ્તક ઉચ્ચ નહીં કરતા મંત્રાટે ખિન્ન સ્વરે કહ્યું “ વત્સ, નીચે જોસ, આપણું સત્યાનાશ વળ્યું છે । તારી ફોઈ અને ઠાણે-શગની મહાદેવી મરણ પામી છે । ”

આ અનુચિત મમાચાર સભળાતા યવરાજ ભૂમિપગ જેસી પડ્યો, તેનાથી પણ મસ્તિષ્ક ઉચ્ચ થયું નહિ । ઘણી વારે યજ્ઞોધવલદેવે કહ્યું “ મહારાજાધિરાજ । કેવળ શોકમા કુખી રહેવાનો આ પ્રસંગ નથી પાટલીપુત્રથી ઠાણેશ્વર પર્યંતનો પ્રવાસ પુષ્કળ દિવસનો છે, પણ ઠાણેશ્વરનું મૈત્ર્ય ચરણાદિદુર્ગની પાસે જ

છે એટલે સામ્રાજ્ય પર ચઢી આવવામાં પ્રભાકરવર્ધનને આ વખતે વિશેષ પ્રયત્ન કરવો નહીં પડે । મહારાજ આ પ્રમંથે સર્વ રોકને ત્યજી દો આ સમય જ એવો છે કે, આત્મરક્ષણના કાર્યમાં તરત જ રોકાઈ જવું જોઈએ છે ”

સમ્રાટે ખિન્ન સ્વરે કહ્યું “ યશોધવત્ર ! સામ્રાજ્યના રક્ષણનો મને તો એક પણ ઉપાય સુઝતો નથી । હાણેશ્વર સાથે જો યુદ્ધ થશે તો આપણો પરાભવ થશે એ નક્કી જ છે વૃદ્ધ અને બાલક જનો કદી પણ યશ મેળવે એ શક્ય છે ? ”

યશોધવલે દૃઢ સ્વરે કહ્યું “ ઉપાય લલેને ન હોય, પણ પ્રયત્ન તો કરવો જોઈએ આત્મરક્ષણ માટે જે હાથ પગ દલાવતો નથી તેને તો આત્મઘાતી જ કહી શકાય । ”

સમ્રાટે ગદગદ સ્વરે કહ્યું “ હાય ! મહાદેવીના મૃત્યુ પૂર્વે મારૂં મગ્ન્ય કેમ ન થયું ? તેમ થયું હોત તો આ નેત્રથી તો સામ્રાજ્યના નાશનો પ્રમંથ જોવાનો વખત આવ્યો ન હોત । ”

રામગુપ્ત બોલ્યા “ પ્રભુ ! આ સમયે ગોઠ અસ્થાને છે હવે તો બને તેટલી ત્વરાથી ચરણાદ્રિદુર્ગ સૈન્ય મોકલી દેવું જોઈએ ”

યશોધવલે પુછ્યું “ ચરણાદ્રિદુર્ગ પહોંચવાને કેટલા દિવસ લાગશે રામગુપ્ત ? ”

“ ધોડેસ્વાર ત્રણ દિવસમાં જશે અને પદાતીઓ દશ દિવસ પહેલાં લા પહોંચી શકશે નહિ ”

સમ્રાટે કહ્યું “ ચરણાદ્રિદુર્ગ તરફ કેટલું સૈન્ય મોકલો છો ? ”

યશોધવલે ખુલાસો કર્યો “ ઓછામાં ઓછું દશહજાર તો જવું જ જોઈએ પાંચ હજાર પદાતી અને તેટલાજ સ્વારો । ”

સમ્રાટે કહ્યું “ ચરણાદ્રિદુર્ગ ગંગા તીરે છે એટલે દુર્ગનું રક્ષણ કરવું હોય તો નૌકા સૈન્યની પણ જરૂર પડશે ”

“ બગદેશ પર આક્રમણ કરવા માટે જે સૈન્ય તૈયાર થયેલું છે તેમાંથી થોડું ધણું મોકલીશું તો ચાલવા જેવું છે ”

“ જાવણીમા એકદર કેટલું સૈન્ય છે, હરિગુપ્ત ? ”

“ પદર હજાર ઘોડેસ્વાર, પચીસ હજાર પાયદલ અને પાચ હજાર દરીઆઇ મૈનિકા ”

“ નવીન નૌકાઓ કેટલી છે ? ”

“ પાચસો ડરતા થોડી ઝાઘી છે તેમાની બસો મગધના નાવિકો ચલાવે છે ”

સમ્રાટે કહ્યું “ બગ દેશમા ઘોડેસ્વાર લઇને જવામા કંઈ અર્થ નથી માટે ચરણાદ્રિદુર્ગ તરફ દશ હજાર સ્વાર મોકલવાને કંઈ હરકત નથી પણ નૌકા સૈન્ય ત્યા વિશેષ મોઢલી શકાય તેમ નથી. કારણ, બગ આક્રમણમા નૌકા યુદ્ધ જ વિશેષ થશે ”

યશોધવલે જણાવ્યું “ મહારાજ, લગભગ બેહજાર ઘોડેસ્વાગની બગ દેશમા પણ જરૂર છે કારણ કામરૂપનો ગળ શુ કંગે તે કંઈ હમણા કહી શકાય તેમ નથી ”

“ તમે કહો છો તે ખરૂ છે, યશોધવલ ! આઠ હજાર સ્વાગ પાચ હજાર પાયદલ અને બસો નૌકા હમણાને હમણા ચરણાદ્રિ-દુર્ગ તરફ મોકલી દો મગધના નાવિકોને બગ દેશમા લઈ જવામા કંઈ અર્થ નથી ઠીક ! પણ ચરણાદ્રિ તરફ સૈન્ય લઇને કાણુ જશે ? ”

યશોધવલે કહ્યું “ હરિગુપ્ત અને રામગુપ્ત સિવાય ત્રીજો કોઈ નહિ ! પણ એમાથી એકે તો પાટલીપુત્રમા અવસ્ય રહેવું જોઇએ ”

સમ્રાટે નિર્ણય આપ્યો “ ત્યારે હરિગુપ્તને તે તરફ જવા દો ” હરિગુપ્તે હાથ જોડી કહ્યું “ મહારાજાધિગજની આજ્ઞા શિરસાવણ છે, પરંતુ યશોધવલના હસ્ત નીચે પુન એક વખત સ્વારીમા જવાની ધણી ધૃષ્ટિ હતી, મહારાજ ! ”

યશોધવલે કિંચિત હસી કહ્યું “ હરિગુપ્ત, તમારી તે ધૃષ્ટિ સત્વરે પૂર્ણ થશે ”

“ કેવી રીતે ? ”

યશોધવલે કહ્યું “ હજી તો આપણને કેટલીએ સ્વારીઓ કુગ્ધી પડશે ! ”

સમ્રાટે કહ્યું ‘ હરિગુપ્ત ! યશોધવલનું કહેવું તફન ખરૂં છે. આપણને અત્ય સમયમાં એટલી સ્વારીઓ ચઢાવવી પડશે કે, તેમાં મોઝલવાને યોગ્ય સેનાપતિ પણ મળવા જરૂર થશે ”

હૃષીકેશશર્મા અત્યાર સુધી સ્તબ્ધ બેસી ગયા હતા, વા-
ર્ધક્યથી હમણું તે ધણુ ઓછું સાબળતા હતા અત્યાર સુધીની
વાર્તાનો ધણુ ભાગ તેમણે સાંભળ્યો ન હતો ! તે હવે બોલ્યા
‘ યશોધવલ, તમે છેવટ શો વિચાર કર્યો તે મને કેમ જણેતા નથી ? ”

યશોધવલે તેમના જાન આગળ મુખ લઇ જઇ મોટેથી બૂમ
પાડી કહ્યું “ મહારાજાએ એવો નિશ્ચય કર્યો છે કે, આહલ્લર સ્વાર,
પાય હલ્લર પાયદલ અને બસો નૌકા લઇ હરિગુપ્તને ચણ્ણાદ્રિદુર્ગ
મોઝલવા રામગુપ્ત નગર રક્ષણ માટે અહીંજ રહેવાના છે બગદેશ
પર ચઢાઇ કરવાને પણ બે હલ્લર ઝાગ જવાના છે, કાગણુ કામ-
ગપનો રાજા કેવું વર્તન ગમશે તે હમણા જઈ સમજાતું નથી ”

વૃદ્ધે માથું હલાવી કહ્યું “ સરમ વ્યવસ્થા થઇ છે ! પણ
હાણેશ્વરની શી યોજના કરી ? ”

સમ્રાટે કહ્યું “ જે વ્યવસ્થા કુગ્ધી હશે તે ચરણાદ્રિદુર્ગમાં
ગઢીને હરિગુપ્તજ કુગ્ધે ”

હૃષીકેશે જણાવ્યું ‘ પ્રભો, આ વૃદ્ધના બડબડાટ માટે ક્ષમા
કરો હાણેશ્વરની સેનાથી દેરાનું રક્ષણ કરવા ઉપરાંત બીજું પણ
આ વખતે એક કર્તવ્ય છે હાણેશ્વરનો રાજા આપનો ભાણેજ છે
તેણે પોતાની માતાની કાળોત્રી લઈ દૂતને મોકલ્યો છે, તે દૂત
પાટલી પુત્રમાં આવી પહોંચે તે પહેલા જ આપની ભગિનીની શ્રાદ્ધાદિ

ઉત્તર ક્રિયા થઇ જરો માટે પાટલીપુત્રના મંત્રાટ કુટુંબમાંથી કોઇ પણ પુરૂષે આ વખતે ઠાણેશ્વર જવાની જુગર છે

સચીવની આ યોગ્ય સૂચના સાબળી યશોધવલદેવ, નારાયણ સર્મા, રામનુજ વિગેરે અમાત્યોએ તેમની અતિશય પ્રશંસા કરી

મંત્રાટે કહ્યું “ અમાત્ય, આપની આ સૂચના તદ્દન યોગ્ય અને ન્યાય પૂર્ણ છે, પરંતુ ઠાણેશ્વર હું કોને મોકલું ? ફગ્ના કોઈ સગાને ને આ વખતે હું ત્યાં મોકલીશ તો પ્રભાકરવર્ધન પોતાનું અપમાન થયું સમજશે ”

હર્ષાદિગે કહ્યું “ ફગ્નો આત આ પ્રમગે ત્યાં મોકલવો ઇષ્ટ નથી, કારણ ખીજે કોઇ પણ મનુષ્ય ત્યાં મોકલીશ તો તત્કાળ યુદ્ધાગ્નિ પ્રજ્વલિત થયો જ સમજવો ! યવરાજ રાસાક સાથે પ્રભાકરને બનતું નથી માટે તેમને પણ ત્યાં મોકલવા યોગ્ય નથી. આ સર્વ વાતનો વિચાર કરતા મને લાગે છે કે કુમાર માધવગુપ્તને ત્યાં મોકલવા સિવાય અન્ય માર્ગ નથી ”

મંત્રાટે નિશ્ચય નાખી કહ્યું “ પણ માધવતો રજી બાલક છે ? ”

“ મહારાજાધિરાજ, આના સમયે બાલકને મોકલવો એજ ઇષ્ટ હોય છે, કારણ તેથી કલહ થવાનો મલવ ધણો થોડોજ રહે છે ”

“ ત્યારે માધવ જ ત્યાં જશે પણ તેની સાથે કોણ જશે ? ”

યશોધવલે કહ્યું “ માધવ સાથે કોઈ પણ પ્રૌઢ અને સુઝ મનુષ્યને મોકલવાની આવશ્યકતા છે નાગયણુશર્મા કુમાર સાથે ઠાણેશ્વર જવાને તૈયાર છે કે ? ”

નાગયણુશર્માએ હસ્ત જોડી કહ્યું “ મહારાજાધિરાજની આજ્ઞા અશે તો આ વૃદ્ધ વયમા શસ્ત્ર લેવાને પણ હું તૈયાર છું તો પછી ઠાણેશ્વર જતા શા માટે અચકાઈ ? ”

સમ્રાટે મસ્તક હલાવી કહ્યું “ બહુ સરસ ! ત્યારે તો મહા ધર્માધિકારી કુમાર સાથે જશે ”

હર્ષાકિશે સર્વ વાત સાલળી નહોતી તેમણે પુછ્યું “યશોધવલ, ત્યારે છેવટે શું હરાવ્યું ? ”

યશોધવલે કહ્યું “ કુમાર માધવગુપ્ત જ ઠાણેશ્વર જશે, મહા ધર્માધિકારી નારાયણશર્મા પણ તેમની સાથે જવાના છે ”

હર્ષાકિશે મસ્તક હલાવી કહ્યું “ વાહ, અત્યુત્તમ ! પરંતુ યશો-ધવલ, હરિગુપ્ત ચરણાદિ તરફ જાય છે, નારાયણ શર્મા ઠાણેશ્વર જશે અને ગમગુપ્ત નગરનું રક્ષણ કરવા અહિં રહેશે અને હું તો આવો વૃદ્ધ અને નીચપયોગી છું તો તમે કેને સાથે લઇને યુદ્ધ પર જશો ”

યશોધવલે કહ્યું “ સેનાપતિની શી ખોટ છે ? નરસિંહ, માધવ, યુવરાજ શશાક, એટલુંજ નહિ પણ નાનો અનતવર્મા સુદ્ધા યુદ્ધ-કલામાં નિપૂણ છે, બગદેશની સ્વામીમા એજ યુવાનો મારી પીડે સાચવશે જે સામ્રાજ્યનું રક્ષણ થવાનું હશે તો આ કાર્ય એ યુવક મહાના હસ્તે જ થવા જોઇએ અમે હવે વૃદ્ધ થયા છીએ, અમારે તો આ દિવસો વિશ્રાંતિમાં નિર્ગમન કરવા જોઇએ ભવિષ્ય કાળના કામ એ મહાને સોંપીને તેમના હસ્તે મારી રીતે પાગ પડતા આપણે જોઇશું તો પ્રભુની આપણા ઉપર પૂર્ણ કૃપા છે એમ સમજીશું ”

હર્ષાકિશે કહ્યું “ વાહવાહ ! નમાગ સર્વ હેતુ પૂર્ણ થાય એવા મારો આશિર્વાદ છે ”

યશોધવલે સમ્રાટને ઉદ્દરી કહ્યું “ મહારાજ, હવે વખતનો વ્યર્થ વ્યય કરવામાં લાલ નથી, આજે રાત્રે જ હરિગુપ્તને તેના સૈન્ય સાથે મોકલી દો ”

“ ઠીક છે, હરિગુપ્ત નમે તૈયાગ થાય આજે રાત્રે જ સૈન્ય સહ કૃત્ય કરો ”

હરિગુપ્તે પ્રણામ કરી અનુમતિ દર્શાવી સમ્રાટે વિનયસેનને કહ્યું. “તું હમણાજ શિબિર તરફ જા અગ અને તીરજીકિત તરફ

જનારે સૈન્ય હરિગુપ્ત સાથે આજે રાત્રે જ ચરણાદ્રિદુર્ગ તરફ જવાનું છે આઠ હજાર સ્વાર અને પાંચ હજાર પદાતી બે પ્રહર રાત્રે નગરમાંથી જશે—બાકીનું સૈન્ય અહીં જ રહેશે મેનાપતિને તૈયાર થવા કહે ”

વિનયસેન પ્રણામ કરી ચાલ્યો ગયો સત્રાટે પુનઃ કહ્યું “રામગુપ્ત, મગધના નાવિકાની બસો નૌકા હરિગુપ્ત માથે ચરણાદ્રિદુર્ગ તરફ જવાની છે તેમને તૈયાર થવા આજ્ઞા આપો ”

રામગુપ્ત અભિવાદન કરી ચાલ્યા ગયા

વણી ગત થઈ ગયેલી જોઈ હથીકેશશર્મા અને નારાયણશર્મા મત્રાટની રજા લઈ નીકળી ગયા યશોધવલ અને શશાંક પણ તે મહાલયમાંથી બહાર આવ્યા યશોધવલે પુછ્યું “વત્સ, હું હવે શિબિર તરફ જઉં છું સૈન્ય જન્ય છે તે જોવા આવવું છે ? ”

“ આર્ય, હું તદ્દન ગલિત થઈ ગયો છું ”

“ ઠીક છે, સૂઈ જાવ ! ” એમ કહી યશોધવલ ચાલ્યા ગયા યશોધવલ બહાર જતાની સાથેજ ચિત્રાએ ત્યાં દોડી આવી યવરાજને વળગી પડી કહ્યું “કુમાર, તમે તો લડાઈપર જતા નથી ને ? ”

“ આશ્ચર્યથી કુમારે પુછ્યું “કેમ ? ”

“ હરિગુપ્ત જન્ય છે ને સ્વારીમા ? ”

“ તે શાથી જાણ્યું ચિત્રા ? ”

“ હું મહાલયની પાસે ઉભી રહી સર્વ સાલળતી હતી ”

“ તું ઉઘીજ નથી કે ? ”

“ અહ, મને ઉધ જ નથી આવતી ! તમે યુદ્ધમાં જરો એમ સાલળ્યું છે ત્યારથી મને કંઈક થાય છે, કુમાર, સાચું કહોને ? ”

“ હું યુદ્ધ માટે જવાનો છું, તે તો તું આજ કેટલાએ દિવસથી જાણે છે ને ? ”

“ પણ યુદ્ધમાં માણસ મરી જાય છે એ વાત તો તમે કદી જ કહી નહોતી ! ”

મત્રણા મૂઢમા આવીને કુમાર મૃત્યુને ભૂલી ગયો હતો. ચિત્રાનું ભાષણ સાંભળી તે દુઃખિતા પુનઃ તેના મનમાં એકદમ જાગૃત થઈ અને ચિત્રા સાથે કંઈ પણ ન બોલતા તે વિચાર પર પરામા લીન થઈ ગયો.

કુમારને અવાજ જોઈ ચિત્રાએ કહ્યું, “કુમાર—”

“કેમ ચિત્રા ?”

“હો. તમે યુદ્ધ માટે નહિ જાવ ને ?”

“ચિત્રા, ગાડી, પિતાની આજ્ઞાનું કેવી રીતે ઉલ્લંઘન કરે ?”

“ત્યારે શું તમારા પિતા સ્વેચ્છાથી મૃત્યુ મુખમાં તમને હોમી દેશે ?”

ખિન્નતાથી હસીને કુમારે કહ્યું “એમ કેમ અને ? પિતા મને ઈચ્છા પૂર્વક જાળને સોપે ખરા ?”

“ત્યારે ?”

“ત્યારે પછી શું, ચિત્રા ?”

“ત્યારે તમે મરશો નહિ ને, કુમાર ?”

કુમારે હાન્ય કરી કહ્યું ‘ મરણ શું કોઈની ઇચ્છાપર અવલંબી રહેલું છે ?”

પણ ચિત્રાએ સાંભળ્યું નહિ, —તે બોલી “પણ કહોને !—હું મરીશ નહિ એમ !”

“ઠીક ત્યારે, હું નહિ મરું !”

“છટ, એમ નહિ ! મારો સ્પર્શ કરી શપથ લઈ હો. ”

“આ તને સ્પર્શ કરી શપથ લઉં છું, ચિત્રા !—બીજા દેશના યુદ્ધમાં મરીશ નહિ !”

“કહોને ! તમે પાછા આવશો ને ?”

“ક્યા ?”

“કેમ વાર ? મારી પાસે ! અરે—આ પાટલીપુત્રમાં ?”

“ તને રપર્થ કરી શપથ લઉં છું કે, બગદેશના યુદ્ધમાથી હું તારી ખાસે આ પાટલીપુત્રમા પાછો આવીશ ! બસ થયું હવે ?

આ પ્રમાણે મનોરથ પૂર્ણ થયા પછી ચિત્રાએ કુમારને મુક્ત કર્યો પછી બન્ને એક બીજાનો હસ્ત પકડી શયનગૃહ તરફ ગયા

પ્રકરણ ૪ થું.

વાત ફૂટી !

એ પ્રહર ગત્રી વીતી ગઈ હતી નગરના પ્રત્યેક તોરણ દ્વારમા પ્રહર નોખત વાગી રહી હતી અન્ય સર્વ રથજોએ શાત નિસ્તબ્ધતા છવાઈ રહી હતી કહો કે, સર્વ નગર ગાઢ નિદ્રામા નિમગ્ન હતું એક નાના રસ્તાની બાજુની દુકાનમા એક નાનો દીવો બળ્યા કરતો હતો દુકાનમા બેસી દુકાનદારની સ્ત્રી અસ્પષ્ટ સ્વરે એક પુરૂષ માથે વાત કરતી હતી

તે પુરૂષે વાત કરતા કરતા કહ્યું ‘ હું કંઈ બહુ દિવસ રહેવાનો નથી થોડા જ વખતમા સ્વદેશમા પાછો જઈશ મને આવે કેટલા બધા દિવસ થઈ ગયા છે ! હવે જો વાર થશે તો માલીક ગુસ્સે થશે ”

તે સ્ત્રી પ્રેમભાવ દર્શાવી બોલી “ પુરૂષની જાત જ એવી નિષ્ઠુર હોય છે ! સ્વદેશ પર જ્યારે એટલો પ્રેમ હતો સારે પરદેશમા આવ્યા શા માટે—અને મારી સાથે રનેહ શા માટે કર્યો એમ કસાવવી હતી ત્યારે ? કંઈ નહિ—પુરૂષની જાત જ પાપણું હૃદયની ! ”

“ મલ્લિકા, તું મારાપર ચીડાઈશ નહિ તારા વિરહની યાતના મારાથી અધિક દિવસ સહન થશે કે ? છટ—કદી પણ નહિ. એક વર્ષમા અવસ્ય હું પાછો આવીશ ”

“ ચાલો, જાવ ! તમારી વાતનું કંઈ જ ઠેકાણું નથી ! ”

“ મહિષા ! તારા મન્ટકે સ્પર્ષ કરી શપથ લઉં છુંકે આવતી ગરદન્ધ્રનું પહેલા જ હું પાછો આવીશ ”

પરંતુ તેના સ્થન તરફ લક્ષ્ય ન આપતા મહિષા તેના તરફ પીઠ કરી બેઠી તે પુરુષ એક લાકડી યોગપર બેઠો હતો, તે વચલા સમજતી નથી જાણી પોતાની જગ્યા પરથી ઉઠ્યો અને તેની પાસે જવા લાગ્યો એટલામાં રસ્તાપર કોઈ માણસનો પગપા મલળાયો

ખીજી પળે એક મૈનિક દુકાનમાં આવ્યો અને તે સ્ત્રીને ઉદ્દેશી ડહોલા લાગ્યો ‘ મહિષા, તારા દેવ આપી દેવા આવ્યો છું તારી દુકાન હજી પશુ ઉવાડી છે ? મને લાગતું હતું કે, તું તો ક્યારનીએ ઉઘી ગઈ હોઈશ ! મારી કલ્પનાતો એવી હતી કે તને જૂમ પાડીને ઉડાડવી પડશે ”

મહિષા હમીને બોલી “ ત્યારે તમે આ ગરીબ મહિષાને બૂલી નથી ગયા એમજને ? કદી કદી સ્મરણ થાય છે ખરું ! પણ દેવ માટે એટલી ઉતાવળ શી હતી ? કાલે દિવસે આપવા આવ્યા હોત તો ન આવત ’ ”

“ મહિષા, હમણાને હમણા અમારે શહેર છોડી જવાનું છે મેનાપતિએ આવીને અમને તૈયાર રહેવા હુકમ આપ્યો છે મધ્ય-ગત્રેજ કૃત્ય કરવાનો વિચાર હતો, પરંતુ કેટલાક કારણથી વાર થઈ ! પણ ત્રીજા પ્રહરે તો અવસ્ય કૃત્ય થશે ! ”

“ પણ ઉભા કેમ રહ્યા છો ? બેસોને થોડીવાર ! ”

સૈનિકે કહ્યું “ બેસવાને વખત જ નથી મહિષા ! હજી પશુ બે ત્રણ દુકાનમાં જવાનું છે ”

મહિષા ફરફટાટ કરતી બોલી “ ત્યારે અહીં આવવાનું શું કારણ હતું ? જ્યાં જવું હોય ત્યાં જઈને પછી આવીને પૈસા આપ્યા હોત તો ન આવત ’ એટલો તો વિશ્વાસ રાખતી હતી ! ”

સૈનિક સહજ હાવરો બાવરો બની બોલ્યો “ નહિ, નહિ ! મલિકા, નકામો રોપ કરીશ નહિ ખરેખર આજે હું અતિ ઉતાવળમા છું બેસી શકાય તેમ નથી ! પણ તને શું આપવાનું છે તે કહે ! ”

“ શું એટલું આપવાનું છે ? બધા મળીને પદ્મ કે મોળ દ્રામ* હશે વધારે શું ? ”

સૈનિકે તરત જ એક સ્વર્ણ મુદ્રા મલિકા તરફ ફેંકી હાથમા લઈ દીપક પ્રકાશમા બરોબર જોઈ લીધી અને તે આશ્ચર્ય ચકિત થઈ બોલી “ અરે બાપ ! આતો દીનાર* છે હમણા જ પડેલો હોય એમ લાગે છે ! તદ્દન નવીન ! કયાથી મળ્યો તમને ? ”

“ કરીશ નહિ, મલિકા, બહીશ નહિ એ કંઈ બનાવટી દીનાર નથી અહીંથી જૂઝ કરવા આજા થતા જ અમને ત્રણ ત્રણ મઢી-નાનો પગાર આપી દેવામા આવ્યો છે ”

“ પણ તમે એમ ક્યા જવ છો ? ”

“ તે હું કહી શકું તેમ નથી કાઈને એક અક્ષર પણ નહિ કહેવા ફરમાન નીકળેલું છે ! ”

મલિકા મુખ ફેરવી સૈનિકના પગ પાસે ચાગ રૌપ્ય મુદ્રા ફેંકી દઈ નિઃપૃહતાથી બોલી “ ઠીક, ત્યારે જવ હવે ! ”

“ અરે, પણ હું જાઉં કેવી રીતે ? તું તો મારા પગ ગુરમે ચઢને વાત કરે છે ? ”

મલિકા સૈનિકતરફ વાકી નજરે જોઈ બોલી “ પણ મારા રોષથી તમને શી હાનિ થવાની છે ? ફક્ત ક્યા જવાનું છે તે તમારાથી મને કહેવાનું નથી ત્યારે માગ રોષની શી દરકાર ? ”

* દ્રામ-પ્રાચીન કાલની રૌપ્ય મુદ્રાનું નામ

* દીનાર-પ્રાચીન કાલની સ્વર્ણ મુદ્રાનું નામ આ વખતે એક દીનારની કીંમત પદ્મ કે વીસ દ્રામ હતી

“ એક નાના બાલકની માફક એમ જેમ રોષે ભરાય છે મસ્લિકા ? ” ક્યા જવાબુ છે તે તદ્દન ગુપ્ત ગાળવા અમને ખાસ તાડીદ કરવામા આવી છે, પણ મસ્લિકા, તારાથી માગે કંઈ ગુપ્ત રાખવાનું નથી આમ આવ, હું તારા કાનમા કહું છું ” એમ જહી સૈનિક આગળ આવ્યો અને મસ્લિકાના કાનમા ધીમે રહી કંઈ શબ્દ ગળગણ્યો, પરંતુ તે પૈકી એકે અક્ષર ત્યા પ્રથમથી આવી બેઠેલા પુરૂષને સભળાયો નહિ.

છેવટે મસ્લિકાએ “ ઠીક જા- ” એમ જહી તે સૈનિકને હમતા હસતા ગવાના કર્યો, અને ગૌધ્ય મુદ્રા ઉચ્ચી લાઇ તે પણ મધુર હાસ્યાનંદ અનુભવતો ચાલ્યો ગયો પહેલો આવેલો પુરૂષ છાનોમાનો પોતાના ચૌરંગ પર બેઠો હતો મૈનિક ગયા પછી મસ્લિકાએ તેના તરફ મુખ ફેરવ્યું.

તેના તરફ જોઈ તે પુરૂષે કહ્યું “ અરે આમ કેમ ? ” તારો હાસ્ય પ્રવાહ કેમ ઉતરી ગયો ? ”

મસ્લિકાએ કંઈજ ઉતર આપ્યો નહિ છેવટે તેણે જહી તેના મન્ત્રકપર રૂપરૂં કરી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પુનઃ શપથ લીધા ત્યારે તે પ્રમન્ન થઈ આ દુકાનદાર સ્ત્રીનો વાચકોને પરિચય છેજ આપણી કથાના આરભમા યજવર્માના પુત્ર અનંતવર્માને જેની દુકાનમા આશ્રય મળ્યો હતો તેજ આ બાઈ હતી ! મહાદેવી મહાસેનગુમા સૈનિકનો નપાત્ર કગતા હતા ત્યારે વિનયસેન એને જ પડતી લાવ્યો હતો.

મસ્લિકાને મતોષ થયા પછી તે પેલા પુરૂષ સાથે વાત કરવા લાગી બોલતા બોલતા હમણા જ આવી ગયેલા તે સૈનિકની વાત કાઢી તેણે તેની માહિતી યુક્તિ પ્રયુક્તિથી મેળવી લીધી, પરંતુ તે ક્યા જાણ છે તે વિષે માત્ર તેણે પ્રશ્ન પણ કર્યો નહિ સૈનિક ચાલ્યો ગયો ત્યાં બાઈ બે ઘટિકા પછી તે પણ જહીને રરતા તરફ જવા લાગ્યો.

મલિકાએ તેને પુછ્યુ “ ક્યા જગો ”

“ દક્ષિણ તોરણ પાસે રહેતા માગ એક સ્નેહીને વેગ હું એક મલ્લવાન વસ્તુ બૂલી આવ્યો છું, તે જો હું મેળવી નહિ શકું તો તે મને પાછી મળશે પણ નહિ ”

“ પણ આજ ગત્રે તમે ન જાવ તો કીડ ”

“ કેમ વાર ? ”

“ રમતામા યોગનો ભય છે ”

“ મારી પાસે શસ્ત્ર છે ”

“ સાવચેત રહીને જાઓ ગત્રે પાછા આવશો કે ? ”

“ હા, જરૂર ! ”

મલિકાની દુકાનમાંથી નીકળી ને પુરૂષ ત્વરાથી ગલીની બહાર નીકળી ગયો, અને રાજમાર્ગમાં આવી પહોંચ્યો ત્યાં પગની ને દક્ષિણ દિશા નરક ઉતાવળે પગલે જવા લાગ્યો આ પ્રમાણે કેટલીકવાર ચાલ્યા પછી એ ચાલ વખત તેણે પાછળ દક્ષિણ આપ્યું, પણ કોઈ આવતું નથી એવી ખાતરી થતા રાજમાર્ગ છોડી તે પશ્ચિમ દિશા તરફ વળી, ડેવટે પશ્ચિમ તોળણ પાને આવી ઉભો તોરણ દાર હજી પણ ઉઘાડુજ હોઈ રમતા પર મોટી મોટી મસાલો મળગતી હતી અને ઘોડેસ્વારની ટુકડીઓ દરવાજા બહાર જતી હતી તે દૃષ્ટિએ પડી તે વખતે પ્રતીહાર મળીને પણ નગર બહાર જવા દેતા નહતા તોપણ કેટલાંએ નાગરિક નૈન્યના પ્રયત્ન મજા જોવા એકત્ર થયા મિત્રાય રહ્યા ન હતા

તેમાના એકને આપણા આ માણસે પુછ્યુ “ આ નૈન્ય ક્યા જાય છે તે જાણો છો ? ”

“ ના, તે વિષે કોઈ કંઈ જોવાતું નથી ”

પછી તે પુરૂષ નાગરિક મહામા ઘૂસી જઈ નૈન્યની હીલચાલ જોતો ઉભો રહ્યો ઘોડેસ્વારની એક ટુકડી નગર બહાર નીકળી

ગયા પછી પાછળ પાછળ ટેટલાડ મેનાપતિ ધીમે ધીમે ઘોડાપર બેસી આવતા જણાયા તેમના એક તરણુ સેનાપતિએ પાસેના એક પ્રૌઢ સેનાપતિને પુછ્યુ “ આ વખતે ચગણાદ્રિ તરફ મૈન્ય મોડલ-વાની શી જરૂર હતી તે મને મમળતુ નથી ! ”

તે પ્રૌઢ મેનાપતિએ મહજ હસીને કહ્યુ ‘ મારજ ડાહ્યા લોકો કહે છે કે, તરણુ અને બાલક આગળ ગુપ્ત વાત કરી નહિ ! એટલામા જ વડા સેનાપતિની આજ્ઞા વિસરી ગયો કે ? ”

તોરણુની પાછળ અધારામા છુપાઈ ગઈ પેલા પુરૂષે તે જન્ને મેનાપતિનુ મલાપણુ માલખી લીધુ હતુ તે સેનાપતિની પાછળ ઘોડે-વારની બીજી એક દુડરી આવતી હતી તે દગ્વાળ પાસે આવી પહોચતા જ બીડમા ભળી જઈ તે તોરણુ બહાર નીડળી અધરાગમા પૂર્વ દિશા તરફ જવા લાગ્યો

રાત્રીનો ત્રીજો પ્રહર પ્રજ્ઞ થવા આવ્યો હતો એટલામા પેલો પુરૂષ મધાગમના તોરણુ દ્વાર આગળ આવી પહોચ્યો તે શહેરના પ્રત્યેક તોરણુ પર નોખત ગડગડી રહી હતી, મધાગમના પ્રત્યેક વિહારમા દેવપૂજનના રાખવટાદિનો ગભીર નાજ થતો હતો આ વખતે મધાગમમા મેકડો લિતુ અને ઉપા-મિડગ્યો એકત્ર થયા હતા

આપણો પુરૂષ દષ્ટિએ પડતા જ એક લિશ્તુએ તેને ઝાળખી લઈને પુછ્યુ “ નયસેન, આટલી રાતે ડ્યાપી આવ્યો ? ”

તેના પ્રશ્નનો ઉત્તર ન આપતા નયમેને માસુ પુછ્યુ “ મહા-સ્થવીર ક્યા છે ? ”

લિશ્તુ ધીમેથી બોલ્યો “ વજ્રતાગના મદિગમા ”

નયસેન તે લિશ્તુને છોડી ગઈમા અદૃશ્ય થયો

મધારામના મધ્યભાગમા યુદ્ધફેવનુ મદિગ હોઈ તેની જમણી બાજુએ બોધિસત્વ લોડનાથનુ દેવળ હતુ લોડનાથના વિહારના

મંશાન ખુણામા વજ્રતાગનુ મદિગ હતુ આ મદિરમા અજ્ઞાતુથી તૈયાગ કરેલા અજ્ઞપત્રી કમલની ઝળીમા દેવીની ધાતુમૂર્તિ ઉભી ઝરેલી હતી કમલની પ્રત્યેક પાખરી પર ધુપધટા, વજ્રવટા ઇત્યાદિ દેવીની મૂર્તિઓ હતી આ વખતે આ નવદેવીની મોટા ઠાઠથી અચાં આલી રહી હતી એક લિલુ ધુપતારાની આરતી ઉતાગતો હતો મદિગના એક ખુણામા દલાસન પર એસી મહારથવીગ બુદ્ધધોષ સર્વ પૂજનની વિધિપર દેખરેખ ગખતો હતો મદિરના દ્વાર આગળ ઉપામઙ અને ઉપામિઙાઓની ભીડ જમી ગઈ હતી

આ ગીદીમાથી નયસેન દગવાળમાથી અદગ જઈ શઙ્ગતો નહતો તેથી છેવટે દગવાળ આગળથી પાછો કરી તે બારી પામે આવ્યો અને તેમાથી તેણે ડાકીયુ કર્યું મહારથવીગ બારી પાસેજ બેઠેલો જણાયો દેવ પૂજનમા ફક્ત ગત્ર પુપતો ઉપયોગ થતો હોઈ કદી કદી એકાદ બે લાલ જસવદીના પુપ દેવીને અર્પણ કરવામા આવે છે એ પણ તેની દષ્ટિએ પડયુ

નયસેને પુન બારી પાસેથી મદિગના દ્વાર આગળ આવી ઉપાસક પાસેથી એક લાલ જસવદીનુ પુષ્પ માગી લીધુ તેણે પુન બારી આગળ આવી તે ફૂલ બુદ્ધધોષપર ફેંકયુ મહારથવીગ એક ગ્રથ વાચતો વાચતો પૂજન વિધિ કરી રહ્યો હતો એટલામા મામેની પોથીપગ લાલ ફૂલ પડેલુ જોઈ તેણે મગતક ઉચુ કરી આમ તેમ જોયુ બારીમા નયસેનને ઉભેલો જોઈ બુદ્ધધોષે તે ફૂલ પાછુ તેના તગ્ગ કંકયુ, અને મદિરના એક લિશ્તુને બોલાવી કહ્યુ “ માગે ઉઠવુ પડેલો એમ લાગે છે તુ અહીં બેસીને પોથી વાચ ! ”

મહારથવીગ મદિરમાથી બહાર નીઝળવા ઉઠ્યો નયસેને બારીમાથી તેને ઉઠતા જોયો તે પણ બારી આગળથી ખસી જઈ લોકોની ગીદીમા પેઠો

મહાસ્થવીર મંદિરમાંથી બહાર નીકળે છે જાણી ઉપાસક અને ઉપામિકાઓએ તરત જ તેમને માર્ગ કરી આપ્યો શુદ્ધધોષ આમ કે તેમ દષ્ટિ પણ ન કરતા ધીમે ધીમે ચાલવા લાગ્યો એટલામાં નયમેને પણ ગર્દામાંથી બહાર આવી તેને પ્રણામ કર્યા

તેને આશિર્વાદ આપી શુદ્ધધોષ તેવીજ રીતે ચાલવા જતો હતો પણ નયમેને તેના કર્ણુમાં ધીમે રહી કંઈ કંઈ

શુદ્ધધોષે પણ તેને ધીમે ગદી હતું “ ત્રીજા માળની ઓગડીમાં આવ થોડીવાર પછી ”

નયમેને પુનઃ જનસમુદ્ધમાં પેઠો અને મહાસ્થવીર મધારામ તરફ ચાલ્યો ગયો

સધાગમમાં આવતા જ શુદ્ધધોષ ત્રીજા મળે જઈ એક નાની ઓગડીમાં બેઠો અદ્ધ આવીને તેણે તેના દાર બધ કરી દીધા. ઓગડીમાં એક નાનો ધુપદીપક બળી રહ્યો હતો મહાસ્થવીર તરફ આ વખતે દોષએ પણ દષ્ટિ કરી હોત તો જોનારને જાણે તે જપ કરવામાં એકાગ્ર બની ગયો છે એમજ લાગત, પરંતુ આ વખતે અતિશય ઉન્નયથી ખરેખર તે નયમેનની જ ગદ્દ જોતો હતો

સુમારે અડધી ઘટિકામાં દારપર કોઈએ થાપ મારી મહાસ્થવીરે ઉઠી ધીમે રહી દાર ઉધાર્યુ અને આમ તેમ જોઈ નયમેને અદ્ધ પેઠો

મહાસ્થવીરે દાર મંગળર બધ કરી માડળ દીધી અને ધીમેથી પુછ્યું “ નયમેને, આટલી ગત્ર કેમ આવ્યો ? કંઈ નવીન સમાચાર છે કે ? ”

નયમેને કિંચિત હસીને હતું ‘ જ્યે, નેવી કંઈ બાતમી હોયા સિવાય આપને આટલી ગત્ર ત્રામ આપવા દુ આવુ એમ આપ માનો છો કે ? ”

‘ શી બબ્બ છે ? ” શુદ્ધધોષે ઉત્કટાપૂર્વક પુછ્યું

“ હમણા જ થોડા વખતપર અનેક ઘોડેસ્વાર પશ્ચિમ તોળણ-
માથી ચરણાદિદુર્ગ તરફ ગયા ”

“ શુ કહે છે ? ફેટલા સ્વાર હતા ? ”

“ તે હુ બરાબર જાણી શક્યો નથી, પણ તે પાંચ હજાર-
થી તો વધારે જ હોવા જોઈએ એમ લાગે છે ”

થોડીવાર વિચાર કર્યા પછી મહાસ્થવીરે પુછ્યુ ‘ કીક તેનો
મેનાપતિ કાણ હતો ? ’ ”

“ તે પણ મમજાનુ નથી ? ”

“ ત્યારે હવે એ સમાચાર ક્યા પહોચાડવાનુ કહે છે ? ”

“ કાન્યકુબ્જ કે પ્રતિષ્ઠાન ”

“ કીક છે તેમ વ્યવસ્થા કરે છુ ”

નયસેન હજી પણ ધીમેથી બોલ્યો “ પણ વાત મોકલવાનુ
કાર્ય કંઈ સહેલુ નથી કારણ, આ વખતે નગર જનોને બહાર
જવાની મના કરવામા આવી છે ”

ક્ષણવાર સ્તબ્ધ રહી મહાસ્થવીરે કહ્યુ હા તુ કહે છે તે
ખર છે આ બાતમી કેવી રીતે મોકલવી એ એક પ્રશ્ન જ છે
નયસેન, તુ સહજ અહીં બેસી ગહે હુ થોડો પ્રયત્ન કરી
જોઈ છુ ! ”

“ જેવી આજ્ઞા ! ”

મહાસ્થવીરની સામે એક નાની વેદી હતી તે પર એક નાની
પૂજન ધટા હતી તે હાથમા લઈ તેણે બે વખત હલાવી એકજ
પણમા બહારથી કોઈએ દ્વાર પર થાપ મારી નયસેને ઉડી બારણ
ઉઘાડ્યુ અને એક વૃદ્ધ બિંદુએ અદગ આવી મહાસ્થવીરને
પ્રણામ કર્યા

મહાસ્થવીરે કહ્યુ “ મૃગદાય સધારામના આચાર્ય બુદ્ધશ્રી ની-
કળી ગયા કે નહિ તેનો તપાસ કરી આવતો ! ”

પ્રણામ કરી લિહુ ચાલ્યો ગયો અને થોડીવાર પછી પાછો આવી બોલ્યો “આચાર્ય ગયા નથી—મધારામમા જ છે”

આ શબ્દોથી મહાશ્વરીને સંતોષ થયો હોય તેમ લાગ્યું તેણે કહ્યું “આચાર્યને અહીં બોલાવી લાવ જોઈએ”

તે લિહુ બહાર ગયા પછી મહારથવીરે નયમેનને કહ્યું “આ વખતે ચરણાદ્રિ તરફ એટલું લશ્કર કેમ જાય છે તે સમજાતું નથી.”

નયમેને કહ્યું “એટલું મદલાગ્યું છે કે એક મૈનિકના મુખથી આટલી ખબર પણ મળી ગઈ. આ સંબંધી મારી તેજ વખતે જ્ઞાતિમાં ઉત્પન્ન થઈ તેથી મેં પશ્ચિમ તોળણ પાસે આવી જોયું તો ખરેખર મૈન્ય નગર બહાર નીકળી ગયું હતું. તત્કાળ એ વાત કહેવા દોડતો અહીં આવ્યો”

મહાશ્વરીરે દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખી કહ્યું “આપણે મોટી પચાતમા આવી પડ્યા છીએ. યજ્ઞોધવલ રાજમા આવ્યો છે ત્યાંથી ગુપ્તચરા કંઈ વાત મેળવી લાવતા જ નથી નગરમાં, છાવણીમાં અને રાજભવનમાં આપણા અનેક ગુપ્તચર છે, પરંતુ તેમનો કોઈપણ એક વાત લઈને મારી પાસે આવ્યો નથી. કેવું આશ્ચર્ય! સંઘના કાર્યમાં અતિ કટક ઉપસ્થિત થાય છે એ વાત મેં ‘મત્રાટ’ ને જણાવી છે પણ તેથી કંઈ લાલ થયો નથી કાંઈ મહાદેવી આગળ સમ્રાટનું કંઈ પણ ચાલતું નથી”

પરંતુ મહાશ્વરીનું લાપણું પૂર્ણ થયું નહિ તેટલામાં જ થોડા વખતપર ગયેલો લિહુ એક પ્રૌઢવયના, માધાગણ બાધાના, શરીરની ચામડીપર કાચલીયો પડેલા લિહુને લઈ લા આવ્યો.

આ નવીન લિહુએ મહાશ્વરીને પ્રણામ કરતા જ તેણે કહ્યું, “આચાર્ય મહજવાગ અહીં બેસો.”

લિહુએ આગળ મુકેલા એક દર્બારીસનપર તે નવીન લિહુ બેઠા પછી મહાશ્વરીરે કહ્યું, “આચાર્ય! કેટલાક જરૂરના કાર્ય માટે

તમારે હમણાને હમણા નગર બહાર જવું જોઈએ કેટલીક અત્યંત મહત્વની બાતમી આપી તમને કાન્યકુબ્જ અથવા પ્રતિષ્ઠાન મોકલવાનો વિચાર છે આજે થોડા જ વખતપર પાટલીપુત્રમાંથી પુષ્કળ ન્વારો ચરણાદ્રિ તરફ નીકળી ગયા છે ‘સામ્રાજ્ય’ના કોઈ મુખ્ય સેનાપતિને એ વાત બને તેટલી વહેલી પહોંચાડવી જોઈએ તોજી-પગના પ્રતીહારો રાત્રે કોઈને પણ નગર બહાર જવા દેતા નથી પણ તમારે હમણાને હમણા જવું જોઈએ કંઈપણ યુક્તિ કરી તમે તુરંતમા નગર બહાર જઈ શકશો ?”

“ પ્રયત્ન કરી જોઈ છું ”

“ ટ્યા રખે જશો ! ”

“ ખુશકી રખે જવું શક્ય નથી જલ્દમાં જવાય છે કે કેમ ને માટે યત્ન કરી જોઈ છું ”

“ કીડ છે, નયમેન, ગગાટાકે તું આચાર્ય સાથે જા ”

આચાર્ય બુદ્ધશ્રી, અને નયમેન મહાગ્રથવીરને પ્રણામ કરી ચાલ્યા ગયા

પ્રકરણ ૫ મું.

સખીની સલાહ.

લગભગ પ્રહર દિવસ વહી ગયો હતો શરદકાલના દિવસ હોવાથી તાપ વિશેષ ન હતો પાટલીપુત્રના એક મોટા ગસ્તે બહુ મહત્વ પડાવાળો મેનો વેગથી પૂર્વ દિશા તરફ જતો હતો પાટલીપુત્રના જે ભાગમાં ઈષ્ટી અને સર્થવાહ લોક રહેતા હતા, તે ભાગના રસ્તા નાના, સાકડા અને ખરાબ હતા રાજભૂવનનો મેનો અને તેની પાછળ તથા આગળ સમ્રાટના દાસ્યોને ચાલતા

બોધ નાગરિકો નમ્રતાથી મેનાને માર્ગ આપતા હતા. પરંતુ કદી કદી મેનો લઈ જવાને અડચણ આવતી હતી, કારણુ ચોતરફના ગતેથી જતા આવતા ગાડી ઘોડા, ગથાદિનો આ સ્થળે ભેટો થતો હતો. ન્હી કદી તે પડદામાં બેઠેલી વ્યક્તિ પડદામાંથી બોધ લોકોને ગ્ન્તો નેતી હતી.

આ પ્રમાણે કટલીક વાર સુધી માર્ગક્રમણ થયા પછી તે વ્યક્તિની આજ્ઞાનુમાર એક સ્થળે મેનો પૃથ્વીપર મુકવામાં આવ્યો અને તેમાંથી યુગ્મમાં યુક્ત એક સ્ત્રી બહાર નીકળી તેને બહાર આવતી બોધ દડધરો ઉતાવળથી આગળ આવ્યા અને તેમાંના એકે નમ્ર પણે પુછ્યું “ આપ અહીં શા માટે ઉતર્યા ? મહા પ્રતીહારે અમને શ્રેષ્ઠીના વગના દાર આગળ જ ઉતારવા ન્હી છે ”

તે સ્ત્રીએ કહ્યું ‘ કદાં દરજત નહિ તમે એ વિષે કદાં વિચાર કરશો નહિ અને મહા પ્રતીહારને પણ કહેશો નહિ મેનામાં બેસીને તે ઘેર મારાથી જવાય તેમ નથી એક વખત જોને ઘેર હું દામી હતી, તેને ઘેર આજે હું ગજસેવિકા બની માટે એક ગજની ગણીની માફક મેનામાં બેસી કેમ જઈ શકું ? મેના અને બોધને અહીંજ રહેવા દો માત્ર તમે બે મારી સાથે આવા એટલે બમ છે !”

એમ કહી તે સ્ત્રી આગળ ચાલવા લાગી ફેટલેડ દૂર ગયા પછી તે એક મંડાનમાં પેઠી અને માથેના દડધરોને દાર આગળ ઉભા રહેવા કહ્યું.

તે મંડાનના આગળમાં જ એક દામી હાથમાં સાવરણી લઈ ઉભી હતી તે સ્ત્રીને અદર આવતા બોધ તેણે આગળ આવી પુછ્યું- ‘ તમે કોણ છો ? ક્યાથી આવ્યા ? શું કામ છે ? કેને મળવું છે ?”

તે સ્ત્રી સહજ હસી અને યુગ્મમાં દૂર ડરી બોલી “ અરે વસતિકા ! બધી છે તું તો ! બહુ માઁ ઝોળખાણુ રાખે છે !

આટલા વર્ષ આપણે એકજ ઘરમા એકજ ઠેકાણે ડાટયા, એકજ ઘથળે ખાધુ પીધુ તોએ ફક્ત ત્રણ વર્ષમા તે બધુ એકદમ બૂલી ગઇ લાગે છે ! હમાલ થઇ બા, તારા આગળ ! મોઢ મને પુછે છે, ‘ કયાથી તમે આવ્યા અને કોને મળવુ છે ’ અહાહાહા ! આરતી ઉનારો બાઈના પ-થી ! ”

આ લાલુલચ લાપણ સાલળી તે સ્ત્રીના હાથમાથી માવરણી પડી ગઈ અને તે આશ્ચર્યથી સ્તબ્ધ થઇ તેના તરફ ટગર ટગર જોઇ રહી ! એક બે ક્ષણ પછી તે બોલી “ અરે મા ! તરલા તો ન હોય ? ”

તે સ્ત્રી કંઈ પણ બોલ્યા સિવાય માત્ર ગાલમા ને ગાલમા હમી !

‘ અરે મા, તગલાજ છે ને બહેન, અવસ્ય તરલા ! કેવી નવાઈ ? કહે છે કે મને ઓળખી જ નહિ ! અરે, પણ તને ઓળખ-વી જ કેવી રીતે, હુ તો કહુ છુ ! તુ આટલી બનીઠનીને આવી છે તેવી મારા ડોળા અબ્બ થયા એટલે તને ઓળખુ કેવી રીતે ? તારો આ ઠાઠમાઠ જોઇ મને તો લાગ્યુ કે, કોઈ મોટા ગેઠની ગેઠાણી બાઈ સાહેબને મળવા આવ્યા છે ! તરલા, માયુ કહુ છુ-તુ બહુ ખરાબ બાયડી છે ! ”

તગલાએ વચ્ચે જ કહ્યું “ ડેમ ! એવુ ને યુ થયુ છે મારા હાથે ? ”

“ બધાએ તારા નામના ગીત ગાય છે ! બા, તુ તો હવે મોટુ માણસ થઈ ! રાજબૂવનના અતપુરની તુ તો દાસી થઈ છે ! અરે મા ! તારા ૩૫ અને જુવાનીનો મદ કોણુ જાણે ફટલેએ પહોંચ્યો હશે ? તને હવે જુનુ ધગ યાથી યાદ આવે ? ”

તરલાએ કહ્યું “ વમતિકા, તારો બરબડાડીઓ સ્વભાવ પહેલાના જેવો જ રહ્યો ! તુ છુટ્ટી થઈ એટલે દુનિયાના બધા જ માણસો ડોસા અને કંફડા બની ગયા ”

વમતિકા ચીડવાઈને બોલી “મોઘના મોઢામા જીભને હાડકું જ નથી ! જાણે કે હવે ગજની દાસી બની એટલે આમમાનને ચાર આગળનું છેડું ગળું નહોય ? આખો તો ચાગ ચઢ ગઈ ! માડ સોનું પણ મોઢને લોહું દેખાય છે બગલાને પણ કાગડો જીએ છે મારામા ડપ કે જીવાની દશે કે નહિ હોય, તારે નેની શુ ડગવા પચાત જોઈએ ?”

તગલા ખડખડ હમની બોલી “ અરે છે કે નહિ તે જગી આગસામા જો એટલે બધું જણાઈ આવશે ! ”

વસતિકાએ ખૂમ પાડી કહ્યું “ તુજ જોને તારે જોવું હોય તો આગસામા તારે કાળું મો ! મને જોવાની જરૂર નથી ! ધગ છોડી ગઈ પણ સ્વભાવ કંઈ બદલાયો નહિ ! મવાગના પહોરમા આરી મારી માથે વઢવા ! ”

તગલા તો હસવા જ લાગી ! જેમ જેમ તેનું હમવું વધતું ગયું તેમ તેમ વમતિકાનો રોપ વધતો જ ગયો અને તેનો કડગ્ગવગ પણ તે પ્રમાણુમા બદલાતો ગયો તે મલખાવાથી ધગમાથી કાઈએ મુદુ ગવરે પુછ્યું “ વસતિકા અરે વમતિકા, કોની માથે મવારના પોગમા આમ વઢવા બેઠી છું ? ”

“ વસતિકાએ હજી પણ ગંધા પચમ સુગમા જઈ કહ્યું “ આ-પણી આ તગલા, અરે મોટી બહેન તરલા ! આપની લાડકી તગલા આની છે તે મોઢી માગી માથે વઢવા બેઠી છે ! ”

“ શુ કહે છે ? શુ કહ્યું, વમતિકા ? ”

આખું ધગ ધમધમાવી નાખતી વસતિકાએ ખૂમ પાડી “ આપની તગલા, આપની પ્રાણુ સખી, હમેશ જીવાનીમા રહી નાજીડ બનેલી પુતળી તગલા આવી છે, મોટી બહેન ! માલખુ ? ”

અદરથી દૂશ શરીરની એક તરફથી બહાર આવી તરલાને જોઈ તે આશ્ચર્યથી છક્ક બની ગઈ હોય એમ જણાયું ક્ષણવાર પછી

આગળ આવી તે તરલાના હસ્ત અહરતમા લેઈ મૃદુ હાસ્ય કરી બોલી “ કેમ રાણી સાહેબ લલુ આપને આટલા દિવસે-વપે સ્તો-અમાગ જેવા ગરીબનું સ્મરણ થયું ? ”

તરલાએ હાથ ખેંચી લઈ યુથિકાને અભિવાદન કરી કહ્યું- ‘ બાબુ બહેન ? એવું બોલતો નહિ ! ’

યુથિકાએ ખિન્ન સ્વરે કહ્યું ‘ ખરેજ છે તરલા, આ વગેનો ગંગો પણ તું બૂલી ગઈ, નહિ ? ’

‘ બૂલી ગઈ હોઈશ તો તે તમાગ જ માટે બહેન ’

યુથિકાના નેત્રમાથી ધડધડ પ્રવાહ નીચળી ગાલપર સગી પડવા લાગ્યો તેણે પાલવથી અશ્રુ લુછી નાખી તરલાનો હાથ પકડ્યો અને તેને અત પુરમા લઈ ગઈ તે જોઈ વ્યતિહાસ મનમાજ બડબડતી નીચે પડેલી સાવરણી હાથમા લઈ પોતાના કાર્યમા પ્રવૃત્ત થઈ

પોતાના પ્રથમના માલીકને ઘેર આન્યા પછી તરલાએ સવને નમન કરી કુશલ પ્રશ્ન પુછ્યા યુથિકાપણ તેની સાથે ફરતી હતી- મર્વને મળ્યા પછી છેવટે તે તરલાનો હાથ પકડી પોતાના ગયન ગૃહમા ખેંચી ગઈ અને દાગ બધ કરી માઢળ ચડાવી દીધી

તરલા જમીન પર જ બેસતી હતી પરંતુ જોરથી તેને પોતાના પલ્લગ પર બેસાડી યુથિકા તેના ગળે વળગી પડી તે ગદગદ સ્વરે બોલી “ મારું ગુ થશે તરલા ! ”

તરલાએ હસીને જવાબ આપ્યો “ અરે, બીજી વળી શું થવાનું હતું બહેન ?-લક્ષ્મી ! ”

તેના ગાલપર તમાચ મારી એક ખિન્ન હાસ્ય કરી યુથિકાએ પુછ્યું “ ક્યારે ? ”

“ થોડા વખતમા ! ”

“ કેાની સાથે પણ ? ”

“ બીજા કોની સાથે બહેન ? માગી સાથે ! ”

યુથિકાએ હસીને કહ્યું ‘ તાગી માથે તો માઝ લમ ક્યારનુએ થઇ ગયું છે, તરલા ! ”

“ લાગે ગુ નેઇએ છે બહેન ? બીજી લમ કગવાનો તમાગ વિચાર હોય એમ લાગે છે ! ”

“ જા મગ, એક વખત ! તાર મોઢું એક ઘડી પણ કંઠા મજ્જરી ક્યા મિવાય ગહેતુ નથી ! ડહે બહેન ડહે ! હું આવીજ રીતે છેવટે મરીશ ’ ”

‘ અલામલા ટળો, તમારી મહેન ! તમે શા માટે મગે તમે જો મરગો તો તમારા ઈછી કુટુબમા આવા પ્રેમના ગગ કોણુગમશે ! ’

‘ પ્રેમના રગ ગમીશ, હા, ગમીશ ગ્વર્ગમા ! બહેન તરલા, આ વખતે જરૂર હું મગણુ પામીશ જ હવે હું મારી રીતે જાણી ગઇ છું કે, મારે આ જીવનમા ડઇ મહુ દિવસ ગઢવાના નથી ગયા ત્રણ વર્ષમા એક વખત પણ—એક ઘણુ સુદા તેમનુ દર્શન આ ભાગ્ય-હિનને થયું નથી ! તરલા, એક વખત પણ છેવટે તેમનુ દર્શન થાય ને માટે હું ઘણી અધીગી બનેલી છું ”

યુથિકા આગળ બોલી શકી નહિ તેનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું તે પોતાની બાલ્યસખીના ગળે વળગી અત્ર સાગવા લાગી

તરલાએ અતિ મુસ્કેલીથી યુથિકાને મહજ શાત કરી છેવટે કહ્યું “ બહેન ! સાચું કહું છું, આટલા ઉતાવળા થશો નહિ વસુ-મિત્ર તે કેદખાનામાંથી મુક્ત થયા છે અને મુખશતિમા છે જીવને જોખમમા નાખી તેમને મે મુક્ત કર્યા છે તે તમારા માટે જ ને ? વસુમિત્રપર હમણા યશોધવલ્લની સપૂર્ણ પ્રીતિ છે—તેમનાપર મહા-નાયકનો અતિ વિશ્વાસ છે—એ સર્વ વાત મે તમને કેટલાક દિવસપર કહેવડાવી હતીને ? ”

“ તગલા એ સર્વ વાતો મેં સાંભળી છે પરંતુ તેમની મુક્તતા અન્યને અર્થરૂપ થઈ છે પિતાજી કહે છે, ‘ સ્ત્રી અને ધન માટે જેણે સધનો તીરસ્કાર કર્યો છે, ભિક્ષુના પવિત્ર વસ્ત્રનો જેણે ત્યાગ કર્યો છે, તેને હું ઠી પણ્ય મારી પુત્રી આપીશ નહિ । ’ ”

“ એ વાત પણ મેં સાંભળી છે, બહેન । ”

“ ત્યારે હવે મારી જી સ્થિતિ થશે ? ”

“ બહેન, ધૈર્ય ધરો, બહીશો નહિ—”

“ તરલા, તને ખબર નથી કે મારાપગ દુ ખના હુગર પડવાના છે પિતાજી ગુમ રીતે મારા નાશની તૈયારી કરી રહ્યા છે । મારા લગ્ન માટે તે બહુ ઉતાવળ કરે છે તરલા, તને કહું છું કે માત્ર લગ્ન અન્ય કોઈ સાથે થશે તો હું મારો પ્રાણ ગંદીશ આ જીવનમાં તેમનું દર્શન કરી થશે કે નહિ, તે હું સમજી શકતી નથી પણ તેમને તું નિશ્ચયપૂર્વક કહેજે કે, આ યુથિકાનો દેહ કદી પણ અન્યનો બનશે નહિ પરંતુ સ્વપ્ના સ્વર્ગથી કદીપણ કલંકિત થશે નહિ । કહેજે કે, યુથિકાના દેહમાં પ્રાણ હશે ત્યાંથી તેનો પિતા અન્યને આપી શકશે નહિ । હાય ! તેમના દર્શનની મને પ્રબળ ઇચ્છા છે । એક વખત પણ દર્શન થાય તો કેવું સારું ? તરલા, જો હું એમને એમ મરી જઈ તો કહેજે કે તમારા દર્શનની પ્રબળ વામનામાં યુથિકાએ દેહ તળ્યો છે । ”

હૃદયલાવનાના આવેશમાં યુથિકાનો કંઈ રૂધિરો તરલા પણ બોલી શકી નહિ યુથિકાનું મસ્તક હૃદય સાથે સંબંધ દબાવી તે તેના કેશપર ગ્રેમથી હાથ ફેરવવા લાગી ધણીવારે તરલામાં બોલવાનું સામર્થ્ય આવ્યું. તેણે કહ્યું “ એક વાત મેં સાંભળી છે, બહેન ! પરંતુ એ સર્વ બધુગમનું કારસ્થાન છે, એ વાત યશોધવલને ગુમ પત્રદ્વારા જણાઈ છે તેમણે જ આજે ખાસ આગ્રહપૂર્વક મને

મોકલી છે । આજ સુધી તેમની ઈચ્છાને લીધે જ હું આવી સડી ન હતી । મારા મનને તો આવવા માટે ડરનું કંઈ થઈ રહ્યું હતું ’

કેટલીડવાગ સુધી બન્ને ન્તબ્ધ બેસી રહ્યા થોડીવાગ પછી મુખ ઉઘુ ટૂંકી યુથિકાએ પુછ્યું, “ ત્યારે હું શું કરું, તગલા ! ”

“ અહીંથી જતા રહો છો ? ”

“ જતા રહેવું ? અરે બાપ ! કોની માથે બહુ બહીક લાગે છે મને ! તગલા, શું કહે છે તું ? ”

“ એમ ડરગો નહિ, બહેન । મારી માથે કંઈ નાશી જવાનું નથી । તમારા મ્વમનો પેલો અનિચ્છજ મ્વત તમને લેવા આવગે પછી છે ડખ ? ”

શરીરે કપારી ખાઈ યુથિકા બોલી “ છત્ર, બહેન । વરમાથી નાસી જવું ? મારા જેવી કુલવાન કન્યાને એ કેમ ગોલે ? ”

લગ્ન, લાય વગેરે વિકારોથી યુથિકાના વદનકમલપગ એડાએડ લાલી ચઢી આવી તે જોઈ તરલાએ કહ્યું “ ત્યારે તો શું કરગો ’ વમુમિત્ર સાથે જવા પણ તમે તૈયાર નથી ? ”

“ તરલા, શું કહે છે ? પિતાજી મને શું કહેશે સર્વ જગત શું કહેશે ? ”

બહેન, હું તો માન મ્વષ્ટ કરું છું-ફૂધ અને દહીંમા પગ રાખો તો તે ન ચાલે । ફીક, તમારે આવવું નથીને ? તમારા હૃદયેશ્વરને હું શું કહું ? તેમને જાણને હું કે-રાગ સાહેબ, નોકાની પવનમા તમારું હૃદય મિહાસન વમડાઈ ગયું છે અને તે બીજો કોઈ દબાવી બેઠો છે । ”

“ મર, અહીંથી તું । ”

‘ ત્યારે તમે કરશો શું ? ’

“ નક્કી-જઈશ હવે । ”

“ એ ઉત્તમની જ આશા ગળીને હું આવી હતી ” તરલાએ કહ્યું

યુથિકાએ પોતાની પ્રિય સખીને દઢ આક્ષીગન આપી યુબન પગ યુબન લઇ તેને હેરાન કરી નાખી તેમાથી જેમ તેમ ઘૂટ્યા પછી તરલાએ કહ્યું “ અરે બાઈ સાહેબ, તે બિચાગ ગરીબ પ્રાણી મારે કંઈ તો સીલક રહેવા દો મર્વ આપણુ મને આપીને દેવાળુ ઝઢવાનો વખત લાવશે નહિ ! ”

યુથિકાએ હસી પડી તરલાના ખલાપગ એક મુક્રી મારી ‘ તરલાએ કહ્યું “ ત્યારે વખત યુમાવવામા લાભ નથી ”

“ આજે જ જવાનુ છે ? ”

“ હા, આજે રાત્રે જ ”

“ ક્યારે ? ”

“ બે પ્રહર પછી ”

“ ક્યે રસ્તે આવી શકરો ? ”

“ અત પુરના બાગતુ કાર ઉવાકુ રાખજો હુ આવીને તમને તેડી જઈશ વસુમિત્ર બાગની બહાર ઘોડાપગ ઉભા રહેજે પણ ઘોડાપર બેસતા આવડજે કે બહેન ? ”

“ શી રીતે આવડશે ? ”

“ ત્યારે તમે જઈ શકશો નહિ, એમજ લાગે છે ”

“ તુ તારી મેળે જઈને કહે કહેજે કે જે જે ડગવા કહેરો તે તે કરશે ”

“ હીઠ, ત્યારે જાઉ છુ હવે ! ”

યુથિકાને આલિંગન આપી ધરના સર્વ મનુષ્યોની રજા લઈ તરલા ધરમાથી બહાર નીકળી પરતુ બારણામા જતા જ સામેથી વસતિજા આવતી જણાઈ તેને જોતા જ તરલાએ હમીને કહ્યું “ વસતિજા ! મારા પર રીસાર્ધ તો નથી ને ? ”

વસતિજા પ્રથમથી જ રોષે ભરાઈ હતી વાક્યુદ્ધમા જશ નહિ મળવાથી તે બહુજ ચીડાઈ હતી તરલાનુ આ ભાષણ

કાને પડતા તે ગર્જના ડગી હિડી “ આવી પાછી રાડ વઢવા ! સવારથી ગધેડીને કંઈ કામ જ નથી વઢતી ઝગડતી ઘેઘેર બીખ માગતી ફરે છે . ”

તરલાએ જોયું કે, વસતિજા જેવી રણજાતિ કુશળ પડિતા સાથે યુદ્ધ કરી વિજય મેળવવામા બહુ વખતની જરૂર પડે તેમ છે અને હમણાં એવા કાર્યમા વખત ગુમાવવો ઈષ્ટ નથી ! તેથી તે અતિશય નત્રતાથી અહીંની તહીંની કેટલીક વાતો કરી વસતિજાને શાત પાડી સાથેના દુધરો સહ મેના તરફ ગઈ વસતિજા હવે ખૂટલી રીતે બોલી શકી નહિ ત્યારે મનમા જ બબડતી અદર ગઈ

પ્રકરણ ૬ હું.

આચાર્યનું અભિમાન.

રાજભૂવનમા આવી પહોચતા જ તરલા અતપુરમા ન જતા યશોધવલદેવના સ્થાન તરફ ગઈ મહેલના સર્વ પ્રતીહાર અને દુધર તરલાને સારી રીતે ઓળખતા હતા, તેમણે આદર અને કંઈક ભયથી બાબુએ ખસી જઈ રરતો આપી દીધો મહા નાયકના શયનગૃહના દ્વારમા જ હાથમા સાધારણ લાકડી લઈ સ્વત મહાપ્રતીહાર વિનયસેન ઉભો હતો તેણે તરલાને અટકાવી પુછ્યું “ શું કામ છે તરલા ? ”

તરલાએ કહ્યું “ મહાનાયકને ઘણી જરૂરની વાત કહેવા આવી છું ”

હસ્તમાની સોટી દ્વાર આગળ આડી કરી વિનયસેને કહ્યું “અદર મહારાજ છે આ વખતે અદર જવા રજા મળશે નહિ”

“ પણ પ્રતીહાર ! બાતમી અતિશય મહત્વની છે ”

વિનયસેને માથું ઠૂંકાવી કહ્યું “ ત્યારે વાત મને કહે.

હું અદર જઈ મહાનાયકને કહીશ નહિ તો થોડો વખત અહીંજ ઉભી રહે । ”

તરલાના મનમાં એકવાર એવો વિચાર આવ્યો કે વિનયસેન અતિશય વિશ્વાસુ અધીકારી છે, તેની પાસે યુધિકાની વાત કરવાથી કંઈ હાની થવાની નથી માટે તેને કહેવી, પરંતુ પુનઃ તેને એવું લાગ્યું કે એમ વાત કાઢતે ન કરવી એજ સર્વથા ઈષ્ટ છે આવી રીતે આગળ પાછળનો વિચાર કરી તરલા બોલી “મહા પ્રતીહાર, ક્ષમા કરો બાતમી અતિશય ગુપ્ત છે કાઢતે પણ કહેવાની મને રજા નથી હું અહીંજ રહું છું, મહારાજ જય કે મને ખબર આપજો, હું પોતે જ મહાનાયક પાસે જઈશ ”

તરલાને અદર જવામાં પ્રતિબંધ થવાથી થોડેક દૂર સ્તબની બાજુમાં બેસીને તે મનમાં વિચાર કરવા લાગી યુધિકાને તેના ઘરમાંથી લઈ આવવા કેવી યોજના કરવી અને તેને ક્યા સુરક્ષિત રાખી શકાશે તેના જ વિચારમાં તે હતી પુષ્કળ વખત વિચાર કરવા છતાં પણ તે એક નિશ્ચય પર આવી શકી નહિ. તેથી “ એક શુદ્ધ દાસીએ એ વિષે વિચાર કરવાની જરૂર નથી ” એમ તેણે ધાર્યું પોતાની બુદ્ધિ અને યુક્તિ પ્રયુક્તિને મનમાં મનમાં અનેક વાર ઢિંકકાર આપતી તે પુનઃ મહાનાયકનાં શયનગૃહ તરફ જવા લાગી પરંતુ તે એક બે પગલાં આગળ આવી ન આવી તેટલામાં જણાયું કે, દારમાં સમ્રાટ યશોધવલદેવ, યુવરાજ કુમાર માધવ ગુપ્ત અને મહામત્રી હૃષીકેશશર્મા ઉભા છે તેમને જોઈને તે એક સ્તબની આડે ડબાઈ ગઈ,

સમ્રાટ યશોધવલદેવે ઉદ્દેશી બોલ્યા “ત્યારે તમે ક્યારે જશો ?”
યશોધવલે કહ્યું “ કાર્તિક સુદ તેરસે । ”

“ બહુસાર ! માધવ તો તમારાથી વહેલો નીકળવા કહે છે !
મને લાગે છે કે, ચરણાદ્રિદુર્ગ તરફથી કંઈ સમાચાર આવતા પહેલાં માધવે જવું ઠીક નથી ”

‘ પ્રભાકરવધને પણ ખુશી રીતે શત્રુત્વ જાહેર કર્યું છે, તદ્દપિ મહાદેવીના વાર્ષિક શ્રાદ્ધપર સમ્રાટના કુટુંબનો કોઈપણ મનુષ્ય ઠાણેશ્વર હોવા બેઠાએ કુમાર માધવગુપ્ત આ લાઓ પ્રવાસ જલદી પૂર્ણ કરી શકશે નહિ તેમને ઠાણેશ્વર પહોચવામા ઓછામા ઓછા માડાઆડ મહિના થયા મિવાય રહેશે નહિ માટે એ વહેલા તીડળે એજ ઠીક છે અમે સ્વારી લઈ નીકળીએ તે પહેલા જ કુમાર પ્રવાસ શરૂ કરે એમ હું ઇચ્છુ છું ”

મમ્ત્રાટ ઉડેા નિશ્વાસ નાખી નીચું મુખ કરી ઉભા રહ્યા ક્ષણવારે તે બોલ્યા “ ત્યારે તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે થવા દે નીડળવા માટે ક્યો દિવસ તમે નિયત કર્યો છે ? ”

યશોધવલે કહ્યું “ અશ્વિનના શુકલ પક્ષમા જવાનો મારો નમય છે ”

હર્ષકિશનશર્માએ આમાનું કંઈ માલખ્યું નહતું તેથી તેમણે વિનયસેનને પુછ્યું ‘ કેમ વિનયસેન ? દેવટે ગો વિચાર લેખિત થયો ? ’

પરંતુ વિનયસેન તેમને ઉત્તર આપે તે પહેલા યશોધવલે હર્ષકિશના જાનમા મોટેથી કહ્યું ‘ મત્રીવઃ ! અશ્વિન શુકલ પક્ષમા કુમાર માધવગુપ્તે ઠાણેશ્વર જવું એવું ઠગવ્યું છે ”

મહામત્રીએ કહ્યું “ ઠીક, સાડ છે ! ”

ત્યારપછી સમ્રાટને કહ્યું “ મહાગજ કાલે મારે એડ ગુપ્ત જગને પકડયો છે તે આપે જાખ્યું ? ”

“ ના ક્યા પડડાયો ? ”

“ તે પ્રાતઃકાળે નૌકાદ્વારા નગર છોડી જવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો, પરંતુ આપણા ગૌડ નૌકાસૈનિકાએ કુશલતા પૂર્વક તેને નૌકાસહ પકડી લીધો છે ”

‘ તે મગધનો જ રહીશ છે કે ? ’

“આપણા ગુપ્તચરોએ તેને ઓળખ્યો છે તેનું નામ બુદ્ધશ્રી છે તે જોડે મગધ નિવાસી નથી, તોપણ માત્રાજન્યની પ્રજામાનો જ છે કાલે મવારે મહાગજાધિરાજની આજ્ઞાથી ન્યારે આપણુ નૌકામૈત્રા નગર છોડી નીકળ્યું, ત્યારે એક નાની નૌકા આપણી નૌકાઓમાં મળી ભીડમાં જલદીથી નીકળી જવા પ્રયત્ન કરતી હતી પરંતુ આપણી નૌસેનાની હુશીયારીથી તેનો તે પ્રયત્ન વ્યર્થ ગયો અને તે પડડાચો પડડા પછી તપાસ કરતા તે અગ દેશમાંથી વાગણુથી જતો હતો છતાં તેને પડડવામાં આવ્યો છે એમ કહી લાગ્યો, પરંતુ આપણા ગુપ્તચરોએ અમોને તેના વિષે એવી ખબર આપી છે કે ગયા એ વર્ષથી તે ડોપોનિક સધારામના મહાન્ધરી બુદ્ધધોપના આશ્રયમાં આવી ગયેલો છે એ બુદ્ધશ્રીને શી શિક્ષા કરવી ?”

કર્કસ વચ્ચે કરી મત્રાટે કહ્યું “તમે તેને કયું શિક્ષા કરવા મંત્રાહ આપો છો ?”

“બુદ્ધશ્રી ગત્રનો ગુપ્તચર છે એમાં કવલેશ શક નથી તેમ જ ન હોત તો ખોટા વેશમાં ભુદાજ વખતે નગર છોડી જવાની તેને શી જરૂર હતી ? માટે તો અનુમાન એવું છે કે, ચરણાદિ તરફ આપણુ મૈત્ર્ય નીકળી ગયું છે, એ વાત કોઈ પણ રીતે બુદ્ધચોષે મેળવી હોવી જોઈએ અને બુદ્ધશ્રી એ સમાચાર ઠાણેશ્વર પહોચાડવા જતા હશે બુદ્ધશ્રી અતિશય ભયંકર અને કપટી મનુષ્ય છે તેને પડડતા જ તેણે એ માણસને વાયલ કર્યા છે અને કારાગ્રહમાં તેનો અર્થગત જીવ થયો તોપણ તેણે પોતાની ગુપ્ત વાતનો એક અક્ષર પણ ઉચ્ચાર્યો નથી ! ગુપ્તચરને યોગ્ય એવી જ શિક્ષા બુદ્ધશ્રીને થવી ઘટે છે”

“શું કહો છો ? તેને મૃત્યુની શિક્ષા કરજો તમે ?” સત્રાટે ત્રાજની કૂટવા જેવું કરી કહ્યું

“હા, પણ મહાગજાધિરાજ આજ્ઞા થશે તો જ !”

“એના કરતા ખીણ કોઈ સૌમ્ય શિક્ષા કરવામાં આવે તો નહિ ચાલે ?”

“ફક્ત તેના એકજ અપરાધપર દષ્ટિ રાખી ચલાવી લેવા જેવું નથી એ બચકર માણસ જો જીવતો રહેશે તો સામ્રાજ્યનું કેટલું અનિષ્ટ કરી શકશે તે તરફ પણ દૂર દષ્ટિ રાખી વિચાર થવો જોઈએ છે. ”

“યશોધવલ, હજી આપણે કેટલી નરહત્યા કરવાની છે? નિરર્થક રક્તપાત કરવામા શો અર્થ ? ”

“ત્યારે મહારાજધીરાજની શી આજ્ઞા છે ? ”

“શુદ્ધશ્રીને છોડી દઇશું તો નહિ ચાલે ? ”

યશોધવલે દૃઢ સ્વરે કહ્યું “બિલકુલ નહીં, મહારાજ ! ”

“ત્યારે તેને કારાગ્રહમા રાખો ”

“જેવી આજ્ઞા ! ”

સમ્રાટ ચાલ્યા ગયા અને યશોધવલ શયનગૃહમા પાછા જતા હતા એટલામા ચાલતા પાછળથી બહાર આવી તરલાએ પ્રણામ કર્યા મહાનાયકે હસીને પુછ્યું “તરલા, શું થયું તારા કામનું ? ”

“આપના આશિર્વાદથી કામ પાગ પાડીને જ હું આવી છું ”

“યશોધવલે કહ્યું “ઠીક ! તારી સખી પિતાનું ધગ છોડીને આવવા તૈયાર છે ને ? ”

“હા,—હમણા જ ! ”

“કુલવાન કન્યા પિતાનું વર કેમ છોડી નાસી જઈ શકે ? જગત્ શું કહેશે ? એવી શકા કુશકા યુથિકાએ કાઢી નહિ કે ? ”

“શકા થઈ હતી, પણ છેવટે થવું જોઈએ તેજ થયું ! પ્રેમનો વિજય થયો ! ”

“વાહ—અતિ ઉત્તમ ! ત્યારે હવે વ્યર્થ સમયનો વ્યય કરવામાં શો અર્થ છે, તરલા ? ”

“આર્યની આજ્ઞા થશે તો આજે રાત્રે જ હું યુથિજાને લઈ આવીશ ”

યશોધવલે કહ્યું “ ધણુ સાહે, તારી સાથે વસુમિત્ર આવશે જ ખીભ કોની જરૂર છે તે કહે । ”

થોડીવાર વિચાર કરી તરલાએ કહ્યું “ વિશેષ મનુષ્યોને લઈ જવાની જરૂર જ છે કે ? ”

“ વસુમિત્ર સિવાય ખીભે કોઈ વિશ્વાસુ માણસ તારી સાથે રાખવાની આવશ્યકતા છે ”

“ જેવી આપની આજ્ઞા ! પણ એવો વિશ્વાસુ માણસ ક્યાથી મળશે ? ”

યશોધવલે સહજ હસીને કહ્યું “ તેવો માણસ તું જ શોધી કાઢને ? ” તરલા કંઈક વિચાર કરી બોલી “ મને એવો માણસ ક્યાથી મળશે આર્થ ? ”

“ તરલા, શોધી ને, તેવો માણસ પણ તને મળ્યા સિવાય નહિ રહે તું ચતુર છે । ” એટલું કહી યશોધવલ શયનગૃહમાં ચાલ્યા ગયા

તરલા પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગી—મહાનાયકે મને ક્યા સુચવાડામાં નાખી ? વસુમિત્ર સિવાય ખીભે માણસ અને તે પણ અત્યંત વિશ્વાસુ નોંધેલો, એવો માણસ મને ક્યાથી અને કેવી રીતે મળશે ? મહાનાયકના કથનનો અર્થ તરલાના લક્ષમાં નહિ આવવાથી તે વિચાર વમળમાં પડી ન્યા નેલા સ્થિતિ થઈ ઉભી હતી

એટલામાં અકસ્માત કેટલાએ દિવસે તરલાને આચાર્ય દેશાનન્દનું સ્મરણ થયું તેવું સ્મરણ થતા જ તે એટલું તો હસી કે તેવું પેટ પણ દુખી ગયું

સધારામમાંથી જીવંતપણે નીકળી આવ્યા પછી આચાર્ય દેશાનન્દ રાજભૂવનમાં જ રહ્યો હતો. યશોધવલે તેને અભય વચન આપી તેના અન્ન વસ્ત્રની સારી વ્યવસ્થા કરી દીધી હતી પ્રાણીકાયથી દેશા-

નદ ગજભૂવનની ચતુ સીમા છોડી કદી ક્યાઈ પણ જતો નહતો. અને કોઈ બૌદ્ધ તેની દૃષ્ટિએ પડતો તો તે તેને ગાલી પ્રદાનથી વધાવી લેતો હતો. દેશાનંદ હમેશ પોતાના પોષાકમાં અવનવા રંગ પુરવામાં નિમગ્ન ગહેતો હમણા તેણે મન્તિ ડપગના કેશ વધારી, દાઢી અને મછોને આડપાનનો રસ લગાડી રંગી દોધી હતી. તેને જો કોઈ તેના પોતાના વિષે કંઈ પુછતું તો તે રોકકુ ડહેતો કે, “ મારા શૌર્યની મહાનાયક સારી પરીક્ષા ડગેલી હોવાથી તેમણે મને પોતાના શરીર ગક્ષક નરીકે ગણ્યો છે. અરે, એથી તો હું ગજભૂવન છોડીને બહાર જઈ શકતો નથી. મહાનાયક સાથે હવે હું બંદેશની ગ્વારીમાં જવાનો છું. ”

પોતાના અત્યંત એકનિષ્ઠ સેવકનું મગણુ થતા જ તગલા પેટ પડડીને હસી હતી તે યથોધવવના મહાલયમાંથી તરત જ બહાર નીકળી નોગણુ તગડ ગઈ અને ચોડ ઓળંગી પહેલા તોરણમાં-પ્રતીહાર અને દ્વારપાલને ગહેનાના ગ્વાનો એ આવી પહોંચી ત્યાંની એ ત્રણ ઓગડીમાં દેશાનંદને બોલ્યો પણ તે મળ્યો નહિ દેશાનંદ મળ્યો નહિ તેથી તરલા શીકરમાં પડી કારણ, સમયનો વ્યય ડગવાનો અવગણ રહ્યો નહતો. પુન એ આગ ઓરડીઓ ને નોંઈ વળી, પગતુ આચાર્યશ્રીનો પત્તો લાગ્યો નહિ છેવટે તે પહેલા ચોડના તોગણુમાંથી બહાર આવી તેણે ગ્હામુ જોયું તો ખાઈના કીનારે એક વિશાળ પીપળ વૃક્ષ નીચે દેશાનંદ બેઠેલો જણાયો. ડોસાની મામે એક મોટો ચક્રચક્રતો આગસો પડ્યો હતો ગ્વાન કરીને તે પોતાના કેશ ઓળવામાં લીન થઈ ગયો હતો.

રાજભૂવનમાં ગહેવા આવ્યો ત્યાગ પછી દેશાનંદને તરલા મળી જ નહતી એમ કહીશું તો ચાલશે તેને મળવા તે હમેશ ઉત્કંઠા પૂર્વક પ્રતીગ્તા કર્યા કરતો હતો, પણ રાજભૂવનના અત પુરમાં

પગ મુકવાની તેને કદી પણ ઇચ્છા થતી નહતી તરલાને તો એ યુદ્ધ
ખદગની બેટ લેવાનું અત્યાગ સુધી ડહ ડાગણું જ મળ્યું નહતું

પુષ્કળ દિવસે તરલાનું ફર્શન થવાથી દેશાનંદ આનંદા
વેશમાં ભાન ભૂલી ગયો. તરલાએ સ્ત્રી વેષ આપી સધા-
ગમના જીર્ણમંદિરમાં પુરી રાખ્યો હતો, કેવળ તગલા માટે જીવ
જવાનો વખત આવ્યો હતો અને યશોધવલે જો રક્ષણ ઈર્ષ્ય નહોત
તો ભિક્ષુઓએ યમમંદનમાં પહોંચાડી જ દીધો હોત વગેરે વાતો
તેના મગજમાંથી ખમી ગઈ દશે કે શું. તરલાને જોના જ ને પેલો
બની ગયો દેશાનંદને ચોતગદ અધકાગ જણાવા લાગ્યો ડોસાને પ્રથમ
તો એવું લાગ્યું કે, તરલા ડઈ પણ કામ માટે ગજબનની બહાગ
નય છે. પણ ત્યારે ને તેના તગદ આવ છે, એવું તેને જણાયું,
ત્યારે તેનો મર્વ બ્રમ એક નિમિષમાં ફૂગ થઈ ગયો હવે માત્ર અત્યંત
પ્રબલ એવા અભિમાને દેશાનંદના મગજપગ મત્તા જમાવી. તગલા
કેવળ મળવા આવી છે, એમ હવે ડોમાંએ જાણ્યું એટલે તેના પગ
રીઝાઈ એસવાનો નિશ્ચય કરી તે પોતાના ગેલેલા લાખા કેમ વીએગ-
વામાં જાણે કે મમ થઈ ગયો હોય તેમ બતાવવા લાગ્યો.

તરલાએ ધીમે ધીમે ગજગનીથી દેશાનંદ પાસે આવી ભૂમિ
સુધી નીચે વળી પ્રણામ કર્યા મૃદુ હાસ્ય ક્રાંતા ક્રાંતા તેણે પુછ્યું
“ આચાર્ય, કેમ છે ? કીડ છે ને ? ઓળખી કે આપની આ દાસીને ?”

પણ દેશાનંદ ઉત્તર ગેનો આપે ? તે તરત જ તેના તરફ
પીઠ કરી બેઠો.

તરલાએ જાણ્યું કે આચાર્ય રોષે લગાયા છે માટે તેમને
મનાવવા જોઈએ આવો વિચાર કરી તરલા મહજ મોટેથી હસી
અને દેશાનંદની છેક પાસે જઈ બેઠી ડોસાનું માથું ફેરવા લાગ્યું,
પણ તેથી તેણે કંઈ તરલા તરફ મુખ ફેરવ્યું નહિ.

તરલાને લાગ્યું કે, આચાર્યે આ વખતે રોષનું પ્રદર્શન ભરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે મારે પણ તેને સહજ જાલીમ માત્રા આપવી જોઈએ તરત જ તેણે એક નાનો પણ દેશાનંદ રૂપે સાલળે તેવો નિશ્વાસ નાખી કહ્યું “પુરૂષની જાતજ એવી હોય છે જેમને એક વખત પણ જોઈને નેત્રને સંતોષ આપવા ત્રણ વર્ષથી ટળવળતી હતી, તે તો મારા તરફ નજર કરીને જોતા પણ નથી ।”

હવે દેશાનંદ સ્તબ્ધ બેસી રહે તે અશક્ય હતું તરત તરલા તરફ મુખ ફેરવી તે અરુપે સ્વરે બોલ્યો “તુ-ત-તુ-પુન —”

શુદ્ધ તરફ એક તીવ્ર કટાક્ષ બાણ નાખી તરલા બોલી બહુ સારું, બહુ સારું, ઠીક ! વળી પાછા તમેજ મને સતાવો છો ને ? અરે આચાર્ય, કેવળ તમારે લીધે જ મારી જાત ગઈ, કુળ ગયું, આખરે ગઈ અને લોક લજ્જા પણ ખોઈ, છતાં તમેજ મને ન છોડો ત્યારે કળી શેનો ? ”

દેશાનંદ આશ્ચર્યથી દીગ જ બની ગયો । તદ્દન અરુપે સ્વરે ગભરાઈ જઈ તેણે પુછ્યું “તરલા, અરે આ બધું તુ શું બોલે છે, તે મારા લક્ષ્મી જ આવતું નથી । તારા મનમાં છે શું ? દુષ્ટ બધુચુસના હાથમાં સપડાઈને તુ મને પકડી જવાને આવી છેને ? જો એક વખત રૂપે કહી દે । તુ કેમ આવી છે ? ”

દેશાનંદનું અભિમાન ફર થતું અતિ કઠિન છે એવી તરલાની ખાતરી થઈ, અને તેણે છેવટે સ્ત્રીઓના અમોઘ અજનો પ્રયોગ ગ્રવાનો નિશ્ચય કર્યો તેણે એકદમ પાલવ ચક્ષુપર નાખી દીધો અને અદરથી કુસકા પર કુસકાની શરૂઆત કરી તેના નેત્રોમાં જો કે જળનું બિંદુ પણ ન હતું, તો પણ સ્ત્રી જાતના સ્વાભાવિક એવા કૌશલ્યથી કહો કે અન્ય કારણથી કહો, પણ તરલાના તે કાળા નેત્ર અશ્રુથી ભરાઈ આવ્યા છે એમ દેશાનંદને જણાવા લાગ્યું ।

હવે માત્ર બિચારા દેશાનંદનું ધૈર્ય ટકી શક્યુ નહિ ! તરલાના અત્રુ જળમા તેણે ડરેલો નિશ્ચય કયાનો કયા વહી ગયો ! તેનું હૃદય તદ્દન વ્યાકુલ થઇ ગયુ. તરલાની પાસે જઇ તેણે અત્યંત પ્રેમમૃદુ સ્વરે પુછ્યુ ‘ તરલા, શુ થયુ ? કેમ ગડે છે ? કહે-કહે તરલા મને કહે ! ”

તદપિ તરલા તરફથી કંઈજ ઉત્તર મળ્યો નહિ ! બિચારો દેશાનંદ તદ્દન ના ઈલાજી થઈ સ્તબ્ધ રહ્યો લગભગ એક ઘડી સુધી હુસકા ભર્યું રૂદન કર્યા પછી તરલા સહજ શાત થઈ અને તેનું રડતું અટક્યુ પછી તેણે દેશાનંદને કહ્યું “ આચાર્ય, તમે મારાપર ચીડાયા તે તમારી દષ્ટિએ બરાબર હતું—પણ ખડબળ કહું છું કે તમે તે મદિગમા સપડાઈ ગયા તેમા મારો લેશ માત્ર અપરાધ નથી ! તેનું ડારણુ હું નથી— ”

“ ત્યારે કોનો ? ” દેશાનંદે આશ્ચર્ય ચકિત થઈ પુછ્યુ

“ અદૃષ્ટ ! ખીજી શુ ? અરે, મેંજ તમારો છુટકો કરવા માટે મહાનાયકને તમારા સવાગમમા ખીજે દિવસે મોકલી દીધા હતા ! ”

તરલાના આ ભાષણથી દેશાનંદને પોતાની ભૂલની મપૂર્ણ ખાત્રી થઈ તેનો ગુસ્સો વગેરે નષ્ટ થઈ ઉલટ તે તરલા પર અત્યંત પ્રસન્ન થઈ ગયો

પોતાનો હેતુ પ્રગટ કરવાની ઉત્તમ સંધી છે એમ જોઈ તરલાએ દેશાનંદને કહ્યું “ આચાર્ય, કંઈક અતિ અગત્યના કામ માટે હું આજે તમારી પાસે આવી છું ”

દેશાનંદે આશ્ચર્યચકિત થઈ પુછ્યુ “ હા ! મારું કામ છે ? શુ કામ છે ? ”

“ પણ આમ જુઓ હ !—તે કામ અતિશય-અતિશય એટલે અતિશય જ ગુપ્ત છે પણ તમારા પર હું કદી પણ ગેર

વિશ્વામ હર તે શક્ય છે કે ? ખરૂં કહું તો, તમને માગ મનની ગુપ્ત વાત કહેવાને ખીલકુલ હરકત નથી !-પણ જુઓ વાર, તે કદી ક્યાઈ-કદી પણ ઉઘાડી પડતી ન બેઠએ ? ”

‘ ઓ છ તરલા ! માગથી અને ને પણ તારી ગુપ્ત વાત ઉઘાડી પડે ! વ્યર્થ-’ ”

તરલા આમ તેમ જોવા જેવું કરી ધીમા અંગે બોલી,
“ ગજકન્યા પોતાના વલ્લભને મળવા આજે ગરૂં પોતાના મંદિર અંગે જવાની છે તેણે પોતાની માથે કોઈ વિશ્વાસુ માણુમ લઈ જવાનો હોવાથી ગોધી જાદવા મને કહ્યું છે તમે જશોને ગજકન્યા માથે / ”

“ એટલો જ ? ” શરીર કપાને ખાઈ આચાર્યે કહ્યું

“ અર એમ તું ટો છો / હું છું ને માથે / ”

દેશાનંદ આનંદમા આવી જઈ બોલ્યો ‘ ત્યારે તો હું જરૂર જ આવીશ ! ’

“ ગજકુમારીને તેના કુજવનમા પહોંચાડીને તરૂં જ તમારે અને મારે સાથે થેગ આવવાનું છે, સમજ્યા ? ” દેશાનંદે અહીં મારી ઉત્કૃષ્ટ રીતે ‘મમત્વો’ હોય તેવા ભાવ વ્યક્ત કરી એક-દમ તરલાનો હાથ પકડ્યો ! તરલા યુક્તિથી હાથ છોડાવી થઈ દૂર જઈ ઉભી ગઈ અને બોલી ‘ ત્યારે ગરૂં હું તમોને બોલાવીશ મલાળો / જગતા ગહેજો-નહિતો નિરાતે પોઠી રહેશે ! ”

“ નહિ ! આપમા તેલ આજી જગતો રહીશ તેની તું ચિંતા ન કરીશ ! પણ આવવાનું માત્ર ન જૂલીશ ! ’

“ નહિ જૂલું ! ”

પ્રકરણ ૭ મું.

સમુદ્રગુપ્તનું ગીત

જુના ગજભૂવનના તળમજલા પગની એક નાની ઓગડીમા
જમી પરવારી યદુભટ્ટ પોતાની પથારી પહોળી કરી ચ્વરચ પડ્યો
હતો પડ્યા પડ્યા ડોસાને સહજ તદ્દી આવી ગઇ હોવી જોઇએ
એમ લાગે છે ઝાગજુ યજ્ઞોધિવલ્લહેવ જોલીમા આવ્યા છે તે એ
જાણી શક્યો નથી ।

યજ્ઞોધિવલે યદુભટ્ટ પામે જઇ તેને હાડ મારી તે સાથે જ તે
ચટ્ટ દધને જાગ્રત થઈ ગયો અને પથારી પર ઉઠીને બેઠો સામે
મહાનાયક ઉભા છે એમ સમજતા તે ઉતાવળો ઉતાવળો ઉભો
થઈ ગયો પોતે આટલી અસાવચેતતાથી કેમ સૂઈ ગયો, તેનું તેને
આશ્ચર્ય થવા લાગ્યું

મહાનાયકે પુછ્યું “ ભટ્ટ, ભોજનાદિ પરવાર્યા કે ? ”

“ જી, આર્ય ! ક્યારનું થઈ ગયું આર્ય ! આટલે દૂર આ
વવાનો શ્રમ કેમ લીધો ? ”

“ તારી પાસે કંઈ વિશેષ કામ છે તેથી આવ્યો છું ”

યદુએ હાથ જોડી કહ્યું “ મને બોલાવ્યો હોત તો હું જ
આપની પાસે આવ્યો હોત, મહારાજ ! ”

‘ માત્ર કાર્ય ગુપ્ત છે તેથી ફરતો ફરતો હું જ તારી ઓગ-
ડીમા આવ્યો છું । ”

“ રકની ઝૂપડીમા મહારાજ ખીરાજો કે । ”

એમ કહી યદુએ એક જુનું પુરાણ આસન કાઢી જમીન
પર નાખ્યું, અને મહાનાયકે તે પર રથાન લીધું પછી તેમણે
બટ્ટને કહ્યું “ યદુ ! તારે માત્ર એક કામ કરવું જોઈશે ”

“ સેવક તૈયાર છે, પ્રભુ ! શુ કામ છે ? ”

“ અમે સર્વ સ્વારીપર નીકળીએ તે પહેલા તારે એક દિવસ સમુદ્રગુપ્તની વિજયી સ્વારીનું મગલ ગીત ગાઇ મલળાવવું જોઇએ ”

ભટ્ટ, તને સ્મરણ છે કે ? અમે તે વખતે તો હિંગતા જીવાન હતા ત્યારે સ્વારીમા નીકળતા પૂર્વે તું અમોને તે સંભળાવતો હતો ! ”

“ એમા કંઈ વિશેષ નથી, આર્ય ! સમુદ્રગુપ્તની વિજયવત સ્વારીનું ગાન મેં સેકડો વખત કહી સંભળાવ્યું છે ! ”

“ પણ હમણા તને તે ગીત સારી રીતે આવડે છે ને ? ”

યદુએ ખિન્ન હાથ્ય કંઠી કહ્યું “ વાસ્તવિક રીતે તે ગીતનું મને સ્મરણ પણ ન થતું જોઇએ એવા જ બનાવ બને છે, પ્રભુ ! હવે મહારાજાધિરાજાએ આજ્ઞા જ કરી છે કે, ભાટ ચારણોએ પોતાના ગીત ગાવા નહીં ! પછી અમે તે સર્વ જૂલી જઈએ તો નવાઈ શી છે, આર્ય ? સમુદ્રગુપ્તની સ્તુતીના ગીત તો અનેક જણાએ રચ્યા છે કહો, તેમાંથી કોનું ગાઉ ? ”

યશોધવેલ કીચિત અટકી બોલ્યા “ મને લાગે છે કે, હરિ-પેશનું ગીત જ સર્વોત્કૃષ્ટ છે તને તે આવડે છે ને ભટ્ટ ? ”

“ સરકાર, ગીતો બધાએ અઘાપિ મને સારી રીતે આવડે છે ! અત્યાર સુધી કેવળ મારા ગીતોના શ્રોતા જ મળતા નહતા ! મહારાજાએ ગીત ગાવાની મને મના કરેલી હોવા છતાં યુવરાજના આગ્રહને વશ થઈ એક બે વખત ગુપ્તવંશની કીર્તિના કથા-ગીત સંભળાવ્યા હતા કંઈ કંઈ વાતના રૂપે અમાર ! ઉત્કૃષ્ટ ગીત મેં તેમના કાન પર નાખ્યા છે પરંતુ મહારાજાએ એક દિવસ તેમની એક વાત સંભળવાથી તરત જ મારા કાન ખુલ્લા કરી નાખ્યા હતા, પ્રભુ ! ”

“ યદુ, તે દિવસ હવે જતા રહ્યા છે ! તું ક્યારે તે ગીત ગાઈશ તે કહે ! ”

યદુએ હાથ જોડી કહ્યું “ આપની આજ્ઞા હશે તો આ ક્ષણે પણ ગાવા તૈયાર છું ”

“તે ગીત કેવળ મને જ સંભળાવવાનું નથી, યદુ ! પોતાના સર્વ જીવનમાં પ્રથમ જ આ પ્રસંગે જે યુદ્ધ યાત્રાએ ગય છે, તેમને પણ સંભળાવવાનું છે ”

“ ત્યારે જેમને સાંભળવું હોય, તે મને આપ એકત્ર કરો, એટલે બસ ! ”

“ ત્યારે તો હમણા જ સર્વ મંડળને એકત્ર કરું છું ! ઠીક છે ”

યશોધવલે તાળી પાડી એક પ્રતીહાર દરવાજાની બાજુમાં ઉભો રહ્યો હતો, તેણે અંદર આવી મહાનાયકને પ્રણામ કર્યાં યશોધવલે કહ્યું “ અરે, નરસિંહદત્તને બોલાવી લાવ તો ! ”

પ્રતીહારના ગયા પછી મહાનાયકે યદુભટ્ટને પુછ્યું “ પણ યદુ, તું એકલો ગાઈ શકીશને ? ગગાતટે સૈન્યની છાવણીના મેદાનમાં તે ગીત બોલવું પડશે ”

આનંદથી પ્રકુલ થઈ યદુ બોલ્યો “ પ્રભુ તે માટે આપ તલ માત્ર ફીકર ન કરશો આ યદુના કંઠમાં અઘ્ઘાપિ સારું બળ છે. કોઈની પણ સહાયતાની અપેક્ષા નથી ”

થોડા જ વખતમાં પ્રતીહાર નરસિંહદત્તને લઈ આવ્યો. નરસિંહે આવતા જ નાયકને પ્રણામ કર્યાં મહાનાયકે પુછ્યું નરસિંહ, કુમાર કયા છે ? ”

“ મહાદેવીના મહાલયમાં ”

“ તેમને જઈને કહે કે, હમણાને હમણા ગગાતીરે છાવણીમાં જવાનું છે સ્વારીપર જતા પહેલાં એક દિવસ મગલગીત સાંભળવાની વીર પ્રથા છે આજે યદુ સમુદ્રગુપ્તની વીજ્ય સ્વારીનું ગીત ગાનાર છે તમે સર્વ તૈયાર થઈ આવો ! ”

“યવગજને લઈ અમે હમણા જ શિમિર તરફ જઈએ છીએ ’
એટલું કહી નરમિહ ચાલ્યા ગયો પછી મહાનાયકે ભદ્રને કહ્યું
‘ ભદ્ર, ચાલ આપણે પણ જઈએ ! ’

યદુભદ્રે પોતાના વસ્ત્ર લીધા અને બન્ને જુના ગજભૂવનથી
નવા રાજભૂવન તરફ નીકળી ગયા

મધ્યાહ્ન કાળે મહાનાયક યશોધવલનો રથ જે વખતે ગગાતીઁ
છાવણીમા આવી પહોંચ્યો તે વખતથી સહજ પહેલા યવરાજ અને
નેમનુ મિત્રમડળ ત્યા આવી પહોંચ્યું હતું મેદાનમા છાવણીના સર્વ
ગ્વાઁ અને પદ્દાતી મૈનિકા પોતપોતાના શસ્ત્રો લઈ મમાન અતરે
અરણ રેષામા ઉભા રહ્યા હતા વીસ હજાર પાયદળ અને સાત
હજાર સ્વારનુ સૈન્ય નવીન શસ્ત્રો અને નવીન પોષાકોથી સજ્જ થઈ
તેમની રાહ જોતું હતું, ગગાના પ્રદેશમા ગૌડ દેશના નાવિકાથી
ભગાયલી ત્રણસો નૌકા દમ હારમા સમાનતાથી ઉભી હતી

મહાનાયક દૃષ્ટીએ પડતા જ એકત્ર થયેલા હજારો મનુ-
ષ્યોએ એક સ્વરે જ્યધ્વની કર્યો ! મહાનાયક યશોધવલ દેવ અને
યદુભદ્ર ગ્થમાથી ઉતર્યા યવરાજની આજ્ઞાથી ત્રણ હજાર ગૌડના-
વિક પોતપોતાની નૌકા છોડી મેદાનમા આવી સ્વતંત્ર જગ્યાએ હાર-
બંધ ઉભા રહ્યા રામગુપ્ત, યશોધવલદેવ, યવરાજ શશાંક કુમાર
માધવગુપ્ત, નરસિંહદત્ત, માધવવર્મા, અનંતવર્મા વગેરે પ્રમુખ મનુ-
ષ્યો સૈન્યના મધ્યભાગમા ઉભા રહ્યા, વૃદ્ધ યદુભદ્ર વીણા લઈ તેમની
મામે આવી બેઠો

ભદ્રની વીણા વાગવા લાગી આરભમા ધીમી, પછી ત્વરાથી.
અતિશય ત્વરાથી તે વાગવા લાગી, વળી કેટલીક ક્ષણે તે અટકી.
થોડીવાર પછી યદુભદ્રે પુન વીણા વગાડવા માંડી અને તેના સુર
માથે આકાશ મેળવી ગાવાની શરૂઆત કરી વીણાના સુર સાથે યદુ-

ભટ્ટનુ ગીત એક જીવ બની કંમે કંમે અધિકાધિક હોયે ચઢવા લાગ્યું એકત્ર થયેલા સર્વ મનુષ્યો ચિત્ર સમાન સ્તબ્ધ બની ભટ્ટનુ ગીત સાંભળવા લાગ્યા

ભટ્ટ ગાવા લાગ્યો —

“ એ કેાણુ જીવ છે લલા ? આર્યાવર્ત અને દક્ષિણ પ્રદેશને ડુબાવતો એ કેાણુ જીવ છે ? સેકડો રાજાના મુગટ રત્નોથી જેનો ગરૂડધ્વજ વિભૂષિત થયેલો છે પૂર્વ સમુદ્રથી પશ્ચિમ સમુદ્ર સુધી અને હિમાલયથી ડબ્ચાકુમારી પર્યંત સર્વ ભગતખડ જેની વિજયી સેનાના પાદધ્વનીથી ઢપે છે, એવો કેાણુ છે ?—મહાગાન્ધિગજ સમુદ્રયુક્ત !

“ મગધવીરો ! સમુદ્રયુક્તનુ નામ તમે સાંભળ્યું છે ? ધાન્યના ખેતરોમાના વ્યર્થ તણખલા માફક જેણે અચ્યુત અને નાગસેનને ઉથલાવી નાખ્યા છે, જેના પગલા પર પગલા મુકી સેકડો વર્ષે મગધસેના પુન વિજય સ્વારીપર નીડળે છે, તેજ એ સમુદ્રયુક્ત !

“ સાતમો વર્ષે મગધરાજ દિગ્વિજય માટે નીકળ્યા છે આર્યાવર્તમા રૂદ્રદેવ, મતિલ, નાગદત્ત, નન્દી, બલવર્મા વગેરે રાજાઓનો અધિકાર નષ્ટ થયો છે, દિગ્વિજયની અભિલાષા રાખનાર ચંદ્રવર્મા લાકડીના સપાટાથી ભીરૂ બનેલા કુત્રાની માફક નાસી ગયો છે, નલપુરમા ગણપતિ નાગનુ ઉચ મગતક હવે અવનત થયું છે, સર્વ આર્યાવર્ત પુન એક વખત એક છત્ર નીચે આવ્યું છે ! મસ્તક અવનત કરી જ ગલી રાજાઓએ દાસ્યત્વ સ્વીકાર્યું છે આર્યાવર્ત જીતાયો છે ! સમુદ્રયુક્તની વિજયી સેના દક્ષિણ તરફ જવા નીકળી છે

“ મહાકાશલમા મહેન્દ્રનો અધિગાર નષ્ટ થયો છે ! બચકર મહારણ્યના વ્યાધરાજે કુત્રા પ્રમાણે પૂછડી હલાવી દાસત્વનો સ્વાકાર કર્યો છે, પૂર્વ સમુદ્રતીરે જેનું શીખર વાદળાથી આચ્છાદાષ ગયું છે, એવા મહેન્દ્રગીરીપરના દુર્ગ્ય કોટદુરદુર્ગના અધિપતિ સ્વામિદત્ત,

પિશ્તુગના ગળ મહેન્દ્ર, પશ્ચિમ તરફના કેરલના મદરાજ અને ઓગ-
ડપલાના દમન વિગેરે સિંહાસન છોડી માડલિક બન્યા છે ।

“ મગધસેના નક્ષિણ તરફ જવા નીકળી છે સેડડો યુદ્ધમાં
દિન્ય મેળવી પશ્ચિમરાજ કાચી નગરમાં જઈ ગઈ હતો, પરંતુ
કાચીનો પત્થરકોટ કે શકરનું ત્રિશૂલ વિષ્ણુગોપ સામે રક્ષણ
કરી શક્યા નહિ નગરતોરણપગ ગડગધ્વજ ઉડવા લાગ્યા
મહાદેવના ત્રિશૂલની જગ્યાએ વિષ્ણુના ચક્રની સ્થાપના થઈ અવિમુક્ત
ક્ષેત્રમાં નીલરાજ, વેગીનગરમાં હન્તિવર્મા, પલકમાં ઉગ્રસેન એ
મર્વએ દાતમાં તૃણ પડી મહારાજાધિરાજના ચરણમાં પોત
પોતાના મુગટ અર્પણ કર્યા । કુગરોથી ઘેરાયલા દેવગાંધારના કુમે
અને કુચલપુરના ધનજયે પોતાના રાજ્ય ગુમાવ્યા । ભયથી સમતટ,
ડાહ કામરૂપ, નેપાલ, કર્ણપગ વગેરે ધણે દૂર આવેલા પ્રદેશોના
ગણઓએ પણ તેમની મતા સ્વીકારી તેમને ખડણી આપવાનું
ચ્છુલ કર્યું

“ વિજયી મેના મગધ તરફ પાછી ફરે છે । અવતિહાનો
માલવ, આબીગ અને પ્રાજુન જાતિ, જગલી પ્રદેશની સનકાનિદ,
કાક, ખરપરિક જાતિ અને મમસિધુની અર્જુનાયન યોધેયમદ્રકાન્
જાતિ, જે જે કદી કોઈપણ ગાળને આધીન થઈ નહતી, એવી એ
જાતિઓ પણ મહારાજાધિરાજના ચરણમાં નમ્ર થઈ છે ।

“ મહારાજાધિરાજ પાટલીપુત્રમાં પાછા આવ્યા છે । દેવપુત્ર
શાહી શાહાનુશાહી, શક, મુડડ વગેરે જાતિઓએ ભયભીત બની
બહુ મૂલ્ય રત્નોનો નજરાણો મોકલ્યો છે સમુદ્રપારના સિંહલરાજનું
સિંહાસન કપવા લાગ્યું છે । કુળવતી સન્નારીઓના વૃદ્ધો વિજયી
મેનાનું પુષ્પાદિથી સ્વાગત કરે છે સેકડો રાજ્યોના મુગટપરના
ગતો રાજમાર્ગમાં ફેંકી મહારાજાધિરાજને ભિક્ષુકોના ભિક્ષાપાત્ર

+ પિશ્તુર—આધુનિક ‘પિશ્તાપુર’ કોમોનાડાની હયાતમાં નાર મૈલ-
પર છે * પલક—મલબારનું ‘પલકાચેરી’ x દેવરાજ—મહારાજ

ભરી નાખ્યા છે ! નૃગ, નહુપ, ચયાતિ અખરીષ ઇત્યાદિ ગજઓએ પણ એવો દિગ્વિજય કર્યો નથી !

“કલીયુગમા કોણે અનેક વખત અશ્વમેવ કર્યો છે ? જેણે દાસી પુત્રનો વશ પવિત્ર મગધ સિંહાસનથી દૂર કર્યો, જેના ભયથી પર્વતના શૃંગો અને મેદાનો પણ પરદેશીઓ ધ્રજતા હતા, તેણે જ એવા અશ્વમેધ કર્યા છે અન્ય કોણે કરે ? કોનો અશ્વ આ દિગ્વિજયથી તે દિગ્વિજય સુધી ફરી આવ્યો છે ? કોના યજ્ઞની દક્ષિણા લઈ આદ્યજ્ઞ ‘આદ્યજ્ઞ’ પ્રમાણે જ ગણાયા છે ? તે કોણે ? મહારાજાધિરાજ સમુદ્રગુપ્ત !”

ગીતધ્વની સ્તબ્ધો, હજારો કંઠમાંથી જય ધ્વનીની પ્રચડ ગર્જના નીકળી ! તે ભયંકર ધ્વની માલગી પત્થરથી બધાયેલા કિલ્લા જે ! મજબૂત કપોતિક સધાગમમા મહાઅધીર બુદ્ધધોષ પણ ચંચળા લાગ્યો !

પુન ગીત ધ્વનીથી નભોમડલ ગાળી ઉડ્યું —

“બધુઓ ! બસો વર્ષ વહી ગયા છે પણ મગધ અદ્વાધિ મગધ જ રહ્યો છે ! મગધની સેના દિગ્વિજયાર્થે હવે જલદી બહાર પડવાની છે મારી ખાત્રી છે કે, તમે પ્રાચીન મગધના માનનુ, પ્રાચીન સામ્રાજ્યના માનનુ, મહાનાયકના માનનુ રક્ષણ કરી પાછા આવશો ! સમુદ્ર જેવા વિશાલ મેધનાદના તીરપર તમાગ બાહુબલની પરીક્ષા થશે ! મેધનાદનુ ઝાળી પાણી તમારે શત્રુ મૈત્ર્યના રક્તથી લાલ કરી નાખવું પડશે ! શત્રુની કુલવતી સ્ત્રીઓના કપોલ પ્રદેશ પરના કુકુમ તમારે ભૂસી નાખવા પડશે ! મગધવીરો, તૈયાર થાન તૈયાર થાવ !”

પુન ગીતધ્વની અટક્યો પુન હજારો કંઠમાંથી પ્રચડ જય-ધ્વની થયો ! સેનાપતિની આજ્ઞાથી સૈનિકો ધાવણીમા ગયા

યશોધવલ ધીમેધીમે યદુભટ્ટ પાસે ગયા અને બોલ્યા “ભટ્ટ, હિમિષ્ણુ ગીત આજે કેમ તે વખતના જેટલું મધુર લાગ્યું નહિ ?”

ચદુ આશ્ચર્ય પામી બોલ્યો “એમ કેમ બને ? હું તો પ્રાણુ-
તેડ શ્રમ લઈ ગાતો હતો !”

એક દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખી યશોધવલે કહ્યું “એમ છતાં કેમ
મધુર લાગ્યું નહિ ? તે દિવસે ચદ્રશુભનું ગીત જેમ મર્મ સ્થળે
પહોંચ્યું હતું, તેમ સમુદ્રશુભનું ગીત આજે મર્મ સ્થળે પહોં-
ચ્યું નથી !”

પ્રકરણ ૮ મું.

રાજકુમારીનો અભિસાર

રાત્રે તરલાએ ગજભૂવનની બહાર નીકળી દેશાનદની ઓરડી
આગળ આવી દગ્ગાળ પર ધીમી થાપ મારી

ખીચારા દેશાનદને નિદ્રા ક્યાથી હોય ? તે જાગત જ હતો બારણું
ઢિલકાડી તેણે કહ્યું “આવની તરલા જરા અદર !”

તરલા ઉતાવળા સ્વરે બોલી “અરે, મૂળમા જ ફેટલીવાર થઇ
જ છે, આચાર્ય ! હું અદર આવતી નથી, તમે જ ઝટ બહાર આવો !”

“ન્યારેને ત્યારે તાર કામ જ એવું !”

નિરૂપાય બની દેશાનદ બહાર આવ્યો તેનો પોષાક અને ઠાઠ
જોઇ તરલા તો આશ્ચર્યથી મનજડ થઇ તેના મોઢા સ્હામે જ જોતી
હભી રહી ! છુદ્ધાએ આજે ખરો લપકો ડર્યો હતો ! તેણે એક રંગી
વસ્ત્ર પહેરી મન્તકે જરીનો પટકો બાધી દીધો હતો અને કમરે
તલવાર બાધી હાથમા લાખો લાલો ધાગણ ડર્યો હતો

તરલા ટગ ટગ પોતાના તરફ જોઈ રહી છે જાણીને છુદ્ધાને
લાગ્યું કે, મારો વીરવેષ જોઇએ મારા પર ગુલતાન બની ગઇ છે !
તેણે રોકથી પુછ્યું “કેમરે, પસંદ પડુ છું ને ?”

તરલાએ હસીને કહ્યું “ અરે, ઘણા દિવસથી પસદ થયેલા છો ! પણ આટલો લપકેબાજ પોષાક તમને મળ્યો ક્યાથી ? ”

ગભીરતાથી મસ્તક હલાવી દેશાનંદે કહ્યું “ મળ્યો ગમે ત્યાંથી ! ”

“ તો પણ ? ”

“ કેટલીક વરતુઓ મેં વેચાતી લીધી હતી અને કેટલીક મહાનાયકે બક્ષીસ આપી હતી ”

“ બાપરે ! વરતુઓ વેચાતી લીધી અને તે પણ તમે ? પણ વેચાતી લેવાને પૈસા ક્યાથી લાવ્યા ? ”

દેશાનંદે કહ્યું “ અરે, હું જે દિવસે તારી સાથે અહીં આવ્યો તે દિવસે તારા માટે સવારામના ખજાનામાંથી થોડું ઘાણું લઈ આવ્યો હતો ની ! ”

તરલા હસીને બોલી “ એમ ? ”

તરલા આગળ ચાલવા લાગી દેશાનંદ તેની પાછળ જવા લાગ્યો થોડા પગલાં તે દૂર ગયો નહિ, તેટલામાં ઠોડું ખાંધને તે નીચે પડ્યો !

તરલાએ પુછ્યું “ શું થયું, આચાર્ય ? ”

દેશાનંદે અટકતા અટકતા કહ્યું “ પગ ખસી ગયો ! ”

“ સાથી ? ”

દેશાનંદે કંઈ જ બોલ્યો નહિ તે પડ્યો તેનું વાસ્તવિક કારણ એ હતું કે, હમણાં હમણાં તેને રાત્રે બરાબર દેખાતું નહતું ! પરંતુ પોતાનું બગ તે પ્રાણાતે પણ તરલાને જહેવા તૈયાર નહતો !

બન્ને પુનઃ ચાલવા લાગ્યા થોડે દૂર ગયા નહિ તેટલામાં સામે એક ઝાડનું થડ હતું, તે ન દેખાવાથી તેના ઝખાટાથી દેશાનંદે બીજીવાર જમીન પર સાંજાગ નમસ્કાર કર્યો !

હવે માત્ર આચાર્યનું વ્યગ્ર ચતુર તગ્લાના લક્ષમાં આવ્યા મિવાય રહ્યું નહિ ડોમો રતાધળો છે, એવો તેજ ક્ષણે તેણે તર્ક કર્યો એક રીતે એ મારી વાત છે એમ તેને લાગ્યું ડોસાને ગત્રે દેખાતું નથી તેથી યુથિકાને તે રાજકુમારી જ સમજશે, એવી ઝૂપના મનમાં આવવાથી તગ્લા મનમાં જ સહજ હસી

દેશાનંદને સાથે લઈ તગ્લા ત્રીજી તોરણુ ઝાળગી ગઈ તે જોઈ દેશાનંદે કહ્યું “ અરે તગ્લા, આ શું ? તું અત પુર તગ્ક તો ગઈ નહિ ? ”

તરલાએ હાન્ય કરી કહ્યું “ તમારી અક્ષય પ્રમાણે હું ચાલી હોત તો આચાર્ય, અત્યાગ સુધીમાં ક્યારનીએ મારા હાથમાં લોહ નૃખલા પડી ગઈ હોત ’ શાબાશ છે તમને ! આ સેકડો માણસો વચ્ચે થઈને તમને અત પુરમાં લઈ જઈ, એટલે હું પણ મર, અને તમારા એ સો વર્ષ પુરા થાય ! ”

દેશાનંદ શરમાઈ ગયો ! તદાપિ તેણે તેને પુછ્યું “ ત્યાં રાજકુમારી કેવી રીતે આવશે, તગ્લા ! ”

તરલાએ પોતાના વસ્ત્ર નીચેથી દોરીનું એક પીટલું કાઢી આચાર્યને બતાવવાી કહ્યું “ આ જોયું ? એની મદદથી રાજકુમારી નીચે ઉતરી આવશે, સમજ્યા ? ”

ઉભય આગળ ચાલવા લાગ્યા, બનતી ત્વરાથી નગરના માર્ગનું ઉત્થલન કરી તે બન્ને શ્રેણીના ચોક આગળ આવી પહોંચ્યા યુથિકાના પિતાના ઘર પાસે આવ્યા પછી તગ્લા પાછળના બાગમાં ગઈ તેણે યુથિકાને બાગનો દરવાજો ખૂલ્લો રાખવા કહ્યું હવે, પરંતુ તેણે જોયું તો દરવાજો બંધ જણાયો ! હવે બીજો કંઈ ઉપાય જ નહોતો દેશાનંદની સહાયથી તરલા બાગની દીવાલ પર ચઢી, અને ત્યાંથી દોરી નાખી તે બીત પરથી નીચે ઉતરી દેશાનંદ દોરીનો છેડો પકડી બહાર જ ઉભો રહ્યો.

કેટલીક વારે તરલા દીવાલ પાસે આવી, અને કહેવા લાગી
“ આચાર્ય તમે દીવાલની આ બાજુએ આવો બાગના દરવાજાને
ઝાંઝી તાળુ માર્યું છે તે કેમે કરતા મારાથી નીકળતુ નથી ! ”

દેશાનંદ મહાપ્રયત્ને દીવાલપગ ચઢી અદર ઉતરી તરલા પાસે
ગયો પરંતુ અતિશ્રમ કરવા છતાં તાળુ કાઢી શકાયું નહિ ! તે જોઇ
તરલાએ કહ્યું “આચાર્ય, તમે આ દીવાલની છાયામાં લપાઇ રહો !
હું રાજકુમારીના પ્રિયકરને બોલાવી લાવુ છું ”

રાત્રીના એ પ્રહર વ્યતીત થઇ ચંદ્રોદય પણ થયો હતો ચંદ્ર-
પ્રકાશ જો કે મદ હતો, તો પણ તેથી દેશાનંદની ક્ષીણ દષ્ટીને ઠીક
મહાય મળી તરલાની આસા પ્રમાણે તે છાયામાં સહજ ઠીક જાયો
જોઇ દબાઇ ગયો

તરલા પુનઃ દીવાલપરથી ઉતરી બહાર આવી, અને યુધિષ્ઠિના
પિતાના ઘર સાથેની એક નાની ગલ્લીમાં ગઇ

ત્યાં અધારામાં એક વ્યક્તિ દબાઈ ગઈ હતી તેણે ધીમેથી
પુછયું “ કોણ ? તરલા ? ”

તરલાએ ઉત્તર આપ્યો “ હા, તમે હવે જલદી આવો ”

“ થોડો લઈને જ આવું ? ”

“ હા, લાલે ! ”

“ કેટલે સુધી કામ આવ્યું છે ? ”

“ અલ્પાપી હું અદર જઈ શકી નથી શ્રેષ્ઠીએ બાગના બારણે
તાળુ લગાવેલું જણાય છે ! ”

ઘોડાપર બેઠેલા વસુમિત્રને સાથે લઇ તરલા પુનઃ શ્રેષ્ઠીના
બાગ પાસે આવી પછી દોરીની સહાયથી બંને દીવાલ ઓળંગી
શ્રેષ્ઠીના ઘરમાં જવાના દ્વાર આગળ આવી પહોંચ્યા વસુમિત્રે તાળુ
ઉઘાડવા ઘણો પ્રયત્ન કર્યો, પણ તે સર્વ બર્થ ગયો !

છેવટે તરલા બોલી “ ત્યારે, બહેનને દીવાલ પર ચઢી કુદકો મારીને આવવું પડશે એમ લાગે છે હવે વધારે વખત જવા દેવામાં કંઈ અર્થ નથી રાત્રી વહેતી જાય છે ઐઝીના અંત પુરમાં જવાનો બીજો એક રસ્તો હું જાણુ છું ”

વસુભિત્રે તરલાની સલાહ પસંદ કરી તરલાએ દેશાન દને કહ્યું “ આચાર્ય, તમે અહીં જ દબાઈ રહેજો, સમજ્યા ? બીજા કોઈ આવે તો દોરી ખેંચી લેજો.”

દેશાનદે કહ્યું “ પણ તમે બહુ વાર લગાડજો નહિ ! અરે, આ રાત્રીનો ભય ડર વખત ! ભૂત પ્રેત પણ આ વખતે ફગવા નીકળવાના ! ”

તરલાએ હસીને કહ્યું, ‘ તમે બીલકુલ ખડીશો નહિ, આચાર્ય ! અમે હમણા જાનને તરત આવીએ છીએ ! ”

વસુભિત્ર અને તરલા વરમા ગયા જતા જતા વસુભિત્રે પુછ્યું “ તગ્લા, તારી સાથે એ કોણ આવ્યો છે ? ”

“ તમે ના જાણખ્યો ! ”

“ ના ! ”

તરલાએ કહ્યું “ કેટલાએ દિવસ તમે બન્ને એક જગ્યાએ ગહેલા હતા, તોએ જાણખાણ ના પડ્યું ? ”

“ ના, કોણ છે એ ? તું જ કહે ! ”

“ અરે, મધારામનો આચાર્ય દેશાનદ ! ”

વસુભિત્રે આશ્ચર્ય પામી કહ્યું “ શું ? દેશાનદ ? શું કહે છે તું તરલા ? ”

તરલાએ રિમત હાસ્ય કરી કહ્યું “ ત્યારે જતી વખતે તમે પોતેજ પુછી લેજો—”

“ એમ ? ત્યારે આપણા આચાર્ય, કેમ ? ”

બન્નેએ પગનો બીલકુલ અવાજ ન મવા દેતા યુગ્મિકાના શયનગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો.

આ તરફ તરલા અને વસુમિત્ર એછીના ધરમા ગયા મછી બિચારો દેશાનંદ મોટા સકટમા પડ્યો ! તરલા જ્યારે વસુમિત્રને બોલાવવા ગઈ હતી ત્યારથી તેને ભય લાગવા માડ્યો હતો પરંતુ એ વાત તરલાને કહેવાનું તેનામા ધૈર્ય જ ન હતું, હીમત જ થતી ન હતી દેશાનંદે પ્રથમ કમરમા લટકતી તરવાર ખેંચી રહ્યો મુકી અને પોતાના ભાલાનું ફળ તપાસી જોયું આથી તેના મનને સહજ ઠીક લાગવા માડ્યું, પરંતુ તેટલામા તેની દૃષ્ટિ પાછળ ફરી તો એક બે આબાના વૃક્ષ નીચે ગાઢ અધકાર જણાયો તે જોઈને જ તેની કમર નરમ થઈ ગઈ તે પોતાની જગ્યા છોડી પાંચ પગલા આગળ આવ્યો, અને ધીમે ધીમે અન્ત પુરના દ્વાર આગળ આવી ઉભો બાગ તરફ જોયું તો વસુમિત્રનો ઘોડો સ્વસ્થતાથી ઉભેલો જણાયો ઘોડાના સાનિધ્યથી દેશાનંદમા મહજ હિમતનું સ્ફૂરણ થયું કારણ, તેને ખાતરી હતી કે, કોઈ જૂત જૂત બે નજીકમા આવ્યું હોત, તો ઘોડો શાત પણે ઉભો રહત નહિ !

આ સ્થિતિમા લગભગ એક ઘડી વહી ગઈ, પરંતુ તરલા કંઈ પાછી આવી નહિ બાગમા ઝાકળથી બીના થયેલા વૃક્ષોની શાખાઓ વાયુના સંપાટાથી ઝુલતી હોઈ, તેના પાન પરના હજારો ઝાઝળ બિંદુમા ચંદ્રના કિરણ પ્રતિબિંબિત થયા હતા આ દેખાવ જોઈ બુદ્ધાને એવો ભાસ થયો કે, સફેદ વસ્ત્રોથી જેનું સર્વ શરીર આવૃજાદાયલું છે, એવો એક અતિ ઉંચો ઘીટ પુરૂષ પોતાને સંકેત કરી બોલાવે છે ! દેશાનંદના ભયની હવે સીમા રહી નહિ ! ભયથી તેની બુદ્ધિ શુદ્ધિ નષ્ટ થઈ ગઈ ! બારણા આગળજ તરવાર અને ભાલો નાખી જે તરફ વસુમિત્ર અને તરલા ગયા હતા, તે તરફ તે હાફતો હાફતો દોડવા લાગ્યો દીવાલના મધ્યભાગમાથી એક અતિશય સાફડો રસ્તો અતપુર તરફ જતો હોઈ, તે રસ્તાના અંતે એક આડો રસ્તો હતો વસુમિત્રે અદ્દર જતી વખતે આ દ્વાર

ઉવાહુ રાખ્યુ હતુ, તેમા થઇ દેશાનંદ શ્રેષ્ઠીના અત પુરમા સહેલાઇથી જઈ શક્યો । અધગારમા ચો તરફ ધૂમતા છેવટે તે ગસ્તો બૂલ્યો । હવે માત્ર ભયથી તેના હોશ કોશ ઉડી ગયા અને તે ગાડાની માફક હાફળો ફાફળો ફરવા લાગ્યો

યુથિકા અને વસુમિત્રનુ પ્રેમી યુગ્મ આજે ચાર વર્ષે પ્રથમ મળ્યુ હતુ । આવી ભેટમા જે જે પ્રકાર બનવા બેઠાએ તે સ્વાભાવિક રીતે જ બની ચુક્યા । પ્રથમ મૌન્ય, પછી રીસામણાનુ પ્રદર્શન, પછી મનામણુ, ડસ્કા ભરતા રડવુ અને છેવટે આવેગ દૂર થતા મધુર મીલન, ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ સર્વ પ્રકાર નવલકથામા થતા વર્ણન પ્રમાણે તે પ્રણયી યુગ્મની આ ભેટમા બન્યા ।

આ સ્થિતિમા લગભગ એક ઘટિકા નીકળી ગઇ ચોરડીના દ્વાર વચ્ચે ઉભી રહી તરલા તે બન્નેને બહાર આવવાને આત આગ્રહ કર્યા કરતી હતી, પરંતુ તેના શબ્દોનો દરામો ભાગ પણ આ વખતે તે પ્રણયી યુગ્મના કર્ણપટે જતો હતો કે કેમ, તેની શકા હતી । યુથિકા હવ પોતાના પિતાનુ ગૃહ ત્યજી જતી હતી. પુન પોતે આ ઘરમા આવશે કે નહિ તે બદલ તેને મદદ થતો હતો તે પોતાની પાળેલી એક બિલાડીને પપાળતી પપાળતી પોતાના પ્રિયકર સાથે ધીમે ધીમે વાર્તાલાપ કરતી હતી, વચ્ચેજ પાબંગમા પોઢેલા લાડકા પોપટને સુબન કરતી હતી અને તેટલામા જ તરલાની સૂચનાથી ગભરાઇ જઈ પિતૃગૃહને હમેશને માટે ત્યજી જવા ઉદ્યોગ પણ કરતી હતી

આવી રીતે રાત્રીનો ત્રીજો પ્રહર પણ વહી ગયો નગરના પ્રત્યેક તોગણામા અને દેવાનયમા મગલવાદ્ય વાગવા લાગ્યા તેના અવાજ કાને પડતા જ તરલાએ ઉતાવળે ઉતાવળે અદર જઈ યુથિકાને હાથ પકડી બહાર લઇ આવી વસુમિત્ર પણ તે ઉભયની પાછળ પાછળ આવ્યો છેવટે એક વખત યુથિકા અશ્રુસારતી પોતાના પિતાના ગૃહમાથી નીકળી.

તરલાએ બાગની દીવાલ પાસે આવી જોય તો દેશાનંદનો પત્તો લાગ્યો નહિ ! માત્ર અત પુગના દાર આગળ તેની તરવાગ અને લાલો પડેલા હતા ! આ બાજુ વસુમિત્ર તે વખતે યુથિકાનુ માત્વન કગવામા નિમમ્મ થઈ ગયેલો હતો !

તરલાએ તેમને કહ્યું “ અરે, આપણો આચાર્ય તો કઈ જણાતો નથી ! ”

“ એટલે, પણ ગયો જ્યા ? ” વસુમિત્રે ટાંક લયમિશ્રિત આશ્ચર્યથી પુછ્યું

આ વખતેજ ધરમા કઈ ધડ લઈને પડ્યું અને તેનો અવાજ થયો તે માથે જ વમતિજા, “ ચોર, ચોર ! દોડો દોડો ! ” એમ મોટેથી ખૂમ પાડતી હોય તેમ લાગ્યું !

વમતિકાની આ ખૂમ સાલળી તરલાએ ઢહ્યું ‘ મહાગજ ! હવે સલાનાશની પાટી વળવાનો પ્રમગ આવ્યો જણાય છે ! આ-પણને શોધવા ભુલો અત પુરમા પેઠો લાગે છે ! તેને રાત્રે કઈ દેખાતું નથી-અવશ્ય કોઈ મૃતેલા માણસ સાથે અથડાઈ પડ્યો હોવો જોઈએ ! હવે ખીજી ત્રીજી કંઈ નહિ, ચાલો, નાશો અહીંથી ! ”

પગતુ તરલાનું વાક્ય પુર થતા પહેલા જ ચાતના સચક એવા કંઈ અસ્ફુટ ઉદ્દગાગ ઢાઢી યુથિકા મૂર્છિત થઈ તગત જ જો વસુમિત્રે તેને પકડી લીધી ન હોત તો તે જમીન પરજ અડગાઈ પડી હોત !

વસુમિત્રે ગભરાઈ જઈ ઢહ્યું “ તરલા, હવે શું કરીશુ ? ”

“ હુ એને પકડી ગયું છું, તમે સપાટાળધ દોવાલ પર ચઢી જાવ જોઈએ ! ”

એમ કહી તરલાએ મૂર્ચા પામેલી યુથિકાને પકડી રાખી, અને વસુમિત્રે એક જ કુંદકે લિતનું મથાળું પકડી યુથિકાને ઉપર

ખેત્રી લીધી પછી તરલા પણ ઉપર આવી અને તેણે યુથિકાને પુન પકડી રાખી ક્ષણમા વસુમિત્રે બહાર કુદી પડી યુથિકાને નીચે ઉતારી

તરલાએ નીચે કુદી પડી કહ્યું “ હવે ઘોડા પર સ્વાર થઈ યુથિકાને પણ ઉપર લઇ લો ! ”

તરલાની મૂચના પ્રમાણે ઘોડા પર સ્વાર થઈ વસુમિત્રે યુથિકાને પણ ઉપર લીધી ત્યારપછી તરલાએ કહ્યું “ આભુબાભુના લોકો જગ્યા હોય એમ જણાય છે તમે ભાગો-નાગો તાબડતોબ ! એકદમ મહાનાયકના મહાક્ષયમા જવ, પછી સર્વ વ્યવસ્થા તે કરશે ! ”

વસુમિત્ર જગ ગુચવાતા ગુચવાતા ખોલ્યો, “ અને તું અહીં રહીને શું કરીશ ? ”

“ મારા વિશે લેશ માત્ર ચિંતા કરશે નહિ મારી સંટકી જવાની ઇચ્છા હોય છતાં મને કોઇ પકડી રાખે, એવો માણુમ હજી સુધી તો આ પાટલીપુત્રમા જનમ્યો નથી ! ”

વસુમિત્રે તીંગની માફક ઘોડો છોડી મુક્યો, અને નિમિષમાત્રમા તે અદૃશ્ય થયો !

આ તરફ વનતિજની ખૂમાખૂમથી આભુબાભુના લોકો જગી ઉઠ્યા અને કેટલાક મશાલો દીવા લઈ ચોગ શોધવા બહાર પણ નીજળ્યા અધારામા અને મંજનોની છાયામા દબાતી દબાતી અવાજ ન થવા દેતા તરલા પણ ત્યાંથી છટકી નાડી !

ખરી વાત એ હતી કે, અધારામા બ્હીકથી આમ તેમ ભટકતા ભટકતા દેશાનંદ વનતિકા સાથે અથડાઈ તેના પગ પડ્યો હતો ! વનતિકા એ ડઈ સામાન્ય ન હતી ! તેણે દેશાનંદના પગ સળંગ પકડી રાખી ચોર ચોર ! ધાબ્ને, ધાબ્ને ! એવી ખૂચો પાડી સર્વ મહોલો ગળવ્યો ! ધરના માણસોએ હિંને જોયું તો ખરેખર એક અપ-

રીચીત માણસ વમતિકાના હાથમા સપડાયેલો જણાયો । અર્થાત મર્વએ મળી તે ચોરની યથેચ્છ સેવા કરવાની શરૂઆત કરી

મારના સપાટાવી ગલગાઇ જઇ બિચારો દેશાનંદ પોકાર કરવા લાગ્યો “ અરે, પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક કહું છું કે હું ચોર નથી । મને ન મારશો, ન મારશો । પ્રાણુ જાય છે । અરે, હું ચોર નથી । મહાનાયક યશોધવલદેવનો હું તો ગરીબ રક્ષક છું રાજકન્યા પોતાના પ્રિયકરને મળવા આવેલી હોઇ તે મને માથે લઇ આવી છે ”

દેશાનંદનો આ બબડાટ સાંભળી એક બે જણાએ તેને પુછ્યું ‘ ક્યાની રાજકન્યા ? ’

“ ક્યાની એટલે ? મમ્મટ મહાસેનગુપ્તની પુત્રી । ”

દેશાનંદનો આ ઉત્તર સાંભળી મર્વ મોટેથી હસવા લાગ્યા ડારણુ સમ્રાટને પુત્રી જ ન હતી ।

એટલામા કોઇએ કહ્યું “ એને સારી પેઠે પુષ્પાજલી આપો । બેટો પક્ષો ચોર છે । એને સવારે નગર રક્ષકને સ્વાધીન કરો । ત્યાં એને ખમર પડો કે ગજકન્યા કોણ છે ? ”

દેશાનંદ ઉત્તમ-મધ્યમ-કનિષ્ઠ એમ ત્રણે પ્રકારના તડાકા સહન કરી સ્વસ્થ રહી સવારે નગર રક્ષકો તેને કાગઠીમા લઈ ગયા એકત્ર થયેલા લોકો નિદ્રાની લહેરમા પોતપોતાના ધરમા ચાલ્યા ગયા યુધિકા પિતાના ધરમાથી ગઇ, એ વાત તે રાત્રે કોઇ પણ જાણી શક્યું નહિ

અશ્વ દેડતો વસુભિન્ન થોડા જ વખતમા ગજબૂવનમા આવ્યો રસ્તામા શીતલ વાયુ લહરીથી યુધિકા સાવધ બની હતી નોરણુના રક્ષકો વસુભિન્નને સારી રીતે ઝાળખતા હોવાથી કોઇએ કંઇ ન પુછતા રસ્તો ખૂલ્લો કરી આવ્યો નવા ગજબૂવન સામે થોડા પરથી ઉતરી વસુભિન્ન યશોધવલદેવના મહાલયમા ગયો.

મહાનાયક અઘાપિ મુઘી નિદ્રાધિન ન થતા તેની જ રાહ જોતા હતા તેમની આગાથી એક દામી યુથિકાને અત પુરમા લઇ ગઈ, ત્યાર પછી વસુમિત્ર પણ મહાનાયકને પ્રણામ કરી ત્યાંની ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૯ મું.

સ્વારી

અશ્વિન મામના ગુકલ પક્ષના પ્રાગભમા મહાધર્માધ્યક્ષ નાગાયણ શર્મા કુમાર માધવગુપ્તને માથે લઈ દાણેશ્વર જવા નીકળ્યા ચર-ણાદિથી દરિગુપ્તે 'યુદ્ધ મિવાય કિલ્લો હસ્તગત થયેલો હોઈ દાણે-શ્વરના મૈન્યે હજુ પ્રતિજ્ઞાન છોડ્યું નથી' એવો મદ્દેશો મોકલ્યો હતો આથી નિશ્ચિત ચિત્તે યગોધવલદેવ બગ ભૂમિપગ સ્વારી લઈ જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા.

હેમત ઝડપુના અતમા પાયદળ અને ગણુનોડા વગેરે ગોડ તરફ નીકળી ગયા, પાયદળ મૈન્યે ખીણ સગ કરી લીધા પછી યશો-ધવલદેવ અને યુવગજ શશાક એમણે ઘોડેઝવાર મૈન્ય માથે લઈ નીકળવું એમ હતું તે વખતે ગોડ કે બગદેશમા પ્રવેશ કરવામા મડલની વિશાળ ડુગરી ખીણ તાળામા લેવાનો અતિ આવશ્યકતા ગણેતી હતી એક હજાર વર્ષ પછી બગાલનો છેવટનો અવતરનવાળ ઝાસિમઅલિખાનો આ દુગમ ખીણમા પરાભવ થવાથી, તેને સર્વ રાજ્યમત્તાથી વિમૂખ થઈ છેવટે લિક્ષાપાત્ર લેવું પડ્યું હતું 'ગુપ્તવંશના સમ્રાટના અમલમા અત્યંત વિશ્વાસુ સેનાપતિ સિવાય કોઈને પણ મડલદુર્ગનો અધિકાર આપવામા આવતો નહતો નર-સિંહદત્તના પૂર્વજો તરફ ધણા લાભા કાલથી આ દુર્ગની કિલ્લેદારી

ચાલતી આવી હતી તેના આપ તક્ષદત્તના મૃત્યુ પછી જ ગલી લોકોએ મડલદુર્ગ હસ્તગત કરી લીધો હતો સત્રાટે દુર્ગની કિલ્લેદારી ખીન્ન એક સેનાપતિને આપી હતી, કારણ નરસિંહદત્ત આ વખતે બારયા-વસ્થામાં હતો યશોધવલદેવની અનુમતિ લઈ નગસિંહદત્ત પાયદળ મૈત્ર્ય સાથે મડલદુર્ગ તરફ ચાલ્યો ગયો હતો બગદેશની સ્વામીનો અત આગ્યા પછી નરસિંહને તેના પૂર્વગ્નેના અધિકારનું સ્થાન આપવાનું સત્રાટે વચન પણ આપ્યું હતું

ગત પ્રગણ્યમા કલ્યા પ્રમાણે યુથિજ રાજભૂવનમા આવી પહોંચી તે સાથે જ યશોધવલદેવે તેને અત પુરમા મહાદેવી પાસે મોડલી દીધી હતી બગદેશનું યુદ્ધ મમામ કરી પાછા આવ્યા પછી વસુભિગ સાથે તેનું લગ્ન કરવાનો તેમણે વિચાર કર્યો હતો, અને ત્યાસુધી યુથિજાએ રાજભૂવનના અત પુરમા જ રહેવું એમ ઠરાવ્યું હતું તરલા સ્વામીપર જતા પહેલા જ વસુભિગ અને યુથિજનો લગ્ન સમારભ કરી નાખવા યશોધવલદેવને આગ્રહ કરતી હતી પરંતુ મહાનાયકે કેમે કરતા તેના આગ્રહને સમતિ આપી નહિ યશોધવલ કહેતા, “ પોતાની નવવિવાહિત વધુને પાછળ મુકી બુદ્ધમા જવું એ વાગને માટે સર્વથા અશક્ય છે બુદ્ધ અવસ્ય થવાનું જ છે તેમા શુ થશે શુ નહિ તે કંઈ નક્કી નથી હોતું તેથી કાષ્ઠપણ વીરે વિવાહ બધનથી બધાઈ જવું તે ઉચિત નથી ! ”

છેવટે તરલાને પોતાનો આગ્રહ છોડી દેવો પડ્યો

કેટલાક દિવસે તે દુર્ગરી ખીણ સ્વાધિન કરી પાયદળ સૈન્યે દુર્ગરી પ્રદેશના જગલી લોકોને પરાજય પમાડી સ્વસત્તા નીચે તેમની પાસે સેવાનો સ્વીકાર કરાવ્યો છે, અને થોડું સૈન્ય તે ખીણના રસ્તા પર રાખી નરસિંહદત્ત ગૌડદેશ તરફ ચાલ્યો ગયો છે, એવા મમાચાર આવી પહોંચ્યા. આ પછી થોડા જ દિવસમા શુભ મુહૂર્ત જોઈ યશોધવલદેવ ચૂવગાજ શશાકને લઈ પાટલીપુત્રથી

નીકળ્યા તે દિવસે માહારાજાધિરાજની આજ્ઞાથી રાજધાનીમા મોટો ઉત્સવ થયો નગરના પૂર્વ તોરણમાથી બે હજાર સ્વાર સહ યુવરાજ બગદેશ પર ઝવારી લઈ નીકળ્યો માધવવર્મા અને અનતવર્મા તેના શરીર રક્ષક થઈ તેની સાથે નીકળ્યા અને વૃદ્ધ સમ્રાટ મહામેનગુપ્તે નગરતોરણમા આવી પુત્રને પોતાના બાલમિત્રને સ્વાધીન કર્યો તે વખતે સમ્રાટનું વામનેત્ર વારવાર ફરકતું હતું ! યશોધવલદેવે તેમને પુષ્કળ ધૈર્ય આપી તેમની ગળ લીધી.

ચોગ્ય સમયે યુવરાજ મહાદુર્ગમા આવી પહોંચ્યો પાયદળ મૈત્ર્ય લઈ નરસિંહદત્ત ગૌડ પહોંચ્યા પછી રસ્તામા મહાલ છોડી એ સર્વ ગૌડ તરફ વળ્યા તે વખતે ગૌડ એક નાનું શહેર હોઈ તે પ્રદેશની રાજધાનીનું ધ્યાન હતું સામ્રાજ્યની નૌકા ગૌડ પહોંચતા જ ગૌડના મહાકુમારમાત્યે મોટા સમાગમથી યુવરાજનું સ્વાગત કર્યું બદરની નૌકાઓપર નાનાવિધ રગની પતાંગઓ ઉડવા લાગી અને નગરના રસ્તાઓમા સર્વ પ્રકારે શણગારવામા આવ્યા મધ્યાહ્ન થતાજ લાખો દિપમાલાઓથી તે નાનું શહેર અન્યત ઉજ્જવલ દેખાવા લાગ્યું ગૌડમા પુષ્કળ સુશિક્ષિત મૈનિકો સ્વેચ્છાથી યુવરાજના મૈત્ર્યમા આવી મળ્યા પ્રત્યક્ષ સમ્રાટ કુમારગુપ્તેના વશજ પોતે દિગવિજયાર્થે નીકળ્યો છે, એમ સાબળી ગૌડના અમાત્યો પોત પોતાના શરીર રક્ષક સૈન્યની ટુકડીઓ લઈ સામ્રાજ્યના ગરૂડધ્વજ નીચે એકત્ર થયા યુવરાજે જ્યારે ગૌડ છોડ્યું, ત્યારે બે હજારને બદલે દસ હજાર ગ્વાર તેમની સાથે નીકળ્યા.

પૌરૂષર્ધનની હદ પૂર્ણ થતા જ બડોર સામતોના અમલના પ્રદેશોનો પ્રારંભ થયો બિચારી નિરપરાધી પ્રજાએ આનંદથી સમ્રાટના યુવરાજનું સ્વાગત કર્યું તેમનું પાયદળ ગામેના ગામે

બળે કરતુ વધવા લાગ્યુ એકાદ બે ઠેકાણે નાના નાના જમીનદારોએ પોતાના માટીના કિલ્લાની મદદથી સામ્રાજ્યના સૈન્યને અટકાવવા પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ યશોધવક્ષેવે તેમના કિલ્લા પોતાના તાબામાં લઇ તે કિલ્લાદારોને એવી સખત શિક્ષા કરી કે ધણી મહત્તર* અને મહત્તમ† લયથી ગુપ્તગુપ્ત નમતુ મુકી મહાનાયકને શરણે આવ્યા આ પ્રમાણે મેઘનાદના પશ્ચિમ કીનારા સુધીના પ્રદેશ સમ્રાટની સત્તામાં આવ્યો પોષ મહીનાના છેવટના ભાગમાં સર્વ પાયદળ, ઘોડદળ અને નૌકાસૈન્ય મેઘનાદના કીનારે એકત્ર થયું, દૂરદૂરથી મહાનાયકે શરણ આપેલા સામતોને પુન તેમના સર્વ અધિકાર આપી દીધા તેઓએ અતિ આનંદથી પુષ્કળ વર્ષોની બાકી રહેલી ખડણી યુવરાજને આદરપૂર્વક અર્પણ કરી એક લાખથી વધે પડતું મુદ્રા પાટલીપુત્ર મોકલવામાં આવી, પરાભવ પામેલા સામતોની રીત જોઇ મેઘનાદના બીજા કીનારા પરના સામતોએ પણ ધીમે ધીમે મહાનાયક તરફ પોતાના વકીલો મોકલવાનો આરંભ કર્યો

મેઘનાદના પૂર્વ તરફના કીનારાપરનો અને સમુદ્ર તીર પરનો સમતટ પ્રદેશ જે સામતોની સત્તામાં હતો, તેમાંના ધણીખરા મહાયોગ મતના બાદ અનુયાયી હોઈ આઠાણુ ધર્મના કટ્ટા શત્રુ હતા તે વખતે પશ્ચિમ તટ તરફ જે સામતોના રાજ હતા તે જો કે બૌદ્ધાનુયાયી હતા, પણ તે આઠાણુ ધર્મના દ્વેષી નહતા કારણ, આઠાણુ ધર્મના લોકો સાથે તેઓ દીર્ઘકાળ પર્યંત રહ્યા હતા, તેથી તેમના મનમાં તે ધર્મવિષે દ્વેષના મળ ઉડાણુમાં ગયા નહતા આજ અરસામાં વજ્રચાર્ય, શત્રુસેન, સધરથવીર બધુગુપ્ત વગેરે બૌદ્ધસંધના નેતાઓ બગદેશમાં આવેલા હોઈ, તેમની સહાયથી

* મહત્તર—જમીનદાર

† મહત્તમ—એક વિશિષ્ટ પ્રકારના સંસ્થાનિક

બડખોરોને હાણેશ્વર તરફથી જોઈએ તેટલી આર્થિક સહાય ઉભાઈ અને ઉત્તજન મળેલું હતું. ડાન્યકુળમાં બુદ્ધભદ્ર અને હાણેશ્વરમાં અમોવગક્ષિત, નત્રમેન અને બન્ધુગુપ્તની મહાય અને ઉત્તેજનથી આર્યાવર્તમાં એકઠાં જોડાઈ ગયેલાં આપન કરવા પ્રયત્ન કરતા હતા. બગ અને અમતટ પ્રદેશના સામતોએ પોતાના વકીલો મોકલ્યા તેપરથી ચૂવગળ ગણાઈને લાગ્યું કે, બગદેશ અદ્ય પ્રયત્નથી તાબામાં આવ્યો જે પરંતુ માનવ ચત્રિના પૂર્ણ અનુભવી ઋદ્ધ મહાનાયક, એ વાત પર મહેલાઈથી વિશ્વાસ ધરાવે તેમ નહતા તે મારી રીતે જાણતા હતા કે મેઘનાદના પશ્ચિમ કીનારા તરફતો ફક્ત મામતો જ બડખોર છે, પરંતુ નદના પૂર્વકીનારે સામતથી તે છેવટના મામાન્ય ખેડુત સુધીના મર્વકોઈ ગુપ્ત સામ્રાજ્યની વિરુદ્ધ છે.

મેઘનાદના કીનારાપરની છાવણીમાં નિવાસ હતો ત્યારે યજ્ઞોધવલને એની ખબર મળી કે, ઉત્તર તરફ ડામરપનો ગાન ખૂલી ગીતે બડખોરોને મદદ કરે છે. મગધના ગુપ્ત યજ્ઞના ગળ સાથે ભગદત વશીય ડામરપના રાજાને ધણા દિવસથી કાવતું ન હતું અર્થાત તે ઉભયમાં ધણા દિવસથી તટો ચાલતો આવ્યો હતો એ કારણથી બગ અને ડામરપ પ્રદેશની મીમાપરનો એકઠાંડુપ પ્રદેશ જન-સંન્ય અગળ્ય બની ગયો હતો. સમ્રાટ મહાસેનગુપ્તે યુવાવસ્થામાં ડામરપના રાજા સુચિતવર્માને પગાળ્ય આપી કેટલાક વખત માટે એ તટાનો ભડખોરો ચાલવી નાખ્યો હતો. સુચિતવર્માના પુત્ર સુપ્રતિષ્ઠ વર્માની ડામરપના પ્રારભમાં ડામરપના રાજા સાથે ગુપ્ત મમ્રાટનો કોઈ જાતનો વાધો ન હતો પરંતુ એકવાર બુદ્ધની શરૂઆત થયા પછી ડામરપનો રાજા સવસ્થ ખેસશે નહિ, એ વાત યજ્ઞોધવલદેવે સમ્રાટને રપષ્ટ રીતે સમજાવી હતી. મેઘનાદના કીનારા પર સામ્રાજ્યનું સૈન્ય શિખરમાં માત્ર આગસમાં દિવસો પસાર કરતું હતું. ડામરપના રાજાની હીલચાલની ચોક્કસ ખાતરી મળ્યા

મિયાય યગોધવક્ષેવ પણ મેધનાદ ઉતરી મામે કીનારે જવાની
પ્રમત કડી ગડતા ન હતા પરંતુ હવે કામ-પતો ગળ માંડાળ.
માથે ખૂંધી રીતે ગત્રત્વ દર્શાવે છે, એવા મમાચાગ આવવાથી
ને એક પ્રકારે નિશ્ચત થયા હતા એમ કહીશું તા તે ચાલવા જેવું છે

થોડા જ દિવસમા યગોધવક્ષના ગુપ્તચરો એની ખમગ લાવ્યા
કે, સુપ્રતિષ્ઠિત પર્માનો નહોતો લાઇ લાન્ડ વર્મા પોતાના મૈન્યમ
બગદેરાના બડવાળાઓને મહાય આપવા નીકળ્યો છે આગળ વધે
કામગરનુ મૈન્ય ક્ષત્રપુત્રાના પશ્ચિમ તીરે ગદી ત્વગીત ગતીથી આ
છે લાન્ડરવર્મા મૈન્યની બીજી દુકડીઓ મહ તૈયાગ થયો છે
યગતુ અઘાપિ પણ બગદેશના મામત મુલક માટે વિનનિ કરવા
વડીલો મોટલે જ જતા હતા !

યગોધવક્ષેવે સનાપતિઓની સલાહ લેવા માટે એક મહ
ભરી મેધનાદના કીનાગ પગના વિગાળ આગ્રવનમા ધવલની છાવણું
પડી હતી એક મોટા વિગ્તીર્ણ આગ્રવદ્ નીચે આ સલા મા
નવી રાવડી ઉભી રેલી હોઇ, યગોધવક્ષેવ, યુવરાજ ગશાડ, ન-
ગમિલ, માધવવર્મા, વિરેન્દ્રમિલ અને અનતવર્મા એટલા તેમ
એકત્ર થયા હતા

યગોધવક્ષેવે તે વખતની પરિસ્થિતિ મર્વને મમજવી છેવટે
પ્રુછ્યુ “ આ વખતે આપણે શુ કરવું તે વિષે તમે સર્વના કેવલ
વિચાર છે ? ”

તેજ ક્ષણે યુવરાજે કહ્યું, “ શત્રુ મૈન્ય બડખોરોને આવી મળે
તે પહેલા જ બન્ને મૈન્યપર તૂટી પડવું જોઇએ ! ”

યુવરાજની આ સૂચનાથી યગોધવક્ષને પૂર્ણ મતોષ થયો હોય
એમ જણાયુ આનંદથી મસ્તિજ હલાવી તેમણે કહ્યું, “ ઉત્તમ.
અત્યુત્તમ ! વત્ત, તારી એ સલાહ તદ્દન યોગ્ય છે પરંતુ શત્રુના

બન્ને સૈન્ય એકત્ર થતા પહેલા તેના પર હલ્લો કરી, તેમને હતારા કરવા કેની યોજના કરવી ? ”

યુવરાજે કહ્યું “ મને લાગે છે કે, આપણે સૈન્યના બે વિભાગ કરવા બગદેશ માટે બે હજાર સ્વાર અને સર્વ નૌકા રાખી બાકીના ઘોડદળ અને પાયદળ સૈન્યનો અર્ધો ભાગ કામરૂપ તરફ મોકલી દેવો ”

“ પરંતુ એ સૈન્યની જવાબદારી કોના પર નાખવી ? ”

“ આપની અનુમતિ હશે તો એ સૈન્ય સાથે હું જવા તૈયાર છું કીવા નરસિંહ અથવા માધવ એ બેમાંથી કોઈ પણ જશે ”

યશોધવલે મૃદુ સ્વરે કહ્યું “ વત્સ, એ સ્વારીનો તું જ સનાપતિ થા ભગદત્તનું કુટુંબ સમુદ્રયુક્તના કુટુંબની સમાનતા ધરાવનાર નહિ હોય પણ તે અતિપ્રાચીન રાજકુટુંબ છે ભારતવર્મા પણ તારા જેવો તદ્દય છે એ તો અપ્રત્યક્ષ છે, બડનો નાશ કરવામા બે કે ધનનો લાભ થવા જેવો હશે, પણ તેમા યશને ભાગ ધણો જ થોડો હોય છે એમા કંઈએ શકા નથી કે, તું આગળ વધી બે ભારતવર્માને પગજય આપીશ તો યુદ્ધનો અંત જલદી આવશે સર્વ સૈન્ય બે બગદેશ પર જ તૂટી પડશે તો બગને તોડી પાડવામા બહુ દિવસ લાગશે નહિ બે એકાદ જુલથી કદાચિત્ત તું હાર પામીશ, તો આ યોજનાથી તારી પીઠ સાચવવાને મને મુશ્કેલી પડશે નહિ ઠીક, તારી સાથે કોણ કોણ આવશે ? ”

નરસિંહ, માધવ, વિરેદ્ર વસુમિત્ર વગેરે સર્વ એકદમ સાથે જ બોલી ઉઠ્યા “ હું—હું જઈશ ! ”

તેમની પાછળ બાલક અનંતવર્મા પણ બોલી ઉઠ્યો “ આર્ય, હું પણ યુવગજ સાથે જઈશ ! ”

યશોધવલેવે સહજ હસીને બોલ્યા “ અરે, તમે સર્વ જ

યુવરાજ સાથે જવાનું કહ્યું છે, ત્યારે મારી 'સાથે કાણુ રહેશે ? થુ હું વૃદ્ધ એટલે મારી પાસે કાંઈ જ નહિ હોય તો ચાલશે ?' યશોધવલેવના આ શબ્દો સંભળતા જ સર્વ નીચું મુખ કરી ન્તપ્ત બેસી રહ્યા શેા ઉત્તર આપવો તે કાંઈને સમજાયું જ નહિ કેવટે મહાનાયકે કહ્યું “ તમે સર્વ યુવાન છો મને લાગે છે કે યુવરાજ સાથે એક ગ્રાહ વીરે જવાની જરૂર છે, વિરેન્દ્રસિંહને યુવરાજ સાથે જવા દો નરસિંહ, વસુભિન્ન અને માધવ એમથી એક જણુ યુવરાજ સાથે જશે ”

આ સળધમા ઘણી વાગ મુધી ઉઠાપોહ થયો, અને છેવટે યુરુ કે, નગસિંહે જ યુવરાજ સાથે જવું

પાછળથી અનંતવર્મા ધીમે ગદીને ઓળ્યો “ આર્ય યુવરાજ માથે મને જવા મ મત્તિ આપો ”

યશોધવલે હસીને પુછ્યું “ અનંત, તું પણ જવાનું કહે છે ? તું જાંને થુ કરીશ ? ”

અનંતે શરમાઈ નીચું જોઈ કહ્યું “ આય, યુવરાજને છોડી ન પાછળ ગદી શકીશ નહિ । ”

અનંતનો વિશેષ આગ્રહ જોઈ યુવરાજ તેને પણ સાથે લઈ જવા તૈયાર થયો, અને યશોધવલે પણ તેમા અનુમતિ આપી

ખીજે જ દિવસે પ્રાતઃકાળે દગહનગર પાયદળ, આઠહનર થોડેસ્વાર અને પચાસ રણનૌકા લઈ યુવરાજ શશાંકે યશોધવલને વદન કરી છાવણી છોડી

પાયદળ મૈન્ય અને નૌકાએ ધીરે ધીરે ગભીર ગતીથી પ્રયાણ કર્યું નરસિંહદત્તને શકરનદના તીર પર રહેવા કહી યુવરાજ સ્વાર મૈનિકોને લઈ આગળ વધ્યો સીમા ઉલ્લસી કામરૂપના સૈન્યે તે મમયે ઉત્તરની સીમા નજીકનું ગામ લટવા માડ્યું હતું અઘાપિ ભાગ્યકર્મમાં શકરનદ ઉતરી આવ્યો ન હતો જે મૈનિકો યુવરાજ

પાથે આવ્યા હતા, તેમાંના વણાખગ ગૌડનિવાસી હોઈ, તેમનું નર્મ જીવન યુદ્ધ અવમાયમા વ્યતિત થયું હતું. રાત્રુ મૈન્યને નિશ્ચિત પહે ગામ જટવામા નિમમ્મ થયેલું જોઈ, વીગેન્દ્રસિંહ અને ગૌડ સામતોની મલાહ મેળવી યુવગજ પોતાનું મર્વ મૈન્ય લઈ એકદમ નાનું મૈન્ય પર તટી પડ્યો. 'કામરૂપનું મૈન્ય જુદી જુદી સો ખસો ટેળીઓ જટવામા વહેચાઈ જઈ જટાવૃટ કુવામા નિમમ્મ થઈ ગયું હતું તેના મેનાપતિને યુવગજના આગમનની ખબર મળી હતી, પરંતુ આટલા અપ અવકાશમા તે દેઃ મીમાએ આની પહોચશે, એની તેને અપને પણ કટપના ન હતી.' એકાએક ધોરે-વારોના પ્રયત્ન મૈન્યે દમલો કુવાથી કામરૂપનું મૈન્ય વારવાર હાગ ખાવા લાગ્યું તેમાંનો ઘણો ભાગ ખાધો ગયો અને રહ્યા તેમણે જટ છોડી 'ય પણાયતે' નો મહેલો માર્ગે ગ્રહણ કર્યો. 'મના નાયકે વૈય આપી વિખગાયલા મૈન્યને એકત્ર કરવા પુષ્કળ પ્રયત્ન ન્યા, પરંતુ તેમા તેને ખીલકુલ જય મળ્યો નહિ.'

અતે વાગવાર પગજય પામેલું કામરૂપનું મૈન્ય ગડગનદના બેનાગ પર એકત્ર થયું પરંતુ પુનઃ પુનઃ મજબૂત માર ખાવો નડયાથી તે મૈન્ય એટલું કમઝોરત અને વૈય ગલિત અન્યુ હતું. ફક્ત એ હજાર ગ્રામ મહા વીગેન્દ્રસિંહે તેના પર હવો કરી અને ગડગનદના ખીજ તટની પાર પહોચાડ્યું હતું. 'અન યુવ-રાજ રાશાડ પુષ્કળ મૈન્ય લઈને કામરૂપ પર હકો કરવા આવે છે, એની જાનમી ફત દ્વારા ભારકુવમાને મળી ને પણ તૈયારી કરી નડમજલ કરનો ત્વગિત ગતીથી આગળ ચાલવા લાગ્યો રસ્તામા જ જવ લઈને નાનતા તેના પોતાના મૈનિકાના મુખથી મહાન પરા-જયની વાત મલખાઈ ગડગનદના કીનારે આનીને તેણે જોયું તો રોકાણે કેટાણે મગધમૈન્યે નાંખી બદી કરી નદીનો મર્વ કાઢો દુર્ભય બનાવી દીધો હતો તેને લાગ્યું કે યુદ્ધ મિનાય નદી આગળવા સંકટ નથી.'

એક લક્ષ કરતા વિશેષ મૈન્ય લાખી યુવગજ ભારકુ વર્માએ શકરનદના ઉત્તર કીનારે જાવણી નાખી તે સ્વત શર હતો, વીગ બચ્ચો હતો-તત્કાલે નદી ઝાળગવાની તે પણ તૈયારી કરવા લાગ્યો પરંતુ તેના ધોરણી સેનાપતીએ તેને પુષ્કળ રીતે સમજાવી જેમ તેમ અટકાવી ગાખ્યો તેણે તેને સમજાવીને કહ્યું કે, આપણે લાખો પ્રવાસ કરી આવેલા હોવાથી આપણુ મૈન્ય આ વખતે તદ્દન માફી ગયેલું છે મગધ માત્રાલયનુ મૈન્ય અત્યંત પરાક્રમી અને દુર્જય હોઈ યુવગજ ગરાડના અગમ ૩૯ પણ દૈવી શક્તિ છે, એવો પોકાર પરાજિત મૈન્યના મુખથી જ્યા ત્યા પડી ગયો છે । તે પ્રમાણે જ શકરનદ નાનો છે પણ તે ઉડો હોઈ, તેનો પ્રવાહ પણ ભયંકર છે, અન્ય સમયે પણ પાગ ઉતરવાને માટે તે મુશ્કેલ પૂર્ણ હોય છે તો જે વખતે મામે કીનારો શત્રુ સૈન્યના તાબામાં હોય તે વખતે થાકેલા પકેલા મૈન્ય સાથે ભયંકર પ્રવાહ-માથી સામી બાજુ જતુ તે શુ આપણે આપણા પર જ અનર્થ પડે પરા ખેચી લેવા જેવું નથી ? યુવગજ ભારકુવર્મા જો કે તરણુ હતો, તો પણ તે અચળ સ્વભાવી નહોતો શાત અને યુદ્ધ-જામાં પાગ મન હતો પોતાના ઝૂક, ફરદર્શી સેનાપતિની મલાહને માન આપી શકરનદના કીનારા પર જ જાવણી નાખી તે શાત રહ્યો

નદીના બીજા તટે હજારો ગવટીઓ ઠોકવાનું કામ ચાલતું જણાતા ભારકુ વર્મા મારી મધીની ગહ જુએ છે, એવો તર્ક યુવગજ શશાકિ સ્વાભાવિક રીતે ક્યો ત્રણ દિવસ અને ત્રણ ગત્રી નદના બન્ને કીનારા પર પડેલી બેઉ પક્ષની સેના એક બીજાના હથાળી રાહ જોઈ રહી હતી એથે દિવસે સવારે મગધ સેનાએ ભગ્નત ચર્ષ જોયું તો સામી બાજુની જાવણીમાં ગવટી-ઓની મખ્યા ઝાંછી ચયેલી લાગી. આ જોઈ શશાકના લક્ષમાં આવ્યું કે, શત્રુ નદી ઉતરવાનો પ્રયત્ન કરે છે યુદ્ધકલા વિચારક

ભારતરવર્મા પોતાના સૈન્યની જુદી જુદી ટુકડીઓ કરી એક જ મમથે જુદા જુદા મથળે નહીં ઉતરવાનો પ્રયત્ન કરશે, તે પણ કુમારના લક્ષ્મી આવવાને વાગ લાગી નહિ. યુવરાજ શશાક અને વીરેન્દ્ર મોટી ચીતામા પડ્યા ઝાગજાગ, પાયદળ સૈન્ય લઈ નગસિંહ દત્ત અઘાપિ આવી પહોંચ્યો ન હતો.

વાયલ થયેલા સૈનિકા અને નિરૂપયોગી મૈન્ય સિવાય સાડા સાત હજાર ઘોડેચારોનું સૈન્ય આપણી પાસે તૈયાર છે, એમ શશાક અને વીરેન્દ્રને ગણતરી કરતા જણાયું આ મૈન્યના બે વિભાગ કરી ઝામરૂપના એક લાખ મૈનિકને તે અટકાવી ગમવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો યુવરાજને એવું વિલક્ષણ સાહસ નહિ કરવા વીરેન્દ્ર અને ગૌડ સામંતોએ પુષ્કળ ગીતે મમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ ગણાગણ છોડીને જવાને શરાક ખીલકુંક નૈયાગ થયો નહિ, આટલા મુંઝવેર મૈન્યથી ઝામરૂપની પ્રચલિત સેના સામે થયું તે એક ભ્રમિષ્ટ-ગાડાનું કામ છે, અને આ માહસનું મત્સ્ય એ એકજ પરિણામ છે એવી વીરેન્દ્ર અને ગૌડ સામંતોની મપુર્ણ ગીતે ખાતરી હતી તેથી તેમણે એક મ્યાગ યશોધવલદેવ તરફ અને એક મામત નરસિંહદત્ત તરફ એમ બેને તગતજ મોકલી દીધા નગસિંહદત્ત અને પાયદળ મૈન્ય અહીંથી ચાળીસ ગાઉ દૂર હતું. યરોધવલ મેવનદના કીનારે જાવણીમા હતા શકનદના કીનારેથી તે જાવણી એક મહિનાના માર્ગ પર હતી.

કેમે કરતા યુવરાજ સમરાગણ છોડીને જવા ઝુલ્ય ચતા નથી એમ જ્યારે સામંતોને જણાયું, ત્યારે તેની માથે તે પણ પ્રાણ આપવા તૈયાર થયા. સૈન્યની ચળવળની સર્વ વ્યવસ્થા સેનાપતિના હાથમા મુકી મુખ્ય મુખ્ય સામંતો યુવરાજના શરીરરક્ષક સૈન્યમા આવી મળ્યા અને સૌ શરીર રક્ષકને બદલે ત્રણજે ગરીબ રક્ષક લઈ યુવરાજ શશાક જાવણીમાથી બહાર પડ્યો.

રખ લેતી વખતે યુવરાજનો હાથ પોતાના હસ્તમા લઈ નેત્રમા પાણી લાવી વીરેન્દ્ર કહ્યું “કુમાર ! જો પાછા આવ્યા પછી આ

સ્થળે આપ મને જોઈ શકો નહિ, તો સમજાવો કે વીરેન્દ્ર હવે આ ભૂતલપર નથી । જો કદી આપ અવેશમાં જાવ તો મહાનાયકને કહેજો-કે, મહેન્દ્રસિંહના પુત્રે પણ સેવામાં પોતાનું જીવન અર્પણ કર્યું છે । જ્યાં સુધી દેહમાં પ્રાણુદીપ જળક્રતો હશે ત્યાંસુધી એક પણ સ્વાર ઘાટ છોડશે નહિ, એવી ખાત્રી રાખજો । ”

સ્વામી હજારમાં થોડા જ એકા સ્વામી લઈ ચૂવરાજ પર્વત તરફ નીકળી ગયો । આપણી કથાના સમયે શરૂનંદના બંને કીનારા ધનધીમ અગમ્યથી ઢાકાઈ ગયેલા હતા । બ્રહ્મપુત્રના મગમસ્થાનથી બે ત્રણ ગાઉમાં બે ત્રણ સ્થળ સિવાય ઉત્તરવાનું કંઈપણ ગરબ નહતું । ચૂવરાજે જાણી છોડી તેટલામાં તરત જ આકાશ વાદળાથી ભરાઈ ગયું । મૈત્ર્ય ધીમેધીમે નંદના કીનારે કીનારે ચાલવા લાગ્યું । જાણીથી સુમારે બાગ ગાઉ દૂર આવ્યા પછી કામરૂપના સૈન્યની એક ટુકડીની તેમને ખબર પડી । ચૂવરાજે નજીક જઈ જોયું તો લગભગ દસહજાર મૈત્રિકા મામે કીનારે એકત્ર થયેલા હોઈ જગલમાંથી લાડડા મેળની પુલ બાધવાનો પ્રયત્ન થતો જણાયો । આ સ્થળે બે મોટી ટેકરીઓની વચ્ચેથી પ્રવાહ જતો હતો, તેથી નદીનું પાત્ર બહુ પહોળું નહતું ।

ચૂવરાજે સૈન્યને અટકાવી હવે શું કરવું તે વિષે સામતોની સલાહ પુછી । તેઓએ એકમત થઈ કહ્યું કે, આવા સ્થળે નજીક મૈત્ર્ય લઈને પણ પુષ્કળ મૈત્ર્યને અટકાવી શકાશે ।

મામતની સલાહ પ્રમાણે તે ઢેઝણે એક હજાર સ્વામી રાખી બાકીનું મૈત્ર્ય લઈ ચૂવરાજ આગળ ચાલવા લાગ્યો । તેના વદન પર ભયની લેગમાત્ર પણ જાણ જણાતી નહતી ।

ચાલતા ચાલતા સંખ્યા મમય થયો । ચાલી ચાલીને સર્વ થાકી ગયા હતા તેથી વિશ્રાંતિ માટે નંદતટે ચૂવરાજની આજ્ઞાથી સૈન્યે મુકામ કર્યો । આ મૈત્ર્ય પામે માત્ર એક તખ્ત હતો । પોતાના

મામત અને સેના નાયક મહા યુવગજ શશાઙ આ તખ્તમા આવી બેઠો, અને બીજા મૈનિકાએ મોટા મોટા વૃક્ષોનો આશ્રય લીધો, પરંતુ તેથી તે કંઈ પર્જન્ય વૃષ્ટિમાથી બચી શક્યા નહિ, એક મરખો વગમા પડતો હોવાથી તેમને ટાઢપણુ લાગવા માંડી જંગલમા આ વખતે સૂઝ લાકડા મળવા અશક્ય હોવાથી તેનો ઉપયોગ કરવાની સવડ પણુ ગઈ નહિ.

મધ્યગત્રી વહી ગયા પછી તો મુરખધાગ વૃષ્ટિ થવા લાગી । ફાણુવાગ પણુ ને અટકી નહિ । તે માધના દડીના દિવમ । સર્વઅગ જળથી તળભોળ બનેલા । વળી ઉપગ્રી અગખલિત પર્જન્ય ધારા । માથુ મુકવાનુ પણુ મ્થાન નહિ । આવી મ્થિતિમા યુવગજના મૈન્યે તે ગત્રી હાલ બેલાલમા પૂર્ણ કરી

સવાગ થયુ, તો પણુ વગસાતો એક ગરખો જ પડતો હતો ! તેવી વૃષ્ટિમા જ યુવગજે પોતાનો મુકામ ઉઠાવી મન્હસહ આગળ ચાલવા માડ્યુ જંગલના ગ્તાઓમા જ્યાં ત્યાં પાણી જ પાણી થઈ ગયુ હતુ । વૃષ્ટિથી અતિશય શીતળ બનેલો વાયુ સંપાટાથી વહેતો હોવાથી મ્વારોને પોતાના ઘોડાને વ્યવસ્થિત રાખવામા પણુ હરકત આવતી હતી ।

આ પ્રમાણે મધ્યાહ્ન થયા પછી યુવગજનુ સૈન્ય એક વખત જંગલમાથી બહાર નીકળ્યુ સેના નાયકોને બહાર નીકળતા જ સામે એક મોડુ મેદાન લીલાછમ વાસથી છવાઈ ગયેલુ જણાયુ આ મ્થળે નદનુ પાત્ર વિશાળ હતુ પરંતુ પાણીની ઉઠાઈ ઘણીજ થોડી હતી સામા ડીનારા પગ લીલાછમ મેદાનમા શત્રુની મોટી છાવણી પડેલી હોઈ તેમા પચાસ હજાર જેટલા મૈનિક હોય તેમ લાગતુ હતુ, ચાલી ચાલીને થાકી ગએલા પોતાના સૈનિકોને સેના પતિએ એકત્ર કર્યા છુધા અને દડીથી સ્તપ્રાય બનેલા સ્વાર ઘોડા પરથી ઉતરી યુદ્ધમાટે તૈયાર થવા લાગ્યા પણુ યુદ્ધ કરે કાણુ ?

સામે કીનારે પડેલી શત્રુ છાવણીમાં તો એકે માણસ જણાતો નહતો ત્રણ પ્રહર દીવસ વહી ગયા પછી એક સ્વામે આવીને યુવગજને જણાવ્યું કે “ કેટલાક આશ્વિનિવાસી આગેવાનો આવ્યા છે અને તે આપને મળવા હચ્છે છે ”

યુવરાજે તેમને લઈ આવવા સ્વામને હુકમ કર્યો થોડીજવારમાં કેટલાક ઠીંગણા અને ચપટા નાડના ડામડપ નિવાસીઓને તે યુવરાજ પામે લઈ આવ્યો તેઓએ યુવગજને પ્રણામ કરી કહ્યું “ સરડગના ચારપાય હજાર અથ અમાગ વાસના ખીડના ખીડ ખાઈને સાફ કરી નાખે છે જો સરકાર તેમને ત્યાથી કાઢી લેવા પોતાના સ્વામને હુકમ કરશે તો મૈન્ય અને ઘોડા માટે ખાધાદિ મુખલક પદાર્થ લાવી આપવા અમે તૈયાર છીએ ”

યુવગજની આજ્ઞાથી છૂટા મુકેલા ઘોડાઓને ખીડમાંથી મૈનિકા પાછા લઈ આવ્યા, અને તે આશ્વજનોએ પણ દુનંતતા શુદ્ધિથી જોઈએ તેટલો ખોગક અને ચાગે લાવી આપ્યો તે મર્વ પદાર્થોના ચથેચ્છ ઉપયોગ કરી તાજા બન્યા સધ્યાકાળ થતા જ નદીના બન્ને કીનારે હજારો ધૂણીયો મળગી પણ તે દિવસે ટક ચુક થયું નહિ !

જગલમાંથી ડાળીઓ, ઢાટા વગેરે લાવી મૈનિકાએ નદી કીનારે સમય પુગતી પુકળ ઝુપડીઓ ઉભી કરી મધ્યગત્રે યુવરાજ અને અનંતવર્મા તથા છોડી એક એવી જ ઝુપડીમાં આવી બેસા હતા આકાશ હતું પણ વાદળાથી ભરેલું હોઈ વાયુનો વેગ જોસભેગ વધે જતો હતો, પણ માત્ર વરસાદ પડતો નહતો

યુવરાજે પુછ્યું “ અનંત, નદીનું પાણી વધ્યા જેવું લાગે છે, કેમ નહિ ? ”

અનંતવર્મા ઉઠીને નદીમાં ઉતરી બોલ્યો “ હા મહારાજ ! પાણી બહુ વધી ગયું છે । ”

“ ઠીક છે તું ઉપર આવ ”

સવારે આઠાશ વાદળા રહિત બન્યું અને વાયુ પણ બધ પડ્યો નદીનું પાણી પણ ધીમે ધીમે ઓછું થવા લાગ્યું મેનાપતિને યુદ્ધ માટે તૈયાર થવા યુવગજે આજ્ઞા કરી નદી તટનું ગ્લેષુ ડગવા મ્વારોની કંઈ જરૂર ન હોવાથી યુવરાજની આજ્ઞાથી પચાસ સ્વાગ આફીના મ્વારોના ઘોડા લઈ જગલમાં જઈ ખેડા અને અઢી હજાર મૈનિકો યુદ્ધ માટે તૈયાર થઈ નદ કીનારે આવી ઉભા રહ્યા

આ બાળુ સહજ સાજ દેખાવા લાગતા પૂર્વેજ ડામરૂપનું મૈન્ય નદ ઉતરવા તૈયાર થયું મ્વત ભાગ્યવર્મા આ મૈન્યની ચળવળ કુતો હતો રાત્રે ધૂણીઓ બોધ તેણે તર્ક કર્યો હતો કે, આમે કીનારે રાત્રે મૈન્ય આવી પહોંચ્યું છે ! મૂરોદય પૂર્વેજ મૈન્યને આગળ વધવા તેણે હુકમ કર્યો

પ્રચડ જયધ્વની કરી હજારો મનિડ રાગનન્ના રીતળ વાગિમા ઉતર્યા !

પ્રકરણ ૧૦ મું.

શકરેનદનું યુદ્ધ

આ પછી બે વડીએ ભગવાન મુર્યાનાગાયણે ન્યારે આઠાશના પૂર્વ ભાગમાં પોતાનું અસ્તિત્વ પ્રગટ કર્યું, ત્યારે ભાગ્યવર્માના મૈન્યનો ધણો ખરો ભાગ નન્ના પાત્રની મધ્ય પર્યંત આવી પહોંચ્યો હતો આ તરફના તટપર બે અઢી હજાર મૈનિકો મહા શશાક એક નિશ્ચલ, અભેદ ખડકની માફક, સજ્જ થઈ ગયું મૈન્યની પ્રતિક્ષા કરતો ઉભો હતો ઘોડદળ મૈન્ય પાસે ધનુષ્ય બાણ કદી હોતા નથી આપણે ફૂં ગહેલા શત્રુસૈન્યને કંઈપણ હાની કરી શકીશું નહિ, એવો વિચાર કરી શશાકનું મૈન્ય તદ્દન સ્વયંચાલી ન્યાને લા ઉણુ હતું

જેમ જેમ શત્રુનું સૈન્ય નજીક જણાવા લાગ્યું, તેમ તેમ કામરૂપનું સૈન્ય પ્રયત્ન જયધ્વનિ કરતું અધિક વેગથી આગળ આવવા લાગ્યું. વાદળા એક બીજા સાથે વેગથી અફળાતા જેવી પ્રયત્ન ગળાના થાય છે તેવી રીતે બન્ને પક્ષના સૈન્ય એટલીજ પર ધસ્યા ત્યાં તેમના શસ્ત્રાસ્ત્રોનો ભયંક અણુઅણુ ઉત્પન્ન થયો. કામરૂપના મૈન્યના મુખડાની ગતિ કુઠિત થઈ અને તે આગળ વધી ગયું નહિ. મગધ સૈન્યના આઘાતના સપાટાથી ભય પામી આગળના સૈનિકો પાછળ હઠવા લાગ્યા, પરંતુ તેમની પાછળ હજારો મૈનિક આવતા હતા તેમણે તેઓને પાછા ન હઠવા દેતા આગળ ધસવાની ફરજ પાડી. કામરૂપના સૈન્યે પુનઃ કીનાગ પગ ચઢી જવાનો પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ મગધ સૈન્યે તેમને બીજી વખત નદીના પાત્રમા પાડી દીધા.

પરંતુ કામરૂપના વીર એટલી સહેલાઈથી પરાજિત થાય તેવા સામાન્ય ન હતા. ગતી કુઠિત થવાથી તે હજારો સૈનિકોએ મગધના મુકબર સૈન્યપર બમણા આવેશથી હુલો કર્યો. પરંતુ તેમનો ફરી પણ પરાજય થયો અને તેમને પાછું જ હઠવું પડ્યું. બે હજાર ગૌડવીર પાષાણની માફક નિશ્ચલ ઉભા હતા. હજારો શત્રુસૈનિકોના આવેશ પૂર્ણ હુમલાથી તેઓ એક પગલું પણ પાછા હઠ્યા નહિ. આ વખતે જય મળવો અશક્ય છે, એવો વિચાર કરી તેઓ મૃત્યુ આધિન થવાને તૈયાર થઈ ગયા હતા. મૃત્યુ માટે તૈયાર થઈ રહેલા મગધવીર જીવત હોતા તેમનો પરાભવ કરે તેવું સૈન્ય તે સમયે સમગ્ર જગતમા એક પણ ન હતું, એમ કહેવાને હરકત નથી.

શકરનંદના બીજા કીનારે હાથીપર બેસી યુવરાજ ભારકરવર્મા સૈન્યને હુકમો આપ્યા કરતો હતો. પોતાનું સૈન્ય વારવાર ધૈર્ય જોઈ પાછું હઠે છે, એમ જોઈ તેના ક્રોધ અને અધીરાઈની મર્યાદા રહી નહિ. તેણે માવતને હાથી આગળ કરવા આજ્ઞા કરી. હાથી પાણીમા

હિનચો, પરંતુ એક વખત પાણીનો તામ લેતા જ તે એક પત્થરના
નળ પ્રમાણે ત્યાનો ત્યા નિશ્ચલતાથી ઉભો રહ્યો. તે આગળ ખમે
તે માટે માવતે પોતાથી બનતા સહ પ્રયત્ન કર્યા—અડગના મજબૂત
આગાતથી જર્જર થઈ હાથી ચીસો પાડવા લાગ્યો,—પરંતુ એક પણ
પગલું આગળ વધ્યો નહિ !

ક્રોધથી ગતોચોળ બની ભાન્ડગવર્મા હાથી ઉપરથી ટુદી પડ્યો.
પામે ઉભલા એક સેનાપતિનો વોડો લઈ, તરતજ તે તેના પર ચ્વાર
થયો આ વખતે યુદ્ધ ખરા રંગમાં આવ્યું હતું એટલામાં મેડો
મેવના ગડગડાટ પ્રમાણે ભયંકર નખ્ખ થઈ જાણે મર્વ જગત જ
જગડી ઉઠ્યું હોય એમ લાગ્યું. પક્ષી પોતાના માળા છોડી અને પથુ
તાન વનભાગનો આશ્રય દૂર કરી ચોતરફ હાકળા કાઢ્યા નાશવા
લાગ્યા. યુવગજ ભાન્ડગવર્માને પીડપર લઈ ગોડો નદી તીરપરથી
ડયાનો ક્યા નાશી છૂટ્યો. પુરુષ પ્રયત્નથી પણ ભાન્ડગવર્મા તેને
અટકાવી શક્યો નહિ.

તે અવર્ણનીય પ્રચંડ શબ્દ માલળી ઉભય પક્ષના મનિકો
અલિત થઈ જ્યાને ત્યા ઉભા રહ્યા ખેચેલી તલવારો જેવીને તેની
અટકી ગઈ. હાથમાં લાગ્યા ભાવા લાઈ ગૌડમૈનિકો ચોતરફ જોવા
લાગ્યા ક્ષણમાત્રમાં યુદ્ધ બંધ થયું. વિચ્છેદનથી મૃદ બનેલા મૈનિ-
કોએ દૂર નજર કરી તો, નદના પાત્રમાં પર્વતપ્રાય પાણીનું પૂર
અત્યંત વેગથી ધસી આવતું હોય, તેમાં હજારો પથુ પક્ષી, વૃક્ષો,
લતાઓ વગેરે ખેચાઈ આવતા જણાયા ગૌડમૈન્ય આ ભયંકર પ્રકાર
જોઈ તરત જ પાછું હટ્યું જેતજેતામાં ક્ષણ ખે ક્ષણમાં તો પાણીનો
પ્રચંડ પ્રવાહ ત્યા આવી પણ પહોંચ્યો. ક્ષણવારમાં કામરૂપના
અમખ્ય સૈનિકો દૃષ્ટિથી દૂર થયા. ગૌડસૈનિકોએ પોતાથી બન્યું
તેટલું કરી શકુસૈનિકોને તે જગી પૂરમાંથી બચાવ્યા નહીતું પાત્ર
વિસ્તૃત થતું જોઈ યુવરાજ સૈનિકોને ઘોડાપર ચ્વાર થવા આજ્ઞા આપી.
જેતાજેતામાં બંને બાજુના મેદાન પાણીથી ભરાઈ ગયા સામા

કીનાગપર દુરભનના બે ત્રણ હજાર સૈનિકો ગણા હતા તેમણે કયાગ-
નુએ ય પલાયનના સહેલા માર્ગનું અવલોકન કર્યું હતું ગૌડમૈન્યે
મમીપના ઉંચ પ્રદેશનો આશ્રય લીધો

પહેલા વાટ પર ચૂવરાજ શગાકે જે હજાર ન્યાગ ગાખ્યા
હતા, તે ગ્યારો પરાક્રમની પરાકાષ્ટા કરી ગુને પ્રલ બાધવામા
વિધન કરતા હતા. એટલામા અણુચીતવ્યુ આવતુ પ્રચડ પર
તેયાર થવા આવેલો પ્રલ પોતાની સાથે વમડી આગળ ધસી ગયું.
ઉભય પક્ષના સૈનિકોએ તરત જ જેમ તેમ ડગી ઉઘાણના ભાગમા
આશ્રય મેળવી પોતાના પ્રાણ બચાવ્યા.

ત્રીજા દિવસે સવારે ન્યારે નશાડનુ મૈન્ય આ પથકને
આવી મધ્યુ ત્યારે નદીનો સામો કીનારો જન ગન્ય થઇ ગયો
હતો. ભાગ્યગર્ભાના મૈન્યમાથી લયના માર્યા નાશી છૂટેલા મૈ-
નિકોના મખથી બનેલા વિદ્યુત્પાતની વાતો માલળી ત્યાનુ કામ
ડપનુ મૈન્ય રાત્રેને રાત્રે જ નાશી ગયું હતું.

વીરેન્દ્રસિંહ શત્રુ મૈન્યના ધમારાની રાહ જોઇ ગલો હતો
પરંતુ કામડપના મૈન્યે નદી ઓળગવાનો પ્રયત્ન જ ન કર્યો.
પ્રચડપ્રથી ન્યારે નદીનો પ્રવાહ અતિશય ચચલ બની ગયો,
સેકડો સગત્ત સૈનિકોના પ્રેત ન્યારે કંઠે લાગ્યા, ત્યારે વીરેન્દ્રસિ-
ંહને ચૂવરાજ માટે અતિશય ચિતા થવા લાગી

ઓથે દિવસે સવારે વીરેન્દ્રસિંહને કેટલેકે છેટે કઈ મોટો
ગડબાડાટ અને જય ધ્વની મલળાવવા લાગ્યો તે જ ક્ષણે તે લઢાઇ
માટે તૈયાર થયો તેને એવું લાગ્યું કે ચૂવરાજના નાના મૈન્યને હાર
આપી તેમાના ધણા સૈનિકોના પ્રાણ કાઢી વિજયી ભાસ્કરવર્મા
આપણા પર હલો કરવા આવતો હોવો જાઇએ. પરંતુ જય-
ધ્વની નજીકમા આવતા જ, સમ્રાટ મહાસેનયુધના નામનો જ
તે જય જયગર છે, એમ તેને સ્પષ્ટ સંભળાયું તે સાલળી વીરેન્દ્ર-
સિંહના આશ્ચર્યની મર્યાદા જ રહી નહિ.

વિચાર કરતા કરતામા યુવરાજનું સૈન્ય જાવણીમા આવી પહોંચ્યું તે વખતે સાત-સાઠસાત હજાર ડહમાથી જે પ્રચક જ-યત્રોષ થયો, તેનાથી દશે દિશાઓ કપિત થઈ ગઈ. સામા તીર પર પડેલા ભારકર વર્માના સેનાપતિની પોતાનો પરાજય થવાની ખાત્રી થવાથી, તેણે જાવણીમાથી સૈન્ય સહ પોતારા ગણ્યા. યુવરાજના મુખથી બનેલા બનાવની વાત સાંભળી, વીરેન્દ્રસિંહની ખાત્રી થઈ કે યુદ્ધમા આપણો જય થયેલો ન હોઈ, ભગવાને જ અકસ્મિત ચમત્કાર ઉત્પન્ન કરી આપણુ ગ્લાણુ કર્યું છે.

શકરનદના યુદ્ધ પછી સાન આઠ દિવસે પાયદળ સૈન્ય લઈ નરસિંહદત્ત નજીકમા આવ્યો છે, અને એક દિવસમા તે જાવણીમા આવશે એવી યાત્રામા આવી નદીનું પાણી ઉતરતા જ વીરેન્દ્રસિંહે સામા ઝાડા પરની શત્રુ જાવણી પોતાના તાબામા લીધી હતી નરસિંહદત્તના આગમનની વાત માંભળતા જ ધણુખરૂં સૈન્ય સાથે લઈ યુવરાજે શકરનદના ખીજા કોનારા પર મુઠામ નાખ્યો.

ખીજે દિવસે સવારે સુમારે પ્રહર દિવસે પાયદળ સૈન્ય આવી પહોંચ્યું તેણે નદી ઓળંગી શકરના તે તટે પોતાની જાવણી નાખી વારવાર પરાજય થવાથી અને વિશેષતઃ અકસ્માત થયેલા વિઘ્નપ્રાતથી ભારકરવર્માનું બચેલું સૈન્ય નિરસાહી બની નાશી ગયું હતું પુષ્કળ પ્રયત્ન કરવા છતાં તે એક રથને એકત્ર થઈ શક્યું નહિ. શકરનદના યુદ્ધ પછી એક મહીને પચીસ હજાર સૈનિક લઈ ભારકર વર્મા શશાક સાથે યુદ્ધાર્થે તત્પર થયો. શશાક હજી પશુ શકરતટપરની જાવણીમાજ હતો તેની ઈચ્છા કામ રૂપર ચઢાઈ લઈ જવાની હતી, પરંતુ સૈન્ય ધણુ ઓછું હોવાથી નરસિંહદત્ત અને વીરેન્દ્રસિંહે મહામહેનતે તેને અટકાવી રાખ્યો હતો.

યુવરાજની જાવણીની નજીકમા જ સૈન્યની હારોની હારો હતી નરસિંહના પાયદળ સૈન્યે પર્વતના શીખર, ખીણો અને સાકડા રસ્તા પોતાના તાબામા લઈ લીધેલા હોઈ, વીરેન્દ્ર અને શશાક પોતાના

ગ્વાર લઈ ખીણમાં લપાઈ બેઠા હતા ભારકરવર્માએ જ્યારે તે કુમરી ગ્ગ્ગો દહ્લો કરી પોતાના તાબામાં લેવા પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે નર-મિહે તેને મખત હાર આપી હતી આથી કામરૂપનું સૈન્ય યારી ગયું આ મંધીનો લાલ લઈ શશાક અને વીરેન્દ્રના સ્વારોએ શત્રુપર અતિ આવેશ અને શૌર્યથી હુમલો કર્યો આ પ્રયત્ન આવતા સહન ન થવાથી ભારકરવર્માના મૈન્યે ભય પામી પીઠ ફેરવી નાશવાનો આરંભ કર્યો લડાઈ પુરી થતી બેઠા, કેટલાક એકનિષ્ઠ સામંતોએ ભાગકરવર્માને જૂલમથી હાથીપગ બેસારી રણ-ગણનો ત્યાગ કર્યો

તેમની આકૃતિથી ગ્વાભાવિક રીતે જ શશાકના સૈન્યનો ઉત્સાહ વધી ગયો યુવરાજ અને વિરેન્દ્રે પોતાના વીરો સહ નાશી જતા શત્રુમૈન્યની પૂઠ પકડી તેમના હજારો મૈનિકોનો નાશ કરી, સેન્ડોને કેદ કર્યો ભારકરવર્માના પત્નીસ હજારનો ચોથો ભાગ પણ કામરૂપનું દર્શન કરી શક્યો નહિ.

વીરેન્દ્રે કહ્યું “તમે સર્વ ગાડાખીંગ જ લાગો છો. જમરૂપ દેરા કુગરાળ છે એકલાખ મૈનિકોને માટે પણ તેને છતવાનું કાર્ય મુશ્કેલ પૂર્ણ છે વળી નીલચલપર હલ્લો કરવાનો એટલે આરમારી મૈન્યની પણ જરૂર પડે તેમ છે અને અઢાગ હજાર મૈનિકોએ એક-લાખ મૈનિકોને અટકાવ્યા તેમા આપણા પગક્રમ કગતા પરમેશ્વરી કૃપાનો જ લાભ વિશેષ છે.”

શશાકે કહ્યું “મહાનાયકને વસુમિત્ર સાથે ગર્વ આરમારી મૈન્ય મોડલવા હું લાખુ છું.”

વીરેન્દ્રે પુછ્યું, “આ સ્વારી માટે સઘળું દરીયાઈ સૈન્ય લા-વગો ત્યારે બગની સ્વારીની શી વ્યવસ્થા થશે ? પાછળ શત્રુને ઉભો રાખી દૂગના પ્રદેશપર ચઢી જવું ને રણનીતિથી તદ્દન વિ-રૂદ્ધ છે.”

ગૌડસામંતોએ પણ એકમતથી વીરેન્દ્રના વિચારને પુષ્ટિ આપી

તેઓએ કહ્યું, “કામરૂપર સ્વારી લઈ જવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ સિદ્ધ થયો છે જ? જે મૈન્ય બડખોરોને સહાય કરવા જવું હતું, તે સૈન્યનો સમૂળ નાશ થયો છે હવે નવીન મૈન્ય એકત્ર કર્યા સિવાય ભારકરવર્મા પુનઃ યુદ્ધ કરે તે અશક્ય છે એ સર્વ વાતોનો વિચાર કરતા, આ તડ સાધી લઈ બગદેશમા જઈ બડખોરોનો નાશ કરવો એ જ ઇશ્ત છે, એમ અમને લાગે છે.”

સર્વના મત આ પ્રમાણે વિરૂદ્ધ પડવાથી કામરૂપર સ્વારી લઈ જવાનો વિચાર ફર કરવાની શશાકને જરૂર પડી છેવટે એ હનગ સ્વાગ અને બે હનગ પાયદળ લઈ ભાગકરવર્માની હીલચાલપગ લક્ષ્ય ગાખવા માટે એક સેનાપતિએ બ્રહ્મપુત્રના ઝીનારે ગહેવું અને ખીજ સૈન્યે પાછું ફરવું એમ ઠર્યું.

સભા બગખાસ્ત થયા પછી વીરેન્દ્રસિંહે યૂવરાજને કહ્યું “કુમાર ભારકરવર્માની ધાવણીમા એક ઉખામાથી કેટલાક અમૃત્ય રનો મને મળી આવ્યા છે, તે આપને બતલાવવાની સંધી જ આટલા દિવસમા મળી નહિ.”

“ત્યારે બતાવોને હમણા જ.” શશાકે ઉત્સુકતાથી કહ્યું. યૂવરાજ અને નરસિંહદત્ત કુતૂહલ અને જીજ્ઞાસાથી પ્રેરાઈને વીરેન્દ્રસિંહ સાથે તેની રાવટીમા ગયા ત્યા જતા જ વીરેન્દ્રસિંહે એક વસ્ત્રમાથી એક નાનો રૂપાનો ડબો બહાર કાઢ્યો, અને તે તેમને બતાવી હસતા હમતા કહ્યું “આ ઉખામા શું છે તે આપ બન્ને બાણી શકશો કે?”

યૂવરાજે હસીને કહ્યું, “ના ભાઈ! પણ આ ઉખાપર યૂવરાજ ભારકરવર્માનું નામ કોતરેલું જણાય છે.”

વીરેન્દ્રસિંહે તે ડબો ઉઘાડી તેમાથી ગ્લને બદલે કેટલાક ફાટેલા બૂજપત્રો મહાર કાઢ્યા.

તે બેંધ કુમારે કહ્યું “આતો પત્રો જણાય છે! કોના છે?”

“આપ જ વાચી જુઓ.”

એક એક ભૂજ પત્ર લઈ યુવરાજ વાચવા લાગ્યો પહેલા ભૂજ પત્રમા નીચે પ્રમાણેની બે ત્રણ લીટી હતી —

“આશા નથી ! માફ લસકર સત્વરે ચરણાદિદુર્ગપર ચડી જશે માધવ અહીં આવ્યો છે, યશોધવલ અને શયાન ગમે તેમ થાક પણ પાછા ફરવા ન જોઈએ ! મામા જીવત હોવાથી ખૂલ્લી રીતે હું તેમની સાથે શત્રુત્વ કરી શકતો નથી !

મહાકંઠ વર્ધન

પત્ર વાચતા વાચતા યુવરાજનો ચહેરો શીકકો પડી ગયો ! તે જોઈ વીરેન્દ્રે કહ્યું “કુમાર, એમ ગભરાશો તે કેમ બનશે ? હજી બે પત્ર વાચવાના છે !”

મહાકંઠપૂવકે મનનો આવેગ દબાવી શશાક ખીજે પત્ર વાચવા લાગ્યા —

“મહારાજ મહંવર્મા... ..

એકલાખ સુવર્ણ મુદ્રા આવી છે

ઠાણેશ્વરથી મહારાજાધિરાજનો પત્ર આવ્યો છે જે કાંઈપણ ઉપાયથી શશાકને જગત્માથી નફ્ર કરી શકશે, તો જોતજોતામા યુદ્ધ પૂર્ણ થશે અને યશોધવલ પણ અમારા હાથમાથી જીટકી પાછો સ્વદેશમા જઈ શકશે નહિ.

આશીર્વાદક

સ ધન્યવીર બન્ધુગુપ્ત”

“ત્યારે બન્ધુગુપ્ત હજી બગદેશમા જ છે ?”

“સ્પષ્ટ છે આ પત્રો મહાનાયકને બતલાવવા જોઈએ !”

“ત્યારે હમણાંને હમણાં એક સ્વારને રવાના કરો”

“જદ, એમ કરવું ઠીક નથી આપણે જ સાથે લઈને જીતી જીતી છે પણ કુમાર, હજી એક પત્ર રહ્યો છે”

યુવરાજે ત્રીજો પત્ર વાચવાની શરૂઆત કરી —

“આ વખત પાટલીપુત્રમા સુશિક્ષિત સૈનિકોની સખ્યા બે ત્રણ હજારથી અધિક નથી આપ યુવરાજનો પરાભવ કરો તે સાથે જ એકદમ પાટલીપુત્રપર ચાલ્યા આવજો ચરણાદિની પેલીતરફ ઠાણેશ્વરની સેના તૈયાર થઈ રહેલી છે

આશીર્વાદક

મહાન્યવીર બુદ્ધધોષ”

પત્ર વાચી ખિન્ન ચિત્તે શશાક વિચારમાં નિમગ્ન બની ગયો. વીરેન્દ્રસિંહ અને નગસિંહદત્ત તેના મનને શાત કરવાનો પ્રયત્ન કરી તેને તબીબી લાઇ ગયા.

ખીજે દિવસે નગસિંહદત્તને લા રાખી શશાક અને વીરેન્દ્રસિંહ મેઘનાદની જાવણી તરફ નીકળી ગયા.

પ્રકરણ ૧૧ મું

ભાગ્યકથન

પાટલીપુત્ર નગરના નવીન રાજભૂવનની નજીક એક યુલ્યાગમાં રાત્રનું એક જીવુ દેવળ હતું એક દિવસે સવારે દેવળના ગુબ્બની હાડ બેસીને એક તરૂણી બીના વસ્ત્રોસહ મહાદેવની પૂજા કરતી હતી તે તરૂણીનું શરીર મળી જેવું પાતળું હોઈ વર્ણુ ગૌર હતો તેની કાંતિ તપ્ત સુવર્ણુ પ્રમાણે તેજ પૂજા હતી તેના તે બીના વસ્ત્રમાંથી તેના અગ્ની ઉજ્જવળ સુવર્ણુકાંતિ દઝોચર થતી હતી અને તેના વૃંટણુ સુધી લટકતા બ્રમર જેવા ઢાળા વિપુલકેશ વાયુની હઠીથી તેની પીઠ અને ગાલપર આમતેમ ફરકતા હતા.

એક હસ્તે પોતાના વસ્ત્રનો છેડો દબાવી તે તરૂણી એકાગ્રચિત્તે રાત્રનું પૂજન કરતી હતી અર્ધ ચંદન, પુષ્પ, બિસ્વદલ અને વેણ તેણે મોગ્ય સમયે મતીને અર્પણુ કર્યા પછી ઘૂંટણીએ પડી હત્ત જોડી, નેત્ર મીચી તે મહાદેવની પ્રાર્થના કરવા લાગી -

“ દેવાધિદેવ ! યુદ્ધમાં સંપ્રાપ્તને મપૂર્ણુ જય મળવા દે મહાનાયકને સુખરૂપ પાછા ફરવા દે, યુવગજ શશાકને વિજયી બનાવી પુન મુખરૂપ આવવા દે, અને-અને-”

એટલામાં તે યુવતીની પાછળ ડોહએ હસતા હસતા કહ્યું “અને એથી વસુભિત્રને તારૂપ્ય અને મૌદર્યમાં લેગ માત્ર ખામી ન

આવવા દેતા યુથિકાદેવીના હૃદય પર્યંત સુખરૂપ આવી પહોંચવા ?
એમને બહેન ? ”

યુવતીએ ગભરાઈ પાછળ વળી જોયું તો દુષ્ટ તરલા હસતી
હસતી પોતાના તરફ જોતી ઉભેલી જણાઈ લેશમાત્ર પાદધ્વની ન થવા
દેતા તરલા પાછળ ડ્યારની ઉભી રહી છે તે તે ખીચારી જાણી
પણ શકી ન હતી !

તરલાએ હસતા હસતા પુછ્યું “ હવે કેમ બોલતા નથી,
બહેન ? વસુમિત્ર માટેજ આટલી હૃદયપૂર્ણ પ્રાર્થના આશતી
હતીને ? કહો-કહો બાપ સાહેબ ! ”

તરલાના આ ભાષણથી તે સુદરીના નુદર મુખપર એકદમ
લજ્જાની લાલી પ્રચરી ગઈ ! તેના રમણીય કપોલપરની રક્ત છટા
જાણે કે વિદ્યુત વેગે સર્વ શરીર પર વ્યાપી ગઈ !

તે સુદર દેખાવ જોઈ તરલા પણ તદ્દન મોહિત બની ગઈ !
તેણે કહ્યું “ અહાહા ! આ વખતે વસુમિત્ર કયા હશે ? આવી
અપૂર્વ ગોલાનું દર્શન તેમના નસીબમા કયાથી હોય ? ”

તે તરણીએ પોતાના દાડમકળી જેવા દતથી અધર કરડ્યો,
અને તે એટલે મુઠી કે તેના ઓષ્ટ જોતા જ જોનાગને સહજ વિદિત
થાય કે ઓષ્ટ હમણાજ દતથી દબાયા છે ! પછી નેત્રમીચી, હન
જોડી તેણે ભક્તિ ભાવથી પુનઃ મહાદેવને નમસ્કાર કર્યા

તરલા તેજ વખતે હાસ્ય કરી કહેવા લાગી “ દેવાધિદેવ !
માગ મનમા જે ઇચ્છાથી ખળભળાટ થઈ ગયો છે તે લજ્જાથી
હું તારી પાસે પ્રગટ કરી શકતી નથી ! મારા હૃદયનું રત્ન માગ
હૃદયમા પાછું આવી ત્યાં અક્ષય રહે તેમ કર ! કૃષ્ણચતુર્દશીના
દિવસે અમે બન્ને આવી તારી પૂજા કરીશું ! પ્રભુ, મારી એક
દુષ્ટ સખી અહીં આવીને ઉભી ઉભી પ્રાર્થના સાંભળે છે, નહિ તે
મે ખીજ કેટલીએ ગુસ્સા ગોષ્ટીઓ તને કહી હોત ! ”

દેવને પ્રણામ કરી યુથિકા ઉઠી અને તરલા તરફ વક્ર દષ્ટીએ

જેઠ બોલી “ લુચ્ચી, મરતી પણ નથી એક વખત—”

તરલા ખડખડ હસી પડી અને બોલી “ તમારામા જે પર્વના ઝૂપી પ્રમાણે પોતાનો શાપ ખરો કરવાનું સામર્થ્ય હોત તો, બહેન, દિવસમા મારે ઓછામા ઓછા સો વખત મરવું પડ્યું હોત ! ‘ મર જ એક વખત ! ’ એક વખત મરતી પણ નથી લુચ્ચી ! ’ સિવાય તમે મને બીજું શું કહો છો ? હીક, બહેન, તમારી ધમ્મ્યા પ્રમાણે હું જે મરીશ તો તમોને તમારો સ્થામ સુદર કોણ લાવી આવશે ? તેમ જ વિચાર કરી જુઓ—”

“ તરલા, તે બહુ ચળાવલાપણુ ચલાવ્યું છે ! મહાદેવીના કર્ણપર જ કંઈ જશે તો તે આપણને શું કહેશે ? ”

“ અહાહાહા ! કેટલી આબરૂની કાળજી બળી છે ! જાણે કે મહાદેવી તમારા ઊંછાછળા ગુણુ જાણતા જ નથી ! ”

યુધિકા ચીડાઇને બોલી “ મારા ગુણુ મહાદેવીને ખબર હો કે ન હો, પણુ તું તારી મેળે હમેશ મારી મશ્કરી કરીશ નહિ ! તને હું કહી રાખું છું—મને બહેન, ધણી શરમ આવે છે ! ”

‘ શું બાઇ સાહેબ કહો છો ? મનની વાત છુપાવી રાખે તે માણસ કિતમ, અને ઊધાડુ બોલે કે, તેના જેવું કોઇ ખરાબ જ નહિ ! અરે, તમે તો હવે વૃદ્ધ થઇ ગયા છોને ? તમારૂં ગુણુ બહાર પડે કેટલા દિવસ થયા છે વાર ? તમને હું એક વિલક્ષણુ દેખાવ બતલાવવા માટે બોલાવવા આવી ત્યારે જન્મમા કદી નહિ ભૂલવા જેવા બીજે જ એક દેખાવ અહીં જેવા મળ્યો અહાહા ! વસુમિત્ર જે આ વખતે અહીં હોત તો કેવી મઝા આવી હોત ? પણુ તે તો આ વખતે લશ્કરી ડાવણીમા ભયકર સ્થિતિમા દિવસ ઝાઢતા હશે ! ”

તરલાના મુખના આ છેવટના શબ્દો સાંભળી યુધિકાના નેત્ર અશ્રુવારિથી ભરાઇ આવ્યા, પણુ મનનો ભાવ ગુસ્સે રાખવા તેણે પુછ્યું “ કેમ, તું શું મને બતાવવાની હતી ? ”

“આલો મારી સાથે, હું બતલાવું છું દેવીના દેવળમાં તમારા જેવી એક ગાડી છોકરી પૂજન કરતી બેઠી છે—”

વિશેષ કંઈ ન બોલતા બન્ને બાગમાંથી બહાર પડી.

ભાગીરથીના કાઠે ગગાદાર નજીકમાં જ દેવીનું એક મંદિર હતું. અતિશય જુના પથ્થરથી બાંધેલા તે દેવળમાં હિપાધ્યાય મહારાજ દેવીની પૂજા કરતા હતા દેવળના આગળના ભાગમાં મહાદેવી હસ્ત બેઠી હોવા હતા સામે ચિત્રવિચિત્ર કળાકૌશલ્ય યુક્ત સ્તંભથી અત્યંત શોભારૂપદ બની રહેલા મંડપમાં બહુ મૃત્યુ રેશમી વસ્ત્રો પરિધાન કરેલી કેટલીક તરૂણ સ્ત્રીઓ અને બાલિકાઓ હોતી હતી મંડપના એક ખૂણામાં બેસી એક યુવતી લાલ જાસવંદીના પુષ્પો ગતચઢનના ગંધમાં ડુબાવી એકાગ્ર ચિત્તથી પૂજન કરી રહી હતી તેને આરાધ્ય દેવ કે દેવી કોણ હતું તે બીલકુલ જણાતું ન હતું પ્રજાના બદલે તેની સામેના સ્તંભ નીચે, ગતચઢનના ગંધમાં ભીંજવેલા લાલ જાસવંદીના પુષ્પોની એક મોટી ઢગલી જણાતી હતી !

યુથિકા અને તરલાએ દેવી મંદિરના આગળમાં પ્રવેશ કરતા જ આ યુવતીને જોઈ ધીમે રહી, પગલાનો અવાજ ન થવા દેતા તે બન્ને તેની પાછળ હોતી રહી ! તે વખતે પૂજા પૂર્ણ કરી, નેત્ર મીચી, હાથ જોડી તે રમણી પોતાની આરાધ્ય દેવીને પ્રણામ કરતી હતી

યુથિકા અને તરલાને તેની પ્રાર્થનાના અરપટ સખ્દ સલાળાયા તે બોલતી હતી —“ મા, કુમારને સુખરૂપ સુદમાં વિજયી બનાવી પાછી લાવજે ! તે સુખરૂપ આવશે ત્યારે મારા રક્તથી તારા દેવળની જમીન ભીંજવીશ, માતા, યુવગજને વિજયી બનાવી પાછા લાવ કુમાર સાથે ભાઈ, અનન્તવર્મા, માધવવર્મા, મહાનાયક, વીરેન્દ્રસિંહ એ સર્વને પણ સુખરૂપ લાવજે ! મા, કોઈને પણ સમરાગણપર કાળને આધીન થવા ન દઈશ ! કોઈનું એ મરણ થશે તો તારા ચગણમાં હું મારો ભોગ આપીશ ! મરણનો હવે મને બીલકુલ

લાય લાગતો નથી મા, મા, કુમારને સુખરૂપ પાછા લાવ તારા ચર-
ણમા મારી બીજી કોઈ જાતની પ્રાર્થના નથી ! ”

એટલામા તરલા પાછળથી હસતી હસતી બોલી “ ચિત્રાદેવી,
‘કુમાર’ ‘કુમાર’ હહી તમે કોને હાડ મારો છો ? ”

ચિત્રા ચમકીને એકદમ ઉઠી ઉભી થઈ ! તેણે પાછળ ફરી
જોયું તો તરલા અને યુથિકા દૃષ્ટિએ પડી લાગીતી તેનો ચહેરો
લાલબોળ થઈ ગયો અને તે ત્યાંથી એકદમ નાશી ગઈ !

તેના પગલા સાંભળી મહાદેવીએ પુછ્યું “ કાણુ છે રે ? ”
તરલા બોલી ‘ ચિત્રાદેવી ! ”

“ ચિત્રા તો પૂજન કરતી હતી—તે આમ એકાએક નાશી
કેમ ગઈ ? ”

તરલાએ કહ્યું “ પૂજા પુરી કરી તે દેવીને નમસ્કાર કરતા
હતા, તેટલામા અમે આવ્યા તેમની પ્રાર્થના અમે સાંભળી ગયા કે
એવું મનજાતા જ તે રાગમાધને એકદમ નાશી ગયા ! ”

મહાદેવીએ હસીને પુછ્યું, “ કેમ વાડ ? કેવી પ્રાર્થના કરતી
હતી ? ”

‘ તે બોલતા હતા, ‘કુમાર સુખરૂપ યુદ્ધપરથી પાછા આવવા
તો હું હૃદયના રક્તથી મહાકાળીની પૂજા કરીશ ’ ! ”

તરલાના આ ગળ્દો માંભળી મહાદેવી મોટેથી હસવા લાગ્યા
ગગા, લતિડા વગેરે જીઓ પણ હસી હમીને આડી પડી ગઈ ! મહા-
દેવીના દહેવાથી લતિડા ચિત્રાને ગોધી લાવવા દેવળમાંથી ગઈ

પછી મહાદેવીએ પુછ્યું “ તરલા, યુથિકા ક્યા ગઈ ? તે આજે
મારી પાસે બીલકુલ આવી જ નથી કેમ વાડ ? ”

ચિત્રાની પ્રાર્થના મંભગાતા યુથિકાના નેત્ર પાણીથી તરબોળ
બની ગયા હતા મમદુ ખી એવી તે બાલિકાની પ્રાર્થના માંભળી
તેને પોતાના પ્રિય વક્ષભનુ અમરણુ થઈ આવવાથી તે પોતાને બૂલી
ગઈ હતી ! થોડા વખત પૂર્વે કરેલી પ્રાર્થના તરફ તેનું સર્વ લક્ષ

ગયેલ હોઇ, વસુમિત્રનું મગળ કરવા તે આ વખતે દેવાધિદેવને મનમાને મનમા વાગવાર વિનવતી હતી તરલા અને મહાદેવીના મવાદનો એક અક્ષર પણ યુથિકાના કાનમા પ્રવેશી શક્યો ન હતો. મદિરમાની યુવતીઓનો હારયધ્વની સાલળી તે ચમકીને ભાનપગ આવી. એટલામા મહાદેવીએ તરલાને પુછેલો પ્રશ્ન સાલળી તેના ગાલ અને કાન પુનરપિ લજ્જાથી રક્તમય બની ગયા.

તરલાએ મહાદેવીને ઉત્તર આપ્યો “ આ તલા-આ અહીં છે.”

યુથિકાએ ધીમે ધીમે આગળ થઇ મહાદેવીને પ્રણામ કર્યા તે ચુપચાપ તેમની પાસે ઉભી ગઈ તેના વદનપગ લજ્જાના લક્ષણ જોઇ મહાદેવીએ પ્રેમાળ સ્વગથી પુછ્યું “ તુ આજે કેમ હમેશની માફક મારી પાસે ન આવી, યુથિકા ? તને શુ થાય છે લલા ? ”

“ કંઈ પણ ઉત્તર ન આપતા યુથિકા પગના અગ્રાંકાના નખથી જમીનની માટી ઊખડવા લાગી ”

તરલાએ કહ્યું “ દેવી, બહેન તો મહાદેવના દેવળમા પૂજન કરતા હતા ! ”

“ ઠીક, પૂજન કરતી હશે ! પણ તેથી આટલી શરમ શા માટે ? ” મહાદેવીએ હસીને કહ્યું

તરલાએ મૃદુહાસ્ય કરી યુથિકા તરફ જોઈ કહ્યું “ એમની પણ લગભગ ચિત્રાદેવી જેવી જ સ્થિતિ થઇ છે, બીજી શુ ? ”

યુથિકાએ શરમાઇ માથું વિગેળ જ નીચું ધાલ્યું એટલામા ચિત્રાનો હસ્ત પટ્ટી તેને ખેંચતી ખેંચતી લતિકા પણ ત્યાં આવી પહોચી

મહાદેવીએ ચિત્રાને પુછ્યું “ ચિત્રા, તુ દેવી આગળ શી પ્રાર્થના કરતી હતી ? ”

ચિત્રાનો ચહેરો લજ્જાથી આસક્ત બની ગયો. તે પણ તરત નીચે જોવા લાગી મહાદેવીએ ચિત્રાને તરત જ પાસે ખેંચી લઇ

તેના શરીરપગ હગ્ત ફેરવતા ફેરવતા કહ્યું “ ચિત્રા, તેમા એટલું શરમાવા જેવું શું થયું તને ? તું મને કહે-મારા કાનમાં કહે એટલે આમાનું બીજું કોઈએ નહિ સાંભળે ! ”

પણ મહાદેવીનું આશ્વાસન સાંભળી ચિત્રા તેમના વક્ષ સ્થળમા મુખ છુપાવી કુસ્કા ભરવા લાગી ! મહાદેવીએ તેને પુષ્કળ સાત્વન આપી તરલાને હસીને કહ્યું “ તરલા આ સર્વ આજે તો મોટી ભક્ત બની ગઈઓ છે ! દેવીને પ્રાર્થના કરવા જેવું તારે કોઈ નથી ? ”

તરલાએ રિમત કરી કહ્યું “ દેવી ! મારા જેવી ગરીબ દાસીને કોણ હોય ? છે-મારે મારો યમ છે જ છેવટે ! ”

લતિકા મહાદેવી પાસે જઈ તેમના કાનમા ધીમે ધીમે કહેવા લાગી “ ના દેવી ! તરલા તદ્દન-તદ્દન અસત્ય બોલે છે ! એને પણ એક છે ! તેનું નામ બળ્હો છે તમે ? ”

મહાદેવીએ હસીને મસ્તિષ્કથી “ હા ” એવો ઇસારો કર્યો

“ તેનું નામ વીરેન્દ્રસિંહ ! તરલાએ પોતાની ઓરડીની ભીંતપર એક દિવસે ધીમે રહી વીરેન્દ્રનું નામ લખ્યું હતું, પણ મે તે જોયું છે એવું લક્ષમા આવતા તેણે તે તગતજ બૂસી નાખ્યું હતું ! ”

લતિકા જે કે આ સર્વ માહિતી મહાદેવીના કાનમા તદ્દન ધીમે રહી કહેતી હતી, તોપણ તેનો અક્ષરે અક્ષર ત્યા બેઠેલી પ્રત્યેક વ્યક્તિને સંભળાતો હતો તેનું કથન પૂર્ણ થતા જ તે સ્ત્રી વૃદ્ધમા જે હાસ્ય પ્રસર્યું તેનું વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી !

તરલાની સ્થિતિ ચમત્કારી બની ગઈ ! તે પીઠ ફેરવી નીચું મુખ કરી ઉભી રહી લતિકા કંઈક વિશેષ બોલવાની હતી પણ તેટલામા એક ફાસીએ આવી મહાદેવીને કહ્યું “ દેવી, મહાપ્રતીહાર વિનયસેન આપનું દર્શન કરવા આવે છે ”

“ હીક છે તેમને અહી જ લઈ આવ ! ”

કેટલીક ક્ષણે વિનયસેને આવી મહાદેવીને પ્રણામ કર્યા દેવીએ પુછ્યુ “ કેમ, વિનયસેન શુ કામ છે ? ”

“ મહાદેવીની આજ્ઞાનુસાર મહામત્રીએ એક જોશીરાજને મોકલી આપ્યા છે ”

“ એમ ? કયા-કયા છે તે ? ”

“ જોશીરાજને ગગાદાગ આગળ ઊભા રાખી, હું આપની પગવાનગી લેવા આવ્યો છું ”

“ જાવ, તેમને અહીં જ લઈ આવો ”

વિનયસેન મહાદેવીને પ્રણામ કરી ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો કેટલીકવારે એ વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને લઈને તે પુનઃ અદર આવ્યો. દેવીની આજ્ઞાથી દાસીએ પાથરેલા દર્બાસન પર જોશીરાજ બેઠો.

મહાદેવીએ તેમની મામે જઈ નમસ્કાર કર્યા જોશીરાજે તેમને હાથ બતાવવા વિનંતિ કરી તેમણે હસ્ત આગળ ધર્યો વણીવાર સુધી લક્ષ્મીપૂર્વક નિરીક્ષણ કરી જોશીરાજે કહ્યું “ દેવી, થોડા જ દિવસમા આપના મનને ભારે કષ્ટ થવાનું છે-પરંતુ તે બહુ દિવસ ટકી રહેશે એમ લાગતું નથી ”

મહાદેવીએ અત્યંત ઉત્કંઠાથી પુછ્યું “ પણ મારો પુત્ર મુખરૂપ યુદ્ધપરથી પાછો આવશેને જોશી મહારાજ ? ”

જોશીરાજે જમીનપર રેપાઓ દોરવાનો આજ્ઞા કર્યો કેટલીક વારે તે બોલ્યા “ યુદ્ધમા જ્ય મેળવી અવશ્ય પાછા આવશે ! તેમને યુદ્ધમા ભય કરે ધા થશે, -પરંતુ તેનાથી તેમનો કાળ થવાનો સંભવ દેખાતો નથી ! ”

“ કેટલા દિવસે આવશે મારો પુત્ર ? ”

“ હજુ ઘણા દિવસ લાગશે, મહાદેવી ! ”

મહાદેવીએ આતુરતાથી પુછ્યું “ પણ હું મરીશ તે પહેલાં આવશેને ? હું જીવતા તેને મળી શકીશ કે ? ”

નેશીગજે પુત્ર મહાદેવીનો હાથ જોઈ કહ્યું “ હા દેવી !
આપ અવશ્ય ગળમાતા થશો

મહાદેવી અતિશય મતુષ્ઠ થઈ નેશીગજની સલાવનાની યોગ્ય
અવસ્થા ડગવા અત પુગમા ગયા આ ઉત્તમ સધી જોઈ લતિજા
યુથિજાને હાથ પકડી નેશીગજ પાસે ખેચી લાવી અને બોલી
અરે નેશીગજ, આ છોકરીનું કેમે ડરતા લક્ષ થતુ નથી ! જુઓ !
એના મર્વ જીવનમા ડહી પણ લક્ષ થવાનો સભવ છે કે ? ”

યુથિજાનો હાથ બગાળત જોઈ નેશીએ કહ્યું “ હા, એનો
નિવાહ અવશ્ય થશે ”

“ થરો ? પણ ક્યાગે ? ”

જમીન ઉપર કંઈ આકડા મુકી નેશીએ કહ્યું “ પાંચ વર્ષે ! ”

યુથિજાએ પોતાના જનમાથી એક બહુ મૂલ્ય રત્નાભૂષણ
ઢાંઢી નેશીગજના હસ્તપર મુક્યુ બ્રાહ્મણે દૂતજાહેદયે તેને આશીર્વાદ
આપ્યો “ બેટા, તુ ગાનની ગણી થઇશ ! ”

ત્યાગ્ણી ચિત્રાનો હાથ જાઈ નેશીએ કહ્યું “ તારો પણ
રાણી થવાનો યોગ છે બેટા ! પણ માત્ર એકજ રાત્રી ! ”

પછી લતિજાનો હસ્ત તે નેશીએ પોતાના હાથમા લીધો
તેમણે બગાળત અવલોકન કયુ જમીન ઉપર આકડા લખ્યા અને
ભૂગ્યા પછી કહ્યું “ મસુદ્રતટે મહાગજ માથે ગાધર્વ વિવાહ
થવાનો યોગ જણાય છે બેટા, તુ પણ એક દિવસ માટે રાજની
ગણી થઈશ ! ”

ચિત્રા અને લતિજાને નેશીગજના ભવિષ્યનો કાંઈ અર્થ
સમજાયો નહિ ! બિજા બની તે બન્ને સ્તબ્ધતાથી ઉભી રહી.

હવે યુથિજાએ મધી સાધી ! તેણે તગલાને ખેચી આણી
તેનો હાથ પકડી કહ્યું ‘ એનો પણ હાથ જુઓ, નેશી
મહાગજ ! ”

જેશીરાજે તરલાના હાથ તરફ ધણીવાગ સુધી જોઈ ડહુ
‘ તારા જીવનના આરભના દિવસો કષ્ટમા જશે ખરા, પણ પછી
તુ રાજની ગણી ચઢશ એક દિવસ રોહિતાચદુર્ગની સ્વામીની
બનીશ ! ’

જેશીરાજનું આ ભવિષ્ય સાંભળી તરલા ખડખડ હસી પડી
અને બોલી “ અરે જેશીરાજ, તમે ગાડાતો નથી થયાને ?
અરે, હું તો, એક ગરીબ દાસી છું, હું રાજની ગણી ચઢશ
ક્યાથી ? ”

એટલામા જેશીરાજની સલાવના હસ્તમા લઈ મહાદેવી ત્યા
આગ્યા આશા હિપરાત દ્રવ્યલાભ થવાથી જેશીરાજ અત્યંત પ્રસન્ન
મનથી દેવીની રબ લઈ જવા તૈયાર થયા, ગંગા, લતિડા વગેરે
યુવતીઓ મડપમાથી ચાલી ગઈ, મુચિકા પદ્મ-પાલવ વગેરે મલાળી
નીચે જોવા લાગી, મહાદેવીએ આશ્ચર્યથી પાછળ વળી જોયું તો સ-
મ્રાટ ઉભા ગ્રહેલા જણાયા

સમ્રાટે અદર આવી પુછ્યું “ દેવી શું ચાલે છે ? ”

મહાદેવીએ કહ્યું “ આ જેશીરાજને મહામત્રીએ મોકલ્યા
હતા તે હાથ જોતા હતા ”

“ તારો હસ્ત જોયો કે ? ”

“ હા ”

“ શું કહ્યું ? ”

“ શશાક યુદ્ધમા જય મેળવી અવશ્ય પાછો આવશે ”

મહાસેનગુપ્તે આગળ આવી પોતાનો હસ્તપણ જોવા જેશી-
રાજને વિનંતિ કરતા કહ્યું “ મારા જીવતા શશાક પાછો અવશે કે ? ”

સમ્રાટનો હસ્ત જોતા જેશીરાજ મોટા મકટમા પડ્યા હોય
એમ જણાયું નીચે એસી તેમણે જમીન હિપર ધણા આકડા લખ્યા
અને બૂસ્યા !

“ નથી સમજતુ કંઈ ? સમ્રાટે ચિંતાતુર થઈ પુન પુછ્યું
 બેશીંગાજે અમ્પપટ્ટપણે કહ્યું “ કંઈ બગબર સમજતુ નથી । ”
 નીચુ મુખ કરી સમ્રાટ વિચાર કરતા કરતા ત્યાંથી જડ પગલે
 ચાલ્યા ગયા

પ્રકરણ ૧૨ મું.

મેઘનદનુ યુદ્ધ.

૨૧. કરનદના કીનારાપર યુવગજ શશાક મહાન સકટમા સપડાયો
 છે, એવા સમાચાર આવતા જ યશોધવલદેવે બાકીના બે હજાર સ્વાગ
 સાથે આપી વસુભિત્રને યુવગજને મદદ કરવા તરત જ મોકલ્યો તે,
 પણ ખીલકુલ વિલબ ન કરતા મેઘનાદ ઉતરી ખીજ કીનારા પગ
 ચઢી ગયા ત્યા વિશેષ હઠકત આવી નહિ અને તેમણે નદીના પૂર્વ
 તીરપર પોતાની છાવણી નાખી

પ્રથમ પ્રથમ એક બે બડખોગ સૈન્યની દુકડીઓએ વિશેષ
 સાહસ બતલાવી યશોધવલને ત્રાસ આપવાનો આરભ કર્યો જળયુદ્ધનો
 ખીલકુલ અનુભવ વહિ હોવાથી મગધસેના તદ્દન ગભરાઈ ગઈ, પરંતુ
 પ્રયત્નની પગકાષ્ટા કરી ગૌડનાવિકાએ મગધ સૈન્યની કીર્તિનું રક્ષણ
 કર્યું યુદ્ધદિશા અન્ય તરફ જ ઝુકેલી જોઈ યશોધવલ પણ સહજ ગભરાયા
 પાયદળ સૈન્યને છાવણીમા રાખી ત્રણ હજાર ગૌડસૈનિકોની સહાયથી
 એક એક ગામપર હલ્લો કરી મહાનાયક તે તે ગામે પોતાની સત્તામા
 લેતા જતા હતા યુદ્ધકલાનો પરિચય ન હોવા છતા ગામના લોકો
 પગલે પગલે અતિ ત્રાસ આપે છે એમ જોઈ યશોધવલદેવની ખાત્રી
 થઈ કે, આવા પ્રકારનું યુદ્ધ ચાલુ રહેશે તો સો વર્ષે પણ બગદેશ
 આપણી સત્તામા આવે એવી આશાને લેશ પણ સ્થાન રહેતું નથી !

યશોધવલ દેવ આવા સકટમાં હતા તેટલામાં શકરનંદના યુદ્ધના સમાચાર બગદેશમાં જઈ પહોંચ્યા બડખોગ સામંતો કામરૂપના સૈન્યની રાહ જોતા હતા ભારકગવર્મા પોતાના સૈન્ય સાથે આવી પહોંચે તે પૂર્વેજ યુદ્ધનો અંત આવશે, એમ જ્યારે તેમણે જાણ્યું ત્યારે શસ્ત્રો મુકી દઈ તેઓ મહાનાયકને શરણે આવ્યા છેવટે રહી સામંતોની તોફાની પ્રજ્ઞા ! બૌદ્ધધર્મના કેવળ આધાર તત્ત્વ એવા બધુગુપ્ત, શત્રુસેન, જીનેન્દ્રભુદ્ધિ વગેરે બૌદ્ધાચાર્યોની ઉચ્ચરણીથી આ પ્રજ્ઞા સમ્રાટની સત્તા સ્વાકારવા કેમે કરતા કબૂલ થતી નહતી ! આ કારણથી મામંતો વિકટ ચિંતામાં પડ્યા ! છેવટે પોતાનો દેશ છોડી, પોતાની પ્રજ્ઞા છોડી તેઓ યશોધવલ દેવના આશ્રયે જાવણીમાં આવી ગયા.

યુદ્ધ જોસભેર ચાલુ થયું ઠાણેશ્વરના રાજા તરફથી ઉત્તેજન મળતું હોવાથી ભારકગવર્માનો મોટો પગજથ્થો થવા છતાં બધુગુપ્તે બીલકુલ પાછા ન પડતા યુદ્ધ તેવું જ જોરથી ચલાવ્યું હતું પરંતુ ચોખ્ખા નેતા નહિ હોવાથી બડખોરોના અશિક્ષિત સૈન્યનો વારવાગ પરાભવ થવા લાગ્યો ! આથી મગધ સૈન્યમાં ઉત્સાહતુ અવનવું તેજ પ્રકટાયું અને તે પુનઃ વિશેષ વ્યવસ્થિત રીતે યુદ્ધ કરવા લાગ્યું ગામ ઉપર ગામ, શહેર ઉપર શહેર તાબે થઈ તે ઉજ્જૈન થવા લાગ્યા તોપણ બગદેશની બૌદ્ધધર્મનિયાથી પ્રજ્ઞા સામ્રાજ્યની સત્તા કેમે કરતા કબૂલ કરતી નહતી ! દૂરદર્શી યશોધવલને વિચારાતે એવું જણાયું કે આવા પ્રકારની લડાઈથી કંઈપણ ફળપ્રાપ્તિ શક્ય નથી ! પ્રદેશ ઉપર પ્રદેશને ઉજ્જૈન બનાવવાથી સ્વતંત્ર ને કે સમ્રાટને ચતુર્કિચિત્ કાયદો થાય તેમ નથી એ કારણથી સામંતોની સહાયથી યશોધવલદેવે સામદામનો ઉપાય યોજવા માડ્યો.

પરંતુ યશોધવલની ઈચ્છા પ્રમાણે બન્યું નહિ મુલેહ અર્ધ નહીં બધુગુપ્તની ઉચ્ચરણીથી પ્રજ્ઞાનોએ યશોધવલને કહેવડાવ્યું કે,

અમે ઠાણેશ્વરની પ્રભા છીએ, પાટલીપુત્રની મતા ગ્રાણી જતા પણ સ્વીકારીશું નહિ !

વસતના પ્રારભમાં યુદ્ધયાત્રાનો ઉદ્દેશ પુનઃ શરૂ થયો. એટલામાં યુવગજ શશાકપણ પાછો આવી યશોધવલ દેવને મળ્યો. મહાનાયક તે વખતે ધવલેશ્વરના કીનારે જાવણી નાખી ગયા હતા. ઘણે દુરથી આવવાથી યુવરાજનું મૈત્ર્ય વિશ્રાંતી માટે તદ્દન અધીરૂં બની ગયું હતું તેથી યુદ્ધ અટકાવી તેમને કેટલાક દિવસ વિશ્રાંતી આપવી એવી યશોધવલની ઇચ્છા હતી. પરંતુ ગૌડ સામંતોએ તેમને આગ્રહપૂર્વક કહ્યું કે, જો ગ્રીષ્મ ઋતુમાં યુદ્ધ પૂર્ણ નહિ થાય તો પાટલીપુત્રને બીજું એક વર્ષ જાવણીમાં વ્યતિત કરવાની જરૂર પડશે ! કાગણ, વર્ષારૂતુમાં બગદેશમાં યુદ્ધ અશક્ય છે !

યુદ્ધ શરૂ થયું ત્યારે મહિનાના અતમા સુવર્ણ ગ્રામ સામ્રાજ્યની સત્તામાં આવ્યું પછી મહાનાયક અને શશાક વિક્રમપૂર પર ધસી ગયા. ગૌડ સામંતોની સહાયથી નાની મોટી અનેક નૌકાઓ સામ્રાજ્યના મૈત્ર્યને આવી મળી હતી. પાયદળ મૈત્ર્યને પણ હવે જળયુદ્ધનો મારો અનુભવ થયો હતો. ઘોડદળ સૈન્ય જાવણીમાં રાખી મહાનાયક, યુવરાજ, વીરેન્દ્રમિત્ર, વસુમિત્ર અને માધવવર્મા એમણે યુદ્ધનૌકાના અનેક ભાગ કરી ચોતરફ બડખોરો પર જુદા જુદા હલ્લા કરવાની શરૂઆત કરી આથી નાઇલાજ થઇ બડખોરોની સેનાને પાછું હાંકવું પડ્યું.

વૈશાખ મહિનાના આરભમાં બહુધા યુદ્ધ પૂર્ણ થવા આવ્યું હતું જ્યારે મેળવી યુવરાજ ત્વરાથી દક્ષિણ તરફ જતા હતા. એટલામાં એકાએક શત્રુની સેકડો નૌકાઓ આવી પહોંચી અને તેમણે મેધનાદના તીરપર યુવરાજપર હુમલો કર્યો ! તે વખતે યુવગજ પાસે ફક્ત વીસ નૌકા અને સુમારે ચારસો મૈત્રિક હતા. વીરેન્દ્રસિંહના સૈન્યની ટુકડી તે સ્થાનથી સુમારે પદર ગાઉ દૂર

હતી અને યશોધવલની છાવણી તો દસ દિવસના માર્ગપર હતી ! યુવરાજને રજા આપતી વખતે મહાનાયકે વિદ્યાધરનદી નામના એક અનુભવી વૃદ્ધ સામતને તેમની સાથે ખામ મોકલ્યો હતો તેણે યુવરાજને આ વખતે ધીમે ધીમે પાછા ફરવાની સૂચના કરી. પરંતુ તેની એ સલાહ યુવરાજને ડઠી પણ માન્ય થાય તેવી નહતી, અને તે ગ્રહણ્ય પણ થઈ નહિ ! ગમે તે થાય તોપણ યુદ્ધ જ ડરવું, એવો યુવરાજ અને અનતવર્માનો દૃઢ નિશ્ચય થયો તેમણે એવું ઠરાવ્યું કે અશ્વોદય વખતે શત્રુ સૈન્યપર ધસી જવું કોઈપણ ઉપાયે શત્રુનો ભેદ થશે તો બસ છે ! પછી પાછા ફરવાનો કંઈપણ મભવ રહેશે, નહિતો સર્વ પૂર્ણ થશે !

ઉજ્જૈન મેદાનમાં એકાદ શ્વાપદ મરણોન્મુખ થઈ પડેલ હોય છે તો જેમ ધણે દૂરદૂરથી હિસ્ત્રપક્ષીઓના ટોળા આવી પહોંચી તેના ચરણની રાહ જોતા દૂર બેસી રહે છે તેમજ બડખોરોનું સૈન્ય યુવરાજના સૈન્યની ચોતરફ ઘેરો નાખી યોગ્ય સમયની રાહ જોઈ રહ્યું હતું પ્રત્યેક ક્ષણે તેમની રાક્ષિતની વૃદ્ધિ થતી હોઈ પ્રત્યેક ક્ષણે જુદાજુદા ગામોમાંથી નાની મોટી નૌકામાં બડખોરોની સેના મરણના દારમાં પડેલા શત્રુના આયુધ્યની છેવટની ધડીનો નાશ કરવા આનંદથી દોડી આવતી હતી

હવે ડાળક્ષેપ કરવામાં કંઈ અર્થ નથી, એક વખત સોક્ષ્મોક્ષ કરવો જ ઈષ્ટ છે, એવો વિચાર કરી યુવરાજ ખીજે દિવસે સવારે એકદમ શત્રુ સૈન્યપર તૂટી પડ્યો ! પરંતુ તેનો હેતુ ખીલકુલ સધાયો નહિ ! શત્રુનો વ્યૂહ લેશમાત્ર ભેદાયો નહિ !

બપોરે સર્વ સૈન્યને તીરપર એકત્ર કરી યુવરાજે તેમની રજા લીધી “ જો શત્રુ સૈન્યની હાર ભેદી શકાશે તો આપણે ફરી મળી શકીશું—નહિ તો મળીશું સ્વર્ગમાં ! પ્રત્યેક નૌકાએ શત્રુની હાડ ભેદી પાર જવાનો પ્રયત્ન કરવો, કોઈએ કોઈની રાહ જોવી નહિ ! ” સૈન્યને આજ્ઞા મળી

તે દિવસે યૂવરાજ ના ના કહેતો ગલ્લો અને અનતવર્મા તથા વિદ્યાધરનદ યૂવરાજની નૌકામાં ચઢી ગયા રણકુશળ એવા વીસ નાવિકો તેની નૌકા ચલાવતા હતા પ્રચડ આવેશથી યૂવરાજની વીસે નૌકા શત્રુનૌકાપર તૂટી પડી । યુદ્ધની એકજ ધુમશ્રદ્ધી ચાલી ! યૂવરાજના નજીવા સૈન્યે બતાવેલા અવર્ણનીય પરાક્રમથી અજાણ જઈ બડખોર સૈન્યની નૌકાઓ પાછી હઠી । પરંતુ યૂવરાજ તેમની હાઠ બેદી શક્યો નહિ ।

યૂવરાજની આજ્ઞાથી સર્વ નૌકા પાછી ફરી સુશિક્ષિત ઘોડદળની માફક મુઠભર મગધસેના પુનઃ શત્રુ સૈન્યપર ધસી ગઈ આ વખતે યૂવરાજની નૌકા સર્વથી આગળ હતી તેના અગ્રભાગે પોતાના વિજયી અસ્ત્રાશસ્ત્ર લઈ સ્વતઃ યૂવરાજ શશાક યુદ્ધ કરતો હતો । આ વખતે માત્ર શત્રુની હાર ભેદાઈ । જીવપર ઉદ્ધાર થયેલા સુશિક્ષિત રણકુશળ વીરોના પ્રચડ આવેશનો હલ્લો સહન ન થવાથી તે અશિક્ષિત આગ્ર્ય નૌકાઓ શત્રુને પીઠ બતાવી નાશવા લાગી । યૂવરાજની નૌકા વિદ્યુત વેગે શત્રુના બૃહદ્ની વચ્ચે ફરતી હતી તેના અત્યંત તીક્ષ્ણ અસ્ત્રશસ્ત્રોના પ્રચડ આઘાતથી સેકડો બડખોર હુમ્મશે માટે પોઢી ગયા । શત્રુપક્ષના એક પ્રહારના આઘાતથી વિદ્યાધરનદ બેશુદ્ધ થઈ પડ્યો હતો અનતવર્મા અને દસ નાવિકો સહજ પશુ વિશ્રાંતી ન લેતા યૂવરાજનું રક્ષણ કરતા હતા

બડખોરની એકાદી નૌકા દૃષ્ટીએ પડતા જ યૂવરાજ તેની પૂઠ પડી તેજ વખતે તેના પર પ્રહાર કરતો હતો તરતજ તે નૌકા જલદેવને અર્પણ થતી, કીંવા ચુપકીથી પોતાનો પરાજય સ્વીકારી યૂવરાજને શરણે આવતી છેવટે વ્યૂહ પૂર્ણ રીતે નષ્ટ થયો, શત્રુની નૌકાઓ ઝિંબલિત થઈ ગઈ । સેકડો નૌકાઓએ નાશી જઈ પોતાના ગ્રાણ્ય બચાવ્યા

સંખ્યા સમયના અરસામાં બહુધા લઢાઈ પૂર્ણ થઈ ! એટ-

લામા શશાકને જણાવ્યું કે, એક સ્થળે બડખોરોની ફેટલીક નૌકા એકત્ર થઈ આવેશથી યુદ્ધ કરે છે, ને ગૌડવીરો કેમે ડરતા તેનો પરાભવ કરી શકતા નથી તેજક્ષણે યુવગજે નાવિકોને એકદમ નૌકા ત્યાં લઈ જવા આજ્ઞા કરી યુવરાજને મદદે આવતા જોઈ ગૌડવીર બમણા ઉત્સાહથી યુદ્ધ કરવા લાગ્યા નૌકાપરનૌકા રસાતાળ પહોંચવા લાગી, પરંતુ કોઈપણ શસ્ત્રે આવ્યું નહિ તે જોઈ યુવરાજને મોટું આશ્ચર્ય લાગ્યું

યુદ્ધનો પ્રયત્ન કાલાહલ, શસ્ત્રાસ્ત્રોનો ખણખણાટ, ધાયલ થયેલા અને કાળના મુખ આગળ પડેલા સૈનિકોના કર્ણ આર્તસ્વરમા પણ “ શત્રુ ! આ વખતે શશાકની નૌકા દાવમા આવી છે ! ” એમ કોઈએ ખૂમ પાડી કોઈને ઝલું હોય એવો શશાકને લાસ થયો !

યુવરાજે આશ્ચર્યથી સામે ચોક્કસ દષ્ટા કરી જોયું તો શત્રુની અનેક નૌકાના મધ્યભાગમા એક તદ્દન નાની નૌકામા પ્રે બૌદ્ધ ભિક્ષુ બેઠેલા જણાયા તેમથી એકને તો શશાકે બરાબર એાળખ્યો ! તે ભિક્ષુ બીજે કોઈ નહિ પણ, ખુદ વ્રજન્યાય શત્રુસેન છે એવી શશાકની ખાત્રી થઈ

એટલામા જ બીજા ભિક્ષુએ તાકીને મારેલા શરથી જખમી થઈ એક નાવિક જળમા પડ્યો ! પાછળથી અનતવર્માએ ખૂમ પાડી “ કુમાર ! સાવધ રહે ! ”

પરંતુ અનતની સૂચના તરફ બીલકુલ લક્ષ ન આપતા યુવરાજે નૌકાને આગળ ડરવા આજ્ઞા કરી એટલામા બીજા ભિક્ષુએ નેમધારી શર ફેંક્યું તરત જ શશાકના લક્ષમા તે આવ્યું અને આત્મરક્ષણાર્થે હાલ ઉઘી કરી પરંતુ તેને સ્પર્શપણ ન કરતા શર તેનાથી દસહાથપર પાણીમા પડ્યું તેજ વખતે બીજા એક બાણથી બીજે એક નાવિક ધાયલ થઈ કાળવશ થયો

યુદ્ધપૂર્ણ થવા આવ્યું હતું એ નૌકા પ્રયત્નની પરાકાષ્ટા કરી ને ભિક્ષુઓનું મગ્ધક્ષણ કરતી હતી યુવરાજના હુકમથી સર્વ નૌકા-ઓએ તે એ નૌકા પર એકદમ હટલો કર્યો !

એટલામા “ શત્રુ ! તુ શુ કરે છે ” બીજા ભિક્ષુના મુખ-માથી નીકળેલા શબ્દો શશાકને સભળાયા

શત્રુસેને ડહ્યુ “ માડ શરીર તદ્દન બધિગ થઇ ગયું છે ! તથા ઉચકાતો જ નથી ! ”

આ જ ક્ષણે બીજા ભિક્ષુએ યુવરાજ તરફ નિશાન તાકી નેક શગ જેરથી ફેંક્યું પરંતુ તેણે યુવરાજને સ્પર્શ પણ કર્યો નહિ વિદ્યુત વગથી દોડી આવી અનતવર્માએ તે પોતાની છાતી પર તીકું તેજ વખતે સર્વ ભાન નષ્ટ થઈ અનત ધડ દધને નૌકા પર પડ્યો !

આ વખતે યુવરાજની નૌકા તે ભિક્ષુની નૌકાની પાસે જ આવી પહોંચી હતી અનત તરફ લક્ષ આપવાના જેટલો યુવરાજને અવગરા ન હતો જોતજોતામા બીજો ભિક્ષુ હાથમા તલવાર લઈ સશાક પર તૂટી પડ્યો પોતાનું રક્ષણ કરવા યુવરાજે પોતાની વિજયી ફરસી ઉપાડી તે ફરસીના ભિક્ષુને માત્ર સ્પર્શ થયો હોત તો તેને આ જગતમાથી આટી પોટી વાળી ‘ નિર્વાણ ’ ને પ્રાપ્ત થતું પડ્યું હોત ! પરંતુ એક બખતરી સૈનિકે દોડી આવી ફરસીના પ્રયત્ન આધાત પોતા પર ઝીલી લીધો ફરસીથી બખતર નિમિષ માત્રમા તૂટી ગયું અને તેનું મસ્તિષક પણ દૂર થઈ ગયું !

આજ મધી સાધી તે બીજા ભિક્ષુએ તલવારથી યુવરાજના શરીરઆણુપર જબરજસ્ત આધાત કર્યો તત્ક્ષણે શશાક અચેતન બની મેઘનાદના ઉડા જળમા પડ્યો ! તે સાથે જ વજ્રઆયુ શત્રુસેને પણ પાણીમા કુદકા માર્યો !

સંખ્યાકાળથી જ આકાશમાં ઇશાન પુણ્યામાં વાદળા એકત્ર થવા લાગ્યા હતા જે ક્ષણે શશાકનું ચેતન શૂન્ય શરીર ખેંચનાદના કાળા ધગમાં પડ્યું, તે જ ક્ષણે પ્રચંડ ગર્જના થઈ એકદમ ભય કરે તોફાન શરૂ થયું ! ઉભયપક્ષ યુદ્ધ બંધ કરી સ્વરક્ષણના ઉપાય કરવા લાગ્યા શત્રુકે મિત્રની શોધ કરવાનો તેમને આ વખતે અવકાશ જ રહ્યો ન હતો !

પ્રકરણ ૧૩ મું

માછીની ઝૂપડીમાં

શીતળા નદીના કીનારે આખા અને કણસના વૃક્ષોની ધનધોર

છાયામાં એક નાની ઝૂપડી હતી ઝૂપડીના, છાણથી લીપી સ્વચ્છ કરેલા આગણામાં એક કાળા રંગની સ્ત્રી ઉનાવળથી બાળ યુવતી બેઠી હતી તેની સામે એક ગૌરવર્ણી તરણ બેઠેલો હોઈ તે તેનું કૌશલ્ય વિસ્મિત દષ્ટિથી જોઈ રહ્યો હતો

ઝૂપડી તરફ જોતા જ તે એકાદ માછીની હોવી જોઈએ એમ સ્વાભાવિક રીતે જણાઈ આવતું હતું ન્યા ત્યા નાની મોટી બાળો પડેલી હતી અને ઝૂપડીના બારણામાં જ મગેલા માછલાના ઢગલાના ઢગલા પડ્યા હતા નદીના સંકેદ રેતાળ ભાગ પર બે ત્રણ નાની હોડીઓ પડી હતી નજીકમાં મનુષ્ય વસ્તીનું કયાંઈ ચિહ્ન પણ દેખાતું ન હતું ચોતરફ ન્યા જોઈએ ત્યા પાણી જ પાણી અને સ્થળે સ્થળે લીલી છામ વનવ્રતાનાં ઝુદરની રીતે બનેલા નજ દષ્ટિએ પડતા હતા

ઝૂપડીના આગણામાં બેઠેલી તે યુવતી રમે કાળી હતી ખરૂં, પરંતુ રૂપમાં સુંદર હતી તેના સુડોલ, સુંદર અને પ્રમાણ બદ

અવયવ તરફ જોતા, એકાદ અત્યંત કુશળ કારીગરે કાળા લીસા પથ્થરની સુદર મૂર્તિ બાંધે નિર્માણ કરી હોય એમ લાગતું હતું તે તરૂણી અત્યંત રમ્ય એવી બેઠકમાં ઠીકઠીક બેઠેલી હોઈ માથું વાકું કરી બન્ને હરતે જાળ ગુથવામાં મગ્ન થઈ ગઈ હતી વચ્ચે વચ્ચે કિંચિત્ હાસ્ય કરી તૃપ્તિ દિશ્વેથી તે સામે બેઠેલા તરૂણ તરફ જોતી હતી તેની તે રમણીય દૃષ્ટિનો અર્થ બીજો શો હોય ? અસહનીય એવી તૃષ્ણા, અટકાવવાને ઝંઠિન એવી લાલસા અને હૃદયને થતી અવ્યક્ત-પરતુ અત્યંત દારૂણ એવી યાતના, એ સર્વ તે મધુર દૃષ્ટિથી વ્યક્ત થતા હતા !

તે યુવતીનો સોળતી તદ્દન યુવાન હતો. તેનું વય કંઈ વીસ વર્ષથી વિશેષ જણાતું ન હતું પરંતુ તેનું રૂપ તદ્દન અસાધારણ હતું તે અત્યંત-અત્યંત-નિસ્વરૂપ સૌંદર્ય દીગ્ધર-માછી કુળમાં દૃષ્ટિએ પડતું કદી જ શક્ય ન હતું ! કોમળ સૂર્યકિરણથી વિકસેલા લાલ કમળના ગર્ભરંગ પ્રમાણે તેની કાત તદ્દન અવર્ણનીય હતી ! ધૂળની બીજાત પર તે બેઠો હતો, અને મેલા તથા ફાટેલા વસ્ત્રો તેના શરીર પર હતા, પણ તે રક્ષાના સૂક્ષ્મ આવરણથી આચ્છાદાયલા લાળા જેવો જણાતો હતો મુડી નાખેલું તેનું મસ્તક હતું અને તેના સર્વ અંગ પર શસ્ત્રાસ્ત્રના આધાતના ઘા દેખાતા હતા તેના મસ્તિષ્કની ડાબી બાજુએ એક મોટો ઘા હોઈ, તે અણપિ પૂર્ણ રીતે ભરાઈ આવ્યો ન હતો માછીઓની જૂ પડીઓમાં આવું અમાધારણ, દિવ્યરૂપ કદી પણ જણાતું નથી તેથી જ તે માછીની પુત્રી કદી કદી નેત્રની પાપણું પણ ન હલાવતા તે તરૂણ તરફ જોતી હતી તે તરૂણ માત્ર એકાદ અજાણ બાલક પ્રમાણે વિરમ્ય અને આનંદથી તે તરૂણીનું ચપળ હસ્ત કૌશલ્ય જોતો હતો.

એટલામાં તે બન્નેને ન સમજવા દેતા એક બીજો તરૂણ ધીમે ધીમે તેમની પાછળ આવી ઉભો રહ્યો તે બન્નેના લક્ષ્મી આવાત

આવી નહિ હમણા જ આવેલા તરણના એક હાથમા એક લાખો-લચ લાલો હોઇ ખીન્ન હાથમા પાણીમા લીજેલી એક સાધારણ જળ હતી.

આ ખીન્ને યુવક કેટલીકવાર સુધી આ તરણીની હીલચાલ તરફ ચુપકીથી જોતો હતો પછી તેણે તે તરણીને કહ્યું “ ભવ, શુ કરે છે ? ”

તરણીએ ચમકીને એકવાર ઉંચે જોયું, અને તે સહજ ગુસ્સા-મા જ બોલી । “ તને આખો નથી કે ? હું શુ કરે છું તે તને બરો-બર જણાય છે ને ? ”

તે ખીન્ન તરણે હાથમાનો લાલો સળંગ પકડ્યો અને કહ્યું “ મને બાપુ, કંઈ બરાબર સમજતુ નથી । ”

“ ત્યારે અહીં નકામો શુ કરવા ઉભો રહ્યો છે ? અહીંથી જતો રહેને । ”

તે તરણ માથુ હલાવી દઢ સ્વરે બોલ્યો “ હું નથી જતો બાપુ ક્યા છે ? ”

મુખ ઉચુ પશુ ન કરતા ભવ જળ ગૂચતી રહી

“ ભવ, બાપુ ક્યા છે ? ”

ભવે કપાળે કરચલીઓ પાડી ઉંચે જોઇ તીવ્ર સ્વરે કહ્યું “ સતા છે ઝૂંપડીમા । ”

તે તરણ ક્ષણવાર વિચાર કરતો ઉભો રહ્યો પછી કપાળે આટીઓ પાડી તેણે એકવાર ભવ તરફ જોયું અને કંઈક નિશ્ચય કરી તે ઝૂંપડી તરફ ગયો

આ જોઇ તે તરણીએ મોટેથી ખૂમ પાડી “ નવીન, અરે નવીન—” નવીને પાછા ફરી તિરસ્કારથી કહ્યું “ કેમ ? ”

‘ ત્યાં આ માટે જાય છે તુ ? ’

“ બાપુને બોલાવવા. ”

“આપા થાકી પાકી સૂઈ ગયા છે તેમને નકામો ઉઠાડીશ નહિ, સમજ્યો ?”

ભવની સૂચના નગ્ન લક્ષ ન આપતા નવીન આગળ જતા લાગ્યો ડરશ સ્વરે તરણીએ પુન તેને કહ્યું “નવીન—ન—નીન ! પાછો ફર—આપાને ઉઠાડીશ નહિ—”

નવીન નિરૂપાય બની પાછો ફર્યો અને ભવ પાસે આવી ઉભો ગયો પરંતુ ભવે તેના તરફ દૃષ્ટી પણ ન કરી તે તો જળા ગૃયતીજ એસી રહી

નવીન ટટલીકવાગ સુધી નિઃશ્વસતાથી તે તરણી તરફ જોતો ઉભો હતો છેવટે તેણે હાક મારી “ભવ—”

પણ તેનો કંઈ ઉત્તર મળ્યો નહિ !

“ભવ !”

તોપણ ઉત્તર મળ્યો નહિ !

“ભવ—ભવ !”

ભવે કપાળ ચઢાવી પુછ્યું “કેમ ?”

તરણી એક વખત છેવટ પોતાની માથે બોલી એ વિચારથી નીનને આનંદ થયો હોય એમ જણાયું તે વિનવણી યુક્ત સ્વરે બોલ્યો “આહ ભવ, આપણે જઈ આવીએ—”

“ક્યા રે ?”

“હોડીમા એસી જરા ફરી આવીએ કહું છું”

“જા, હું નથી આવતી !”

“કેમ, ભવ ?” નવીને ખિન્ન સ્વરે પુછ્યું

“મને હોડીમા એસીને જવાનું નથી ગમતું !”

“આટલા દિવસ તો ગમતું હતું !”

“ઠીક, પછી ?”

“ હવે કેમ નથી ગમતુ ? ”

“ ચાલ જા-તારા મવાલનો હું કંઈ જવાળ આવતી નથી । ”

બિચારો નવીન મુખ ચઢાવી ભવ તરફ જોતો સ્તબ્ધ રહ્યો જાળ ગૂંથવામાં ભવે ધણી ભૂલો કરી । પરસ્પરને અત્યંત વિરોધી એવી બે ભાવના આ વખતે તેના હૃદયની મત્તા માટે એકબીજા સાથે દારૂંથી યુદ્ધમાં પડી હતી

કેટલીકવાર સુધી ગાહ જોઈ નવીને પુનઃ હાક મારી “ ભવ—

“ કેમ તું મારી પાછળ આમ એક સરખો પડ્યો છે નવીન ? ”

“ તને હોડીમાં બેસીને ફરવાનું ધણું ગમે છે તેથી હું તને બોલાવવા આવ્યો હતો ચાલને ભવ ।—”

“ હું તારી સાથે નથી આવતી । ”

“ મારી સાથે નથી આવતી કેમ ? ”

“ તારી સાથે આવું તો લોકો મને અપવાદ આપેને । તારી સાથે હું નથી જ આવતી, જા । ”

“ આટલા દિવસ મારી સાથે આવવા માટે લોકોએ તારૂં નામ પણ દીધું નથી । આજે જ તે અપવાદ આપશે ? ”

“ જા, મને કંઈ ખતર નથી । ”

એમ કહી હાથમાંની જાળ જમીન પર પછાડી ભવ ગુસ્સે થઈ ત્યાંથી જવા ઉઠી

“ ભવ—જાઈશ નહિ, જાઈશ નહિ । ”

પણ ભવ શેની ઉભી ગઢે ‘ તે ફરકડાટ ટગતી જ્યારનીએ ત્યાંથી જતી રહી હતી ।

નવીન પણ ખિન્ન હૃદયે ધીમે ધીમે બીજી દિશાએ નીકળી ગયો નવીન જતો ગઢેલો જણાતા જ ભવ તરતજ પુનઃ ત્યાં આવી પેલો ગૌરવર્ણી તરૂંથી અઘાપિ બેઠો હતો ત્યાં જ બેસી રહ્યો

હતો તેના તરફ પ્રેમપૂર્ણ દષ્ટીથી જોતા જોતા ભવે પુનઃ જાળ
ગૂથવાનું કામ ચલાવ્યું.

તે તરૂણે વચ્ચે જ એક વખત તેને હાક મારી “ભવ—”

પ્રસન્ન મુદ્રાએ ભવે પુછ્યું “કેમરે ?”

“ભવ, નવીન કેમ એમ અહીંથી ચાલ્યો ગયો ?”

“અરે જો તો ચીડાઈને ગયો !” ભવે હસીને કહ્યું

“‘ચીડાવું’ એટલે શું ભવ ?”

તેના આ પ્રશ્નથી ભવનું પેટ હસી હસીને ડુ ખી ગયું અને તે
એટલે સુધી કે હસી હસીને તે પેલા તરૂણના શરીર પર આડી પડી
ગઈ ! તે તરૂણ ગભરાયલાની માફક તેના સાચું ટકટક જોઈ જ રહ્યો !
ભવે તેને પુછ્યું “ગાડા, તને કેમ કંઈ જ સમજતું નથી ?”

“ના !”

“ચીડાવું એટલે શું રે ?”

“કોને ખબર !”

“હીક, પ્રેમ એટલે શું ?”

“કોને ખબર !”

“પ્રેમ પશુ જાણતો નથી તું ?”

“ના, ભવ !”

“મારો કેની, તારા પગ પ્રેમ સળંગડ ચોટયો છે ગાડા !”

“કોને ખબર !”

“ત્યારે તને રોની ખબર છે ?” ભવે હસીને પુછ્યું

“ના ભવ ! મને કંઈપણ ખબર નથી !”

“ખરે કહે છે ?”

“ખરેખર !”

ભવ તો હસી હસીને ચાકી ગઈ કેટલીકવારે તેણે પુનઃ પુછ્યું

“ ગાડા, સાચુ કહે ! આટલા દિવસ તુ ક્યા હતો ? ”

“ હું નથી જાણતો ભવ ! ”

“ તારે ધર ક્યા છે ? ”

“ કોને ખબર, ભવ ! ”

“ તને માબાપ, ભાઈ બહેન, કોઈ જ નથી કે ? ”

તે તરફ જળજળા ખિન્ન સ્વરે બોલ્યો. “ હતા, ભવ, હતા ! કોઈ પણ મારા, કોઈ પણ જગ્યાએ હતા, એમ મને લાગે છે ! પણ ક્યા ? ક્યા અધાર દેશમાં ? એ મર્વ પગ જાણે કે અધકારનો પડદો પડ્યો છે ! ”

“ બરાબર યાદ કરી જો ગાડા, તારે કોણુ ક્યા હતુ તે ! ”

“ ના, ભવ ! મને તે યાદ આવતુ નથી ! યાદ આવવા માડે છે કે, મારા માથામાં કંઈનું કંઈ થઇ જાય છે ! ”

“ ભવ, તુ નવીન સાથે ફરવા કેમ ન ગઈ ? ”

“ મને તેની સાથે જવાનુ નથી ગમતુ, ગાડા ! ”

“ પણ પહેલા તો તને તેની સાથે જવાનુ ધણુ પસંદ હતુ, ભવ ! ” ભવે ખિન્ન હાસ્ય કરી કહ્યું “ તુ તો ગાડો છે ! તારે તે જાણીને શુ કરવુ છે ? તુ આવે છે કે ફરવા ? કહે ”

“ આવુ છુ ”

“ તને હોડીમાં બેસી ફરવા જવાનુ ગમે છે ? ”

“ ગમે છે-ધણુ ગમે છે ! નદીનાં પાણીમાં મારે કંઈપણ બો-વાઈ ગયુ છે, અને તે શોધીશ તો પુન મને જડશે એમ લાગે છે અને તેથી મને નદીમાં ફરવાનુ ધણુ ગમે છે ! ”

“ ચાલ ત્યારે ! ”

“ નવીનને બોલવી લાવુ ? ”

“ શા માટે ? ” ભવે કપાળ ચઢાવી કહ્યું.

“ તે તો હમેશ આવે છે તારી સાથે-”

“ જવાદે ! પણ આજે હું તેને નથી બોલાવતી ”

“ કેમ ? ”

“ હું તેને નથી કહેતી તું આવતો હોયતો ચાલ મારી સાથે-
આવે છે ? ”

ધ્રુષ્ટા ન હોવા છતાં તે તરુણ ઉડ્યો ભવે પાલવ કમરે
ખેચી બાધ્યો તેણે એક નાની હોડી રેતીમાથી ખેચી જઈ પાણીમા
નાખી તે તરુણ તેમા ચઢીને બેઠા પછી ભવ બન્ને હાથથી હલેસા
મારી હોડી ચલાવવા લાગી

હોડી દષ્ટિ બહાર જતા જ નવીન નદી કીનારાપરના એક
આમ્રકુળમાથી બહાર આવ્યો જ્યાં સુધી તે બન્નેની હોડી જણાતી
હતી ત્યાં સુધી તે તીરપર ઉભો હતો તે દષ્ટિથી દૂર થતા જ એક
નિશ્ચય નાખી ધીમેધીમે ઝપડી તરફ પાછો ફર્યો

એટલામા કીનારા પગથી તેને કાઢ્યે ખૂમ પાડી “ નવીન-”

“ જા-”

“ ભવ ક્યા છે ? ”

“ હોડીમા ફરવા ગઈ છે ”

“ તું નથી ગયો કે તેની માથે / ”

“ ના ”

“ કેમ ? ”

નવીન કંઈ ઉત્તર ન આપતા માથું નીચું કરી ઉભો રહ્યો

“ ભવ માથે કાણુ ગયું છે ? ”

“ ગાડો ? ”

“ હીં, તું આવ મન્યાસી મહારાજ આવ્યા છે ”

નવીને ઢાંકાપર ચઢી જોયું તો એક ફણસના ઝાડ નીચે ભગવા
વસ્ત્રથી પગિધાન થયેલો એક વૃદ્ધ બેઠેલો જણાયો. તેની પાસે જઈ
નવીને તેને ભક્તિપૂર્વક પ્રણામ કર્યા

વૃદ્ધે પુછ્યું “ તે કયા છે ભલા ? ”

“ કોણ ? ”

“ તમારો અતિથિ ! ”

“ ભવ સાથે હોડીમા ફરવા ગયો છે । ”

“ ઠીક, તે કેવો છે ? ”

“ સારો છે ”

“ પાછળની વાતો તેને કંઈ સાબળે છે કે ? ”

“ કંઈ નહિ તે ગાડાનું ગાડપણ હજી તેવું જ છે । ”

“ ઠીક ત્યારે, હું હમણાં જાઉં છું પુનઃ આવીશ ’

‘ એમ કહી તે વૃદ્ધ સન્યાસી ચાલ્યો ગયો

“ જોણે નવીનને હાક પાડી હતી તેણે તેને પુછ્યું “ નવીન,
તું કેમ ભવ સાથે ગયો નહિ ? ”

“ મને આજે ઠીક લાગતું નથી । ”

જાનને નાના પ્રજારની વાતો કગતા બેઠા અને એવી સ્થિતિમા વણા
મમય વહી ગયો એ વડી રાત્રે ગીત ગાતી ગાતી ભવ ગાડાને લાઇ
પાછી આવી નવીન હજી સુધી તટપર બેસી રહ્યો હતો, પરંતુ
ભવ તેની સાથે ખીલકુલ બોલી નહિ

એક મોટો નિઃશ્વાસ નાખી નવીન સાથે ચાલ્યો ગયો

અકરણ ૧૪ મું.

— ૦ —

અનન્તવર્માનું બેડ

માયકાળ થવાને વિશેષ અવકાશ નહતો. મેવનાદ નદના કીનારે રેતીપર એ સૈનિક વાતો કરતા બેઠા હતા. મામે જાવણીનો વિશાળ વિસ્તાર દેખાતો હતો. હજારો રાવટીઓથી નદનો કંઠો છવાઈ ગયો હતો. કીનારાપર આવેલા વૃક્ષો નીચે ચૂલા ચેતાવી સૈનિકો પોતાના પેટપાણીની વ્યવસ્થા કરવામા લીન થઈ ગયા હતા.

બોલતા બોલતા પહેલા સૈનિકે કહ્યું “ જીટ ! હવે અહીં મન જ લાગતુ નથી ! ઘેર ક્યારે જઈ શકાશે તે કંઈ સમજાતુ નથી, ભાઈ ! ”

બીજો સૈનિક બોલ્યો “ તેનું કંઈ અનુમાન થતુ નથી, હાથ ! ચૂવરાજ જે જીવતા હોત તો ક્યારનાએ આપણે આપણા દેશમા જઈ બેઠા હોત ! ”

“ હાથ, હાથ ! કેવો ભયકર અનર્થ તૂટી પડ્યો ! મુમ સામ્રાજ્ય હવે રસાતાળે જ પહોંચ્યું

“ એકદર પરિસ્થિતિ જોઈ તેમ લાગે છે ખરું ! મહાનાયક હશે છે, માધવચુમ પ્રભાકરવર્ધનનો વેચાયલો ગુલામ થઈને ગશે ! તે રાજ ચલાવી શકે એ વાત જ શક્ય નથી ! ”

“ સમ્રાટ તરફ ખબર ગઈ કે ? ”

“ મને લાગે છે કે હવે પહોંચી હશે ! ”

“ ચૂવરાજના મરણનો વૃતાંત તે સાંભળ્યો છે કે ? ”

“ હા સાંભળ્યો છે ”

“ ક્યા સાંભળ્યો ? ”

“ ચૂવરાજની નૌકાના નાવિકો અનન્તવર્મા અને વિદ્યાધરનદને લઈ આવ્યા છે તેમના મુખથી મેં તે વાત સાંભળેલી છે

“ તેમણે શું કહ્યું ? ”

“ તેમણે કહ્યું, ‘ એક દિવસે બડખોરોના અસખ્ય સૈનિકાએ યૂવરાજના સૈન્યને ઘેરી લીધું એટલા મોટા સૈન્ય સાથે અદ્વ સખ્યાએ યુદ્ધ કરવું તે આત્મઘાત કરવા જેવું છે જાણી વિદ્યાધરે યૂવરાજને પાછા ફરવા સલાહ આપી પરંતુ કુમાર તેમનું કહેવું શેના સાભળે ? વિદ્યાધરની સલાહ તેમણે ધૂતકારી કાઢી, એટલુંજ નહિ પણ મુકીભાર સૈન્યસહ તે અસખ્ય શત્રુપર તૂટી પડ્યા ! ”

“ ઠીક પછી ? પછી શું થયું ? ” પહેલા સૈનિકે અત્યંત આતુરતાથી પ્રશ્ન કર્યો

“ ફક્ત વીસ નૌકા અને ત્રણસો ચારસો સૈનિકા લઈ તે વીરશ્રેષ્ઠ સો કરતા અધિકનૌકા પર એકદમ તૂટી પડ્યો ! અને સર્વમા આશ્ચર્ય જેવું એ હવે કે, બડખોરોના નાશ થઈ તેમને નાશતા ભારે પડ્યું ! લઘાઈ બહુધા પૂર્ણ થતા એક ગ્રથે શત્રુની દસબાર નૌકા આવેશથી યુદ્ધ કરી રહી છે અને તેમનો પરાજય ફરી શકતો નથી એમ યૂવરાજને જણાયું, ત્યારે તેમણે પોતાની નૌકા એકદમ ત્યા લઈ જવા હુકમ કર્યો, અને તે શત્રુપર તૂટી પડ્યા ! તેજ વખતે જગી યુદ્ધ થઈ ઉભયપક્ષના ઘણા માર્યા ગયા, વિદ્યાધરનંદ અને અનન્તવર્માને ધાયલ થવાથી મૂર્ચ્છિત થઈ પડ્યા એટલામા અકસ્માત પ્રચડવાયું અને વાદળાનું તોફાન થયું અને કોણુ કપા ગયો તે કોઈના લક્ષમા આવ્યું નહિ ! ત્યારથી યૂવરાજનો પત્તો લાગતો નથી ! કોઈ કહે છે, તે યુદ્ધમા માર્યા ગયા અને કોઈ કહે છે તે પાણીમા પડી મરણ પામ્યા ! ”

પહેલા સૈનિકે ખેદ પામી પુછ્યું “ આ વાત સાભળી યશોધ-વલ્લહે શું કહ્યું હશે ? ”

“ મહાનાયકને એ વાતની ખબર આપવાનું કામ અત્યંત મુશ્કેલી ભરેલું હતું યશોધવલ્લને સમાચાર પહોંચાડવાની કોઈ હિ મત

કરી શક્યુ નહિ ! યુદ્ધ પછી ત્રણ દિવસે વિદ્યાધરનદ શુદ્ધિ ઉપર આવ્યા ત્યારે તેમણે મહાનાયકની મુલાકાત લીધી અનતવર્મા તો અઘ્ઘાપિ શુદ્ધિ પર આવ્યા નથી ! આજે ત્રણ દિવસથી યશોધવલે મુખમા પાણી પણ મુડ્યુ નથી, કે પોતાની રાવટીમાથી બહાર પણ આવ્યા નથી ! વિરેન્દ્રસિંહ, વસુમિત્ર, માધવવર્મા વગેરે કાષ્ઠ્યે સેનાપતિને તે દર્શન આપતા નથી ! શરૂરનદના તીર પર નરસિંહ દત્તને સર્વ સમાચાર જણાવવામા આવ્યા છે તે પણ થોડા દિવસમા આવશે જ ! ”

“ હાય ! ત્યારે ચૂવરાજ સર્વને ત્યજી ગયા ! હવે સમ્રાટ-દેવની કેવી સ્થિતિ થશે ! યશોધવલદેવ હવે પાટલી પુત્રને મુખ કેવી રીતે બતલાવશે ? ”

આ વખતે અધકાગ વિસ્તૃત થતો જતો હોઇ એ તરફ મન શાત હતુ, તે સૈનિકના મુખથી ઉક્ત શબ્દ બહાર પડ્યા ન પડ્યા, તેટલામા પાછળ યશોધવલદેવ આવી બોલ્યા “પાટલીપુત્રને હું ફેરી રીતે મુખ બતાવુ, એજ વિચાર મને થયા કરે છે !”

બન્ને સૈનિકોએ પુઠ ફેરવી જોયુ તો તેમને જણાયુ કે, સ્વત યશોધવલદેવ પાસે જ ઉભેલા હોઇ, તેમની પાછળ કેટલાક અતગ પર મુખ્ય મુખ્ય મેનાપતિ અને સામન્ત માથુ નીચુ ધાલી ઉભા છે મહાનાયકના મરતક પર વસ્ત્ર વગેરે ડઈ નહોતા, તેમના લાખા લય શુભ્ર કેશ વાયુથી ઉડતા હતા, તેમનુ ચિત્ર સ્થિત ન હોઇ તે બહુધા પાગલ જ બન્યા હોય એમ લાગતું હતુ !

નિસ્તબ્ધતાનો ભગ કરી મહાનાયકે તીવ્ર સ્વરે કહ્યુ “ વીરેન્દ્ર, સાલળ ! હજુ પણ હું ગાડો બન્યો નથી તો પણ થોડા જ વખતમા હું પુરો પાગલ બનીશ, વસ્ત્રો ફેંફી દઇ નમ્ર સ્થિતિમા નાચવા લાગુ ત્યારે મને પાટલીપુત્રમા લઇ જજે હત ભાગ્ય

મહાસેનગુપ્ત બ્યા સુધી જીવતા રહે ત્યા સુધી તેમને કહેજે કે યશોધવલને તેના પાપનું પૂર્ણ પ્રાયશ્ચિત મળ્યું છે । પ્રાચીન ધવલ-વશ નિર્મૂલ થવા છતા યશોધવલના પાપનો ઘડો ભરાયો ન હતો, તે માટે જ વૃદ્ધનો વિશ્વાસ, આધળાનો આધાર, તેના હાથમાંથી ખેંચી લઈ યશોધવલ દૈવ સાથે છુતકીડા કરવા ગયો ।”

“ સાલળ, વસુભિન્ન, સાલળ ! મગધસૈન્યનો સામાન્ય સૈનિક પણ ‘ વૃદ્ધ યશોધવલ હવે પાટલીપુત્રને મુખ કેવી રીતે બતાવશે ? ’ એમ કહે છે । ખરૂં જ છે । મારા બાલભિન્નને તેના પુત્ર વધની વાત હું કેવી રીતે જણાવું ? જોશીનું લવિષ્ય સાલળી મહાસેનગુપ્ત સદા સર્વદા પુત્રશોકના ભયથી વ્યાકુલ રહેતા તેમનું સાત્વન કરી, તેમને જીદી જીદી વાતો મમળવી યવગજ સશાકને—મહાસેનગુપ્તની આખની કીકીને મે ખેંચી આણી તે વખતે હું સમજી શક્યો નહિ, પણ હવે મને સારી રીતે સમજાયું છે કે, આ ડોસો યશોધવલ યુદ્ધ કરવા આવ્યો નહોતો પણ અદૃષ્ટ સાથે ગમત ગમવા આવ્યો હતો । ”

વીરેન્દ્રસિંહ મહાનાયકને ઉદ્દેશી કંઈ શાંતિદાયક શબ્દ કહેવા જતો હતો, પણ તેટલામાં તેને અટકાવી યજોધવલ જ વચ્ચે બોલવા લાગ્યા “ ઉભો રહે, વીરેન્દ્ર ! મને શાંત કરવાના તારા સર્વ પ્રયત્ન વ્યર્થ છે । ઓછ દાખે તોએ હજી દૂધ નીકળે, તેવા કોમળ બાલકને લઈ હું પ્રયત્ન મૂલ્યુની મસ્કરી કરવા આવ્યો । પણ હું શું કરું છું, તે તે વખતે મને સમજાયું નહિ । જેને પુત્ર કેવળ પ્રાણરૂપ છે, તેવા વૃદ્ધ મહાસેનગુપ્ત નગરના તોરણમાં સ્વત આવ્યા, અને પોતાના હસ્તે સશાકને મારે સ્વાધીન કરી કચ્છું હતું કે, ‘ યશોધવલ, યુદ્ધનું પરીણામ ગમે તેવું આવવાનું હોય તે આવે । પણ મારા સશાકને માત્ર પાછા લઈ આવજો । ’ તેના નેત્રની પુતળી હું હમેશાંને માટે કાઠી લઉં છું, એમ સમ્રાટને તે વખતે, જ લાગ્યું હતું ! વીરેન્દ્ર, વસુભિન્ન, મહાસેનગુપ્ત મારો સમ્રાટ નથી, મગધનો ચક્રવર્તી નથી ને મારો

પ્રિય બાલમિત્ર છે હાય ! કીર્તિધવલના શોકથી વ્યાકુલ બની હું તેને વિસરી ગયો હતો, પણ પછી એ પુત્રશોકને પણ વિસારે મુકી પ્રિય મિત્રના પુત્રનો વધ કરવા હું પાટલીપુત્રમાં આવ્યો ! હા, કુમાર શશાન્તો વધ મેં જ કર્યો છે ! તેની ખાત્રી હતી કે, જ્યાં સુધી યગોધવલના દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી તેનો વાળ પણ કોઈથી વાકા નહિ થઈ શકે ! એજ મમજનથી શ્રદ્ધા પૂર્વક ગણ્યાગાંઠ્યા મૈનિકા લઇ ચૂવરાજ વિકરાળ વનગજ સમો શઙ્ગની લાખની ગણત્રીએ ગણાતી સેનાપતિ તુટી પડ્યો હતો મઠીભર માણસો લઈ તે બગના બંડને તોડી નાખના ધસી ગયો હતો તેની ખાત્રી હતી કે યગોધવલ મેં કંડો ગાઉ દૂર હશે, પણ મકટ મમયે તે દોડી આવીને હૃદય સરસો આપ્યા સિવાય નહિ ગ્હે પણ મારો એ શશાન્ત હવે ક્યા છે ? મારો કુમાર ક્યા છે ? હું અભાગી તેનું ગ્દ્વણુ ન જ કરી શક્યો ! કુમારને યુદ્ધ કેમ કરવું તે શીખવ્યું પણ આત્મરક્ષણની ડગાનું ભાન નહોતું કરાવ્યું બસ યુદ્ધનો અત આવ્યો અને તે સાથે મારા શશાન્તનો અવતાર પણ પૂર્ણ થયો ”

ગાત્ર શિથીલ થઈ જવાથી ધ્રૂજતા ધ્રૂજતા મહાનાયક રેતીપર ઢળી પડ્યા મેનાપતિ અને સામત હાથ આપી ઉઠાડવા દોડી આવ્યા, પણ મહાનાયકે તેમને અટકાવી ઢહ્યું “હું હજુ શુદ્ધિમાં છું પણ જો ખરેખર શુદ્ધિ મારી જશે તોજ કંઈક સ્વચ્છતા પામી થાકીશ કીર્તિધવલ મને ત્યજી ગયો અને તે અસલ્ય હું ખ સહી લીધું તેમ શશાન્તનું મૃત્યુ પણ સહી લેવું જોઈએ પરંતુ ત્રણ દિવસને ત્રણ રાત્રી કેવી ગઈ છે તે જાણો છો ? શશાન્તની માતાને શું કહીશ ? વૃદ્ધ મહાસેન ગુપીને ક્યા શબ્દોથી શાત કરીશ ? બીજો પણ એક ભય-કર વિચાર મારા ચિત્તને ચીરી રહ્યો છે !—સપ્રાટ સમુદ્રગુપ્તનું સિંહાસન પ્રભાકરવધનને કેવી રીતે દબાવી પડવા દઉં ? ”

નદી કીનારાની રેતીમા બેઠેલા તે બન્ને સૈનિક લગભગ ગાડા બની ગયેલા મહાનાયકની ગોચનીય સ્થિતિ, ચિત્રની માફક ત્તબ્ધ બની બેઠે રહ્યા હતા. કેટલેક દૂર ઉભી રહેલી મગધસેના મૂકપણે નેત્રો માથી અશ્રુ ભારતી સારની વૃદ્ધ મહાનાયકના સખ્દો સાભળતી હતી !

એટલામા અણુચીતવ્યા ઝણુસ્વરે કોઈ એ ચીસ પાડી “યુવ-રાજ, શશાઙ તમે ક્યા છો ? હજુ મારા શરીરમા શક્તિ આવી નથી, મને બગબગ દેખાતુ નથી, પગ ઉચ્ચવાનુ સામર્થ્ય નથી યુવરાજ, કુમાર, એમ છુપાઇ ન બેસો ! આવો, આવો, દોડી આવી મને હૃદય સાથે દાખો ! તમારા માટે મારો પ્રાણ કેવો વ્યાકુળ બની ગયો છે ? યુવગજ, શશાઙ આવો—”

આ ઝણુસ્વર માલળી માધવવર્મા ચમકીને બોલ્યો “કાણુ ! અનત તો ન હોય !”

ક્ષીણુસ્વરે પુનઃ કોઈ બોલ્યુ “ક્યા છો નમે કુમાર ? તમે મને કંઈએ દેખાતા નથી યુવરાજ, તમે દષ્ટિએ નહિ પડો તો હુ કેરી રીતે જીવી શકીશ ? હવે મારો અત ન જૂઓ, શશાઙ, પ્રભુ ! હવે લપાઇ બેસશો નહિ ! નિદાન એક વખત પણ તમને લોઇ નેત્ર તુમ કરી લેઇશ મને પાસે બેસાડી બે શબ્દ મારી માથે બોલો અને પછી એ મતાકુઙ્કરી ગમે !”

અનતવર્મા ધીમે ધીમે મહાનાયક તરફ જવા લાગ્યો મહાનાયકના હૃદયમા વિલક્ષણ રીતે ગોઝસમુદ્ર ઉછળવા લાગ્યો તેમણે ગદગદિત થઇ પુછ્યુ “અનત, મારો કુમાર શશાઙ ક્યા છે ?”

તેમનો ધ્વજ ઝોળખી અનતે કહ્યુ “કાણુ ? મહાનાયક ? યુવગજ ક્યા છે ? મને હજુ આખે બરાબર દેખાતુ નથી !”

વૃદ્ધ મહાનાયકે અનતને તગત જ બેચી પોતાના બોળામા બેમાડ્યો અનતે વિચ્છેદતાથી પુછ્યુ ‘મહાનાયક કુમાર ક્યા છે ?’

યશોધવલદેવે કુસ્કાભરતા કહ્યું “ બેટા, તેને જ શોધતો હું બેટક છું ! ”

અનતને અધિક જ આશ્ચર્ય થયું તેણે કહ્યું “ ત્યારે શું, યુવરાજ આપને પણ દર્શન દેતા નથી ? ”

માધવવમાએ પાસે જઈ તેનો હાથ પકડ્યો અને કહ્યું, “ અનત, તું મહજ આમ આવ તો ! ”

અનત કડાચું સ્વરે બોલ્યો “ માધવ, યુવરાજ ક્યા છે રે ! ”

યશોધવલ હવે હૃદયનો આવેગ અટકાવી શક્યા નહિ ! એક બાલક પ્રમાણે તેમણે રડતા રડતા કહ્યું “ અનત, મને લાગે છે, તારો યુવરાજ મર્વને છોડીને ચાલ્યો ગયો ! મર્વ જન્મ માટે છોડી મે ! — પુન તે પાછો આવશે નહિ ! ”

અનતે ધીમેધીમે મહાનાયકના બોળામાથી ઉઠી ચોતરફ દૃષ્ટી નાંખી કહ્યું “ ત્યારે યુવરાજ અમને ત્યાં ગયા કેમ ? તેથી જ મને કાંઈ લઢાઈની ગત કહેતું નથી ! ”

કેટલીકવાર પુન સર્વાત્ર સ્તબ્ધતા છવાઈ ગઈ પછી યશો- નાન કહ્યું ‘ તમે સર્વ હવે પાટલીપુત્ર જાવ હું અહીં બગેશમા રાહ રહું ’

મહાનાયકનું આ ભાષણ પુરું થયું નહિ તેટલામા અનતે જળના ડરી નીચું થઈ મહાનાયક, અમેને ? પાટલીપુત્ર પાછા જાવ ! પાટલીપુત્ર જઈ મહારાજાધિરાજને કયું મુખ બતલાવતું ? પાટલીપુત્રને અમારું શું કહેવું ? ‘ ન્યાસુધી દેહમા પ્રાણ હશે, ત્યાંસુધી યુવરાજની પીઠ હું નહિ છોડું, ’ એવી દેવીના દેવળમા પ્રતિજ્ઞા કરીને હું આજ્યો છું પણ હું અભાગી હજી જીવું છું—યુવરાજ મને ત્યાં ગયા ? કયું મુખ લઈને હું પાટલીપુત્રમા પ્રવેશ કરું ? ”

એમ કહી જોતજોતામા અનતે વસુમિત્રની ડમરે લટકતી તલ- વાર સગર બહાર કાઢી, અને તે પોતાને કપાળે લગાડી કહ્યું “ આ

તલવારને સ્પર્શ કરી હું પ્રતિજ્ઞા કરે છું કે, ચૂવરાજ શશાક જો કદી પાછા આવશે તોજ આ અનન્તવર્મા પાટલીપુત્રમા પગ મુકશે, નહિ તો આખા જન્મમા પણ ત્યાં જશે નહિ ।”

એવા શપથ લઈ અનન્તે મરતકપગથી તલવાર નીચે ઢિતારી ઘૂટણુ આગળ ગાંધી તેના બે ટૂંકડા કરી ખાખ્યા અને પછી ઘૂટણીએ પડી તેણે મહાનાયક પાસે બેસી હાથ જોડી કહ્યું “દેવ, આ મૌખરી બડખોર બન્યો છે । આપ મુખ્ય સેનાપતિ ।—પણ હું આપની આજ્ઞા ખીલકુલ માનતો નથી । મને કેદ કરવાની આજ્ઞા કરો ।”

એકદમ હજારો કઠમાથી પ્રચંડ જયધ્વની થયો । મગધ વીરોના હૃદયમા વિલક્ષણ વિચાર વમળ ઉદ્ભવ્યા અને સર્વ જ્ઞાન ભૂલી પ્રચંડ જયધ્વની કરવા લાગ્યા ગાડાની માફક ડરકા ભરતા એક ખીજને આદીગન કરવા લાગ્યા । ‘ચૂવરાજ પાછા નહિ આવે તો કોઈપણ મગધમા પાછો જશે નહિ ।’ એવા સર્વએ શપથ લીધા

પછી માધવવર્મા, વસુમિત્ર, વીરિન્દ્રસિંહ વગેરે એકેએક સેનાપતિ આગળ આવી યશોધવલને કહેવા લાગ્યો “અમે સર્વ બડખોર છીએ ।—અમારામાનો કોઈપણ આપનો હુકમ માનતો નથી ।—અમે પાટલીપુત્રમા પાછા જતા નથી ।”

વૃહ્દ યશોધવલ નિસ્તબ્ધપણે ઉભા હતા । તેમના ચક્ષુ બધ હોઈ તેમના ગાલપરથી અસ્પષ્ટિત અશ્રુધારા વહી જતી હતી ।

પરંતુ તેટલામા અનન્તના જન્મમાથી રક્તસ્નાન થવા લાગ્યો તે મૃત્તિકા ચઈ યશોધવલના પગ આગળ ધબ દઈને પડ્યો ।

પ્રકરણ ૧૫ મું.

જ્યોતીપરનું પતંગીયું !

નદી કીનારે આવેલા આમ્રકુજમા જેસીને ભવ એક ગીત ગાતી હતી, અને પેલો ગૌરવર્ણી તરૂંશુ તેના પગ આગળ જેસી મોહિત બની તેનું તે ગીત સાંભળવામાં તલ્લીન બની મર્યો હતો !

સંધ્યા સમય થઇ ગયો હતો દક્ષિણ દિશામાંથી શીતળ વાયુની લહરીપર લહરી આવી નદીના જળપર્ણથી વિશેષ જ શીતળ બની જગતને તદ્દન શાત કરી નાખતી હતી ! ન્યા ત્યા શાત નિસ્તબ્ધતા પ્રસરેલી હોઇ જાણે કે સર્વ જગત જ મુગ્ધ બની તે દીગ્ધર કન્યાના, અસંસારને પણ શરમાવનારા કંઠમાંથી નીકળતું મધુર સંગીત સાંભળી રહ્યું હતું.

આ રિચતિમાં કેટલોક સમય વહી ગયો ભવે પોતાનું તે મધુર ગીત બંધ કર્યું તેજ વખતે જાણે કે જગતનું માયાબંધન તડ લઇને ટૂટી ગયું ! પક્ષી પોતાના માળામાં પુનઃ કિલકિલાટ કરવા લાગ્યા ! શીતળતાની હબરો લહરી કીનારાપર અચર્યાઈ ઊછળવા લાગી !

ભવનું ગાન અટકતા જ તે તરૂંશુ પણ એકદમ ચમક્યા જેવું કરી બોલ્યો “ ભવ, અટકી કેમ ? ”

ભવે તેને કંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ માત્ર તેના તરફ વક્ર દૃષ્ટિથી જોઇ તે હતી !

ગાડાએ પુનઃ પુછ્યું “ ગાતી ગાતી અટકી કેમ, ભવ ? ”

“ અરે, ગીત પુરૂ થયું તેથી ! ”

“ પણ તારૂં ગીત પુરૂ કેમ થયું ? ”

ભવ પુનઃ હસીને સ્તબ્ધ રહી

“ ભવ, તારૂં ગીત પુરૂં કેમ થયું ? ”

“ ‘ કેમ ’ નો હું કંઈ ઉત્તર આપી શકિત નથી । ”

“ કેમ ઉત્તર આપી શકિત નથી ? ”

“ વું તદ્દન ગાડો છે તેથી । સમજ્યો ગાડા ? ”

“ સમજ્યો । ”

કેટલીકવાર સુધી ઉભય ચૂપ હતા ભવ એક સરખી ટગટગર ગાડા તરફ જોતી હતી ત્યારે તે નદી તરફ જોતો હતો

પછી કેટલીકવારે ગાડાએ હાક મારી “ ભવ—”

“ કેમ રે ? ”

“ ભવ ! તારૂં ગીત મને સાભળવું બહુ ગમે છે । ”

ભવે હસીને કહ્યું “ એમ ! મારૂં ગીત તને કેમ ગમે છે, ગાડા ? ”

“ તારૂં ગીત ઘણું મીઠું છે તેથી । ”

“ એમ ? ”

પુનઃ કેટલીક ક્ષણસુધી બન્ને સ્તબ્ધ રહ્યા પછી એક નિઃશ્વાસ નાખી ભવે ગાડાને પુછ્યું “ ગાડા, હું તને ગમું છું કે ? ”

“ હા, ગમે છે ભવ, બહુ ગમે છે ”

ભવને આ ઉત્તરથી ઘણો આનંદ થયા જેવું જણાયું. તેણે હસીને પુછ્યું “ કેમ વારું હું તને ગમું છું, ગાડા ? ”

“ તારૂં ગીત બહુ જ મીઠું લાગે છે તેથી । કેવું મીઠું ગાય છે । ”

“ એટલા માટે જ હું તને ગમું છું ? ”

“ હા ? ”

“ અને બીજા કશા માટે નહિ ? ”

“ નથી ખબર । ”

ભવે એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખ્યો, તે મુખ ફેરવી નદીના પ્રવાહ તરફ જોઈ ગઈ

ગાડાને તેના આ વર્તનથી કિંચિત્ આશ્ચર્ય થયા જેવું દેખાયું.
ક્ષણવારે તેણે કહ્યું “ ભવ—”

“ કેમરે ! ”

“ ભવ, આજ તું ખીઝી કંઈ નથી ગાતી કે ? ”

“ ના—”

“ કેમ ? ”

“ અરે, સંધ્યાકાળ થઈને ? હવે ધેર જવું છેકેનહિ ? ”

“ સંધ્યાકાળ તો દરરોજ થાય છે, ! ”

ભવે ખડખડ હસી કહ્યું “ ત્યારે હું પણ દરરોજ નથી
ગાતી કે ? ”

“ તો પણ તું ગા જ ! ”

“ શા માટે ? ”

“ તારૂં ગીત સાંભળી મનની તૃપ્તિ જ થતી નથી । ” તે
તરૂંણે તરૂંણી તરફ ઝરૂંણુ દષ્ટિથી જોઈ કહ્યું

ભવના મુખ પર આનંદ અને હાસ્યની લહરી પ્રસરી, પરંતુ
તે ક્ષણ માત્ર જ ! કેટલીક વાર મુંઘી તે સ્તબ્ધ બેસી રહી અને
પછી બોલી “ ગાડા, વાર તું કોણ છે ? ”

“ હું કોણ છું ! ગાડા છું ” ગાડાએ હસીને કહ્યું તેના
હાસ્યમાં ખિન્નતાની છાયા ભરેલી હતી ।

“ ગાડા, તું જન્મથી જ આવો ગાડો છે ? ”

ગાડો ગભરાઈને કેવળ તેના મુખ તરફ ટગટગર જોઈ રહ્યો !

“ ગાડા ! મેં તને શું પૂછ્યું ? ”

“ શું ? ”

“ તું જન્મથી જ ગાડો છે ? ”

“ એટલે શું, ભવ ? ”

ભવ મોટેથી હસીને બોલી “ ગાડા, ખરૂં જ છે, તું તદ્દન ગાડો છું તને પહેલાની વાત કદીપણ યાદ આવતી નથી કે ? કદી એકલો બેસે છે, ત્યારે પણ—કદી-રાત્રે—”

“ કદી કદી મને કંઈક યાદ આવે છે, ભવ ! ”

“ શું યાદ આવે છે ? ”

“ બગેબર નથી સાલળતું ! મને એવું લાગે છે કે, કોઈપણ કદી પણ ક્યારેય પણ, મારા હતા ! પણ એ સર્વ તદ્દન છાયા બેવું ભાસે છે સ્પષ્ટ દેખાતું નથી ! ”

“ ઠીક, તું અહીં કેવી રીતે આવ્યો ? છે યાદ કંઈ તને ? ”

“ ના ! ”

“ પણ તે સમજવું જોઈએ એમ તને નથી લાગતું ? ”

“ ના ! ”

“ ગાડો જ છે ને તું ? ”

“ પણ તું તારી મેળે ગાને, ભવ ! ”

“ શું ગાઉ ? ”

“ આ ચંદ્રની ચાંદગણીનું ગીત ! ”

ભવે મનમ' ગણગણી તે ગીત ગાવાનો પ્રારંભ કર્યો શુકલ પચમીના ચંદ્રનો ક્ષીણપ્રકાશ આત્ર કુજનો ધનધોગ અધકાર નષ્ટ કરવા અર્પ્વ પ્રયત્ન કરતો હતો, પણ તેનો તે પ્રયત્ન ખીલકુલ વિજયી થતો નહતો ! નદીના કાળા જળના તરંગમા પ્રતિબિંબિત થઈ તે તે દૃષ્યકામિનીને વિધુલ્લતાનું રૂપ આપતો હતો ! તે ઢીમગ કન્યાનો કંઠ જે પ્રમાણે મધુર હતો, તે પ્રમાણે જ તે ચંદ્રના ચાંદ-રણાનું ગીત અત્યંત સુદર હતું તે ગાડો તે તરણી તરફ પલકારો પણ ન મારના એક સરખો જોઈ ગયો હતો, તેને તેનાથી અનિ-ર્ણનીય આનંદ થતો હોય તેમ દેખાતું હતું !

અકરમાત ગીત અટક્યું ને તેની સાથેજ ગાડો ગભરાઇને
ભવ તરફ જોવા લાગ્યો

“ ગાડા, તને ચડતું ચાલુ છું ગમે છે કે ? ”

“ હા, ઘણું ગમે છે, ભવ ! ”

“ હું ગમું છું કે તને ? ”

“ હા, ભવ ! ”

“ કેમ ? ”

“ કોને ખબર ! ”

“ ગાડા, તું અહીં આવ્યો ત્યારથી તું પણ મને ધણો
ગમે છે ! ”

તે ઢીમર કન્યા તો પ્રેમથી લાન બૂલી ગઇ હતી ! તે ગાડાનું
અસાધારણ સૌંદર્ય જોઇ એકાદ ક્ષુદ્ર પતંગીયા પ્રમાણે તેણે સૌંદર્ય
ન્યોતીમા કુદકો માર્યો હતો ! ડોસા દીનનાથે પોતાની પુત્રી હમેશ
ધેરજ રહે તે માટે અનાથ બાળક નવીનને દર દેશથી ખાસ લઇ
આવી ધર જમાઈ કરવાના હેતુથી નાનપણથી પોતાની નજર નીચે
ઉછર્યો હતો હવે ભવને નવીનનો તિરંગાર કરતી જોઇ ડોસાને
ઘણું ખોટું લાગતું, અને તે પોતાની પુત્રીને સમજવવાનો પ્રયત્ન પણ
કરતો. પરંતુ ભવ હવે તેને ખીલકુલ સાબળતી ન હતી ! ગાડા
ત્યા આવતા પૂર્વે તે ઘણી સારી, આઝાધારક પુત્રી હતી પણ તે
આવ્યા પછી સર્વ ચક્કર એકદમ ફર્યું ! હવે ભવ ધર સસાર તરફ
ખીલકુલ જોતી નહતી દિવસ હો કે, રાત હો, પીંજરામાંથી મુક્ત
મચેલી એકાદ પખીણીની માફક તે ગમે ત્યાં ફરતી હતી ! કદી
ખેતરમાં, મેદાનમાં અને કોતરમાં ફરતી તો કદી નદીમાં હોડી નાખી
હલેશ મારતી ગમે ત્યાં જતી ! ડોસા દીનનાથને તેનું આ વર્તન
ખીલકુલ પસંદ પડતું નહતું, તો પણ ભવ તેની એકની એક પુત્રી
હોવાથી તેના પર તે કદી ગુરસે થતો નહતો નવીનને ભવનું આ

વર્તન પસંદ થવું અસંભવિત જ હતું પરંતુ તેને પણ તે મૂગા રહી મહન કરવું પડતું હતું. કદી એક અક્ષર પણ ભવની વિરૂદ્ધ ન કહતા તે સસાર કૃત્યમાં ડોસાને મન પૂર્વક મદદ કરતો હતો.

કેટલીકવાર સુધી બન્ને ચૂપ રહ્યા હતા, ગાડો ચંદ્ર તરફ સ્થિત દષ્ટિએ જોતો હતો, ભવ શૂન્ય દષ્ટિથી દૂર જોતી હતી.

ભવે પુનઃ એકદમ વચ્ચે જ પુછ્યું “ગાડા, કહેને કહે મને—”

“શુ ભવ ?”

“તું છે, કોણ ?”

“કોને ખબર, ભવ !”

“સન્યાસી મહારાજ તો કહે છે કે, તું રાજપુત્ર છે ખરું ?”

“રાજપુત્ર એટલે શુ ?”

“રાજપુત્ર એટલે રાજનો પુત્ર.”

“કયો રાજ ?”

“સન્યાસી મહારાજ આવશે એટલે હું તેમને તે પુછીશ !”

“પણ મન્યાસી મહારાજ કોણ ?”

“જે તને અહીં સુકડી ગયા તે—”

“મને સન્યાસી મહારાજ અહીં લાવ્યા ?”

“હા—”

“કોણ છે તે ?”

“તે તો ગાર્ડી છે બાપ !—”

“ગાર્ડી એટલે શુ ?”

“જાલુ કંઈ છે તે, અરે ! તે સન્યાસી મહારાજ ગાડની ડાળી ઉપર જોસીને અહીં આવે છે !”

“તે મને તમારી પાસે કેમ લાવ્યા ?”

“હા, કહે છે કે તું લઘાઈમાં મરી ગયો હતો !—એ સન્યાસી મહારાજે તને હોડીમાં લઈને બચાવ્યો. પણ તોફાનનેલીધે હોડી ઉધી

વળી ગઇ હતી ! સારા નશીબે બાપુ માછલા પકડવા ગયા હતા તે વખતે તમે નજરે પડ્યા તેથી બચાવીને અહીં લાવ્યા ”

“ મને તો એમાનુ કંઈ સાબળતુ નથી ! ”

“ કેવી રીતે સાબળે ? ”

“ કેમ ભલા ? ”

‘ તુ તો તે વખતે તાવથી એલાન પડ્યો હતો ! ’

“ તે મન્યાસી ક્યા ગયા ? ”

“ તને અમારી ઝૂપડીમા રાખી ઝાડ પગ ચઢી ઉપર ને ઉપર ક્યાએ ઉડી ગયા ! ”

“ પુન તે અહીં ક્યારે આવશે, ભવ ? ”

“ તેની મને ખબર નથી ! પણ એટલુ નક્કી છે કે તે આવ્યા સિવાય નહિ રહે ! ”

“ ઠીક, પછી શુ થયુ ? ”

“ તારા શરીર પગ શુ છે તે બગબર બ્ને ! ”

“ શુ છે ? ”

“ આ આટલા ડાંધા રોના દેખાય છે ? ”

“ નથી કાંઈ દેખાતુ ”

“ બાપુ નદીમાથી બચાવી ન્યારે તને અહીં લઈ આવ્યા ત્યારે તારા શરીરપગ ન્યા ત્યા ધા પડેલા હતા ! નવીને મલમ પટા બાંધી તારા એ ધા રૂઝવ્યા છે

“ નવીને ? ” એમ કહી ગાડો કેટલીક વાર સુધી ચૂપ રહ્યો પછી માથુ હલાવી તેણે કહ્યું “ ના ભાઈ, મને એમાનુ કંઈ યાદ આવતુ નથી ! ”

એટલામા પાછળથી નવીને ખૂસ પાડી કહ્યું “ ભવ, બાપુ બોલાવે છે તને ”

“ શા માટે ? ”

“ હું નથી જાણતો ”

“ ત્યારે જા, હું નથી આવતી ”

ગાડો બોલ્યો “ ભવ, તું કેમ નથી જાતી ‘ નવીનને ખાકું’
લાગશે આપુને ગુસ્સો આવશે—”

“ ગમે તે થવાદે-હું જઈશ નહિ—”

“ ત્યારે અહીં બેસીને તું શું કરીશ ? ”

“ ગીત સાલળીશ ? ”

સાલળુ છુ-સાલળીશ ”

ભવ ગીત ગાવાને જાણુજાણુવા લાગી, અટલામા પાછળથી
ડોસાએ હાટમારી “ ભવ આમ આવ તો ”

“ આપુ, હું હમણા નથી આવતી ! ”

“ ખાલુ પીલુ કંઈ નથી ? ”

“ ના ! ”

“ ગીત ગાવાથી પેટ ભરાશે કે ? ”

“ ભરાશે ! ”

ડોસો ગુસ્સે થઈ બોલ્યો “ મર જા ત્યાં !—”

ગાડો ઉઠીને ઉભો થઈ બોલ્યો “ ભવ, ચાલ ઘેર જઈએ

“ ગીત નથી સાલળતો ? ”

“ ના—આપુ ગુસ્સે થયા છે ”

વિશેષ કંઈ ન બોલતા ગાડાનો હાથ પકડી ભવ ઝૂપડી નગર
જવા નીકળી

પ્રકરણ ૧૬.

મહાસેનગુપ્તેનુ ભવિષ્ય

મેઘનાદના યુદ્ધ પછી પાંચ વર્ષનો દીર્ઘકાળ વહી ગયો છે અથાપિ પણ યશોધવલદેવ સેનાપતિઓ અને મામતો પાટલીપુત્રમાં પાછા આવ્યા નથી

વીરેન્દ્રસિંહ ગૌડમાં, વસુમિત્ર બગદેશમાં, માધવવર્મા સમતટ પ્રદેશમાં, નરસિંહદત્ત રાઢમાં અને યશોધવલદેવ તથા અનંતવર્મા મેઘનાદ તટપરની પોતપોતાની ઊવણીમાં રહેતા હતા આજ અર-
મામાં સમ્રાટ મહાસેનગુપ્તેનો મૃત્યુકાળ સમીપ આવેલો હોય તેમણે યશોધવલદેવનું મરણ કર્યું છે, એવી ખાતરી પાટલીપુત્રથી આવી

મહાનાયકે જુદા જુદા રથોએ વીરેન્દ્રસિંહાદિ સેનાપતિ તરફ દૂત મોકલ્યા, પણ તે સર્વએ મહાનાયકને કહેવડાવ્યું કે “અમોને કેદ કરી મોકલ્યા સિવાય અમે અમારી મેળે પાટલીપુત્રમાં પગ મુકીએ એ તદ્દન અશક્ય છે.” તેમનો આ સંદેશ સાંભળી યશોધવલ ચિંતામાં પડ્યા એક બાજુ વાગ થાય તો સમ્રાટનો મેળાપ કઠિન થઈ પડશે એવા સમાચાર વારવાર આવવા લાગ્યા તેથી ગમે તે થાય તો પણ પાટલીપુત્રમાં જવાની જરૂર છે, એવો વિચાર કરી યશોધવલ ત્યાં જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા

સમ્રાટને શશાંગના કાળ સમાચાર પુષ્કળ દિવસથી મળ્યા હતા તે બચકર-અત્યંત દાઝણુ વાત વિદ્યુત્પાત પ્રમાણે અચડાઈ ત્યાગી સમ્રાટ તદ્દન નિશ્ચલ જ થઈ પડ્યા હતા । તે દિવસથી દર-બારમાં તેમને કોઈ જોઈ શક્યું નહિ । તે ક્ષણથી અત પુગમાં જ તે રહેલું આયુષ્ય વ્યતિત કરવા લાગ્યા જીવન ચૈતન્યશક્તિ વૃદ્ધતા જર્જરિત થયેલા શરીર પીંગ્વમાથી ધીમે ધીમે ઘટતી જતી હતી સમ્રાટ

હવે થોડા જ દિવસના અતિથી છે, એ વાત અમાત્યને ક્યારનીયે સમજાઈ હતી

જોતજોતામા પાત્ર વર્ષ વહી ગયા માધવશુભ ઠાણેશ્વરથી પાટલીપુત્રમા પાછો આવ્યો હતો પ્રભાકરવર્ધન અને તેના એ પુત્રને નવીન યુવરાજ માધવશુભ અતિ પ્રિય થઇ પડ્યો છે, એવી વાત નારાયણશર્માને મળી હતી ચરણાદિદુર્ગમા હવે સૈન્યની વિશેષ જરૂર નથી એવું જોઈ હરિશુભને ત્યાંથી સૈન્યસહ પાછા બોલાવવામા આવ્યા હતા યશોધવલદેવ બગદેશમા ગહીને જ સામ્રાજ્યના સૂત્ર હલાવતા પારાવગ ગોક કરતા હતા હર્ષકિશરમા, નારાયણશર્મા, રામશુભ, હરિશુભ, વગેરે આશ્વાસન આપી નલાવે જતા હતા. માધવ-શુભ દિવસે દિવસે અધિકાધિક પગક્રમી થતો જતો હતો વચ્ચે સામ્રાજ્યના દરેબારમા ગાડાની માફક ઝડપણુ ઉધુછતુ કરતો હતો, તેથી તે તે વખતે રાજ વ્યવસ્થામા ઘણો ગોટાળો થઇ જતો હતો. એ સાબળી યશોધવલ અત્યંત ઉદ્વિગ્ન બની જેમ તેમ દિવસો કાઢતા હતા

થોડા જ દિવસમા લુપ્ત થનાગ દીપકની ન્યોત હમણા ઉજવલ થયેલી જણાઇ મૃત્યુપૂર્વે મહાસેનશુભમા અતિ હુશીયારી આવવા માડી અને ચૈતન્ય પણ રમવા લાગ્યું તેમણે યશોધવલને જોવાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી અને તેજ વખતે દૂતને મોકલવામા આવ્યા

પાત્રવર્ષે યશોધવલદેવ પાટલીપુત્રમા પાછા આવ્યા બગદેશ જીતીને મહાનાયક પાટલીપુત્રમા આવે છે, એ વાત સાબળી નાગ-રિકાએ ઉલ્લાસપૂર્વક તેમનું સ્વાગત કરવાની પ્રયત્ન તૈયારીઓ કરવા માડી પરંતુ 'સમ્રાટ મૃત્યુશય્યા પર હોય તે વખતે મહોત્સવ કરવા એ નાગરિકાને શોભારૂપદ નથી, એવો મહાનાયકે સંદેશ મોકલ્યો પરંતુ નાગરિકાએ તે તરફ વિશેષ લક્ષ આપ્યું નહિ નગર તોરણમા અને રાજમાર્ગમા હજારો નાગરિકાએ પ્રયત્ન જયધ્વની

કરી મહાનાયકનું સ્વાગત કર્યું. યશોધવલ નીચું મુખ કરી મૂકપણે ગજબૂવનના તોરણમાથી અદગ આવ્યા.

ત્રીજા તોરણમા મહા પ્રતીહાર વિનયસેન મહાનાયકની ગાહ નેતો જ ઉભો હતો. તેના તરફથી સમ્રાટનું મૃત્યુ હવે દૂર નથી એવી ખબર યશોધવલને મળી કપિત પગલે મહાનાયક અતપુ-ન્નમા આવ્યા. પાંચ વર્ષ પાછા આવેલા દાદાને ડડકડીને ભેટવા લાતિકા પાડી આવી, પરંતુ દાદાનું મુખ જોતા ભયથી તે એચાર પગલા પાછળ હટી. મહાનાયક સમ્રાટના શયનગૃહ તરફ ગયા.

શયનગૃહના દગવાળમાથી જ ‘કયા છે યશોધવલ ? કયા છે મારા બાલરનેહી ?’ એવા અત્યંત ક્ષીણ અવાજે સમ્રાટે ઉચ્ચારેલા શબ્દો મહાનાયકે સાંભળ્યા. મહાલયમા પ્રવેશ કરી, અતકાલની યાતનાથી જર્જરિત થયેલા પોતાના બાલમિત્રનો હસ્ત હાથમા લઇ વૃદ્ધ મહાનાયક જમીન પર બેસી ગયા. અશ્રુના જળગળત પ્રવાહથી તે અધ બની ગયા. તેમનું હૃદય ભરાઇ આવ્યું, તેમનું વદન નિષ્ણાનક થઇ થઇ ગયું—મુખમાથી શબ્દ પણ નીકળ્યો નહિ.

ક્ષીણ સાદે મહાસેનગુપ્ત બોલ્યા “છટ્ટ, છટ્ટ, યશોધવલ, એમ ગાડા જેવું શું કરો છો ? રડો નહિ, રડો નહિ, ડદનનેહવે અવગ્રાશ નથી તમારો મેળાપ થયો નહતો તેથી જ જર્જર બનેલા આ દેહ પીંજરમાથી પ્રાણ છૂટી ગયો નહતો.”

સમ્રાટના ઉશીકા આગળ પત્યગની મૂર્તિ પ્રમાણે મહાદેવી નિશ્ચલ બેઠા હતા. પતિનો કંઠ સ્પર્શલો જોઇ તેમણે તેમના મુખમા થોડું ગગાળલ મુક્યું.

મહાસેનગુપ્ત પુનઃ બોલવા લાગ્યા “સાંભળો—યશોધવલ, બરાબર સાંભળી લો. શશાક જરૂર મૃત્યુવશ થયો નથી. ભવિષ્ય કહી અસત્ય થવું શક્ય નથી. મારો પુત્ર અગ, બગ અને કલિંગનો એક છત્રો ચક્રવર્તી સમ્રાટ બનશે. તેના બાહુબળથી ઠાણેશગનું સિંહાસન ધ્રુવ ઉઠશે.”

યશोधવલ કંઈ બોલવાના હતા, પરંતુ તેમને તેમ ન કરવા દેતા સમ્રાટ બોલ્યા “ સાલળો, યશોધવલ, પ્રથમ ધરાધર સાલળી લો વાદવિવાદ કરવાને પળ માત્ર અવકાશ નથી । મારો શશાક અવશ્ય પાછો આવશે । પણ બ્રહ્મદેવીની ઇચ્છા જ તેરી હોવાથી મારા પુત્રનું તે સુદર વદન કમળ મારીદષ્ટિએ પડતો નહિ । શશાક પાછો આવે કે તરત જ તેને તમે સિંહાસનપર બેસાડજો,—વિનય—”

તત્ક્ષણે મહાપ્રતીહાર વિનયસેને આવી સમ્રાટના મુખ આગળ કાન ધર્યા

સમ્રાટે કહ્યું “ વિનય ! સત્વરે ગરૂડધ્વજ લઈ આવ । હંસી-કેશ ક્યા છે ? ”

“ પેલી તરફના મહાલયમા । ” એમ કહી તરત જ વિનયસેન ગરૂડધ્વજ લેવા દોડી ગયો

સમ્રાટ કહેવા લાગ્યા “ યશોધવલ, મારૂ મૃત્યુ હવે સન્મીપમા છે ન્યાસુધી શશાક આવે નહિ ત્યાસુધી સામ્રાજ્યનો કારભાર યશોધવલ, તમે છોડશો નહિ તમે કાગલાર છોડજો, કે માધવ સામ્રાજ્યનું સત્તાનાશ ગાઠી નાખજે । ”

એટલામા ગરૂડધ્વજ હસ્તમા લઈ વિનયસેન ત્યા આવ્યો મહાદેવીની સહાયથી પાછળના તકીએ અટલી સમ્રાટ જેમતેમ કરી બેઠા અને અચકાતા અચકાતા બોલ્યા “ યશોધવલ, આ ગરૂડધ્વજને સ્પર્શ કરી શપથ લો—‘ ન્યા સુધી શશાક પાછો આવશે નહિ ત્યા સુધી હું રાજ્યકાર્યભાર છોડીશ નહિ । ’—

સમ્રાટના કહેવા પ્રમાણે ગરૂડધ્વજને સ્પર્શ કરી યશોધવલે શપથ લીધા

સમ્રાટ પુન બોલ્યા “ દેવો, તું સતી થઈ સફારીશ નહિ તારો પુત્ર અવશ્ય પાછો આવશે તારો શશાક સિંહ સનાધિસ્થ થયા પછી ચિતારોહણ કરવાનું સ્વતંત્ર છે ”

મહાદેવીએ પતિના ચરણનો અર્પણ કરી તેજ સપથ લીધા ત્યાર પછી મંત્રાટે અત્યંત સતુષ્ટ થઈ ગઈ અમાત્યોને જોલાવવા આજ્ઞા કરી.

ચોડા જ વખતમા હૃષીકેશમા, નાગાયણ્યમા, હરિચુત્ર, અને માધવચુત્ર મહાવયમા આવ્યા તે વખતે મંત્રાટ અત્યંત આકુલ થઈ ગયા હતા.

પરંતુ તે વદનો જીવન દીપ નષ્ટ થતા પર્વ પુન એકવાર ઉજવણ થયો મંત્રાટે કહ્યું “ નાગાયણ્ય, મારો ક્ષીણગ્વગ હૃષિકેશના દર્શન મુધી પહોચશે નહિ હું જો કહું તે તમે તેમને મમળવીને કહેજો આ જન, આ દુઃખ અને મિહામન હું તમે મર્વના હાથમા આપુ છું મારા-નમારો યુવગજ ગજાડ અદ્વાપિ જીવે છે-તે ખાત્રીવી પાછો આવશે તે પાછો આવે કે તરત તેને સિંહાસનપર બેમાડજો ત્યામુધી તે પાછો આવે નહિ ત્યામુધી માધવ રાજ્ય પ્રતિનિધિ તરીકે સિંહાસનપર બેસશે મારી છેવટની આ આગ્રહ-ભરી નિનતિ માન્ય કરી છે એની આ ગરુડવજને અર્પણ કરી પતિસા થો.

એકએક આમાત્યે ગરુડવજને અર્પણ કરી સમ્રાટની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા લીધી પછી મંત્રાટે માધવને કહ્યું ‘ માધવ, તું ત્યા પ્રતિજ્ઞા લે ’

માધવચુત્રને પ્રતિજ્ઞા કરવામા આનાકાની કરૂં નોંધ યજોધ-વર્ણદેવે તીવ્ર અરે કહ્યું ‘ કુમાર, સમ્રાટ મન્યુ શય્યાપરથી આજ્ઞા કરે છે. ’

સમ્રાટે ઠગું “ માધવ, ‘વડીલજન’ પાછો આવશે ત્યારે કંઈ પણ હંગામ ન કરતા સિંહામન તેને આપીશ ’ એવા સપથ લે ‘લાઇ સાથે કદી પણ વિરોધ કરીશ નહિ ’ એવા ગપથ લે ”

કપિત ધ્વરે મત્રાટે ડહા પ્રમાણે માધવ જેમ નેમ ગળદો-
ચ્યાગ કર્યો ! યશોધવલદેવે કહ્યું “ મહારાજાધિરાજ આ વૃદ્ધની છેલ્લ-
ટની એક વિનંતિ છે મકટમા મપડાવા છતાં પોને ઠાણેશ્વરનો
આશ્રય કદી પણ લે નહિ, એવા શપથ કુમારને આપો ! ”

મૃત્યુપાશમા સપડાયલા સત્રાટે મગ્નિ'ક ઉચ્ચ કરી અત્યંત
લીંચુ સ્વરે કહ્યું “ માધવ, મહાનાયક કહે છે નેવા ગપથ લે ”

પ્રજતા હસ્તે ગડગધ્વજને સ્પર્શ કરી માધવે શપથ લીધા,
“ મકટમા સપડાઈશ તો પણ ઠાણેશ્વરનો આશ્રય કદીપણ લઈશ
નહિ ! ”

મહાસેનયુગ્મને નેમની પોતાની આજ્ઞાથી જ શયાપરથી નીચે
ઊતાગ આવ્યા ત્રીજા પ્રહર આમંત્રિત, બધુ બાધવ અને પાટલી-
પુગના સરદાર સામતો સમક્ષ મત્રાટ મહામેન ગુપ્તે આ નશ્વર
જીવનનો ત્યાગ કર્યો !

પ્રકરણ ૧૭ મું.

નવીનનુ વેગ

જો નવનતામા પાચવર્ષનો દીર્ઘજીવ પણ પૂર્ણ થયો પાછળના એ
ત્રણ પ્રહરણમા નિર્દિષ્ટ ઢરેલો ગૌરવર્ણી મુદ્ગ તરણુ તે માછીની
રૂપડીમા પાચ વર્ષ મુધી રહેવાથી નેનામા માછી જાતિના કેટલાક
ગુણોએ પ્રવેશ કર્યો હોય તો તેમા આશ્ચર્ય જેવું નથી ! હવે તે ઝપા-
ટાબધ હોડી ચલાવી શકે છે નદીમા જાળ નાખવામા પણ તેણે
અપ્રતિમ કૌશલ્ય મપાડન કર્યું હતું. તે તરણુના હૃદયમા ભય કે
શકાને લેશમાત્ર ધ્યાન નહતું તે માહમિક પણ ભારે હતો આથી

માછી મમાજમા શક્તિ, સાહસ અને શૌર્ય વિષયમા તે અતિ પ્રસિદ્ધ થઇ બેઠો હતો.

તે તરૂણે આટલા બધા શુણ્ણુ પ્રાપ્ત કર્યા હતા ખરા, પરંતુ તેનું પૂર્વનું નામ અધાપિ કંઈ બદલવામા આવ્યું નહતું હજી પણ સર્વ તેને 'ગાડો' એ નામથી જ ઓલાવતા હતા ડોસો દીનનાથ તો તેને પ્રાણુ સમાન માનતો હતો. એટલું જ નહિ પણ એક નવીન મિવાય સમગ્ર માછી કામને તે પ્રિય થઇ પડ્યો હતો એમ કહીશું તો ચાલશે આ પાંચ વર્ષમા તે તરૂણના આપ્લેષમાત્ર કોઇ પણ તેની શોધ કરવા આવ્યું નહિ. નામ, ગામ, કુલીશીલની તરૂણુ ધીમે ધીમે માછીની ન્યાત માથે તદ્દન મળી ગયો.

દીનનાથ તે તરૂણને નદીમાથી બચાવી પોતાની ઝપડીમા લાવ્યો, તે વખતે તેની ઉત્કૃષ્ટ શુશ્રુષા કરી નવીને જ તેના પ્રાણુ બચાવ્યા હતા એમ કહીશું તો ચાલશે પરંતુ તે તરૂણુ પર લવનો પ્રેમ ચોટ્યો છે એ વાત લક્ષમા આવી ત્યારથી નવીન તેના પ્રતિ ઈર્ષ્યાથી બળવા લાગ્યો હતો દીનનાથને કે લવને મારાબ લાગશે ધારી નવીન મુખદ્વારા એ મબધી કદી એક અક્ષર પણ કાઢતો નહતો, પરંતુ ઈર્ષ્યા અને અસુચાની જ્વાળાથી નવીન બળી મરતો હતો. મહા કષ્ટથી, અત્યંત દીર્ઘ પ્રયત્નથી તેણે પેતાતા હૃદયની આગ આજ સુધી જેમ તેમ દાબી રાખી હતી. પરંતુ નૈસર્ગિક સ્વભાવ આગળ કૃત્રીમ પ્રયત્નનું શું ચાલે. ખૂં નવીનનીજ ખાત્રી હતી કે, આ ઈર્ષ્યાગ્નિને ગમે તેટલો દબાવી રાખીશ તોપણ એ સર્વ બધેનો એક ચપટીની માફક ઉડાવી દઈ તે એકાદ વખત ભડભડ સળગી ઉઠ્યા સિવાય નહિ રહે એક વખત એ ભડભડ બળવા લાગશે તો આશ્રયદાતા વૃદ્ધ દીનનાથનો ગરીબ સસાર તેમા બળીને ખાખ થઇ જશે, એવી પણ તેને બીંતિ હતી તેમ ન થાય તે માટે નવીન પોતાનું અત-

ડરણુ દબાવવા અતિશય પ્રયત્ન કરતો હતો.

એક દિવસે હમેશની માફક નદી કાઠાપર એક ઝાડની વિશાળ ઘટામાં ભવ અને ગાડાનું પ્રણયી યુગ્મ બેઠેલું હતું ભવ ઇત્સુકતા પૂર્વક પોતાના નૂતન વસ્ત્રભની પ્રેમારાધના કરી રહી હતી આ દૃશ્ય નવીનને જો કે અપરિચિત ન હતું, તોપણ આજે તે સ્થિતિ નજરે પડતા તેના સર્વ શરીરે આગ આગ ઉડી રહી 'સૌંદર્યની કેવળ ખાણુજ, એવો આ તરણુ, ગાડો દીનનાથની ઝૂપડીમાં આવ્યો ત્યારથી ભવનો પ્રેમ ઉડી ગયેલો હોઈ, ગાડો તેનો સ્વામી થઈ બેઠો છે, એ જો કે નવીનના લક્ષમાં ચોક્કસ હતું, તોપણ પોતાના પ્રતિપાલકને અત્યંત દુઃખ થશે એ વિચારથી આ ચાલતા પ્રકાર તરફ વિશેષ લક્ષ ન આપતા તે યુવકીથી પોતાના ગૃહકૃત્યો કરવામાં લીન રહેતો હતો અને મનનો સયમ કંઠવામાં તેને ઘણેભાગે યશ પણ મળ્યો હતો.

પરંતુ દૈવી યોગાયોગ ! આજે થુ થયુ વિચિત્ર હશે કેાણુ જાણુ ! આજે સામેનો દેખાવ જોઈ નવીનનું ભાન જતું રહ્યું ! સર્વ કૃત્રીમ મધનનો વિશ્વ શ થઈ તેનો ધર્ષાંઝિની ભભકયો ! નવીનના શરીરનો પ્રત્યેક કણ બળવા લાગ્યો અને તેની સર્વ નસોનું રક્ત જોરથી ઉછળવા લાગ્યું ! તેના દેહના લાખો છીદ્રોમાંથી અમી જ્વાળા બહાર આવવા લાગી !

નવીનનું માથું ફરી ગયું ! તે તગત જ ઝૂપડી તરફ વળ્યો અને આમતેમ જોઈ ખૂણામાંથી એક લોખંડો મોટો ખીલો મેળવી વસ્ત્રમાં છુપાવી નદીતટના ગીચ વનમાં છુપાઈ ગયો

કેટલીકવારે દીનનાથે જૂમ પાડ્યાથી ભવ ઝૂપડી તરફ જતી રહી હતી અને એ પછી ગાડો એક નજરથી પત્થર ઉપર બેસી નદીના પાણી તરફ જોઈ રહ્યો હતો

જોઈએ તેવી નથી પ્રાપ્ત થયેલી જોઈ નવીન ગાડાની પાછળ જઈ ઉભો નવીનનો અમૂલ્ય મતેજ થયો !

ક્ષણવારે નવીને હાક મારી “ ગાડા—”

ગાડાએ અમકીને પાછળ જોયું તો આગના ભભૂકા ઉડાવતા ચક્ષુથી નવીન પોતાના તરફ જોતો જણાયો !

“ ગાડા—”

“ કેમ ? ”

“ ગાડ ઉપરથી નીચે આવ જોઈએ—”

નવીનને ઉલટ કંઈ પણ પ્રશ્ન ન ગતા ગાડો ગાડ ઉપરથી નીચે ઉતરી તેની આમે આવી ઉભો રહ્યો

ક્ષણવારે સુધી ક્રોધાતિશયથી નવીનના મુખમાથી એટલે શબ્દ નીકળ્યો નહિ ! તેનું મર્વાગ ચગચર કપતુ હતું !

“ કેમ નવીન ? તું આવો કેમ જણાય છે ? ”

નવીને પ્રશ્નનો જવાબ ન આપતા કહ્યું “ તું અહીં શું કરતો હતો ? ”

“ પાણી સામે જોતો હતો ! ”

“ નહિ—તે પહેલા ? ”

“ ભવ સાથે વાતો કરતો હતો ”

“ કેમ ? ”

ગાડાને આ પ્રશ્નનો શો ઉત્તર આપવો તે સમજ્યું નહિ ! તે ટગર ટગર નવીનના મુખ તરફ જોઈ રહ્યો

“ કહે—ગાડા, ભવ સાથે તું કેમ વાતો કરતો હતો ? ”

“ ભવ મને અહીં બોલાવી લાવી તેથી ! ”

“ પણ તું કેમ આવ્યો ? ”

“ હું આવતો નથી તો ભવ મારા પર ગુસ્સે થાય છે ! ”

આગળ શું બોલવું તે નવીનને જ સૂઝતું નહિ ! કપિત સ્વરે થોડી વારે તેણે પુછ્યું “ તું ભવપર પ્રેમ ગાખેછે, ગાડા ? ”

“ હા ”

“ કેમ ? તેના પર તું કેમ પ્રેમ રાખે છે ? ”

“ ભવનું ગીત મને બહુ ગમે છે, નવીન ! ”

“ માટે જ તું તેના પર પ્રેમ ગાખે છે ? ”

“ હા ”

નવીન ક્ષણવાગ પોતાના પ્રત્યે જ વિચાર ઠગતો સ્તબ્ધ રહ્યો પછી ઓછા ચાવીને તે બોલ્યો “ હું તને આજે ઠાઠ મારીશ ગાડા ! ”

“ મને તું ઠાર મારીશ ? ”

“ હા—તને હું ઠાર મારીશ ? ”

“ કેમ વાર નવીન ? ”

નવીન બોલવામાં ગુચવા લાગ્યો—“ તું—તું—ભ—”

“ કેમ તું મને ઠાર મારશે, નવીન ? ”

“ તું ભવ પર પ્રેમ રાખે છે, તેથી ! મમબો ? ”

“ વાહ ! ભવ પર મે પ્રેમ ગાખ્યો માટે તું મને ઠાર મારશે ? ”

“ હા—”

“ નવીન મારો તારા ઉપર પણ પ્રેમ છે ! ”

“ ખોટું—તદ્દન ખોટી વાત ! ”

“ ના—નવીન ! ”

“ શું નહિ ? ”

“ હું ખોટું કહેતો નથી—મારો તારા પર અતિશય પ્રેમ છે, ! ”

“ ત્યારે તું ભવ પર શા માટે પ્રેમ રાખે છે ? ”

“ કેમ લલા નવીન ? એક ઢિપર પ્રેમ કર્યો એટલે ખીળ કાઢિપર પણ પ્રેમ કરી શકાય નહિ ? ”

“ ના ! ”

“ તે હું બાણુતો નહતો ! ”

“ બાણુતો નહતો માટે શું થયું ? ”

“ ત્યારે ? ”

“ હું તને હાર મારીશ બસ ! ”

“ પણ શા માટે ? ”

નવીનને કેમે કગ્તા ગાડાના આ પ્રશ્નનો હિત જડ્યો નહિ ! તે કેટલીકવાગ સુધી વિચાર કરતો ગ્તબ્ધ બિભો રહ્યો વળી પાછો બોલ્યો “ કીડ છે ત્યારે તું કાઢિપણુ એટલે શસ્ત્ર લઈ આવ તારી માથે હું લઢાઈ કરે છું ”

“ પણ લઢાઈ શા માટે કરે છે ? ”

“ તેનું કારણ એટલું જ કે આપણા બન્નેમાંથી હવે એકે મરવું જ બોધ્યે બિભયને માટે આ જગતમાં સ્થાન નથી ! ”

“ કેમ લલા ! આપણે બન્ને સારી રીતે જીવતા રહીએ તો શી હગ્ધ છે નવીન ? ”

“ ભવ ઢિપર આપણો બન્નેનો પ્રેમ હોવો હિપયો-ગનો નથી ! ”

થોડીવાર વિચાર કરી ગાડાએ કહ્યું “ હું તારી સાથે લઢી રહીશ નહિ ! ”

“ કેમ ? કર્યો કે ? ”

“ ના, હું મરણુથી ડગ્તો નથી—”

“ ત્યારે પછી ? ”

“ તે મારા પ્રાણુ બચાવ્યા છે માટે હું તારી સાથે લઢીશ નહિ ! ”

“ ગમે તેમ હશે તો પણ હું તને મારીશ ! તું નહિ લડે કે મારી આવે ? ”

“ ના તે તે વખતે મને કેમ બચાવ્યો, ? ”

“ તે હું કંઈ બાંધતો નથી ! બસ, હું હવે તને ઠાર મારીશ ! ”

“ ઠીક છે, હું તૈયાર છું ! માર મને ! ”

નવીન મોટી ગૂચવણમાં પડ્યો ! ગાડાને ઠાર મારવાની તેણે ધમકી આપી ખરી, પણ તેને મારવા તેનો હાથ મહા મહેનતે પણ ઉઠ્યો થયો નહિ તે મુક્તપણે શન્ય દૃષ્ટીથી જોતો ઉભો રહ્યો

“ નવીન, તું મને ઠાર કર ! હું તારા ઉપર બીલકુલ ગુસ્સો થઈશ નહિ,

“ કેમ ? ”

“ અરે તેજ મને બચાવ્યોને નવીન ! ”

“ માટે શું થયું ? ”

“ મને કોઈ પણ એવું કહે છે કે, નવીનને મારીશ નહિ ! ”

નવીન કંઈ જ બોલી ન શક્યો, ત્યારે તેનો હાથ પકડી ગાડો બોલ્યો

“ નવીન, હવેપર મેં પ્રેમ કર્યો તેથી તને કેમ ક્રોધ આવે છે ? ”

નવીન કંઈ જ બોલ્યો નહિ !

“ હવે પર તું પ્રેમ ગણે છે, હું પણ રાખું છું, પણ હું તો તારા પર કદી પણ ચીડાતો નથી ! ” તોપણ નવીન ચૂપ જ રહ્યો

દૈવલિખિત ખડન કોણુ કરી શકે ? એટલામાં વનમાંથી ભવે હાક પાડી “ ગાડા, ક્યા છે તું ? ”

ભવના પ્રત્યેક શબ્દમાં તીવ્ર પ્રેમભાવના સ્પષ્ટ થતી હતી ભવની તે ખૂસ સાબળી નવીનના હૃદયનો ઠંડો પડેલો ધર્માગ્નિ

પુન પ્રજ્વલિત થયો તે વખતની પોતાની પ્રખર મનોચ્છતિ દાખી દેવાનો તેણે અપૂર્વ પ્રયત્ન કર્યો । પણ તેમા તે ફાળ્યો નહિ !

ભવે પુન હાક મારી “ ગાડા, ક્યા છે તુ ? ”

આગમા લી પડ્યુ । હાથમા છુપાએલો અણીદાર ખીલો ઉંચો કરી નવીને જોરથી ગાડાના મસ્તકપર પ્રહાર કર્યો તીવ્ર વદનાથી ચીસ પાડી ગાડો જમીન ઉપર મુછા ખાઈ પડ્યો નવીન નાશી છૂટ્યો । દુઃ હોવા છતા ગાડાની તે કારમી ચીસ ભવને સ્પષ્ટ મલખાઈ તેણે ઠોડી આવી તે જગ્યાએ જોયુ તો ગાડાનુ રક્તમય અનેલુ શરીર ઝાડ નીચે અસ્તવ્યસ્ત પડ્યુ હતુ । એડ મોટી ચીસ પાડી ભવ પણ તેના દેહ પર પડી ।

પુત્રીની ચીસ સાંભળી દીનનાથ ઝૂપડીમાંથી દોડતો ત્યા આવ્યો આપદોકરીએ મલી મતપ્રાય ગાડાને શુદ્ધિમા લાવવા પુષ્કળ પ્રયત્ન કર્યા, પરંતુ તે શુદ્ધિ પર આવ્યો નહિ છેવટે તે બન્ને ગાડાને ઉચકીને ઝૂપડીમા લઈ ગયા

પ્રકરણ ૧૮ મું.

જાનોદય

તું કણ છે ? ”

“ ગાડા, મને ના ઝાળખી કે તે ? બરોબર મારા તરફ જો ! અરે, હું ભવ ન હોય કે તારી ? ”

“ હા, હા ! તુ ભવ જ છે ? પણ ભવ, મારો અનત ક્યા છે ? ”

માછીની ઝૂપડીમા મલીન, કાટી તૂટી ગોદડી પર પડેલા આપણા પરિચિત ગાડા તરણ અને ભવ વચ્ચે ઉપરોક્ત

પ્રશ્નોત્તર શરૂ થયા હતા. ગત પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે નવીને જોરથી કરેલા ખીલાના આઘાતથી તે રક્તથી તરબોળ બની બેશુદ્ધ થઈ પડ્યો હતો. તેમથી તે દીનનાથ અને ભવે કરેલા ઉપાયોથી ત્રણ દિવસે શુદ્ધી પર આવ્યો હતો.

ભવ ગાડાને તારના પખાથી વા નાખતી બેઠી હતી તેણે વિરમીત થઈ પુછ્યું “ ગાડા, અનંત કોણ ? તું શું પુછે છે ? અનંત કોણ ? ”

“ તું નહિ સમજે ! વિદ્યાધનંદ ક્યા છે ? ”

ભવ ને લાગ્યું કે, ગાડો બેલાન મિથિતામાં કંઈ પણ બહાડે છે. તેથી તે પોતાના પિતાને બોલાવવા લાગી “ બાપા, ગાડો શું બોલે છે આ ? ”

દીનનાથ તે વખતે નદી કીનારે ઉભો રહી એક વિદ્યાર્થી જેવાવ જોતો હતો તેણે ધણી મોટી મોટી નૌકાઓને મેવનાદ નંદ ઓળંગી જઈ પોતાના જ ગામ તરફ કપાટાબધ આવતી જોઈ

ગાડાએ પુનઃ પુછ્યું “ ભવ, તું જઈને મારા અનંતને બોલાવી લાવ શુદ્ધત્વ છેવટ કેવું આવ્યું તે જાણવાને મારા પ્રાણ આતુળ બ્યાકુળ થઈ ગયા છે.”

એટલામાં દીનનાથ સાથે એક વૃદ્ધ અને એક તરુણ એમ બે મનુષ્ય ઝૂપડીમાં આવ્યા ઝૂપડીના દ્વાર આગળ કેટલાએ માણસોના પાદધ્વની સંભળાવા લાગ્યા. ભવ તદ્દન આશ્ચર્ય ચકિત થઈ બહાર નેવા લાગી

દીનનાથની સાથે આવેલા તરુણ ગાડાને જોતા જ તેની પથારી આગળ ઘૂટણીએ ટેકી નીચે બેઠો અને કમરમાં લટકતી અસી બહાર કાઢી કપાળે લગાડી બોલ્યો “ મહારાજધિરાજનો જય ! મહારાજને મને ઓળખ્યો કે ? ”

“કેમ ન ઝોળખુ ? તમે વસુમિત્ર ! અનત ક્યા છે ?”

“તે ખુશીમા છે આપને હવે કંઈ ઠીક લાગે છે કે, મહારાજ ?”

“હા પણ યુદ્ધ સમાચાર કેવા છે ?”

“યુદ્ધમા આપણો વિજય થયો છે મહારાજ ! પ્રભુ ઉઠીને ઉભા થઈ શકશે કે ?”

શશાક પથારી પરથી ઉઠી ઉભો રહે તે પૂર્વે દીનનાથ માથે આવેલા વૃધ્ધે પાસે આવી પુછ્યું “મહારાજ, આપ મને ઝોળખો છો કે ?”

“હા, તમે વજ્રચાર્ય શત્રુસેન !”

દીનનાથે આગળ આવી કહ્યું “એમણે જ તને આપને પાંચ વર્ષ ઉપર પાણીમાથી બહાર કાઢી બચાવ્યા હતા”

શશાકે અત્યંત આશ્ચર્ય ચકિત થઈ પુછ્યું, “વજ્રચાર્ય ? તમે મને પાંચ વર્ષ પૂર્વે-વસુમિત્ર, હું ક્યા છું ?”

‘મહારાજ આપ બગદેશમા છો !’

વસુમિત્રના ખલા ઉપર લાગે રાખી શશાકે ઉઠી ઉભો રહ્યો એક પથરના પૂતળાની માફક નિશ્ચલ ઉભી ગહેલી ભવ આ સર્વ પ્રકાર ભેતી હતી શશાકે ઉઠે છે એમ ભોઈ તે પણ ઉઠીને ઉભી રહી શશાકે ઝપડીના બારણા આગળ આવી ઉભો રહ્યો પટાગણુમા અને નદીના કીનારે હજારો સૈનિક ઉભા હતા તેમાના કોઈ શકતે તે કોઈ બગદેશમા શશાકના હાથ નીચે લદયા હતા પોતાનો નાયક દષ્ટિએ પડ્યો તે સાથે જ સર્વએ તેને ઝોળખી પ્રચડ જયધ્વની કર્યો જે દૂર ઉભા હતા તેમણે અને નૌકામા ગહેલા લોકોએ પણ પોતાનો જયધોપ તેમા મેળવ્યો હજારો કંઠમાથી ‘મહારાજધિરાજનો વિજય થાવ !’ એવો ધોષ નીકળવાથી દીગન્તર ધમધમી ગયું !

આ જયજયકાર સાલળી સશક આશ્ચર્ય પામ્યો તેણે પુછ્યું
“ વસુમિત્ર, મને એ સર્વ ‘મહારાજાધિરાજ’ કેમ કહે છે ? ”

વસુમિત્રે કહ્યું “ શાત યર્ષ આપ નીચે ખીગળે પછી હું
સર્વ જ્ઞતાત આપને કહું છું ”

સશકે આવેશથી કહ્યું “ નહિ, વસુમિત્ર, નહિ—હું શાત
યર્ષ નહિ ! શુ થયું છે તે મને પ્રથમ કહો ”

“મેધનાદના યુદ્ધમા આપને જખમ થઇ આપ પાણીમા પણ કુખી
ગયા હતા પણ વજ્રચાર્ય શત્રુસેને આપને પાણી બહાર કાઢી આ માછીની
ઝપડીમા લાવી ગખ્યા છે વજ્રચાર્ય આપને વચ્ચે વચ્ચે જોઈ જતા
હતા પરંતુ બધુગુપ્તના જાણવામા એ વાત આવી તેથી એમને
કારાગૃહમા પુરી દેવામા આવ્યા વજ્રચાર્ય ત્યાંથી પોતાનો છુટકો કરી
લઈ અમારી પાસે નાશી આવ્યા અને તેથી જ પાંચ વર્ષે આપનું
દર્શન થયું છે આટલા દિવસમા અમાગમાથી કોઈ સ્વદેશ ગયું
નથી કેવળ મહાનાયક યજ્ઞોધવલ્લેવ અત્રાટ મૃત્યુ સંખ્યાપર
હોવાના—”

સશકે એકદમ વચ્ચે જ બોલી ઉઠ્યો “ શુ ? મૃત્યુસંખ્યા
પર ? પિતાજી આ જગતમા નથી જ ત્યારે ? ”

“ મહારાજાધિરાજ સત્રાટ મહામેનગુપ્ત પરલોકવાસી—”

“ વસુમિત્ર, મરતી વખતે પિતાજીએ મારે સ્મરણ કર્યું હતું
કે ? હું યુદ્ધમા મૃત્યુ પામ્યો એમ જ પિતાજીએ સાલળ્યું હતું ને ? ”

“ મહારાજ, લોકોના મુખથી મેં એવું સાંભળ્યું છે કે
સત્રાટ મૃત્યુસંખ્યાપર હતા તે જ વખતે તેમણે યજ્ઞોધવલ્લને
બોલાવી આપ જીવે છે જ, એમ નિશ્ચય પૂર્વક કહ્યું
હતું જ્યોતિષ જોતા આપનો જીવનકાળ પૂર્ણ થયેલો ન હોવાથી
આપ જીવતા હોઈ પાછા સ્વદેશમા આવશો, એવો સત્રાટને દૃઢ
વિશ્વાસ હતો નેમના એ જ વિશ્વાસથી મહાદેવી સતી થયા નથી

અને એસી પચાસી હગતા વધુ વય થવા છતાં મહાનાયક અઘાપિ ગજકાર્યભાર ચલાવે છે—

“ પિતાજી-પિતાજી ! અરે, નમે મને કેમ છોડી ગયા ! ”

પિતાના મૃત્યુ મમાચાર સાલણી ગજાક એક બાલકની માફક ઉંચ સાદે ગડના લાગ્યો ફટલોક મમય આ પ્રમાણે ગયા પછી, તેનો શોકાવેગ મહાજ નરમ થયો પછી તેણે વજ્જચાર્યને પુછ્યું ‘ વજ્જચાર્ય, હમણા બધુનુસ કયા છે ? ’

“ મને લાગે છે કે હમણા તે પાટલીપુત્રમા છે

‘ તેને મારી ખમગ મળી છે કે ? ’

“ મને લાગે છે કે, આપ કયા કોતે ત જાણુનો નથી, પરંતુ આપ આ બૂતળ પર છે. એ વાત તેની ધ્યાનમા હોય આપને નિમહાય ચિન્હિનિમા મળી કાગ મારવાના પ્રયત્નમા રહેલો છે ? ”

‘ મને બધુનુસ માગે ? કેમ ? વસુમિત્ર, મહાનાયક કયા છે ? ’

“ પાટલીપુત્રમા જ છે વૈકુંઠવાની સમ્રાટની અતિમ આરા પ્રમાણે તે પ્રથમની માફક ગજકાર્યભાર જીએ છે—પણ ફેટલાક દિવસ જગાણેશ્વરથી એક અમાત્ય આવેલો છે અને ક્ષાલમ માધ વગુમનો મુખ્ય પ્રધાન તે જ બન્યો છે ”

મહાનાયકે ગજકાર્યભાર છોડી દીધો કે ? ”

‘ તેમણે પોતાની મેળે છોડ્યો નથી છોડવાની તેમને ફજ પારવામા આવી છે ”

“ ત્યારે નગસિંહને પણ મહાનો અધિકાર મળ્યા નહિ કે ? ”

“ ચિત્રાદેવીને મુખ બલકાવતુ પડે તેવી નગસિંહ પાટલીપુત્ર ગયો નથી—”

શગાક વચ્ચે જ મોહ્યો મિત્ર !—ચિત્રાદેવી—”

“ ચિત્રાદેવી સુખરૂપ છે, મહારાજ ! ”

શશાંકે અચ્ચતાતા અચ્ચકાતા પુછ્યું “ ચિત્રાનું લગ્ન થયું કે વનુમિત્ર ? ”

વનુમિત્રે આશ્ચર્ય પ્રદર્શક સ્વરે કહ્યું ‘ ચિત્રાદેવીનું લગ્ન ‘ અગત્ય, તદ્દન અમલવનીય વાત, મહારાજ ! ચિત્રાદેવી આપનીજ ગદ્દ જોતા એક વિધવા પ્રમાણે ડોકો નત માધનમા દ્વિસ વ્યતિન કરે છે, ગળધિરાજ ! ”

શશાંકે ખિન્ન હારમ કરી કહ્યું ‘ તમારી યુથિડા પ્રમાણે-જનો, વનુમિત્ર ! ”

વનુમિત્રે ગર્ભાઈ નીચે જોયું વનનાંકે પુન પુછ્યું “ નગમિત્ર ક્યા છે હમણા ? ”

‘ તે હમણા રાઢમા છે તેણે પણ માધવગુપ્તની મત્તા ડખૂલ ટ્રી નથી ”

વનુમિત્ર તરફ આશ્ચર્યથી જોઈ શશાંક પછ્યું “ વનુમિત્ર, માધવનું નામ તમે એવી રીતે કેમ લો છો ‘ માધવને તમે મત્રાટ નગીકે માનતા નથી કે ? ’

વનુમિત્ર આવેશથી બોલ્યો “ મહારાજાધિરાજ, હું પણ બડખોર બન્યો છું ! મત્રાટના મત્યુ પછી એક કાઠી પણ મેં પાટલીપુત્ર મોડલી નથી આપણી સાથે જે જે બગદેનામા આવ્યા હતા, તેમાના કેવળ એક મહાનાયક યજ્ઞોધિવલ્લેવ માધવગુપ્તની આજ્ઞા માન્ય કરે છે, અન્ય કોઇએ તેની આજ્ઞા સ્વીકારતું નથી ! રાઢમા નરસિંહદત્ત, સમતટમા માધવવર્મા, બગદેશમા હું, એમ મર્વ બડખોર બન્યા છે, મહારાજ ! મહામા રહી હુગરી પ્રદેશમા ગહેતી જગલી જતિની મદદ લઈ અનતવર્મા તો ખુલી રીતે માધવગુપ્તના સૈન્યપર હુમલા કરે છે ! દક્ષિણ મગધ પણ તેની સત્તામા છે મહાથી તે રોહિતાશ્વ મુધી મર્વ હુગરી પ્રદેશ તેના

અધિકારમાં છે વૃદ્ધ મહાનાયકના મુખ તરફ જોઇ ગૌડમા વીરિન્દે હજી સુધી બડ કર્યું નથી એટલું જ 'રામચુત્ર અને હરીચુત્ર પાટલીપુત્રમાં રહી ઠાણેશ્વરના ચુકામ બની હુકમ માને છે.' "

ચૂપકીથી ઉભો ઉભો શશાંક આ વાત સાંભળતો હતો પછી કેટલીકવારે તેણે પુછ્યું " વસુમિત્ર, મારે હવે શું કરવું ?

વસુમિત્રે આવેશથી કહ્યું " મહારાજાધિરાજે એકદમ પાટલીપુત્ર જવું ! "

ખેદમય હાસ્ય કરી શશાંકે કહ્યું ' ફક્ત તને એકલાને જ સાથે લઇ જઉં એમ કહે છે ? "

સમ્રાટ તરફ જોઇ વસુમિત્રે દહ ખરે કહ્યું " સર્વ મગધ માત્રા-ન્યમાં બધુગ્રસ્ત અને બુદ્ધધોષ સિવાય એવો એડ પણ માણસ નથી કે જે આપનું નામ સાંભળતા જ મદદે દોડી ન આવે ! મહારાજ, હું હમણાંને હમણાં દેશે દેશ સમાચાર મોકલું છું—એક મહિનામાં પચાસ હજાર પાંચદલ આપને આવી મળશે ! "

' વસુમિત્ર, એકદમ એવી ગળગળ કરીશ નહિ હમણાં ફક્ત માધવ અને નરસિંહને ખબર આપ હમણાંને હમણાં માધવને સૈન્ય સહ આવવા કહે પણ નરસિંહને ભગીરથના કીનારે જ રહેવા દેજે વીરેન્દ્ર અને અનંતને ખબર આપવાની જરૂર નથી "

" કેમ, મહારાજ ? "

' હું બાણુ છું કે, તે બન્ને માગ કાર્ય માટે હમેશ સંજ્ઞ ચર્ચ રહેલા હોય છે "

" મહારાજ, હું નૌકા તરફ જાઉં છું આપ ત્યાં સુધી પોષાક પહેરી તૈયાર થઇ રહો ! "

એટલું કહી વસુમિત્રે પોતાની તલવાર મસ્તકે લગાડી નવીન સમ્રાટનું અભિવાદન કર્યું પછી વજ્રચાર્યને ક્ષણે તે નૌકા તરફ ગયો

ભવ આશ્ચર્યથી દિગ્મંદ બની આ સર્વ પ્રકાર જોતી હતી વસુમિત્ર વગેરે ગયા પછી તે ધીમે ધીમે આગળ આવી તેણે પૂછ્યું, ‘ ગાડા તું કાણુ છે ? ’

શશાકે હસીને કહ્યું, “ હું હવે ગાડો નથી, ભવ ! હું હવે ગળા છું, મમજી ! ”

એક નિવાસ નાખી ભવ બોલી, “ તું હવે અહીંથી જતો ગદીશ લાગે છે ? ”

“ હા, ભવ ! ” મારે હવે માગ દેશમાં જવું જોઈએ ”

“ ક્યાગે જઈશ તું ? ”

‘ મને લાગે છે કે, આજે કે કાલે મારે અહીંથી નીકળવું પડશે ! ’

ભવ અત્યંત ડાણુ ગ્વરે બોલી, “ ના, ગાડા, નહિ ! નિદાન આજ તો તું ન જ જઈશ ! આજનો દિવસ હું તને માગી આપો ભરાય ત્યાં મુઘી જોઈ લેઈશ તું ડંઠ કરી ફરી અમાગા જેવી ગરીબની ઝુપડીમાં આવવાનો નથી ? ”

ભવના નેત્રમાંથી અશ્રુધાગ વહેવા લાગી તે માથું નીચું વાલી ઝુપડીમાંથી બહાર ગઈ શરાક પણુ ખિન્ન હૃદયે ઝુપડી બહાર નાખેલી ગવટીમાં વસ્ત્ર બદલવા નીકળી ગયો.

મધ્યરાત્રિનો મમય હતો નદી કીનારે ઉભા કરેલા તબૂ સામે સશાક એકલોજ બેઠો હતો દૂર ધૂણીયો સળગતી હોઈ સશાકની ચોતરફ કેટલેક છેટે પહેરગીરો હતા તે અધકારમય મધ્યગત્રે નવીન સમ્રાટ એકલોજ બેઠેલો હોઈ, વિચારતરંગમાં લીન બની ગયો હતો, મેઘનાદના યુદ્ધ પછી તેના ગાડપણમાં જે છ વર્ષ નીકળી ગયા, તે દીર્ઘકાળમાં જગતમાં કેટલું પરિવર્તન થઈ ગયું હતું ! હાય ! સમ્રાટ—પિતા—પગલોડવાસી થઈ માધવ મગધના સિંહાસન પર બેઠો છે ! ઠાણેશ્વરના વડીલે વૃદ્ધ મહાનાયકને પદચ્યુત કરી

સામ્રાજ્યનો ડાંગલા પોતાના હાથમા લીધો છે । ચિત્રાનુ હજી
લગ્ન થયું નથી, એમ વસુમિત્રે કહ્યું હતું તે વિષે વિચાર તરંગ
ઢી ઢી સમ્રાટના ચિત્તનમા ઉદ્ભવતા હતા

એટલામા નદીના જળમાથી એક માનવમર્તિ બહાર આવી
શશાકના ચળ્લુમા ઢળી પડી ।

શશાકે આશ્ચર્ય ચક્રિત થઈ તે માણસ તરફ જોયું, તેટલામા
હસ્ત જોડી ને બોલ્યો “ ગાડા, મને તું ક્ષમા કર । તું ગળ છે,
મારા જેવો તું ગરીબનથી, એમ આજે મેં સાબળ્યું છે તું ગળ છું
ધ્યાનો માગુ છું માગ લયકર અપગ્રાધની ક્ષમા કર । ”

મમાટે વિચ્છેદનથી જોયું તો કાવચથી શરીર ખગડાયલું છે,
બગપર ભીના વસ્ત્ર છે, એવો નવીન પગમા પડેલો જણાયો
સમ્રાટના નેત્રમા જળ આવી ગયા નવીનને ઉચ્છ્રી લઈ હૃદય
નરસો ચાપી શશાકે ગદ્ગદ ન્વરે કહ્યું “ નવીન । તને હું શા
મફલ ક્ષમા કરે ભાઈ ? તું ધર્મથી ગાડો બન્યો હતો, તેથી તે
મને માર્યો હું પણ ગાડો થયો હતો, તેથી તારા હૃદયની તીવ્ર
વહના હું જાણી શક્યો નહિ । નવીન, ભવ તારી જ છે, મમજ્યો ?
તેની માથે લગ્ન કરીને સુખી થા । ”

સમ્રાટના આલોચનમાથી મુક્ત થયા પછી નવીને ટહું “ તું
ખરેખર, તદ્દન ખરેખરો ગળ છે । આટલો દયાવાન માણસ મેં
ઢી જોયો નથી, ગળ, મેં સાબળ્યું છે કે હવે તું તારા દેશમા
જઈશ હું પણ તારી માથે આવીશ । મેં તારા મરતકમાથી લોહી
ઢાલ્યું છે તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત હજી મને મળ્યું નથી તે જો નહિ મળે
તો મનના તાપમા હું બળી મરીશ । આ નવીન આજથી તારો
સુલામ બન્યો છે । તું ગાદીએ બેસીશ એટલે હું જીવતો રહીશ તો
પાછો અહીં આવીશ ”

એમ કહી નદીને ગણાડના પગ પટડયા ગણાડે પુન તેને
હિંદી હિંદય માથે દાખ્યા મગ્રાટના બહુ મધ્ય વસ્ત્રો કાઢવથી
ખગડાઈ ગયા

ખીજે દિવસે સવારે શશાડ પોતાના મૈન્યસહ નીકળ્યો-
મેંડડો સશસ્ત્ર તરણુ માછી લઇ દીનનાથ અને નદીન પણ તેની
માથે નીડળ્યા

તે વખતે ભવ કંઈ જ જણાઈ નહિ ' ગતથી જ તેનો કે ધને
કંઈ પત્તો લાગ્યો નહતો ' .

તૃતીય ખંડ

સ વ્યા

પ્રકરણ ૧ સુ.

અતિથી !

લીનડાળનો આગલ હતો એક દિવસે મયાન મહાનો ભયકર
ગરી રસ્તો ઝાળગી એક ઘોડેસ્વાર મહાદુર્ગના સિંહદાગ સામે
માવી ઉભો નહો ડીડીઓની હાથ પ્રમાણે પુડળ ઘોડેસ્વાર અને
અતિથીઓ તેની પાછળ આવતા હતા

ઘોડેસ્વારે દુર્ગદાગ સામે ઉભા રહી પુછ્યું “ કિલ્લામા
પણ છે ? ”

કિલ્લાના તટ પરથી એક પહેરાવાળાએ ઉલટ પુછ્યું “ પણ
તમે કાણ છો ? ”

“ અમે છીએ અતિથી ! ” વાન હમીને ઉત્તર આપ્યો

‘ અતિથી ! ત્યારે અહીં શા માટે ? ’ અતિથી ગ્રહ
જવાબ । ”

આગે મોટેવી હસીને કહ્યું “ અમે તો આ કિલ્લાના અતિથી
એ ! અમે શા માટે અતિથી ગ્રહ તરફ જઈએ ? ”

પહેરાવાળાએ આશ્ચર્યથી પુછ્યું “ કિલ્લાના અતિથી એ
‘ શા વાત ? ’ મેં તો એવી વાત અઘાપિ મુઠી સાંભળી નથી । ”

“ તુ તારી મેળે કિલ્લેદારને જાણને કહે—કિલ્લાનો એક
અતિથી આવેલ છે, અને તેને કિલ્લામા આવવું છે ”

પહેરાગીરે મલજ ચીડાઈને કહ્યું “ કિલ્લેદાર માહેબ હજી મુઠી

હિંડયા નથી તમાગ માટે આ ભક્ષતા જ વખતે હું જઈને ખબર
આપવા બેઠો છું ! તમારી પાછળ વણા મનુષ્ય આવે છે એ મને
નમારાજ છે કે ?

“ હા ”

પહેગવાગાએ ધમકી યુક્ત સ્વરે કહ્યું “ ત્યાર તો તેમને
કિલ્લાથી સહજ દૂર ગેહવા કહો ! તે પાસે આવશે તો પરીણામ
મા- નહિ આવે તમોને હું પ્રથમથી જ કહી ગયો છું !

સ્વારે દસીને પુછ્યું ‘ અતિથી દુર તા માટે ગેહશે ?

એટલા વખતમા તો આગળ આવેલા સ્વાગ પામે પુરુષ
ગોડેન્વાગ અને પત્નીઓ આવી ઉભા ગયા તે જોઈ પહેરાવાળા
તરત મીંગ ફરી જતાબેનામા કિલ્લાના ઠાગની પાસે મહત્ત
નિકા એકત્ર થઈ ગયા !

સ્વારે પુછ્યું “ તમાગ માલીક કાણ છે ? ”

પહેગીરે કહ્યું “અમાગ માલીક છે અનતવર્મા ! ”

“ તેમને બોલાવ તો આ તગક ! ”

‘ પ્રથમ તમાગ મૈનિકાને પાછળ લેવા કહો ! નહિ તો હવે
કરીને તેમને હડાવવા પડશે

સ્વારની આજ્ઞા થતા જ તની માથેનું મૈન્ય કિલ્લાથી કેટ
છેડે જઈ ઉભું ગયું

થોડા જ વખતમા અખતરની સવાગે આજ્ઞાપ્રેક્ષા એક પુરુષ
લુન્ગપગ આવી આપણા સ્વાગને પુછ્યું “ આપ કાણ છો ? ”

સ્વારે કહ્યું “ અમે દુર્ગના અતિથી છીએ ! તમે યજ્ઞર્મના
પુત્ર અનતવર્મા કે ?

‘ હા, પણ આપ કાણ ? આપનો અવાજ મને પરિચિત છે !
તમે કાગે છે ”

‘ માગ સ્વાગ પગથી તમે મને બોળખ્યો નહિ ? ”

“ ના ”

“ મને ડહી તમે પાટલીપુત્રમા જ્ઞેયો છે કે ? ”

“ જ્ઞેયા હશે ’ પણ હમણા હું આપને ઓળખી શકતો નથી,
અ ખરૂ છે ’

જગા -મરણ કરો પુણ્ય વર્ષ પૂર્વે એક દિવસે ઠાણેશ્વ-
રના મૈત્ર્યની છાવણીમા કેદી બની તમે ગગા તટે ઉભા હતા—
યાદ આવે છે કે ? ”

“ માલજે છે, સારી રીતે સાલજે છે ! પણ આપ કાણ ?
તમે હ નો નાદિ ’

આ ઉત્તર માલજી આપણો નવાગ એકદમ ખડખડ
હના પડ્યો ક્ષણવારે તેણે પોતાના મસ્તકપરનું શીરસ્થાણ ફેરવ્યું
તેજ ક્ષણે મૂવણું ગી, સુદગ અને મુદુ કેશ તેની પીઠ પર લટકવા
નયા ! આલસ્યના મૌન્ય કોંગણોનો અપર્શ થતા જ જાણે કે અગ્રી
જવાલા ઝુદકાજ મારવા લાગી !

નવાગના મૂવણું ફેરા દષ્ટિએ પડતા કિલ્લાના યુગ્મ પર ઉભા
રહ્યા પુરૂષે હર્ષભેગ બૂમ પાડી ‘ ઝોળખયા ’ ઝોળખ્યા ! આપ
સંગજ-મહારાજધિગજ રાસાડ છો ! ’

એટલામા નગસિહદત, વીરેન્દ્ર, માધવમા, વસુમિત્ર વગેરે મુખ્ય
મુખ્ય સેનાપતિઓ શશાઙ પામે આવીને ઉભા રહ્યા અદ્ય
મમયમા કિલ્લાના જગાળ ઉધડી ગયા અને સર્વ અદર આબ્યા
આખો દિવસ મહાદુર્ગમા મૈત્ર્ય આબ્યા ક્યું અને સધ્યાકાળ પૂર્વે
તેડા બાકી રહેલા મૈનિકાને લઈ વિદ્યાધર પણ આવી પહોંચ્યો વસુ-
મિત્રે કહેલી વાત ખરી પડી ! શશાઙ માથે પચાસ હજાર કરતા પણ
વધુ મૈનિકા પાટલીપુત્ર જવા નીકળ્યા હતા !

શશાઙ બગેશમાથી નીકળ્યા પછી થોડા જ વખતમા સમતટથી
માધવવર્મા સમૈત્ર્ય આવી મળ્યો ત્રણે જણ પોતાનું લશ્કર

લઈ ભાગીરથી તટે આવ્યા એટલે શશાક પાટણપુત્ર જાય છે, એ વાત વિશેષ રીતે કાંઈના જાણવામા આવી નહિ

ભાગીરથી તટે નરસિંહ પોતાના સૈન્ય સાથે મુકામ નાખી પડ્યો હતો આ મેન્યને એકત્ર થયેલુ જોઈ કાંઈને પણ આશ્ચર્ય થયુ નહિ

માધવગુપ્ત પોતાના પવિત્ર શપથનો ભંગ કરી સિંહાસનપર બેઠો ત્યારથી સામ્રાજ્યના મુખ્ય મુખ્ય પ્રધાન તેના પર અત્યત અસતુષ્ટ થયા હતા આ પછી થોડા જ વખતમા ઠાણેશ્વરના અમાત્યની શીખવણીથી તેના હાથે જ્યારે વાગવાગ વૃદ્ધ મહાનાયકનું અપમાન થવા લાગ્યુ, ત્યારે રાજના સરદાર સામતો ઘણાજ હુબ્બ થયા ! પરંતુ જો કે સર્વ આ પ્રમાણે અત્યત ક્રોધી અને અસતુષ્ટ થયા હતા, તોપણ માધવગુપ્ત એ સમુદ્રગુપ્તનો વશજ હોવાથી કાંઈએ અપષ્ટ રીતે પોતાનો ક્રોધ કે અસતોષ પ્રગટ કર્યો નહતો !

મહાસેનગુપ્તના મૃત્યુ પછી એક વર્ષમા જ મગધના પ્રાચીન સામ્રાજ્યમા વિલક્ષણ ફેરફાર થઈ ગયા હતા ! ગૌડ અને બગદેશમા શશાકના મિત્રોએ બડ ઉડાવ્યા હતા, દક્ષિણ મગધ કબજે કરી અનંતવર્માએ મડલદુર્ગ પણ પોતાના તાબામા લીધો હતો પ્રભાકરવર્ધનના આગ્રહથી માધવગુપ્તે ચરણાદિ અને વારાણસી અવન્તિવર્માને આપી દીધા હતા યજ્ઞોધિવલદેવે મરતક અવનત કરી ચુપકીથી આ મર્વ અપમાન મહન કર્યો ! શશાક પાછો આવશે એ આશા દિનપ્રતિદિન મહાનાયકના હૃદયમાથી હુમ થતી ચાલી છુદ્ધ-ધોષ, બહુગુપ્ત વગેરે બૌદ્ધ સંધના નેતાઓ હવે ખુલી રીતે પ્લાહણ ધર્મચોપગ અત્યાચાર કરવા લાગ્યા ! તેમના અત્યાચારથી પાટલી પુત્રના નાગરિકો હતાશ થઈ ગયા હતા ! સેકડો દેવાલયોની જમીન અને અન્ય સંપત્તિ જોતજોતામા નષ્ટ થવા લાગી હજારો દેવ મંદિરોમા મહાદેવ અને વાસુદેવની મૂર્તિને સ્થાને બૌદ્ધ મૂર્તિની ગથાપ-

નાઓ થઈ ! બૌધ નેતાઓના ભયકર અત્યાચારથી નાસી ગયેલી પ્રજા મહાનાયકને શરણે આવી પરંતુ બિચારા યશોધવસદેવ શું રે ? તેમનામા તેમનું રક્ષણ કરવાનું સામર્થ્ય જ રહ્યું નહતું !

ચોતગ્રંથી આવતું મહેસુલ બધે થવાથી ગળંગાપ ખાલી થયો હતો ! વેતન ખીલકુલ નહિ મળવાથી મૈત્ર્ય અમ્તના અભાવે ક્ષુધાથી પીડાતું હતું ધીમેધીમે સૈનિકોની સહન શીલતાની અવધી આવી અને તેઓ પણ અત્યંત ક્રુર થયા મેનાપતિના કુકર્મને નહિ માનના તેઓ ગામેગામ ભટ ચલાવવા લાગ્યા ગામના લોકોને પણ આત્મરક્ષણાર્થે તેમની માથે લટવાની જરૂર પડવા લાગી દેશમા ચોતગ્રંથ અધેર આસવા લાગ્યું ! યશોધવસદેવ પાટલીપુત્રમા હોવા છતાં, એક ચિત્રિત મૂર્તિ પ્રમાણે તેમને પણ ખૃદા નેત્ર માત્રાન્યની આ ભયકર ગિચિતિ જાવી પડતી હતી

પ્રભાટવર્ધનને ખબર મળી કે, મગધમા દુન મડનો લડકો ઉઠ્યા બિચાય રહેશે નહિ તેને એજ જોઈતું હતું મનુદગુપ્તનો નશ રહે ત્યાં મુંધી તેને ચક્રવર્તી રહેવા કોઈ નૈયાગ ન હતું ! આવી પોતાના મામાના કુટુંબની 'મત્રાટ' પદવીનો નાગ કરવા તે દમર કરી તત્પર મન્યો હતો પ્રભાકરને ઉક્ત વાતથી મળવાથી અત્યંત આનંદ થયો અમ્તના તોફાન અને આતર રહ્યા જ્યાર મગધ નિર્ભય થઈ જશે, પગજય પર પગજય પ્રાપ્ત કરી મગધ ત્યારે પોતાની પાસ આશ્રયની યાચના કરશે, ત્યારે તેને ખડણી ભરનારો એક લુલ્લેહ સમત બનાવી યુક્તવશની 'મત્રાટ' પદવી નહિ કરી નાખીશ, એના નિદ્રમ પ્રભાટને ટ્યો હતો

મગધની આવી અધેર ગિચિતિ હતી તેજ વખતે શશાંક બગ-દેનમાથી મગધ આવ્યો હતો

મહાકુર્મમા નવીન સમ્રાટે પોતાના સલાહકારોની સલાહ ભરી એનું કારણ કે, યશોધવસને રક્ષણ ન જણાવતા આપણે પાટલી-

પુત્રમા જવુ જોઈએ જરૂર હશે, તો પછી શહેરપગ હમલો કરી
ગકારો ! માર્ગશીર્ષ મુદ ત્રયોદશીને દિવસે માધવગુપ્તનુ લમ છે,
એવી વાત અનતવર્માએ મલામા પ્રકટ કરી આજે જ પાટલીપુત્રપ-
દક્ષો કગ્વો એમ નગસિહદત્ત અને માધવવર્માએ જણાવ્યુ પાટલી-
પુત્ર ગહેગમા કોઈપણ હિંદુ પોતાની વિરુદ્ધ શસ્ત્ર ઉઠાવશે નહિ
એવી શશાકને પણ ખાતરી હતી, પગતુ તે વિચાર તેણે કોઈને પણ
જણાવ્યો નહિ

ગશાકના મહચરોને આ વિચાર વિશેષ પસંદ પડ્યો નહિ
તેણે એક કગવ્યુ કે આપણે ગોંડ દેશના મામતો ઈએ એમ કહી
વીરેન્દ્રમિહ સાથે મર્વ એ છુપા વેષેનગરમા પ્રવેશ કરવા ફક્ત નગસિહ
દત્તે મૈન્ય લાઇ ઉપનગરમા રહેવુ અને દગ દગર મૈનિકાએ
લમ મમાગ લમા ફગની કેટલીક ટોળીમા મળી જઈ ગકાય તે માટે
આગળથી જ નગરમા જઈ રહેવુ

આ પ્રમાણે નિશ્ચય થતા હવે થોડા જ વખતમા પાટલીપુ-
ત્રમા આનીશ, એવા મદેશો વીરેન્, મહાનાયક યથોધવલને પહોચા-
ડ્યો તેથી તેના આવાગમન માટે કોઈને આશ્ચર્ય થયુ નહિ દમહનગ
ૐનિકાને જોઈને પણ કોઈને કંઈ કલ્પના થઈ નહિ આજ અરસા-
મા સમ્રાટના લગ્ન નિમિત્ત નિમત્રિત મામત અને જમીનદારો પોત-
પોતાના અગરક્ષક-ગક્ષકસેનામહ નગરમા આપના હતા પદગ દિવસ
સુધીમા હનગે ૐનિકા ધીમે ધીમે આવી ગયા અને ગશાકનુ ખીજુ
ન્ય નગરની ચાતરકના ગામોમા છુપા વેષે જઈ રહ્યુ

સમ્રાટ માધવગુપ્ત આ વખતે નિશ્ચિત મને ઉત્સવ અને આ-
નંદમા નિમમ્મ બની ગયો હતો આ વખતે નકટની કલ્પના પણ
તેને થતી ન હતી તે નિશ્ચય પર્વક માનતો હતો કે યુદ્ધમા પ્રભા-
કગવર્ધન પોતાને સાચવી લેશે, પ્રભ બડ કરશે તો તે મદદ કરશે
અને જરૂર પડશે તો પોતે પણ સમગણમા ઉતરશે !

મકરણુ ૨ જી.

ચિત્રા જળપ્રવાહમાં—

પારસીપુત્ર નગરમાં આજે જ્યાં ત્યાં મોટા ઠાઠમાં અને લ-
પકો જણાતો હતો. પ્રત્યેક તોરણમાં મગજવાદનો ગડગડાટ થતો
હતો. સર્વ રાજમાર્ગ પર પતાકાઓ ઉડતી હતી, પ્રત્યેક માર્ગ પુષ્પપક્ષવર્થી
ભૂષિત બનેલો હતો. નાગરિકોમાં પણ ઉત્સાહ અને આનંદની રેલછેલ
ઉડી રહી હતી. ભિન્નભિન્ન રંગના ચિત્રવિચિત્ર અને મલ્યવાન વસ્ત્રો
ધાગણુ કરી નાગરિકોની ટોળાઓ ખજરી વગાડતી ગાન કરતી ચોત-
રક ભટકતી હતી. વચ્ચે વચ્ચે નગરમાં જ્યાં ત્યાં શખનો ગભીર-
નાદ થતો હતો. શુભ પુષ્પહાર અને પુષ્પો ચોતરફ વેરતી પુરસ્ત્રીઓ
ગસ્તાઓમાં કરતી હતી. મુગધીથી આકાશ ભરાઈ ગયું હોય તેમ
જણાતું હતું. નગરના દેવદેવજોમાના હજારો ધ ટોનો ગભીરનાદ એક
મરખો મલળાતો હતો.

આજે સમ્રાટ ગણધિગજ માધવચુસેનુ લગ્ન હતું.

એજ દિવસે મધ્યાહ્ન સમયે બખતગથી પગિધાન થયેલો એક
વીરપુરુષ શહેરમાના મુખ્ય રસ્તેથી ગજભૂવન તરફ જતો હતો. તેને
જોતા દાદના નિશામાં ચંચૂર બની મઝા ઉડાવતો એક નાગરિક બોલ્યો
“અરે જુઓ જુઓ! ગૌ-ગૌ-ગૌડ જૈનિક બખતર પહેરી લગ્નમાં
જાય છે.”

આપણા સૈનિક મુખ ફેરવી તેને પુછ્યું “ગજભૂવન તરફ
આજ રસ્તો જાય છે ને.”

નાગરિકે જવાબ “હા, હા! હિ-હિ-હિતર તરફ જો.”

સૈનિક આગળ જવા લાગ્યો, એટલામા તે નાગરિકે પોતાના મિત્રને કહ્યું “કેમ-કેમરે ? એ એ ચિત્રાદેવી-દે-દેવી કાણુ છે ? ”

બીજા નાગરિકે કહ્યું “ એટલે ? તુ નથી જાણતો ? એ ચિત્રા-દેવી તે મહાકુર્ગના તક્ષદત્તની કન્યા ! ”

“ અ-અરે-એટ-એટલે, જે, જેની માથે ચૂ-ચૂવરાજ શસાકનુ લ-લમ થવાનું નક્કી થયેલું હતું, તે, તેજ કે, એ ચિ-ચિત્રા ? ”

તેનું આ ભાષણ સાંભળી તરત જ આપણો મૈનિક જતો અટક્યો તેણે પુછ્યું “ ચિત્રાદેવીનું શુ થયું કહો છો ? ”

બીજા નાગરિકે માથે પુછ્યું “ તમે નગરમા ક્યારે આવ્યા ? ચિત્રાદેવી સાથે મમ્રાટ માધવશુભનું આજે લમ થવાનું છે તે તમે ગ્તામા નથી સાંભળ્યું કે ? ”

તેના મુખના આ શબ્દો કુર્ણુપટે અથડાતા જ આપણા વીરનું માયું કરવા લાગ્યું ! તે મમતોલ ચૂકી જઈ નીચે પડવાની તૈયારીમા હતો, પણ મમીપની બીતનો આધાર મળવાથી તે જેમ તેમ ડરી સ્થિર થયો !

તે જોઈ પડેલા નાગરિકે બોલ્યો “ અ-અરે-આ-આ શુ ‘ અરે આ આ-ગૌડ-ગૌડ-વી-વીગ પ-પડ્યો ને ! ”

બીજા નાગરિકે હાસ્ય કરી કહ્યું “ અરે, ગજકીય આમત્ર-ણથી આવેલા અતિથી જ કેની ! દીડરાએ દારૂ પર કપાટો માથો લાગે છે ! ”

“ શા-શા મારો લુચ્યાઓ દા-દારૂ પીએ છે કે-કાણુ જાણો ! ”

તે બંને દારૂ બાળેની ટીકા આપણા મૈનિકે સાંભળી નહિ એમ લાગે છે એકાદ મઘપાન કરી બેભાન બનેલા માણસની માફક તે ઝોકા ખાતો ખાતો ગ્તાની બાજુએ છેક પુષ્કરણીના કીનારે જઈ તે પડ્યો ! પછી તો તેની શુદ્ધિ નષ્ટ થયેલી જણાઈ !

ધીમે ધીમે દિવસ પૂર્ણ થઈ મધ્યા સમય થયો, પણ તે મૈનિંડ પડ્યો ત્યાંથી ઉડ્યો નહિ ! તે દાડ પીને પડ્યો હશે એમ સમજી કાઢ્યો તેની પાસે ગયું નહિ અને એવી સ્થિતિમાં રાત્રિનો પહેલો પ્રહર વહી ગયો અપૂર્વ ગગરાગથી મગલ વાદ્યોના પ્રચંડ ખળભળાટ વચ્ચે મંત્રાટનો હન-વિધિ ગજભૂવનમાં મપ્સું થયો ત્યારે ટંકડ આપણો ગ્વાર-વીરપુત્ર શુદ્ધિ પા આવ્યો પછી તેણે શરીરપાથી બખતર દૂર કરી પુષ્કરણીમાં નાખી દીધું અને નજીકની એક દુકાનમાંથી શુભ વસ્ત્ર ખરીદી લીધા પુષ્કરણીના કીનારા પર આવેલા એક વૃક્ષની વન ઝાયામાં તેણે નવીન ગ્ન્ના ધાગણ કપા અને પુન ગજભૂવનનો માર્ગ પડ્યો.

ગજભૂવનમાં પ્રવેશ કરતા જ ત્યાં એકત્ર થયેલા વિશાળજન મમુદાયમાં ભળી જઈ ધીમે ધીમે તે અત પુર તરફ ગયો કાઢીની પણ જાણમાં નહિ એવા એક ગુપ્ત માર્ગથી નવીન ગજભૂવનના અત પુરના ખીલ માળપર તે થોડા જ વખતમાં આવી ઉભો ગ્લો ક્ષ્મોત્સવમાં લીન બની ગયેલી પુરાગનાઓ કે અત પુરના પહેર-દારો તેને ખીલકુલ જોઈ રાજ્યા નહિ ! ગગાદાર પાસે, ગજભૂવનના જે ભાગ નીચેથી ગગા પ્રવાહ ગયો હતો, તેજ ભાગના મીઝન માગ પગની ગચ્ચી પર આવી આપણો મૈનિંડ એક અધદારમય સ્થાનમાં છુપાઈ ગ્લો અત પુરનો તે ભાગ એક તરફ હોઈ તે વખતે ત્યાં કાંઈ ચઢીએ ન હતું. તે ભાગ તરફ રાત હોઈ ગજભૂવનમાં ચાલના ગડમડાટનો ત્યાં અશ પણ ન હતો !

મર્મ વિશા ઉજવલ અને ગ્ન્ન ચક્રિંજણથી પ્રકાશિત થઈ હતી સ્વચ્ચિત્ત દૂરથી ક્ષ્મોત્સવનો ગેલાહલ ત્યાંથી પહોચીને ગભીર શાંતિનો ભગ કરનો હતો !

કેટલીકવારે એક સ્ત્રી ગચ્ચીપર આવી ઉભી રહી તે સ્ત્રી ખજી યુવાનથામાં હતી, તો પણ દૂરથી જોતા તો તે બાલિકા હોય

એવોજ ભ્રમ થતો હતો ! તે યુવતી અસાધારણ સુદર હોઈ સર્વોગે
ગ્લાનકારથી જવાઈ ગઈ હોય તેમ લાગતું હતું તેના અલકારના
બહુ મુલ્ય ગ્લાન ચન્દ્ર પ્રકાશમાં ચન્દ્રમન્દિતા હતા ! તેનો કેશવલાપ
મુદત હતો તેણે દમણના જ ગ્લાન દર્શ્ય હોય તેમ લાગતું હતું તેણે એક
બહુમુલ્ય શુભ વસ્ત્ર ધારણ કરેલું હતું અને તેનો અગ્રભાગ જમીનપર
ઘટકતો હતો એટલામાં એક દાસીએ તે ગમણીના વસ્ત્રનો નીચે ઘટકતો ભાગ
સહજ ઉપર ખોળ્યો અને તેના કેશ લુછવા માડ્યા. તે તરૂણીને દાસીનું
કાર્ય ગમ્યું ન હોય એમ લાગ્યું તે ડટાળી હોય તેમ કરી ખોલી
‘ અરે રહેવા દે એમને એમ, માલિની ! કેશ સુકાશે આપો આપ
વાયુથી ! તું તારી મેળે જા અહીંથી ! ’

બિચારી દાસી ઝાખી પડી ત્યાંથી ચાલી ગઈ અને તે યુવતી
અગાશીમાં આમતેમ કરવા લાગી

એટલામાં બીજી એક દાસીએ આવીને કહ્યું “ મહાદેવી !
નિંદ્રાનો સમય થયો છે ! ”

યુવતીએ પુછ્યું “ એમ તે કેટલી રાત્રી થઈ છે ? ”

“ મધ્યરાત્રી થઈ હશે મહાદેવી ! ”

‘ હું એટલામાં નથી સૂતી તું જા ! ’

દાસીને ત્યાંથી જવું જ પડ્યું કેટલીકવારે આપણો મૈનિક અ-
ધિકારમય આશ્રય સ્થાનમાંથી બહાર આવ્યો તેણે દૂરથી જ આમતેમ
નેહ હાક મારી “ ચિત્રા-”

યુવતીએ અમકીને પાછું જોયું તો દૂર ચન્દ્રપ્રકાશમાં શુભ
વસ્ત્રો પરિધાન કરી ઉભો રહેલો યુવક જણાયો

પુનઃ સૈનિકે કહ્યું “ ચિત્રા !-”

તે તરૂણીને સ્પષ્ટ ભાસ થયો કે, ડકસ્વર પરિચિત જ છે તેણે
કપિત વગે પુછ્યું “ આપ કાણ છો ? ”

મૈત્રિ જગ નજીક આવી ઉત્તર આ'થો ' ચિત્રા !—
હુ તે " "

" જુઓ ઉપરથી પણ તુ મને ઓળખી ન તી નથીને,
ચિત્રા ! હુ હુ તારાથી એટલો મધો રંગ થઈ ગયો છું ? "

એટલું કહી તે ત્રીસે તરત જ મગ્ગકપગનો ફેટો ફૂટ ર્યો આજ
વખતે નીલ આકાશમાં એક વાદળ કગત કગત આવ્યું અને તેણે
જગવાન શશાકને ઢાકી દીધો પરંતુ તે ફૂટ થતા જ ચદ્રપ્રકાશ પુનઃ
અધિક જ ઉજ્જ્વલ જણાવા લાગ્યો તે પ્રકાશની મહાયથી ચિત્રાદેવીએ
જોયું, તે પુરૂષ અતિ મુદ્ગ અને ગૌરવશીલ હોઈ તેના મુવર્ણ કેશ
વાયુની લહરીમાં નૃત્ય કરી રહ્યા હતા !—ને દસ્ય દષ્ટિએ પડતા જ
ચિત્રાએ ઝીણી ઝીસ પાડી !

તે વીરપુરૂષે ચિત્રાની પામે આવી કહ્યું ' બહીશ નહિ ચિત્રા !
ચિત્રા ! ખીલકુલ કરીશ નહિ ' હુ તારા જેવો મનુષ્ય જ છું !
—ભૂતપિશાચ નથી નગકમાથી હુ કંઈ તને મળવા આવ્યો નથી ! "

ભય આશ્ચર્ય ઈત્યાદિ લાવનાથી હૃદય એકદમ વ્યથીત થવાથી
તે પાતનાને લીધે ચિત્રાનો શ્વાસ આ વખતે ગચવાઈ ગયા જેવું
થયું ! અતિશય પ્રયત્ને આત્મમયમન કરી તે કપની કપની ઓલી
નમે કુમાર શશાક !—"

મૃદુ હાસ્ય કરી તે પુરૂષે કહ્યું " પટ્ટમહાદેવી ! તેજ હુ
હુ શશાક જ ! એ સમયે હુ કુમાર હતો ખરો,—પણ તારો તો
બાપ્ય એહી જ ચિત્રા દેવી ! "

' કોણ ?—યુવગજ, યુવરાજ ! તમે ? "

" હા ચિત્રા ! હુ શશાક જ છું ! તે મને પાછા આવવા
કહ્યું હતું તેથી હુ પાછો પાટલીપુત્રમાં આવ્યો, ચિત્રા ! કેમ, મારી
પ્રતિજ્ઞા મે પૂર્ણ કરીને ! "

ચિત્રા રડતી રડતી નીચે એમીને બોલી યુવરાજ, યુવગજ !
ક્ષમા કરો મને ક્ષમા કરો ”

‘જેના માટે તને ક્ષમા કરૂં ચિત્રા’ તે મને ખામ પાછા આવવા કહ્યું હતું તેવી હું આવ્યો ! બાલ્યસખીએ લેવડાવેલી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવા માટે મતપ્રાપ્ત થયેલો આ શશાંક જીવનો નહીં આવ્યો છે ! એમા ક્ષમા જેની કરવાની ચિત્રા ! ”

“ યુવગજ ! શશાંકરાજ ! એક વખત, ફક્ત એક જ વાર મને ક્ષમા કરો ! યુવગજ ! તમે માગ અપરાધ બદલ કેટલી કેટલીએ વાર ક્ષમા આપી છે ! એક વખત-હવે એક વખત-”

“ પણ ચિત્રા જેની ક્ષમા ? આજે નગરમાં આવ્યા પછી મેં સાબળી કે, આજે તારૂં લગ્ન છે ! તારા લગ્નોત્સવના આનંદનો ઉપભોગ લેવા હું આવ્યો છું, ચિત્રા ! ”

ચિત્રાદેવી હુસડા ભરતા ભરતા શશાંકના પગ પડડવા જતી હતી, પરંતુ સત્રાટે એ હાથ પાછા ખસી કહ્યું “ હા, હા ! ચિત્રા મને સ્પર્શ કરીશ નહિ ! આજે તું મારી તે પૂર્વની ચિત્રા નથી માગ બધુની વિવાહિત ધર્મપત્ની છું ! હવે પગપુરૂષનો તને સ્પર્શ પણ થવો ન જોઈએ ! ચિત્રા ! આજે તું મગધ જેવા વિશાલ સામ્રાજ્યની પટ્ટ મહાદેવી છું ! મારા જેવા દીન નહીં ભીખારીના પગમાં પડવું તને યોગ્ય છે કે ? ઉઠ, મહાદેવી ઉઠ, અને તારા આ બાલમિત્રનું સ્વાગત કર ! ”

ચિત્રાએ શશાંક તરફ જોઈ દૃઢ સ્વરે કહ્યું “સાબળો યુવરાજ ! મારૂં દહેવું એવવાં તો સાબળી લો ! સ્વેચ્છાથી આ ચિત્રાએ કંઈ લગ્ન કર્યું નથી ! માગ ક્યેન પણ વિશ્વાસ ગ્રહેશે કે ? ”

એક દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખી શશાંકે કહ્યું “વિશ્વાસ ગાખવો નહિ એમ મને લાગે છે ખરૂં ! પણ ચિત્રા, હવે તું માધવની

અક લક્ષ્મી હુ ! મારી તુ કોઈ પણ રીતે નથી ! પણ નેમા તારો દોષ નથી ! સર્વ દોષ મારો ! મારા અદૃષ્ટો ! ”

ચિત્રા ઉઠીને ઉભી ગઈ છ વર્ષના દીર્ઘકાળે તે એક ખીજની મામે ઉભા રહ્યા ! વિમલચંદ્ર પ્રજાશમા આન હરતુ મર્વ જગત અઘાપિ પણ તદ્દન શાત-નિન્તબ્ધ હતુ ! નીલાકાશમા નાના નાના શુભ વાદળા વેગથી ધમી જતા હતા, નગરમા ચાલતો લશ્મોત્સવ ભન મદ થતો જતો હતો, ગડબડ અને કોલાહલ આંછો થયો હતો, લશ્મોત્સવાર્થે થયેલી દીપમાલા પણ દેવ મદ થઈ લુપ્ત થવાની તૈયારીમા હતી !

ચિત્રાદેવીએ ડદન કરતા કરતા કહ્યું ‘ તુમાઁ ! મારે જે કહેવાતુ છે તે પ્રથમ કહેવાદો ! મને એકવાગ-ફક્ત એકવાગ ક્ષમા કરો ! શશાકરાજ, હું તક્ષક્તની કન્યા છું, મારા કથન પર પૂર્ણ વિશ્વાસ ગળ્યો ! ”

‘ તક્ષક્તની કન્યાપર મારે પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો, તેથી તો ચિત્રા, મૃતપ્રાય બનેજો આ રાશાક પાટલીપુત્ર આવ્યો ! વિશ્વાસ નહોત, તો આટલુ કષ્ટ મહન કરી હું શા માટે પાછો આવ્યો હોત ! પદ્મ મહાદેવી ! તુ ગમણી તેમા પણ અતુલ રૂપ મપન અને ભર યુવાવસ્થામા છું ! જેનો જગતમા કંઈ પત્તો નથી તેવા પૃથ્વીપર કોઈપણ ખૂણે ભટકતા બીખારીની રાહ ન જોતા મગધ સામ્રાજ્યના સમ્રાટ રાજરાજેશ્વરના કંઠમા તે વિવાહ માલિકા આરોપી, તે પૂર્ણ રીતે ચોગ્યજ કર્યું છે ચિત્રા ! એમા ક્યા છે તારો દોષ ? ”

“ સુવરાજ, શશાકરાજ ! આપ મને એટલી મામાન્ય સ્ત્રી સમજતા હતા કે ? ”

‘ ના, ચિત્રા નહિ ! ખીલજીલ નહિ ! હું મારી રીતે જાણતો હતો કે તુ એક મામાન્ય સ્ત્રી છે પણ માગ તે વિશ્વાસનું ફળ મને આવું મળવું જોઈતુ હતુ કે ચિત્રા ! ”

“ક્ષમા કરો, યુવરાજ, મને ક્ષમા કરો ! મેં સ્વેચ્છાથી લમ કર્યું નથી—”

સસાકે તીવ્ર હાસ્ય કરી કહ્યું ‘લમ કદી જૂલમથી થઈ શકે છે ખરું કે, ચિત્રા !’

“હા, યુવરાજ ! મહાદેવી અને ડાણેચગના વધીલે મારા ઉપર શુદ્ધ જૂલમ કરીને જ સમ્રાટ સાથે મારૂં લગ્ન કર્યું છે !”

“સાભળ, બરાબર સાભળી લે, મહાદેવી ! હા, આજથી તું મગધ સામ્રાજ્યની મહાદેવી બની છે ! તું હવે પૂર્વની બાલિકા નથી ! તે હવે યુવાનીમાં પ્રવેશ કર્યો છે ચિત્રા, કોઈનું હૃદય કોઈ જૂલમથી ટાઢી લે, એ શક્ય છે કે ? એમ તને લાગે છે કે ? આ ક્ષણભગુર માનવ શરીર પર કોઈ પણ જૂલમ કરે એ શક્ય છે, પરંતુ બલથી, જૂલમથી, કોઈનું મન કોઈ કદી વશ કરી શકે છે કે ?”

“યુવરાજ, શશાકરાજ, ફરી ફક્ત એકજ વખત આ ચિત્રાને ક્ષમા કરો !”

“મેં તો ક્યારનીએ તને ક્ષમા આપી છે, ચિત્રા ! નહિતો હું તને આ ડાળુ મુખ બતાવવા આવ્યો જ ન હોત !”

“ત્યારે પછી—”

“પછી શું ચિત્રા ?”

“ફરી ફક્ત એકજવાર—”

“અશક્ય ! ચિત્રા, તદ્દન અમભાવિત વાત ! નેમ થવું શક્ય જ નથી ! અશક્ય-અસંભવનીય !”

“સાભળો યુવરાજ, પણ મેં કંઈ જ અપરાધ કર્યો નથી !”

“છટ્ ! ચિત્રા ! તું તક્ષસેનની કન્યા છે, ગુપ્તકુલ વધુ છે ! તારા મુખે આવા શબ્દો બીલકુલ શોભતા નથી ! એકાદ સામાન્ય ક્ષત્રીય સ્ત્રી જો આચારબ્રજ થશે, તો લોકો તેને દોષ નહિ આપે પરંતુ ચિત્રા, તું તક્ષદત્તની કન્યા, સમ્રાટ મહાસેન ગુપ્તની પુત્રવધુ,

આ શશાકની ભોજન, મગધ સામ્રાજ્યની રાજરાજેશ્વરી છે । એ વાન તારા જેવી લોકોત્તમ સ્ત્રીને માટે યોગ્ય નથી, મહાદેવી । ”

“ ત્યારે પછી શું થૂવગળ—”

“ બીજી હવે તને શું કહું ? મારા શપથ, મારી પ્રતિજ્ઞા પુર્ણ કરવા માટે હું પાછો આવ્યો, એટલું જ । મારી પ્રતિજ્ઞા હવે પ્રભુ થઈ છે હવે દેવી, આ લિખારી શશાકને નદન ભૂલી જ આ શશાક ખરેખર મૃત્યુ પામ્યો છે એમજ સમજ પાણીનો પરપોટો જેમ ક્ષણમા જ પાણી સાથે મળી જાય છે—નષ્ટ થઈ જાય છે, તે પ્રમાણે હું એક ક્ષણવારમા અનતમા ક્યાનો ક્યા નષ્ટ થઈ જઈશ । આ વિશાલ જગતમા હું કોઈનેએ ગોઠવા છતાં મળી શકીશ નહિ, તું સુખી રહે, એવો હું તને આશીર્વાદ આપું છું હું અત્યંત સુખથી કાળને આધીન થવા જઈ છું ચિત્રા । હવે મારા મનમા કોઈ જગતનું દુઃખ નથી । યુદ્ધમા મૃતક પર સજ્જડ શસ્ત્રાધાત થતા મારી શુદ્ધિ-શુદ્ધિ નષ્ટ થઈ અને દુરદેશમા મેં કેવળ આટલા દિવસ અજ્ઞાનવાસમા કાઢ્યા પાચવર્ષે જ્યારે હું શુદ્ધિ પર આવ્યો, ત્યારે પિતાજી મને છોડી ગયાછે, એમ મેં સાંભળ્યું, પરંતુ તે ભયકર દુઃખ પણ જેમતેમ કરી સહન કરી અનતી ઉતાવળે હું પાટલીપુત્રમા દોડી આવ્યો આટલી ત્વરાથી હું અહીં કેમ આવ્યો તે તું જાણે છે ? તારા દર્શનથી જગતમા હું અત્યંત ધન્ય, અત્યંત સુખી થઈશ, એજ આશાથી ચિત્રા, હું આટલા વેગથી પાટલીપુત્રમા મોડતો આવ્યો હતો । આશા હતી કે, પૂર્વ પ્રમાણે જ તું મને મળવા તીરની માફક ધસી આવીશ, મને જોઈ વિમલ ઉચ્ચ હાન્યથી તું સર્વ દિગત ભરી નાખીશ, તને મળતા જ મારૂં દારૂંજીવું અને શોક નષ્ટ થશે । જો, ચિત્રા, જો વિમલ ચદ્ર પ્રકાશમા આ રેતીનું મેદાન કેવું સુંદર દેખાય છે । એજ મેદાનપર તારી માથે કીડા કરતા કરતા કેટલીવાર હું ફર્યો છું । હાય । હવે એ મેદાનપર તું કદી પણ રમતી જણાઈશ નહિ । ચિત્રા । જો, બરોબર લક્ષ આપી જો । આ તારૂં રમ્ય

પુષ્પોદ્ધાન ! તારા માટે આ બાગમાં હું હૃદયહારી શ્રમ કરતો હતો જે દિવસે લતિકા પ્રથમ જ આવી તે દિવસની વાત તને યાદ આવે છે કે ? ચિત્રા, લતિકાને મેં પુષ્પ તોડી આપ્યું ત્યારે તું મારા પગ કેટલી ચીડાઈ હતી, કેટલી રડી હતી હું તને સમજાવતો હતો પણ તું સમજતી નહતી ! માલખે છે કે એ મધુ ? ”

“ યુવરાજ—યુવરાજ—! ” ચિત્રાના હૃદયના ટુકડા ચડવા લાગ્યા !

“ આજે આનંદના દિવસે આનંદ કરવા જ નહીં અહીં આવ્યો છું તારા મનને દુઃખ થાય તેવું કંઈપણ કરીશ નહિ ચુક પગ જતી વખતે તારી પાસે શપથ લીધા હતા, તે પૂર્ણ કરવા માટે જ હું આવ્યો હતો. જો ચિત્રા, જા હવે, આ શશાંગને તું હવે તદ્દન ભૂલી જા ! બાલકાળની ક્રીડાને, તે પ્રેમને અને તે શપથને તદ્દન વીસરી જા ! મારો આશીર્વાદ છે—” શશાંગે બંન્ને હાથે પોતાનું મુખ છુપાવી દીધું !

“ યુવરાજ ! શશાંગજી—”

“ કેમ ચિત્રા ? ”

“ પુત્ર એકવાર—એકવાર—મને બોલાવો—”

“ કેવી રીતે બોલાવું ? કહે, આ—આ છેવટના મીલનમાં તને હું દુઃખ કેવી રીતે દઉં ? કહે, હું કેવી રીતે બોલાવું ? ”

“ જેવી રીતે પૂર્વે બોલાવતા હતા તેવી—”

“ ચિત્રા, ચિત્રિતા, ચિત્રાકિતા, ચિત્રાવલી,—પણ નહિ—નહિ ! માયાનો પ્રવળ મોહ હવે મારે અટકાવવો જોઈએ ! જા ચિત્રા, તું જા હવે ! પરમેશ્વર તને પ્રભુ સુખમાં ગણે ! જા ચિત્રા, જા હવે ! ”

ચિત્રા અશ્રુ સાગતી બોલી, “ક્યા જાઉં ? યુવરાજ, હું અભાગીની હવે ક્યા જાઉં ? ”

‘ કેમ ? એમ કેમ પુછે છે ? તારા પતિ જ પાસે આજે તારૂં પ્રથમ જ મીલન છે ને ? જા હવે, તારો પતિ તારી રાહ જોતો રહે ! ’

“ હું અહીં જ રહીશ ”

“ છટ, ચિત્રા, એવી વલ્લભના પશુ ન કરીશ ! તેમ કરવું તે નહતું પાપ છે ! ચિત્રા, હું જાઉં છું હવે, પ્રયત્ન કરી મનને સલાજી ! જા-જા-હવે ! ”

એમ કહી સમ્રાટે ટેલકાક પગલા ભર્યા ચિત્રાદેવી તેમના તરફ રિથર દૃષ્ટિથી જોતી જોતી દૃઢચ્છે જોલી “ ત્યારે યુવગજ, અ મેટ-”

તે બરાબ આગ્યો શશાકની આખોમાથી અશ્રુપ્રવાહ છૂટ્યો તો પશુ ગયમ કરી શશાકે કહ્યું “ હા ચિત્રા, આ જગતમા આપણું અં છેલું જ મીલન ! હું જાઉં છું હવે ”

મહાકવિથી આત્મમયમન કરી શશાક ખીજ પશુ ચાર પાચ ગલા જોગથી ખસી ગયો તેટલામા ભાગીરથીના જળમા કંઈપણ ભારે પદાર્થ પડ્યો હોય તેવો એકદમ ભાસ થયો ! શશાકે તરત જ ગાછા ફરી જોયું તો શુ ? ગચ્છી પર કંઈપણ નહતું ! ગગાના જળપ્રવાહમા હજારો પરપોટા થતા હતા !

જાણે શશાકના મસ્તકપર વજ્રધાતુ થયો હોયની ! સર્વ બુદ્ધિ ગુદ્ધિ નષ્ટ થઈ હોયની તેમ મહારાજાધિરાજ શશાકે પશુ એકદમ અગાથીમાથી ગગમા કુદકો માર્યો !

આ વખતે આકાશના ઇશાન ભાગમા વાદળા એકત્ર થવા લાગ્યા હતા ચોડાજ વખતમા તેનાથી સર્વ આકાશ ભરાઈ ગયું ! વિમલ ચંદ્રપ્રકાશ નષ્ટ થયો અને વૃષ્ટિનો આરંભ થયો. સર્વ પૃથ્વી અધકાન્નમય બની ગઈ !

પ્રકરણ ૩ જી.

બે સમ્રાટ !

દગ્ધાર ભરાયો હતો સમ્રાટ ગજાધિરાજ માધવચુમ ઉદાર મુખે સિંહાસન પર બેઠો હતો તેજ પ્રમાણે સભામાં સ્થિત થયેલા મર્વ મનુષ્યોના વસ્ત્ર ઉતરી ગયેલા હોઈ મર્વ અવનત મુખે બેઠા હતા કાંઈના પણ મુખ ઉપર પ્રસન્નતા કે આનંદનું લેશમાત્ર ચિહ્ન જણાતું નહતું કાલે તો પાટલીપુત્રમાં જ્યાં ત્યાં આનંદ અને ચેન્નિવાય હઈ નહતું ! પણ આજે વિપાદના ઝાળા ધનયોર વાદળાએ આનંદિત્વના ચંદ્ર પ્રકાશને પૂર્ણ ગીતે ઢાકી દીધો હતો !

પણ એકએક એવું પરિવર્તન થવા જેવું બન્યું શું ? પદ મહાદેવી ચિત્રાદેવીનો લગ્ન ગત્રીથીજ હઈ પત્નો લાગતો નહતો ! હમણા હમણા દગ્ધારમાં જે વિશેષ આવતા નહતા તે પણ આજે આનંદ હતા વેદીની નીચે પૂર્વના અમાત્ય હર્ષકિશનર્મા, મહાનાયક યશોધવલદેવ વગેરે મર્વ અધિકારી બેઠા હતા ઠાણેજગથી આવેલો વકીલ મુખ્ય અમાત્યના આસન પર બેઠો હતો સર્વ મડળ તદ્દન ચિતાકાંત બેઠેલું હોઈ દગ્ધારમાં જ્યાં ત્યાં ગાઢ શાંતિ પ્રમગ્ની ગઈ હતી

મહાપ્રતીહાર વિનયસેન મહામહાપના તોગણ પાસે ઉભો રહી પહેરો ભગતો હતો તેની પાસે બે ત્રણ દડધગ અને પ્રતીહાર ઉભા હતા એટલામાં સામે દૃષ્ટિએ પડેલા દેખાડથી એકએક વિનયસેન ચમગ્નો મર્ફ પોષાક ધારણ કરી આવતી એક વ્યક્તિ સાથે માધવશર્મા, વસુમિત્ર, વિદ્યાધરનંદ વગેરે ‘બડખોર’ સંનનાયક સભામહાપ તરફ આવતા હોય તેવો તેને લાગ થયો ! વિનયસેને જોરથી આખો ચોળી, શરીર ચૂટીઓ ભરી અને સામે જોયું, તો શું ? સામે વીરેદ્રસિંહ ઉભો હતો !

વીરે દ્રસિ હે મહાપ્રતીહારને અભિવાદન કરી કહ્યું “ મહાપ્રતીહાર, ગૌડદેશમાંથી એક સામંત મહાનાયકને મળવા આવ્યા છે—”

વિનયસેન આશ્ચર્ય ચકિત થઇ બોલ્યો “ એટલે ? પણ પ્રથમ નમે ક્યારે ગૌડથી આવ્યા ? ”

“ હું હમણા જ આવું છું કહોને ? લક્ષ્મણમાર ભામા હાજર ગ્રહેવા આવ્યો હતો, પણ ગ્રન્થામા વાર લાગવાથી કાલે હું પાટલીપુત્રમાં આવી શક્યો નહિ । ”

એટલામાં બડખોગ મડળ માથેથી શુભ્ર વસ્ત્રધારી વ્યક્તિ પણ વિનયસેન મામે આવી બોલી “ વિનયસેન, કંઈ ઝોળખાડે છે । ”

મહા પ્રતીહાર આશ્ચર્ય ચકિત થઇ તેના ચહેરા તરફ જોઈ રહ્યો પુત્ર ક્ષણ નાર તે વ્યક્તિએ પુછ્યું “ વિનયસેન, એટલામાં જ મને બોલ્યો કે । ”

વિનયસેને પુછ્યું “ તુ—આપ કોણ છો ? ”

અનંતવર્માએ તરત જ તે વ્યક્તિના મન્ત્રકપરનો ફેટો દૃઢ કર્યો પળવારમાં તેના ચક્રચક્રિત સૂવર્ણરંગી કેશ તેની પીઠપર ઝલવા લાગ્યા તે જોઈ વિનયસેનની કંઈ અવર્ણનીય જ સ્થિતિ થઈ । તે તરત જ વૃટણીએ પડી હરત જોડી બોલ્યો “ યુવગજ—મહાગન્ધિગજ । ”

વિનયસેનને ઉઠાડી રાશાડે તેને પ્રેમથી દૃઢ આલિંગન કર્યું તેજ વખતે સત્રાટને દડધર અને પ્રતીહારોએ ઝોળખી લઇ નયધ્વની કર્યો “ મહાગન્ધિગજનો જય થાવ । ” યુવરાજ રાસાકનો જય । ” ઇત્યાદિ જય શબ્દથી તે મલામડપ મળી ઉઠ્યો ।

આ વખતે યશોધવલદેવ એકાગ્રચિત્તે ચિત્રા વિષે વિચાર કરના હતા તક્ષદત્તની એડની એડ કન્યાને ઉદ્દેશી કોઈ ન બળે

તેમ મહાનાયકે એક બે અશ્રુચિદ્રુ કાઢ્યા ! તેજ વખતે શશાકનું નામ સાબળી તે ચમકીને એકદમ ઉભા થયા

પુનઃ “ મહારાજાધિરાજનો જય ! મહારાજ શશાકનો જય ! ” એવો ધ્વની થયો તત્ક્ષણે બાણે કે ગાડા બન્યા હોય તેમ મહાનાયક તોરણ તરફ દોડી ગયા ! તેટલામા તોરણ આગળ ખૂણા માથે ઉભેલો એક તરણ મહાનાયકના ચણુમા નમી પડ્યો ! મહાનાયક શશાકને ઉઠારી છાતી સરસો ચાપવા જતા હતા, પણ તે અચાનક મૂંઝીત થઈ પડ્યા ! હરિગુપ્ત, ગમગુપ્ત અને નારાયણ શર્મા પણ તોરણ તરફ દોડી આવ્યા સામે યુવરાજ શશાક જ ઉભો છે, એવી તેમની પણ અલ્પકાળમા ખાતરી થઈ !

શશાકે સર્વને અભિવાદન કરી તેમની ચરણગજ મસ્તક પર મુકી જયવોધથી સભામંડપ વાગવાગ કપિત થવા લાગ્યો માધવ ગુપ્ત પણ આશ્ચર્ય ચકિત થઈ સિંહાસન પરથી ઉઠી ઉભો થયો વીરેન્દ્ર અને વિનયસેન મૂંઝા પામેલા યશોધવલદેવને ઉચકી આગળ જવા લાગ્યા તેમની પાછળ શશાક, નારાયણશર્મા, રામગુપ્ત, હરિગુપ્ત, અનંતવર્મા અને વસુમિત્ર સભામંડપમા આવ્યા

આશ્ચર્યથી ત્તબિત થયેલા સભાજનો પોતાની જગ્યાએથી ઉઠી ઉભા થઈ ગયા સર્વને પોતાના આસન ઉપરથી ઉઠતા જોઈ હૃષી કેશશર્મા પણ ઉઠી ઉભા થયા. સામે શશાકને જોઈ તેમના આશ્ચર્યની સીમા રહી નહિ ! તેમણે દોડી જઈ શશાકને હૃદય માથે દબાવ્યો તે ગદ્ગદ સ્વરે બોલ્યા “ ઓળખ્યા, તમેને મેં ઓળખ્યા ! તમે શશાક જ ! શશાક મહારાજ પાછા આવ્યા ! અરે કોણ છે ? મહાદેવીને સત્વરે બોલાવી લાવો, તેમને ડહો કે શશાક, તમારો શશાક પાછો આવ્યો છે ! હે પ્રભુ, ભગવન, જગદિશ, ખરેજ, તું અનાથનો નાથ છે ! તું સત્યની મૂર્તિ છે, તારો મહિમા બાણવાને કોણ સમર્થ છે ? શશાક પાછો આવ્યો ! દામોદ્ર ગુપ્તના પુત્રનું વચન અસત્ય કેમ થાય ? ”

તે સશકતે હૃદય સાથે વદ પડી ગઈ હતો તેને તેમણે પ્રણામ પણ કરવા દીધા નહિ । ત્યાંસુધી જ દેના મધિર કર્ણમાં ચોતગ્ગ થયેલા પ્રયત્નનીએ પણ પ્રવેશ કર્યો નહતો ।

ધીમે ધીમે યશોધવલદેવ પણ શુદ્ધિમાં આવ્યા તેમણે ઉભા થઈ કહ્યું “ હર્ષકિશ, નાગયણ, તમે ક્યા છો ? મારો શશાઙ પાછો આવ્યો છે । મહાસેનયુક્તનું વચન સત્ય થયું છે । મહાદેવી ક્યા છે ? તેમને તરત જ બોલાવી લાવો-”

ક્ષણવાગ મહામત્રીની શ્રવણશક્તિ પાછી આવી હોય તેમ જણાયું, તે યશોધવલ પામે જઈ બોલ્યા “ માલખ્યુ યશોધવલ ? ખગેખગ શશાઙ પાછો આવ્યો । ”

યશોધવલે દૃઢ અવગે કહ્યું “ ત્યાં હર્ષકિશ આપણી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરો । ”

“ હા, હવે વિશ્વવ્ય કરવામાં અર્થ નથી । ”

બન્ને વૃદ્ધ હાથ પકડી માધવયુક્તને મિહાસન પરથી નીચે ઉતારી પાડ્યો ।

એક શબ્દ પણ ન બોલતા નીચું મુખ કરી માધવયુક્ત મગધનું મિહાસન છોડે છે, એવું જોઈ શાસ્ત્રજ્ઞના વકીલે ખૂબ પાડી કહ્યું “ મહાગજાધિગજ ! કેના કહેવાથી આપ મિહાસન ત્યજો છો ? અદ્ભુત અને અમિષ્ટ જનોના ! યુવગજ શશાઙ તો મરણ પામ્યો છે, હવે આપ ગેઝલા જ આ મિહાસનના અધિધારી છો દુષ્ટ લોકોના પ્રપચના ભોગ થઈ પડી આપ દ્રાણ છો તે જુદી ન જાય । ”

તે ગજપ્રતિનિધીનું આ વાક્ય પુર થયું નહિ તેટલામાં તો વાધ પ્રમાણે કુદકો મારી અનતવર્મા વેદી વેદી તગ્ગ ધમ્મો અને શાસ્ત્રજ્ઞના વકીલને લાત મારી બાજુએ કર્યો ।

તેટલામાં સભામંડપમાં ચોતગ્ગથી, “ ગગ્ગો છોડો, રસ્તો છોડો, મહાદેવી આવે છે । ” એવો પોઝાર થવા લાગ્યો સભામંદાએ

આદરપૂર્વક મહાદેવીને રસ્તો આપ્યો ! માધવગુપ્ત વેદી નીચે આવી ઉભો રહ્યો ! વાર્ધક્યથી જર્જરિત થયેલા, શોકથી નમી ગયેલા મહાદેવી એક પાગલ પ્રમાણે દોડતા સલામડપના મધ્યમા આવ્યા એક ક્ષણવાર જ તેમણે શસાક તરફ જોયા કર્યું અને ભેટી પડી હૃદય સાથે તેને વઢ દબાવ્યો મર્વ લોકોએ આનદથી પ્રયત્ન જયધ્વની કર્યો !

મહાદેવીની માથે જ લતિડા, ગગા, યુધિડા, તરલા અને અન્ય યુષ્કળ પૂર સ્ત્રીઓ પણ સલામડપમા આવી હતી તે સર્વને એક બાજુએ ઉભા રહેવાનું કહી યશોધવલે કહ્યું “ મહાદેવી, શાત ચાન અને ખરા મહાગળાધિગજને મિહાસન પર બેસાડો ”

કાણેશ્વરનો વડીલ હમવેગ કુટિલ નીતિદુશળ અને વિચક્ષણ હતો લત્તાપ્રહારનું અપમાન પળવારમા વીસરી જઈ તે મોટાથી બોલ્યો “ મહાનાયક, આપ જ્ઞાનવૃદ્ધ અને ગદ્યનીતિ નિપૂણ છો ! મહામાયાથી ભ્રમિષ્ટ બની આપ કાને સિદ્ધામન પર બેસાડો છો ! યુવરાજ શસાકનો જ્યાગનો એ આ જગત લજ્જા ગયો છે ! આ કોઈ ગુરુઓ, દાલિડ, વેષધારી જણાય છે ! ”

પોતાના ધન ગભીર સ્વગથી મર્વ મલામડપ કપાનના મહાનાયકે કહ્યું “ સાભળ ચોર ! ગજનીતિ તને યમને મોખી દેવામા હરકત કરે છે ! નહિતો આટલી વારમા ક્યારનોએ મે તારો પ્રાણ લીધો હોત ! મને આ જગતમા પગ મુકે લગભગ ૮૦ વર્ષ થયા છે હુઆ કોણુછે, વેષધારી કોણુછે તે હું સારી રીતે જાણુ છું, સમજ્યો ! હુઆ, સામે તને મગધનો ખગે સમ્રાટ જ દેખાય છે ! તેના આગળ ઘટણીએ પડી તેને અભિવાદન કર હુઆ વેષધારી કોણુ તે પ્રસન્ન બાલકની માતાનેજ પુછ ! હર્ષકિશનર્મા, નારાયણશર્મા, ગમગુપ્ત, હરિગુપ્ત, રવિગુપ્ત વગેરે રાજવંશના જુના સેવકોને પુછ ! અને માટે અનતવર્મા, વસુમિત્ર, માધવવર્મા વગેરે બડખોર સેના-

પતિ પાટલીપુત્રમા આવ્યા છે તેનો ખરાબર વિચાર કરજો, બ્યર્થ બડબડાટ કરવામા શો અર્થ છે ?”

બિચારો હસવેગ નિરૂત્તર બન્યો ! પછી હિપિકેશ અને યરોધવલ એ બન્નેએ શશાકને સિંહાસને બેસાડ્યો પુર-સ્ત્રીઓએ મગલ ગીત ગાઇ નૃતન સમ્રાટનો જયજયકાર કર્યો એકત્ર થયેલા જન સમૂહે પ્રચડ જયધોષ કરી દિગ દિગાતર ધ્વની પ્રતિધ્વનીથી ભરી નાખ્યું મહાદેવીની આજ્ઞાથી એક પરિચારિકા મૂવર્ણપાત્રમા ચદન, દૂર્વા અને અક્ષત લાઇ આવી, ત્યા ઉભા રહેલા પ્રાહ્મણ્ય અને વયોવૃદ્ધ અમાત્યે નીન સમ્રાટને આશીર્વાદ આપ્યો.

સર્વએ પોતપોતાનું સ્થાન લીધા પછી વિનયમેતે સિંહાસન સામે આની પ્રણામ કરી કહ્યું “ મહાગાન્ધિરાજ, આપનો વૃદ્ધ મેવક લક્ષ તોરણુમા ઉભો છે તે એક વખત આપનું દર્શન કરવા પ્રચ્છે છે ”

સમ્રાટે લક્ષને અદર લાવવા આજ્ઞા કરી ધણીવારે વૃદ્ધાવસ્થાના ગાળે વાકે વળી ગયેલો અને ન્યા ત્યા લચડી પડેલી ચામડીવાળો નક્ક હાથમાની લાકડીથી ટેડતો ટેડતો સભા મડપમા આવ્યો. તેની ને મતિ નેઇ શશાકને ધણુ આશ્ચર્ય થયું તરત જ તે સિંહાસન પરથી ઉતરી લક્ષ તરફ જવા લાગ્યો સર્વ સભામંદોએ આશ્ચર્ય ચકિત થઇ જયજયકાર કર્યો

શશાકને આવતા નેઇ લલ્લ ઉભો રહ્યો તેના ચક્ષુ તેજ દિન અને ન્હાન થયા હતા, તો પણ તેમાથી અશ્રુધારા વહેવા લાગી ! તે ક્ષપિત ધ્વરે બોલ્યો ‘ તમે-માગ કુમાર— તમે શશાક ! ”

સમ્રાટે દોડી જઇ લક્ષને આસિંગન આપ્યું લલ્લે પણ પોતાના અસ્થિચર્મ બનેલા હસ્ત શશાકના ગળે નાખી ગદગદ કરે કહ્યું “ કુમાર ! તમે ખરેખર પાછા આવ્યા ! તમે અવશ્ય પાછા આવશો

એમ સમ્રાટ અમને નિશ્ચયપૂર્વક કહી ગયા હતા, અને તેથી તો હું અદ્વાપિ સુધી જીવતો રહ્યો—નહિતો પ્રભુ તરફ ક્યારનો એ જઈ પહોંચ્યો હોત ! ”

અશ્રુના કારણે શશાંકને કંઈ જણાયું નહિ ! તે ગદ્ગદ સ્વરે બોલ્યો, “ દાદા !—” આ વિલક્ષણ દેખાવ જોઈ ચોતરફ ઉભા રહેલા મહાજનો વારવાર જય જયકાર કરવા લાગ્યા

સમ્રાટે વૃદ્ધ લક્ષ્મણને વેદી પર લાવી બેસાડવા માડ્યો, પરંતુ તે ત્યાં બેસવા કબૂલ થયો નહિ ! ઝાઝી પર ભાર લઈ ધૂળતા ધૂળતા ઉભા રહી તેણે કહ્યું ‘ ઝુમાર, મહાગાળધિરાજ થઈ તમે એક-વાર આ સિંહાસન પર બેસો ! હું તમને મારા નેત્ર તુલ્યા થાય ત્યાં સુધી જોઈ લેઉં ! ”

શશાંક સિંહાસન પર બેઠો, તેના નરક જોઈ લાલે કહ્યું “ ઝુમાર, મને એક વાર તમારૂં પૂર્ણરૂપ જોવા દો તમારૂં છત્ર ક્યા છે ? ચમક ક્યા છે ? દડ ક્યા છે ? ”

વિનયસેને ગડગધ્વજ લાવી સમ્રાટના હાથમા મુક્યો યશોધવલ-દેવની આજ્ઞાથી ધોળુ છત્ર લઈ માધવગુપ્ત સિંહાસન પાસે ઉભો રહ્યો રામગુપ્તના બે પુત્ર હાથમા ચમરી લઈ સમ્રાટ પર ફેરવવા લાગ્યા આ દેખાવ જોઈ વૃદ્ધ લક્ષ્મણના નેત્ર અત્યંત ઉજવલ જણાવવા લાગ્યા તલવારને બદલ લાકડી ઉચકી કપાળે લગાડી તેણે સમ્રાટને પીરોચિત અભિવાદન કર્યું પરંતુ અત્યાગ સુધી થયેલો વિશેષ પરિશ્રમ વૃદ્ધ લાલ સહન કરી શક્યો નહિ—વૃદ્ધ શ્રમથી થાકી જઈ નીચે પડી ગયો તેની આ સ્થિતિ જોઈ શશાંકે તેની પાસે આવી તેનું મસ્તક પોતાના અડમા લીધું

ડોસા અચકાતા અચકાતા બોલ્યો “ ઝુમાર, એડવાગ મને બોલાવો—ફક્ત એક જ વાર ! ”

શશાંકે લક્ષ્મણ ગળા પર હાથ નાખી કપિત સ્વરે કહ્યું “ દાદા—દાદા ! ખૂંટીગો નહિ ! ”

૪૬ હાથીકેશ આસનપગથી હઠી મોટેથી બોલ્યા “ હવે જય શેનો મહારાજ ? કલ્લ આલ્યો, - વૈકુઠમા સમ્રાટ મહાસેન ગુપ્તની સેવા માટે તેની આવશ્યકતા જણાવા લાગી છે હે અનાથનાથ મધુ-સુદન, આ મદ જીવને ગતી આપ, ભગવન ! મર્વ હગિનામનું અમરણ કરો ! ”

હગિનામના અમરણથી મર્વ મલા મડપ કપિન થયો ! લક્ષ્મી છેવટની ગિચિતિ બોધ સમ્રાટે તેના કાન પામે મુખ લપ્ત જઈ ગયું “ દાદા ! દાદા ! હગિનુ નામ જો ! હગિનામ લો—કહો ‘ હગિ જય જય હગિ ! ”

ડોમો ક્ષીણુ અવરે બોલ્યો “ હગિ—જય જય હગિ ! ”

લક્ષ્મીનો ૩૦ ભરાઈ આવ્યો, નેત્રની પાપણો બે ત્રણ વખત હાલી અને કણ્ણ માત્રમા તેણે અનંત માર્ગે પ્રયાણ કર્યું ! તે ગ્વામી ભક્ત મેવડ જાણે કે ધણીનો વિરહ મદન ન થવાથી જ તેના તરફ આલ્યો ગયો.

“ દાદા—દાદા ! કયા ગયા અને મુકીને ? ” એવો પોઝાગ કરતો રાશા'ડ લક્ષ્મીના શમ પગ પડ્યો !

પ્રકરણ ૪ થું.

નરસિંહનો ત્યાગ

સંધ્યા મમય થઈ ગયો હતો ચિત્રશાળામા ગનાડ વિશ્રાંતિ

લેતો હતો અમાધારણ સુદ તરણ નૃતિગમ્યો નૃત્યગીતાદિ આ-ધનથી નમ્રાટના મનને આનંદ આપવા પ્રયત્ન કરી ગઈ હતી પરંતુ તે અભિષેકનો દિવસ હોવા છતાં સમ્રાટ આજે તદ્દન ખિન્ન બની ગયો હતો તેનો ચહેરો અતિશય ગભીર હોઈ તે પર ચિ-

તાની રેષાઓ દૃષ્ટિએ પડતી હતી તેના તરફ જોતા, ત્યાં ઉદ્ભવતો મધુર સંગિત ધ્વની તેના કાન સુધી ખીલકુલ પહોંચતો ન હતો, તે નૃતિકાના રમણીય હાવ ભાવ તેનું મન આકર્ષી લેવાને સમર્થ થતા ન હતા, એમ સ્પષ્ટ જણાતું હતું શશાંકનું મન આજે ધણે દૂર મચ્છાર કરતું હતું રાજપદના વૈભવ અને ચિંતાને ભૂલી જઈ, મુખદુ ખની વિસ્મૃતિ પામી તે વખતે સમ્રાટનું હૃદય ચક્રકિરણથી ગુબ્જ જણાતા નરીન રાજભૂવનના અત પુરમા આમતેમ ભટકતું હતું કદી કદી ગગાના ઉડા જળ પ્રવાહમા કાઈને શોષતું નરતું હતું ।

શશાંકની પાછળ વસુમિત્ર, માધવવર્મા અને અનંતવર્મા બેઠા હતા તે સર્વના મુખ પશુ ખિન્ન અને ચિંતામય જણાતા હતા ચિત્રગૃહના દ્વાર આગળ મહાપ્રતીહાર વિનયસેન દડપગ ટેપી ઉભો હતો એટલામા એક દડધરે આરીને ધીમે ધીમે તેના કાનમા કંઈ કંઈ વિનયસેન ઉદ્વિગ્ન બની અદગ આવ્યો શશાંક હજુ પશુ વિચારમય હતો તે વિનયસેનને જોઈ શક્યો નહિ મહાપ્રતીહારે સમ્રાટ પાસે જઈ ધીમેથી જ કહ્યું “ મહારાજાધિરાજ, નરસિંહદત્ત મહાસયમા આવ્યા છે ”

નરસિંહનું નામ સાંભળી શશાંકે એકદમ ચમટી કહ્યું “ શું બોલ્યો વિનય ? નરસિંહ આવ્યો છે ? ઉત્તમ ! હું તેની જ રાહ જોઉં છું તેને અહીં લઈ આવ. ”

મહાપ્રતીહાર પ્રણામ કરી ચાલ્યો ગયો

તે જતા જ વસુમિત્રે સમ્રાટ પાસે આવી કહ્યું, “ મહારાજ, મહાનાયક નરસિંહદત્તે કદાચિત ચિત્રાદેવીની મૃત્યુ કહાણી સાંભળી હશે હમણા તેની ભેટથી આપના મનમા અતિ ત્રામ થવાનો વિશેષ મલવ છે—”

વસુમિત્રને અટકાવી શશાંકે વચ્ચે જ કહ્યું. “ નહિ, વસુમિત્ર,

નરસિંહને અહીં જ આવવા દે ચિત્રાનું મરણ તેણે અવશ્ય માલખ્યુ હોવું જોઈએ ચિત્રાના મૃત્યુનું કારણ અપ્રત્યક્ષ રીતે હું જ છું ભગિનીના મૃત્યુથી હૃદયને થતી ભયંક્ર યાતનામા નરસિંહને જે બોલવું હોય તે બોલવા દે તેથી મારા મન્ટકે પરનો જડભાર વણી દહકો થશે ”

વસુભિન્ન મંડપણે પોતાની જગ્યા પર જઈ બેઠો. અનતવર્મા માત્ર ઉઠીને દગવાગ પાસે જઈ ઉભો રહ્યો.

થોડા જ વખતમા નરસિંહદત્તને ઘણું વિનયસેન પાછો આવ્યો અઘ્ઘાપિ પણ નરસિંહના શરીર પર અખતર હતું તેના વસ્ત્રોપર વૂળ પડેલી હતી તેના કેશ અત્યંત ગૂંચળા થયેલા હતા તેને આવતો જોઈ ગશોક ઉઠી ઉભો થયો.

નરસિંહ દ્વરથી જ એક ગાડાની માફક પોકારી ઉઠ્યો “યુવ-ગજ—ચિત્રા—યુવરાજ !—”

પછી મહાભયમા આવી, મમ્માદત્તને જોતા જ નરસિંહ બોલ્યો “યુવરાજ ! મારી ચિત્રા ! ખરૂં જ કે !

શશાંક તેના તરફ ગ્રિય દૃષ્ટિએ જોના બોલ્યો “હા, નરસિંહ, ચિત્રા આ જગતમા નથી !”

તદ્દન લોથ પોથ થઈ જઈ નરસિંહ પુછ્યું “ત્યારે યુવરાજ ! ખરૂં જ કે નમે—” નરસિંહ કમર નગમ થઈ જવાથી એકદમ જમીન પર બેસી પડ્યો !

શશાંકનું મુખમલ સંકેદ પૂછી જેવું બની ગયું હતું તેણે જી “હા, નરસિંહ, ચિત્રાના મૃત્યુના કારણરૂપ હું જ છું ! મેં મારા હસ્તે તેને કાર મારી નથી, એ જો કે ખરૂં છે, તો પણ તે માગ માટે જ મગ્ન પામી એ વાતમા ઘણું અમલ નથી !”

નરસિંહ ઉઠી ઉભો થયો અને તીવ્ર સ્વરે બોલ્યો “યુવરાજ શશાંક ! તમારી મામે-તમાગ માટે ચિત્રા મરણ પામી અને તમે

કંઈ ન કરતા કેવળ ઊભા રહ્યા ?—તેનું ગ્લણ કંઈ તમે કંઈ જ પ્રયત્ન કર્યો નહિ ? ”

“ એમ કેમ બને, નરસિંહ ? ચિત્રાને બચાવવા મેં મારાથી બનતો મર્વ પ્રયત્ન કર્યો, એ વાતમા ભગવાન ચંદ્રમા, આકાશના વાદળા અને ભગોચનુ અતુલ જળ સાક્ષી છે ! ચિત્રાએ નદીમા ક્યારે કુદકા માર્યો તે મેં જોયું નહિ, પણ મેં પાછું જોયું તો ચિત્રા ગચ્ચી પગ જણાઈ નહિ ! તેજ ક્ષણે હું પણ ગચ્ચી પગથી એકદમ ગગા પ્રવાહમા કુદી પડ્યો તેટલામા દુર્ભાગ્યે અત્યાર સુધી પૂર્ણ તેજથી પ્રગાશી રહેલો ચંદ્ર એકદમ વાદળા પાછળ ભરાયો, વાદળા તૂટી પડ્યા—ત્રણ થવા લાગી, નદીનું જળ અધિક જ કુદવા લાગ્યું ! એવી સ્થિતિમા પણ ચિત્રાને જોધતો હું એક મરખો નદીમા તર્યા ડગતો હતો નરસિંહ જ્યાં સુધી શરીરમા શક્તિ હતી, જ્યાં સુધી હું સુદ્ધિપગ હતો, ત્યાં સુધી ચિત્રાને હું ખોળ્યા જ કરતો હતો પણ હાય ! તે મને મળી નહિ ! નરસિંહ ! ચિત્રાને ભાગીરથીમા અર્પણ કરી હું મારી મેળે પાછો ફર્યો નથી મારે ભાન નષ્ટ થવાથી હું બેગુલ થયો, અને પોતાની ભયંકર ક્રીડામા મસ્ત બની ગયેલા મોજાએ તેજ સ્થિતિમા માઝ શરીર ક્રીનાગ પર નાખ્યું ! મહાનાયક અને તેમણે મહત્પ્રયામે ઉત્તન અવસ્થામા મુકેલા આ સાત્રાજ્યનો મારાપર હક્ક નહોત, તો મેં તેજ ક્ષણે ભાગીરથીમા આત્માર્પણ કર્યું હોત ! ખરી ગીતે, નરસિંહ હજીવતો છતાં મૃત્યુપ્રાય થયેલો છું !

નરસિંહ આગ્યો ત્યારથી સ્વાભાવિક રીતે જ નૃત્યગીત અટક્યું હતું વસુમિત્રે ધસારો કરતા જ વાગાગના અને ગવૈયા વગેરે ચાલ્યા ગયા હતા ! ચિત્રાશાળા તદ્દન શાંત નન્તબ્ધ હતી

કેટલીક ક્ષણે નરસિંહે ધીમેધીમે કહ્યું “ ગણક, રાત્રીના સમયે અત પુરના છેલ્લા ભાગમા ચિત્રાને મળવા તમે ચારની માફક કેમ ગયા ? દિવસે શું ચિત્રા તમને ન મળી હોત ? ”

સાબળ નરસિંહ ! ચિત્રાને એક બાજુએ મળી-ફક્ત એકજ વાર મળી આ સુખ લઈ નીકળી જવાનો મારો વિચાર હતો. તે વખતે પાટલીપુત્રના મર્વ નાગરિકો શશાક મૃત્યુ પામ્યો છે એમજ માનતા હતા ચિત્રાને એક વાર મળી, ખરેખર મરી જવું એવો નિશ્ચય હતો ચિત્રાનું આજે લગ્ન છે, આજે તે મગધની રાજરાજેશ્વરી થવાની છે એવું મેં જ્યારે સાબળનું ત્યારે મારી રાજલાલસા, મર્વ ધમ્મકા, સર્વ મોહ એકદમ દુર થઈ ગયા. નરસિંહ, યુદ્ધમાં જતા પૂર્વે ‘ હું પાછો આવ્યા સિવાય ગદીશ નહિ આ નગરમાં આ પાટલીપુત્રમાં તારી પામે આવીશ ’ એવા ચિત્રાએ મારી પાસે શપથ લેવડાવ્યા હતા તે શપથ પૂર્ણ કરવા માટે અને જોને-તોને ઝેવટે એક વખત મળવું એવા વિચારથી હું અત પુરમાં ગયો હતો. બાલ્યકાળની અને તારૂંપ્ય અવસ્થાની સર્વ વાતો, સર્વ શપથ ભૂલી જઈ ચિત્રા જ્યારે માધવની અકલક્ષ્મી બની ત્યારે મેં નિશ્ચય કર્યો કે, તેના જીવનક્રમમાં મારે વ્યર્થકટકરૂપ થઈ રહેવું નહિ—તેના સુખમાર્ગમાં શલ્યરૂપ બનવું નહિ ! એકજવાર ચિત્રાને પ્રત્યક્ષ મળવા ખાતર હું અત પુરમાં ગયો હતો. મનનો આવેશ અટકાવી ન શકાવાથી ચિત્રા એકદમ આંત્ર હલ્યા દગ્ગે, એવી અને કંપના પણ નહતી—”

“ માધવની અકલક્ષ્મી ! શશાક, તમે મને શું કહો છો ? ”
 ‘ ખરેખરજ નરસિંહ, મેં અસત્ય કહ્યું નથી પાટલીપુત્રમાં આવતા જ માધવનું લગ્ન ચિત્રા સાથે થવાનું છે તે તે સાબળનું નહવું ? જ્યાં વેષે નગરમાં પ્રવેશ કરી હું લગ્નોત્સવનો ઠાઠમાઠ જોતો હતો તે વખતે મધ્યાહ્નકાળ હતો તક્ષદત્તની કન્યા સાથે માધવનું લગ્ન થવાનું છે એ વાત મને રસ્તામાં એક નાગરિકે કહી હતી તે વખતે સર્વ જગત ભ્રમણ કરવું હોય એમ મને લાગ્યું હતું મારા નેત્ર સામે ડોડો તારા નાચવા લાગ્યા હતા ! ”

“ પરતુ તે વખતે કંઈ લક્ષ્ય થયું નહતું ! શશાક, તેજ વખતે તમે રાજભૂવનમાં કેમ ગયા નહિ ? ચિત્રાને તમે તે જ વખતે કેમ મળ્યા નહિ ? ”

“ તેનું કાગળુ કેવળ અદૃષ્ટ, નરસિંહ ! હું ત્યાજ જતો હતો, પરતુ તે વાત નભળાતા જ શરીરપગના જડ બખતર નીચે ગળે હું દટાર્ધ જ ગયો, મારા પગની શરીર ઉચ્છવાની શક્તિ નષ્ટ થઇ ગઇ હોય તેમ લાગ્યું ! હું લથડીયા ખાતોખાતો રસ્તા પાસેની એક પુષ્કરણીના કાંઠા સુધી જેમ તેમ ગયો અને છેવટે ત્યા પડ્યો ! હું દારૂ પી પડ્યો છું, એમ સમજી નાગરિકો મારી મશ્કરી કરવા લાગ્યા. ચિત્રાનું લક્ષ્ય માધવ સાથે થવાનું ! એજ એક વિચારે મારા મનનું ભક્ષણ કર્યું હતું—મારું ચિત્ત ભગી ગયું હતું ! ધીમેધીમે મારા નેત્ર આગળનું સર્વ વિષ્ણુ લુપ્ત થઇ ગયું ! પછી—પછી જ્યાં ત્યાં ધનધોળ અધકાર !—”

એટલું કહી શશાક અટક્યો ! કેટલીકવાર સુધી તે સ્તબ્ધ રહી પુનઃ બોલ્યો “ જ્યારે હું શુદ્ધિપર આવ્યો ત્યારે દિવસ અસ્ત પામી ગયાને કેટલોએ વખત થઈ ગયો હતો લગ્નોત્સવનો ગડબડાટ પણ ઓછો થયો હતો તે વખતે લક્ષ્ય વિધિ પૂર્ણ થઈ ગયો હતો તે વખતે મેં એવો નિશ્ચય કર્યો કે, ચિત્રાને એક વખત મળી આવવું, તેની અતિમ ભેટ લઈ શપથ પૂર્ણ કરી આ વિશાળ જલપ્રવાહમાં પરપોટાની માફક મળી જવું ! ચિત્રા માટે માધવના માર્ગમાં કાટા બનવું નહિ—તેને સુખરૂપ રાજ કરવા દેવું !—”

“ ચિત્રાને તમે મળ્યા હતા ને ? તેણે શું કહ્યું ? ”

નરસિંહના નેત્ર તદ્દન શુષ્ક દેખાતા હતા, તેનો અવાજ મેઘ-ધ્વની પ્રમાણે ગભીર હતો શશાક માત્ર વાયુ પ્રવાહથી કપતા ઝમકપત્ર પ્રમાણે ચરચર ફૂંજતો હતો ! તેણે કહ્યું “ નરસિંહ, ‘યુવ-રાજ, મને લક્ષમાં કરો, મેં કંઈ સ્વપ્નગ્રાથી લક્ષ્ય કર્યું નથી,’ એમ ચિત્રા મને વાર વાર કહેતી હતી છેવટે તે જ્યારે મારા ચરણ પકડવા

આવી ત્યારે મેં તેને તેમ કહવા દીધું નહિ, કારણુ તે કંઈ તે વખતે 'મારી ચિત્રા' નહતી—માધવની ધર્મપત્ની હતી, નરસિંહ, તે વખતે ચિત્રા મારી બધું પત્ની હતી ! ચિત્રાએ વારવાર મારી પાસે ક્ષમાની યાચના કરી, મેં તેનો મખત ઉપહાસ કર્યો, તેનો તૂચકાર કર્યો, તેના પગ વ્યગ્રોક્તિના કંઠિન પ્રહાર કર્યો, તો પણ મારા પગ પકડી તે ક્ષમા માગવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી પરંતુ તે વખતે હું તેને ક્ષમા કરે તેથી શું બનાવવાનું હતું ? કદી પણ ન તૂટે એવા શાસ્ત્ર બધથી તે માધવ સાથે જીવન પર્યંતને માટે સંજ્ઞા બધાર્થ ચુકી હતી તે વખતે મારે ચિત્રાને કેવળ સ્પર્શ કરવો તે પણ પાપ હતું હોત, લોકાચારનો પ્રચલ શીલાની માફક અભેદ અને કંઠિન એવો પડદો અમારા ઉભય વચ્ચે પડ્યો હતો હવે ચિત્રાને વ્યથીત કરવી નહિ એવો નિશ્ચય કરી તેની ગળ-હા, આ જીવનની અંતિમ ગળ-હાઈ હું ત્યાંથી જવા નીકળ્યો ત્રણ ચાર પગલા દૂર ગયો નહિ, તેટલામાં નદીના પ્રવાહમાં કંઈ જડ પદાર્થ પડ્યો હોય તેવો શબ્દ સંભળાયો તેજ વખતે મેં પાછા ફરી જોયું તો શું ? ચિત્રા ક્યાંએ નહતી ! નરસિંહ, ચિત્રાનો વધ મેં જ કર્યો ! મને અધમને દાર કર ! આ દારણુ અસહ્ય યાતનામાંથી મને મુક્ત કર ! નરસિંહ તું મારો બાલમિત્ર છે મિત્રને ઉચિત એવું તું આ કર્તવ્ય કર ! આ નિર્બલ હૃદયમાં હવે આ ભયકર યાતના સહન કરવાનું બળ રહ્યું નથી ! મીયાનમાંથી અસિ ખેંચી મારા હૃદયમાંની યાતનાને ઉડી જવા માર્ગ ખૂલ્લો કરી આપ ! ચિત્રાને ખોળવા છતાં પણ તે મળી નહિ હું હતભાગી માત્ર અધાપિ જીવું છું ! સિંહાસનપર બેસી રાજાનો અભિનય કરે છું ! પણ હૃદયના દુખની જવાબા ભયકર !—હાય ! એ યાતના સહન નથી થતી !—મારી સામે પણ અનત, નિર્મીમ અસહ્ય યાતના સિવાય મને કંઈ જ દેખાતું નથી ! ”

સંસાર નગમ થઈ જઈ નીચે પડ્યો ! અંતે જો તેને સંભાળી

લીધો ન હોતતો તે જમીન પર જ અથડાઈ પડ્યો હોત ! નરસિંહ એક પત્થરના પૂતળાની માફક નિશ્ચલ ઉભો હતો. આવી સ્થિતિમાં અર્ધા ઘટિકા જતા નરસિંહે હાક પાડી “શશાક—”

“કેમ, નરસિંહ !”

“યુવગજ તમે હવે મહારાજાધિરાજ છો, તમારા અતુલગજા! પૈભવનો તમે ઉપભોગ લો નરસિંહને માટે હવે મર્વ જગત શૂન્ય બન્યું છે ! માયાપ વગગની અનાથ બાલિકાને લઈ અસલ સ્થિતિમાં મડલ દુર્ગ છોડી તમારા પિતાના આશ્રયમાં હું આવ્યો દેવ દિવસ બતાવશે તો મારી બાલક બહેન રાજરાજેશ્વરી થશે, અને પછી તમે ! બન્નેને લઈ હું મડલ જઈશ, એવી મને આશા હતી પણ હાય ! મારી તે પ્રિય ભગિની તો જતી રહી ! તેના સિવાય આ વિશાળ જગતમાં મારું કોઈ જ નથી ! મારી તે બહેન, મારા જીવનના સારરૂપ-મારૂં સર્વસ્વ જગતમાંથી નાશ પામ્યું ! હવે મડલ દુર્ગમાં આ હતભાગી નરસિંહને ઝાન નથી ! સિંહદત્તના દુર્ગમાં તક્ષદત્તના પુત્રને માટે હવે જગ્યો રહી નથી ! નહિ, હવે માટે મડલ ન જોઈએ ! રાજાધિરાજ, મને હવે રજા આપો, પાટલીપુત્રમાં હવે મારાથી ગહેવાતું નથી આ વિસ્તીર્ણ નગર, આ વિશાળ રાજધાની મને ચિત્રમય જણાય છે ! હવે મારાથી અહીં ગહેવાતું નથી. શશાક તમારા કાર્યમાં મેં મારા પ્રાણ અર્પ્યા છે, જ્યારે તમારા પગ મહાન મંકટ આવશે, ત્યારે આ નરસિંહને પુનઃ તમે જોશો !”

એટલું બોલી નરસિંહ ચિત્રશાસ્ત્રામાંથી વાયુની લહરી માફક ત્વરાપૂર્વક નીકળી ગયો શશાક અસહાય સ્થિતિમાં જમીન પર પડી ગયો

પ્રકરણ ૫ મું

દૈવ કૃપું !

જુના મહિરના ભોયરાની આરડીમા ફર્લાસનપર બેઠી મહા-
ચવીર બુદ્ધધોષ અને સંધરચવીર બધુગુપ્ત કંઈ મસલત કરતા
ના દૈવચક્રના અદ્ભુત ફેરાથી આ વખતે તે હાર ખાધ ગયા હતા.
જે વખતે બૌદ્ધમત નિષ્કટક બની બૌદ્ધસામ્રાજ્ય દબ પાયાપર
આપન થયું છે, એમ તેમને લાગતું હતું, તેજ વખતે બૌદ્ધસંઘ ભય-
ર સંકટમા હોઈ બૌદ્ધરાજ્યનો નાશ થવાનો સમય આવ્યો છે, એમ
તેમને જણાયું. જે દિવસે એકાએક શશાંક દરબારમા ઉપસ્થિત
યદ્ય માધવગુપ્તને સિંહાસન પરથી પદચ્યુત કર્યો તેજ દિવસે માધવ-
ગુપ્તને લઈ હસવેગે પાટલીપુત્રમાથી પોઆરા ગયા. બુદ્ધધોષ તે
વખતે દરબારમા હાજર હતો, તેણે પણ રાજસભામાથી તત્કાલે
નસ્તો પડ્યા. પણ તે નગર છોડીને ગયો નહિ તેની એવી ખાત્રી
હતી કે, પાટલીપુત્રમા ધણી મનુષ્યો બૌદ્ધધર્માનુયાયી છે. તેમના પર
અત્યાચાર કરવાનું સાહસ બહુધા શશાંકથી થઈ જ નહિ શકે બધુ-
ગુપ્ત માત્ર તે દિવસે દરબારમા નહતો.

માધવગુપ્તના અમલમા હસવેગની સલાહથી મહાનાયક યશોધ-
શ્વદેવના સર્વ અધિકાર ધીમે ધીમે ખેંચી લેવામા આવ્યા હતા.
આથી બધુગુપ્ત ખૂંલી રીતે રાજદરબારમા જતો હતો ખરો, પણ
યશોધવલ્લની દૃષ્ટિએ પડવાની તેની છાતી ચાલતી ન હતી પરંતુ
ભાગ્યચક્ર એકાએક ફરવાથી બધુગુપ્ત અને બુદ્ધધોષ પ્રત્યેક પ્રતાપી
રાજમત્રી થઈ એકા હતા તે અચાનક પ્રાણભયથી લપાઈ છુપાઈ
દિવસ ગહતા અપરાધી જેવા થયા. આ વખતે કાણેશ્વરનો સમ્રાટ

પ્રભાકરવર્ધન એક ભયંકર રોગથી પથારીવશ હોઈ તેનો પાટવી પુત્ર પચનદ દેશમાં હજી આક્રમણને અટકાવવામાં પડ્યો હતો.

શશાકને અભિષેક થયા પછી ખીબા દિવસે, સુદ્ધૌષ અને બધુગુમ નાશી જવા વિષે ભવતિ ન ભવતિ કરતા બેઠા હતા. બોલતા બોલતા બધુગુપ્તે પુછ્યું “હવે એનો શો ઉપાય ?” “સુદ્ધૌષે કહ્યું “ભગવાન શાક્યસિંહ એક માત્ર આધારરૂપ છે

“યે ધર્મા હેતુમ્મવા હેતુસ્તેષાં તથાગતો—

ઘણવત્ત તેષાં ચ યો નિરોધ પર્વવાદી મહાશ્રમણાઃ

બધુગુપ્તે ક્રોધથી કહ્યું “હવે તમારી એ સત્તાત્મક વાતો બ્રાહ્મણે ગહેના દો ! ધર્મની વાતો આ વખતે મને ઠીક નથી લાગતી !

“સઘઞ્ચવીર ! તમે આજસુધી એવી જ રીતે ધર્મપરાશ્રમણ હતા, અને અઘાપિ પણ છે ! હજી પણ ત્રિગ્લનો આશ્રય લો !”

બધુગુમ ચિડાઈને બોલ્યો “અરે મહાઞ્ચવીર, ત્રિગ્લનો આશ્રય તો આજે મેં કેટલાએ દિવસથી લીધો છે ! પણ યશોધવલના હસ્તથી ત્રિગ્લ મને બચાવશે કે ?”

“સઘઞ્ચવીર, ઐહિકનો ત્યાગ કરી તમે એકદમ હવે પારત્રિક કતુ ચિંતન કરવા માડો !”

બધુગુપ્તે કડ઼ણુ ધ્વરે કહ્યું “મહાઞ્ચવીર, હજી પણ ઐહિકનો ત્યાગ મારાથી થઈ શકતો નથી ! હવે ગો ઉપાય કરવો ?”

“શત્રુસેન ક્યા છે, તે બોલો છો તમે ?”

“એક દિવસ પણ તે હરામખોરનો પત્તો લાગ્યો નથી ! અરે તે શીતુરીને લીધે જ આપણા સર્વનો આવી રીતે કાળ પાસે આવ્યો ! તે બે ન હોત તો મગ્ધ પામેલો શશાક બચ્યો હોત કે ? કહામિત શત્રુસેન ગુપ્ત રીતે આપણાપર જ વેર લેવાને ટાપી રહ્યો હશે ! હજી પણ આપણે આત્મરક્ષણનો કંઈ પણ ઉપાય કાઢીએ ચાલો આપણે પાટલીપુત્રમાંથી જતા ગઢીએ—”

બુદ્ધધોષે માથુ હલાવી કહ્યું “ સવ આવી રીતે ભયડર મકન-
ટમા હોય તે વખતે પાટલીપુત્ર છોડી કંઈ પણ જઈશ નહિ । ”

“ ત્યારે શુ, અહીં જ તમે મરશો ? ”

બુદ્ધધોષ તન્મજતાથી બધુચુમ્મ તરફ તીવ દૃષ્ટિથી જોતો બોલ્યો
“ મગ્ગચી હુ એટલો બહીતો નથી, મધન્થવીર ।

બન્ધુચુમ્મ દયાબળનડ વ્ધરે બોલ્યો મહારથવીર, આ બધુચુમ્મ
પણ મરણથી બહીતો નથી ! પણ યશોધવલદેવના હાથનુ મૃત્યુ અત્યત
ભયકર ! અત્યત ભયડર ! ”

“ ત્યારે તમે નાશી છૂટોને ? ”

“ કયા જાઉં ? ”

ક્ષણમાત્ર વિચાર કરી બન્ધુધોષે કહ્યું “ મહાબોધિ વિહારમા
જાવ ત્યાં જીનેન્દ્રબુદ્ધિ છે ”

“ ઠીક છે ” એમ કહી બન્ધુચુમ્મ તરત જ ઉઠ્યો

“ એટલે હ મગ્ગા જ જાવ છો ? ” બુદ્ધધોષે આશ્ચર્યથી પુછ્યું.
‘ હા, આજ ક્ષણે । ”

“ ઠીક છે, ભગવાન તમારે કલ્યાણ કરે । ”

બન્ધુચુમ્મ બહાર પડ્યો અને તે શાન, નિર્જન મંદિરમા બુદ્ધ-
ધોષ બેસી ગયો

આ પછી અર્ધ ઘટિકા વ્યતિત થઈ હશે મંદિરની બહાર
પાડાના પચલા સભળાવા લાગ્યા

તરત જ બુદ્ધધોષ ઉઠી ઉભો થયો. જોતજોતામા હરિચુમ્મ, દેશા-
ન અને કેટલાક નગરરક્ષકો એકદમ મંદિરમા આવ્યા

દેશાનંદે બુદ્ધધોષ તરફ આગળી કરી કહ્યું “ આજ તે મહા-
થવીર બુદ્ધધોષ । ”

તેજ ક્ષણે બે રક્ષકોએ મહારથવીરનાહસ્ત પકડ્યા હરિચુમ્મે
કહ્યું “ મહારથવીર બુદ્ધધોષ, મહારાજાધિરાજની આજ્ઞાથી રાજદ્રો-
હના આરોપ માટે હુ તેમને કેદ કરે છું. ”

શુદ્ધધોષે કંઈ ઉત્તર આવ્યો નહિ. રક્ષકો તેને હાથ બાધી બહાર લઇ ગયા

હરિગુપ્તે પુછ્યું “ દેશાનંદ, બહુગુપ્ત ક્યા છે ? ”

“ કદાચિત સધારામમા હશે ”

સર્વ મદિગ્માથી બહાર નીકળી સધારામ તરફ ગયા

આ પછી કેટલીકવારે ગર્ભગૃહ નીચે આવેલી એક ગુપ્ત ઓરડીમાંથી એક વૃદ્ધ ભિક્ષુ બહાર આવ્યો તેણે ચોતરફ બરાબર નજર કરી બેઠો ! કેટલીકવારે સધસ્થવીર બન્ધુગુપ્ત પુનઃ મદિરમાં આવ્યો અને ભોયરામા આસન પાથરી બેઠો તે જમીનપર કંઈ રેખાઓ દોરવા લાગ્યો !

લગભગ અર્ધ ઘડીએ તે વૃદ્ધ ભિક્ષુ મદિર તરફ પુનઃ આવ્યો. પરંતુ ભોયરાની ઓરડીમાં કંઈ મનુષ્ય છે, એમ જોઇ મદિરના દ્વાર આગળ જ તે ઉભો રહ્યો ! મદિરના દ્વારમાં મનુષ્ય છાયા જોઇ ન-બુગુપ્તનું શરીર કપી ઉઠ્યું ! તરત જ લેખિની નાખી દર્ધ ધીમે ઝી સાવધપણે તે ઉઠી ઉભો થયો. દ્વાર આગળ ઉભેલા ભિક્ષુના વક્ષમાં તે આવ્યું પણ નહિ !

બન્ધુગુપ્ત મદિરના દ્વાર પાછળથી એકદમ કુદી બહાર આવ્યો અને તરત જ તેણે વૃદ્ધ ભિક્ષુનું ગળું પકડી પુછ્યું “ કોણ છે તું ? ”

બન્ધુગુપ્તના સપાટામાંથી છૂટવા તેણે પોતાની સર્વ શક્તિ એકત્ર કરી નિસીમ પ્રયત્ન કર્યો ! તે ખેચાખેચીમાં તેના મસ્તકપરનો પટકો નીચે પડ્યો. તે જોઇ બન્ધુગુપ્તે એકદમ આનંદથી બૂમ પાડી “ અરે હુષ્ટ તું તો સતુસેન ! આ વખતે તારો પ્રાણુ લઈ છું ! છોડ-વાનો જ નથી ! ”

હુષ્કાથી બ્યાકુલ બનેલા વાઘ પ્રમાણે કુદકો મારી સધસ્થવીર અશક્ત સતુસેનપર એકદમ તૂટી પડ્યો ! વૃદ્ધ તેજ હુણે જમીનપર પડ્યો. એટલામાં કેટલેક દૂર અશ્વનો પાદધ્વની સભળાવા લાગ્યો તે

સહજાતા જ શત્રુસેના હાથ પગ ઉતાવળે ઉતાવળે તેનાજ ફેટાથી બાધી બધુચુસ સપાટાબધ મંદિરમાથી નાશી પણુ ગયો ।

બધુચુસ નાશી ગયા પછી થોડીજવારમા મહાબલાધ્વક્ષ હરિચુસ પોતાના ફેટલાક રક્ષકો સાથે ત્યાં આવ્યા વજ્રમાર્ચને તે સ્થિતિમા જોઈ તેમને મોટું આશ્ચર્ય લાગ્યું. હાથ પગ છોડી રક્ષકોએ શત્રુસેનને છૂટો કર્યો.

શત્રુસેને જણું - “ બધુચુસ હમણા જ અહીંથી નાશી ગયો । ”
“ ક્યા ? ”

“ તે હું જાણતો નથી ”

“ કબ દિશામા ગયો તે ? ”

“ તે પણુ હું જોઈ શક્યો નથી ”

“ ફેટલા વખતપર તે ગયો ? ”

“ બે ચાર ક્ષણ પહેલા ! ”

બન્ને ત્વરાથી બન્ધુચુસને રોધવા તરત જ નીકળ્યા.

પ્રકરણ ૬ હું.

બોધિવૃક્ષનો નાશ.

સાત્રાન્યના અધિકારી અને મૈનિકો પાટલીપુત્રની ચોતરફ બધુ-ચુસને ગોધી ઝાડવા અપૂર્વ પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા, પરંતુ તેમાના કોઇને તે મળી શક્યો નહિ । એક નાગરિક સવચ્ચરીને આજાબતો હોઇ તેણે તેને મહાબોધિના માર્ગે દક્ષિણ તરફ જતા જોયો હતો પરંતુ બધુચુસ નગર ત્યજી ગયો છે એ વાત તેના મુખથી અધિકારીઓએ બે દિવસ પછી માલળી. આ વાત જાણવામા આવતા જ

સ્વત સમ્રાટ શશાક, મહાનાયક યશોધવલદેવ, વમુમિત્ર અને અનત-વર્મા પાટલીપુત્રમાંથી મહાબોધિ તરફ જવા નીકળ્યા

મધ્યાહ્નકાળ થયો હતો બોધિરૂપ પ્રયત્ન અશ્વત્થ વૃક્ષની છાયા નીચે વિહાર સ્વામી જીનેન્દ્રશુદ્ધિ અને સધસ્થવીર બધુશુભ વાતો કરતા બેઠા હતા તેમની સામે જ વજ્રાસન હોઈ તેની પાસે ઉભા ગ્રહી બે ભિક્ષુ કેટલાક યાત્રાળુઓ પામે વજ્રાસનની પૂજા કરાવતા હતા બોધિવૃક્ષની પાછળ આવેલા મહાવિહારમાંથી અસખ્ય શબ્દ અને ઘટનો નાદ આવતો હતો, ધૂપનો સૂગંધ પણ ચોતરફ વ્યાપી રહ્યો હતો

એટલામાં એક ભિનુએ દોડી આવી દમભર્યા શ્વાસે કહ્યું “દેવ, વિષ્ણુ ગયાથી એક સ્વાર ડઈ મહત્વની વાતથી લખને આવ્યો છે તેને અહીંજ લઈ આવું કે ?”

જીનેન્દ્રશુદ્ધિએ મસ્તક હલાવ્યું ભિક્ષુ ચાલ્યો ગયો અને અદ્ય-કાળમાં એક યુદ્ધ વેપધારી પુરૂષ ત્યાં આવ્યો તેણે જીનેન્દ્રને પ્રણામ કરી કહ્યું “દેવ, વાત અતિશય શુભ છે”

જીનેન્દ્રે કહ્યું ‘આ તો સધસ્થવીર બધુશુભ છે એમનાથી મહાસઘની કાષ્ઠપણ વાત શુભ ગણવાનું કારણ નથી તારે જે કહેવાનું હોય તે ખુશીથી કહે”

તે પુરૂષે પુનઃ પ્રણામ કરી કહ્યું “સમ્રાટ અને મહાનાયક યશોધવલદેવ સાથે પુષ્કળ અશ્વારોહી સૈન્ય લઈ મહાબોધિ* તરફ જ આવે છે અમારા શુભચરે કાલે રાત્રે પ્રવરગિરીની+ તળેટીમાં પડેલી છાવણીમાં તેમને જોયા, અને તે પણ તરત જ ખબર આપવા નીકળી આવ્યો મને આજે સવારે જ એ વાત મળી અને તે સાથે જ મારતે થોડે આપની પાસે આવ્યો છું આટલા વખતમાં મને લાગે છે કે તે લોકો વિષ્ણુપાદગિરી ઉતરી આવ્યા હશે”

* મહાબોધિ—શુદ્ધમયા

+ પ્રવરગિરી—બજાબર પહાડ

સ્વારના મુખથી આ બાતમી સંભળાતા જ બધુગુમ્તના હોશ-કોશ ઉડી ગયા 'તેની તેવી સ્થિતિ જોઈ જીનેન્દ્રે કહ્યું “સધસ્થવીર ! ગભરાઈ જશો નહિ આપણને જ્ઞહીવાતુ લેશમાત્ર ઝારણુ નથી”

એટલું કહી જીનેન્દ્ર સ્વારને ગળ આપી બધુગુમ્તને સાથે લઈ મહાબોધિ વિહારમા આવ્યો. તે સમયે મહાબોધિ વિહારના ઉપરના માલે જવાના બે દાદર-જીના હોઇ વિહારના ખીજા માલ ઉપર ઉભી રહેલી શાક્યસિંહની પાષાણ મૂર્તિનું પૂજન થતું હતું જીનેન્દ્રશ્રુદ્ધિ અને બધુગુમ્ત દક્ષિણ તરફના જીનાદારા ખીજા માલપર આવ્યા, અને ત્યાંથી તેમણે ગભગૃહમા પ્રવેશ કર્યો ત્યાં રક્ત વસ્ત્ર પરિધાન કરી એક બિહુ ઉપાસના કરતો બેઠો હતો જીનેન્દ્રે તેને બહાર જવા આજ્ઞા કરી બિહુની ત્યાંથી જવાની ધૃષ્ટા નહતી: પગ તુ જીનેન્દ્રની આજ્ઞા ! તેને ઉઠીને જવું જ પડ્યું !

જીનેન્દ્રે ઓરડીના દાર બધ કરી લઈ મદિરનો મહાદિપ બધુગુમ્તને આપી કહ્યું “આપને એવા સ્થળે લઈ જઈ છુપાવું છું કે, તે સ્થળે સો વર્ષસુધી જો આપનો શોધ થશે તોપણ આપ કોઈને એ મળી શકશો નહિ ! વિહારની અતિસય વિસ્તૃત દિવાલમા એક બોયર છે, તે બોધિવૃક્ષ અને વજ્રામનની નીચે ગયેલું છે”

એટલું કહી જીનેન્દ્રે તે ઓરડીની બીતે એક ડેકાણે સ્પર્શ કર્યો તરત જ એક ગુમ્તદાર ઉઘડ્યું ! બન્ને તે દારમાથી અંદર ગયા.

પેલો રક્તાબરધારી બિહુ ઓરડી આગળ ઘૂટણીએ ટેપી દરવાજાને ઝાન લગાડી તે બન્નેનું સંભાષણ સંભળતો હતો ‘બોયર’, ‘બોધિ-વૃક્ષ અને વજ્રાસનની નીચે ગયું છે’ એટલા શબ્દો સંભળ્યા પછી તે બિહુ ઘણીવાર સુધી ત્યાં બેસી રહ્યો હતો, પગ તુ પછી તેને ડાખણ સંભળાયું નહિ પછી તે લોખંડી જીનાદારા મદિરના ઉચ્ચ સ્તીબરપર ચઢી ગયો. કેટલીકવાર તેને એવું જણાયું કે, દૂર નૈરજ-નીના કીનારા પાસેના રાજમાર્ગે દૃશ્યમેધ પ્રમાણે ઘોડેસ્વાર મૈન્ય

મહાબોધિ વિહારની દિશાએ અત્યંત વેગે ધસી આવે છે. તેલિસુએ શિખરપરથી નીચે હિતરી આવી જોયું તો ગર્ભગૃહનું દાર ખુલ્લું હતું અને અદર ચક્ર પશુ જણાયું નહિ. પછી તે બહાર નીકળી ગસ્તાપગ આવી ઉભો રહ્યો.

જીનેન્દ્રશુદ્ધિ બોયગના રસ્તે બધુગુપ્તને માથે લઈ નીચે ઉતર્યો ન્યા રસ્તો પૂર્ણ થતો હતો ત્યાં એક નાનું લોખંડી દાર હતું જીનેન્દ્રે તે ઉધાડવાની યુક્તિ બધુગુપ્તને બતાવવી રહ્યું “આપ અહીં નિશ્ચીતીથી દખાઈ રહો. મહાબોધિવિહારના સ્વામી મિવાય અન્ય કોઈને આ બોયગની ગધ પશુ નથી. જે દુર્દૈવશાત વિહારમા બોયર હોવાની બાતમી કોઈને મળી હોય અને તે દાર તે શત્રુને પશુ સમજાય તો પશુ ભય રાખવાનું કારણ નથી ખુશીથી આ દાર ઉધાડી આગળ જાઓ એટલે બસ. આ રસ્તો નૈરજનના સામા તીર સુધી ગયો છે તે ઠેકાણેથી નાનો જ ગલી રસ્તો પકડી આપ મહેલાઈથી કુકુટપાદગિરી * જઈ શકશો.”

એમ કહી ઉપર આવી જીનેન્દ્રે તે ગુપ્તદાર બધ કરી ગર્ભ ગૃહમાંથી બહાર આવી જોયું તો ન્યા ત્યાં શૂન્ય. તે વિહારમાંથી બહાર આવી બોધિવૃક્ષ નીચે બેઠો.

આશરે અર્ધે ધટિકામાજ હજાર બારસો અધારોહીઓએ આવી મહાબોધિ વિહાર અને સંવરામ પર ઘેરો નાખ્યો. સમ્રાટ શશાક અને યશોધવલદેવ એમણે વિહાર સ્વામી જીનેન્દ્રને બધુગુપ્ત વિષે પુછ્યું.

જીનેન્દ્રે કહ્યું “સંવરચવીર બધુગુપ્ત હમણા તો અહીં નથી જ. એટલું જ નહિ પશુ આજે પુષ્કળ દિવસમા તે મને મળ્યા પશુ નથી.”

તેના આ ભાષણપર શશાક વિશ્વાસ રાખે એ શક્ય જ ન હતું. એાતરફ બધુગુપ્તની ખોળ થવા લાગી, પશુ ક્યાઈ કોઈને પશુ

તેનો પત્તો લાગ્યો નહિ ! યશોધવલદેવની આજ્ઞાથી સધારામનો એક એક ભિક્ષુ આવી યોધિવૃક્ષ નીચેના વજ્રાસનનો રપર્શ કરી શપથ લઈ કહેવા લાગ્યો કે, “ આજે બધુગુપ્તને બીલકુલ જોયો નથી ! ” સર્વ ભિક્ષુઓએ મનમાં લેશ માત્ર ન અચકતા અસત્ય શપથ લીધા માત્ર એક ભિક્ષુએ તેવા શપથ ન લીધા ! તે ભિક્ષુ તે ઉપર વર્ણુ-વેલો ગૂતાબર ધારી ભિક્ષુ હતો.

યશોધવલદેવે બધુગુપ્તની માહિતી પુછતા તે ભિક્ષુએ કહ્યું “બધુગુપ્ત ક્યાછે તે હું જાણતો નથી, પરંતુ તે ક્યા રસ્તે ગયો છે તેટલું માત્ર મેં સાંભળ્યું છે ”

યશોધવલે આતુરતાથી પુછ્યું “ક્યા ગ્તે ?”

“ભોયરાને રસ્તે ! ”

“ ભોયર ક્યા છે ? ”

“ વજ્રામન અને યોધિવૃક્ષ નીચે ! ”

કોષ અને ક્ષોભથી જીનેન્દ્રશુદ્ધિનો અહેરો લાલચોળ બની ગયો ! મહાકૃષ્ણી કોષને દબારી તેણે સમ્રાટને કહ્યું “ મહારાજાધિરાજ યોધિવૃક્ષની નીચે ભોયર છેજ નહિ ! ”

સશોકે કહ્યું “ છે કે નહિ, પ્રત્યક્ષ જોઈશુ એટલે આપો આપ મમજશે ! ”

શરીરે કપારી આવ્યા જેતુ કરી જીનેન્દ્રે કહ્યું “ સર્વ નાશ, મહારાજ ! યોધિવૃક્ષ પર આપ હાથ નાખવાનું જોઈ છે ? ”

“ કેમ ? તેમ કરીશુ તો શુ થશે ? ”

“ સજીના પ્રારભથી શુદ્ધ મડળ આ દક્ષ નીચે સમ્યક્સંયુક્ત થયું છે, તેનું ઈર્ષ પણું અનિષ્ટ આપના હાથે થશે તો આપનું કન્યાશુ થશે નહિ મહારાજાધિરાજ ! ”

“ નહિ કન્યાશુ થાય તો અન્યાશુ થશે, બીજું શુ ? ”

સમ્રાટે કેટલાક મૈનિકાને યોધિવૃક્ષ ટાપી નાખવા આજ્ઞા કરી. ભિક્ષુ મોટેથી પોકાર કર્યો અને તે અશ્વત્થામની સાખા,

ઉપશાખાઓ સપાટા બધ તૂટવા લાગી ! કેટલીકવારે જશ્ન તળીયુ પણ મૂળ સાથે ઉખડી આવ્યું ! વજાસનની જડ અને પ્રચંડ શીલા પણ જગ્યાથી છૂટી પડીગઈ ! તેજ ક્ષણે જમીનમા એક લાખો માર્ગ જણાવા લાગ્યો સધ્યાસમયના અરમામા મોયરાની છેવટે આવેલુ લોખંડી દાર જે વખતે તોડી નાખવામા આવ્યું, તે વખતે બધુ-ગુમ તે સ્થળેથી ધણે દૂર, આકાશ સાથે સ્પર્ધા કરનાર ત્રણ શીખ-ગના કુડકુટપાદગિરી પાસે જઈ પહોંચ્યો હતો !

શશાંક અને યશોધવલદેવ નિરાશ થઈ પાટલીપુત્રમા પાછા આવ્યા !

આ વાત બન્યા પછી ચાલીસ વર્ષે કેટલાક કુપથગામી ભિક્ષુ-ઓએ એક ધર્મનિષ્ઠ ચિની ભિક્ષુને એવું કહ્યું હતું કે “ કેવળ દ્વેષથી પ્રેરાઈ મહારાજ શશાંકે મોધિજ્ઞને સમૂળ ઉખેડી નાખ્યું તેથી તેજ વખતે ચીરાઈ જઈ તે નરકમા સંદેહે ચાલ્યો ગયો હતો ! પણ છેવટે અશોકના વશજ પૂર્ણવર્માની મહાન ભક્તિ અને તેજના પ્રતાપે કેવળ એક રાત્રીમા મહાઓધી જ્ઞ પૂર્વ પ્રમાણે જેવું તેવું ઉભું થઈ ગયું હતું ! ” દુકડે દુકડા થઈ સમૂળ છૂટું પડેલું જ્ઞ એક રાત્રીમા સાઠ હાથ ઉંચું કેવી રીતે તૈયાર થયું, તેનું વર્ણન આ કથામા કરવાની આવશ્યકતા નથી ! પરંતુ તે સરળ ધર્મનિષ્ઠ ચિની પરિવ્રાજકે તદન વિશ્વાસ પૂર્વક એ સર્વ કહાણી પોતાના પ્રવાસવૃત્તમા લખી રાખી છે !

પ્રકરણ ૭ મું.

વેરની વસુલાત !

બૃહુગુપ્તને શોધી ગ્રહવા પુષ્કળ પ્રયત્ન થયા પણ તે મળ્યો નહિ ! મહાદેવ નાયક ગવિગુપ્તે સધસ્યવીર ભુદ્ધોપનો ન્યાય કરી રાજ-

દ્રોહના અપગ્રાહપરથી તેને પ્રાણુડની શિક્ષા ડી ન્યાયના મમયે શુદ્ધરોષે બેશકરાઈથી કહ્યું “જે બૌદ્ધ ધર્માવલખી નથી, તેને લોકો રાજ તરીકે ઝડીપણુ સ્વીકારશે નહિ ! અને તેને પદચ્યુત કરવામા કે તેની હત્યા કરવામા લેશમાત્ર પાપ નહોતા મહાન પુન્ય જ છે ! પ્રભાકરવર્ધન જ દેશનો ખરો ગજ છે, પ્રજાનો તે એકલો જ પ્રતિપાલક અને સ્વામી છે, તેથી મારાપગ રાજદ્રોહનો આરોપ સિદ્ધ થવો સુતરામ શક્ય નથી ! ”

પરતુ ગગાદાર સામે આવેલુ સફેદ ગેતીનુ મેદાન તગત જ શુદ્ધધોષના છૂટા પડેલા મગ્તડના ગતથી લાલ બની ગયું ! આટલા વર્ષે છેવટે ઉત્તર પ્રદેશના બૌદ્ધમધનો કાષ્ઠપણુ ચોગ્ય એવો નેતા ગણો નહિ !

એકાદ હડકાયા શિશ્યાળ પ્રમાણે મગધમાથી હડધૂત થયેલો બધુગુપ્ત છેવટે પાટલીપુત્રમા પાછો આવ્યો ગજસેવકો મગધમા જ્યા ત્યા તેને શોધ્યા જ ડરતા હતા તેથી બધુગુપ્તે મનમા વિચાર કર્યો કે, આવા સમયે ખૂફ રાજધાનીમા જ અધિક સુગંધિત રીતે ગહી શકાશે અને કેટલોક વખત શાનિમા કાઢી શકાશે ! એ વિચારથી બધુગુપ્તે પાટલીપુત્રમા પ્રવેશ ડરી પેલા જુના જીર્ણ મંદિરના ભોયરાની ઝોરડીમા નિવાસ કર્યો ! તે અધારી ઝોરડીમા દિવસે તે દબાઈ રહેતો, અને રાત પડતાજ ઉદર ચોપણુથે એકાદ વન પશુ પ્રમાણે બહાર નીકળતો, પણુ સદા સર્વદા યશોધવલની છાયા જાણે કે તેને તદ્દન વળગેલીજ રહેતી હોય તેમ લાગતુ હતુ !

જે જીર્ણમંદિર મામે બિશ્વ જીનાનંદ ઉર્ફે વસુમિત્ર અને તરલા મળ્યા હતા, તેની પાસે જ એક દિવસે સંધ્યા સમય પૂવે બે ઘોડે-સ્વાર ફરતા હતા તે સ્વાર ધીમેધીમે ઘોડા ચલાવતા તે મંદિર તરફ જ આવતા હોઇ, તેઓ એક બીજા સાથે હલકા ચરે વાતો કરતા હતા મંદિર તરફથી એક માણુમ તે બન્ને તરફ જતો

હતો, પરંતુ અશ્વારોહીયોને જોતા જ તે નજીકની ઝાડીમાં છુપાઈ બેઠો.

એક સ્વારે બોલતા બોલતા બીજાને કહ્યું “આર્ય, કેમે કગતા બધુચુમ્મનો પત્તો જ લાગતો નથી ! હવે કરવું પણ શું ?”

બીજા સ્વારે પ્રત્યુત્તર આપતા કહ્યું “વત્સ, કીર્તિધવલના ખૂનનો સંપૂર્ણ બદલો મળ્યા સિવાય માત્ર મગણ થવું શક્ય જ નથી ! કોઈ પણ કેમણે, કોઈપણ રીતે એક દિવસ હું બધુચુમ્મને પકડીશ જ પકડીશ, એવી મારા મનને પાકી ખાત્રી લાગે છે.”

તેટલામાં પગરમ્તા પાસેના એક ઝાડ આગળ સહજ સળવળાટ થયો ! તે જોતા જ સમ્રાટે એકદમ ખૂમ પાડી “કાણુ ? કાણુ છે ?”

પરંતુ કોઈએ કંઈ જ ઉત્તર આપ્યો નહિ ! સમ્રાટ, યશોધવલદેવ ધનધીર્ય લતા અને જળામા ઘોડા ચલાવવા લાગ્યા તે ચોડે દૂર ગયા નહિ, તેટલામાં જ એક માણસ જીર્ણમંદિર તરફ અતિશય વેગથી દોડતો જણાયો તે જોઈ તે બન્ને પણ તેની પાછળ પડ્યા અને એક ક્ષણમાં શશાકે તેની પાસે જઈ તેનો ફેટો પકડી બેઝ્યો. પરંતુ તેણે ફેટો જેમનો તેમ ફેટી દબ દોડવા માડ્યું ! તેનો ફેટો ફૂર થતા જ તેનું મગતક કેશ રહિત જણાયું અને તે વિષે તેને આશ્ચર્ય પણ થયું.

આ પ્રકાર યશોધવલની દૃષ્ટિએ પણ પડ્યો હતો તેમણે ખૂમ પાડી કહ્યું “શશાક એ અવશ્ય કોઈ બૌદ્ધ ભિક્ષુ હોવો જોઈએ. પૂઠ છોડીશ નહિ !” એટલું બોલી તેમણે પણ ઘોડો ફેંક્યો !

તે માણસ પણ તીવ્ર વેગથી જીર્ણ દેવળ તરફ દોડે જતો હતો. મંદિરના દ્વાર આગળ જ યશોધવલે તેને પકડી અત્યંત ત્વરાપૂર્વક તેના શરીરપરનું વસ્ત્ર ખેંચી પકડ્યું તેથી તેનું સમતોલ અવ્યવસ્થિત થતા તે નીચે પડ્યો !

પડતા પડતા યશોધવલને તેણે અત્યંત દયાજનક વાણીથી

હું “યશોધવલ, મને મારશો નહિ, મારશો નહિ ! ક્ષમા કરો !
મારું રક્ષણ કરો !”

પોતાને ભિક્ષુ ઝોળખે છે બાણી યશોધવલને અત્યંત આશ્ચર્ય
લાગ્યું તે તેના મુખ તરફ જોઈ જ રહ્યા થોડીવારે તેમણે પુછ્યું
“તું કોણ છે ? હું યશોધવલ જ છું એમ તે શા ઉપરથી જાણ્યું ?”

તે ભિક્ષુએ કંઈ જ ઉત્તર આપ્યો નહિ

મહાનાયકે શશાકને કહ્યું “વત્સ, આ માણસ કોણ છે, તે
તું બરોબર જો તો હું તો એને કંઈ ઝોળખતો નથી પણ એ
મને ઝોળખે છે હમણા જ એણે મારું નામ દીધું હતું ”

સમ્રાટે તેની પાસે આવી સૂક્ષ્મતાથી તેનું અવલોકન કર્યું ક્ષણ-
માત્રમા રોમાચ ઉભા થઈ ગયા ! એકદમ તેને યાદ આવ્યું કે,
મેઘનદના પ્રવાહમા, ભગવા વલ્લ ધાગણ કરી શગ ફેંકનારી એજ
વ્યક્તિ હતી ! શસ્ત્રાઓના બણખણાટ, રણોન્મત સૈનિકોની ભય કર
ગર્જના, એ મર્વમાથી પણ આ વ્યક્તિએ કંઈક શરે ઉચ્ચારેલા,
પોતાને ઠાર મારવા વિષેના શબ્દ તે વખતે સ્પષ્ટ સંભળાયા હતા !
—આ વ્યક્તિ અન્ય કોઈ નહિ—પ્રત્યક્ષ બૌદ્ધ સંવનો બોધિસત્વવાદી
સધસ્થવીર બુદ્ધગુપ્ત હતા !

સમ્રાટે અસ્ફુટ સ્વરે એકદમ કહ્યું “ભયાનક—આ—આ બુદ્ધ-
ગુપ્તજ” શશાકના મુખના આ શબ્દ સાંભળતા જ ક્ષણમાત્રમા વૃદ્ધ
મહાનાયકના શરીરમા વિલક્ષણ પરીવર્તન થઈ ગયું ! એક નિમિષમા
એસી—પચાસી વર્ષના વૃદ્ધમા પચીસીમા પ્રવર્તતા યુવકનું બળ
ઉત્પન્ન થઈ વિલક્ષણ સ્પુરણ ઉદ્ભવ્યું એકના એક પુત્રના કુટુંબના
વેરની વસુલાત લેવાની ઇચ્છા વૃદ્ધના મન અને શરીરના પ્રત્યેકઅણુમા
વ્યાપી ગઈ અને વૃદ્ધત્વ ક્યાંતું ક્યાં જતું રહ્યું ! વૃદ્ધાવસ્થાથી
મહાનાયકનું નમી ગયેલું શરીર એકદમ ઉંચું ટટાર બન્યું ! તેમણે

ઝડપે સ્વપ્ને કહ્યું “વત્સ, આ વખતે-આ વખતે-આ વખતે—”
એક પતથગના પૂતળાની માફક શશાઙ નિશ્ચલ હિભો હતો તેના તરફ
જોઈ હાથ જોડી બધુગુપ્તે અત્યંત કર્ણ સ્વરે કહ્યું “સમ્રાટ, શશાઙ
મહારાજ ક્ષમા, મને ક્ષમા-કરો-માઝ રક્ષણ કરો-મને મારગો નહિ !
મને મારવાનો જ જો તમારો નિશ્ચય હોય તો, માત્ર યશોધવલના
હાથમાથી મને છોડાવો અને છુદ્ધધોષની માફક ચાડાલના હાથમા
મુખે, પણ હિસ પશુ પ્રમાણે હાલખેલાલકરી કાર મારગો
નહિ—સમ્રાટ-મહારાજ ! માઝ રક્ષણ કરો !”

પાગલની માફક ખડખડ હસી બધુગુપ્ત તરફ તીવ્ર દષ્ટિથી જોઈ
યશોધવલજેવ કહ્યું ‘ બધુગુપ્ત, તે જ્યારે અત્યંત કૃત્રિમથી માગ
કીર્તિધવલનો વધ કર્યો ત્યારે કેટલી દયા બતાવી હતી ?”

બધુગુપ્તે ધ્રુવતા ધૂનતા કહ્યું “ત્યારે યશોધવલ, તે મર્વજાન્યુછે”
યશોધવલે બેઠક સ્વરે કહ્યું “હા, બધુગુપ્ત, પ્રત્યેક અક્ષર માગ
જાણવામા છે ! મારો પુત્ર મર્માતિક ધા લાગવાથી જ્યારે પડ્યો હતો
ત્યારે, બધુગુપ્ત, ને તેનાપર કેટલી દયા કરી હતી !”

બધુગુપ્ત કાલાવાલા કરી બોલ્યો, “યશોધવલ, તે વખતે હું ગુહિપત્ર
નહતો ! માગ અગમા પિશાચનો મચાવ થયોહતો ! હું-હું યશોધવલ—”

યશોધવલે વચ્ચે જ ગભીર સ્વરે કહ્યું “સારીમાથી અનિશય
રક્તઆવ થવાથી તીવ્ર તૃષ્ણાથી માગ પુત્રે તગકડીયા મારતા જ્યારે
પાણી પાણીનો પોતાર કર્યો ત્યારે નગપિશાચ, તે શુ ડ્યું હતું તે તને
યાદ છે કે ?”

“ચાલ છે, યશોધવલ, મને તે સારી રીતે યાદ છે ! કીર્તિ-
ધવલના ગરમ ગરમ રક્તથી માફક સર્વ શરીર તરબોળ બનાવી હતું તે
વખતે એક પિશાચની માફક ઉન્મત્ત થઈ નાચતો હતો ! પણ યશો-
ધવલ તું મને ક્ષમા કર ! ધવલ ધવલવશને દલગિત ન કર !
યશોધવલ, માગ મર્વ અપગધની ક્ષમા કર !”

“ મારો કીર્તિધવલ કોઇ દુષ્ટે છુપાઇ રહી તીર માર્યાથી ધાયલ થઇ પડ્યો હતો ! પણ બધુગુપ્ત, એટલુ રક્ત તે શી રીતે મેળવ્યુ હતુ તે કહીશ ”

બધુગુપ્તે ચરચર ધ્રુજતા કહ્યું “ મહાનાયક, મે કીર્તિધવલના હાથપગની રક્તવાહિનીઓ તોડી નાખી હતી તે રક્તથી દેવી મદિરનુ પટાગણુ ભરાઇ ગયુ હતુ ! તે દેખાવ અઘાપિ મારી દૃષ્ટિ આગળ તગવે છે ! ક્ષમા કર-મહાનાયક, મને ક્ષમા કર ! ”

“ કીર્તિધવલની ફૂર હત્યાના વેરની વસુલાત માટે તો આ યશોધવલ અઘાપિ જીવેછે ! તેના ખૂનીના-તારા રક્તથી જે હું જમીન પલાળી ન નાખુ તો તેનો સ્વર્ગમા તરફડતો આત્મા તૃપ્ત થાય નહિ ! મારા પીતૃ તૃપ્તાતુર છે, તેમને શાપ આપશે ! ચાડાળ, બધુગુપ્ત, અધમ, તે જે રીતે મારા પુત્રનો વધ કર્યો છે તેજ રીતે તારે પણ આજે મરવુ જોઈએ ! ”

અત્યાર સુધી સ્તબ્ધ બની ઉભો રહેલો શશાક હવે સહજ આગળ આવ્યો તેણે ઘૂટણીએ પડી હાથ જોડી મહાનાયકને કહ્યું “ પિતા તુલ્ય—”

સવ વનને કપાવી નાખતા મહાનાયકે કર્કશ સ્વરે કહ્યું “ વન્સ શશાક, તુ અહીંથી ચાલ્યો જા ! આ યશોધવલ ખરેખરો પિગાય બન્યો છે ! મારા કીર્તિધવલના ખૂનીનુ રક્ત પ્રાશન કરવાની ઈચ્છાથી હું આ વખતે તદ્દન ગાડો બની ગયો છુ ! આ વખતે હું કોઇનુ કંઇપણ સાલળીશ નહિ ! વિશેષ શુ ? મારા પ્રિય મિત્ર મહાસેનગુપ્તના પુત્રની-મને કીર્તિધવલ પ્રમાણે જ પ્રિય એવા સમ્રાટ ગશાઙ્ગી-વિનિત પણ આ વખતે નકામી જશે ! જા, વત્સ, આ વખતે તુ અહીંથી ચાલ્યો જા-હું હવે તદ્દન આધળો બન્યો છુ—”

મનમા ચાલતા ખળભળાટને જેમ તેમ કરી અટકાવી ગદ્ગદ કંઠે શશાક પુનઃ બોલ્યો “ ભદ્રારક, ધૈર્ય ધારો—”

પગ તુ શશાંકનું આ વાક્ય પૂર્ણ થતા પૂર્વેજ યશોધવલદેવે પ્રત્યુ બલથી ડાબા હાથથી સત્રાટને પાછળ ધકેલ્યા અને જમણા હસ્તે સરસ્વતીવાગ જેવી કાઢી !

શશાંક બન્ને હસ્તથી આખો દાખી દબ ત્યાથી ખસી ગયો.

આ પછી સુમારે એક ઘડીએ વસુમિત્ર અને હરિગુપ્ત શશાંકની આજ્ઞાથી તે જીર્ણ મંદિર પાસે આવ્યા તેમણે આવી જોયું તો, મંદિરનું સર્વ પટાગણ ગતથી ભરાઈ ગયું છે, વજાસન બુદ્ધ મૂર્તિરૂપ સામે સધસ્થવિર બધુગુપ્તનું પ્રેત અન્તઃપ્રસ્ત પડેલું હોઈ ગતથી તરબોળ બનેલી ભીષણ મૂર્તિ, વીરુદ્ધ યશોધવલ પાગલ પ્રમાણે નૃત્ય કરી રહ્યા છે ! એવો ભયંકર દેખાવ દૃષ્ટિએ પડ્યો ?

આ દેખાવ જોઈ વસુમિત્ર અને હરિગુપ્ત દિગ્મુઠ જ બની ગયા ! અતે મહાકષ્ટ પૂર્વક યશોધવલને રથમાં નાખી તે રાજબૂતન નરક ચાલ્યા ગયા.

પ્રકરણ ૮ મું.

નરસિંહનું બંડ !

પાટલીપુત્રના સિંહાસનપગથી પદચ્યૂત થયો લાગથી મહાકુમાર માધવગુપ્ત ક્યા રહ્યો હતો તે પાટલી પુત્રમાં કોઈપણ જાણતું નહતું. કોઈ કોઈ કહેતા કે, તે હસવેગની સાથે નાશી જઈ ઠાણેશ્વરના રાજમાં કોઈપણ જગ્યાએ રહ્યો છે, પરંતુ માધવગુપ્ત વિષેની સત્ય હકીકત કોઈના જાણવામાં નહતી ! શશાંકે પોતાના લક્ષ્યબુદ્ધિને જાખવા ચોતરફ ફેંટ મોકલ્યા હતા, પરંતુ તેમાંથી એકને પણ તેની ખબર મળી ન હતી !

બન્ધુગુપ્તને યમઆધીન કરી કીર્તિધવલના ખૂનનું વેર લીધા

પછી યશોધવલદેવ એકદમ અત્યંત જગ પ્રસન્ન બની ગયા । એક દિવસના સમયમા તેમની સર્વ શક્તિ નષ્ટ થઇ ગઈ । એટલે સુધી કે ઉઠીને ઉભા થવાનું પણ સામર્થ્ય રહ્યું નહિ । પોતાનું આ લોકનું કાર્ય પૂર્ણ થયેલું હોય હવે મૃત્યુ દૂર નથી એમ જોઇ ત્રેપિટિ ડન્યા યુથિકા અને અનંતવર્માની બહેન ગંગાદેવી એમના લગ્ન જલદી કરી નાખવા યશોધવલદેવે સમ્રાટને સૂચવ્યું થોડા જ દિવસમા એક ગુલ મુહુર્તપર વસુમિત્ર સાથે યુથિકાના, માધવવર્મા સાથે ગંગાદેવીના અને વીરેન્દ્ર સાથે તગલાના લગ્ન કરવામા આવ્યા શશાંકે કલિકાના લગ્ન વિષે મહાનાયકની સલાહ માગી પરંતુ તેમણે તે પ્રત્નનો ટક જ ઉત્તર આપ્યો નહિ

લમોત્સવ પૂર્ણ થયો હતો એક દિવસે ગંગે સમ્રાટ ગંગાદા-
ના સામેના ઘાટપર બેઠા હતા દૂર દાર પાસે મહાપ્રતીહાર વિનય-
સેન અને મહાનાયક અનંતવર્મા હસ્તમા નગ્ન અગ્નિ લઇ ઉભા
હતા તે બન્ને કદીપણ સમ્રાટને છોડી એકક્ષણ સુદ્ધા દૂરજતા નહતા
ભાગીરથીના પ્રશાન્ત જલ પ્રવાહપર શાન્ત, ગુભ્ર, મધુર ચંદ્ર જ્યોત્સના
જણે મૂર્ગ પામી પડેલી હોય તેમ લાગતું હતું સમ્રાટ એકાગ્ર ચિત્તે તે
મુદ્દર દૃશ્ય જોઇ રહ્યા હતા આ વખતે યશાંકના અંત કરણમા હજારો
વિશાળ લહરી ઉછળતી હતી ભાગીરથીના વિશાળ જલ પ્રવાહ નીચે
લાખો અશ્વરૂપી ભગાયલી તરબોળ રેતીના ડગા વિવક્ષિત ઝ્યાને
ચિત્રા દબાઇ રહી હશે । હવે માત્ર એક વખત તેનું દર્શન થશે-તો
તો-પણ-હાય ! ચિત્રાનું ઘોળા શખ જેવું બની ગયેલું હાડપીંજર
નદીના આંતર ભાગમા એકાદ એકાંત શાન્ત પ્રદેશમા લીલીછમ
લીલથી લપેટાયે પડી રહ્યું હશે, અને પોતે માત્ર મણીમુક્તાર્થી ભરેલા
સૂવર્ણ સિંહાસન પર, બહુ મલ્લ આવરણ વસ્ત્રથી આચ્છાદિત બનેલી
એવી અત્યંત ઐમલ સુખ શય્યાપર પડી કાલ ક્રમણ કરે છે । હા,
તેજ એ ચિત્રા !-પુષ્પ વૃક્ષપત્રી પુષ્પ લેતા કોમલ અગુલીને કટિ
લાગતા જેને અમર્યાદ ચાતના થતી, જેનું સર્વાંગ પ્રવેદન થતું,

તેજ એ ચિત્રા ! તેણે જે વખતે નદીમાં ઝપલાવ્યું, તે વખતે તેને કેટલી વેદના ચર્ધ હશે ! તેના તરવાના કાર્યમાં કુશળ એવા હસ્ત જે સમયે દારૂણ માનસિક વ્યથાના કારણે શક્તિ હીન બની નિશ્ચલ થયા હશે, તે વખતે કેવી અનતયાતનામાં તેણે મૃત્યુને આલિંગન આપ્યું હશે ! ઘેરી રાખેલા જલપ્રવાહ પ્રમાણે સર્વ બધનોને તોડી શસાકના નેત્રમાથી અશ્રુધારા ખળખળ વહેવા લાગી ! ચંદ્રકિરણમા રંગાન કરતું જગત તેના દષ્ટિપથમાથી ક્યાનું ક્યા જતું ગયું !

તેટલામાં એક દડધરે દોડી આવી સમ્રાટને પ્રણામ કરી ટહું “દેવ, ઉત્તર માલવામાથી મહારાજ દેવગુપ્તે એક દૂત મોકલ્યો છે. તે મહારાજાધિરાજનું હમણા જ દર્શન કરવા ઇચ્છે છે !”

દુખી દીલે સમ્રાટે કહ્યું “ઠીક છે, તેને અહીં જ લઇ આવ !”

દડધર પ્રણામ કરી ત્યાંથી આવ્યો ગયો અને થોડા જ વખતમાં એક બખતર યુક્ત પુરૂષ સહ તે પુનઃ આવ્યો સમ્રાટને નમ્રતાથી પ્રણામ કરી તે ઉભો રહ્યો

“શી ખબર છે ?”

“મહારાજાધિરાજ, માલવાથી મહારાજ દેવગુપ્તે મને અહીં મોકલ્યો છે રાત દિવસ દોડતે થોડે પ્રવાસ કરી બે મહીને હું પાટલીપુત્રમાં આવી પહોંચ્યો છું ”

“શી ખબર લઇને આવ્યો છું ?”

“વાત ધણી મહત્વની અને તેવીજ રીતે તે અતિશય ગુપ્ત પણ છે ”

“ખુશીથી કહે ! જે મડળ અહીં છે, તે સર્વ સામ્રાજ્યનું હિત ચિંતક છે. એ મર્વ સામ્રાજ્યના અત્યંત વિશ્વાસુ અધિકારી છે ”

“મહારાજ દેવગુપ્તે મહારાજાધિરાજના ચરણમાં મને એવું કહેવા આજ્ઞા કરી છે કે, બે મહીનાપર ઠાણેશ્વર નગરમાં વિષમન્વરથી મહારાજ પ્રભાકરવર્ધનનો કાળ થયો છે !”

અનતવર્માએ આશ્ચર્ય પામી પુછ્યું “ શું કહ્યું ? ”

“ વિષમન્વરથી બે મહિના પગ મહારાજ પ્રભાકરવર્ધન ઠાણે-શ્વરમા મૃત્યુ પામ્યા છે ! ”

શશાકે કંઈક આશ્ચર્ય પામી પુછ્યું “ પણ એ બાતમી મને જણાવવા માટે દેવગુપ્તે ખાસ ફત મોકલ્યો તેનું શું કારણ ? ઠાણેશ્વર તરફથી ચોગ્ય વખતે ફત આવ્યો જ હોત ! ”

“ ફતે હાથ જોડી કહ્યું “ મહારાજધિરાજ, બીજી પણ ફેટલુક કહેવાનું છે મહારાજ, પ્રભાકરવર્ધનના મૃત્યુ સમયે મહાકુમાર રાજ્યવર્ધન દૂણદેશ તરફ યુદ્ધમા ગયો હતો નગરહાર અને પુરૂષપુર ઓળગી તે ગાધાગના કુગરાળ પ્રદેશમા પેઠો હતો પરંતુ તે અહીંપિ પાછો આવ્યો નથી ! ”

શશાકે પુછ્યું “ ત્યારે શું, હર્ષે પોતાના વડીલપુત્રનું સિંહાસન દબાવ્યું ? ”

‘ ના, મહારાજધિરાજ ! મહાદેવી યરોમતીએ પતિ સાથે ચિતારોહણ કર્યું છે અને રાજ્યવર્ધન હજીસુધી પાછા આવેલા ન હોવાથી હર્ષવર્ધન ગોકથી મૃતપ્રાય બન્યો છે એટલે સમ્રાટ સમુદ્રગુપ્તના નષ્ટ થએલા સામ્રાજ્યનો ઉદ્ધાર કરવાને ઉત્તમ સંધી છે કાન્યકુબ્જપર હલ્લો કરી તે ઠાણેશ્વર તરફ વધતા જાય છે, અને પૂઠ મલાળવા માટે આપે પ્રતિજ્ઞાન સગ કરવો, એવી મહારાજને આપને આગ્રહ પૂર્વક વિનંતિ કરી છે. ”

શશાકે કંઈક તીવ્ર સ્વરે કહ્યું “ ફત, તારો માલવરાજ કંઈ ગાડો તો નથી થયો ને ? સ્વર્ગસ્થ થયેલો પ્રભાકરવર્ધન એ સમ્રાટ દામોદર ગુપ્તની પુત્રીનો પુત્ર છે, ને વાત એ જૂલી ગયો છે કે ? મગધ સામ્રાજ્ય સાથે ઠાણેશ્વરના રાજાને પ્રત્યક્ષ કોઈ જાતની તકરાર નથી એમ તારા મહારાજને કહેજે અસહાય સ્થિતિમા સત્રુપર હલ્લો કરવો તે પણ ક્ષાત્રધર્મ વિરૂદ્ધ છે-વળી તે મારા

ભાઈનો પુત્ર છે ! ફત, તુ જલદી જાને મહારાજ દેવગુપ્તને માલવા તરફ પાછા ફરવા કહે અન્યાયી કાર્યથી સમુદ્રગુપ્તના નષ્ટ થયેલા સામ્રાજ્યનો ઉદ્ધાર કદી પણ શક્ય નથી ! ”

ફતે હસ્ત જોડી કહ્યું “ મહારાજધિરાજ ! હાણેશ્વરનો રાજા આ સામ્રાજ્યનો કદો શત્રુ છે યજ્ઞવર્માના વધની વાત, અવન્તી-વર્માના ખડની વાત અને ખૂફ પાટલીપુત્રના હાણેશ્વરના મૈત્ર્યે ઉદ્ધતાઈથી જે અત્યંત ભયકર અત્યાચાર કર્યો હતો તે વાતનું એ આપને સ્મરણ કરાવવા મહારાજ દેવગુપ્તે મને ખાસ કહ્યું છે ”

“ તારા મહારાજને-કહેજે, શશાકને સર્વ વાતનું સ્મરણ છે પણ અન્યાયથી તે ટ્હી પણ ડોષની સાથે શત્રુત્વ કરજે નહિ ! ”

“ મહારાજધિરાજ—”

“ તારે જે કહેવું હોય તે ભય ન રાખતા કહે—”

“ આપ મત્રાટ મહાસેનગુપ્તના પુત્ર-સત્રાટ મમુદ્રગુપ્ત, ચદ્રગુપ્ત અને કુમારગુપ્તના વંશજ છો ! ગુપ્તકાલનું પૂર્વ ગૌરવ ચિરકાળ આપના અત કંઠ્યુમા જાગૃત રહેવું ઉચિત છે સામ્રાજ્ય અસહાય સ્થિતિમા હતું તે વખતે એજ વિશ્વાસઘાતી શત્રુએ નવીન ગજ કેવી રીતે સ્થાપ્યું તે કાણુ નથી જાણતું ! ”

તેટલામા મહામલાધ્યક્ષ હરિગુપ્ત ઉતાવળા ઉતાવળા ગગાદાર-માથી અદર આવી દડધરને પુછવા લાગ્યા “ મહારાજધિરાજ ક્યા છે ? ”

દડધરે આખના ઇસાગથી શશાકનું દર્શન કરાવ્યું

માલવરાજનો ફત, અનંતવર્મા અને શશાક એ ત્રણે જણુ હરિગુપ્તની ક્રુધ્ધ થયેલી મુખચર્ચા તરફ આશ્ચર્યથી જોવા લાગ્યા તે પાસે આવી કઈ કહે તે પહેલા જ સત્રાટે પુછ્યું “ મહાનાયક, સુ છે ? ”

હરિગુ'ને હસ્ત જોડી ગભરાયલા સ્વરે કહ્યું “ મહારાજ-ધિરાજ ! મહાન અનર્થ થયો છે । ”

“ એવું શું થયું છે ? ”

“અરણ્યદ્રિદુર્ગના સર્વ સૈનિકોએ બળવો કર્યાની વાત આવી છે ’ શશાકે આશ્ચર્યથી પુછ્યું “ એટલે ? પુનઃ અવતીવર્મા આવ્યો કે શું ? ” માલવદૂતે વચ્ચે જ કહ્યું “ મહારાજધિરાજ, મૌખરિગજ અવતીવર્મા તો પ્રતિજ્ઞાનના કિલ્લામાં છે ”

શશાકે જરા તીવ્ર સ્વરે કહ્યું “ દૂત, મૌખરિગજ અનતવર્મા આ મારી પાસે ઊભા છે

હરિગુ'ને કહ્યું “ મહારાજધિરાજ, દૂતના અપરાધ બદલ તેને ક્ષમા કરો હાલમાં વારાણસી ભુક્તિનું સર્વે સૈન્ય બંડ કરી અરણ્યદ્રિદુર્ગના લશ્કરને આવી મળ્યું છે એ બંને સૈન્યો નરસિંહ નામના એક પાયદળ સૈનિકને પોતાનો સેનાપતિ બનાવી પ્રતિજ્ઞાન પર આક્રમણ કરવા ઉપડી ગયા છે । ”

શશાકે આશ્ચર્યથી પુછ્યું “ નરસિંહ ! એ નરસિંહ કોણુ લાલા ? ”

“ તે હું જાણતો નથી તોપણ હું ખાત્રીથી કહું છું કે એ નરસિંહ કંઈ મહાનાયક નરસિંહદત્ત નથી કારણ, તક્ષદત્તનો પુત્ર માત્રાજ્ય વિરૂદ્ધ ઝડીપણુ બંડ કરે નહિ । ”

“ એ સમાચાર કોણુ લાવ્યું ? ” શશાકે પુછ્યું

“ બડખોર ઐન્યે એડ ધોરેસ્વાગને પોતાના વકીલ તરીકે મત્રાટ પાસે મોકલ્યો છે ”

“ ત્યારે તેને અહીં લઈ આવવાને કોઈને કહો વૃદ્ધ મહાનાયક આ વખતે ક્યા છે ? ”

“ યશોધ્રવલદેવ નગરમાં નથી પરંતુ મહારાજધિરાજ, ગંગા દાર જેવું ખુલ્લું સ્થળ રાજકીય ચર્ચા અને મત્રણા માટે યોગ્ય નથી । ”

શશાંકે હાસ્ય કરી કહ્યું “ તેમા શી હરકત છે, મહાનાયક ? પિતાજીના વખતમા તો ગગાદારે કેટલીએ મત્રણા થયેલી છે । ”

એક દડધરને બોલાવી તે વકીલને શોધી લાવવા આજ્ઞા કરી હરિગુપ્ત પગથીયા પગ બેઠા

સમ્રાટે અનતવર્માને પુછ્યું “ અનત, એ નરસિંહ કોણ હશે ભલા ? તું કંઈ તર્ક કરી શકે છે ? ”

“ કંઈ સમજતું નથી, મહારાજ । ”

શશાંકે ક્ષણવાર વિચાર કરી પુનઃ પુછ્યું “ પણ પૂર્વે જ્ઞી તે એનું નામ સાંભળ્યું હતું કે ? ”

એટલામા માધવવર્મા, વીરેન્દ્રસિંહ, દડધર અને બખતરધારી સૈનિક એટલા ગગાદારમાથી અદૃઢ આવ્યા સૈનિકે સમ્રાટ અને અન્ય મુખ્ય જ્ઞેતાને યોગ્ય રીતે પ્રણામ કરી કહ્યું “ મહારાજાધિરાજ, અમે ‘ બળવાખોર ’ છીએ એમ મહાબલાધ્યક્ષે આપને કહ્યું છે, પરંતુ અમે તેવા નથી । શકરનદના તટે અને મેઘનદની પેલી તરફ જેમણે આપના હાથ નીચે યુદ્ધ શિક્ષણ મેળવ્યું છે, તેઓ કદી પણ બડખોર થશે નહિ । વારાણસી ભુક્તિના સર્વ સૈન્યે મમતટ બગ અને કામરૂપના યુદ્ધમા મહાનાયક યશોધવલદેવ અને આપના હાથ નીચે શત્રુનો ગ્લતપાત કર્યો છે તેઓ મહાનાયક નરસિંહદત્તને શ્રદ્ધા જાય એ તદ્દન અમભવિત છે । તેમની જ આજ્ઞાથી વિશ્વાસઘાતી સેનાપતિને કેદ કરી ચરણાદ્રિદુર્ગનું તેમણે શત્રુના સંજ્ઞક સપાટામાથી રક્ષણ કર્યું છે—’

અનતવર્માએ વચ્ચેજ પુછ્યું “ શું ? શું કહ્યું તે ? ”

સૈનિકે આવેશથી કહ્યું “ મહાનાયક નરસિંહદત્તની આજ્ઞાથી અમે, મહાકુમાર માધવગુપ્ત અને અવતીવર્મા તરફથી રૂપવત લઈ નિમકહરામ બનેલા સેનાપતિને કેદ કરી ચરણાદ્રિદુર્ગ અમાગ તાબામા લીધા છે દેવ, તેમની જ આજ્ઞાથી વીસ હજાર અશ્વારોહી સૈન્ય પ્રતિધાન તરફ ગયું છે મહારાજાધિરાજ, આપને યાદ છે કે

નહિ, તે હું જાણુતા નથી. આપની સમક્ષ એક દિવસે બધુશુભની તલવાર મેં આ મસ્તક પર ઝીલી હતી હજી પણ તેનો ધા અહીં છે—આ જુઓ. ” એમ કહી તે મૈનિકે શિરઆણુ કાઢી પોતાના મસ્તક પર થયેલા ધાનો ખાડો સમ્રાટને બતાવ્યો. તત્કાળ અનતવર્માએ દોડી જઈ તેને બટ્ટ આલિંગન આપી ગળગળા સ્વરે કહ્યું ‘ જોળખ્યો, તને મેં જોળખ્યો ! તું તેજ ગૌડનાવિક ! ’

તલવાર ઉઘી કરી અભિવાદન કરી નાવિકે કહ્યું “ મહાગ-જાધિગજ, અમે આપના જીના વિશ્વાસુ સેવક છીએ, અમે બળવા-ખોર નથી ! તક્ષદત્તાના પુત્રના હાથ નીચે અમે યુદ્ધ બ્યવસાય કર્યો છે અમે નરસિંહદત્તને જોળખીએ છીએ તેમણે આપને એમ કહેવા કહ્યું છે કે, સમ્રાટ જે પોતાના સૈન્ય સાથે આવે તો પોતે ઠાણેશ્વર તરફ જાય. નહિ તો—”

અનતવર્માએ વચ્ચે જ પુછ્યું “ નહિ તો શું ? ”

“ નહિ તો જ્યાસુધી એક પણ ગૌડસૈનિક જીવતો હશે ત્યાસુધી નગસિંહદત્ત એકલો હર્ષ અને રાજ્યવર્ધન સાથે યુદ્ધ કરશે ! ”

શશાંકે ગદ્ગદિત થઈ કહ્યું “ ઠીક છે, તું આગળ જા અમે પાછળ આવીએ છીએ માલવદેશ, દેવગુપ્તને મારો એવો સંદેશ કહેજો કે નરસિંહદત્તના રક્ષણ માટે આગળ જઈ છું અન્યાયી યુદ્ધ કરવા હું તત્પર નથી માલગો, મર્વજન માલગો, ‘ આપના સકટના સમયે હું પુન આપને દર્શન દઈશ, ’ એમ નગસિંહદત્ત જતી વખતે મને કહી ગયો હતો. હવે અવસ્ય આપણા ઉપગ કઈ પણ સકટ છે, નહિ તો નરસિંહ પોતે થઈને પ્રકટ થયો નહોત આજેને આજે હું સૈન્ય લઈને નીકળીશ વસુમિત્ર, અનન્તવર્મા અને માધવવર્મા મારી સાથે આવશે. વીરેન્દ્ર, મહાનાયકને અગ, બગ અને ગૌડસેના લઈ તરત જ નીકળી આવવા કહો અનત, અને હું ઠાલે સવારે જ નીકળીશ. નગરનું સર્વ અશ્વારોહી સૈન્ય મારી સાથે આવશે ! ”

પ્રકરણ ૯ મું.

પ્રતિષ્ઠાનનું ચુક.

જે સ્થળે કાનિદીનું કાળુ પાણી ભાગીરથીના જલપ્રવાહમા આવે મળ્યુ છે તે ઠેકાણે પ્રાચીન સમયે પ્રતિષ્ઠાનનો કિલ્લો હતો હજુ પણ કદી કદી ગ્રીષ્મઋતુમા ભાગીરથી તટે પ્રચલ એવો પ્રતિષ્ઠાનદુર્ગનો ભાગ્યો તૂટયો ભાગ દષ્ટિએ પરે છે પ્રયાગનો વર્તમાન કિલ્લો ગંગા અને યમુનાના સગમના ખૂણાપર બાધવામા આવ્યો છે, પરંતુ ચૌદમા શતકની પૂર્વે આ સ્થળે ખીલકુલ કિલ્લો ન હતો તે વખતે ભાગીરથીના ખીજ તટપર ગંગા અને સગસ્વતીના સગમપર કિલ્લો બાધાયલો હતો આ દુર્ગ અતિ પ્રાચીન હોય તદ્દન સ્મરણાતીત કાલથી અતર્વેદી (યમુના અને ગંગા વચ્ચેનો દુઆખ) ના સગસથાનુ એક માત્ર સાધન મનાતો હતો પ્રાચીન ગુપ્તરાજવંશના કાલમા ગંગા અને યમુનાના સગમપર એક નાનો કિલ્લો બાધવામા આવ્યો હતો, પરંતુ તે વખતે પણ પ્રતિષ્ઠાનનો જ કિલ્લો મધ્ય પ્રદેશમા મુખ્ય કિલ્લો હતો

ચૌદમા શતક પૂર્વે એક માર્ગશીર્ષ મહિનાના પ્રારભમા સૈન્યનો એક ભાગ પ્રતિષ્ઠાનદુર્ગને ઘેરીને પડયો હતો દુર્ગની ત્રણે બાજુ વિશાળ ઊવણી હોય તેની વચ્ચે મર્વમા ઉચા એવા તખૂપર સ્વર્ણનિર્મિત ગરૂડધ્વજ હમણા જ ઉદય પામેલા સૂર્યકિરણમા અગ્ની સમાન ઝળ-ઝતો હતો ! ઊવણીમાના સર્વોપરી તખૂ સામે એક કાષ્ટસન પર એક યુવાન પુરૂષ બેઠો હતો તેની સામે કેટલાક સૈનિકાથી ઘેરાયલા બે તરફ ઉભા હતા ઊવણીની ચોતરફના મેદાનમા હજારો સૈનિકા દુર્ગપર આક્રમણ કરવા જવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા

આસનસ્થ તરૂણ પુરૂષે કહ્યું “ માધવ, તું મહાસેનગુપ્તનો પુત્ર, દ્યોમોદરગુપ્તનો પૌત્ર । તે પ્રભાકરવર્ધનની સત્તા કેમ સ્વીકારી તેનું ગૃહ્ય મને સમજાતું નથી । જો તારી કંઈ બૂલ થઈ હોય તો હજી પણ તે સુધારવાને માર્ગ છે, હજી મમય વહી ગયો નથી શશાક ઉદાર છે, તેમનું હૃદય વિશાલ છે હું ખાત્રીથી કહું છું કે તેમના તરફથી લેશ માત્ર જય નથી માધવ, શશાક અહીંજ આવે છે, પણ હું તેમને મળીશ નહિ આજે ને આજે જ આ કિલ્લો હું કબજે જીરવ, નહિ તો સધ્યાકાળ પૂર્વે તનુદત્ત અને તક્ષદત્તના વશને આ જગતમાથી હુમ્મ કરી દઈશ । માધવ, તું સમુદ્રગુપ્તનો વશજ છું, પૂર્વનો દ્વેષ ભૂલી જઈ સમુદ્રગુપ્તનો ગરૂડધ્વજ લઈ રણક્ષેત્રપર અગ્ર-આને ઉભો રહે—સધ્યાકાળ પહેલા આ કિલ્લાના તટપર અદ્રાક્ષિત નિશાનને બદલે ગરૂડધ્વજ ઉગાડ । એવું કાર્ય જો તારા હાથે થશે તો માધવ, મગધ પ્રજા તારા સર્વ અપરાધ પળમાત્રમા ભૂલી જશે । ”

પરંતુ સૈનિકોથી ઘેરાયલા તે યુવકે કંઈજ ઉત્તર આપ્યો નહિ ત્યારે કેટલીકવારે તે તરૂણે પુનઃ કહ્યું “ માધવ, અદ્યાપિ પણ તારા મોહનો નાશ થયો નથી. એમ છે ત્યારે તું મગધ સૈન્યમા કેદી બનીને જ રહે હુંજ પ્રતિષ્ઠાનદુર્ગપર ધસી જાઉં છું અને સૂર્ય અસ્ત પામે તે પહેલા ગરૂડધ્વજ ફરકાવું છું ! અરે, એને લઈ જવ અહીંથી । ”

સૈનિકો તે બન્ને તરૂણને ત્યાંથી ખીજી બાજુએ લઈ ગયા

તેને લઈ ગયા પછી તે તરૂણ અધિકારી પોતાના આસનપરથી ઉઠ્યો. તેણે પોતાનું બખતર લાવવા હુકમ કર્યો બખતર આવ્યા પછી તે પહેરતા પહેરતા તેણે કહ્યું “ સર્વ સેનાપતિઓને અહીં બોલાવી લાવો ”

તેજ વખતે એક સૈનિકે ત્યાં આવી પ્રણામ કરી કહ્યું “ ચર-ણાદ્રિ દુર્ગ તરફથી કંઈક સમાચાર લઈ એક ધ્વાર આવ્યો છે. ”

શિરઆણુ હાથમા લઈ તરૂણે કહ્યું “ તેની અહીં જ લઈ આવ ”

તરત જ એક અખતરયુક્ત સૈનિક ત્યા આવ્યો તે સૈનિકે અભિવાદન કરી કહ્યું “ હું પરમદિવસે સાળે ચરણાદ્રિદુર્ગથી નીકળ્યો હતો તે વખતે સમ્રાટને વાગણુસીથી આવેલા મે જોયા હતા,—કાલે સવારે તે ત્યાંથી નીકળી ચુક્યા હશે અને આજે બપોરે કે સાંજે અહીં આવી પહોંચશે ”

શિરસ્થાણ મન્ત્રતપર મુકી તે તરફે ઢલું “ ઠીક ! તું જાનને વિશ્રાંતિ લે ”

સૈનિક પ્રણામ કરી ચાલ્યો ગયો

કેટલીકવારે અખતરયુક્ત મો મવામો સેનાપતિ ત્યા આવી તે તરફને પ્રણામ કરી ઉભા રહ્યા તત્કવાર ઉઝી કરી તેણે પશુ વળતુ અભિવાદન આપી તેમાંથી એટને મળોધી ઢલું ‘ મુરનાથ, ચરણાદ્રિદુર્ગથી હમણા જ એક સ્વાગ આવ્યોછે પરમ દિવસે મધ્યાહને સમ્રાટ ચરણાદ્રિ આવી પહોંચેલા હોઇ આજે બપોરે અહીં આવશે એમ તેણે કહ્યું છે

સુરનાથે કહ્યું “ અતિ ઉત્તમ ! મહારાજ ! સમ્રાટ આવ્યા પછી યુદ્ધ સિવાય સહેલાઇથી કિલો મગ થઇ જશે ! ”

તરણે મન્ત્રત હલાવી કહ્યું “ છટ્ટ, છટ્ટ ! એમ ડહી બને નહિ સુરનાથ ! આજેને આજે કિલો તો લેવો જ જોઇએ મારી ઇચ્છા છે કે સમ્રાટ એક અતિથીની માફક પ્રવેશ કરવો જોઇએ ”

સુરનાથ આશ્ચર્યચકિત થઇ તે તરણના મુખ તરફ જોઇ જ ગયો પછી તે તરણે સર્વ સેનાપતિને ઉદ્દેશી કહ્યું “ સેનાપતિઓ, આજે બપોરે સમ્રાટ આપણી છાવણીમાં આવી પહોંચશે, એવા સમાચાર હમણા જ એક દૂતે મને કહ્યા છે એ વાત સાબળી મે ઠગવ્યું છે કે, આજેને આજે પ્રતિષ્ઠાન કિલો લેવો જ જોઇએ ગમે તેવો ઉપાય યોજી કિલો આપણે મેળવવો જ જોઇએ ! સમુદ્રગુપ્તનો વશજ આવીને મમુદ્રગુપ્તના દુર્ગમાં પ્રવેશ કરે તેમાં કોઇ પણ કટક વેરી

શકે નહિ, એવી વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ । વીગ પુત્રો । હું તક્ષદત્તનો પુત્ર છું—આ તલવારના શપથ લઈ હું કહું છું કે, આજે સાયકાળ પૂર્વે પ્રતિષ્ઠાનદુર્ગમાં સમ્રાટનો પ્રવેશ કરાવવા હું રસ્તો ખૂંધો કરી આવીશ મારી સાથે આવવા કાણુ તૈયાર છે ? ”

એકઠો કઠમાથી “ હું આવીશ । ” એવો એકજ ધ્વની થયો ।

કાલાહલ અટક્યા પછી નરસિંહે પુનઃ કહ્યું “ કેવળ ‘હું’ આવીશ ” એટલા શબ્દ ઉચ્ચારવાથી આ વખતે ચાલે તેમ નથી । પ્રથમ સૂર્યાર્ત પૂર્વે કિલ્લો સર કરવો, નહિ તો ખાઇમાં તટની નીચે ચિરકાળને માટે વિશ્રાંતી લેવી, એ સિવાય બીજો માર્ગ નથી, તે લક્ષમાં રાખો । આજે જ શૂરપુત્રો મારી સાથે આવવા તૈયાર હોય તેમણે તલવારને સ્પર્શ કરી ‘આજે હું વિજય મેળવ્યા વિના પાછો ફરીશ નહિ ’ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ છે ”

એક બે વૃદ્ધ સૈનિકો નરસિંહ તરફ આવતા હતા તેમને પાછા ફરવા હાથથી જ સંકેત કરી નગસિંહે કહ્યું “ બધુઓ, અપરાધને માટે ક્ષમા કરો, સલાહ મસલત માટે સમય નથી, વિચાર કરવાને માટે ક્ષણનો પણ અવકાશ નથી । યુદ્ધ વ્યવસાયમાં જેના મસ્તક પરના કેશ કાળાના ધોળા બન્યા છે, તેમની પાસે ક્ષમાની બિક્ષા માગી હું તેમને કહું છું કે, આજે હું પ્રાચીન રણનીતિની વિરૂદ્ધ મહાનાયક યશોધવલદેવના ઉપદેશ પ્રમાણે ચાલવાનો છું પ્રતિષ્ઠાનનો કિલ્લો ભરંડર છે, જીતવાને માટે અશક્ય વાત છે, તેના પર લશ્કરની પૂર્ણ તૈયારી છે, એ સર્વ હું સારી રીતે જાણુ છું પરંતુ આજે સંધ્યા સમય પર્યંત એ દુર્ભય કિલ્લો તાબે થવો જ જોઈએ । સમ્રાટ આવે છે. તેમના માટે કિલ્લાના દ્વાર ખૂલા કરવા જ જોઈએ રણવીરો, આજનું યુદ્ધ રણનીતિની વિરૂદ્ધ છે । આજના યુદ્ધમાં પાછા આવવાની લેશમાત્ર આશા નથી । આજના યુદ્ધમાં પરાજય નથી । બોલો, મારી માથે કાણુકાણુ આવશે ? ”

નિમિષ માત્રમા સો સવાસો તલવારો મીયાનમાથી બહાર નીકળી, વૃદ્ધ પ્રૌઢ અને તરૂણ સર્વએ પોતપોતાની તલવારને સ્પર્શ કરી ” આજે કિલ્લો તાબે થવો જ જોઈએ, આજના યુદ્ધમાથી વિજય મેળવ્યા વિના પાછા ફરીશું નહિ । ” એવા શપથ લીધા

પ્રતિષ્ઠાનનો કિલ્લો કદીપણ તાબે થવો શક્ય નથી, તે ખરેખર પૂર્ણ દુર્ગ્ય છે, એવી તેની અનેક શતકથી આર્યાવર્તમા ખ્યાતિ હતી કિલ્લાની ચોતરફ ઘણીપહોળીએવી ખાઈઓ હોઈ તે હમેશ જળથી પરીપૂર્ણ રહેતીહતી એક પછી એક એ પ્રમાણે કિલ્લાને ત્રણકોટ હતા, એટલું જ નહિ પણ તે પર્વતની માફક ઉચ્ચાહતા સાહિત્યથી પરીપૂર્ણ એવા કિલ્લાના તટપર ખૂંટી રીતે ચઢી જવું એ વાત સર્વથા અશક્ય હતી આ વાત સારી રીતે લક્ષમા હોવાથી, દુર્ગનું રક્ષણ ડરનાર ઠાણેશ્વરી સૈન્ય રાત્રે માત્ર કાળજીપૂર્વક જાગૃત રહેતું હતું પરંતુ દિવસે તે ખુશીથી આરામ લેતું હતું । અત્યાર સુધી જેટલી વખત પ્રતિષ્ઠાનનો કિલ્લો શત્રુના તાબામા ગયો હતો તેટલી વખત કિલ્લામા ધાન્યધુન્ય અને પીવાનું પાણી ખૂટી પડવાથી અદરનું સૈન્ય શત્રુના હસ્તમા ગયું હતું, એમજ ઇતિહાસ કહે છે કેવળ બળથી ક્રોધએ ઝઢી પણ પ્રતિષ્ઠાન મેળવ્યો નહતો ।

આજે દિવસનો પહેલો પ્રહર વ્યતિત થયો નહિ એટલામા જ મગધસેનાને કિલ્લા પર હલ્લો કરવાની તૈયારી કરતી જોઈ ઠાણેશ્વરના સેનાપતિને અતિ આશ્ચર્ય થયું. રાત્રીના જાગરણને લીધે થાકી મયેલા સૈનિકોને તેણે કિલ્લાના રક્ષણનું કામ સોંપ્યું એ પ્રહર દિવસ ગયો નહિ, તેટલામાજ મગધ સૈન્યે કિલ્લાપર આક્રમણ કર્યું ઠાણેશ્વરના સેનાપતિને તેમનો આ ઉદ્દોગ તદ્દન બ્રમિષ્ટ મલક લાગતો હોવાથી તેણે કિલ્લાના રક્ષણાર્થે સ્વાભાવિક રીતેજ વિશેષ પ્રયત્ન કર્યા નહિ. જોતજોતામા વાસ અને લાકડાની તૈયાર કરેલી હજારો નીસરણીઓ તટપર લાગી અને તે પરથી હજારો સૈનિક તટપર ચઢવાનો પ્રયત્ન કરેલા લાગ્યા. પરંતુ કડકડતું તેલ, ખળખળતું સીસું અને

પત્થરની એક સરખી વૃષ્ટિ થવાથી સૈનિકો પટોપટ ખાઇમા પડવા લાગ્યા આ યોગથી બાકીનું સર્વ સૈન્ય પાછું હડયું કોંવા આગળ જવાનો પ્રયત્ન છોડી દેવામા આવ્યો એવું કંઇ બન્યું નહિ ! એક વખત બે વખત, ત્રણ વખત મગધસેના સીડીઓપગ ચડી, પાછી ફરી અને ડિલ્હાની ખાઇ શબ્દથી ભરાઇગઇ ! એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ મગધસેનાએ જ્યારે ચોથી વખતે ડિલ્હાપગ હણી કયેઈ ત્યારે માત્ર ઠાણેશ્વરનો સેનાપતિ આશ્ચર્યમા હુખી ગયો ! આ ચોથા હલ્લામા પણ સેઝડો મગધવીરો કાળવશ થયા પરંતુ ઉપગ ચટવાનો પ્રયત્ન અગ્નિહિત ચાનું ગજો કેટલીકવારે તટના માથાપગ જ વન-ધોગ યુદ્ધનો આગ લ થયો જીવપગ ઉદાગ બનેલા મગધ મૈનિકાથી હાગખાતું ઠાણેશ્વરનું સૈન્ય ધીમેધીમે પાછું હડવા લાગ્યું

આ ઢપનાતિત વિલક્ષણ મહત્ત જોઇ ઠાણેશ્વરનો મેનાપતિ મૈન્યને મોખરે આવી આવેશથી યુદ્ધ કરવા લાગ્યો હવે મગધસેના પાછી પડવા લાગી

તે જોઇ ઝળહળતા બખતગથી વેષિત થયેલો એક ઉચો મજ-બૂત વીર હાથમા ગરૂડધ્વજ લઇ એકજ કુદકે શત્રુ પૈન્યમા આવી ઉભો તેણે ઉચ્ચ ધનગભીર સ્વરે કહ્યું “ આજે મમુદ્રગુપ્તના દુર્ગમા સમુદ્રગુપ્તના વશજ પ્રવેશ કરશે ! આ વખતે પાછો કોણ ફરશે ? ”

તેના તે શબ્દની વિલક્ષણ અમર થઇ મગધ સૈન્ય પાછું જો-સમા આગ્ય આઝાશમાથી પડતા તારકની ગતીથી ગરૂડધ્વજ સર્વની આગળ દોડવા લાગ્યો ! પહેલો કોટ જોત જોતમા તાબે થયો !

હવે મગધ મૈન્યે બીજા તટ-કોટપર પણ આક્રમણ કર્યું ત્યાં હજારો મૈનિકો હાગ થયા, તો પણ બીલકુલ ન હકતા મગધ મૈન્ય તટપગ ચઢી જવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યું પરંતુ તે કેટલીકવારે

કહક નિરાશ થવાના પ્રમગમા છે એમ જાણ, પેલો બખતર ધારી વીંગ હાથમા ગરૂડધ્વજ લઈ એક મીડીપગ અતિશય ત્વરાથી ચઢી જઈ તટના શીખરે પહોંચ્યો ।

ત્રીજા પ્રહરના પ્રખર સૂર્યકિરણમા તે બખતર ધારી દઢ વીર-પુત્ર અને તેના હાથમા મૂવણનો ગરૂડધ્વજ ઉડતો જોઈ મગધ સૈન્યે પ્રચડ જયધ્વની કર્યો । ઠાણેશ્વરનું સૈન્ય લયથી ક્ષણવાર પાછું હટ્યું એ એકક્ષણની સધી જોઈ હજારો મગધ સૈનિકો કિ-લ્લાના તટપર ચઢી ગયા અને ખીજો તટ પણ સત્વરે હાથમા આવ્યો

કિલ્લો સત્વરે શત્રુના હાથમા જગે જાણી ક્રોધ અને ક્ષોભથી ઠાણેશ્વરનો મેનાપતિ પ્રાણુની દરકાર ન ગણતા શૌર્યની પરાકાષ્ઠા બતાવવા લાગ્યો, અને ત્યાં મગધ સૈન્ય વારવાર હાર ખાવા લાગ્યું સૈન્યનું વૈર્ય ખુટી ગયેલું જોઈ મગધવીર નેતાઓ હવે શું કરવું તે નક્કી નહિ થવાથી મગતક અવનત કરી વિચાર કરતા ઉભા રહ્યા મગધ સૈન્યમા ખરા વિજય પ્રસંગે લયનો પ્રાદુર્ભાવ થયો । ત્રીજો તટ તાપે નહિ થાય તો પૂર્વનો સર્વ શ્રમ અને સૈન્યની હાની પણ વ્યથ જવાનો લય ઉત્પન્ન થયો ।

આ સ્થિતિ જોઈ પેલો બખતર ધારી વીર વેગથી એકલો જ આગળ થઈ ગરૂડધ્વજમહ સપાટાબધ નીમગણી ચઢવા લાગ્યો તેના પર ઉપરથી પત્થરનો માગે એક મરખો ચાકતો હતો, પણ તેમાંથી એકે તેને વાગ્યો નહિ ।

કેટલીકવારે તે વીર તટપર જઈ ઉભો રહ્યો, અને તેણે મોટેથી જયધ્વની કર્યો તે માલગી લજ્જાથી અવનત મુખ કરી ઉભા રહેલા મેનાપતિઓ પોતપોતાના પથક લઈ તટ શીખરે ચઢવા દોડવા લાગ્યા તટપરનું સૈન્ય આ મુકબર શત્રુના ચૂગેચૂગ કરવા અપૂર્વ બળ વાપરવા લાગ્યું ।

તેટલામા દુર્ગની બહાર હજારો સૈનિકોએ સમ્રાટ શશાક નરે-

દ્રુમના નામનો જ્યજ્ઞકાર કર્યો । પળવારમા મગધ મૈન્યમા વિલ-
ક્ષણુ ચૈતન્યનો મચાર થયો । તટનો ગંગો ખૂલ્યો હોય તટના માથા
પર મુદ્ધ મચી રહ્યું છે, એમ તેમને જણાયુ તે મૈન્ય પણ જ્ય-
ધ્વની કરી તટપર ચઢવા લાગ્યું ।

મધ્યાહ્ન પૂર્વે થોડા સમયે પ્રતિજ્ઞાનનો કિલ્લો તાબે થયો ।

કિલ્લાના પૂર્વ તોરણમા ઉભો રહી બખતર ધારી વીગ શિરઆણુ
ઉતારી પાડી સહજ વિશ્રાંતિ લેતો હતો એટલામા એક સૈનિક
તેની પાસે આવી પ્રણામ કરી કહ્યું “ મહાનાયક, સમ્રાટ દુર્ગમા
આવે છે ”

મહાનાયકે અત્યંત આશ્ચર્યચકિત થઇ પુછ્યું ‘ સમ્રાટ આવ્યા ?
ક્યારે આવ્યા તે ?”

“ જે વખતે છાવણીમા સૈન્યે મોટો જ્યજ્ઞકાર કર્યો તેજ
વખતે મહારાજાધિરાજ આવી પહોંચ્યા હતા ”

થોડીવાર વિચાર મમ થઇ તે બખતરધારી વીરે કહ્યું
“ ઠીક છે, કિલ્લાના દ્વાર ઉઘેડવા કહે ।”

તે વખતે મધ્યાસમય થયો હતો અધકાગ પણ પ્રસરવા
લાગ્યો હતો. શીતળતાનું નિવારણુ થાય તે માટે મૈનિકાએ ન્યા ત્યા
તાપણીઓ કરી હતી

મહાનાયકે પોતાની પાસે ઉભા ગહેલા સેનાપતિને કહ્યું
“ સરનાથ, તમે આ ગરૂડધ્વજ પકડો હું હમણા આવું છું ”

એમ કહી સરનાથના હાથમા ગરૂડધ્વજ મુકી મહાનાયક
અધકારમા અદૃશ્ય થયો ।

કેટલીકવારે સમ્રાટ શશાંકે હાડમાઠથી પ્રતિજ્ઞાન દુર્ગમા પ્રવેશ
કર્યો ત્યા આવતા વેતજ નરસિંહદત્તનો મોઢ કંગવા માડ્યો હતો,
પરંતુ જેના એક શબ્દથી દસ હજાર મગધ વીરોએ આત્માર્પણ
કર્યું, હવે જેણે કેવળ પોતાના અતુલપ્રરાક્રમના અતાપે જ પ્રતિજ્ઞાન

જેવો અભેદ, દુર્જયદુર્ગ આટલા અલ્પ કાળમાં તાબે કર્યો હતો, તે વીગ વીરમણી કિલ્લામાં કે છાવણીમાં કોઈ પણ સ્થાને દૃષ્ટિએ પડ્યો નહિ !

ખીજા તટના તોરણમાં ઉભા રહી શશાકે ગળગળા અવરે કહ્યું “ અનન્ત—”

“ કેમ, મહારાજાધિરાજ ? ”

“ તેજ ભલા તે, અનન્ત ! ”

“ કોણ ? ”

“ નરસિંહ-મારો નગસિંહ ! ચીત્રાને લીધે તે આ હતભાગીને દર્શન નહિ આપે ! ”

પ્રકરણ ૧૦ મું.

દ્વંદ્વ યુદ્ધ.

પ્રતિષ્ઠાન આવ્યા પછી શશાકને એવા મમાચાગ મળ્યા, પિતાના મરણની વાત સાંભળી રાજ્યવર્ધન ગાધાગથી પાછો ફર્યો છે, દેવગુપ્તે કાન્યકુબ્જ લીધેલું હોઈ યુદ્ધમાં મૌખિક ગજપુત્ર ગ્રહવર્મા સ્વર્ગવાસી થયો છે ! તેની ગણી, પ્રભાકરવર્ધનની પુત્રી ગાન્યશ્રી ઉદ્ધત વર્તનને લીધે કાગઝમાં પડેલી હોઈ દેવગુપ્ત કાન્યકુબ્જ લઈ ઠાણેશ્વર તરફ વધતો જાય છે ! દેવગુપ્તે સમ્રાટ શશાકને કુરુક્ષેત્ર તરફ સૈન્યસહ આવવા આગ્રહપૂર્વક વિનંતિ કરી હતી

પ્રતિષ્ઠાનના કિલ્લામાં મુઢામ નાખી શશાક નરસિંહદત્તને જોળવા લાગ્યો પરંતુ પુષ્કળ શોધ કરવા છતાં ક્યાંએ તેનું દર્શન થયું નહિ ! એટલામાં એવી ખબર આવી પહોંચી કે હિમાલયની તળેટીમાં ગંગા તટે દેવગુપ્તનો પરાજય થતાં તે માલવા તરફ નાશી ગયો છે,

અને આપણા પગ ચઢી આવવા ગભ્યવર્ધન ઝપાટામાળખ આગળ આવે છે ! આથી પ્રતિષ્ઠાન છોડી શશાક પોતાના સૈન્યસહ કાન્ય કુબ્જ તરફ જવા નીકળ્યો.

કાન્યકુબ્જ આવી પહોંચ્યા પછી શશાકને ઠાણેશ્વરનું મૈન્ય પુષ્કળ દૂર હોવાની ખબર મળી ત્યારે નગર અને કિલ્લો પોતાના નાખામા લઇ કાન્યકુબ્જ નગરની પશ્ચિમે ગંગા કીનારે પ્રાચીન વગહ ક્ષેત્રમા શગોકે પોતાની છાવણી નાખી આજ દેકાણે નારાયણે વગહાવતાર લીધો હતો, એવી આખ્યાયિકા ચાલતી આવી છે.

આ વગહક્ષેત્ર અતિ પ્રાચીન તીર્થ હોઈ કુરુક્ષેત્ર જેવું એ પાપુ એક અતિ જીનું ગણાગણુ છે ઝમગણુ પૂર્વેના કાળથી મધ્ય દેશના ગજ્જઓના ભાગ્યનો નિર્ણય આજ ઝથળે થતો આવ્યો છે, ઈ સ ની બારમી મદીમા જ્યારે આર્યાવર્તના રાજાઓનો ભાગ્ય દવિ હમેશને માટે અસ્ત પામ્યો હતો ત્યારે પણ આજ વરાહ ક્ષેત્રમા મહામદ-બિન-સામને સપાટો લગાવવાનો જ્યયદ્રે પ્રયત્ન એ' હતો.

આ વરાહક્ષેત્રમા મુઢામ હતો તેજ વખતે સમ્રાટને ખબર મળી કે, ગભ્યવર્ધને પોતાની ગતી એકદમ ફેરવેલી હોઇ તે માલવા તરફ ધમતો જાય છે, દેવગુપ્તનો પરાજય થઇ તે માર્યો પણ ગયો છે, ગભ્યવર્ધન કાન્યકુબ્જપર હલ્લો કરવા આવે છે !

દેવગુપ્તના મૃત્યુની વાત માલળી શશાકને અતિ દુઃખ થયું, પગતુ તેણે વરાહક્ષેત્રમાથી પોતાનો પડાવ ઉઠાવ્યો નહિ તેટલામા મગધથી એવી વાત આવી કે, યજ્ઞોધવલદેવ માદગીથી પથારી વશ હોઈ, ગૌડ અને બગમાથી મેના લઇ વિદ્યાધરનદ બનતી ત્પગથી આવે છે શશાકના દૂત રાજ્યવધનની હીલચાલોના પણ વાર વગ સમાચાર લાવવા લાગ્યા.

રાજ્યવર્ધન મથુરામા આવ્યા પછી સમ્રાટે તેના તરફ પોતાનો વફીદ મોકલ્યો. પરતુ તેનું ત્યા અપમાન થયું. તે પાછો આવી

કહેવા લાગ્યો “ પાટલીપુત્રમાં જ આવી શશાકને હું મળીશ, એમ હાણેશ્વરના રાજાએ આપને કહેવડાવ્યું છે ! ”

અનંતવર્મા અને માધવવર્માએ જણાવ્યું કે યમુના તટે જ રાજ્યવર્ધનને અટકાવી ગાખવો પણ શશાકને એ સલાહ પસંદ પડી નહિ છેવટે ગાજ્યવર્ધન સ્વસૈન્યમહારાજ ક્ષેત્રમાં આવી પહોંચ્યો, તો પણ શશાકે તેના પગ હક્ષો કર્યા નહિ ! મહાધર્માધ્યક્ષ નારાયણશર્માને પોતાના વકીલ તરીકે સમ્રાટે હાણેશ્વર સૈન્યમાં મોકલ્યા સ્વર્ગવાસી મહાદેવી મહાસેનગુપ્તના શ્રાદ્ધનિમિત્ત નારાયણશર્મા, મહાકુમાર માધવગુપ્ત સાથે હાણેશ્વર ગયા હતા, તે વાચકને યાદ હશે જ તે વખતે ગાજ્યવર્ધન સાથે તેમનો ઉત્કૃષ્ટ પરિચય થયેલો હતો, તે અને તેનો બહુ હર્ષ એ બંને તેમની સાથે અત્યંત પ્રેમાળ અત કૃણુથી વર્ત્યા હતા

સમ્રાટ શશાકે, નારાયણશર્મા દ્વારા રાજ્યવર્ધનને કહેવડાવ્યું કે, ‘ મારી અનુમતિ ન લેતા જ દેવગુપ્તે કાન્યકુબ્જપર હલ્લો કર્યો હતો. તે પ્રમાણે જ મહાનાયક નરસિંહદત્તે પણ મારી ઇચ્છા વિરૂદ્ધ જ પ્રતિજ્ઞાનો કિલ્લો સ્વસત્તામાં લીધો હતો હાણેશ્વરના સેનાપતિએ માધવગુપ્ત સાથે મળી જઈ વારાણસીભુક્તિ પોતાના તાબામાં લેવા પ્રયત્ન કર્યો, તેથી ના છૂટકે મારે સૈન્યલઘને આવવું પડ્યું હતું હાણેશ્વરનો રાજા મારા આપ્તમાનો હોઈ તેની સાથે ખૂદી રીતે યુદ્ધ તટો ડરવાની મારી લેશ પણ ઇચ્છા નથી આદિત્યવર્ધન અને પ્રભાકરવર્ધનના વખતે બંને ગાજ્યમાં જે પ્રેમ સબધ હતો તે હજી પણ અચળ ગ્રહે એવી મારી ઇચ્છા છે તો પણ હાણેશ્વર અને મગધની નિયત થયેલી સીમા રખે બનાવવા માટે આપ મને મુલાકાત આપશો, એવી આશા છે એ હદ નક્કી થયેલી નહિ હોવાથી ત્યાં જે અનેક નાના નાના રાજા અને સગથાનો છે, તે ક્યારે બળવો કરશે તે નક્કી નથી સમજાવું માટે ઉલ્લય રાજાની હદ એક વખત હમેશને માટે નિયત થશે એટલે ભવિષ્યમાં વાદનું કારણ જ રહેશે નહિ દેવગુપ્તને પ્રાણનાશના રૂપે અકલ્પિત રીતે કાન્યકુબ્જપર હલ્લો કર્યા બદલ પ્રાયશ્ચિત મળ્યું છે ! તે વિષે હાણેશ્વરાધિપતિ સાથે મારે કંઈ વાદ કરવાનો નથી ! ”

એ ઘડી પછી નારાયણશર્મા પાછા આવ્યા અને પોતાની વકીલાત વ્યર્થ ગયાનું જણાવ્યું ! અતિશય ઉદ્વેગથી રાજ્યવર્ધન સમ્રાટની વિનતીનો અનાદર કર્યો હતો, પરંતુ રાજ મર્યાદાના રક્ષણ ખાતર છાવણીના મધ્ય ભાગે ભાગીરથી કીનારે તેણે માત્ર સમ્રાટની મુદ્દાઝાત લેવાનું સ્વીકાર્યું હતું

મહેટ થવો અશક્ય છે, એમ જોઈ શશાક યુદ્ધની તૈયારી કરવા લાગ્યો. કાન્યકુબ્જ નગર અને દુર્ગ હલ્લા માટે તૈયાર થઈ શત્રુની રાહ જોવા લાગ્યા વિદ્યાધરનંદ અઘાપિ ધણે દૂર હતો

ખીજે દિવસે મધ્યાહ્ન સમયે છાવણીના મધ્ય ભાગે આવેલા મેદાનમાં એ રાજજન ઉભા કરવામાં આવ્યા. ઉભય પક્ષના સૈન્ય યુદ્ધ માટે સજ્જ થઈ ઉભા રહ્યા એકજ વખતે શશાક અને રાજ્યવર્ધન પોતપોતાની છાવણીમાંથી બહાર નીકળ્યા. શશાક સાથે માધવવર્મા અનંત અને પાંચ શરીર રક્ષક હતા ત્યારે રાજ્યવર્ધન માથે બે અમાલ અને પાંચ સૈનિક હતા

ઉભય નૃપતીઓએ પોતપોતાના જન નીચે ઉભા રહી એક ખીજને યોગ્ય રીતે અભિવાદન કર્યા પછી શશાકે આગળ આવી કહ્યું “ મહારાજ, મારા સાભળવામાં આવ્યું છે કે, આપે યુદ્ધ કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો છે એ કાર્યમાં વિઘ્ન કરવું તે ક્ષાત્ર ધર્મ વિરૂદ્ધ છે પરંતુ એ વિષે આપને એક વિનતી કરવાની છે તે વકીલદ્વારા કરી હોત તો વ્યર્થ ગઈ હોત રાજ કારણ પરત્વે આપની સાથે મારે તકગર છે, તે માટે હજારો સૈનિકના પ્રાણ લેવાથી આપને કે મને શો લાભ છે ? આપ શસ્ત્રાસ્ત્રવિદ્યામાં પારંગત છો, મેં પણ યુદ્ધવ્યવસાય જીવનમાં વ્યતીત કર્યું છે માટે મારી વિનતી છે કે, ઢાલ લીધા સિવાય આપણે કેવળ તલવારથી યુદ્ધ કરવું જો આ યુદ્ધમાં મારો પરાભવ થશે તો ખીલકુલ લઠાઈ ન કરતા ‘સમ્રાટ’ પદવીનો ત્યાગ કરી હું ચાલ્યો જઈશ પરંતુ જો આપ પરાજય પામે તો

આપે મારી માફક રાજ્ય છોડવાની જરૂર નથી માત્ર આપે યમુના અથવા અબલ નદીની પૂર્વ તરફના તટપટ ઝડી પણ પગ મુકવો નહિ એટલેથી જો વાદનો નિર્ણય થતો નહોય તો ઉભય પક્ષના સૈન્યના બાહુબલની પરીક્ષા થવા દેવાને કંઈ હુકમ નથી । ”

શશાકનું આ ભાષણ સાંભળી રાજ્યવર્ધને નીચું મુખ કરી કેટલીકવાર વિચાર કર્યા પછી અમાત્યોની સલાહ પુછી તેમના નકેત ચિહ્ન પગથી તેઓ આ પ્રસ્તાવ અમાન્ય કરવા આગ્રહ કરતા હતા, એમ રપાટ જણાતું હતું પરંતુ રાજ્યવર્ધન ખરી યુવાવસ્થામાં હોઈ સ્વભાવે તીવ્ર અને સાહસિક હતો તેને અમાત્યોની સલાહ ખીલકુલ પમદ પડી નહિ

કેટલીકવારે તેણે સમ્રાટને ઉદ્દેશી કહ્યું “ મહારાજ, આપ સાચા ક્ષત્રીય હોઈ મને યુદ્ધ માટે વિનતી કરો છો, એટલે આપની એ વિનતી અમાન્ય થતી સર્વથા અસક્ય છે યુદ્ધનો મમય અને સ્થાન મને કહો, ૬૬ યુદ્ધ માટે મારી પ્રજા તૈયારી છે । ”

શશાકે ક્રિયિત વિચાર કરી કહ્યું “ કાલે પ્રાત કાળે સૂર્યોદય પૂર્વે ગગા તટે આપણે મળીશું —”

“ રાજ્યવર્ધને મતોષ પામી ઝલ્યું, “ ઠીક છે, શસ્ત્રમાં ફક્ત તલવાર જ લેવી ને ? ”

“ હા, ઢાલબાલ લેવાની નથી ”

“ સાથે કેટલા અનુચર રાખવા ? ”

“ જો, મારી સાથે માધવવર્મા અને અનંતવર્મા આવશે ”

“ અને મારી સાથે ભડી અને મધ્વરગુપ્ત આવશે ”

પછી એક ખીજની રજ લઈ શશાક અને રાજ્યવર્ધન પોતા-પોતાની છાવણીમાં પાછા ગયા

પાછા આવતા અનંતવર્માએ કહ્યું “ મહારાજ આપે આ શું કર્યું ? ”

“ કેમ અનત, મેં શું કર્યું ? ”

“ આ ૬૬ યુદ્ધ મહાગજે કેમ કરાવ્યું ? ”

ખિન્ન હાસ્ય કરી સમ્રાટે પુછ્યું “ કેમ ભલા ? ”

“ કલીયુગમા કોઈએ ડહો ૬૬ યુદ્ધ કર્યું છે ? ”

“ તેમા તુકશાન શું છે ? ”

“ આપ શું કહો છો તે માગ લક્ષ્મણ કઈ આવવું નથી, મહાગજ ! ”

“ એમા ન સમજવા જેવું છે પણ શું, અનત ? ”

“ મહારાજ, એ ૬૬મા જો આપ જખમી થયા—”

શશાંકે વચ્ચે જ કહ્યું “ ફક્ત જખમી જ નહિ, પણ હું જો આ યુદ્ધમા પડીશ, તો પણ તેવી વિશેષ શું થવાનું છે ? ”

અગર કપારી આવ્યા જેવું કરી અનતે કહ્યું “ સર્વ નાશ, મહાગજ ! તેમ થાય તો શત્રૂએ હિન્નહિન્ન કંગેલું મગધ પુનઃ ડહો મસ્તક ઉઠ્યું કરશે કે ? ”

એક દીર્ઘનિશ્વાસ નાખી શશાંકે કહ્યું “ અનત ! મરવું એજ ઇચ્છા છે મૃત્યુને આધીન થવા માટે જ હું એકલો રાજ્યવર્ધન સાથે યુદ્ધ કરવાતો છું ”

“ આપણે યુદ્ધ કરવાની ઈર્ષા જરૂર નથી ચાલો, આપણે પાટલીપુત્ર જખમો ગજયવર્ધનને ઝન્યકુળજ અને પ્રતિષ્ઠાન ખુશીથી લેવાદો ! ”

“ તેમ હું ડરી શકતો નથી, અનત ! કોઈપણ તેમ કરતા મને અટકાવેછે, એમ મને લાગેછે મને ખીકણ સમજી રાજ્યવર્ધન જો સલાહ કરવા તૈયાર થયો હોત, તોપણ મેં મારું સર્વ રાજ્ય તેને આપી દીધું હોત હું એકલો જાત ! મારે નથી સ્ત્રી કે નથી પુત્ર ! મારે ગજ લઇને શું કરવું છે ! માધવ રાજનું રક્ષણ કર-

વાને તદ્દન અમમર્થ છે મગધ જેવા વિશાલ સામ્રાજ્યનું રક્ષણ તેના હસ્તે થાય એ કદી સંભવિત નથી ”

“ પણ આપને સામ્રાજ્યની શી જરૂર છે ? માધવને મગધ રાજ આપી આપે વાનપ્રસ્થાશ્રમનો ઝીકાર કરવો ”

“ અનત, હું મશ્કરી કરતો નથી । હું કાલે મરીશ । મારા મરણ પછી તમે સર્વ સ્વદેશમાં જઈ માધવને સિંહાસન પર બેસાડજો. ”

“ ઠીક છે, તેમજ થશે । તો પણ જે પ્રમાણે અમે બગ-માથી પાછા સ્વદેશ ગયા હતા તેજ પ્રમાણે આ વખતે પણ જઈશું । ”

“ આમ જો અનત, હું જો મરું તો મગની વખતે— ”

“ આપની છાતી પર તેનું નામ લખુ ? ”

“ અનત, લક્ષ્મણ જ વખતે એવી મશ્કરી કરીશ નહિ !—તે વખતે—નરસિંહને એક વખત બોલાવી લાવ— ”

“ પણ મને તે તે વખતે કયા મળશે ? ”

સત્રાટે એક નિશ્વાસ નાખી કહ્યું ‘ નરસિંહ નજીકમાં છે, અનત । મને દર્શન નહિ આપવા માટે જ તે છુપાઈ ગયો છે । ”

“ મહારાજ, આપ મૃત્યુ પામ્યા પછી નરસિંહને બોલાવવા માટે આ યજ્ઞવર્માનો પુત્ર જીવતા ગહેજે જ નહિ । ”

૪

૫

૬

ખીજે દિવસે ઉપ કાળે ભાગીરથી કાંડે એક પક્ષ તરફથી શશાંક, માધવ અને અનતવર્મા અને ખીજા પક્ષ તરફથી ગાંધ્યવર્ધન, લાડી અને ઈશ્વરગુપ્ત આવી ઉભા હાથમાં ફક્ત એક તલવાર લઈ શશાંક અને ગાંધ્યવર્ધન ૬૬ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા

શશાંક તલવારથી માત્ર પોતાનું રક્ષણ કરતો હતો તે તલવારનો ગાંધ્યવર્ધનની તલવારને એક વખત પણ સ્પર્શ થયો નહિ ।

જોતજોતામાં શશાંક બે ત્રણ ગ્રથે ધાયલ થયો, તેના વસ્ત્ર રક્તઆવૃથી લાલ બની ગયા. તો પણ તેણે ગાંધ્યવર્ધનના શરીરને

રપર્શ કર્યો નહિ ! એટલામા એકાએક શશાકની તલવાર રાજ્યવર્ધનની તલવારપરથી છટકી નીકળી જઈ રાજ્યવર્ધનના ગળાપર પડી ! એકદમ રાજ્યવર્ધનનું ગળું કપાઈ ગયું ! આ આઘાતથી તોલની મમાનતા જતી રહેવાથી શશાક નીચે પડ્યો અને તે સાથે રાજ્યવર્ધનનું પ્રાણુહીન શરીર પણ ધૂલિમા પડ્યું !

રાજ્યવર્ધનના મૃત્યુ મમાયાર સભળાતા ઠાણેશ્વરનું સૈન્ય નાશી છુટ્યું ! ભડી આ અશુભ સમાચાર લઈ ઠાણેશ્વર ગયો.

શશાક પણ આગળ ન જતા કન્યકુબ્જમા જ પાછો ગયો.

પ્રકરણ ૧૧મું.

મૃત્યુ રાખ્યાપર !

સૂર્ય નારાયણે અસ્તાયળે જવાની તૈયારીમા-પત્રિમાકાશમા વિન્ધ્યપર્વતના વક્ષ-ચલનો આશ્રય લીધો હતો દૂર પર્વતના અને વૃક્ષોના અગ્રસ્થાન અસ્તાયળે જતા સૂર્યના મ્હાન અને તાપ શૂન્ય કિરણથી સ્વર્ણના રંગ સમા રગાયલા જણાતા હતા ! રોહિતાશ્વ પર્વતના શૂંગપર એક સ્વચ્છ વાદળુ લાલ રંગથી વિભૂષિત થયેલું જણાતું હતું પર્વતની તળેટીમા માત્ર તે વખતે અધકાર પ્રસરેલો હતો એવા સમયે દુર્ગના પૂર્વ તોરણમા એક સૈનિક કોઈની અત્યંત આતુરતાથી ગહ જોતો હોય તેમ લાગતું હતું.

હમણા ક્રેટલાક વર્ષથી રોહિતાશ્વદુર્ગમા ક્રેટલુએ પરિવર્તન થઈ ગયું હતું ! વૃદ્ધ અમાત્ય વિદ્યુસેન અને ધનસુખ સોનીના પ્રયત્નથી કિલ્લાના તૂટેલા, નાશ થવાની સ્થિતિમા આવેલા તટની દુરસ્તી થઈ હતી, ચોતરફની ખાઈ સાફ કરવામા આવેલી હતી પૂર્વે જે કિલ્લામા ચકલુ પણ આવતું નહિ તે કિલ્લો હવે મનુષ્યોથી

ભરાઇ ગયેલો હતો ! પ્રત્યેક તોરણમા સશસ્ત્ર અને હમેશ સજ્જ રહેતા સૈનિકો યોગ્ય પ્રકારે દુર્ગદ્વારનુ રક્ષણ કરતા હતા કિંલ્લામા પુષ્કળ લોદ્ધાનો કઠસ્વ સભળાતો હતો દુર્ગોધિપતિનો જીનો મહેલ હવે પૂર્વની માફક જ ગલી વૃક્ષલતાઓથી ગુચવાઇ ગયેલો નહતો.

કેટલાક દિવસપર રોહિતાશ્વદુર્ગોધિપતિ મહાનાયક યશોધવલદેવ માદગીમાપરી પાટલીપુત્રથી પોતાના કિલ્લામા આવ્યા હતા અને મહાનાયકનો આગર અસાધ્ય હોઇ તે તેમાથી બચેતેવી બીલકુલઆશા ન હતી કહોકે મૃત્યુપૂર્વે જન્મભૂમિનુ દર્શન કરવાના આશયથી તે રોહિતાશ્વ આવ્યા હતા.

પાટલીપુત્રથી સમ્રાટ તરફ દૂત મોકલવામા આવ્યો હતો વૃદ્ધ મહાનાયકનો વ્યાધી જે કે વિશેષ સ્વરૂપનો નહતો, તોપણ મૃત્યુકાળ હવે નિકટમા છે, એમ તેમને અષ્ટ રીતે સમજાયુ હતુ તેમણે દૂતને કહી રાખ્યુ હતુકે, યુદ્ધમા જે જય થાય તો પોતાનો સદેશ કહેવો, નહિ તો કહેવો નહિ મૃત્યુપૂર્વે રોહિતાશ્વદુર્ગ અને ઇતિકા સબધી સમ્રાટ સાથે ડઠકે વાત કરવી, એવી ઇચ્છા આ વખતે મહાનાયકના મનમા અતિશય તીવ્રપણે ઉત્પન્ન થઈ હતી વિદ્વાધર નદ સહ વીરેન્દ્રસિંહ મધ્યદેશ તરફ નીકળી ગયો હતો, પરંતુ મહાનાયકના બોલાવવાથી તે પણ રોહિતાશ્વ આવ્યો હતો દુર્ગના તોરણમા એક સૈનિક સાયકાળે કાઠની રાહ જોતો બેઠો હતો એમ પ્રથમ કશું છે, તે વીરેન્દ્રસિંહ જ હતો !

રાજ્યવર્ધનના મૃત્યુપછી, મહાનાયકના માદગીના સમાચાર સાલળી શશાક પાછો ફર્યો હતો કાન્યકુબ્જમા વસુમિત્રને અને પ્રતિષ્ઠાનમા વિદ્વાધરનદને રાખી તે અતિશય ત્વરાથી અશ્વપર બેસી મગધ તરફ આવતો હતો ઠાણેશ્વરમા રાજ્યવર્ધનના મૃત્યુ સમાચાર પહોંચ્યા હતા લાનુ સિંહાસન ખાલી હતુ અમાત્ય અને સેનાપતિએ હર્ષને અદ્વાધિ ગાદી પર બેસાડ્યો નહતો ઠાણેશ્વરની

આવી ગોચનીય ગ્થિતિ હતી તો પણ શશાંકે દાણેશ્વરપગ રવારી કરી નહિ ! મગહદપગના પ્રદેશના રક્ષણનો બગાળર બંદોબસ્ત કરી, પિતૃતુલ્ય મહાનાયકની મૃત્યુ શય્યાપર ભેટ લેવા તે ઉતાવળથી ચાલ્યો આવતો હતો જે દિવસે સાયકાળે વીરેન્દ્રસિંહ તેની રાહ બેતો તોગણુમા બેઠો હતો તે જ દિવસે મત્રાટ કિલ્લામા આવવાનો હતો વીમ દિવસમા બમો કાસનો પ્રવાસ કરી આગલા દિવસે શશાંક ગોણુ તટપગ આવી પહોંચ્યો હતો

મધ્યામમય થઇ ગયો, પણ સત્રાટનુ આગમન થયુ નહિ, એમ જાણી યગોધવલદેવે વીરેન્દ્રને બોલાવવા મોઢલ્યુ વીરેન્દ્રસિંહ મહાનાયકના શયનગૃહમા આવો દ્વાર પાસે ઉભો રહ્યો ઓરડીમા એક પક્ષગપર યશોધવલ સૂતા હતા તેમના મસ્તક પાસે લતિકાદેવી અને પગ આગળ તરલા બેઠી હતી મહાનાયક આ વખતે તદ્દન વિઢળ થઇ પડ્યા હતા બોલવાની શક્તિપણુ નહિ જેવી બની ગઇ હતી જે વખતે વીરેન્દ્રસિંહ ઓરડીમા આવ્યો તે વખતે યશોધવલ તદ્રીમા પડ્યા હતા કેટલીકવારે તેમણે નેત્ર સહજ ઉઘાડ્યા પછી લતિકાએ જાનઆગળ મુખ રાખી મેટેથીકહ્યું “દાદા, વિરેન્દ્ર આવ્યાછે”

મહાનાયકે ધીમે ઝઢી અતિશય ક્ષીણુ સ્વરમા લતિકાને કઈકહ્યું ફૂગ ઉભેલો વીરેન્દ્ર તેમાનુ કઇ સાલળી શક્યો નહિ તે બેઠ લતિકા બોલી “ મહારાજ આવ્યા કે નહિ એમ પુછે છે ”

“ ના હજુ મહારાજ આવ્યા નથી ! હું કિલ્લાના તોરણુમાં તેમની જ રાહ બેતો બેઠો હતો ” વીરેન્દ્રે જવાબ આપ્યો

યગોધવલદેવે અપ્પણ સ્વરે પુનઃ કઈકહ્યું તે બરાબર સાલળી લઇ લતિકા બોલી “ જાપિલના ગ્તે સો મસાલથી મોકલવા કહે છે ! ”

તે સાલળી વીરેન્દ્રસિંહ પ્રણામ કરી ચાલ્યો ગયો. કેટલીક વારે હાથમા મશાલો લઇ સો સૈનિકો જાપિલ નગરના ફરસમદી

રસ્તા તન્ન જવા લાગ્યા ગત્રી પડી ગઈ ઉચે ઢિલ્લાના માથાપર
અચૂંડ અંધિકુડ ધડધડ બળવા લાગ્યો ! હુ ગરના મેદાનપગના અત્યેક
ગામમા મેકડો દીપડ પ્રકટયા બપિલનગગના ફગસબદી રત્તાપરથી
સેકડો ઘોડાના પગલા મલળાવા લાગ્યા

જેત જેતામા મશાલવાળા તોરણ તન્ન ઝડપથી આવવા
લાગ્યા તે જોઈ ઢિલ્લાપરનુ મૈન્ય તોગણુમા અને પટાગણુમા હાર-
બધ ગોઠવાઈ ગયુ સમ્રાટ દુર્ગ તન્ન આવે છે એ વાત સ્વત
વીરેન્દ્રસિંહે જઈ મહાનાયકને કહી થોડાજ વખતમા સમ્રાટ શશાક
ઢિલ્લામા આવી પહોચ્યો

વીરેન્દ્રસિંહ તન્નથી મહાનાયકની સ્થિતિના સમાચાર મળતા જ
શશાક તેવોને તેવો યગોધવલ પાસે આવ્યો સમ્રાટનુ દર્શન થતા જ
અનત માર્ગે જવા તત્પર થયેલો આત્મા તેજવી બન્યો ! મૃત્યુશ-
યાપર પડેલા વૃદ્ધના અગમા એકાએક નવીન જ બળેનો અચાર થયો !

સમ્રાટને જેતાજ એકદમ મહાનાયક બેઠા થયા તેમના ચરણમા
મસ્તક નમાવી ચરણરજ ધારણ કરી શશાક એક બાજુએ
બેઠો મહાનાયકે ક્ષીણ સ્વરે કહ્યું “બેટા, ગહ જોઈ આજે
સાત આઠ દિવસથી મહામુશ્કેલીએ જેમ તેમ કરી પ્રાણને અટકાવી
હું જીવતો રહ્યો છું પરંતુ હવે કંઈ બહુવાર હું રહેવાનો નથી ! હું
તો જાઉં છું, પણ મારી પાછળ આ લતિજા ગદી છે શક્ય હોયતો
વિચાર કરી રોહિતાશ્વમા જ તેના નિવાસની વ્યવસ્થા કર-”

એમ કહી ઉશી જા નીચેથી એક રત્ન ખચિત સ્વર્ણવલય
બહાર કાઢી યથોધવલે કહ્યું “લતિજાનું લમ થાય તો તે વખતે આ
તેને ભેટ આપજે આ વલય તે તેની દાદીનો તેને ઉપહાર છે
અનેક પેઢીથી રોહિતાશ્વદુર્ગાધિપતિની સ્ત્રીઓ આ વલ-
યનો ઉપયોગ કરતી આવી છે ઘણા વર્ષ પૂર્વે ચંદ્રશુભે જે વખતે
શકરાજને મથુરામાંથી કાઢી મુક્યો, તે વખતે ધવલવશીના રોહિતાશ્વ-

દુર્ગના પહેલા કિલ્લેદારે શકરાજના હાથમાંથી એ એચી લીધા હતા, એવી દત્તકથા આ વલય વિષે મેં સાંભળી છે ”

પરંતુ વાયાનાશ્રમથી મહાનાયક તદ્દન ચાકીજઈ બીજાના પર પડ્યા તે રત્ન ખચિત વલય હસ્તમાં લઈ શશાક ત્યાં જ બેસી રહ્યો. કેટલીક વારે સહજ દૂધ પી યશોધવલ ધીમે ધીમે બોલવા લાગ્યા “ વત્સ હું તો જાઉં છું જ, આ બાલિકા માત્ર પાછળ રહી, તેના તરફ જો જો એનો વશ પણ લુપ્ત થાય તો વીરેન્દ્રને રોહિતાશ્વનો અધિકાર આપજો આ વખતે તેના સિવાય અન્ય કોઈ પણ આ ઝિલ્લાનું રક્ષણ કરી શકશે નહિ હું જાઉં છું હવે ! તું માત્ર સાવધ રહેજો ! તારો માર્ગ નિષ્કટક બનાવી હું જઈ શકતો નથી તેનુંજ આ વખતે મને વિશેષ દુઃખ થાય છે ! બહાગના શત્રુથી તું બહીશ નહિ શ્રહ કલહથી, શ્રહ તોફાનથી જ જો મગધ બાપી નહિ જાય તો બાલ્ય શત્રુ તારો વાળ પણ વાકો નહિ કરી શકે ! હવે આર્યા-વર્તમાં હર્ષ એજ તારો મહાન શત્રુ છે કામરૂપના રાજા સિવાય અન્ય કોઈ પણ તારા વિરુદ્ધ તે પક્ષને જઈ મળશે નહિ ગાન્યવધન મૃત્યુ પામ્યોછે પણ પ્રભાકરનો બીજો પુત્ર કંઈ સ્વસ્થ રહેશે નહિ પોતાના બધાના મૃત્યુના વેરનો બદલો લેવા તે આવશે એમ ખાત્રીથી માની લે ગૌડ અને બગની સીમાપરના પ્રદેશની યોગ્ય વ્યસ્થા ગાખજો જો જી તું પ્રચંડ સકટની સૂક્ષ્મ જાળમાં સપડાઈશ, તો આર્યાવર્તમાં તને કોઈ તરફથી સહાય મળવાની નથી એવા વખતે દક્ષિણ તરફ જગદ્વિજયી ચાલુક્યરાજા મગલેશ તરફ સહાય માટે તું વાતાપીપુર વકીલને મોકલજો ! ”

મહાનાયક પુનઃ શ્રમિત થઈ પડ્યા ધણીવારે તે બોલ્યા “ પુત્ર, તું ચાક્યો છું, હવે વસ્ત્ર બદલવા જા મને હમણાં સહજ ઠીક લાગે છે કાલે સવારે પુનઃ એક વખત મને મળજો. ”

મહાનાયકને વદન કરી શશાક વીરેન્દ્ર સાથે ધીમે ધીમે ત્યાંથી નીકળી ગયો

પ્રકરણ ૧૨ સુ.

પ્રેમ યાચના

એ પ્રહર ગત્રી વહી ગઇ હતી કૃષ્ણપક્ષનો ચંદ્ર ઉદય પામી પર્વતની પીઠ પરનો અધકાગ ધીમે ધીમે નષ્ટ થતો જતો હતો બોજન વીગેરે આટોપી લઇ સમ્રાટ શશાક કિલ્લાના તટ પર આમ તેમ ફેરા મારતો હતો આખો દિવસ ઘોડા પગ પ્રવાસ કરી આવવાથી તે તદ્દન થાકી ગયો હતો, પરંતુ બિચાનાપર પડવા છતાં આજે તેને નિદ્રા જ આવતી નહતી ।

પુષ્કળ વખત પથારી પર પડી કહાડયા પછી શશાક મહેલની બહાર આવ્યો અને સ્વચ્છ ચંદ્ર પ્રકાશથી યુગ્મ બનેલા કિલ્લાના પ્રશસ્ત તટ પર આમ તેમ ફરવા લાગ્યો તે વખતે રોહિતાશ્વદુર્ગના મનુષ્યો નિદ્રાસુખમાં લીન થઇ ગયેલા હતા તોરણના દીપક મિવાયના અન્ય સર્વ દીપને ઓલવી નાખવામાં આવ્યા હતા દૂર પર્વત પગના મેદાનમાં આવેલા ગામમાં સમ્રાટના આગમન નિમિત્ત ઉત્સવ ચાલતો હતો ગ્રામ્ય જનોના ગ્રામ્યગીતના કાલાહલથી વચ્ચે વચ્ચે દુર્ગની ગભીર નિસ્તબ્ધતાનો ભગ થતો હતો સમ્રાટને મહેલ બહાર નીકળેલ જોઇ એક શરીર રક્ષક તેની પાછળ પાછળ આવતો હતો, પરંતુ શશાકે તેને ન આવવા ઇસારો કર્યાથી તે તટની તળેટીમાં અધકારમાં અટકી ગયો.

શશાક તટ પરથી તોરણ તરફ આવતો હતો, તેટલામાં કોઇ માણસના પગલા સાલળી તે જ્યાં નો ત્યાં ઉભો રહ્યો તેણે પાછા ફરી જોયું તો કેટલેક દૂર ચંદ્રકીરણમાં મંદિર વચ્ચે યુક્ત એક સ્ત્રી ઉભેલી જણાઇ સમ્રાટ વિસ્મયતાથી સ્તબ્ધ બની ઉભો રહ્યો. તેણે પોતાની કમરે તલવાર છે કે નહિ તે તપાસી જોયું આ

વખતે કોઇ પણ ઉપાયે સમ્રાટનું ખૂન કરવાના બૌદ્ધ મંત્રના અ-
રબલિત પ્રયત્ન આશતા હતા આ કારણથી કદી કદી રાજપક્ષીય
પુરૂષોને સ્ત્રીઓ પર શસ્ત્ર ઉચ્ચકવાની પણ જરૂર પડતી હતી

સમ્રાટે ધીમેથી પુછ્યું “કાણુ છે ?”

“ મહારાજ, હું તરલા છું ! ”

શશાકે એકવાગ તે સ્ત્રી તરફ જોયું ખેચેલી તલવાર મીયાનમા
નાખી તેણે હસતા હસતા કહ્યું “ તરલા, આટલી ગત્રે ક્યા આ-
શયથી તું મારી પાસે આની છું ? ”

તરલા પણ સહજ હસીને બોલી “ મહારાજ, જો આપ
મને અભય આપો તો કહું ”

‘ કહે, તને અભય વચન છે, તરલા ! ”

“ મહારાજ, હું પ્રેમ ટીર્થ માટે આ વખતે બટાર આવી છું ”

શશાકે કંઈક આશ્ચર્ય અને કંઈક ઉદ્વેગથી કહ્યું “ સલાનાશ !
લાગે વીરેન્દ્ર તને ગમતો નથી એમ લાગે છે, તરલા ! ”

તરલાએ હાસ્ય કરી કહ્યું “ તે તો જુની વાત છે, મહારાજ !
દેશ તેવો વેપ ! હમણાની રીતી પ્રમાણે પરોપકારાર્થે એકાદ રસિડ
શ્યામસુદર હાથમા રાખવો જોઈએ ! ”

“ મારે કબુલ કરવું જોઈએ કે તરલા, હું જો કે પ્રખ્યાત શત્રુ
સામે અનેક યુદ્ધમા વીજથી થયો હોઇશ, પણ વાંચ્યુદ્ધમા તારી
પામે મને જયમળે તેવું વીરત્વ કંઈ માગમા નથી, તે હું કબુલ કર
છું ! તરલા, તું શું કહે છે તે કંઈ માગ લક્ષમા આવતું નથી ! ”

“ મહારાજ ! જેના ઉદરમા ક્ષુધાએ ખળભળાટ મચાવ્યો
હોય છે, પણ જેને શિકાર કરતા શરમ આવે છે, તેને માટે કદી
કદી જરૂર પડે છે ! ”

શશાકે હસીને પુછ્યું “ પણ તે જેનો શિકાર કર્યો છે તે
કંઈ પણ કહેતો નથી તને ? ”

“ મહારાજ ! તેમની તો હવે ભગાર તાબા પીતળમા જ ગણના કરવા જેવી છે જોને ! ”

“ ત્યારે તું હવે કોના પર લક્ષ રાખી બહાર નીકળી છું ? ”

“ આપના પર !

“ મારા પર ? મારા માટે તું આવી છું ? ”

“ હા, મહારાજ ! ”

“ તરલા આ તું શું બોલે છે ? ”

“ મહારાજ !—”

“ તરલા, મને લાગે છે કે, તું અમિત બની છું ! ” શશાંકે ખિન્નપણે કહ્યું

તરલા દૃઢ સ્વરે બોલી “ નહિ મહારાજ ! હું બીલકુલ અમમા નથી, મેં કદાં પણ ભૂલ કરેલી નથી !—ખરેખર હું આપનું જ નિશાન તાપીને બહાર આવી છું, ”.

“ તરલા, તું કહે છે શું ? ”

તરલા લક્ષ્ય વાર ચૂપ રહી, પછી તે બોલી “ હું એમ કહું છું કે એક અનાથ પ્રાણી કેવળ આપના માટે મગ્ન દારમા પડ્યું છે, મહારાજ ! ”

શશાંક પણ કટલીક વાર સુધી વિચારમા રહ્યો પછી તેણે હૈયું મસ્તક કરી પુછ્યું “ તરલા, તું સર્વ બૂલી ગઈ કે ? ”

“ ના મહારાજ ! હું કેમ બૂલું ? ”

“ ત્યારે પછી ? ”

શશાંકે તરફ તીવ્ર દષ્ટિ કરી તરલાએ કહ્યું “ હું પણ શું કહું મહારાજ ? કોને માટે કોણ કેવી રીતે મરે છે, તે કોઈ કદી નિશ્ચિત પણે કહી શકે ખરું ? ”

“ પણ માણસે શક્ય અશક્યતા વિષે ઠપ જ વિચાર કરવા ન જોઈએ ? ”

તરલાએ નીચું મુખ કરી કહ્યું “ મહારાજ, આપની સામે બોલવાને પણ શરમ આવે છે, પરંતુ ભગવાન ડામદેવના સામ્રાજ્યમાં શક્ય—અશક્ય જેવું કંઈ જ નથી ! અને અમારી—જે અમે આપના જ અજથી પોષાયા છીએ, તે સર્વની મદદ સર્વદા એવી ધૃષ્ટિ છે કે, રાજભૂવનમાં પુનઃ પદ્મ મહાદેવી ઉપરિચિત થાય, અને અમે તેની સેવા કરી ધન્યધન્ય બનીએ ! ”

એક દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખી શશાકે કહ્યું “ અશક્ય ! નફન અમભવનીય વાત, તરલા ! ”

“ મહારાજ, ત્યારે પછી શું ?—”

“ શું તરલા ? ”

સમ્રાટના મુખ તરફ સ્થિર દૃષ્ટિથી જોતા તરલાએ પુછ્યું “ ત્યારે પછી શું મહારાજ, એવી સ્થિતિમાં જ સર્વ જીવન પૂર્ણ કરવાનો વચ્ચાર છે ? મહારાજ, મહારાજ, જરા વિચાર કરો ! આપના આયુષ્યના ત્રણ ભાગ તો હજી બાકી છે ! મહારાજ, માણસે—”

શશાકે વચ્ચે જ કહ્યું “ તરલા, સર્વ વાતનો વિચાર કરીને જ મેં મારા મનનો નિશ્ચય કાયમ કરી દીધો છે ! ”

“ મહારાજ—વિચાર કરો ! આપના આ વિશ્વાસ સામ્રાજ્યની શી સ્થિતિ ? આપની પાછળ તેનો સ્વામી કોણ ? ”

“ કેમ વાત તરલા ? માધવનો પુત્ર ! ”

“ હારી મહારાજ આપની આગળ ! પણ એક નિરપરાધ અનાથ અબળાનું તો આપ રક્ષણ કરો ! ”

“ કોણ છે તે ? હું તેનું રક્ષણ કેવી રીતે કરું ? ”

‘ તેને કોઈ જાતનો આધાર નથી આપનું પણ વિશ્વાસ નથી ત્યારે તે સખધી કઈ પણ વાત હું કીંગ નહિ મહારાજ, આપને એક જ વિનવી છે ”

“ શી ? ”

“ કૃપા કરી તેને આપે એક વખત મળવું— ”

“ ક્યા છે તે ? ”

“ અહીં જ । ”

શશાકે આશ્ચર્યથી પુછ્યું “ શું કહે છે નરલા ? આ રાહિતાશ્વદુર્ગમા ? ”

હા, મહારાજ ! આ રાહિતાશ્વદુર્ગમા, એટલું જ નહિ પણ આ નટની છાયામા તે ઉભી છે । ”

“ એમ કહી તરલા આગળ જના લાગી એક સ્વપ્નસ્થ મનુષ્યની માફક શશાકપણુ તેની પાછળ પાછળ જવ લાગ્યો કિલ્લાના તટની છાયામા ખીજ એક સ્ત્રી તટને ટેકી ઉભી ગહી હતી સમ્રાટને જોતા જ તેણે લજ્જાથી મુખ નીચું વાંધ્યું

શશાક તદ્દન તેની સમીપમા ગયો તેના વસ્ત્રપરની રૂપરેખા દૃષ્ટિએ પડતા જ તેના અંગે કંપ છટયો તે બોલ્યો “ છટ્ ! તરલા ! અશક્ય વાત !—લતિકા । ”

“ હા, મહારાજ ! લતિકા । ”

તરલાએ આગળ ચર્ધ ગભરાઈ ગયેલી લતિકાના કાનમા ધીમે-ધી કંઈ કહ્યું પછી સમ્રાટ તરફ વળી તેણે કહ્યું “ મહારાજ, આપે જે મને કહ્યું તે મેં લતિકાને કહ્યું, પરંતુ એ આપની સાથે બે શબ્દ બોલવા ઇચ્છા રાખે છે હું હમણા જાઉં છું અહીંથી । ”

તરલા અધકારમા અદશ્ય ચર્ધ ગઈ

શશાકે કપિત સ્વરે પુછ્યું “ તું મને શું પુછવાની છે, લતિકા ? ”

લતિકાના મુખમાથી શબ્દ નીકળ્યા નહિ । નીચું મુખ ડરી તે નિમ્નશ્ચપણે ઉભી હતી ।

“ તુ શું કહેવાની છે ? કહે, લતિકા, કહે । ” સમ્રાટે અત્યંત મૃદુ સ્વરે કહ્યું

તોપણ લતિકા તરફથી ઉત્તર મળ્યો નહિ ।

શશાંકે ખિન્ન હાસ્ય કરી કહ્યું “ તારાથી જ્યારે બોલાતુ નથી ત્યારે તગલાને બોલાવી લાવુ કે, લતિ ? જાઉ હુ — બોલાવી લાવુ તેને ? ”

નીચે જોતી લતિકા તદ્દન અસ્ફુટ સ્વરે બોલો “ ના— મહારાજ । ”

“ મને તે કેમ બોલાવ્યો ? ”

લતિકા ડઠ્ઠ જ બોલી નહી ।

શશાંક વિશેષ નિકટમાં ગયો તે બોલ્યો “ લતિકા, તારો પ્રેમ માગ પગ સ્થિત થયો છે એમ મેં સાંભળ્યું છે, તે ખરૂ છે કે ? ”

તોપણ ઉત્તર ન મળ્યો

“ લતિકા, તું મર્વ વાત જાણે છે । તારો પ્રેમ મારા પર દટ થયો હશે એ વાત જો કે ખરી હશે, તો પણ હું તને પુછુ છું કે જાણી જોઈને તે તેમ કેમ બનવા દીધું, લતિકા ? ધવલવગની મર્વ આશા હવે માત્ર તારા ઉપર છે । મહાનાયકે હમણા જ મને આજ્ઞા કરી છે કે, તારા લગ્ન કરી આ રૌહિતાશ્વદુર્ગની તને સ્વામીની બનાવવી । તારા પુત્ર, પૌત્ર ‘ધવલ’ નામ ધારણ કરી જાપિલ આમના મહાનાયકની કીર્તિતુ રક્ષણ કરશે । લતિ, લતિકા, તું હજી બાલિકા છે । અવિચાર અને અચત્તવના આવેશમાં તારા હસ્તે જો એકાદ ભૂલ થઈ હોય તો તે સુધારવાને હજી પણ ઉપાય છે અદ્યાર્ષિ સમય ગયો નથી । ”

લતિકાએ દૃઢ ચ્વરે ઉત્તર આપ્યો “અશક્ય, નહન અશક્ય, મહાગજ !”

લતિકાના આ ઉત્તરથી શશાંક આશ્ચર્યચકિત થયો. તેણે પ્રછયુ
‘ શુ કહ્યું તે લતિકા ? ’”

“ અશક્ય—નહન અસંભવિત વાત ! ”

“ સાબળ લતિકા, માલજી ! મારા માટે ચિત્રાએ પ્રાણ
ન્યન્યા, એ વાત સર્વ જીવનમાં હું ડરી પણ જૂલવાનો નથી. એ
મહાપાતકનું પ્રાયશ્ચિત લેવામાં જ મારે જીવન હું પૂર્ણ કરીશ. હું
દનભાગી મારા જીવનની મહત્ત્વાગિણી કવી રીતે જનાવું, લતિકા ? ”

લતિકાએ અવનન મુખ ઉચ્ચ ક્યું, અદ્ર પ્રમાણે શુભ એ. તેના મુખ મડલપગ મફદ કિરણ પડ્યું લતિકા ફેવીના બન્ને નેત્ર
નેજ—પ્રજ હતા અને પાપણો અત્રથી ભીની થયેલી જણાઈ
તેણે ભદ્ર પણ દૃઢ ચ્વરે કહ્યું “ મહાગજ, મહારાજ ! હું વ્યભી
ચારિણી કેરી રીતે થઉં / ધવલ વગમાં તેા એ વાત નહન અમ-
ભવનીય છે. ’

“ તારા જીવનનો અર્થ હું મમજ્યો નહિ, લતિ ! ’

“ હું તો પ્રથમથી જ એકને વરી ચુકી છું ”

“ કોને ? ”

“ આપને, મહાગજ, આપને ! ”

“ મને ? મને લતિકા ? ક્યારે ? ” મત્રાટે અત્યંત આશ્ચર્ય
પામી પુછ્યું

“ તેજ દીવસે—જે દિવસે તે રીસાઈ—તેજ દિવસે ! ઉઘાનની
વાત આપના લક્ષમાં છે કે મહાગજ ? ”

“ જી, લતિકા ! તે વાત તદ્દન જૂલી જા ! ”

“ અશક્ય—તદ્દન અશક્ય છે મહારાજ ! ”

“ લતિકા બાલ્યાવસ્થાની એવી વાત શું કોઈ તેમને તેમ હૃદય સાથે દબ કરી બેસે છે ? એ વાત બૂલી જ તાર કર્તવ્ય કર ! લતિકા, મારે સાબળ, યોગ્ય વર સાથે લગ્ન કર ! કાળના પ્રવાહ સાથે ધીમે ધીમે તું તે બૂલી જઈશ અને અવશ્ય મુખી થઈશ ! ”

લતિકાને અવનત મુખે કહ્યું “ મને વ્યભિચારિણી થવાનો ઉપદેશ આપ કેમ કરો છો, મહારાજ ? ”

“ તારા મનની ઈચ્છા પ્રમાણે બનવું સર્વથા અસંભવ છે ! લતિકા, હું મર્મયાતનાની જવાલાથી બળી મરું છું !—મને તેનું—ચિત્તાનું વિસ્મરણ ત્રીકાલે થવું શક્ય નથી ! મને તું ક્ષમા કર લતિકા ! તું કહે છે તે તદ્દન અમંભવિત છે—આ જન્મમા તો તે મારે માટે અશક્ય છે ! ભ્રમથી—ચૂકથી જો તે તારા હૃદયમા મને ધ્યાન આપ્યું હોય તો તે બૂલી જ ! તારા ઋતિ પટપટથી મારે નામ બૂસી નાખ ! મન કઠોર કરી લતિકા, એ કટુકર્તવ્ય કરવા મિદ્ધ થા હું જાણું છું કે લતિકા, તારા મનને હું વિવશણું કર આપી રહ્યો છું, પણ તે માટે મને ક્ષમા કર તારા ઉચ્ચ પ્રેમની, આદરની હું ઉપેક્ષા કરું તું, તે માટે તું મને ક્ષમા કર ! લતિકા, હું અત્યંત દુર્ભાગી છું ! શત્રુમેને એક વખત મને એ વાત કહી હતી, પરંતુ મેં તેના પર વિશ્વાસ ગાળ્યો નહિ હાથ ! આ માનવ જીવન મધુમય નથી—અનિશ્ચય વિપપૂર્ણ, કટુ છે ! લતિકા હજી સમય ગયે નથી—હજી પણ મને ડમનશીળને બૂલી જા, અને તારા યોગ્ય કર્તવ્યને આધિન થા ! અમંભવનીય—”

“ મારે માટે પણ અમંભવનીય છે, મહારાજ ? ”

એકાએક તે ગજગજોશ, મમત્ર આર્યાવર્તનો ચક્રવર્તી મહારાજધિગજ શશક નરેન્દ્રગુપ્ત લતિકા દેવીના ચગણુમા ઘૂટણીએ પડ્યો અને અનન્ય દરેણુ બને જોઈયો, “ ક્ષમાકર—લતિકા, મને

ક્ષમા કર ' હું વયમા તારા કરતા મોટો છું, પણ તારા પાદ પકડી તારી ક્ષમા માગુ છું હાય ! અસભ્ય યાત્રના ! ભય ડર જવાલા ! ચિત્રા-ચિત્રા ! ”

સમ્રાટનો કંઠ ભરાઇ આવ્યો ! લતિકાદેવીના ચક્ષુમાથી અશ્રુ પ્રવાહ ખળખળ વહેવા લાગ્યો તે શશાંકનો હસ્ત પકડી બોલી ‘ છટ, મહારાજ ! જેણે આપના ચરણમા જીવન અર્પ્યું છે, તેના હસ્તે એવું પાપ થવા ન દેશો ! મેં તો આ ચરણ પગ માર મન અને જીવન અર્પણ કર્યું છે મારા માટે અન્ય ગતી જ નથી ! પદ્મ મહાદેવી થવાની મારી લેશ માત્ર ઇચ્છા નથી ! સિંહાસન, રાજ-મુકુટનો પણ, મને તલ માત્ર લોભ નથી ! આપના પ્રેમ કે અનુરાગની પણ આશા નથી ! આપના રાજભૂવનમા સેકડો ટાસી છે, તેમાની જ એક બની આપના ચરણની સેવા કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરી શકું એજ આશા, એજ ઇચ્છા અને એજ પ્રાર્થના છે આ જગતમા મારી પાસેથી એ અધિકાર લઇ લેવાનું એક પણ પ્રાણીમા સામર્થ્ય નથી, રાજ રાજેશ્વર મગધ ચક્રવર્તિનિ પણ નથી ! ”

“ તેમ બનવું શક્ય નથી ! લતિકા-અસભવનીય-અસભવનીય ! એ વાત તું વીસરી જા ! લતિકા, મને ક્ષમા કર !-”

એટલું કહી લતિકાદેવીનો હસ્ત છોડી મગધેશ્વર અલત તત્વાથી ચાલ્યો ગયો ! ન્યા સુધી શશાંકની મૂર્તિ દેખાતી હતી ત્યા સુધી સ્થિર દૃષ્ટિએ લતિકા તેના તરફ જોઇ રહી પછી ધીમે ધીમે દીર્ઘનિ-શ્વાસ નાખી તે બોલી “ ક્યા જશો, હૃદયેશ્વર, મને છોડીને આપ ક્યા જશો ? આપ જો નગકર્મા જશો તો ત્યા પણ હું આપની સાથે જ આવીશ હું તો આપના જીવનની સહચારિણી છું ! ”

ઉપ કાલે રોહિતાશ્વ દુર્ગાધિપતિ મહાનાયક યશોધવલદેવનો કાલ થયો, તેમની દહનક્રીયા પૂર્ણ કરી સમ્રાટે પાછો આવી જોયું તો જણાયું કે, કલિકાનો પત્તો નથી દુર્ગ સ્વામી નીચા વલય પશુ ધૂમ થયા છે !

હર્ષવર્ધને કાન્યકુબ્જપર હલ્લો કર્યાની બાતમી લઈ આજ વખતે પ્રતિષ્ઠાનથી એક દૂત આવ્યો હતો !

પ્રકરણ ૧૩ મું.

પાટલીપુત્રને શાપ !

કલિકાલેવીનું ક્યાએ દર્શન થયું નહિ ! છેવટે ઉદ્ધિમ હૃદયે શશાક પાટલીપુત્રમા પાછો આવ્યો. વૃદ્ધ બનેલા અમાત્ય વિદ્યુસેને રોહિતાશ્વદુર્ગનું રક્ષણ કાર્ય વીરેન્દ્રને આપવા આગ્રહ પુર્વક વિનંતી કરવાથી સમ્રાટે યશોધવલ દેવના તે વિશ્વાસુ સેવકને રોહિતાશ્વદુર્ગની કિલ્લેદારી આપી આ પ્રમાણે સેકડો વર્ષ પછી રોહિતાશ્વદુર્ગ ભપિલ ગ્રામના ધવલવશના મહાનાયકના અધિકારમાંથી દૂર થઈ ધવલવશ નષ્ટ થયો ! તે જોઇ સામ્રાજ્યની પ્રજાને અતિશય દુઃખ થયું, વીરેન્દ્રસિંહ બધા સુધી જીવ્યો હતો ત્યાં સુધી યશોધવલદેવની યશસ્વી તલવાર મહાનાયકના સિંહાસન પર રાખી, તે એક સામ્રાજ્ય સેવક પ્રમાણે નજીકમા ઉભો રહ્યો હતો. તે જો કે હવે દુર્ગાધિપતિ થયો હતો, તોપણ ધવલવશીય દુર્ગાધિપતિના સિંહાસન પર તે કદી પણ બેઠો નહિ વધુસેન અને ધનસુખને કિલ્લાના રક્ષણ માટે રાખી વીરેન્દ્રસિંહ સમ્રાટ સાથે પાટલીપુત્રમા પાછો આવ્યો.

હર્ષે કાન્યકુબ્જપર હસ્તેા ડ્યોં છે એવી વાત મલળાતા જ સમ્રાટની આજ્ઞાની રાહ ન જોતા સામ્રાજ્યના વૃદ્ધ સેનાપતિ હરીગુપ્ત પોતાના સૈન્યસહ પશ્ચિમ તરફ ચાલ્યા ગયા હતા પાટનગરમા આવ્યા પછી શશાક સ્વત ચરણાદ્રિ તરફ જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો, પરંતુ મહાધર્માધિકારી નાગાયણશર્મા પાટનગર છોડીને ન જવા આગ્રહયુક્ત વિનતી કરતા હતા માધવવર્મા, અનંતવર્મા અને વિરેન્દ્રસિંહ યુદ્ધમા ભાગ લેવાને અત્યંત અધીરા બન્યા હતા તેથી હવે શુ કરવું તે વિષે શશાકથી ડાંઠ નિશ્ચય જ થતો નહોતો.

રોહિતાશ્વદુર્ગથી પાછો આવ્યા પછી સમ્રાટ એકાએક નિર્વળ બની ગયો ! હંમેશ તે કોઈપણ વિચારમા નિમગ્ન રહેતો અને સ્વપ્નમય મનુષ્ય પ્રમાણે વાતો કરતો ! શશાકની આવી ગિચ્છિતિ જોઈ માધવવર્મા અને અનંતને અતિશય ચિંતા થવા લાગી. ઠાણેશ્વરના સૈન્યને એક વખત પરાજય મળ્યો હતો ખરો પરંતુ હર્ષવર્ધનની સત્તાનો પ્રભાવ અઘાપિ પણ ન્યા ન્યા વ્યાપેલો હતો ! પ્રાચીન ગુપ્ત કુલના લોપ પામેલા ગૌરવની પુનઃસ્થાપના કરવી હોય તો હર્ષવર્ધનને નષ્ટબ્રહ્મ કરવાની અતિ આવશ્યકતા છે એમ સામ્રાજ્યના આખાલ વૃદ્ધ મર્વ માનતા હતા નવીન સમ્રાટના નેતૃત્વ નીચે વાગ વાગ જય મળવાથી સામ્રાજ્યનું સૈન્ય અત્યંત ઉત્સાહથી નવીન ચ્વારી માટે તત્પર થવા લાગ્યું હતું સમુદ્રગુપ્તના વશજ સમુદ્રગુપ્તનું સામ્રાજ્ય પોતાની સત્તા નીચે લીધા સિવાય નહિજ રહે, એવી પાટલીપુત્રની ગંઢી રાય સુધીની સર્વ પ્રજાની ખાત્રી થઈ ચુકી હતી જય અને પગજય, યશ અને અપયશના અતિમ પગથીયા પર સામ્રાજ્ય હોવા છતાં સમ્રાટને ક્રિકર્તવ્ય મઠ બનેલો જોઈ ગુપ્ત રાજકુલ હિતચતકાને મોટી શીકર થવા લાગી !

ભાગ્યનિયતાના અદ્ભુત હસ્તે ફરતું અદૃષ્ટ ચક્ર કયા અદૃષ્ટ માર્ગે જશે તે અખિલ જીવન નિર્માણ કરનારા ચક્રધર સિવાય બીજા

કોઈને કેવી રીતે સમજાય ! ગુપ્ત સામ્રાજ્યના સેનાપતિ જે વખતે નવીન રવારી માટે અધીરા બની ગયા હતા તે વખતે ગુપ્ત સામ્રાજ્યનું અદૃષ્ટ ચક્ર તદ્દન જીવે જ માર્ગે ફેગવવામા આવતું હતું ! તે માર્ગે જવાથી પણ કાર્ય સિદ્ધ થવા જેવું હતું. વારવાગ પ્રચક્ર આઘાત થઈ નવીન સમ્રાટનું કોમલ હૃદય જે ચૈતન્યથી પુર્ણ હોત, જે કોમળ વયમા આઘાત પર આઘાત થઈ શશાકનું હૃદય દુર્બળ થયું નહોત, તો કદાચિત ઇતિહાસકારોને આર્યાવર્તનો ઇતિહાસ જીવી જ રીતે લખવો પડ્યો હોત ! હજારો નવીન નવીન ભયકર કટક અને મકટો આવવા છતાં શશાક નરેન્દ્રગુપ્તના પુર્વજોની વૈભવ અને સત્તાપણુ કદાચિત તેને પુનઃ પ્રાપ્ત થયા હોત ! પરંતુ વિધિની ક્ષિપિ અન્યથા થવી શક્ય નથી ! મર્વતોપરી આશ્ચર્યકારક પૌરુષકાન્દ પણ તેનું ખડન ઝરી શકતો નથી ! આ વિષય સખધી તત્વવેત્તા પડિતોમા એમત થઈ શકશે પરંતુ અદૃષ્ટેવી આગળ તે તદ્દન મપુર્ણ સત્ય છે !

નવીન સમ્રાટ જે વખતે દાણેશ્વરના ગળ સાથે યુદ્ધ કરવાની તૈયારી કરતો હતો તે વખતે વૃદ્ધ અનુભવી મહાધર્માધિકારી તેને ગળધાનીમા જ રહેવાને અતિશય આગ્રહ કરતા હતા, સામ્રાજ્યના શસ્ત્રાધારી વીર જે વખતે તેને તરત જ રથાગણુમા ઉતરવાની સલાહ આપતા હતા, તે વખતે પુર્ણિમા પુર્ણ શશાકનો પ્રાસ કરવા, પૃથ્વી પરથી પ્રાચીન ગુપ્ત સામ્રાજ્યનું છેવટનું ચિહ્ન લુપ્તી નાખવા માટે આર્યાવર્તના ઇશાન ખૂણામા એક નાનું કાળુ-અતિ કાળુ વાદળું ઉદય પામ્યું હતું !

ભગદત્તવશીય કામરૂપના ગળ અને ગુપ્તવશીય સમ્રાટ એ ઉભય વચ્ચે ચિરકાળથી શત્રુત્વ ચાલી આવ્યું હતું કૌહિત્ય તીરપર કામરૂપના રાજા સુસ્થિતવર્માનો મહાસેનગુપ્તે પરાભવ ડ્યોઈ હતો

મહાવીર યજ્ઞવર્માએ પોતાના રક્ષકપર સુગ્રિતવર્માની તીક્ષ્ણ દૂરસીનો જળરજસ્ત આધાત લઈ સમ્રાટના પ્રાણનું રક્ષણ કર્યું હતું. શકરનદના કંઠે કેવળ દૈવની મહાય નહિ હોવાથી જ કુમાર ભાસ્કરવર્માનો શશાકના હસ્તે પરાજય થયો હતો. ત્યાર પછી જે મધિ થઈ હતી તે અલ્પિ સુધી ગિર ગહી હતી પણ રાજવર્ધનના મૃત્યુ પછી બાન્ધુના મરણનો બદલો લેવાની અને આર્યાવર્તમાંથી શશાકની સત્તા નષ્ટ કરી નાખવાની હર્ષવર્ધને ન્યારે પ્રતિજ્ઞા લીધી ત્યારે આ તક ઉત્તમ છે, એમ સમજી કામરૂપના રાજાએ પોતાના ચિરકાલિન શત્રુ સામે એટલમ યુધ્ધ પોકાર્યું. શશાક પાટલીપુત્રમાં હતો તે વખતે તેને એની ખબર મળી કે, કામરૂપની મેના શકુનદ એળગી બગદેશ તરફ ધસતી આવે છે. કામરૂપના રાજાના આ ઉધડ શત્રુત્વના સમાચાર મળતા જ સમ્રાટનો મોહ સહજ દૂર થયો. સૂતેલો સિંહ ગર્જના કરી ઉઠ્યો. 'મક-ટને તદન સમીપમાં આવેલું જોઈ શશાકની તદ્રી દૂર થઈ તે સાવધ થયો.' વીરેન્દ્રસિંહ અને માધવવર્માને ભાસ્કરવર્મા મામે મોકલી પોતે અનતવર્મામહા કાન્યકુબ્જ જવાનું ઠરાવ્યું અને નૌબલાધ્યક્ષ રામચુત્ર અને મહાધર્માધિકારી નાગાયણશર્માને પાટલીપુત્ર તથા મગધનું રક્ષણ કરવા કહ્યું.

આજ સમયે ભાગ્યનિયતાના અદૃષ્ટ હસ્તે ફરનારા અદૃષ્ટ ચક્રે ક્ષણવાગ પોતાનો હમેશનો યોગિત માર્ગ છોડ્યો, અને તેથી પાટલીપુત્રનું રક્ષણ કરવાનું અનાવશ્યક થયું ! યુદ્ધાર્થે પ્રયાણ કરતા પહેલા એક દિવસ ચિત્રાદેવીના ઉદ્ધાનમાં બેસી શશાક કાન્યકુબ્જ અને પ્રતિષ્ઠાન તરફથી આવેલા દૂતોના મમાચાર સાંભળતો હતો. શશાક ચિત્રાદેવીની વેદીપર બેઠો હતો હાથમાં એક લાથો બાલો લઈ અનતવર્મા તેની પાછળ ઉભો હતો અને કાન્યકુબ્જનો દૂત કિલ્લામાં વસુમિત્રની કેવી દશા થઈ છે થાય તેનું વર્ણન કરતો હતો.

હોતે હતું “મહારાજાધિરાજ ! કાણેશ્વરના અમખ્ય પદાતીઓએ નગરને ઘેરા ઘાલેલો હોઈ મહાનાયક વસુમિત્ર પોતાના સૈન્યસહ નગરમાં ઘેરાઈ ગયો છે કિલ્લામાં અનાજપાણીની અછત નથી પરંતુ સામ્રાજ્યનું સૈન્ય તરત જ મહાનાયકને મહાય આપવા નહિ નીકળે તો કિલ્લાનું રક્ષણ થવું મુશ્કેલ છે । કાન્યકુબ્જની પ્રજા મહા નિમકહ-રામ છે । દ્રવ્યલાલભાથી તે કિલ્લાના દ્વાર ગમે ત્યારે ઉઘાડશે । ખૂલ્લી રીતે બળવો કરવાનું સાહસ તેમનાથી થતું નથી, પરંતુ જો મળવાનો સમય આવશે તો નગરના રક્ષણનું કાર્ય અશક્ય જ થઈ પડશે । દરરોજ કાણેશ્વરના અમખ્ય સૈનિકો નગરના ફાટના લિખ લિખ ભાગ પર હલ્લા કરે છે અને પુરાઈ રહેલા મહાનાયકની શક્તિનો હમેશા ક્ષય થતો જાય છે પરંતુ શત્રુનું બલ લેશ માત્ર ઓછું થતું નથી । ”

“શરાકે પુછ્યું “વિદ્યાધરનંદ કયા છે ? ”

“ તે પણ પ્રખ્યાતના કિલ્લામાં પુગયા છે । ”

“ હરિગુપ્ત કયા સુધી પહોંચ્યા છે ? ”

‘ મહારાજાધિરાજ, તેમનું ઘોડદળ સૈન્ય ચરણાદિની આગળ ગયું છે ”

શરાકે આવેશથી હતું “ અનત, ચાલ, આપણે કાલે જ અહીંથી સૈન્ય સહ નીકળીએ । માધવ અને નીગન્દ્ર જો કે ભાગ્ય વર્માને પગભર આપી શક્યા નથી, તોપણ તે તેને આગળ આવવા દે તેમ નથી એ વાત નક્કી છે । એટલા વખતમાં જો આપણે હર્ષવર્ધનનો પરાભવ કરી શકીશું નહિ તો પછી માત્ર સામ્રાજ્યની કંડિન ગિચિતિ છે । ”

અનંતે હતું “ મહારાજ, આમાં શાંય તો હું હમણાં પણ નીકળવાને તૈયાર છું ”

શશાકે પુછ્યું “ કૃત, વિદ્યાધનન્દ પ્રતિધાનમા કેવી રીતે
વેરાઈ પડ્યો ? ”

“ મહારાજ ! બૌદ્ધ આચાર્યોની ઉચ્ચગણીને લીધે મધ્યદેશના
સર્વ લોકોએ બળવા કર્યો છે બૌદ્ધાચાર્યો તેમને એક સરખા ભણાવી
ગયા છે કે, ‘ જે રાજા બૌદ્ધ ન હોય, તે રાજાના લોકોએ
પાળવી તે બીલકુલ યોગ્ય નથી । ’ ”

એટલામા એક વૃક્ષવાટિકા પાછળથી એક માણસ વેગપૂર્વક
દોડી આવી એકદમ સમ્રાટપર તૂટી પડ્યો । ક્ષુમાત્રમા બીજા
ઝડ પાછળથી મહાપ્રતીહાર વિનયસેને આવી પોતાના શરીરથી
મસાટતુ શરીર ઢાકી દીધું । નિમિષ માત્રમા તે ખુનીની તલવાર
મહાપ્રતીહારના હૃદયમા પ્રવેશી ચુકી । વિનયસેન સમ્રાટના ચરણમા
પડ્યો । અનતવર્મા તે ખુનીનો વધ કરવા જતો હતો પણ તેને
તેમ ન ડગવા દેતા સમ્રાટ વિનયસેનને થયેલા ધા ની શુશ્રૂષા કરવા
લાગ્યો તે તીક્ષ્ણધારી તલવારે વૃદ્ધ મહાપ્રતીહારનો હૃતપિંડ ચીરી
નાખ્યો હતો ! શશાકને જણાયું કે, અઘાપિપણુ વિનયસેનના
શરીરમા કંઈક ચૈતન્યતા છે

અહ્ય સમય પછી વિનયસેને નેત્ર ઉઘાડયા તે જોઇ શશાકે
કરૂણ સ્વરે તેને બોલાવ્યો “વિનય—”

“ ક્ષીણ સ્વરે મહાપ્રતીહાર બોલ્યો “ મહારાજ—”

“ વિનય, તે આ કેવું સાહમ કર્યું ? ” શશાકનું ગળું ભરાઈ
આવ્યું

“ મહારાજ, —તૃ—તૃષા—તૃ—તૃષા । ”

અનંત પાણી લાવી મરણુદ્ધારે પડેલા મહાપ્રતીહારના મુખમા
મુક્યુ તેથી કંઈક ઠીક લાગતા વિનયસેન બોલ્યો “ મહારાજ,
બૌદ્ધોનું કપટ ।—ભય કરે દગો—એ મહીના—થી આપનું ખુન—

કરવાના સતત પ્રયત્ન-કરે છે-પાણી-પાણી ! આજ એ મહીના-એ મહીનાથી આ-મારા લોધે-તે કંઈ-કરી શક્યા-ન-નહિ. હા-હા-ખુની શુદ્ધ શ્રી ! મ-મહારાજ ! પાણી-પાણી !—”

અનતે વિનયસેનના મુખમા પુન થોડુ પાણી મુક્યુ આ વખતે તેની છાતીના ધામાથી પ્રચડ ગતઆવ થતા હોઇ ચોત-ગૂની જમીન ભીની થઇ ગઇ હતી ! સમયના વહેવા સાથે વૃદ્ધ વિનયની શક્તિ નષ્ટ થતી જતી હતી મહાકષ્ટે મર્વ શક્તિ એકત્ર કરી તે બોલ્યો “ મહારાજ-શશાઙ ! હજુ પણ નડટ ફૂગ થયા નથી ! હમણાને હમણા પાટલીપુત્ર ત્યજી જાવ ! મર્વ બો-બોદ શશા—”

આ વાક્ય પૂર્ણ થતા પૂર્વજ વિનયસેનના મુખમાથી ગત વમન થયુ અને તે સ્વામિભક્ત વૃદ્ધ મહાપ્રતીહારુ મરતક મત્રા-ટના ચગણુમા લટકવા લાગ્યુ શશાકના નેત્ર અશ્રુવાગ્ધી ભરાઇ ગયા હતા તે કેટલીક વારે ગદ્-ગદ કહે બોલ્યો ‘ અનન આજે જ—”

“ શુ મહારાજ ? ”

“ આજે જ પાટલીપુત્ર છોડી—”

“ કેમ-કેમ મહારાજ ? ”

શશાકે આવેશથી કહ્યુ “ ચિત્રા, પિતાજી, લલ્લ, વૃદ્ધ મહા-નાયક અને છેવટે વિનયસેન ! આજે જ પાટલીપુત્રનો ત્યાગ ! બસ, મારો નિશ્ચય થયો ! રામચુસને જઇને કહે, પદ્મ દિવસમા સર્વ નાગરિકા પાટલીપુત્ર ત્યજી જાય, તેવી વ્યવસ્થા કરો ! શિઆળ, કુતરા, કાગડા, અને ગીધ સિવાય એક પણ પ્રાણી પાટલીપુત્રમા રહેવુ ન જોઇએ ! હુ પાટલીપુત્રને શાપ આપુ છુ કે, આજથી એક હજાર વર્ષ સુધી પાટલીપુત્રમા જે કાઇ રહેવા આવશે તેનો નિર્વશ

જશે, શિઆળ અને કુતરા તેના શરીરને ફાડી મારે, તેને પિડ આપવા પણ કોઈ નહિ ગહે । વિનયની ચોચાળીતે દહન ક્રિયા કરે ।

તે ક્ષણે જ મમ્નાટ શશાક પાટલીપુત્ર—નગરમાંથી નીકળી ગયો । એક પખવાડીયામાં તે વિશાલ નગરમાં એ પશુ માનવ પ્રાણી રહ્યું નહિ । શશાકના ચાપ લાયથી એક હજાર વર્ષમાં પાટલીપુત્ર શહેરમાં કોઈએ પણ નિવાસ કર્યો નથી ।

પ્રકરણ ૧૪ મું

આત્મબલિદાન

“ શુ કહ્યું ? ”

“ સત્ય જ કહું છું મહારાજ । જગદેશમાં અને પ્રતિજ્ઞાનમાં તેને તલવાર ચલાવતો મેં જોયો છે, તેના અદ્ભુત પરાક્રમની પરાકાષ્ટા મેં જોઈ છે । નરસિંહદત્ત સિવાય એવું અત્યંત આશ્ચર્યકારક અસાધારણ અદ્ભુત પરાક્રમ અને વીર્ય કોણુ પાવી શકે,

“ મહારાજ ! ”

“ શુ ? સત્ય કહે છે તુ ? ”

“ સપૂર્ણ સત્ય । તેમાંનો પ્રત્યેક પ્રત્યેક અક્ષર સત્ય છે । વીસ વર્ષ સુધી આ હસ્તમાં મેં ગરૂડધ્વજ ધારણ કરેલો છે મહારાજ, ચક્રતટે અને પ્રતિજ્ઞાનમાં જેમણે નરસિંહને યુદ્ધ કરતો જોયો છે, તેમને તેવું કદી પણ વિસ્મરણ થાય, એ સંભવિત છે કે ? મહારાજ । આ હસ્તમાં ગરૂડધ્વજ લઈ પ્રતિજ્ઞાનદુર્ગના કોટપર દુ અહ્યો, હજારો ગૌડવીરોના શબ પગ નીચે દબાવી, મનુષ્યોના તથા

રક્તથી સર્વ શરીરને રંગી જેની પાછળ હું જતો હતો, તેને એક બે વર્ષમા હું કેવી રીતે બૂલી જઉં ? મહારાજ હું મહાકુર્મનો સૈનિક-હું તક્ષદત્તનો સેવક છું. મારો નરસિંહ નાનો હતો, ત્યારે આ હાથે તેને આ ખભા પર રમાડ્યો છે । તેના પિતા અને તેના હાથ નીચે હું અનેક યુદ્ધમા ઉતરેલો છું હાય । છેવટે આજ અભાગી હસ્તે તક્ષદત્તના પુત્રનું શબ મેં ચિતાપર મુકી અમીને આધીન ન્યું, મહારાજ । ”

“ હાય । ત્યારે મારો નરસિંહ આ જગતમા નથી । ”

“ નથી, મહારાજ । નથી । નરસિંહના જીવન દરમીયાન કાન્યકુબ્જ શત્રુના હસ્તમા પડે એ કદી પણ શક્ય નહતું । ન્યા સુધી તક્ષદત્તનો પુત્ર જીવતો હતો ત્યાસુધી કાણેશ્વરની એક માખી પણ કાન્યકુબ્જ શહેરમા પ્રવેશ કરી શકી નહતી । મહારાજ । નરસિંહદત્ત વીર પુત્ર હતો, વીર કુલમા તેનો જન્મ થયો હતો તક્ષદત્ત વશજેએ સામ્રાટની સેવામા જ પોતાના તન અર્પણ કર્યા છે તનુદત્તના પુત્રે એક વીરને શોભે તેવી રીતે કાળને દંઢ આલિંગન આપ્યું । અમગ્ન્યાલીલ કાળથી તનુદત્તના વશજેએ સમ્રાટની સેવામા જ પોતાના તન અર્પણ કર્યા છે તનુદત્તના છેવટના વશજે, મહાના અતિમ અધિપતિએ પોતાના કુલનું એ ગૌરવ હુમ થવા દીધું નથી । અને મહારાજ । નરસિંહને મૃત્યુ પામેલો જોઈ આ હતભાગી વૃદ્ધ આપને ખબર આપવા આવ્યો છે । હાય રણનીતિ અત્યંત કઠોર છે । જે વખતે મૃત્યુ પ્રાપ્ત થાય એવી મારી ઈચ્છા હતી તેજ વખતે રણનીતિએ રણક્ષેત્રનો ત્યાગ કરી મને મગધના આ ભયાનક રમશાનમા આવવાની જરૂર પાડી ! ”

“ હું થયું, તે મને પુનઃ કહે ”

“ ફરી કહું ? ઠીક છે-કહું છું સાબળો મહારાજ । પ્રતિજ્ઞાનેના કિલ્લો ન્યારે પડ્યો ત્યારે આપ કિલ્લાના તોરણમા આવ્યા હતા.

મહારાજ, આ વૃદ્ધ સૈનિકની કઠોર ભાષા તરફ આપ લક્ષ આપશો નહિ-જે વખતે આપ નગરના તોગણુમા આવી પહોંચ્યા હતા, તે વખતે પ્રતિજ્ઞાનનો ત્રીજો કોટ સત્તામા આવ્યો નહતો તે વખતે, ‘સમુદ્રગુપ્તના વશજ મસુદ્રગુપ્તના કિલ્લામા પ્રવેશ કરશે જ,’ એમ કહી તે એક કુદકે તટપર ચઢી ગયો ! મૃત્યુને આઠ્ઠાન કરતો તે વીર આગળ ધસ્યો ! તેણે એમ કેમ કર્યું તે આપ જાણો કે, તે જાણે ! પરંતુ મહારાજ, તે પ્રસંગે કાળ તેનાથી બહીધો, અને પ્રતિજ્ઞાનનો કિલ્લો તેજ વખતે તાબામા આવ્યો. મહારાજ, સમુદ્રગુપ્તના વશજે, આખરે-સમુદ્રગુપ્તના દુર્ગમા પ્રવેશ કર્યો, પણ જેણે કિલ્લાના બધદાર આપને માટે ખૂલ્લા કરાવ્યા, તે વીરનું આપ દર્શન કરી શક્યા કે ? ચિત્રા-મહારાજ ! ચિત્રા તેને અત્યંત પ્રિય હતી, તેના-પર જ નરસિંહનું જીવન હતું ચિત્રાને લીધેજ તેણે પોતાનું મુખ આપને બતાવ્યું નહિ તેણે ભિન્ન પ્રતિજ્ઞા કરી હતી સર્વ જીવનમા કદીપણ સંપ્રાપ્તને મુખ બતલાવવું નહિ એજ કારણને લીધે, મહારાજ, આપ રાજરાજેશ્વર હોવા છતાં પણ આપ તેને જોઈ શક્યા નહિ ! નરસિંહ કંઈ નાસી છૂટ્યો નહતો તે આપની પાસે જ હતો ! નાસી જવાનો વિચાર તનુદત્તના વશજને રવખે પણ કદી આવ્યો નથી ! અત્યેક યુદ્ધમા નરસિંહ આપની પાસે જ રહેતો, અત્યેક રણગણુમા તે આપની પીઠ માચવતો, યગતુ આપને માત્ર તે ડી દેખાયો નથી ! ”

“ વીરશ્રેષ્ઠ ! હું તે સારી રીતે જાણું છું-હું તે ક્ષણવાર બૂલ્યો નથી ! વીરા ! તું મનુષ્ય જ છે-નિષ્કુર નથી, મને યાતનાની એવી દારૂણ જ્વાળામા બાળીશ નહિ-દયાકર, દયાકર ! નરસિંહ અને ચિત્રા મને હમેશા બાળે છે તેમા તું લીની વૃષ્ટી કરી મારી જ્વાળાને વધારીશ નહિ ! નરસિંહ આ જગતમા નથી-મારા

માટે તેણે પોતાના પ્રાણની આહુતિ આપી—એજ માગ હૃદયને અસહ્ય થયું છે। ઠીક છે—તુ સર્વ હકીકત કહે। છેવટ સુધી તે નહિ માલગુ તો મને શાત મૃત્યુ મળવું પણ અશક્ય છે।”

“સાલગો ત્યારે મહારાજ ! આ વૃદ્ધનો અપગ્રધ જોશો નહિ મને સ્ત્રી નથી—પુત્ર નથી અને કદીપણ નહતા ! આજ હસ્તે તક્ષદત્તાના પુત્ર અને પુત્રનું મેં લાલન પાલન કર્યું, અને આ હસ્તે મેં નરસિંહને ચિતાપર પણ મુક્યો ! હું પણ લયકગ વાલામા બળુકા મહારાજ ! તનુદત્તાના નિર્વશમા આપ ડાગ્યુશૂત છો ! આપના માટે ચિત્રા મરી અને આપના માટે જ નગમિહેપણ પ્રાણ આપ્યા ! આપ જો પરમેશ્વર નહોત તો વર્ષ વિશ્વને આપનું રક્ષણ કરવા એકત્ર થયું હોત તોપણ આ વૃદ્ધના હસ્તે તે આપનું રક્ષણ કરી શક્યું નહોત !”

“સૈનિક—”

“પણ મહારાજ ! આપ અવધ્ય છો ! આપ મારા પ્રત્યક્ષ પ્રભુ છો ! કારણ આપ સમુદ્રમુખના વશજ છો ! સાલગો આગળ મહારાજ ! લાચ દ્વંધ કાન્યકુબ્જના નાગરિકાએ જ્યારે બળવો કર્યો ત્યારે મહારાજ વસુમિત્રને નગર છોડીને જવાની ફરજ પડી સર્વ સૈન્યે ચુપકાથી નીચું મુખ કરી સેનાપતિની આજ્ઞા માન્ય કરી કિલ્લો છોડી તે પ્રતિષ્ઠાનના માર્ગે નીકળ્યો ફક્ત બે હજાર સૈનિકાએ મહારાજની આજ્ઞા સ્વીકારી નહિ ! એક સામાન્ય પદાતી તેમનો નેતા થયો મહારાજ ! બે હજાર સૈનિકા બળવાખોર બન્યા ! તેમણે કેવું બડ કર્યું તે જાણો છો આપ, મહારાજ સેનાપતિની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી કિલ્લાનું રક્ષણ કરવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો તેમના માટે કાન્યકુબ્જ દુર્ગના શીખર પર ગરૂડધ્વજ તે વખતે પણ ગર્વથી ટટાર ઉભો હતો આ બડ તદ્દન નવી રીતનું ખરૂં કે નહિ મહારાજ ! આપના

રાજમા એક વખત એવું જ એક બડ થયું હતું તે આપ બૂલી ચક્રશે કે ? તે વખતે પણ એક સામાન્ય પદાતીએ ‘બળવાખોર’ બની આપને માટે સામ્રાજ્યના સિંહદારનું રક્ષણ કર્યું હતું ! મહારાજ તક્ષદત્તાના પુત્ર સિવાય એવું અતુલ સાહસ અને પરાક્રમશૂન્ય કાર્ય કોણ કરે ? નરસિંહ સિવાય એવું વિલક્ષણ ધૈર્ય કોનામાં ન ભવિત હોય ? મહારાજ ! સામ્રાજ્યના હજારો ઐનિદ પ્રતિષ્ઠાન તરફ ચાલ્યા ગયા, પરંતુ એ હજાર ગૌડ અને મગધવીરો આપને માટે પ્રાણ વિસર્જન કરવા તત્પર બની કાન્યકુબ્જના પત્થરી કારાગૃહમાં બેસી રહ્યા ! ને હજાર વીર એક લાખ સૈનિકો સામે કયા સુધી ટકી શકે ? પરંતુ જ્યાં સુધી તેમના તનુમાં પ્રાણ હતા ત્યાં સુધી કાન્યકુબ્જ દુર્ગના શીખરપર ગરૂડધ્વજ ગર્વપૂર્વક ઉડી રહ્યો હતો ! તોફાનથી ભ્રુબ્ધ થયેલા મમુદ્રના પ્રચંડ મોજાં કેમણે ઠાણેશ્વરના એકલાખ સૈનિકો જે વખતે વારંવાર કિલ્લાના તટપર દૂમલા લાવવા લાગ્યા, તે વખતે મુઠબર વીર મહારાજ, આપના માટે હમતા મુખે મૃત્યુને આલિંગન આપતા હતા ! કાન્યકુબ્જના ગંગાદારમાં, તોરણના સેકડે ભમદારોનું રક્ષણ કરતા, તક્ષદત્તાના પુત્ર ચિત્રાને શોક વીસરી ગયો, છેવટે તેને શાંતિ મળી ! મહારાજ, તેની જ આજ્ઞાથી કાન્યકુબ્જની યુદ્ધવાર્તા કહેવા હું અહીં આવ્યો છું ગંગાતીરે ગરૂડધ્વજ વક્ષસ્થલપર ધારણ કરી આપના નામનું ઝમરણું કરતા કરતા નરસિંહદત્ત રવર્ગે માર્ગે ચાલ્યો ગયો તે પછી તે એ હજાર સૈનિકોમાંથી જેઓ જીવતા રહ્યા હતા, તેઓ હસ્તમાં તલવારો પકડી સમુદ્ર જેવા વિશાલ ઠાણેશ્વરી લશ્કરમાં હાસ્ય કરતા કુદી પડ્યા ! મહારાજ ! તે માયા રણવીર ! તે પ્રાત રમરણીય વીર ! હાય ! પણ તેમનો એકે જીવતો નથી !”

ચરણાદ્રિદુર્ગની તળેળીમાં એક પત્થર પર બેસી શશાક એક વૃદ્ધસૈનિકના મુખથી કાન્યકુબ્જદુર્ગની પતનકથા સાંભળતો હતો,

અનતવર્મા પથરની માફક તેની પાછળ ઉભો હતો કેટલેક દૂર હજારો સૈનિકો-ગતબધ્ધ બની નરસિંહદત્તના અદ્ભુત પરાક્રમનું કવિત સાબળતા હતા. તે વીરકથા પૂર્ણ થતા જ સમ્રાટ સમીપમાં છે એ વાત બૂલી જઈ સર્વ વારવાર જ્યધ્વની કરવા લાગ્યા. તે વૃદ્ધ સૈનિક મુર્ચ્છા પામી નીચે પડ્યો વજ્રધાતુ થયો હોય તેમ નિશ્ચલ બની સમ્રાટ તે શીલા પર બેસી ગયો.

કેટલીવારે અનતવર્માએ ધીમે ધીમે પુછ્યું “ નરવીર ! મહાનાયક નરસિંહદત્તનું શરીર કાન્યકુબ્જમાં પડતું જ મુઝીને તું અહીં આવ્યો છે કે ? ”

‘ ના, મહારાજ ! મેં નરસિંહને અમી આપ્યા પછી કાન્યકુબ્જ છોડ્યું છે તે વખતે પણ યુદ્ધ ચાલવાનું હતું, વસુમિત્ર નગર છોડી ગયા પછી કાણેશ્વરના લશ્કરે કોટ તાબે કર્યા હતા પરંતુ નરસિંહે તેમને દુર્ગમાં આવવા દીધા નહતા. મહાનાયક નરસિંહની ચિતાનો અમી શાત થયો ત્યારે જ રહેલા વીરો કિલ્લાના દ્વાર ખૂલા કરી શત્રુના અગણિત સૈન્યપર તૂટી પડ્યા હતા. ”

તે વીરની કહાણી સાબળી શશાંક શુદ્ધિપર આવ્યો. તેણે તે વૃદ્ધ સૈનિકને પુછ્યું “ મિત્ર, તે નરસિંહની આજ્ઞાનું પાલન કર્યું છે, નાંક કાર્ય પુર્ણ થયું તું હવે ક્યા જઈશ ? શું કરીશ ? ”

તે સૈનિક બોલ્યો “ હા, મહારાજ ! મારે સર્વકામ થઈ ગયું છે. આ જન્મમાં હવે મને કોઈ જાતની ઇચ્છા રહો નથી, કોઈ જાતનો હેતુ પણ રહ્યો નથી. હવે એકદમ હું મૃત્યુની શોધમાં બહાર પડીશ. ”

શશાંકે ખિન્નતાથી હસીને કહ્યું “ સૈનિક ! તે માટે તારે કંઈ દૂર જવાનું નથી તું મારી પાસે રહીશ તો પ્રત્યેક ક્ષણે મૃત્યુનું દર્શન થયા કરશે. ”

“ આપ હવે ક્યા જશો, મહારાજ ”

“ હું હવે તરત જ પ્રતિધાન જવા નીકળીશ ”

અનતના ખભા ઉપર ભાર નાખી શસાક કિશાપર ચઢવા લાગ્યો તે જદ સૈનિક પણુ તેમની પાછળ પાછળ ચાલ્યો.

પ્રકરણ ૧૫ મું

સહાય પ્રાર્થના

સમ્રાટની આજ્ઞાથી પ્રાચીન પાટલીપુત્ર નગર જનશૂન્ય બન્યું અને મગધ સામ્રાજ્યની રાજધાની કર્ણસુવર્ણ નામક નગરમાં લઇ જવામાં આવી નદીથી ઘેરાયલા પ્રદેશ પર કર્ણસુવર્ણ નગર વસેલું હોઇ તે રચળ સ્વભાવત જ સુરક્ષિત હતું અથ્વાપિ પણુ ઉત્તર રાઠ પ્રદેશમાં પ્રાચીન કર્ણસુવર્ણ નગરનો વિસ્તીર્ણ એવો ભાગ્યો તૂટ્યો ભાગ દૃષ્ટિએ પડે છે નારાયણશર્મા અને ગમગુપ્ત કર્ણસુવર્ણમાં આની નવીન નગરની રચનામાં રોકાયા પાટલીપુત્રના જુના અને નવા ભવ્ય મકાનો અને મહાલયો તૂટી પડી નષ્ટ થવા લાગ્યા !

પાટલીપુત્ર છોડ્યા પછી શસાક અતિશય ત્વરાથી પશ્ચિમ તરફ જવા લાગ્યો તે ચરણાદ્રિદુર્ગમાં હતો તે વખતે હર્ષવર્ધનને કાન્યકુબ્જ લીધાની અને તે માટે નરસિંહે પ્રાણ આપ્યાની વાત તેને કેવી રીતે મળી, તે ગત પ્રકરણમાં કહેલું છેજ હરિગુપ્તે આગળ જઇ પ્રતિધાન દુર્ગ પર પડેલો ઘેરો ઉઠાવ્યો, પરંતુ તે અને વિદ્યાધરનદ એકત્ર થવા છતાં તેઓ કાન્યકુબ્જ જઈ શક્યા નહિ પૂર્વ તરફ અભયપુત્ર અથવા લૌહિત્ય તીરપર વીરદ્રસિંહ અને માધવવર્મા ભારકરવર્માને અટકાવી રાખવામાં સારી રીતે

કાન્યા હતા પ્રતિષ્ઠાનદુર્ગમા આવ્યા પછી શશાક પોતે જ સેનાપતિ બન્યો; યુદ્ધની ધમાધમી સર્વત્ર શરૂ થઇ ! મહિતા પર મહિતા અને વર્ષ પર વર્ષ જવા લાગ્યા, પરંતુ યુદ્ધનો અંત આવ્યો નહિ ! હર્ષવર્ધનની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થઇ નહિ તે રાજ્યવર્ધનના મૃત્યુનું વેર પણ લઇ શક્યો નહિ, કે શશાકને સામ્રાજ્ય પદપરથી દૂર પણ કરી શક્યો નહિ ! યુદ્ધનો આરભ થયા પછી પાંચ છ વર્ષે રણનિપુણ મહાબલધ્યક્ષ હરિયુષ્મ મૃત્યુ પામ્યા અને અનંતવર્માની તેના સ્થાને ચોજના થઇ, કેટલાક દિવસે કર્ણસુવર્ણ નગરમાં જુદા મહા ધર્માધ્યક્ષ નારાયણશર્મા પણ પરલોકવાસી થયા એક પછી એક જુના રાજ્યાધિકારીની જગ્યાઓએ નવીન નવીન માણસો આવવા લાગ્યા.

કામપણ ઉપાયે શશાકને પરાજિત કરવાનું અશક્ય થવાથી હર્ષવર્ધન છેવટે એક નવી જ યુક્તિ ગોઠવી કાઢી રાષ્ટ્રનીતિના કુટિલ માર્ગે જવાની હર્ષવર્ધનને દેવ જ હતી શશાક સાથે યુદ્ધ શરૂ થતા પૂર્વે જ તેણે કામરૂપના ગાળ સાથે સંધી કરી, એજ એક વાત આ વિધાન સિદ્ધ કરવાને બસ છે ‘હર્ષચરિત’ ના કર્તા મહાકવિ બાણ ભટે પોતાના અથવા કામરૂપના રાજના વકીલ હસવેગનું હર્ષની ખાવણીમાં થયેલા આવાગમનનું જે વર્ણન કર્યું છે તે જોતા કામરૂપના રાજાએ પોતે યદને હર્ષ પાસે સહાય માગી હતી એમ જણાય છે આ પૂર્વે શશાક સાથે ઠાણેશ્વરના રાજનું યુદ્ધ ચાલતું હતું, પરંતુ હર્ષચરિતમાં કામરૂપના ગાળ સુપ્રતિષ્ઠિતવર્મા અથવા તેના નાના બધું ભારકવર્માને શશાક સાથે તડારાર હોવાનો આભાસ પણ જણાઇ આવતો નથી ! તે વખતે હર્ષવર્ધનની સત્તા કામરૂપના રાજની સીમા પર્યંત પહોંચેલી ન હતી. આ કાગણીથી કામરૂપના રાજાએ પણ ઠાણેશ્વર પાસે તહની વિનતી કરી રીતે કરી તે અન્નાપિ પણ ઇતિહાસકારો બરાબર સમજી શકતા નથી ! તે માટે માત્ર એવું અનુમાન

નીકળે છે કે, -કરી શકાય છે કે, રાષ્ટ્રનીતિ કુશળ એવા હર્ષવર્ધનના ચપળ દાવપેચનુ એ પગિણામ હોવુ જોઇએ

કોઇ પણ ઉપાયે યુદ્ધનો અત આવતો નથી જોઇ હર્ષવર્ધનને છેવટે માધવગુપ્તને પાટલીપુત્ર મોકલ્યો અને તેજ મગધનો ખરો રાજા છે એમ ચોતરફ જાહેર કર્યુ શુદ્ધધોષ અને બંધુગુપ્તના મૃત્યુ પછી મહાભોધિવિહારના સ્વપીર જીનેન્દ્રશુદ્ધિ પાસેજ ઉતાર પ્રદેશના બૌદ્ધસધનુ નેતૃત્વ આવ્યુ હતુ તેની ઉચ્ચેરણીથી ગૌડ, મગધ બગ અને ગઢની બૌદ્ધધર્માવલબી પ્રજાએ બળવો કર્યો શશાક આ વખતે મહાન સકટમા સપડાયો મગધના રક્ષણ માટે વીરેન્દ્રસિંહને રોહિતાશ્વ દુર્ગમા અને વસુભિત્રને ગૌડમા મોકલવાની જરૂર પડી આ તક મળતા જ કામરૂપના રાજાના બધુ કુમાર બારકર વર્માએ બગ દેશનો કેટલોક ભાગ જીતી લીધો આજ વખતે પ્રતિષ્ઠાનમા વિદ્યાધરનદ અને કર્ણસુવર્ણમા રામગુપ્ત શશાકના અત્યત વિશ્વાસુ મહાર મરણ પામવાથી શશાક પાસેથી સામ્રાજ્યના વિશ્વાસુ, હિતચિંતક અને એક હૃદયી મનુષ્યો જ નષ્ટ થયા ' નવીન અધિકારી સહેલાઈથી દુરમનને મળી જવા લાગ્યા, ડારણ હર્ષવર્ધન મુક્ત હસ્તે તેમના પર સુવર્ણનો વરસાદ વરસાવતો હતો ' શશાકે નિરૂપાય બની માધવવર્માને કર્ણસુવર્ણ પાછા આવવાની આજ્ઞા કરી, અને તે પોતે પ્રતિષ્ઠાનમા જઈ રહ્યો સમ્રાટ ધણી દિવસથી રાજધાનીમા નહિ હોવાથી મગધમા જ્યા ત્યા બચકર અધેર વ્યાપી રહ્યુ બૌદ્ધસધના આગેવાનોની સહાયથી માધવગુપ્તે રોહિતાશ્વ, મડલ, પાટલીપુત્ર અને ચપાઇત્યાદિ કેટલાકમુખ્ય કિલ્લા સિવાય મગધ અને તીરજીકિતના મર્વ મુખ્ય ગામ અને શહેર કબ્જે કર્યા માધવવર્મા કર્ણસુવર્ણમા આવ્યા પછી બારકરવર્માએ સર્વ બગદેશ પોતાના હાથમા લઇ લીધો આ ધોર સકટ પ્રમુખે નરસિંહનુ પગલે પગલે સમ્રાટને સ્મરણ થવા લાગ્યુ ' યશોધવલદેવ, હર્ષિકેશશર્મા, નારાયણશર્મા,

હરિગુપ્ત, વિનયસેન વગેરે અત્યંત વિશ્વાસુ, સામ્રાજ્યના હિતેચ્છુઓ શશાકને વારવાર યાદ આવવા લાગ્યા.

વર્ષોના વર્ષોથી યુદ્ધ સતત ચાલવાથી ખજાનો ખાલી થઇ ગયો. માધવગુપ્તે જે પ્રદેશ જીતી લીધા હતા તે પ્રદેશોમાંથી એક પાઈ પણ સ્વાભાવિક રીતે આવતી અટકી ગઈ આવી ગિચ્છિતિમાં સમ્રાટને રાજધાનીમાં યાજ્ઞ આવવાની જરૂર જ પડી. સમ્રાટની આજ્ઞાથી રોહિતાશ્વદુર્ગના રક્ષણનો ભાર વિદ્યુસેનના બે ભત્રિજાને સોંપી વીરેન્દ્રસિંહ પ્રતિજ્ઞાન ચાલ્યો આવ્યો અનંતવર્માને પ્રતિજ્ઞાનમાં રાખી પોતે કર્ણુસવર્ણુ આવવું, એવી સમ્રાટની ઇચ્છા હતી પરંતુ નવીન મહાબલ્લાધ્યક્ષ સમ્રાટને છોડી કોઇ પણ સ્થળે રહેવા તૈયાર થયો નહિ.

શશાક કર્ણુસવર્ણુમાં આવ્યો, અને માધવવર્મા ભારકરવર્મા સાથે યુદ્ધ માટે ગયો. એક વર્ષના અવકાશમાં બગદેશ પુનઃ સમ્રાટની સત્તામાં આવ્યો. ભારકરવર્મા શકરના બીજા તટે પાછો ચાલ્યો ગયો અનંતવર્મા અને વસુભિન્ને મગધ અને તીગ્ભુક્તિના બળવો શાત કરી નાખ્યો. માધવગુપ્ત કાન્યકુબ્જ નાસી ગયો. સામ્રાજ્યનો કારોબાર પુનઃ વ્યવસ્થિત થયો. ગજનું ઉત્પન્ન પણ આવવા લાગ્યું આ બાબુ હાણેશ્વરમાં પણ યુદ્ધ માટે નવીન સૈન્યની ભરતી થવા લાગી. સમ્રાટ તેના પર થોડા જ વખતમાં ચઢી આવશે, એવી ખાતમી તેને બૌદ્ધાચાર્યદ્વારા મળી હતી.

આજ વખતે જીનેન્દ્રભુદ્ધિના કૌશલ્યથી વારાણસી, ચરણાદ્રિ અને પ્રતિજ્ઞાનના પ્રદેશની પ્રજાએ એકદમ બળવો કર્યો. હાણેશ્વરના સૈન્યે વિરેન્દ્રસિંહને પ્રતિજ્ઞાનના કિલ્લામાં ઘેરી રાખી આવસ્તી, વારાણસી, ચરણાદ્રિ અને પ્રતિજ્ઞાન પ્રદેશ હસ્તગત કર્યા, ત્યારે નિરૂપાયે શશાક અને અનંતવર્માએ ગજધાની છોડી ભારકરવર્માને

પરાજય કરી માધવવર્મા કાશલદેશ છૂટવા ગયો હતો. તેણે કલિંગ, કાશલ, ઓડ્ર અને કોગદમડલ એટલા પ્રદેશ છૂટી લઈ પાછા આવી જોયું તો સમ્રાટ અને મહાબલધ્વજ પ્રતિજ્ઞાન ગયેલા જણાયા સંધી સાધી હારકરવર્માએ પુનઃ બગદેશમાં સ્વસત્તા સ્થાપન કરી હતી અને વસુમિત્ર ગજધાની છોડી તેના પર આક્રમણ કરવા ગયા હતા. વૃદ્ધ થયેલ મહાદેવનાયક રવિશુભની યોજના શહેરના રક્ષણ માટે થઈ હતી.

માધવવર્મા યુદ્ધમાં જ્યારે મેળવી ત્વરાથી ગજધાની તરફ આવતો હતો, તેનું સૈન્ય પણ ધીમે ધીમે પાછું આવતું હતું તે જ દિવસે કર્ણુસુવર્ણુ મા આવ્યો, તે દિવસે કક્તા પાત્ર હજાર સૈનિકો કિલ્લાનું રક્ષણ કરતા હતા.

માધવને જોતા જ વૃદ્ધ મહાદેવનાયકને અતિશય આનંદ થયો, અને તેના હાથમાં રાજધાની સોંપી તે નિશ્ચિત બન્યા. રાજધાનીમાં આટલું થોડું સૈન્ય જોઈ માધવવર્માને અત્યંત આશ્ચર્ય થયું તેણે તરત જ પોતાના સૈન્યને કર્ણુસુવર્ણુ આવવા એક દૂત દ્વારા જણાવ્યું.

મમ્ત્રાટે ગજધાની છોડી કે તરત જ મગધ અને નીલગુપ્તિમાં બંડ થયા હતા. વારાણસી અને શ્રાવસ્તી હસ્તગત કર્યા પછી તીરભુક્તિ હાથમાંથી ગયું અને મગધના બૌદ્ધ ધર્મીય લોકોએ રોહિતાશ્વ અને મડલ પગ ધોરે નાખ્યો છે એવા સમાચાર શશાકને મળ્યા. મહા-કૃષ્ણી ચરણાદિ અને પ્રતિજ્ઞાન પરગણના તોફાન તોડી પાડી તેણે વીરેન્દ્રમિહને રોહિતાશ્વ તરફ મોકલી દીધો. મગધ ગૌડ અને બગદેશમાં કાણેશ્વરપર આક્રમણ કરવા જે સૈન્ય એકત્ર થયું હતું, તેને મગધ અને તીરભુક્તિમાં બળવો તોડવા મોકલવાની જરૂર પડવાથી હર્ષવર્ધન તદ્દન નિશ્ચિત બન્યો.

આ પ્રમાણે પ્રચંડ મંકટોએ ચોતરફથી શશાકને ઘેરી લીધો હતો, તેવા સમયમાં એક દિવસે તેને વજ્રચાર્ય શત્રુસેન અને તેના હાવિષ્યનું સ્મરણ થયું શશાક બાલ્યાવસ્થામાં હતો તે વખતે ગંગા-તીરે વૃદ્ધ વજ્રાચાર્યે જે વાતો કહી હતી તેમાંની ધણીનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો હતો એટલે બાકીની મત્ત જ થશે, એમ શશાકને લાગ્યું આ વિચાર મનમાં આવતા જ વજ્રાચાર્યના દર્શનની પ્રબળ ઇચ્છા જન્મ પામી બધુચિત્તના મૃત્યુ પછી વજ્રાચાર્ય શત્રુસેન શશાકને ખીલકુલ મળ્યો નહતો. શશાકે તેને ડૉપોતિક મહાવિહારના અધિકાર લેવા કહ્યું હતું, પરંતુ શત્રુસેને જ તે સ્વીકાર્યો ન હતો.

આ પ્રમાણે શશાક શત્રુસેનના દર્શન માટે આતુર બની ગયો હતો તેવામાં જ એક દિવસે પ્રાતઃકાળે શત્રુસેન એક વૃક્ષ શાખા પર બેસી પ્રતિજ્ઞાનના કિલ્લામાં આવી પહોંચ્યો. શશાક તે વખતે કાન્યકુબ્જ જવાની તૈયારી કરતો હતો દુર્ગના તોરણમાં વૃદ્ધ વજ્રાચાર્યને જોઈ શશાકને આશ્ચર્ય થયું.

સમ્રાટે પુછ્યું “આપ ક્યારે આવ્યા ? મેં આજે કેટલાએ દિવસોથી આપને શોધવા ચોતરફ ફૂત મોકલ્યા છે.”

વજ્રાચાર્યે હસીને કહ્યું “મહારાજ ! આપે માફ સ્મરણ કર્યું તેથી તો હું આવ્યો છું.”

“આપે કેવી રીતે જાણ્યું ?”

“ગણિતની સહાયથી, મહારાજ ! આપ આ યુદ્ધ યાત્રા હમણા બધ ગયો તો શીડ આપ કાન્યકુબ્જ જઈ શકો નહિ, ગંગા આપને હવે અલ્પકાળમાં પૂર્વ તરફ જવું પડશે.”

“આપ શું કહો છો તે મને ખીલકુલ સમજતું નથી.”

“મહારાજ ! હું જે બોલું છું તે હમેશ મને પણ સમજાય છે એમ કંઈ નથી હોતું. પછી આપને ન સમજાય તો તેમાં વિશેષ નવલ નથી.”

શશાંકે ખેદ પામી કહ્યું “ હમણા હું ઘોર મકટમા પડ્યો છું તેથી જ આજે કેટલાક દિવસથી અહર્નિશ તમારે મરણ કરે છું ”

“ મહારાજ ! બહાનના શત્રુ આપને કદી પણ પરાજય આપી શકશે નહિ ! સામસામેના યુદ્ધમાં આપનો પગભવ કરવ હર્ષવર્ધન કદીપણ સમર્થ થશે નહિ ”

“ પરંતુ હું પણ હર્ષવર્ધનને હરાવી શકતો નથી ! ”

વજ્રાચાર્ય હાથમાની વૃક્ષશાખા નીચે નાખી પ્રતિધાનદુર્ગના ફરસબદી પટામણુપર બેઠો તે પોતાના વસ્ત્રમાથી એક ચાકનો ડટકો કાઢી પતથર પર આઢડા લખવા લાગ્યો

કેટલીકવારે વજ્રાચાર્યે કહ્યું “ મહારાજ આપના હાતે હર્ષવર્ધનનો પણ પરાજય નહિ થાય ભારતવર્ષમાં હર્ષને પણ નીચે ડચ્છી નાખે એવી એકજ વ્યક્તિ છે તે વ્યક્તિ દક્ષિણ દેશનો અધીશ્વર ચાલુક્યરાજ પુલકેશી જ છે !

વજ્રાચાર્યના મુખના આ શબ્દ સાંભળી, મૃત્યુ શય્યા પર મહાનાયક યશોધવલદેવે સડટ સમયે ચાલુક્યરાજ મંગલેશ પાસે મહાય માગજે, એમ કહ્યું હતું, તેણે શશાંકને મરણ થયું. આ વખતે મંગલેશ મરણ પામેલો હોઇ, ખીજે પુલકેશી દક્ષિણ દેશનો અધીશ્વર થયો હતો શશાંકે તતક્ષણે ચાલુક્યરાજ તરફ વકીલ મોકલવાનો નિશ્ચય કર્યો

એટલામાં વજ્રાચાર્યે શશાંકને એકદમ કહ્યું “ મહારાજ હું પોતે વાતાપીપુર જવા તૈયાર છું ”

સત્રાટે આશ્ચર્યચકિત થઇ પુછ્યું “ દેવ, આપ અતયાંત્રી છો કે શું ? ”

વળાચાર્યે હસીને કહ્યું ‘ મહાગજ, આ જગતમા કોઈ પણ અતર્યામી નથી ! ભાષા જે પ્રમાણે માણસના મનના ભાવ પ્રકટ કરે છે તે પ્રમાણે વદનચર્યા પણ હૃદયના ભાવ પ્રકટ કરે છે ! ”

“ ત્યારે આપ પોતે દક્ષિણ દેશ તરફ જવા તત્પર છો ? ”

“ હા-હુ. ”

“ ક્યારે જશો ? ”

‘ આજે જ ! ’

તેજ દિવસે માય ગણે વળાચાર્ય શત્રુમેન મખાટ શશાક નરેન્દ્રસુતનો વકીલ બની દક્ષિણ તરફ જવા નીકળ્યો !

પ્રકરણ ૧૬ સું.

કર્ણસુવર્ણનું પતન.

એક દિવસે મધ્યાહ્નલે માધવવર્મા અને ગવિશુભ ભોજન કરી લઈ કર્ણસુવર્ણના નવીન મહેલની અગાશી પર વિશ્રાંતિ લેતા હતા એટલામા એક દાગપાલે આડી કોશલથી હમણા કેટલાક સૈનિક આવ્યા છે અને તેઓ મહાનાયક માધવવર્માને મળવા ઈચ્છે છે, એમ કહ્યું

માધવવર્માએ મહજ ડટાળી કહ્યું “ તેઓ શુ મવાર સુધી ધીરજ રાખી શકે તેમ નથી ? ”

‘ અમે ધણી મીને સમજાવ્યા, પણ તેઓ કેમે ડગતા સમજતા નથી ! તેઓ ગહે છે કે આપની પામે વાણ મહત્વનું કામ છે ! ’

“ તેમને અહીંજ લઈ આવ ! ” એમ કહી માધવવર્મા પુનઃ શય્યાપર પડ્યો દ્વારપાલ તરત જ ગયો અને પળવારમા એક પ્રૌઢ વયના સૈનિકને લઈ અદર આવ્યો

સૈનિકે માધવવર્માને અભિવદન કરી કહ્યું “ પ્રભુ, અતિશય મહત્વની વાત છે ”

તે સૈનિકે નજરે પડતા જ માધવવર્મા એકદમ ઉભો થઇ બોલ્યો.
‘ નવીન, શી વાત છે ? ’

તે સૈનિકે બીજો કોઇ નહોતો બગદેશના માછીનો નાયક, વાચકનો પરિચિત નવીનદાસ જ હતો !

નવીને કહ્યું “ પ્રભુ, અમારે મર્વ સૈન્ય હજુ પણ તાત્કાલિકિ આવી પહોંચ્યું નથી હું માત્ર દિગ્વિખાત સૈન્ય લઈ હમણા જ ચાલ્યો આવ્યો છું ગ્રામા, ભાગીગથી તટપર મને જણાયું છે કે, કોઇએ મોટી છાવણી નાખેલી છે પશ્ચિમતટના ગામ ઉજ્જયથેલા હોઇ નદી કીનારે એક પણ નૌકા નથી આપને એમાની કંઇ જ ખબર નથી ? ”

“ છટ—બીલકુલ નહિ ! ” માધવવર્મા આશ્ચર્યથી બોલ્યો
“ પ્રભુ, સારે તો રાજધાનીપર હલ્લો કરવા શત્રુ સૈન્ય આવ્યું હોવું જોઇએ એમ લાગે છે ”

“ નવીન, તું હમણા જ જા અને નગરના દરવાજા બંદોબસ્ત પૂર્વક બંધ કરી સૈનિકાને યુદ્ધ માટે નૈયાર થવા સૂચના કર ”

નવીનદાસ તેને પ્રણામ કરી ચાલ્યો ગયો જોતજોતામા નગરમા વારવાગ શબ્દની થવા લાગ્યા. નગરના કોટપર સેકડો મશાલો બળવા લાગી !

આ તરફ માધવે સર્વ સમાચાર રવિગુપ્તને કહ્યા તેમણે હસીને કહ્યું “ માગથી તમારે કંઇ કાર્ય થઇ શકે તેમ છે કે ? ”

માધવે સહજ વિચાર કરી કહ્યું “ હા છે ! ”

“ શું ? ”

“ આપે પાચ હજાર નગર રક્ષકોને લઈ નગરનું રક્ષણ કરવું માટે જે સૈન્ય ગળધાની તરફ આવ્યું છે તે લઈ નદીકીનારે શત્રુને અટકાવી ગળવાનો હું પ્રયત્ન કરું છું ત્યાં સુધીમા આપ તો રણુનો બરોબર બદોબરત કરી લેજો ”

“ ઠીક છે, તમે પાછા જ્યારે આવશો ? ”

“ હું ગમે તે સ્થિતિમા હોઈશ તો પણ સવાર સુધીમા તો નગરમા અવસ્ય આવીશ જ. ”

ગવિગુપ્ત અને માધવવર્મા તરત જ ગળજૂવનમાથી બહાર આવ્યા

ભારકરવર્માએ પુનઃ બગદેશમા તોફાન શરૂ કર્યું છે, એમ સાંભળી વસુમિત્ર ધણુ ખરૂં સૈન્ય લઈ તેના પર આક્રમણ કરવા નીકળી ગયો હતો. વસુમિત્રને સ્વપ્ને પણ કલ્પના નહતી કે, પોતાને પાછળ ઢાઢી ભારકરવર્મા કૃષ્ણસૂત્રણું પર બઢાઈ કરવાનું સાહસ કરશે ! નગરના રક્ષણ માટે પાચ હજાર પદાતિ રાખી તે અત્યંત ત્વરાથી બગદેશ તરફ જવા નીકળ્યો હતો તે વખતે બગદેશના બળવાખોરોની મદદથી સપાટાબધ બગ અને વાલવલભી ઓળંગી જઈ કુમાર ભારકરવર્મા ભાગીરથી કીનારે આવી પણ પહોંચ્યો ! વસુમિત્રે મેધનદના તટે આવી જોયું તો બગદેશમા શત્રુનો પત્તો ન હોઈ કામરૂપના ગળનું સર્વ સૈન્ય પોતાની પાછળ રરતો અટકાવી ઉભું છે, એમ જણાયું તત્કાળ વસુમિત્ર યુદ્ધમાટે તૈયાર થયો. યુદ્ધના આગલા દિવસે તેને એવી ખબર મળી કે સ્વતંત્ર ભારકરવર્માએ પદર હજાર ઘોડેસ્વાર સૈન્યસહ કૃષ્ણસૂત્રણું પર હલ્લો કર્યો છે

જે દિવસે કુમાર ભારકરવર્માએ હલ્લો કર્યો તે દિવસે વસુમિત્રના સૈન્યમાથી પાચ હજાર પદાતિ અને માધવવર્માની સેનામાથી એક હજાર અશ્વારોહી અને બસો દરીઆઈ સૈનિકો જ

નદી કીનારે યુદ્ધાર્થે તૈયાર હતા અશ્વારોહી સૈન્ય લઈ માધવવર્મા નદી કાંઠે અધકારમા શત્રુ સૈન્યને આગળ વધતું અટકાવવા માટે નૈયાગ થયો હતો. નવીનદામ પોતાના બસો મચ્છીમાગ લઈ રવિગુપ્ત સાથે નગર રક્ષણનું કામ કરવામા મગ્ન થઈ ગયો હતો. પણ અતે મધ્યરાત્રી સુધી શત્રુ સૈન્યનું કોઈપણ ડેકાણે દર્શન નહિ થવાથી માધવવર્મા પાછો નગરમાં આવ્યો. દૈવયોગ વિચિત્ર હતો.

માધવવર્માએ રાજધાનીમા પગ મુક્યો તેજ વખતે ચોતરફથી નગરપર અચાનક હલ્લો થયો ભારકરવર્માએ ધણે દુઃખ પોતાના સૈન્ય સહ નદી ઉતરી અને અકલ્પિત રીતે કર્ણુ સૂવર્ણપર હલ્લો કર્યો હતો !

આખી ગત યુદ્ધ ચાલ્યું પણ નગર મર થયું નહિ ! સવારે ઉભાય પક્ષના સૈન્ય ચાકી જવાથી યુદ્ધ બધ ગાખી વિશ્રાંતિ લેવા લાગ્યા આ અવકાશ મળતા જ માધવવર્મા રવિગુપ્ત સાથે આગળનો વિચાર કરવા લાગ્યો પ્રથમત વસુમિત્રને આ વાતની ખબર આપવાની આવશ્યકતા છે એમ નક્કી થયું તે પ્રમાણે જ મહલ અથવા રોહિતાશ્વ કિલ્લા તરફ મદદ માટે દૂત મોકલવાની તેટલી જ આવશ્યકતા જણાઈ કારણ, સમ્રાટ તે વખતે પ્રતિજ્ઞાનના કિલ્લામા હતા—એટલે તે તરફ દૂત મોકલવામા કંઈ અર્થ નહતો. માધવવર્માની આગાથી નવીનદાસ પોતે વસુમિત્ર તરફ જવા નીકળ્યો બીજા એક સેનાપતિએ પોતે થઈ મહલ દુર્ગ તરફ જવાનું કાર્ય માગી લીધું.

બીજા દિવસે એક પ્રહર પૂર્ણ થયા પછી કામરૂપના સૈન્યે પુનઃ નગરપર હુમલો કર્યો. એક પ્રહર કરતા પણ થોડો વધુ વખત લઢાઈ ચાલી હતી પરંતુ માધવવર્મા અને રવિગુપ્તે પ્રત્યેક વખત શત્રુસૈન્યને હરાવી પાછું વાળ્યું હતું !

હવે ભારકરવર્માના સૈન્યે નગરની ચોતરફ ઊવણી નાખી કર્ણુ-સૂવર્ણને યથાશક્તિ ઘેર્યું. ભારકરવર્માનું સૈન્ય પ્રત્યેક દિવસે બે ત્રણ

વખત હઠ્યા કરેતુ હતુ, પરતુ માધવવર્મા અને રવિચુમ તેમને દરેક વખત હાકી કાઢતા હતા !

આ સ્થિતિમા લગભગ એક મહિનો વહી ગયો પરતુ વસુભિ-
ત્રની ઊવણીમાથી કે મહાકુર્ગમાથી ફૂત કંઈ આવ્યો નહિ ! બહા-
રની મદદની આશા ઉપર સર્વ સૈન્ય ઊભાહમા હતુ ! જોકે કામરૂ-
પનુ મૈન્ય વાર વાર હાર પામતુ હતુ, તોપણ તેના બળનો નાશ થયો
ન હતો કે તેનુ ધૈર્ય પણ ખૂટ્યુ નહતુ ! આ સ્થિતિ જોઈ માધવવર્મા
અને રવિચુમ મહાન ચિંતામા પડ્યા શત્રુસૈન્ય સાથે મતત લડાઈ ચાલુ
રહેવાથી નગરના મૈન્યની શક્તિ પ્રત્યેક ક્ષણે ઘટતી જતી હતી
અને આ તરફ શત્રુની ઊવણીમા દરરોજ નવીન મૈન્યની ભરતી થતી
જતી હતી ! તે પ્રમાણે જ કર્ણુસવર્ણનો કોટ જો કે નવીન બધાયલો
હતો, તો પણ તે પાટલીપુત્ર કે મહા જોવા મળ્યુત સુરક્ષિત
નહોતો. શત્રુના વારવાર હઠ્યા થતા હોવાથી ઠેકાણે ઠેકાણે કોટમા
ભાગ તૂટ થઈ હતી ચોતરફ પેરો પડેલો હોવાથી કોટની દુરન્તી
કરવામા માધવવર્માને અતિશય કષ્ટ પડતુ હતુ

કદ્દમ મૈન્યનો દુષ્કાળ પડતો ચાલ્યો હવે નગર
રક્ષણનુ કાર્ય શક્ય નથી એમ માધવવર્માને રપટ જણાયુ છેવટે
તેણે પોતાની પત્ની ગંગાદેવી તરફ મહાન યુક્તિથી એક ફૂતદ્વારા
એક પત્ર મોકલ્યો

પત્ર આ પ્રમાણે હતો —

“ હુ તો જાઉં છુ ! કર્ણુસવર્ણ નગરમા ભાગરવર્માએ અમને
પુરી દીધા છે ! અમારા સૈન્યનુ બળ પ્રત્યેક ક્ષણે ઘટતુ જાય છે;
હવે બહુ દિવસ અમારાથી ટકી શકાશે એમ લાગતુ નથી સમ્રાટ
પ્રતિજ્ઞાનમા છે અને વસુભિત્રનો પત્તો નથી મહા અને રાહિતાથ
કુર્મ તરફ મદદ માટે ફૂત મોકલ્યા હતા પણ, તે આ ક્ષણ સુધી પાછા

આવ્યા નથી, એટલે મૃત્યુ સિવાય અમારા માટે ખીજો માર્ગ નથી ગમા, તું ગર્હવતી છે, તને જો પુત્ર થાય તો તે મોટો થાય ત્યારે તેને કહે જો કે, જીવનપર્યંત તું હાણેશ્વર અને કામરૂપની મામે યુદ્ધ જ કરજે, કદીપણ હર્ષવર્ધનની સત્તા કબૂલ કરીશ નહિ અનંત સમ્રાટ સાથે પ્રતિજ્ઞાનમા છે તે જો કફાય મળે તો તેને કહેજે કે, માધવ નરસિંહની માફક જ મગણ પામ્યો છે ! હીડ ત્યારે, હવે હું તારી ગળ લઉં છું ! ”

* * * *

આ પંક્તિ એક મહાને વસુમિત્રે મેવનાદના તીરપર પોતાની છાવણી પડી હતી તે વખતે છાવણીમા “ભાન્કરવર્માએ કર્ણસૂવર્ણ લીધું, પરંતુ નગગચ્છક સૈનિકમાથી એક પણ સૈનિક શરણે ગયો નથી ! ” એવી જ્ઞાતમી માલળી દૂર આવેલા રોહિતાશ્વમા અને તેથી પણ દૂર ગહેલા પ્રતિજ્ઞાનમા કર્ણસૂવર્ણના પતન સમાચાર પહોંચ્યા નરસિંહદત્ત પ્રમાણે જ માધવવર્માએ પણ પોતાના હાર્ય માટે પ્રાણ આપ્યા છે, એવી શસાકની ખાત્રી થઈ !

પ્રતિજ્ઞાન છોડીને સમ્રાટ મગધ તરફ પાછો ફર્યો અને વસુમિત્ર પણ ધીમેધીમે ગૌડમા આવી પહોંચ્યો.

પ્રકરણ ૧૭ સું.

અન ત પડયો.

શાક મગધમા પાછો આવ્યો શોણ તટે વીરેદ્ર અને મહામા વસુમિત્ર તેને આવી મળ્યા ભાગ્યકવર્મા, માધવગુપ્ત અને હર્ષવર્ધન એકત્ર થઈ તેમને અટકાવવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા પરંતુ મહાદર્ભની સામે તેમનું મૈત્ર્ય વારંવાર પરાજય પામવા લાગ્યું. માધવગુપ્ત તીરભુક્તિ નગર નાશી ગયો અને ભાગ્યકવર્મા હર્ષસૂવર્ણને આશ્રય લઈ ખેડો ત્યારે શશાકે હર્ષસૂવર્ણ પર ઘેરો નાખવા વિચાર કર્યો.

માધવવર્મા અને રવિગુપ્ત જે વખતે હર્ષસૂવર્ણ નગરમા ઘેરાઈ ગયા હતા તે વખતે એક તરૂણ સેનાપતિ પોતે થઈને દૂત બની મહા અગર ગેહિતાચદુર્ગ તરફ મહાય માગવા નગરમાથી નીકળ્યો હતો, તે ગત પ્રકરણમા પ્રિય વાચકો જાણી શક્યા છે જ આ તરૂણ સેનાપતિ હમણા શશાકનો અત્યંત પ્રિય મિત્ર બની ખેડો હતો. હર્ષસૂવર્ણપરના આક્રમણમા આ તરૂણ સેનાપતિને મર્યાદે પોતાના અગરશ્લોકોના નેતાની જગ્યાએ નીચ્યો હતો.

આ તરૂણ સેનાપતિનું નામ રમાપતિ હતું યુદ્ધ સમયે રમાપતિ એક ક્ષણ પણ સમ્રાટને છોડી કંઈએ જતો નહતો અને મહાબલાધ્યક્ષ અનંતવર્માની માફક પોતાના ગ્રાણ સકટમા નાખી સમ્રાટનું ગમે તેવું વિકટ કાર્ય પાળવાનો પ્રયત્ન કરતો. રમાપતિની ગણના અત્યંત સુદર પુરૂષમા થઈ શકે તેવી હતી, તેનો રંગ અતિશય ગૌર હોઈ તેની કાંતિ લિંબુ જેવી હતી તેનો બાધા મુડોલ અને પ્રમાણબદ્ધ હતો કઠોરતાનું લેશમાત્ર ચિહ્ન તેની સુદર શરીર

વાટીમાં કંઈએ જણાવું ન હતું રમાપતિના લાળા, મદ, મુવાત કાળા ભ્રમર જેવા વિપૂલ કેશ હમેશ પીઠપર છૂટા વહેતા હતા એ સુદર કેશપગ ભિન્ન ભિન્ન ગયી ગાયલો પટકો બાધેના ત્યારે તેના તરફ જોતા સમ્રાટના શરીર રક્ષકના અધિનાયકને મદલે તે પાટલીપુત્રના વાગના મહાલયમાં જતો આવતો કોઈ મોજલો હોય એમ જ લાગતું હતું !

મહાદુર્ગમાંથી કર્ણુસવર્ણ તરફ આવતા શશાક ગગાના ડી-નાગ પગથી જતો રસ્તો છોડી દધ જગલનો ડુગરી રસ્તો પકડ્યો હતો. ત્યારે વસુભિન્ન અને વીરેન્દ્ર ગગાતટના રસ્તે કર્ણુસવર્ણ તરફ જતા હતા શશાકનો આશય એ હતો કે, પોતે અને અનતવર્માએ દક્ષિણ તરફથી કર્ણુસવર્ણ પર હલ્લો કરવો અને તેજ વખતે વીરેન્દ્ર અને વસુભિન્ને ઉત્તર તરફથી નગરપર ધસી આવવું મહાભાર્તી નીકળ્યા પછી એક મહિને સમ્રાટ જગલનો વિકટ ગતો છોડી તાક-ક્ષિમિનગર પાસે આવી પહોંચ્યો.

સર્વ ધોડદળ સૈન્ય મોખરે ચાલતું હોય મધ્યમા સ્વત સમ્રાટ અને તેનું શરીરરક્ષક સૈન્ય હતું તેની પાછળ પદાતી સૈન્ય હતું શીયાળાના અતે-વસતના પ્રારભમાં એક દિવસે સધ્યાસમયે તાક-ક્ષિમિનગર પાસે સમ્રાટની જાવણી પડી ધોડદળ સૈન્યે તે વખતે દસ ગાઉ આગળ મુકામ નાખ્યો હતો અને પદાતીઓએ પાછળ પાંચ ગાઉ પર પડાવ રાખ્યો હતો

મધ્યરાત્રી સુધી રમાપતિ અને અનતવર્મા સાથે ભિન્ન ભિન્ન વિષયપર વાતો કરી સમ્રાટ પોતાના તથુમાં નિદ્રાસ્થ થયો હતો સવારે હિડીને ઉત્તર તરફ જવાનું હતું શરીરરક્ષક પશુ નિદ્રા સુખ અનુભવતા હોય ઠેકાણે ઠેકાણે એકાદ બે પહેરાવાળા માત્ર જાગતા હતા એકએક તથુપ્રહર રાત્રે પુષ્કળ ધોડાના ડામલાનો

શબ્દ સહજાવાથી પહેગવાળોએને આશ્ચર્ય થવા લાગ્યું તેએ
સખ પુત્ર તે પહેલા જ સમ્રાટની ઊવણી પર ચોતરફથી એકદમ
તમભો થયો !

દેવલાક વખતથી સમ્રાટના શરીરગ્લણુ માટે એક દળગ
બહેવાગ ગાખવામા આવતા હતા એ મર્વ શસ્ત્રાસ્ત્ર વિદ્યામા
ચુશિક્ષિત, બલવાન અને યુદ્ધ કાર્યના અનુભવી વીરપુત્ર હતા
યુદ્ધમા કષ્ટપણુ અપૂર્વ પરાક્રમ કે સાહસ દર્શાવી આખ્યા સિવાય
કાઈને સમ્રાટના શરીર રક્ષક સૈન્યમા દાખલ થવાનું માન મળતું
નહતું આ વખતે તદ્દન અઝટિપત રીતે એકદમ હલ્લો થવા છતાં
સમ્રાટના શરીરગ્લણુ ક્યાં નહિ, હવે શુ કરવું એવા વિચારમા
અકળાયા પણ નહિ ! તેઓ પોતાના બીજાના પાસે જ શસ્ત્રાસ્ત્રો
ગાખી સૂતા હતા સખ ધ્વની થતા જ સમ્રાટના સરક્ષણુર્થે મર્વ
નતપગ થઈ ગયા

સમ્રાટના તથુમા તેમની શયાપાસે રમાપનિ અને અનતવર્મા
વિત્રાતિ લેતા પડ્યા હતા અગર બખતગ ચઢાવી તેમણે બહાર
આવી જોયુ તો લઢાઈ હાથોહાથપર આવી ગયેલી જણાઈ શત્રુના
અમખ્ય, અગાંણુત સૈનિકો અધકારમા ઊવણીપગ તૂટી પડેલ હોઈ
શરીરરક્ષકો અપૂર્વ ત્રયત્ન કરતા હોવા છતાં શત્રુ સૈન્ય પાછુહઠાવી
શકતું ન હતું !

સમ્રાટ દૃષ્ટિએ પડતા જ શરીરગ્લણુએ એક જયધોષ ક્યો અને
ક્ષણવાગ શત્રુનું સૈન્ય પાછુ હઠ્યું, પરતુ બીજી જ ક્ષણે શત્રુ પક્ષના
દળરો સૈનિકો સર્વ હઠકતો દૂર કરી ઊવણીમા પેસી ગયા ! સમ્રાટ-
ના અગરક્ષકો પાછા હઠવા લાગ્યા

પોતાના તથુ આગળ શશાક, અનતવર્મા અને રમાપતિ
અતુલ શૌર્યથી ધૂમતા હતા. તે વખતે ચોતરફથી શત્રુ શિબિગમા

પેસી ગયો હતો શરીર ગદ્ગદ પાછા હડતા હડતા મમ્મટના તબ સુધી આવી પહોંચ્યા એટલામા ગાંઠિના તે લયક અધકાગનો બેઠ કરી શત્રુના સો મવાઓ મૈનિકાએ એકદમ મમ્મટપર દમલો કર્યો ' એક બખતગુફા ઉંચા શરીરનો મૈનિક તેમનો નેતા હતો તે ઉંચા મૈનિકે સમ્રાટ સામે નિશાન તાકી પોતાનો લાલો જોરથી ફેંક્યો પળવારમા વિદ્યુતની માફક રમાપતિ જો સમ્રાટની આગળ ન આવ્યો હોત તો તે લાલો છાની બેદી પાગ પણ નીડળી ગયો હોત ' રમાપતિનો ખબો ચીરી લાલો મહાગ નીડળી ગયો. રમાપતિ મૃત્તિચિત થઈ સમ્રાટના ચરણમા પડ્યો એટલામા, કેવળ અર્ધપિપળના અવ-કાશમા અનતવર્માએ તે ઉંચા સૈનિકપર પોતાની તલવાગ ચલાવી નલવાગના આધાતથી તેના મન્તકપર શિંગભાણુ નીચે ઉડી પડ્યુ અને તેનો ચહેરો સ્પષ્ટ જણાયો તરત જ અનતવર્માએ ઊભાહ અને આનંદની એક બમ પાડી !

ગશાકે પુછ્યુ “ એવુ શુ છે ”

અનતવર્માએ તે ઉંચા મૈનિકના મન્તકપર નેમ ગાળી તલવાગ કેચકી ઢલ્યુ “ ચદ્રેશ્વર, મહાગજ ! ”

‘ ચદ્રેશ્વર કાણુ, અનત ? ’

એટલામા ચદ્રેશ્વરની પાછળથી એક પાતળા શરીરના પણ મખનગથી વહિત એવા મૈનિકે શશાક પર દૃષ્ટિ ગિચર કરી જોરથી શરૂ ફેંક્યો મમ્મટ કે અનતવર્મા એ બેમાથી કાષ્ટએ તેને જોયો ન હતો બખતર છેદી તે શરૂ સમ્રાટની છાતીમા પેસી ગયો !

તે પ્રચંડ આવાનથી શશાક લગભગ મૃત્તિચિત ગિચિતિમા આવી પડ્યો, પરંતુ તેટલામા સર્વ શક્તિ એકત્ર કરી તેણે સમનોલ્લ મલાળી આતીમાથી ગર બેચી કાઢી દૂર ફેંકી દીધો

આજ વખતે ચંદ્રેશ્વરનું મનતક લઈ આવી અનન બોલ્યો
“ચંદ્રેશ્વરે જ મારા પિતાને મારી નાખ્યા હતા, મહાગજ !”

પગલું અનતનું આ વાક્ય સંજ્ઞાના હાને પડ્યું નહિ ઢાંગણ
અનન શરૂઆતમાં તે પેલા મૈનિકને ઠાર કરવા દોડી ગયો હતો
અમ્મટે તલવાગથી બળપૂર્વક તેના ખભા પર આવાત કર્યો, પણ તેટ-
લામાં તે ગણાગણ હોડી નાચી ગયો !

આતંકથી અનન્ય સૈનિકાએ મમ્મટના શિબિરમાં પ્રવેશ કરી
નિર્ધા હતો ગળ્યા ગાઢા શરીરગદ્ગદો અદ્ભુત પગક્રમ બતાવી એક
પછી એક સમગ્રક્ષેત્રમાં વિશ્રાંતિ લેવા લાગ્યા હવે મૃત્યુ ટાળવું શક્ય
નથી, એમ જણાતા અનતવર્મા અને સંજ્ઞાએ આતંકરક્ષણ તરફ લક્ષ
અપવાનું જ હોડી દીધું !

એટલામાં પેલો પાનળો સૈનિક પાછળથી બોલી ઉઠ્યો “રત્ને-
શ્વર, જો શગડ તારી સામે જ છે ! આ આગળ !”

બીજો એક ઉચ્ચ મૈનિક સમ્રાટ તરફ દોડી આવી બોલ્યો
“માધવ, લય પામવાનું કંઈ ઢાંગણ નથી ! તું પણ આવ !”

એટલામાં પાછળથી એક સૈનિકે બગબગ લક્ષ આપી સંજ્ઞાકપર તલ
દાર બેચી તે જોઈ અનતવર્માએ પળવારમાં દોડી આવી તે આવાત
પોતાના જમણા હસ્તપર ઝીલ્યો ! તેજ ક્ષણે તેનો હસ્ત તૂટી પડ્યો
હસ્તમાં તલવાગ લઈ રત્નેશ્વર શગડ માંમે આગ્યો ઉભયમાં તલ-
વાગનું યુદ્ધ તંત્ર થયું તેટલામાં બીજા એક સૈનિકે સંજ્ઞાના મનિષ્કપર
તલવાગ ઉંચકી તંત્ર જ અનતવર્મા સમ્રાટની પાછળ આવી
ઉભો ! ડાબા હસ્તમાં તલવાગ લઈ તે યુદ્ધ કૌશલ્ય બતાવતો હતો.
તોપણ ડાબા હસ્તથી તે જોઈએ તેવી રીતે ધા ચૂકવી શક્યો નહિ !
કેવટે તેના ખભા પર મખત રીતે તલવાગ પડવાથી મૌખરીવી

પુગવ મહાનાયક અનંતવર્માનો પ્રાણશૂન્ય દેહ મંત્રાટના ચગ્ણુ દ્રવણમાં પડ્યો !

શશાક જે વખતે રત્નેશ્વર સામે પોતાની તલવાગ ફેગવતો હતો તે વખતે અનંતવર્મા અને બીજો એક શરીર ગ્રક્ષક એમ બે જણ પીઠસાય-વવામાં હતો અનંતવર્મા પડતા જ તે ગ્રક્ષક પણ પડ્યો આ ઉત્તમ સંધી જોઈ પેલા દુર્બળ માધવગુપ્તે પાછળથી શશાકના મસ્તક પર તલવાર-નો ધા કર્યો ! શરના આઘાતથી એક સરખો રક્તસ્ત્રાવ થવાથી શશાક પ્રથમથી જ નિ શક્ત બન્યો હતો માધવગુપ્તનો આ બળપૂર્વક આઘાત થતા જ શશાક જમીન પર પડ્યો. !

મગધ સમ્રાટ શશાકને પડેલો જોઈ શત્રુસૈન્યે મહાન જય ધ્વની કર્યો ! સમ્રાટ અને મહાબલાબ્યક્ષને યુદ્ધમાં પડેલા જોઈ રહ્યા સભા શરીર રક્ષકો ચોતરફ નાસી છૂટવા લાગ્યા યુદ્ધ પૂર્ણ થયું ! માધવગુપ્તના મૈન્યે સમ્રાટની જાવણી લૂટવાની તથા તેને આગ નગાડવાની શરૂઆત કરી

તેટલામાં ધાયલ થયેલો રમાપતિ શુદ્ધિ પર આવ્યો, અને ધીમે ધીમે જૂંમ શય્યા પરથી ઉઠીને શશાક પાસે ગયો અનંતનું મસ્તક જુદું પડ્યું છે, પરંતુ શશાકના શરીરમાં માત્ર સહજ બેશુદ્ધી છે, એમ રમાપતિને જણાયું તરત જ તેણે પોતાના શરીર પરનું બખતર દૂર કર્યું અને સમ્રાટના શરીર પરનું પણ કાઢી ફેંકી દીધું પછી શશાકનું શરીર પોતાના ખભા પર નાખી રમાપતિ અધકારમાં ધીમે ધીમે અદશ્ય થઈ ગયો

માધવગુપ્તનું સૈન્ય આ વખતે જાવણી લૂટવામાં લીન થઈ ગયું હતું.-રમાપતિને કોઈએ પણ જોયો નહિ !

પ્રકરણ ૧૮ મું.

અનંતમાર્ગના પ્રવાસી !

ચૈતરફ દૂર-ધણે દૂર સુધી રેતીનું મેદાન જ જણાતું હતું !
દૂર સમુદ્રની નીલ રેખાનો સહજ ભાસ થતો હતો ! અસ્ફુટ મેઘ
ગર્જનાની માફક એક સરખો ગભીર ધ્વની કર્ણમા ઘૂંચાતો હતો !
ગત્રી પૂર્ણ થઈ અરણ્યોદય થયો હતો ઉપાના ગુજ પ્રકાશથી પૂર્વદિશા
ઉજવલિત બની હતી

આ રેતીના મેદાનપર એક ધાયલવીંગ પોદયો હતો અને તેની
પાસે એક ઉગતી વયનો યુવક વચ્ચે વચ્ચે તેનું નામ દધ હાકા મારતો
હતો તે કદી જદી તે ધાયલવીરના ચહેરા તરફ જોઈ તેના વક્ષ
ચથ પર પડી એક અખળાની માફક ઝડન કરતો હતો !

‘ સમ્રાટ, મહારાજ ! શશાક ! હોં, અરે એકવાગ હોં !
એકવાગ તો મારી માથે બોલો ! ’

તે વાયલ થયેલા વીરમા હજી ચૈતન્ય હોય તેમ જણાતું હતું
ઢાળ્ય તેના વક્ષ ચથલના ધબકાગ હજી બધ પડ્યા નહતા !

તે તરણે પુન હાઠ મારી “ શશાક મહારાજ—”

સમ્રાટ તરફથી કઈજ ઉત્તર ન મળેલો જોઈ પુન તે તેના
વક્ષ ચથલપર પડી ગડતો ગડતો બોલ્યો “ ત્યારે શશાકગજ ! પુન
નહિજ હોં ? આપ ? કેવલ એકવાગ, એકવાગ નહિ બોલો કે મારી
માથે ? જીઓ, હૃદયેશ, એકવાગ નેત્ર ઉધારી જીઓ હુ સૈનિક
નથી ! હુ ગમાપતિ પણ નથી ! નાથ, આપની દાગી લલિતકા જ છુ
આજે આપણા લક્ષ્મી પહેલી ગત્રી છે ને ? ”

એટલું કહી તે તરણ, કહો કે તે તરણી સમ્રાટ પામે જમીનપર
પડી મોટેથી રડવા લાગી

કેટલીજવાન સુર્યોદય થયો સુર્ય દિગ્ગણ કંઈક તીવ્ર થયા પછી શશાક ધીમે ધીમે ગુદ્ધિપર આવ્યો પણ લતિજાત્રીના લક્ષ્મી તે આવ્યું નહિ તે અઘાપિ ગેતી પર પડી ગડતી હતી

મઝાટ શશાક હમણાં પશું ગુદ્ધિમા આવ્યો હતો લતિકાના મનતક પર હાથ મુકી અત્યંત ક્ષીણ રવરે તે બોલ્યો “ અનંત-”

લતિકાના આનંદની મીમા ગઈ નહિ ! તે તગત જ ઉઠી અને બોલી “ શુ મહારાજ ? ”

શશાકે જેમ તેમ ડરી દિશિત માયુ ઉચ્ચ ડરી પુગ્ગુ “ તુ કાણુ છે ? ”

લતિકાત્રી આનંદથી બોલી “ અરે પ્રભુ ! ત્યારે તો મહારાજ ગુદ્ધિ પર આવ્યા ! તદ્દન ગુદ્ધિપર આવ્યા ખગ ! ચૂવરાજ, નહિ, ભૂલી, મહારાજ ! શશાકગજ, હું લતિકા-”

શુ કહ્યું ? ”

“ હું લતિકા જ છું, મહારાજ ! ગમાપતિ ન હોઈ હું ખરે-ખર લતિકા છું આપે મારા પ્રેમનો અગ્નીકાગ કર્યો તે દિવસથી જ, મહારાજ, મેં મારા માનુષ્યહનો ત્યાગ કર્યો છે હું બાળપણમાંથી ઉછરી જે વગમા મોટી થઈ તે ૫૦ માટે એટલુંમ છોડવું પડ્યું, પણ નાથ, આપનો ત્યાગ એક ક્ષણ પણ મન થાય તેમ નહતો એટલે ત્યારથી એક ક્ષણ પણ હું આપનાથી દૂર ગઈ નથી. પુરૂષવેપ લઈ સ્ત્રીને માટે અનિશય માહમપૂર્ણ અને લગભગ અશક્ય એવા કામ મેં કેવળ પ્રેમના બળપર ક્યા છે ! આપનો એક ક્ષણ પણ વિયોગ ન થાય તે માટે હું મારા પ્રવેશ ખાનગી મૈન્યમા કરાવી લઈ આપની મમક્ષ ગમાપતિ બની ગઈ. ”

શશાકે ગભરાઈ જઈ કહ્યું ‘ શુ કહ્યું તે લતિ ? તુ લતિકા કે ગમાપતિ ? મને તો કંઈ જ મમજ પડતી નથી ! અનંત ક્યા છે. ”

લતિડા ડહ જ બોલી નહિ તે મસ્તક અવનત કરી ઉભી રહી

“ રમાપતિ—લતિ ! અનત કયા છે ? ”

“ અનત સ્વર્ગમા છે, મહારાજ ! ”

શશાકે નેત્ર વિસ્તૃત કર્યા ક્ષણવાગ અટકી ગદ્ગદ સ્વરે તે બોલ્યો “ શુ ? અનત પણ મને લજ્જ ગયો ? અનત—હાય !—નર-સિંહજી—ચિત્રા ! યુદ્ધનુ—શુ થયુ ? ”

લતિડા કર્ણ સ્વરે બોલી “ મહાગાઝધિગજ ! યુદ્ધ પૂર્ણ થયુ છે ”

“ શુ થયુ ? ”

“ યુદ્ધ પૂર્ણ થયુ ! માધવને જય મળ્યો ! ”

‘ માધવને જય મળ્યો ’ એ લતિડાના મુખના શબ્દ સાંભળતા જ તે ધાયલ, નિ શક્ત થયેલો વીર ગેતીના મેદાનમા એડમ ઉઠી બેઠો થયો ! દિપક અતઢાળે એડમ પ્રગ્વલિત થયો !

શશાક તીવ્ર સ્વરે બોલ્યો “ શુ માધવને જય મળ્યો ? અશક્ય—તદન અસંભવનીય ! યશોધિવલદેવ ગયા, નરમિહ ગયો, માધવ ગયો, અનત ગયો માટે શુ થયુ ? હજુ શશાક જીવે છે, વીરેન્દ્ર છે, વસુમિત્ર છે ! મગધના પ્રાચીન આગ્રાન્યનુ પૂર્વ ગૌગ્વ હુ પુન પ્રાપ્ત કરીશ ! પણ—પણ તુ કોણ છે ? તુ રમાપતિને નહિ—નહિ—તુ રમાપતિ નથી—તુ—તુ લતિડા ! લતિ, લતિકે, તુ આટલા દિવસ કયા હતી ? ના, તુ લતિડા નથી—તુ રમાપતિ ! તને તો મે આટલા દિવસ જાળખી નહિ ! ”

“ મહારાજ, હૃદયેશ્વર, ન્યામિન, હુ લતિડા જ છુ હમેશ આપનુ દર્શન થઈ રહે તેથી પુરૂષ વેષ લઈ મે રમાપતિ નામ ધારણ કર્યુ હતુ ? ”

શશાકે પુન એટલાગ લતિડા તરફ જોયુ અને કહ્યુ “ હા, લતિડા, લતિ,—ચિત્રા ! અનભવ ! ”

લતિકા અત્યંત કરુણ સ્વરે બોલી “હવે ‘અમલવ’ એમ બોલરો નહિ, નાથ ! આપની આશાથી, આપના દર્શનની અલિલાધાથી, એક દિવસ, એકક્ષણવાગ પણ આપનો લાલ થવાની આશામાં, ધર્મપર, યજ્ઞપર પાણી છોડી સ્ત્રીઓને અશક્ય એવું કાર્ય પણ મેં કર્યું, મહારાજ ! એક દિવસ, એકક્ષણ પણ મારી આ છેવટની વિનંતી પૂર્ણ કરો નાથ, હૃદયેશ્વર હું સાગી રીતે જાણુ છું કે, આપ ચિત્રામય છે પણ હું શું કરું ? હું તો તદ્દન આપની છું, હું શશાન્તમય છું મારે આપના સિવાય, નાથ, કાંઈપણ નથી, કંઈ પણ નથી ! હું અનાથ છું ! મહારાજ, આ દીનની છેવટની પ્રાર્થના આપ પૂર્ણ નહિ કરો ? આપ તો ચિત્રાના જ છો ! પણ આપ કેવળ એકવાગ, એકજવાર કહો કે, મારા દેહનો એક કણ, ચગણ અગ્રહીના અગ્રભાગ, લતિ તારો છે—ખરે જ નારો છે !, એમ આપ કહેશો, તેટલાથી પણ મારા જન્મ હૃદય પરિપૂર્ણ થશે ! મહારાજ ! હવે મારા પ્રેમનો તીરંગા ન કરો—”

“ લતિ ! કેમ, કોને ખતર ! પણ મને આજે એવું લાગે છે કે, આજ મારા જીવનનો છેલ્લો દિવસ છે ! કાલે હું કંઈ સૂર્ય પ્રકાશ જોઈશ નહિ ! આ જીવનની સીમા પર હું આવી પહોંચ્યો છું લતિકા તારા પર મારો પ્રેમ છે તારા મનને અનંત યાતના આપી મેં પણ અતિશય કલેશ ભોગવ્યો છે ! હવે કાંઈના પણ મનને વ્યથા કરીશ નહિ ! ”

“ લતિ, લતિકા ! પણ ઘરાખગ વિચાર કર, ઋષિ થા, શાત થા—ચિંતાશય્યા પર પડેલા પ્રાણુહીન દેહ—પ્રેતનો અધિકાર મળવાથી તું ખરેખર સતુષ્ટ થઈશ કે ? ”

“ મહારાજ, મારે દૈવ જ એવું છે કે આ લતિકાની આપના સિવાય ગતી નથી, એ વાત હજી પણ આપના લક્ષમાં આવતી નથી ! જો મારે મારે બીજી ગતી હોત તો, આ ધવલવશની

કુમારી, મહાનાયક યગોધવલની પૌત્રી, પોતાનું પિતૃગૃહ છોડી ને એકલી આવી હોત કે ? હૃદયેશ્વર, નાથ, આજ ને આપની ચિતાશય્યાનો દ્વિત્વ હશે તો આપની ચિતાશય્યાપર એક બાબુએ આ લતિકાની પશુ જગ્યો થશે ! તેજ મારી પહેલી સંધ્યા છે, એ આપ લક્ષ્મી ગાખતો. ”

“લતિ ! આજે તને આપવા જેવું મારી પામે ડહ નથી ! કહે, લતિ, કહે, હું શું કરું ?”

“ હૃદયેશ્વર. કહે, આપ મારા છો ને ”

“ લતિ ! આ શરીરમા મારે પોતાનું ને ડહ હોય તો તે તારે જ છે, એમ મનજ !”

“ નહિ, તેમ નહિ, હૃદયનાથ ! હું જાણુ છું આપ ચિત્રાના છે. ખીન્ને કાઈના પશુ નથી ! પરંતુ આજે જીવનના અતિમ દિવસે ચિત્રાની રિગાળ મત્તામાથી એક ડણુ, કેવળ એક ડણુજ પોતાનો સ્ત્રી મને દાન કરો ખીજી ડહજ મારે જોઈતું નથી, મહારાજ !”

“ તે આપનાનો પશુ અધિકાર મને છે કે નહિ તે હું જાણુનો નથી લતિ ! જો હોય તો તે ડણુ હું તને આપુ છું ”

“ મહારાજ ! આપ ગજગજેશ્વર છા આ દીન અનાથ લી-ખારીણી માથે વાન્યુદ્ધ કરવું આપને મારે વાજ્ય નથી નાથ ! ચિત્રાની મત્તાનો તે ચિત્રાનો જ છે તેમાથી કેવળ એક ડણુ આપી મને તૃપ્ત કરે. મહારાજ ! ચિત્રાનો આત્મા જ્વર્ગમા નેથી લેગ માન અમરુદ્ધ નહિ થાય ! ”

“ લતિ, ક્ષણે ક્ષણે હું નિશ્ચિત થતો જાઉં છું ચિત્રાની મત્તા-માથી એક ડણુ મેં તને આપ્યો ! થયું હવે ! હવે તારા પ્રેમને તરછોડીશ નહિ આજ કાઈના પશુ મનને હું ખી ટરીશ નહિ મારા અધિકાર જહાગનું કાર્ય મેં કર્યું હશે તો નેથી ચિત્રા મારા પ-

રીસાશે, પણ તે બહુવાગ રિસાઈ રહેશે નહિ તેની પાસે જ બાઉ કુ, લતિ ! ”

લતિકા દેવીએ પોતાના વસ્ત્રમાથી ગળવચ્ચ બહાર કાઢ્યા અને તે શશાકના હસ્તમા મુક્યા

શશાકે પુછ્યું ‘ એ શું, લતિ ? ’

“ હૃદયેશ્વર, એ મારી દાદીના વક્ષ છે સાબળે છે ને આપને ’

‘ સાબળે છે, લાવ તે આમ ’ તાગ હસ્તમા પહેરાવુ છું ”

શશાકે પોતાના કપિત હસ્તે વચ્ચે લતિકા દેવીના હસ્તમા આરોધ્યા તેણે કહ્યું “ આજે મોટા આનંદનો દિવસ છે, લતિ ! આજે પિતાજી, માતાજી, લલ્લ, યગોધવલ્લદેવ, નરસિંહ માધવ, અનંત એ સર્વને હું મળીશ ! વિનયમેન પણ ત્યા જ છે ! લતિકે, કેઈ જાણે મને એમજ કહે છે કે, તું પણ મારી સાથે જ ત્યા આવીશ ”

“ હૃદયનાથ આજે આપણો લગ્નોત્સવ છે ! આજે આપ ત્યા જશો ત્યા આપની છાયા પ્રમાણે હું પણ આપની માથે જ આવીશ આપને છોડીને એક ક્ષણ પણ કેવી રીતે રહી શકું, મહારાજ ? ’

“ લતિ, આપણે ક્યા છીએ ? ”

“ તામ્રલિપ્તી પાસે સમુદ્ર કાંઠે ! ”

“ મારો અનંત ક્યા છે ? ”

“ અનંતધામમા-મહારાજ ! ”

“ એકજ વાર જો નરસિંહ મને મળ્યો હોત ! તેણે મને એક વખત દર્શન આપ્યું હોત, તો-મે તેને સમજાવીને કહ્યું હોત કે મારો દોષ નહતો, ચિત્રાનો પણ નહતો !-સર્વ દોષ અદૃષ્ટો ! લતિ ! તગસ-ભારે તગસ—”

ચોનગદ્દ વિશાળ રેતી પથરાઈ ગહેલી હતી ક્ષણે ક્ષણે આકાશમાં ઉઠે ચઢતા સૂર્યનાગાયણના પ્રખર દીગ્ધૃતી રેતી એક સરખી તપતી જતી હતી રક્તઆવ ચાલતો હોવાથી શશાક તદ્દન નિ ગત અને ચૈતન્ય હીન થયો હતો. દિવસ જેમ જેમ ચઢતો ગયો તેમ તેમ તેની તૃષા પણ અધિકાધિક તીવ્ર થતી ચાલી તેણે અટકતા અટકતા કહ્યું “ હાલિ ! પાણી ! અતિ-તરસ

મમુદ ડીનારે રેતીના મેદાનમાં મમુદના ખાગ પાણી પાને મીઠું પાણી મળવું હમેશ કઠિન હોય છે શશાકને તૃષાથી નરકડનો ભોંછ હતિકાદેવીને અતિશય ચિતા થવા લાગી છેવટે કંઈક નિશ્ચય કરી તેણે અન્યત મૃદુ સ્વરે શશાકને કહ્યું

“ નાથ, અહીં સહજ પડી ગહેજો ! કોઈ પણ મશગેથી હું પાણી લઈ આવું છું ”

“ જા ના, લા લાઈ આવ ! ”

લનિકા મીઠા પાણીની જોધમાં રેતીની ટેકરી ઓળંગી ગઈ શશાક તમે વાલુકામાં તદ્રામય બની શીતલ સુદર જળનું સ્વપ્ન જોવા લાગ્યો એટલામાં એકાએક તેને યુદ્ધનું મ્હગ્ધુ થઈ આવ્યું અનતવમાં અનતધામમાં ગયો અને પોતે ધાયલ થઈ પડ્યો છે મૈન્યને દોગનારો કોઈ નાયક બન્યો નથી રાત્રીની તડ સાધી દુશ્મને છાવણીપગ હલ્લો કરી ધણાખગ અગ રક્ષકોને હણી નાખ્યા છે ઘોડદળ કે પાયદળ સેનાપતિના અભાવે છિન્નભિન્ન થતું જાય છે અને હવે પોતે દૂર રહેશે તો જરૂર પગજય પ્રાપ્ત થશે

આવો વિચાર આવતા જ શશાક ઉઠવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો પગિણામે એકદમ ધામાથી લોહીનો પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો. ક્ષણમાં પરમેશ્વર, પરમ ભટ્ટારક, પરમ વૈષ્ણવ, પરમ માહેશ્વર મહારાજાધિરાજ શશાક નરેન્દ્રગુપ્તનો મૃતદેહ ઢળી પડ્યો.

એ ધ્રુવીમા જ લતિકા બીના વસ્ત્રે દોડી આવી પણ દુરથી શશા-
કને પડેલો જોઈ તેને ભાસ થયો કે અતિશય શ્રમના ઝાગણે ગાંઠ
નિદ્રા આવી હશે પરંતુ કેટલીક ક્ષણે પાસે આવી તેણે જોયું તો
અત્રાટનું શરીર હીમ મમ શીતલ બનેલું હોઈ હૃદયના ધબકારા બંધ
પડેલા જણાયા ! હાય ! સત્રાટે સ્વર્ગ તરફ પ્રયાણ કરી દીધું હતું !

સત્રાટના તેજહીન વદન તરફ જોઈ લતિકા કુચ્છ લગતી બોલીઃ
“ હૃદયેશ્વર, અતે એટલા જ ચાલ્યા ગયાને ? દાસીની રાહ પણ ન
જોઈ ? મહાકાંટે આ મીઠું જળ લઈ આવી પણ હાય ! કોને માટે
એ હું લઈ આવી ? ”

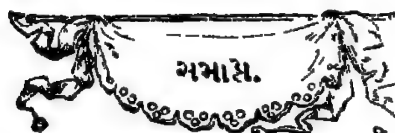
આટલું બોલી લતિકા પણ રેતી પર બીનું વસ્ત્ર પાથરીને સ્ના-
કના દેહ પાસે સૂતી !

કાળનું વહન થતા સધ્યા સમયે સૂર્યનારામણ અસ્તાચલે જતા
પૂર્વે એક વૃદ્ધ વૃક્ષ શાખા પર બેસી સમુદ્રકાંઠે આવી પહોંચ્યો તેના મુખ
પરથી તે કાંઈની શોધમા હોય તેમ લાગતું હતું કેટલીકવારે દુરથી
શશાક અને લતિકાના દેહ દૃષ્ટિએ પડતા તે આનંદમા પોઝરી ઉઠ્યોઃ
“ મહારાજ, આપનો હેતુ સફલ થયો છે ! ચાલુક્યરાજ આવે છે
નર્મદાતટે હર્ષવર્ધનને સખત હાર મળી છે ! ઉઠો, ઉઠો હવે ! ”

પરંતુ કંઈ જ ઉત્તર મળ્યો નહિ. નજીક આવી ચૈતન્યહીન
દેહ જણાતા ખેદ પૂર્વક તે બોલ્યોઃ “ શું જોઈ છું ? ” બહુશ્રમ !
ખરે, તારૂં ભવિષ્ય કયન આશ્ચર્યકારક જ કહેવાય. ભાગ્યચક્ર લેશ-
માત્ર ચલિત નથી બનતું-ન બન્યું ! અનંતના આ તટે ઉભો રહી,
સધરથવીર, તારા આશ્ચર્યપ્રદ ભવિષ્ય કયન મામર્યની પૂર્ણ પ્રતીતિ
પામેલો આ શત્રુસેન તને વદન કરે છે. ”

ભગવાન મહર્ષિ રહિમ અદ્ય્ય થવાની તૈયારીમા હતા સાય-
કાગના વાયુથી મહામાગનો પ્રશાન વક્ષ પ્રદેશ લુપ્ત થવા લાગ્યો
હતો એકાએક એક પ્રયત્ન મોળએ ફરેન મારી આદાગવાસી વૃદ્ધ
સૂર્યનો આમ ડરી લીધો અને ખીજ જ ક્ષણે અમુદ્રમા ભળી ગયો !

અખિલ જગત અધદાગમા ગાગત થઈ ગયું !

અમદાવાદ, શાક, જાત જાતનાં પકવાનો બનાવવાની
રીત દર્શાવનારું પુસ્તક

દરેક કુટુંબમાં અવશ્ય રાખવા લાયક—નાની બાળા-
ઓએ અભ્યાસ કરવા લાયક

પાકશાસ્ત્ર અથવા પકવાન પોથી.

લેખક અને પ્રકાશક —

ગં૦ સ્વ૦લલિતાગૌરી શામરાવ,

ગં૦ સ્વ૦ વિમલાગૌરી મગનલાલ.

એમાં ૩૦૦ થી વધુ તરેહ તરેહના ખાવાના
પકવાનો બનાવવાના જુદા જુદા પ્રકારો દર્શાવવામાં
આવ્યા છે જેવાકે —

જાત જાતના શાકો, બજીયા, કચોરી, કસાર,
પાપડ, મુઠીયા, ગાઠીયા, દાળ, ભાત,
ઘારી, પુરી, તવાઈપુરી, ચીવડા વગેરે

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦; સોનેરી ગીચટનું

પુ હું. રૂ. ૩।

મળવાનું ઠેકાણું,

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની,

હાલખાદેવી રોડ, મુંબઈ.

અભિપ્રાયો.

માર્ગાત્ય એ ૧૯૨૩

“ગુજરાતી ભાષામાં પાઠશાસ્ત્રને લગતા વાંચક પુસ્તકો પ્રગટ થયા છે એ નવાઈ જેવું લાગે છે. ગુજરાતમાં રચના કરેલા ઘણી આગળ વધેલી એકલુજ નહીં પણ યુગી સ્વાદેશી વાનીઓ બનાવવાનું માન ગુજરાતી ભાષામાં શકે એવા લગીમાં એ ત્રણ પુસ્તકો બહાર પડ્યા હતા. શરૂઆતમાં ઘણાં ઉપયોગી રસોઈ કળા, પક નમુના, અને ઘર ઉપરથી પદ્ધતિની પરીક્ષા તથા જોરકામ મુચના આદિ ઉપયોગી નિબંધો આપી પત્રી જુદી જુદી વાનીઓ જેમ પાનાવવી તેવી પુસ્તકો છે ભાન રાણી, રાણી, નિબંધો અથવા વગેરે વાંચકો જુદી જુદી જાતની અને જુદી જુદી રીતે કેમ અને તે અનુસાર તેની ચિત્રોના પ્રમાણો આપે અપેક્ષિત રીતે ગમતું હોય વાંચકો ॥ સખ્યા ઘણી રોડી છે, એ આ પાઠશાસ્ત્રની ખરી મુખી છે

ઘણી જાહેનાને એકાંત નિષે વાંચકોના જાન પોષ છે, અને રસોઈ એ વિદ્યુએ ના ઘણી વિદ્યા અને કળા બને છે, એ લક્ષમાં રાખીએ તો પાઠશાસ્ત્ર જેવો નવો ગુજરાતમાં મમલ મુકનાર બને છે. આ પાઠશાસ્ત્રની મુખી મુખી આપણને માર્ગ છે, આ પાઠશાસ્ત્ર એ અભિપ્રાયો છે.

Opinion of

Rao Bahadur Govindbhai Hathibhai Desai.

B A LL B,

JUDICIAL VARISHTA COURT,

BARODA STATE.

BARODA, 24-4-23

To Hindu Ladies, Ben Vimla and Lalita
gaor, have prepared and published an excellent
book on Cookery (**पुस्तिका**) They have taken
great personal trouble and undergone great
expenditure in this venture The book is nicely
printed and supplies a long felt want for our
household's and schools I am sure it will be of
great use to our girls in the study of Cookery
The book indeed deserves a liberal patronage
and encouragement "

THE MODERN REVIEW.

December 1923.

PAK-SASTRA (पक सास्त्र). By G S Lalita-Gavri Samrao, and G S Vimala Gavri Maqanlal of Nadiad. Printed at the Union Press Bombay Cloth cover, pp 285 Price Rs 3-0-0 (1923)

This book is written by two Hindu ladies and thus a guarantee of the fact that whatever is stated there, comes from the most intelligent quarters and that the writers themselves being so to speak in the line of chefs, the recipes given are the result of their personal experience. The book is necessarily confined to vegetable preparations, but the number and variety given are so large as to bewilder one. Sweets, chutnies, pickles, sherbets and other toothsome viands have not been neglected. Weights and measures are carefully given and prescribed and hints on cleanliness and its preservation in the kitchen and the materials to be used therein have not been passed over. We think, the book is likely to prove greatly useful and popular.

પ્રજામિત્ર અને પારસી, તા. ૪ થી ઓગસ્ટ, ૧૯૨૩

“ ઘર ઉપયોગી રસોઈ કરવાને લગતા અત્યાર સુધીમા જે પુસ્તકો બહાર પડયા છે તે ગણતરીનાજ છે અને તેમા હાલમા બે હિન્દુ બેહનોએ એન નવા ઉપયોગી પુસ્તકનો કરેલો વધારો ઘણો આવકારદાયકજ લેખાશે. ગંગાસ્વરૂપ બેહન લલિતાગૌરી શામરાવ તથા મુબઈના બાણીતા બુકસેલર્સ મેસર્સ એન એમ ત્રિપાઠીની કંપનીના લાગ્યા મી. ૦ ઝવેરભાઈ પડયાના લત્રીજી ગંગાસ્વરૂપ બેહન વિમળાગૌરી મગનલાલ તરફથી પાકશાસ્ત્ર અથવા પકવાન પોથી નામનું પુસ્તક બહાર પાડવામા આવ્યું છે જેમા ત્રણસો બુદ્ધી બુદ્ધી જાતની વાણીઓ તે પકાવવાની સમજ સાથે ઘણી સરસ રીતે આપવામાં આવી છે આ વાણીઓ બનાવવા માટેની સાદી અને સેહેજમા સમજ પડે એવી સુચનાઓ આપવામા આવી છે, જેથી રાધણકળાના હુન્નરથી વા-કેફગારને નવી ઘણી વાણીઓ બનાવવાની સમજ પડશે, જ્યારે એ હુન્નરથી બીનવાકેફ આસામી પણ આ ચોપડીમા આપેલી સુચનાઓ અનુસાર ચાલીને પોતાનું રોજીદુ ખાણું પોતાને હાથે પકાવી લઈ શકશે હીંદુ જેવી અનફળશાક આહારી મોટી કોમમા અનફળશાકની તરેહવાર વાણીઓ બનાવવાનું શીક્ષણ આપનારા આવા એક પુસ્તકની ખરેખર ખુટ હતી તે પુરી પાડવા માટે કરતાએને ધન્યવાદ આપી શકાશે અન ફળશાક આહારના ફાયદા હાલમા ભાષણો તથા પુસ્તકોરૂપે બહાર પ્રજા સનમુખ દાખલા દલીલો સાથે છુટથી રજુ કરવામા આવે છે, જેને પ્રતાપે હીંદુ સીવાય બીજી કોમોના આસામીઓની પણ મોટી સંખ્યા એ ખોરાકી લેવા તરફ ઢબેલો છે, જેઓની એવી વલણને તરેહવાર સ્વાદીષ્ટ વાણીઓથી લલચાવનાર આ પુસ્તક મકમ બનાવવામા સારો હીંસો આપી શકશે.

વાણીઓની ચુટણી પુસ્તકમાં એવી તો સરસ રીતે વ્યાખ્યા
આવી છે કે જેઓને દાતના ચથતાનો ખુરો રોગ લાગુ પડયો હોય
તેઓને તેજ તદ્દન સાદા અને સુતરા ખેતરાક ઉપર નેરવ હ કર
નારા બને વરગોને તે ઉપયોગી થઈ પડશે કેટલીક વાણીઓ તો
એવી છે કે જે બીજી પકવાન પોથીઓમાં નજરે પડતી નથી
અને ઘરસ સાર ચલાવનારઓને તે ઘણી કામની થઈ પડે
તેવી છે આ પોથીમાં જે અસખ્ય વાણીઓનું તરેક તરેક
પ્રકારનું મીનું આપવામાં આવ્યું છે તે જોના માત્ર ૩૩૩ ની
કીમત ઘણી આકરી લેખાશે નહીં વળી સોનેરી ગીલીટ કરેલી
પુઠાવાળી ચોપડીની કીમત રૂ ૩-૮-૦ રાખવામાં આવી છે જે
દેખાવમાં ઘણી શોભાયમાન નજરે પડે છે હીંદુઓ સેવયની
બીજી કોરના-જેમકે પારસી અને મોહમેદન ભાઈઓ-જેઓ
એકના એક ખાણાથી કંટાળ્યા હોયે તેઓને પાકગાસમાં
આપવામાં આવેલા મીનુંની અજમાએસ લેવ ભલામણ કરી
શકાયે કે જેથી “વેરાયટી” તરીકે એક નવીન જ પ્રકારની
વાણી બનાવવાનું ઘણું મુગમ થઈ પડશે આવી પકવાન
પોથીઓ આપણી કન્યાશાળાઓમાં પણ દાખલ કરવાની ઘણી
જરૂર છે અને રાધણકુળાની તાલીમ માટે તે કન્યાઓને ઉપ-
યોગી થઈ પડશે આ પુસ્તકમાં વાણીઓ બનાવવાની સમજ
કેવી ખુદલી ભાષામાં આપવામાં આવી છે તે દરશાવવા માટે
તેમાંથી “ઘઉંની રેટલી” અને “પાટા કેળાના ભજ્યા” કેવી
રીતે બનાવવા તેનું આપવામાં આવેલું વરણન અમો હેઠળ
હતારીયે છીએ —

રેટલી ઘઉંની—લોટ શેર ૧, ઘી શેર ૦.૨, અને
ચોખાનો લોટ શેર ૦.૨

લોટ બાધવાની રીત, દાળ સીજતી હોય તે વખત લોટ
ખાંડીને ભીજવે બીજે પ્રમાણે —

હોડને ઠંડા બાંધી હુ થથી ટુપવો, અને તે ઉપર પાણીનો
છટકાવ કરી નીચે સુઈને શેટલી કુતી વખત બાંધેલા હોડને
હાથથી ઝુલે નમ ઠંડુ હોય તો તેને બરેબર રીતે ટરવો
પછી જનતા નહીં રહી હોય તે માણે હુવો ટંક સાફ
ચકલાણ વેળુ ઉપર વણવી, અટામણ ચોખના લેટનુ લેવું,
તે શેટલી બાંધ તવા ઉપર સેકવી, અને તેને એક વખત જરા
ગરમ થય એટલે ફેરવવી બીજી બાજુ ચુમકી પડે એટલે
આથ કાટી તાર રાખવો હોય તે ઉપર નાખવી કુલી બાય
એટલે ઉતારી લઈ ચમચાઈ થી ચાપડી દેવું

પાનના બજારના લેટ શેર ૧, કેળા શેર
૩, હુણુ તેલ ૧૫, ખારો લગભગ ૦૫, હાગ વાલ ૬, તલ શેર ૦૫,
મેથી સફેદી તોલે ૦૫, લાલ મરચા નગ ૪ નો હુ

ચણાના ટેટમા હુણુ તથા ખારો તથા હાગ તથા સફેદી
મેથી તથા લાલ મરચાનો ભુકે નાખી બેર ડાબે કેળાના
ગેળ ચગાવી વેસણમા લપેટી ઉપર પ્રમાણે તળી લેવા
વાળી પદાર્થ પુનઃ ૧૫ હુથ, ખાડ, માણણ જેવા ચણા દા
ઉપર ગળા પાસે તોળમેલ વગરના હોયાની ખાત્રી કેમ કરવી
તેની માહી ફરી આપવા માંની છે શરૂઆતમા વાહી બુદ્ધી
વાણીઓની અનુસારી જાવાસો ચાવી જે ઉપર જ
જે વાણી પાસે ને તે કયા પાના ઉપર આવી છે તે બટ
ને શરૂાય છે”

બુદ્ધિપ્રદાન, ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૩

“રસોઈ કરતા યાજ્ઞને અને જૂહી જૂહી બાત તે વાનીઓ
તેપાર કરવાને આ પા શરૂતુ પુનઃ ઉપયોગી માહિતી પૂરી
પડે છે, એકમા વિવેકતા અને નવીનતા આણુવા માટે આ પુ
પુનઃ બરેબર એક મિત્રની ગરબા રહે છે પોતાના જ્ઞાન અને
આવડનો લાલ, ઉપર પુનઃ એક પુનઃ તૈયાર કરી, અન્ય બકે
નોને આપવા બદલ અને લેખક બંનેને ધન્યવાદ થટે છે”

બંને જમશેદ, તા. ૧૮ મી આગસ્ટ ૧૯૨૩

“બે હીંદુ બાઈઓએ આ પાકશાસ્ત્ર યાને પકવાનપોથીનું નાનડું પુસ્તક રચીને બાહર પાડ્યું છે. પુસ્તક પોણીત્રણસો સફાનું છે અને કપડાના સુશોભીત પુઠામાં બાંધેલું છે. મોટા હરફે સારા કાગળ ઉપર છાપેલું છે જેઓ માસ, માછલી અને ઈંડાનો ખોરાક લેતા ન હોય, તેઓ માટે આ પુસ્તક ઉપયોગી છે. તેમાં અન્નક્રમ, ગાકની તરેહવાર વાનીઓ બનાવવાની રીત સહેલી શાહી ભાષામાં આપી છે. આ પુસ્તક ખમુસ કરીને હીંદુ કુટુંબોને ખરનું છે, કારણ કે હીંદુ ઘરોમાં પકાવવામાં આવતી વાનીઓ બનાવવાની રીત તેમાં આપી છે. પણ જે પાગસી કુટુંબો માસનો ખોરાક લેતા ન હોય, અને માસ, માછલી વગર દરરોજ સવારે “શુ રાધવુ-શુ ખાવુ” ની મુઝવણ થતી હોય તેઓને આ પુસ્તક ઉપયોગી થઈ પડવું જોઈએ ત્રણસોથી વધુ વાનીઓ બનાવવાની રીત એમાં આપેલી છે. દરરોજ ખપના તરેહવાર પકવાનો, જાત જાતની મીઠાઈ, ચટણી અચાર, સુરબા, મસાલા વગેરે બનાવવાની રીત આ પુસ્તકમાં આપી છે. વળી શીયાળાની મોસમમાં ખાવાના તરેહવાર જાતના શક્તીના પાકો બનાવવાની રીત પણ એમાં આપી છે. માસનો ખોરાક લેનારા પાગસી કુટુંબો પણ એકની એક વાનીઓથી કટાળી ગયા હોય અને વાર તહેવારે કાંઈક નવી વાનીઓ બનાવવાની હોસ રાખતા હોય, તેઓને આ પુસ્તકમાંથી ઘણુંક નવું જાણવાનું અને શીખવાનું મળશે— તેથી દાતના ચશટાનું અભાગ્યુ દરદ દરે કરી શકાશે.”

પુરસદ, સપ્ટેમ્બર—ઓક્ટોબર, ૧૯૨૩

“અન્ન ક્ષણ શાકના ખોરાકપર ગુબરો કરનારા વેળટેર્ય-
નોને માટે ગગાસ્વરૂપ લલિતાગૌરી શામરાવ તથા ગગાસ્વરૂપ
વિમલાગૌરી મગનલાલે અન્ન ક્ષણ શાકની તરેહવાર વાનીઓ
કેવી રીતે પકાવવી તે શિખાડવાને ઉપલા નામ હેઠળ ૩૨૦
સકાનુ એક કીંમતી પુસ્તક બાહર પાડ્યું છે જે વેળટેર્ય-
નોની એક ઘણી અગત્યની ખુટ પુરી પાડે છે તરેહ તરેહના
ખોરાકના પદાર્થોમા કુદરતી રીતેજ અનેક તરાહના સ્વાદ ભ
રેલા રસો રહેલા છે, અને તેમને જો સારી રીતે પકાવેલા હોય
છે તો તે ઘણાજ સ્વાદિષ્ટ બને છે આ પકવાન પોથીમા
અકેક એવી વાણી આપેલી છે કે જેના નામો વટીક અઘાપિ
હું બાણુતો ન હતો આગલા કાળમા સ્ત્રી પુરૂષો સ્વાદિષ્ટ ૨
સાધકળા ઉત્તમ પ્રકારે બાણુતા હતા, પરંતુ હાલમા તો એ
શિક્ષણમા બહુજ ખામી જોવામા આવે છે ઘરના માણસોની
ખાવા પીવાની વ્યવસ્થા કરવાનો મુખ્ય આધાર સ્ત્રીઓ ઉપર
રહેલો છે, પણ તેમા હાલ ઘણી ન્યુનતા જોઈ શકાય છે જેમ
ઘણી વિદ્યાવાળા પુરૂષને માનપ્રતિષ્ઠા મળે છે અને તેજ તેનું
ભુષણ થાએ છે તેમ સ્ત્રીઓને જો સારી રસોઈ કરતા આવડે
છે તો તેમની પ્રતિષ્ઠા વધે છે મદોએ આણેલા ખોરાકી પ
દાર્થો સારી રીતે પકાવીને જમાડવા એ તો સ્ત્રીઓનું મુખ્ય
કર્તવ્ય ગણાય છે, અને જો એ આર્ટમા એક સ્ત્રી પછાત હોય
તો તેના લડાળની ત્યાજ પરીક્ષા થઈ જાય છે, આપણી
પારસી કોમની કોલેજમા કેળવણી લેતી છોકરીઓમાના મોટા
ભાગને આજે ઈંડું ચાલવતા આવડતું નથી, અને તેથી તેવી
ઓને માટે આવી પકવાન પોથીઓની ખરેખર બહુ જરૂર છે

આ પુસ્તકમાં કેટલોક માલમસાલો ભરાયો છે તે આ માનીકના ગયા અક સથે વેહેચવામાં આવેલાં હેઠળીલથી નેવાયુ હશે, અને એ પુસ્તકની એક કાલમની નહેર ખખર જે આજના અર્થ યાદુ ઠવામાં આવી છે તે ઉપર જીભના ખટાકાના શોખીનેનું ખપુસ ધ્યાન ખેચવામાં આવે છે કુટુંબના બાનુઓના ગાઇડન્સ સારૂ આ પુસ્તકની અકેક નકલ ઘરેઘર મોખુર રાવી ઘટે”

૨૫મી, સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૩.

“લગભગ ત્રણે સદનું આ સુદર પુસ્તક ગ૦ સ્વ૦ લલિતાગૌરી શામરાવ તથા ગ૦ સ્વ૦ વિમલાગૌરી મગનલાલે રચીને બાહર પાડયું છે તે હીંદુ કુટુંબોને તેમજ માસનો ખોરાક તરફ ધ્યાન આજીવન શાકાહારી બનેલા પારસી કુટુંબોને થાણુ ઉપયોગી થા પડવું જોઈએ આ પકવાન પોથીને ત્રણ ભાગમાં વહેંચી નાખીને દરરોજના ખોરાકની તેમજ મીઠાઈ મીઠાનેના તરેહવાગ વાનીઓ બનાવવાની રીતો તેમાં આપી છે ખોગકીની ટાણુસોમાં થતી નુકશાનકારક લેણ કહાડવાના થોડાક નુસકા પણ આપ્યા છે અને હાથ, ખાડ, માખણ, મધ, વગેરે ચીજોમાં કાઈ લેણ કરી હોય તે તે પરથી રહાડવાની મહેલી રીત સમજાવી છે જુદી જુદી વાની પકાવવાની રીત પણ સહેલી સરળ ભાષામાં આપી છે હિંદુ કુટુંબો માટે આવા એક પુસ્તકની જે મોટી ખોટ હતી, તે આ પુસ્તકના બાનુકર્તાઓએ હું કરી આપી છે પુસ્તક સફાઈદાર લગણ ઉપર છાપીને ખૂબર પુઠામાં બાંધેલું છે સ્કુલમાં અભ્યાસ કરતી બાળકીઓને કન્યામ આપવા માટે આવા પુસ્તકો જી ઉપયોગી થઈ પડવા જોઈએ”

મુ.ખ. / સમાચાર, તા. ૦૩. ૧૯૭૩

‘ગુજરાતી સહિતની ગ્રંથોની દોગડોળીમાં અપૂર્ણતા છે-
ટલી છે, તેનો કારણ ખાસ હાલમાં ગગાસ્વરૂપ લક્ષિણોની
શામશવ અને ગગાસ્વરૂપ વિભાજનોની મગનલાલ તરફથી
રચાએલા અને બહાર પડેલા ‘પાકશાસ્ત્ર’ યાને ‘પકવાન પેલા’
નામના પુસ્તકપરથી જણાય છે. દુનીઆમાં અનેક કળાઓ કે,
તેના રસેઈની યાને પાકશાસ્ત્રની કળા એ ઘણીજ ઉપરોગી
અને અગત્યની કળા છે. ડમનશીમે જ્યારે અગ્રેજી અને અ
સાહિત્યમાં રસેઈના સંબંધમાં યાને ‘પાકશાસ્ત્રના સંબંધમાં
અનેક પુસ્તકો’ છે ત્યારે ગુજરાતી સાહિત્યમાં તે હજી હવે
જા પુસ્તકથી પહેલજ થાય છે. આ પહેલ એ ખરેજ ઘણીજ
ઉપયોગી હીશામાં છે અને તે મટે ખરેજ આ બાનુ કરતા
ઓને જરાતી આલમ જરૂર ધન્યવાદ આપશે. આ પુસ્તકમાં
અનન્ય તથા શાકની વીવીધ બન વટો, તેમ તે બનાવવાની
વીવીધ રીતોઓ ઘણીજ સાદી અને સરળ રીતે સમજાવવામાં
આવી છે, કે જેથી તે પુસ્તક વ્યવહાર ઉપયોગી થઈ પડે
ગીયાન, ચટણીઓ, રાઈતાઓ, અથાણાઓ, વીવીધતાઓ
અને તે બનાવવાની રીતોઓથી ઘણી પાકટ ઉમરની સ્ત્રીઓ
પણ પુરેપુરી જાણકાર નથી હોતી. આ પુસ્તક ખરેખર તેઓ
મટે તેમજ સામાન્ય રીતે ગુજરાતી આલમને ઘણીજ ઉપ
યોગી અને લાભકરતા થઈ પડશે એ બાબતમાં શંકાને જની
માત્ર સ્થાન નથી.”

કચસરે હીન્દ, તા૦ ૫ મી ઑગસ્ટ ૧૯૨૩

“ આ પુસ્તક જે હીન્દ બાઇઓ ગ૦ સ્વ૦ લલિતાગારી સામરાવ અને ગ૦ સ્વ૦ વિમલાગારી મગનલાલ તરફથી રચીને પ્રકટ કરવામા આવ્યું છે લેખકો પોતાના હીબાચામા જણાવે છે કે —

જેમ પુરૂષોને વીધા આવડવી આવશ્યક છે તેમ સ્ત્રીઓને સારી રસોઇ કરતા આવડવી જરૂરની છે જેમ પુષ્કળ વિદ્યા વાળા પુરૂષને માન પ્રતિષ્ઠા મળે છે, અને તે તેનું ભુષણ છે, તેમ સ્ત્રીઓને સારી રસોઇ કરતા આવડે છે, તે તેની પ્રતિષ્ઠા વધે છે પુરૂષોએ ઘરમા આણેલ પદાર્થો સારી રીતે તૈયાર કરી જમાડવા એ સ્ત્રીઓનું કર્તવ્ય છે, સારો ને સ્વચ્છ ખોરાક ખાવાને આવવાથી પ્રકૃતિ નીરોગી રહે છે અને મન સતુષ્ટ થાય છે સારી રસોઇ કરનાર સ્ત્રી કુટુંબમા સર્વને વહાલી થઇ પડે છે. માટે હુ મેશા પોતાની પુત્રીઓને રસોઇ કરતા શીખ વવી તે ઘણીજ જરૂરની છે અને દરરોજના અભ્યાસથી તેને કટાણો તેમજ સુઝવણ રહેતી નથી ’

લેખકોના ઉપલા વીચારો સાથે આપણે ખુશીથી મલતા થઈશું. રાધણકળાનું જ્ઞાન દરેક ઘર ઘણીયાણી માટે અતી ઉપયોગનું છે આ પુસ્તકમા તરેહવાર જાતની દેશી વાનીઓ તથા મીઠાઇઓ ખનાવવાની રીત ટુકમા પણ સ્પષ્ટ સમજાવી છે દરેક વાણીમા કેટલો માલ મસાલો જોઈએ તેનું કોષ્ટક શરૂઆતમા આપવામા આવ્યું છે સઘળી વાણીઓ અલખતા વેળાટેરીયન છે, છતાં પુસ્તક પાઠગીઓને પણ ઉપયોગી થઇ પડે એવું છે ”

ગુણસુદરી અને સ્ત્રી હિતોપદેશ, નવેમ્બર ૧૯૨૩.

“ આપણામા કહેવત છે, ‘ સુરતનુ જમણુ અને કાશીનુ મરણુ ’ ગુજરાન અને તેમાયે ખાસ કરીને સુરતે રસોઇ કળાની ખીલવણી માટે નામના મેળવી છે, છતાં ગુજરાતી ભાષામા પાકશાસ્ત્ર ઉપર ઘણું ઓછું સાહિત્ય પ્રકટ થયલું જોવામાં આવે છે. એ નવાઇ જેવું લાગે છે આપણા સમાજમા દરેક સ્ત્રીને રસોઇ બનાવતા આવડવી જોઇએ, કેમકે કુટુંબની અન્નપૂર્ણા તરીકે કુટુંબના ભરણપોષણનો ભાર સ્ત્રીવર્ગને માથેજ હોય છે જે સ્ત્રીને રસોઇ બનાવતા બરોબર નથી આવડતી, તે આપણા સમાજમા હાસીને પાત્ર થાય છે, અને સામાન્ય અનુભવની વાત છે કે, જૂદી જૂદી ભાતની વાનીઓ બનાવવાને માટે અનુભવી સ્ત્રીઓને પણ ખીબનો સલાહ લેવી પડે છે, તો શીખાઉની તો વાતજ શી કરવી ? એ દૃષ્ટિએ જોતા આ પુસ્તક બહુ ભારે ખોટ પુરી પાડે છે, અને તે બહુ ઉપયોગી લાગે છે દરેક સ્ત્રીના પુસ્તકાલયમા જ નહિ પણ દરેક રસોડામા એ પુસ્તક રાખવાની જરૂર છે એમા ઘણી વાનીઓ બનાવવાનો રીત આપેલી છે, અને તોલ માપ વગેરે પણ દર્શાવ્યા છે એટલે સમજવામા મુશ્કેલી પડે એમ નથી પુસ્તકના છેવટના ભાગમા ચૂણો વિગેરે બનાવવાની રીત આપી છે આ પુસ્તક પ્રકટ કરવાને માટે લેખીકાઓને ધન્યવાદ થટે છે. ”

સાંજ પર્તમાન, તા' ૧૧ મી જુલાઈ ૧૯૨૩

“આ પકવાન પોથીમા ખાતી ૩૦૦ જુદી જુદી વાણીઓ તે પકવાન સમજ સાથે આપેલી છે લખનાર બહેનોએ બહાન પાડેલું પુસ્તક એ બહેનોની કોમની બેડનપાણીઓને ઉપયોગી થઈ પડશે ખરું જુદી જુદી વાણીઓ પકવાનાં સમજ ઉપર ત ઘરઉપરેગી જુદી જુદી વસ્તુઓનાં પરાક્ષા કેમ કર્વો તેને લગતી સમજણ પણ આપેલી છે, એટલે હિંદુ બેડનને સ્મોલ બનાવવામા એ પુસ્તક હીં ઉપરેગી થઈ પડશે ખાતી મળેલી તેમા આ પવામા આપેલી સુચનાઓ તથા તુલા જુદા પનારો કયા કયા વર્ગને ઉપયોગી છે તે નખતી હકીકત પણ સ્પષ્ટી મદદગાર થઈ પડે.”

ખાતી કોમેના વેળેગ્યનોને તેમજ ખાતી કોમની વાણીઓનાં પાણીના ખીન પરસોઆ તથા દુનકરને પણ એ હિંદુ પકવાન પોથી સાતી ઉપરેગી થઈ પડશે ખાતી હમ દાન મકુનોને પોતાનો ઘસસ યલગનાં પાણીઓની આપડી ઉપર પણ વખનો વખત નાં પાવવાની હુમત બુત મીકાસ કરીશ તમાથી તેઓને નવી વાણીઓ બાધવાની, ત પકાવતા શીખવાની અને તેનો સ્વાદ પાતે આખ્યા ઉપરાત પેતાના કુટુંબીઓને આસરે આખાડવાની ઘણી સારી તક મળશે તેથી વળી ખોટા પકવાના તેઓના જ્ઞાનના ધરખમ વધારે થવા પામશે. પકવાનાં હુલ્લની આ બે પડી હિંદુઓ ઉપરાત ખીન તે સ્વસ્થના ઉજાને પણ એક ખાતી લાયક છે.”

ગાનવર્ધક અને માસિક પિત્ર-નવેમ્બર ૧૯૨૩.

પાઠશાસ્ત્ર અને પઠવાન પોથી.

કિમ્મત રૂ. ૩-૦-૦ વી પી તથા પોસ્ટેજ જુદું.

ઉપલા નામનુ નવુ પુસ્તક તેના ગ્રંથનાર ગ. નવ લલિતા-
ગારી શામરવ અને ગ. જી. વિમલગૌડી મગનલાલ નામની
એ જાહેનો તરફથી પ્રગટ થયલું મળ્યું છે, આ જે
જાહેનોએ ઉપલુ પુસ્તક પોતાના અનુભવને અભ્યાસે બહાર
પાડી પોતાની જાહેનોને કાઢકી પોતે નવુ શીખવાડીયું
છે-જલુવ્યુ છે યા જતાવ્યું છે, તો તેના પુત્રો લાલ
દાક ઉમરે આવવી સ્ત્રીઓએ લડ પોતાનુ માન જુહસ-
સારમા દિપાવવુ જોઈએ છે આ પુસ્તકમા સેકેડ રીતિઓ
ને વાળીઓ છે કે તેનો અભ્યાસ ને જીવન કરે તો
પોતે ઢાઢ કની ને નવુ જાણીને શીખી શકે

આ પુસ્તક હિંદુ જાહેનોએ પડેલુ પ્રગટ કરેલું
ધારી શકાય અને અવા ઉપરનો વિદ્યાર્થીને જરૂર આવ
કાલ અનેકોએ વિચારી દેક કુટુંબમા આ પુસ્તકની એક
નકલ ગામ કરીને માતા યનારી જીવનના અભ્યાસ માટે
રાખવી જોઈએ આપણે જાહેનોએ જાહેનો કે સ્ત્રીવર્ગ

સ્કુલમાં વિદ્યાનોજ અભ્યાસ કરે છે, ને એવા સ્થળોએ કાંઈ રાધણું કરવાનું શિક્ષણ ખાસ અપાતુંજ નથી, તો સ્ત્રીવર્ગને આવું ઉમદા શિક્ષણ ઘર સિવાય ક્યા મળી શકે ? આપણે બાણીએ છીએ કે “ પુરૂષવર્ગ પોતાની પ્રતિષ્ઠા વિદ્યા અભ્યાસથી વધારી, પોતે દિપાયમાન થઈ શકે છે, ” તો “ સ્ત્રીવર્ગ પોતાની લાયકાત રાધણુ-કળાથી દેખાડી શકે, ” એ તો હુનીયાનો નિયમ છે પણ આજકાલ આપણે એથી ઉલટુંજ દેખીએ છીએ. તે એજ કે અમુક કુટુંબોમાં આજકાલ સઘળો કારભાર માણસોથીજ ચાલે છે ને ખાવા પીવામાં સુઘડતા ને સ્વચ્છતા મુદલે દેખાતી નથી. ખરાબ, વાસ્તી કે થંડું ને કસ્વાદનું પકાવેલું મનને રૂચતું નથી અને તે ધીમે ધીમે રોગનું મૂળ થઈ પડે છે. તો સ્ત્રીઓ આવું ઉમદા શિક્ષણ લઈ પોતાના કુટુંબમાં જાતે સ્વચ્છતાથી પકાવે-આવે અભ્યાસ માતા પોતે કરે ને પોતાની દીકરીને અને વહુને શીખવે તો કુટુંબમાં બહુ રીતે ને કામે ઉપયોગી નીવડે ને પોતાના કર્તવ્યમાં પણ પ્રવિણ થાય જો આવી રીતિઓ દરેક ગરીબ કે શ્રીમત વર્ગમાં બહુ મેંટા પ્રમાણે ફાખલ થયલી હોય તો તે કુટુંબ સુખી ને સતોષી કહેવાઈ શકાય એમાં શંકા જેવું કાંઈએ નથી ઉંમર આવતી છોકરીઓ પોતે પાઠશાસ્ત્રનો અભ્યાસ પોતાને મળતી ફરમુદે કરતી રહે તો થોડા વખતમાં તે પોતાના કુટુંબમાં

અમોએ જણાવ્યું તેમ એક ઉપયોગી ને દુશાનતા ધરવનારી સ્ત્રી થઈ પડે પણ તે ક્યારે ? કે પુત્રો ને ખરે અભ્યાસ કરી જાતે ખાત્રી કરે, ને કુટુંબના માણસોને સતોષ આપે ત્યારેજ ઉપલા પુસ્તકમાં એકઠો ચીજો વ્યુ કરેલી છે તે દરેક કુટુંબોમાં ઉપયોગી નિવડે તેવી છે, ને ઉરપ પેળે એવી બાબ હોના થયલા છે સારા કાગળો ને પાકા પુઠા સાથે કિમત રૂ ૩-૦-૦ રાખેલી છે એ પુસ્તક કાલબાદેવીપર મેસર્સ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપનીની દુકાનેથી મળશે.

નવરાસ, નવેમ્બર ૧૯૨૩

‘એકેનો ગંગાસ્વરૂપ લલિતાગૌરી શામરાવ તથા ગંગાસ્વરૂપ વિમલાગૌરી મગનલાલે અન્નદૂળ શાકની તરેહવાર વાણીઓ કેવી રીતે પકાવવી, તે અન્નદૂળ શાકના જ ખોરાકપર ગુજરાત કન્ટર વેજીટેરીયનો—જેઓમાં મારી જાણ પ્રમાણે પાન્સી બાનુએ તથા ગ્રહસ્થાનો હાલમાં ઘણા વધારો થતો જાય છે—માટે પડવાનપોથી અથવા પાકગાજના નામથી ૨૮૫ સફાનુ એક અતિ કિમતી પુસ્તક બાહર પાડ્યું છે કે જે મારા વિચાર પ્રમાણે વેજીટેરીયનો માટે ઘણું જ ઉપયોગી હોવા સાથે ગોળા તેમની એક ઘણી અગત્યની ખોટ પુરી પાડે છે અનેક તરેહના અન્નદૂળ શાકના ખોરાકો બે સારી રીતે પકાવેલા હોય છે, તો તે ખાનારને ઘણુંજ સ્વા

દિષ્ટ લાગવા સાથે સ્વાદ ભરેલા રસો ચાખવાને મળે છે અને
 એક મારા ઇષ્ટ મિત્રને મેં એ ઉપલી મારીપર આવેલી
 ચોપડી ભેટ આપતા તેમનાં કુશલ મોહોરદારને તે એટલી
 બધી ગમી ગઈ છે કે તેઓ તેમથી દરરોજ નવી નવી વાણીઓ
 પકાવીને ખાય છે અને તેમના જણાવ્યા પ્રમાણે તેમને આગળ
 અનુકૂળ શાકના ખોરાક પાછળ જેટલો ખર્ચ થતો હતો તેના
 કરતા તેમને ઘણો ઓછો ખર્ચ બેસે છે. ઘેરના માણસોની
 ખાવા પિવાની વ્યવસ્થા કરવાનો મુખ્ય આધાર સ્ત્રીઓની
 રસોઇ પકાવવાની કુશળતા ઉપર રહેલો છે, પણ તેમા
 હાલ ઘણી ન્યુનતા બેઠી શકાય છે. આગલા વખતમા સ્ત્રી
 પુરૂષો સ્નાહિષ્ટ રસોઇ કરવા ઉત્તમ પ્રકારે જાણતા હતા, પણ
 હાલમા દરેક કોમની સ્ત્રીઓમા એ પ્રકારના શિક્ષણમા બહુજ
 ખામી જોવામા આવે છે, પણ જેમ એક ઘણી વિદ્યાવાલા પુરૂષને
 માન પ્રતિષ્ઠા મળે છે અને તેજ તેનું બૂધણ થાય છે, તેમ સ્ત્રીઓને
 જો સારી રસોઇ કરતા આવડે છે, તો તેથી તેમના માન પ્રતિષ્ઠામા
 પણ ઘણો વધારો થાય છે. મરદોએ ખરિદી આણેલા ખોરાકી
 પદાર્થો સારી રીતે પકાવીને તેમને જમાડવા, એ તો એ સ્ત્રીને
 ધધોજ છે પણજે ઉપલા આદર્શમાએક સ્ત્રી કાચી યા પગાતપરેલી
 જણાય તો તેનામા સમાયલા ભટોલની ત્યાજ પરીક્ષા થઈ જાય છે
 પાગસી કોમની કોલેજમા તાલિમ મેળવતી છોકરીઓમાના ઘણા
 મોટા ભાગને આજે એક ઇંદુળી કરતા આવડતું નથી, જેમ
 હું હિમતથી કહી શકું છું અને તેથી તેવીઓને મારે ઉપલાના

જેવી પકવાન પોથીઓની વિશેષ જરૂર હું જોઈ છું. મારા વિચાર પ્રમાણે આપણા કુટુંબના બાનુઓના 'ગાઇડન્સ' માટે ઉપલા પુસ્તકની એકેક નકલ ઘટેઘર અવશ્ય મોજુદ હોવી જોઈએ. ”

યુગધર્મ જેઃ ૧૯૭૯.

“ આ ઉપયોગી પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં રસોઈની વ્યવસ્થા, પાક સરકાર, ઘર ઉપયોગી પદાર્થો, જેવા કે.—દૂધ, ખાંડ, મધ, આટો વગેરેની પરીક્ષા કરવાની રીત પણ જતાવેલી છે. પુસ્તક મોટું છે અને તેમાં અનેક પ્રકારની વાનીઓ જનાવવાની વિગતો આપેલી ”

ભારતીય જ્યોતિષ ચંદ્રમાસ ભાદ્રપદ ૧૯૭૯.

“ હિંવરકૃત સપ્તિમાં સર્વ પ્રાણીઓના જીવનનો મુખ્યતર આધાર તેમને માટે નિર્માણ કરેલા આહાર કરવા યોગ્ય પદાર્થો પર અવલંબીને રહેલો છે અને તેમાં પણ મનુષ્યના આહારની સંસ્કૃતિ અથવા વિશિષ્ટતા હવે મેં જોઈ પ્રકારની પ્રભુએ ઘડેલી છે હવે એ આહાર કે જેના પર મનુષ્યના પ્રચલિત વ્યવસાયના આધારરૂપ શરિરમાં રહેલી રસાદિ સાત

ધાતુઓનો આધાર રહેલો હોય છે તેમા ને કોઈપણ પ્રકારે વિકૃતિ થાય તો મનુષ્યોની તે ધાતુઓ પણ વિકાર પામે અને તેથી મનુષ્યની પ્રકૃતી પણ વિકાર પામતા મનુષ્ય વિવિધ પ્રકારના રોગોથી પીડીત થાય એમા આશ્ચર્ય નથી

આથી આહાર હંમેશા નિયમિત તથા વિવિધ પ્રકારની વસ્તુઓના સમિશ્રણથી યુક્ત અને રૂચિકર હોવો જોઈએ કે જેથી મનુષ્ય પોતાના શારીરિક સામર્થ્યની સિદ્ધિ મેળવી શકે.

આ સર્વ જોતાં ગ. સ્વ. ખેન લલિતાગૌરી તથા ગ. સ્વ. ખેન. વિમલાગૌરીએ બનાવેલું 'પાકશાસ્ત્ર' નું પુસ્તક આહારની વિવિધ પ્રકારની ચાલુ અથવા સામાયિક વાનીઓ બનાવવા માટે અન્યત્ર ઉપયોગી છે એમ કહ્યા સિવાય ચાલતું નથી. જો કે પ્રકૃતિની વિરુદ્ધતાના હેતુથી વસ્તુ માનમા કોઈ કોઈ વસ્તુની વિશેષતા અથવા ન્યુનતા કોઈને દોષ મા આવે એ સ્વાભાવિક છે છતાં પણ એમા આવેલી પ્રક્રિયા જોતાં એ પુસ્તક ઉત્તમ જ ગણી શકાય અને વેળા-ટેબલ પારનીઓ, યુરોપીઅનો અને મુસલમાનો વિગેરે તમામ પ્રજાને ઘણું ઉપયોગી નીવડશે જ--અને તમામ કોમની સ્ત્રીઓ આ પુસ્તકથી ઘણી સતોષ પામશે જ

આ પાકશાસ્ત્રના પુસ્તકમા લગભગ ૨૮૫ વસ્તુઓ બનાવવાનો સમાવેશ કરવામા આવ્યો છે જેમા ચાલુ ખોરાકોની

વસ્તુઓ જેવી કે વિવિધ જાતના ભાત, રોટલી, શાક વિગેરે તેમજ ચટણી, મુરખાઓ, પાકો, તથા વિવિધ પ્રકારની મીઠાઈઓ વિગેરે આપવામાં આવ્યું છે સાથે ઘરઘરોયેની રસોઈ કળા, પાક સંસ્કાર, ઘર ઉપયોગી પદાર્થોની પરીક્ષા તથા ખોરાક સંબંધી કેટલીક ટુકડી સૂચનાઓ પણ આપવામાં આવી છે કે જે ઉપયોગી થઈ પડે તેવી છે. રસોઈની કળામાં અનભિજ્ઞ એવી પ્રથમ ગૃહિણીને આ પુસ્તક ઘણું જ ઉપયોગી થઈ પડે એમ માનવામાં અતિશયોક્તિ નથી અને તેથી ગુજરાતની ગૃહિણીઓ પાકકળામાં કુશળ છે એવી સાર્વજનિક માન્યતાની સત્યતાને આ પુસ્તક દ્રઢતર રીતે પુરવાર કરે તો તેમાં કાંઈ નવાંડ નથી.

અન્તમાં જણાવવું જોઈએ કે આ બંને બેનોએ પોતાના સમયનો સફળયોગ કરી ગુજરાતની ગૃહિણીઓની સેવા અર્થે આ જે પુસ્તક બહાર પાડ્યું છે તે તેમનો પ્રયત્ન ન્તુન્ય છે અને ઇચ્છી શકીએ કે આવી જાતની સેવા કરવા અન્ય બહેનો પણ તત્પર થઈ સમયનો સફળયોગ કરી જીવનનું સાકાર્ય કરે.”

રસિક નવીન નવલકથાઓ.

	રૂ. આ. પા
ચાલીશ ચ્હેરાનો માણસ	૩ ૮ ૦
સ્નેહલગ્નની સુંદરી ભા. ૧-૨	૩ ૮ ૦
કુટુંબીનું કારસ્થાન ભા. ૧-૨	૫ ૦ ૦
દુર્ભાગી દારા ખંડ ૧-૨-૩	૩ ૮ ૦
ભયંકર ભેદ ભા. ૧-૨	૨ ૮ ૦
શેરલોક હોમ્સનાં સાહસકર્મો	૨ ૦ ૦
આગ્રાનો ખજાનો	૨ ૦ ૦
ચમત્કારિક ખૂન	૨ ૦ ૦
વિચિત્ર જગત-ભા. ૧-૨	૬ ૦ ૦
ઉંચા કાગળ, લાયબ્રેરીને શોભવે તેણે પાકું સોનેરી પુકું અને સુંદર છપાઇ.	

એક અમુલ્ય તક.

ઘણીજ થોડી નફો બાકી છે.

ભારતાર્થ પ્રકાશ અથવા મહાભારત.

પર્વ ૧ હું આદિ પર્વ	૫ ૦ ૦
” ૨ જી સભા ”	૨ ૦ ૦
” ૩ જી વન ”	૫ ૦ ૦
” ૪ થી વિરાટ ”	૩ ૦ ૦
” ૫ મું ઉદ્યોગ ”	૩ ૮ ૦
” ૬ ઠું ભીષ્મ ”	૩ ૦ ૦
” ૭ મું દ્રોણ ”	૫ ૦ ૦
” ૮ મું કર્ણ ”	૩ ૦ ૦
” ૯, ૧૦, ૧૧ શલ્ય, સૌમિક અને સ્રી પર્વ	૨ ૧૨ ૦
” ૧૨ મું શાંતિ પર્વ ભાગ ૧ થી	૫ ૦ ૦
” ૧૨ મું શાંતિ પર્વ ભાગ ૨ થી	૬ ૮ ૦
” ૧૩ મું અનુશાસન પર્વ	૪ ૦ ૦
” ૧૪ મું આશ્વમેધિક ”	૨ ૦ ૦
” ૧૫ થી ૧૮ આશ્વમેધિક, મહાપ્રસ્થા- વિક, મૌસલ અને સ્વર્ગારોહણ	૨ ૦ ૦

મળવાનું ઠેકાણું—

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની.

કાલબાદેવી રોડ, મુબાઇ.

તૈયાર છે !

તૈયાર છે ! !

અહુજ રસદાયક એનિહિસિક નવસકયા

પ્રેમધેલી-પત્રા.

કિંમત રૂ ૩-૮-૦

વી. પી. તથા પોસ્ટેજ ખર્ચ ભુલું.

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ ૧ હુ વેરની પ્રતિજ્ઞા. ૨ જી પ્રેમધેલી પ્રણયીની
 ૩ જી મોહિત થયેલુ પતંગીડે ૪ થુ વીરની વીરતા ૫ મુ
 પુત્ર વેશમા પ્રમદા ૬ હુ હુર્ગ જીતવાના ક્રાક્ષ ૭ મુ મદદ
 માટે કહેણ ૮ મુ હુ ખી ખેનની જ્હારે ભાઈ ૯ મુ પ્રતિ-
 જ્ઞાન પાલન ૧૦ મુ પ્રતિજ્ઞા ને તોપખાનાનો નાશ. ૧૧ મુ
 અણધારી આકૃત ૧૨ મુ પ્રણય બંધન ૧૩ મુ શત્રુપક્ષમા
 હોવાનો આરોપ ૧૪ મુ પિજરમુક્ત પક્ષીઓ ૧૫ મુ મુલે-
 હનુ કહેણ ૧૬ મુ દૂતના સંદેશા વિષે મસલત ૧૭ મુ પ્રપચ
 સામે પ્રપચ ૧૮ મુ અરિકદના સેન્યના પરાક્રમ ૧૯ મુ
 અરિકદના સેન્યના પરાક્રમ (ચાલુ) ૨૦ મુ રઘુવીરસિંહનુ
 જખર સાહસ ૨૧ મુ નાર્ગારને બચવ ૨૨ મુ હર્ષધેલી પત્રા.
 ૨૩ મુ રઘુવીરનુ મરણ ૨૪ મુ વિજય દરબાર ૨૫ મુ
 અરિકદની મહારાણી ૨૬ મુ રઘુવીર આશ્રમ

